

Република Србија
КРИМИНАЛИСТИЧКО–ПОЛИЦИЈСКИ УНИВЕРЗИТЕТ

Докторске студије криминалистика и право

Марија Д. Тасић

**КРИМИНАЛИСТИЧКО – ТАКТИЧКИ АСПЕКТИ
ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА У ПРЕДИСТРАЖНОМ
ПОСТУПКУ И ИСТРАЗИ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Београд, 2023.

Republic of Serbia
UNIVERSITY OF CRIMINAL INVESTIGATION AND POLICE STUDIE

Doctoral studies of Criminalistics and Law

Marija D. Tasić

**CRIMINALISTICS – TACTICS ASPECTS OF
IDENTIFICATION OF PERSONS IN THE PRE-
INVESTIGATION PROCEEDINGS AND
INVESTIGATION**

DOCTORAL DISSERTATION

Belgrade, 2023.

Ментор:

проф. др Милан Жарковић, редовни професор, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду.

Коментор:

проф. др Валентина Баић, редовни професор, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду.

Чланови комисије:

проф. др Звонимир Ивановић, редовни професор, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду – председник.

проф. др Тања Кесић, редовни професор, Криминалистичко-полицијски универзитет у Београду – члан.

проф. др Божидар Бановић, редовни професор, Универзитета у Београду – Факултет безбедности – члан.

Датум одбране: _____

ИЗЈАВЕ ЗАХВАЛНОСТИ

Докторска дисертација је исход мог вишегодишњег рада и посвећености мултидисциплинарном истраживању радње препознавања лица. Захвална сам свима који су допринели изради докторске дисертације и њеном квалитету.

Највећу захвалност дугујем свом ментору, проф. др Милану Жарковићу, који ме је током свих претходних година подржавао на мом истраживачком и наставничком путу, што је безрезервно веровао у моје потенцијале и указао огромно поверење изабравши ме за свог асистента. Привилегија је имати проф. др Жарковића за ментора докторске дисертације, имајући у виду његово знање, искуство и остварени допринос у области криминалистике. Настојаћу да у свом будућем раду успешно применим усвојена знања.

Велику захвалност дугујем и коменторки, проф. др Валентини Баић, која је својим знањима из области криминалистичке психологије допринела побољшању квалитета дисертације и пружила ми стручну помоћ у спровођењу експерименталног истраживања. Захваљујући њеној несебичној помоћи и подршци, дисертација је угледала светлост дана у својој најбољој верзији.

Захвална сам и проф. др Звонириу Ивановићу, који је, као председник Комисије, подржао израду дисертације и својим знањима из области криминалистике допринео побољшању квалитета њеног садржаја. На крају, захвалност изражавам и проф. др Тањи Кесић, која ми је помогла у разумевању кључних питања из области кривично процесног права, пружајући ми корисне коментаре и сугестије, као и проф. др Божидару Бановићу, који је својим знањима из области кривично процесног права и криминалистике, такође допринео побољшању квалитета дисертације.

На крају, највећу захвалност дугујем мојој породици, мајци Данијели, оцу Дејану и сестри Милицы. Хвала им на подршци и помоћи у превазилажењу потешкоћа на дуготрајном путу у остваривању мојих професионалних циљева. Посебно захваљујем свом оцу Дејану на томе што ме је први подржао да упишем докторске студије и несебично ми пружао значајну финансијску помоћ током свих фаза мог школовања.

Захваљујем се и својим дугогодишњим пријатељима, који су имали довољно стрпљења за моје обавезе и недостатак времена да им се посветим протеклих година.

Захвалност изражавам и Криминалистичко-полицијском универзитету, на пруженој подршци и указаном поверењу током свих година мог професионалног ангажовања у овој установи.

Криминалистичко–тактички аспекти препознавања лица у предистражном поступку и истрази

Сажетак:

Деценијама уназад, научно засновани налази из области психологије доследно показују да човек, као извор доказа добијених на основу препознавања лица, може бити веома непоуздан. Иако се квалитет изворног памћења лица које обавља препознавање другог лица не може значајно унапредити, употребом научно неутемељених поступака, оно може бити деградирано у значајној мери.

Радња препознавања лица се у Републици Србији превасходно спроводи када је потребно да се провери сећање презумптивног сведока (оштећеног или очевица) о учиниоцу кривичног дела, Налази дисертације показују да криминалистичко-тактичко поступање српске полиције, приликом припреме и обављања препознавања лица у предистражном поступку и истрази, није у складу са релевантним научно заснованим препорукама. Између осталог, полиција није дужна да сведоку саопшти никакво упутство пре почетка препознавања, па ни непристрасно упутство којим се он упозорава да је могуће да учинилац није присутан у линији. Такође, полиција може сведоку саопштити и пристрасно упутство, којим се ствара или појачава његово уверење да је стварни учинилац идентификован од стране полиције и да је његов задатак да га пронађе у линији и изврши позитивно препознавање.

Налази експеримента спроведеног за потребе дисертације јасно показују негативан утицај пристрасног упутства на тачност препознавања. Практичне импликације овог налаза су да полиција не сме да ствара и појачава уверење сведока да се у линији засигурно налази учинилац кривичног дела и да треба да му саопшти да је слободан да донесе било коју одлуку, па и да одбаци линију, тј. да не изабере ниједног члана линије. Уколико полиција то не учини, повећава се вероватноћа да ће сведок покушавати да „пронађе“ учиниоца међу показаним лицима у линији, што ће имати нарочито штетне последице уколико се у линији налази невини осумњичени (а не учинилац), јер сведоци начелно имају потешкоће да препознају одсуство учиниоца у линији. Када невини осумњичени у значајној мери личи на учиниоца кривичног дела, код сведока се појачава тенденција да га погрешно изабере, иако се не уклапа у потпуности са његовим сећањем о учиниоцу. Под утицајем пристрасног упутства, сведок може изабрати и неког другог члана линије (тзв. ометача).

Неодговарајуће поступање органа поступка узроковано је пропустом законодавца да, на јасан и свеобухватан начин, појмовно одреди радњу препознавања лица и поступке који се користе приликом њене припреме и обављања. То значи да не постоји ни квалитетна основа за оцену веродостојности сведока и поузданости добијених резултата. Последично, истраживање судске праксе показује да суд не разматра доказ добијен на основу препознавања довољно обазриво, водећи рачуна о поступцима који су коришћени у сврхе његовог прикупљања.

Налази дисертације јасно указују да је потребно спровести значајну реформу у области препознавања лица у Републици Србији, која би подразумевала инкорпорирање научно заснованих препорука у текст процесног закона. Стога, у дисертацији су предложене измене и допуне које је потребно спровести, како би поступање органа поступка у предистражном поступку и истражи било у складу са научно заснованим стандардима за прикупљање, чување и интерпретацију доказа у вези са препознавањем лица.

Кључне речи: Препознавање лица, доказни значај, полиција, сведоци, предистражни поступак, истрага, судска пракса.

Научна област: Криминалистика.

Ужа научна област: Криминалистичка тактика, методика и оператива.

Criminalistics-tactics aspects of identification of persons in pre-investigation proceedings and investigation

Summary:

For decades, evidence-based findings in the field of psychology consistently indicate that person, as a source of identification evidence, may be highly unreliable. Although the quality of the original memory of the person performing identification of another person cannot be significantly improved, it is possible that, due to the scientifically unfounded actions taken, it may be degraded to a significant extent.

In the Republic of Serbia, the action of identification of persons is primarily conducted when it is necessary to test the memory of a presumptive witness (victim or eyewitness) about the perpetrator of a criminal offense. The findings of dissertation indicate that criminalistics-tactics actions of the Serbian police, during preparation and conduction of the identification of persons in the pre-investigation proceedings and investigation, are not in accordance with the relevant scientifically based recommendations. Among other things, the police have no duty to provide the witness with any instruction before starting the identification, so neither an unbiased instruction warning the witness that is possible that the perpetrator is not in a lineup. Also, the police may provide the witness with biased instruction, which forms or reinforces his belief that the actual perpetrator has been identified by the police and that his task is to find him in a lineup and to make a positive identification.

The findings of the experiment conducted for the purposes of dissertation clearly indicate the negative impact of biased lineup instruction on identification accuracy. The practical implications of this finding are that the police must not form or reinforce the witness's belief that the perpetrator is certainly in a lineup and that they should inform him that he is free to make any decision, even to reject a lineup, i.e., does not select any lineup member. If the police do not do this, the probability that the witness will try to "find" the perpetrator among the shown persons in a lineup increases, which will have particularly harmful consequences if there is an innocent suspect (not the actual perpetrator) in a lineup, because witnesses generally have difficulty recognizing the absence of the perpetrator in a lineup. When an innocent suspect has a significant resemblance to the perpetrator, the witness has an increased tendency to wrongly choose him, even though it does not completely match his memory of the perpetrator. Under the influence of biased instruction, the witness can also choose another member of the lineup (the so-called filler).

Inadequate acting of the authority conducting proceedings was caused by the legislator's failure to conceptually determine action of the identification of persons and procedures used during its preparation and conduction, in a clear and comprehensive manner. This means that there is no quality basis for assessing the credibility of witnesses and the reliability of the results obtained. Consequently, the research of the case law indicates that the court does not consider the identification evidence carefully enough, considering the procedures that were used for the purpose of obtaining it.

The findings of dissertation clearly indicate that it is necessary to implement a significant reform in the field of the identification of persons in the Republic of Serbia, which would imply the incorporation of scientifically based recommendations into the text of the procedural law. Therefore, this dissertation proposed the amendments and additions that need to be implemented, so that the actions of the authority conducting pre-investigation proceedings and investigation, are in accordance with scientifically based standards for the collection, preservation, and interpretation of the identification evidence.

Key words: Identification of persons, evidentiary value, police, witnesses, pre-investigation proceedings, investigation, case law.

Scientific field: Criminalistics.

Scientific subfield: Criminalistics tactics, metedics of criminal investigation and crime investigation operations.

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
1. Предмет научног истраживања	14
1.1. Прелиминарно одређење предмета истраживања.....	14
1.2. Теоријско одређење предмета истраживања.....	14
1.3. Операционално одређење предмета истраживања	21
1.4. Временско одређење предмета истраживања	23
1.5. Просторно одређење предмета истраживања	23
1.6. Дисциплинарно одређење предмета истраживања	23
2. Циљеви научног истраживања	24
2.1. Научни циљ истраживања.....	24
2.2. Практични циљ истраживања	25
3. Хипотетички оквир	25
3.1. Општа хипотеза.....	25
4. Остварени резултати истраживања и научни допринос дисертације	30
5. Примењене научне методе.....	34
5.1. Основне и опште научне методе.....	34
5.2. Опште научне методе.....	34
5.3. Емпиријске научне методе.....	35

ПРВИ ДЕО

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА

Глава I

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ ПОСТУПКА ПОСТРОЈАВАЊА И ПСИХОЛОШКИХ ПРОЦЕСА У ОСНОВИ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА

1. Теоријско одређење поступка постројавања	39
1.1. Појам и функција линије за препознавање.....	40
1.2. Структура линије за препознавање.....	43
1.3. Исходи линије за препознавање	46
2. Психолошки процеси у основи препознавања лица	51
2.1. Аутоматски наспрам делиберативних процеса	55
2.2. Релативни наспрам апсолутних процеса	59
2.3. Квалитет сећања	62

Глава II

ВАРИЈАБЛЕ ОД ЗНАЧАЈА ЗА ТАЧНОСТ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА

1. Преглед варијабли процене од значаја за тачност препознавања	67
1.1. Стрес или узбуђеност	69
1.2. Време задржавања (ретенције)	74
1.3. Време изложености (експозиције)	79
1.4. Удаљеност	84
1.5. Фокус на оружје	91
1.6. Пристрасност према сопственој расној/етничкој групи	100
2. Преглед варијабли система од значаја за тачност препознавања	107
2.1. Прикупљање обавештења од презумптивних сведока (Препорука 1)	109
2.2. „Разумна сумња“ – сумња заснована на доказима (Препорука 2).....	129
2.3. Двоструко анонимни поступак у обављању препознавања лица (Препорука 3).....	134
2.4. Избор ометача (Препорука 4)	144
2.5. Припремна упутства (Препорука 5)	152
2.6. Прикупљање изјаве о степену сигурности (Препорука 6).....	162
2.7. Повратне информације (Препорука 7)	171
2.8. Документовање поступка препознавања лица (Препорука 8).....	181
2.9. Поновљено препознавање (Препорука 9).....	192

ДРУГИ ДЕО

ПРИПРЕМНА УПУТСТАВА И ТАЧНОСТ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА

Глава I

ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ: УТИЦАЈ ПРИПРЕМНОГ УПУТСТВА О ПРИСУСТВУ/ОДСУСТВУ УЧИНИОЦА У ЛИНИЈИ НА ТАЧНОСТ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА И СТЕПЕН СИГУРНОСТИ

1. Метод истраживања	214
1.1. Узорак	214
1.2. Стимулус и процедура	215
1.3. Линије за препознавање	215
1.4. Експерименталне варијабле	216
1.5. Степен сигурности	216
1.6. План припреме и анализе података	216

2. Резултати истраживања.....	217
2.1. Тачност описа.....	217
2.2. Тачност препознавања учиниоца.....	217
2.3. Степен сигурности	219
3. Интерпретација резултата истраживања.....	219

ТРЕЋИ ДЕО

НОРМАТИВНИ ОКВИР ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Глава I

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА

1. Појам и правна природа радње препознавања лица	221
2. Правни основ за предузимање радње препознавања лица	231
2.1. Материјални услов за предузимање радње препознавања лица.....	232
2.2. Формални услов за предузимање радње препознавања лица.....	245
3. Процесно својство субјеката радње препознавања лица	250
3.1. Препознавање лица на главном претресу (тзв. судско препознавање лица)	250
3.2. Препознавање лица у предистражном поступку и истрази	253

Глава II

ВРСТЕ ПРЕПОЗНАВАЊА

1. Лично препознавање	286
1.1. Узимање описа учиниоца пре обављања радње препознавања лица	293
1.2. Величина линије за препознавање лица	297
1.3. Начин презентовања линије за препознавање лица	311
1.4. Прикупљање изјаве о степену сигурности и документовање тока и исхода радње препознавања лица.....	315
2. Препознавање на основу фотографије.....	321
2.1. Употреба фото-албума регистрованих учинилаца кривичних дела	332
3. Препознавање на основу гласа	337
3.1. Препознавање на основу гласа које се примењује у Републици Србији.....	341
3.2. Препоручени поступак за обављање препознавања на основу гласа.....	351
3.3. Дискусија и генерални налаз о препознавању на основу гласа у Републици Србији ..	364

ЧЕТВРТИ ДЕО

ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ: РАЗМАТРАЊЕ РАДЊЕ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА У СУДСКОЈ ПРАКСИ

Глава I

НЕДОСТАЦИ У ДЕФИНИСАЊУ РАДЊЕ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА У СВЕТЛУ ПРАКСЕ ВРХОВНОГ СУДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

1. Препознавање лица на главном претресу (тзв. судско препознавање)	367
2. Препознавање лица у предистражном поступку и истрази	372
2.1. Поступак постројавања – модел линије са једним осумњиченим (окривљеним).....	372
2.2. Лично препознавање и препознавање на основу фотографија.....	375
2.3. Присуство браниоца током обављања радње препознавања лица	383
2.4. Обавеза претходног узимања описа лица које је предмет препознавања	389
2.5. Номинална величина линије за препознавање лица	392
2.6. Сугестивности које могу утицати на тачност препознавања лица.....	395
2.7. Степен сигурности у тачност донете одлуке о препознавању	413
ДИСКУСИЈА	416
ЗАКЉУЧАК.....	441
ЛИТЕРАТУРА	446
ПРИЛОЗИ	483
1. ОДЛУКА ЕТИЧКЕ КОМИСИЈЕ О ЕМПИРИЈСКОМ ИСТРАЖИВАЊУ	483
2. РАДНА БИОГРАФИЈА.....	484
3. ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ	486
4. ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ	487
5. ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ.....	488

ПОПИС КОРИШЋЕНИХ СКРАЋЕНИЦА

a – Немогућност проверавања разлике у учесталости одговора између контролне и експерименталне групе, услед одсуства варијабилитета у одговорима учесника

АС – Аритметичка средина

АФИС – Automated Fingerprint Identification System (систем за аутоматску идентификацију отисака прстију)

ВС – Врховни суд

ВКС – Врховни касациони суд

ДНК – Дезоксирибонуклеинска киселина која се анализира за потребе кривичног поступка или поступка утврђивања идентитета, ради добијања ДНК профила одређене особе

ЗКП – Законик о кривичном поступку

ЗОП – Закон о полицији

ЛИС – Јединствени информациони систем

Макс – Максимална вредност

Мин – Минимална вредност

Н – Број учесника у експерименту

МУП – Министарство унутрашњих послова

ОСЛ – Овлашћена службена лица

ПУ – Полицијска управа

РС – Република Србија

СД – Стандардна девијација

УКП – Управа криминалистичке полиције

ЦГ – Црна Гора

X^2 – Хи-квадрат

ПОПИС ТАБЕЛА И СЛИКА

<i>Табела 1: Приказ могућих исхода у условима присуства или одсуства стварног учиниоца у линији</i>	<i>47</i>
<i>Табела 2: Примери инструкција којима се сведок подстиче да реконструише контекст.....</i>	<i>113</i>
<i>Табела 3: Примери инструкција којима се сведок подстиче да „изнесе све“.....</i>	<i>114</i>
<i>Табела 4: Примери инструкција о промени хронолошког поретка и перспективе са које је посматрано кривично дело</i>	<i>115</i>
<i>Табела 5: Примери понашања администратора линије која могу утицати на сведока.....</i>	<i>140</i>
<i>Табела 6: Социодемографске карактеристике контролне и експерименталне групе ност описа различитих карактеристика учиниоца, одабир и тачност позиције потенцијалног учиниоца на линији за препознавање.....</i>	<i>214</i>
<i>Табела 7: Тачност описа различитих карактеристика учиниоца, одабир и тачност позиције потенцијалног учиниоца на линији за препознавање.....</i>	<i>218</i>
<i>Слика 1: Функција густине степена сигурности на одабир позиције на линији за препознавања, за контролну и експерименталну групу.....</i>	<i>219</i>

УВОД

Истраживачи из области психологије се баве проблематиком сећања још од седамдесетих година прошлог века. И данас, ова тема остаје актуелна, посебно у светлу открића да је велики број невиних лица осуђено у кривичним поступцима заснованим на нетачним исказима сведока. Налази научних истраживања деценијама уназад потврђују да је људско сећање, нарочито у контексту препознавања лица, подложно грешкама које могу бити узроковане дејством различитих варијабли. Сходно томе, научна заједница је о поменутих варијаблама акумулирала значајан фонд научних знања, која могу представљати основ за успостављање и доследну примену стандарда за прикупљање, чување и документовање доказа проистеклих из препознавања лица.

Истраживања спроведена у последњим деценијама су показала да је област психологије развила богат теоријски основ за разумевање процеса који се користе при препознавању лица. Поред теоријског значаја, ова знања су имала практичне импликације за правосудни систем, јер су допринела осмишљавању и увођењу нових поступака којима се на најоптималнији начин обавља препознавање лица. Практично отелотворење научно заснованих налаза је од огромног значаја у овој области, јер указује на то да, уколико је иницијално сећање лица које обавља препознавање (најчешће презумптивног сведока) доброг квалитета, уз примену одговарајућих поступака, орган поступка може прикупити поуздане доказе на основу препознавања лица. Стога, потребно је размотрити научно засноване препоруке у погледу којих постоји консензус у научној заједници да минимизирају грешке и осигуравају остваривање поузданих исхода у сваком конкретном случају у којем се примењује препознавање лица, као радња којом се прикупљају лични докази.

Циљ **првог дела** докторске дисертације је да представи обједињено научно знање из области психологије, које служи као теоријски основ за разумевање процеса препознавања лица. *Прва глава* овог дела се бави теоријским одређењем препознавања, као радње која се користи за проверу поузданости сећања одређеног лица, применом одговарајућих поступака.

У првом поглављу, објашњени су поступци који се користе за прикупљање доказа на основу препознавања лица, који су завредели посебну пажњу научне заједнице и резултирали спровођењем низа експерименталних истраживања. Налази истраживања јасно указују да су

поједини поступци изразито сугестивни и непоуздани, због чега орган поступка не би требало да их користи у пракси (нпр. поступак показивања и судско препознавање). Поступак који се показао као супериоран у односу на остале јесте поступак постројавања, јер подразумева да се лице које је предмет препознавања показује лицу које обавља препознавање заједно са другим лицима (тзв. ометачима), због чега се истом придаје велика важност. Постројавање је препознато као изузетно ефикасно због могућности да помогне у откривању грешака које могу наступити приликом препознавања лица.

Због тога, научна заједница је учинила додатне напоре да унапреди овај поступак и обезбеди његову правичност у свим случајевима у којима се обавља препознавање лица, а нарочито када осумњичени представља лице које је предмет препознавања. Ово је важно, јер се ради о значајном „алату“ који се користи у реалним криминалистичким истрагама и то превасходно у сврху провере сећања (презумптивних) сведока о учиниоцу кривичног дела, због чега је значајан део прве главе посвећен разматрању појма и функције линије за препознавање, њене структуре и могућих исхода.

Ради разумевања природе препознавања лица, у другом поглављу прве главе дисертације, објашњени су и психолошки процеси који утичу на лице које обавља препознавање при одлучивању о препознавању, укључујући и грешке које су повезане са овим процесима. Због тога, указано је на разлику између аутоматских процеса и процеса промишљања (делиберативних процеса) који су у основи доношења сваке одлуке, па и одлуке о препознавању лица. Одлука о препознавању лица би требало да буде резултат активности аутоматског процеса, који подразумева брзо и ефикасно доношење правилне одлуке, без значајних когнитивних напора.

Такође, истакнута је суштинска разлика у контексту одлуке о препознавању између процеса релативне и апсолутне процене истоветности. У контексту провере сећања (презумптивног) сведока о учиниоцу кривичног дела, ова разлика се односи на то да ли сведок позитивно препознаје одређено лице у линији, због тога што се оно добро уклапа у његово сећање о учиниоцу (што је апсолутни процес) или због тога што сматра да је то лице бољи избор, него било које друго лице у линији (што је релативни процес).

Разлог за ово је што процес релативне процене истоветности представља кључну компоненту у разматрању грешака у препознавању лица. Овај процес је повезан са структуром линије за препознавање, садржајем упутстава која се саопштавају сведоку пре задатка препознавања и начином на који су чланови линије представљени.

На крају, у овом поглављу је изведено теоријско објашњење тенденције лица са слабијим квалитетом сећања да изаберу одређено лице из линије, иако се оно не уклапа у потпуности са њиховим сећањем о лицу које је предмет препознавања. Ова тенденција, у случајевима када се тестира сећање (презумптивних) сведока о учиниоцу кривичног дела, може резултирати једном од грешака, а то је да сведок погрешно препозна невино лице, што даље доводи до наступања штетних и далекосежних последица у односу на њега.

У другој глави првог дела дисертације, фокус је усмерен ка варијаблама које могу значајно утицати на тачност препознавања лица, а које су класификоване у две дистинктивне категорије: варијабле процене (естиматорске варијабле) и система (системске варијабле), на основу тога да ли могу бити контролисане од стране органа поступка.

Прво поглавље ове главе се бави варијаблама процене, које нису под контролом органа поступка, јер су одраз непланираних (ситуационих) услова који су постојали у време када је запажено и запамћено одређено лице (али и после тога), као и когнитивног стања и карактеристика лица које га је запазило и запамтило у том времену. Стога, важно је испитати емпиријске резултате који произилазе из анализе варијабли процене, јер се на основу њих може оценити њихов утицај на опажање и сећање лица које обавља препознавање у сваком конкретном случају. У овом поглављу се разматрају варијабле процене у погледу којих постоји научни консензус да утичу на тачност препознавања лица, као што су: стрес или узбуђеност, време задржавања (ретенције), време изложености (експозиције), удаљеност, фокус на оружје и пристрасности према сопственој расној/етничкој групи.

У другом поглављу друге главе су размотрене варијабле система, које имају посебан значај, због тога што њима орган поступка може манипулисати у циљу постизања најоптималнијих резултата препознавања лица. Научни налази доследно показују да људи изненађујуће често чине грешке у препознавању, које су повезане са применом погрешних, научно незаснованих поступака органа поступка, а превасходно полиције.

Ови научни налази имају значајне практичне импликације, јер могу бити коришћени за осмишљавање и дефинисање препорука и смерница у вези са припремом и извођењем радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази.

За потребе дисертације, размотрене су научно засноване препоруке које се односе на најзначајније варијабле система, и то оне које се односе на прикупљање обавештења од лица које потенцијално може обавити препознавање, укључујући опис лица које је предмет препознавања, као и на степен сумње који оправдава предузимање радње препознавања лица у случајевима у којима се тестира сећање одређеног лица о учиниоцу кривичног дела у фази претходног поступка.

Поред тога, размотрене су препоруке које се тичу начина на који се радња препознавања обавља, као што су: употреба двоструко анонимног ли њему еквивалентног поступка, избор одговарајућих чланова линије (тзв. ометача), садржај припремних упутстава која се саопштавају лицу које обавља препознавање пре почетка препознавања, прикупљање непосредне изјаве о сигурности коју је лице које је обавило препознавање исказало у вези тачности донете одлуке о препознавању, као и повратне информације, које се саопштавају након што је извршен задатак препознавања лица.

На крају, објашњене су и две препоруке, од којих се једна односи на начин документовања тока и исхода радње препознавања лица, како би се очувао интегритет њених резултата до тренутка његовог коришћења у кривичном поступку, док друга препорука снажно апелује у прилог забрани поновљеног препознавања и указује на штетне последице повезане с овим феноменом.

Други део дисертације има за циљ да испита припремно упутство које се саопштава лицу које обавља препознавање, пре почетка препознавања, које се у научној литератури сматра варијаблом система која утиче на тачност препознавања лица. Иако је у научној литератури испитивано више различитих припремних упутстава, за потребе дисертације је изабрано припремно упутство у погледу којег постоји консензус да може имати значајан утицај на одлуку о препознавању, као и на степен сигурности који се исказује у вези са њеном тачношћу.

У контексту провере сећања (презумптивних) сведока о учиниоцу кривичног дела, ради се о упутству које подразумева да администратор линије, тј. полицијски службеник који непосредно управља линијом за препознавање, треба да упозори сведока, пре почетка препознавања, да учинилац може и не мора бити присутан у линији, остављајући му могућност да одбаци линију, тј. не изабере ниједно лице, уколико сматра да се у њој не налази учинилац. Такво упутство се у научној литератури назива неутралним (непристрасним) упутством и сматра се да доприноси томе да сведок усвоји строжији критеријум када доноси одлуку о препознавању.

Супротно неутралном (непристрасном) упутству, пристрасно упутство подразумева да се сведоку сугерише да се учинилац налази у линији и да је његов задатак да само изврши позитивно препознавање, без указивања на то да је легитимна одлука и та да не изабере ниједно лице из линије. Научно засновани налази показују да саопштавање пристрасног упутства чак и директно утиче на склоност сведока да изабере неко лице из линије (појачава је), што је праћено већом стопом грешака, нарочито уколико се у линији не налази стварни учинилац. Поред тога што сведок може погрешно изабрати неког од ометача, за кога орган поступка зна да нема никакве везе са предметним кривичним делом поводом кога се обавља препознавање, могуће је и да сведок изврши позитивно препознавање невиног осумњиченог, што је скопчано са тежим и далекосежнијим последицама.

У дисертацији је испитиван негативан утицај припремног упутства везаног за присуство/одуство учиниоца у линији на тачност препознавања лица. Испитиван је утицај пристрасног и непристрасног припремног упутства. У *првој глави* другог дела, описан је метод који је коришћен у истраживању. Узорак је сачињен од 100 студената Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду, при чему су приказане њихове социодемографске карактеристике (пол, врста студија, година студија, старост). Учесници су насумичним путем подељени у две групе – експерименталну ($N = 50$) и контролну групу ($N=50$).

У истраживању су коришћени одговарајући стимулуси и процедура, која подразумева употребу видео снимка инсценираног кривичног дела (цепне крађе) у трајању од 13 секунди који је прво показан учесницима на пројектору у амфитеатру, додељивање припремног упутства у писаној форми учесницима (пристрасног или непристрасног) у односу на додељену групу (експерименталну или контролну).

Даље, од учесника је тражено да прво попуне идентификационе податке и да опишу учиниоца са снимка на анкетном обрасцу, након чега им је показана фотографије празне линије за препознавање свим учесницима, а затим и две различите линије за препознавање (одсутан или присутан учинилац инсценираног кривичног дела). Од учесника је на крају тражено да поступе по упутству које им је налагало да упишу своју одлуку о препознавању на обрасцу (пристрасно или непристрасно упутство) и да заокруже степен сигурности у тачност одлуке коју су донели (од 0% до 100%).

У истраживању су коришћене две линије за препознавање. Прва линија за препознавање је сачињена од 5 ометача, који представљају неспорно невина лица, тј. лица која немају никакве везе са инсценираним кривичним делом које је учесницима приказано на видео снимку. Друга линија за препознавање је сачињена од 4 ометача и учиниоца инсценираног кривичног дела. Ометачи из обе линије су одабрани тако да буду слични са учиниоцем по висини, телесној грађи, боји косе, фризури и стилу облачења, а у складу са научно заснованим препорукама за формирање линије за препознавање.

Након тога, објашњене су експерименталне варијабле коришћене у истраживању, односно садржај пристрасног и непристрасног упутства која су додељена учесницима у писаној форми, уз назнаку да су учесници из експерименталне групе добили пристрасно упутство, док су учесници из контролне групе добили непристрасно упутство. Такође, описана је и инструкција по којој су учесници поступали када је требало да забележе своју одлуку о препознавању и степен сигурности са којим су је донели. На крају, представљен је план припреме и анализе података добијених истраживањем.

У *другој глави* овог дела дисертације, представљени су резултати истраживања. Резултати у вези са тачношћу описа различитих особина учиниоца, као и у вези са одабиром и тачношћу позиције у линији за препознавање, указују да нису идентификоване статистички значајне разлике између експерименталне и контролне групе. Даље, представљени су резултати у вези са тачношћу препознавања учиниоца у линији за препознавање, који показују да је статистички значајно више учесника из контролне групе препознало учиниоца, у односу на оне из експерименталне групе. На крају, представљени су резултати о степену сигурности у погледу препознавања учиниоца у линији за препознавање, који указују да нису идентификоване статистички значајне разлике између контролне и експерименталне групе.

Централни део другог дела дисертације се тиче интерпретације резултата добијених истраживањем. У контексту постављених циљева, а на основу добијених резултата, изведено је неколико закључака који се односе на тачност описа учиниоца који су давали учесници истраживања и на тачност одабране позиције лица у линији за препознавање, али и на степен сигурности коју су учесници исказивали поводом донете одлуке о препознавању.

Трећи део дисертације се бави кривично процесним аспектима препознавања лица, као доказне радње која се предузима у предистражном поступку и истражи у Републици Србији. У *првој глави* овог дела, спроведена је свеобухватна анализа одредаба Законика о кривичном поступку у циљу утврђивања појма и правне природе радње препознавања лица, правног основа за њено предузимање, као и процесног својства субјеката који у њој учествују.

Прво поглавље прве главе се бави појмом и правном природом радње препознавања лица. На основу анализе текста важећег процесног закона, изведен је закључак да радња препознавања лица није формално правно прописана на јасан и свеобухватан начин, који је у сагласју са научно заснованим препорукама о варијаблама система, над којима орган поступка може успоставити контролу. Овај налаз је значајан због тога што човек, као доказни извор, може бити веома непоуздан, али и даље постоји велика потреба за његовим коришћењем у кривичном поступку.

Налаз добија још већи значај у случајевима у којима се као доказни извор користи сведок, односно када се на основу његовог исказа проверава идентитет осумњиченог као учиниоца конкретног кривичног дела. Тим пре, поузданост доказа добијених на основу препознавања лица може бити додатно нарушена, уколико поступци који се користе за њихово прикупљање нису прописани на одговарајући начин, чиме се отвара простор за различита сугестивна и пристрасна понашања свих актера у поступку, а нарочито полиције.

У другом поглављу, размотрен је материјални и формални услов за предузимање радње препознавања лица у фази претходног поступка. С аспекта заштите права осумњиченог који учествује у радњи препознавања, важно је предвидети услове под којима јој он може бити подвргнут. Следствено, изведен је закључак да материјални услов за предузимање радње препознавања лица мора бити одређен и у односу на осумњиченог, и то онда када су остварени основи сумње (а не општа сумња) да је учинио кривично дело за које се гони по службеној дужности.

У погледу формалног услова, утврђено је да се радња препознавања лица у фази претходног поступка спроводи по одобрењу јавног тужиоца, при чему полиција има значајну улогу у њеној припреми и обављању. Такође, указано је на то да постоји потреба отклањања евентуалних недоумица које би могле наступити у тумачењу законског овлашћења полиције за предузимање радње препознавања лица и предложено је неколико могућности за унапређење нормативног оквира у овом правцу.

У трећем поглављу, размотрени су сви субјекти који учествују у обављању радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази (осумњичени и његов бранилац, презумптивни сведок, ометачи), као и проблеми у обезбеђивању њиховог присуства и пристанка за учешће у њој, уз предлог могућих начина за њихово превазилажење.

У *другој глави* у трећем делу дисертације, утврђене су и објашњене врсте препознавања које орган поступка може користити у Републици Србији и то: лично препознавање, препознавање на основу фотографија и препознавање на основу гласа. Због тога што се лично препознавање традиционално користи у пракси у Републици Србији, најпре су утврђени сви поступци које орган поступка користи у његовој припреми и обављању.

Посебан фокус је био на: узимању описа лица које је предмет препознавања, номиналној величини линије (број чланова линије), функционалној величини линије (број чланова линије који одговарају опису лица које је предмет препознавања), начину презентовања линије (истовремено или узастопно) и узимању изјаве о степену сигурности од лица које је обавило препознавање. С обзиром на то да лично препознавање захтева физичко присуство и пристанак свих релевантних субјеката, размотрене су потешкоће са којима би се орган поступка могао сустрети и предложена су нека од решења за њихово превазилажење.

У другом поглављу, размотрени су услови за обављање препознавања на основу фотографије, као и употреба фото-албума регистрованих учинилаца кривичних дела од стране полиције у сврхе идентификације непознатог учиниоца. Утврђени су недостаци у тексту процесног закона у погледу уређења препознавања на основу фотографија, при чему се посебно истиче услов везан за (не)доступност лица које је предмет препознавања. Даље, описане су потешкоће са којима се сусреће орган поступка у обављању препознавања на основу фотографија и предложена су решења помоћу којих могу бити превазиђене.

У погледу употребе фото-албума регистрованих учинилаца кривичних дела, изведен је закључак да их полиција мора обазриво користити, како би се избегло наступање феномена поновљеног препознавања.

Треће поглавље се бави препознавањем на основу гласа, које је повезано за низом питања. Утврђено је да је нарочито важно утврдити критеријуме које је потребно испунити како би обављање препознавања на основу гласа било оправдано, па и сврсисходно. Након тога, анализирани су одредбе процесног закона и утврђен је поступак препознавања на основу гласа који се примењује у Републици Србији. На основу тога, изведен је важан закључак о томе да важеће процесне одредбе не уређују препознавање на основу гласа у довољној мери, већ само упућују на примену правила којима се уређује лично препознавање, иако се оно суштински разликује од њега. Такође, указано је на штетност праксе обављања препознавања на основу гласа истовремено са личним препознавањем.

Полазећи од научно заснованих налаза, у оквиру овог поглавља је дат приказ препорученог поступка за припрему и обављање препознавања на основу гласа. С тим у вези, објашњени су начини за прибављање узорка гласа лица које је предмет препознавања и других лица која сачињавају линију са гласовима, а у складу са одредбама важећег процесног закона. Посебно је указано на потешкоће које су повезане са узимањем узорака гласова, али су дате и препоруке за њихово превазилажење кроз упућивање на научно засноване смернице садржане у законодавству Уједињеног Краљевства. Утврђено је и то да је неопходно учешће стручног лица из области форензичке фонетике у припреми линије са гласовима и њеном извођењу. Даље, описани су услови које је потребно испунити, како би се узорци гласова свих лица припремили за коришћење у линији, а који су везани за њихово трајање и садржај. Такође, објашњене су припремне радње које је потребно предузети пре почетка препознавања на основу гласа, као што су: провера правичности линије са гласовима, узимање изјаве од лица које обавља препознавање о гласу лица које је предмет препознавања и другим околностима, као и саопштавање припремног упутства лицу које треба да приступи препознавању.

У оквиру дискусије и генералног налаза о препознавању на основу гласа које се спроводи у Републици Србији, изведен је закључак да оно није у довољној мери уређено у оквиру закона или подзаконског акта, што доводи у питање поузданост добијених резултата.

Разлог томе је што су отворене могућности да се оно обави применом неадекватних поступака, који не садрже мере заштите од погрешног препознавања невиних лица. Такође, указано је на потребу разматрања трошкова везаних са препознавањем на основу гласа, количине времена коју је потребно утрошити за узимање узорака гласова и формирање линије, али и стручних знања која су неопходна за припрему линије са гласовима и њено извођење.

Након што су утврђене карактеристике радње препознавања лица у Законнику о кривичном поступку Републике Србије и постојећи недостаци у њеном појмовном одређењу и начину на који се предузима у предистражном поступку и истрази, у **четвртном делу** дисертације је размотрено како судска пракса третира доказе добијене на основу препознавања лица.

У *првој глави* овог дела, представљено је истраживање праксе Врховног суда Републике Србије¹ везане за радњу препознавања лица. У оквиру истраживања су анализирани пресуде које је Врховни суд (некадашњи Врховни касациони суд) Републике Србије² донео поводом поднетих захтева за заштиту законитости у вези са радњом препознавања лица. Захтеви који су обухваћени анализом су били поднети од стране бранилаца окривљених и засновани на наводима да је побијаним пресудама учињена битна повреда одредаба кривичног поступка, јер су исте засноване на незаконитом доказу, тј. на записнику о препознавању, који представља доказ на коме се по одредбама Законика о кривичном поступку не могу заснивати.

Даље, у оквиру *друге главе*, размотрен је став судске праксе о препознавању лица које се предузима на главном претресу (тзв. судско препознавање лица). С обзиром на то да је главни фокус био на захтевима којима се оспоравао записник о препознавању који је сачињен поводом обављене радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази, ово питање је размотрено у *трећој глави*. С тим у вези, изведени су закључци о томе: да ли орган поступка у Републици Србији користи поступак постројавања и доминантно предузима лично препознавање лица, да ли се примењује модел са једним или више осумњичених у линији, да ли је обавезно прикупљање описа учиниоца у времену које претходи предузимању радње препознавања лица, да ли је обавезно да њеном извођењу присуствују јавни тужилац и

¹ Врховни касациони суд је од 11. маја 2023. године, наставио са радом као Врховни суд, након конституисања Високог савета судства, у складу са Законом о уређењу судова („Службени гласник РС“, бр. 10/23).

² Већина анализираних пресуда је била донета у периоду када је назив суда био Врховни касациони суд.

бранилац, да ли број чланова линије варира у различитим случајевима и да ли ометачи испуњавају стандард сличности основних особина.

Због тога што је тачност препознавања лица условљена различитим сугестивним утицајима које могу непримерено утицати на сведока да изабере осумњиченог из линије, као и на то колико је сигуран у тачност свог избора, размотрени су захтеви за заштиту законитости који се заснивају на наводима да је лице које је обавило препознавање било изложено некој врсти сугестивности. Утврђени су извори забележених сугестивних поступака, тј. да ли исти произилазе из поступања органа поступка или из неког другог извора који је изван контроле органа поступка, врсте сугестивних поступака, какав утицај могу имати на тачност препознавања, као и на који начин их судска пракса третира с аспекта законитости.

На крају, размотрен је и степен сигурности који су сведоци у конкретним случајевима (који су обухваћени анализом) исказивали поводом донетих одлука о препознавању осумњиченог из линије као учиниоца, сходно томе да је реч о варијабли система која се повезује са тачношћу донете одлуке о препознавању, коју суд узима у обзир приликом оцене веродостојности сведока и његовог исказа.

У дискусији, дат је кратак преглед кључних хипотеза и резултата проистеклих из спроведеног истраживања предмета дисертације, који иду у прилог њиховом потврђивању или оповргавању. Закључци имају знатан теоријски и практични значај, а изнети су и предлози *de lege ferenda*, који могу допринети разјашњењу бројних недоумица у тексту важећег процесног закона којим се уређена радња препознавања лица, али и дилема које су утврђене у судској пракси.

На крају, **закључак** се бави улогом јавног тужиоца и полиције, као актера предистражног поступка и истраге, у прикупљању и документовању доказа у вези са препознавањем лица и потребом да користе научно утемељене поступке, којима се умањује ризик од погрешног препознавања. Утврђено је да поступање органа поступка, а превасходно криминалистичко-тактичко поступање полиције, одступа од научно заснованих препорука које треба да се поштују приликом припреме и спровођења радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази.

Такође, изведени су закључци о разлозима који утичу на таква одступања, који су преваходно у вези са тиме што радња препознавања лица није довољно јасно, ни квалитетно детерминисана процесним одредбама, нити је то учињено одредбама неког другог закона или подзаконског акта. Последишно, утврђено је да не постоји квалитетна основа за оцену веродостојности исказа лица које је обавило радњу препознавања лица и поузданости добијених резултата.

Изведен је закључак да се пропусти начињени у фази претходног поступка не могу исправити у каснијем кривичном поступку, на шта указују и резултати истраживања судске праксе. С обзиром на то да научно засноване препоруке нису у одговарајућој мери инкорпориране у одредбама важећег процесног закона, чак и када су резултати препознавања лица прикупљени на научно неутемељен начин, то не значи да ће суд утврдити да је реч о доказу који је прикупљен на незаконит начин. Стога, изведен је генерални закључак да судско преиспитивање доказа добијених на основу препознавања у фази претходног поступка, не представља делотворну меру која би могла да заштити невино лице од погрешног препознавања, које може допринети његовој погрешној осуди, јер је реч о доказу на коме се може заснивати судска одлука.

На крају, утврђено је да постоји потреба измене и допуне законских одредаба, а преваходно одредаба Законика о кривичном поступку, како би радња препознавања била прописана на свеобухватан и јасан начин, што ће омогућити коришћење њених резултата као поузданих доказа у кривичном поступку. На практичном нивоу, потребно је редефинисати сврху препознавања лица, које треба да се перципира као радња којом се проверава поузданост сећања лица које обавља препознавање о лицу које је предмет препознавања, а не искључиво као радња којом се настоји потврдити постављена претпоставка о идентитету лица које је предмет препознавања.

Докази прибављени предузимањем радње препознавања лица нису у довољној мери истражени у домаћој научној литератури, због чега се овом дисертацијом настоји приступити феномену препознавања лица са више аспеката – психолошког, кривично процесног и криминалистичког. Полиција има значајну улогу у припреми и обављању радње препознавања лица у предистражном поступку и истраге, што значи да ће њено криминалистичко-тактичко поступање у значајној мери утицати на поузданост добијених резултата.

Практично поступање полицијских службеника је умногоме условљено процесним правилима, јер је полиција дужна да поштује одредбе Законика о кривичном поступку када прикупља било који доказ, па и доказ о препознавању.

Све ово говори у прилог томе да радња препознавања лица мора бити јасно и свеобухватно нормирана, јер се на тај начин сужава простор за арбитражно поступање полиције, а тиме и могућност њеног непримереног утицаја на резултате препознавања и њихову доказну вредност. Стога, крајњи циљ дисертације се огледа у обједињавању теоријског фонда знања о препознавању лица и примену ових знања за успостављање научно заснованих стандарда за прикупљање, чување и интерпретацију доказа у вези са препознавањем лица, који су прилагођени законодавству и криминалистичкој пракси у Републици Србији.

1. Предмет научног истраживања

Предмет научног истраживања дисертације одређен је прелиминарно, теоријски, операционално, просторно, временски и дисциплинарно.

1.1. Прелиминарно одређење предмета истраживања

Предмет истраживања се прелиминарно одређује на основу самог наслова дисертације и гласи: „Криминалистичко-тактички аспекти препознавања лица у предистражном поступку и истрази.“

1.2. Теоријско одређење предмета истраживања

Предмет истраживања се теоријски одређује на тај начин што се врши разматрање и селекција постојећих научних сазнања о њему. Научна сазнања о предмету истраживања могу бити разврстана у неколико целина: позната и проверена, позната и непроверена, искуствена и непозната. У теоријском одређењу предмета, објашњавају се и основни категоријални појмови који су коришћени у истраживању (категоријално-појмовни систем).

1.2.1. Научна сазнања о предмету истраживања

- Позната и проверена сазнања о предмету истраживања се односе на: 1) теоријска сазнања из области психологије, везана за појмовно одређење поступка постројавања; 2) теоријска сазнања из области психологије, везана за психолошке процесе који су у основи препознавања лица; 3) теоријска сазнања из области психологије, везана за варијабле процене које утичу на тачност препознавања лица; 4) теоријска сазнања из области психологије, везана за варијабле система које утичу на тачност препознавања лица; 5) важећи нормативни оквир радње препознавања лица у Републици Србији; 6) важећи нормативни оквир радње препознавања лица у другим државама; 7) криминалистичко-тактичко поступање полицијских службеника у припреми и обављању радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази у Републици Србији.
- Позната и непроверена сазнања о предмету истраживања се односе на: 1) неусклађеност постојећег нормативног оквира којим се уређује радња препознавања лица у Републици Србији, са научно заснованим препорукама о варијаблама процене и система које могу утицати на тачност препознавања лица; 2) неусклађеност криминалистичко-тактичког

поступања полицијских службеника у припреми и обављању радње препознавања лица у фази предистражног поступка и истраге у Републици Србији, са научно заснованим препорукама о варијаблама процене и система које могу утицати на тачност препознавања лица.

- Искуствена сазнања о предмету истраживања обухватају потешкоће у припреми и практичном обављању радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази у Републици Србији, а које су последица недостатака кривично процесне и криминалистичко–тактичке природе.

- Недостаци кривично процесне природе у предузимању радње препознавања лица се односе на: 1) одређење појма и правне природе радње препознавања лица у Законнику о кривичном поступку; 2) одређење правног основа за предузимање радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази; 3) одређење процесног својства субјеката који учествују у обављању радње препознавања лица; 4) одређење стандарда „сличних основних особина“, које ометачи у линији за препознавање морају испуњавати; 5) одређење стандарда „доступности“ лица које је предмет препознавања; 6) одређење номиналне и функционалне величине линије за препознавање; 7) пропуштање да се пропише обавеза саопштавања одговарајућег припремног упутства лицу које обавља препознавање; 8) одређење начина документовања тока и исхода радње препознавања лица; 9) појмовно одређење препознавања на основу фотографија и на основу гласа.

- Недостаци криминалистичко-тактичке природе у предузимању радње препознавања лица се односе на: 1) остваривање одговарајућег степена сумње који оправдава да се конкретни осумњичени подвргне радњи препознавања лица, што је условљено постојањем одговарајућих доказа пре одлучивања о њеном предузимању; 2) обезбеђивање присуства и пристанка свих субјеката, чије је учешће неопходно ради обављања радње препознавања лица; 3) прикупљање и документовање описа лица које је предмет препознавања од лица које обавља препознавање, у времену које претходи предузимању радње препознавања лица; 4) избор ометача (неспорно невиних лица) који ће бити показани лицу које обавља препознавање, заједно са лицем које је предмет препознавања; 5) непоштовање двоструко анонимног поступка у обављању радње препознавања лица; 6) пропуштање саопштавања одговарајућих припремних упутстава лицу које обавља препознавање, пре него што је приступило радњи препознавања лица; 7) узимање и документовање тока и исхода радње

препознавања лица и изјаве о степену сигурности лица које је обавило; 8) саопштавање повратних информација након што је донета одлука о препознавању лица; 9) припрему и обављање препознавања на основу фотографија и на основу гласа.

- Непозната и непроверена сазнања о предмету истраживања се односе на: 1) утицај припремног упутства о присуству/одсуству учиниоца у линији на тачност извршеног препознавања и исказан степен сигурности лица које је обавило препознавање у Републици Србији; 2) неусклађеност постојећег нормативног оквира којим се појмовно уређује радња препознавања лица у Републици Србији, са научно заснованим препорукама о варијаблама процене и система које могу утицати на тачност препознавања лица; 3) неусклађеност криминалистичко-тактичког поступања полицијских службеника у припреми и обављању радње препознавања лица у фази предистражног поступка и истражи у Републици Србији, са научно заснованим препорукама о варијаблама процене и система које могу утицати на тачност препознавања лица.

1.2.2. Категоријално-појмовни систем у вези са предметом истраживања

Категоријално – појмовним системом се објашњавају основни категоријални појмови у вези са предметом истраживања. То су следећи појмови:

- 1) Лице означава физичко лице, тј. људску јединку, особу, личност. Овај термин се користи и за означавање предње стране главе код човека (Матица Српска, 2011: 633).
- 2) Кривично дело је оно дело које је законом предвиђено као кривично дело, које је противправно и које је скривљено (чл. 14, ст. 2 Кривичног законика, „Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019).
- 3) Поступак је предистражни поступак и кривични поступак (чл. 2, ст. 1, т. 14 Законика о кривичном поступку, „Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС).
- 4) Орган поступка је јавни тужилац, суд или други државни орган пред којим се води поступак (чл. 2, ст. 1, т. 15 Законика о кривичном поступку).
- 5) Фаза претходног поступка се користи као генерички појам за означавање предистражног поступка и истраге.

6) Предистражни поступак формално и практично претходи кривичном поступку, те не представља његов део. Предистражни поступак започиње предузимањем прве радње надлежног органа (полиције или јавног тужилаштва) у циљу откривања кривичног дела, проналажења учиниоца, као и откривања и обезбеђивања предмета и трагова кривичног дела (Бошковић & Кесић, 2020: 181).

7) Циљ предистражног поступка односно радњи које се у складу са законским прописима предузимају током овог поступка је прерастање степена основа сумње у виши степен сумње (основане, оправдане сумње) да је одређено лице учинилац кривичног дела, у циљу омогућавања доношења одговарајуће одлуке надлежног јавног тужиоца о даљем току кривичног поступка (Бошковић & Кесић, 2020: 179).

8) Истрага је централна фаза у претходном поступку која се покреће доношењем наредбе јавног тужиоца о спровођењу истраге, која се доноси пре или непосредно после прве доказне радње коју су предузели јавни тужилац или полиција у предистражном поступку, а најкасније у року од 30 дана од дана када је јавни тужилац обавештен о првој доказној радњи коју је полиција предузела (чл. 296, ст. 2 Законика о кривичном поступку).

9) Циљ истраге јесте прикупљање доказа и података који су потребни да би се могло одлучити да ли ће се подићи оптужница или обуставити поступак. Још два значајна циља истраге су прикупљање доказа који су потребни да се утврди идентитет учиниоца и доказа за које постоји опасност да се неће моћи поновити на главном претресу или би њихово извођење било отежано, као и других доказа који могу бити од користи за поступак, а чије се извођење показује целисходним (Бошковић, & Кесић, 2020: 315).

10) Препознавање лица се у Републици Србији дефинише као радња која се предузима ако је потребно да се утврди да ли сведок (окривљени) препознаје одређено лице, односно његове особине које је претходно описао, показивањем тог лица заједно са другим, њему непознатим лицима, чије су основне особине сличне онима какве је описао (чл. 90 и 100, ст. 1 Законика о кривичном поступку).

11) Препознавање на основу фотографија је врста препознавања лица које се у Републици Србији обавља на тај начин што се сведоку (окривљеном) показује фотографија лица које је предмет препознавања заједно са другим фотографијама њему непознатог лица, чије су основне особине сличне онима какве је описао (чл. 90, ст. 3 Законика о кривичном поступку).

12) Полицијски службеници су лица које обављају полицијске послове у статусу овлашћених службених лица и примењују полицијска овлашћења и мере – ОСЛ полиције (чл. 10, ст. 1, т. 1 Закона о полицији, „Службени гласник РС“, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018). За потребе дисертације, овим термином се означавају полицијски службеници криминалистичке полиције који ће, по правилу, бити носиоци активности у фази припреме и обављања радње препознавања лица у фази претходног поступка.

13) Администратор линије је полицијски службеник који је ангажован у извођењу радње препознавања, тј. онај који непосредно управља линијом за препознавање. По правилу, он не би требало да буде упознат са идентитетом осумњиченог и ометача у линији (Wells, 2006: 628).

14) Сведок се за потребе ове дисертације дефинише у ужем смислу, тј. као сведок–очевидац. Њиме се означава лице које има непосредна сазнања о кривичном делу о којем сведочи тако што му је присуствовао или је имао другу врсту непосредног контакта, па је тако нешто видео, чуо или уопште опазио (Шкулић, 2013: 229).

15) Презумптивни сведок се односи на лице које обавља препознавање, али још увек није формално испитано у својству сведока од стране надлежног органа поступка.

16) Осумњичени је лице према коме је, због постојања основа сумње да је учинило кривично дело, надлежни државни орган у предистражном поступку предузео радњу прописану Закоником о кривичном поступку, као и лице против кога се води истрага (чл. 2, ст. 1, т. 1 Законика о кривичном поступку). Термин „осумњичени“ је коришћен у највећем делу текста дисертације из разлога што се препознавање лица превасходно спроводи према лицу које има својство осумњиченог.

17) Окривљени је лице против кога је подигнута оптужница која још није потврђена или против кога је поднет оптужни предлог, приватна тужба или предлог за изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења, а главни претрес или рочиште за изрицање кривичне санкције још није одређено (чл. 2, ст. 2 Законика о кривичном поступку). За потребе дисертације, термином „окривљени“ се означава лице које обавља препознавање, али и лице које је предмет препознавања и овај термин ће бити коришћен у четвртм делу дисертације везаном за судску праксу.

18) Ометачи (мамци, дистрактори, филери, фолије) су неспорно невина лица, односно лица која немају никакве везе са кривичним делом поводом кога се обавља препознавање лица.

Када је осумњичени предмет препознавања, то су лица која се с њим показују у линији, како би се остварила равномерна прерасподела ризика од препознавања (Charman & Wells, 2007a: 223).

19) Варијабле процене (естиматорске варијабле) одражавају непланиране (ситуационе) услове који су постојали у време када је опажено и запамћено одређено лице, али и после тога, као и когнитивно стање и карактеристике лица које га је опазило и запамтило у том времену, те нису под контролом органа поступка. За потребе дисертације, обухваћене су следеће варијабле: стрес или узбуђеност, време задржавања (ретенције), време изложености (експозиције), удаљеност, фокус на оружје и пристрасности према сопственој расној/етничкој групи (National Research Council, 2014: 16).

20) Варијабле система (системске варијабле) се генерално односе на поступке јавног тужиоца и овлашћених службених лица криминалистичке полиције који се примењују за прикупљање и обезбеђење доказа у вези са препознавањем лица, те су под контролом органа поступка. За потребе дисертације, обухваћене су следеће варијабле: прикупљање обавештења од лица које обавља препознавање, укључујући опис лица које је предмет препознавања, степен сумње за потребан за предузимање радње препознавања лица, двоструко анонимни поступак, избор ометача, припремна упутства, прикупљање изјаве о степену сигурности, повратне информације и документовање исхода препознавања лица (Wells, 2018: 264).

21) Исходи препознавања лица се одређују на основу одлуке коју доноси лице које обавља препознавање, а то су: препознавање лица које је предмет препознавања, препознавање лица које има улогу ометача и одбацивање линије за препознавање – одговор „ниједно од присутних лица није лице које је предмет препознавања“ или одговор „не знам“ (Charman & Wells, 2007a: 223).

22) Постројавање се користи као термин за означавање поступка који се користи за обављање радње препознавања лица у фази претходног поступка, који подразумева коришћење линије за препознавање.

23) Линија за препознавање означава групу лица која су постројена у једној линији и која се тако показују лицу које обавља препознавање. Сачињена је од лица које је предмет препознавања и других лица која имају сличне особине које су претходно описане од стране лица које обавља препознавање (тзв. ометачи).

24) Физичка линија за препознавање подразумева да лице које је предмет препознавања стоји у линији заједно са ометачима, на различитим позицијама које су обележене бројевима и да се тако показују лицу које обавља препознавање. По правилу, ова линија се користи када се обавља лично препознавање у посебној просторији за ту сврху, али се некада користи и када се обавља препознавање на основу гласа.

25) Фото-линија за препознавање подразумева коришћење фотографије лица које је предмет препознавања и фотографија ометача, које су поређане у низу и обележене бројевима и тако се показују лицу које обавља препознавање. Ова линија се користи када се обавља препознавање на основу фотографија.

26) Линија са гласовима подразумева коришћење гласа лица које је предмет препознавања и гласова ометача. Може се извести на два начина – први начин је да поменута лица стоје у линији и непосредно изговарају одређену реченицу коју слуша лице које обавља препознавање, док други начин подразумева да се линија формира од снимљених узорака гласова поменутих лица који се репродукују лицу које обавља препознавање.

27) Основне стопе линија за препознавање подразумевају удео случајева извршених препознавања у којима је учинилац био присутан у линији за препознавање, у односу на случајеве у којима је учинилац био одсутан из линије (Wells & Quigley-McBride, 2016: 292).

28) Ризик невиности подразумева удео случајева извршених препознавања у којима су лица која су обавила препознавање погрешно препознала невиног осумњиченог (Clark & Godfrey, 2009: 22).

29) Дискриминабилност подразумева способност лица које обавља препознавање да направи разлику између лица које је предмет препознавања и ометача. У контексту препознавања које се спроводи у сврхе верификације идентитета учиниоца кривичног дела, подразумева способност разликовања учиниоца кривичног дела од невиних лица (Carlson et al., 2019: 7–8).

30) Анонимни поступак за обављање радње препознавања лица подразумева поступак у којем само лицу које обавља препознавање није познат идентитет лица које је предмет препознавања у линији (а администратору јесте), или обратно (Kovera & Evelo, 2020: 563).

31) Двоструко анонимни поступак за обављање радње препознавања лица подразумева поступак у којем ни лице које обавља препознавање, нити администратор линије, нису упознати са тим које лице у линији представља предмет препознавања, а која су лица ометачи (Kovera & Evelo, 2020: 563).

1.3. Операционално одређење предмета истраживања

Операционално одређење се односи на чиниоце садржаја предмета истраживања, односно на идентификацију познатих и непознатих садржаја и тврдњу за могуће унапређење поступка за припрему и обављање радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази у Републици Србији.

1.3.1. Познати садржаји чиниоца предмета истраживања

Познати садржаји се односе на следеће: 1) појам, функцију, структуру и исходе радње препознавања лица; 2) квалитет сећања, аутоматске процесе и процесе промишљања (делиберативне процесе), као и релативне и апсолутне процесе који су у основи препознавања лица; 3) варијабле процене у вези са тачношћу препознавања лица, као што су: стрес или узбуђеност, време задржавања (ретенције), време изложености (експозиције), удаљеност, фокус на оружје и пристрасност према сопственој расној/етничкој групи; 4) варијабле система у вези са тачношћу препознавања лица, као што су: прикупљање обавештења од лица која обављају препознавање, прикупљање описа лица које је предмет препознавања, основне стопе линија за препознавање, двоструко анонимни поступак за обављање радње препознавања лица, избор ометача, саопштавање припремних упутстава пре препознавања, прикупљање изјаве о степену сигурности и повратне информације након препознавања; 5) важеће одредбе Законика о кривичном поступку, Закона о полицији и Правилника о полицијским овлашћењима Републике Србије у вези са препознавањем лица, којима се уређује: појам и правна природа радње препознавања лица, материјални и формални услов за њено предузимање, процесно својство осумњиченог, (презумптивних) сведока и ометача, прикупљање описа лица које је предмет препознавања, примена поступка постројавања – модел са једним осумњиченим, истовремени (симултани) метод презентације линије, документовање исхода препознавања и прикупљање изјаве о степену сигурности, могућност предузимања препознавања на основу фотографија и на основу гласа; 6) важеће одредбе процесних и других закона, као и подзаконских аката којима се уређује радња препознавања лица у другим државама (Црна Гора, Словенија, Хрватска, Мађарска, Италија, Немачка, Холандија, Уједињено Краљевство и Сједињене Америчке Државе); 7) криминалистичко-тактичко поступање полиције у фази претходног поступка, везано за: прикупљање обавештења од лица која обављају препознавање, узимање описа лица које је предмет препознавања, примену поступка постројавања и показивања, избор ометача,

номиналну величину линије, методе за документовање тока и исхода радње препознавања лица, узимање изјаве о степену сигурности, поновљено препознавање и његове недостатке, припрему и обављање препознавања из фотографске линије, примену фото-албума регистрованих учинилаца у сврхе идентификације осумњиченог, као и припрему и обављање препознавања на основу гласа.

1.3.2. Непознати садржаји чиниоца предмета истраживања

Непознати садржаји се односе на следеће: 1) утицај припремног упутства о присуству/одсуству учиниоца у линији на врсту одлуке коју доноси лице које обавља препознавање и исказани степен сигурности у њену тачност; 2) постојање недостатака у одредбама Законика о кривичном поступку и других закона и подзаконских аката, којима се уређују поступци за припрему и обављање препознавања лица у предистражном поступку и истрази у Републици Србији, везани за: правну природу радње препознавања лица, формални и материјални услов за њено предузимање, могућности обезбеђивања присуства и учешћа свих субјеката, саопштавање припремних упутстава лицу које обавља препознавање пре почетка препознавања, номиналну и функционалну величину линије за препознавање, начина документовања тока и исхода радње препознавања лица, услова за обављање препознавања на основу фотографија и гласа, као и начина прибављања фотографија и узорака гласова; 3) криминалистичко-тактичко поступање полицијских службеника криминалистичке полиције у погледу претходно набројаних ставки; 3) утицај наведених недостатака и поступања полицијских службеника на правичност и законитост обављене радње препознавања лица, као и на прихватљивост и доказну вредност њених резултата у кривичном поступку.

1.3.3. Тврдња

Тврдња се односи на могућност унапређења поступака за припрему и обављање препознавања лица у предистражном поступку и истрази у Републици Србији кроз спровођење законских реформи, превасходно у области кривично процесног права, као и кроз дефинисање научно заснованих препорука везаних за криминалистичко-тактичко поступање полицијских службеника, чиме би дошло до повећања објективности и доказне вредности резултата препознавања лица, али и значаја личних доказа у кривичном поступку.

1.4. Временско одређење предмета истраживања

Временска одредница предмета истраживања нема чврсте границе, с обзиром на то да се разматрају научна сазнања о препознавању лица која су утврђена у дужем временском периоду, тачније од седамдесетих година прошлог века па до данас. Анализа законског оквира којим се уређује радња препознавања лица у Републици Србији односи се преваходно на важеће одредбе Законика о кривичном поступку које се примењују од 2011. године.

Анализа судске праксе обухватила пресуде Врховног суда (Врховног касационог суда) Републике Србије које су донете у временском периоду од 2014. до 2023. године. У временском смислу, емпиријско истраживање у којем је проверен утицај припремног упутства на тачност препознавања лица, спроведено је у мају месецу 2023. године.

1.5. Просторно одређење предмета истраживања

Предмет истраживања просторно обухвата простор Републике Србије. Међутим, теоријска и емпиријска научна сазнања о препознавању лица су преваходно утврђена у иностраној научној литератури. Такође, поред нормативног оквира Републике Србије, анализирана су и важећа нормативна решења којима се уређује радња препознавања лица садржана у законодавствима европских и других држава.

Анализа судске праксе је обухватила искључиво простор Републике Србије, док је емпиријско истраживање у којем је проверен утицај припремног упутства на тачност препознавања спроведено на територији Београда, на узорку учесника који су сачињавали студенти Криминалистичко-полицијског универзитета у Земуну.

1.6. Дисциплинарно одређење предмета истраживања

Предмет истраживања је интердисциплинарног карактера и претежно припада пољу *друштвено–хуманистичких наука*, у којој научној области *Криминалистичка тактика, методика и оператива*, научној дисциплини *Криминалистичка тактика*.

2. Циљеви научног истраживања

Циљеви истраживања изражавају одређени ниво научног сазнања који реализацијом истраживања треба остварити. С обзиром на то да је потребно да циљеви истраживања имају научни и практични карактер, одређени су као научни и практични.

2.1. Научни циљ истраживања

Научни циљ истраживања је *научни опис* (дескрипција) садржаја процеса препознавања лица, а превасходно варијабли о којима постоје научна сазнања да могу утицати на тачност препознавања. Научно засновани налази о њиховом штетном утицају су значајни, јер се на основу њих изводе научно засноване препоруке везане за процену сећања лица која обављају радњу препознавања, али и за поступке које орган поступка треба да користи у њеној припреми и обављању у предистражном поступку и истрази.

Према критеријуму могућности успостављања контроле над овим варијаблама, извршена је њихова *класификација* на две категорије – варијабле процене и система, које су затим даље рашчлањене и описане. Такође, једна од варијабли система, тј. припремно упутство о присуству/одсуству лица које је предмет препознавања у линији, испитана је у експерименталним условима, на основу чега је утврђен и *објашњен* њен утицај на тачност препознавања.

Сагласно томе, специфични научни циљеви истраживања, чијим остварењем се може унапредити доказна радња препознавања лица у Републици Србији, подразумевају *идентификацију* и *објашњење*: 1) поступака који се користе за припрему и обављање радње препознавања лица у фази предистражног поступка и истраге; 2) штетног утицаја пропуштања да се, пре почетка препознавања, саопшти припремно упутство о присуству/одсуству лица које је предмет препознавања у линији, односно штетног утицаја саопштавања таквог пристрасног упутства; 3) важећих одредаба Законика о кривичном поступку и других закона и подзаконских аката, којима се уређује радња препознавања лица; 3) праксе Врховног суда Републике Србије у погледу оцене прихватљивости резултата радње препознавања лица, с аспекта поштовања дефинисаних процесних правила у њеном извођењу, као и оцене доказне вредности њених резултата; 4) недостатака које је потребно отклонити у постојећем нормативном оквиру и начина на који је то могуће учинити (предлози права *de lege ferenda*).

2.2. Практични циљ истраживања

Практични циљ истраживања се огледа у могућности коришћења утврђених научних сазнања из области препознавања лица за осмишљавање и дефинисање препорука о поступцима које орган поступка (а превасходно полиција) треба да користи приликом припреме и обављања радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази.

Практична примена резултата истраживања се може огледати и у изради одговарајућег подзаконског акта у оквиру Министарства унутрашњих послова, у којем би детаљно било објашњено одговарајуће криминалистичко-тактичко поступање полицијских службеника криминалистичке полиције приликом припреме и обављања радње препознавања лица у фази претходног поступка. Ради се о поступању које доприноси добијању поузданих резултата препознавања лица, који даље могу бити прихваћени од стране суда и имати одређену доказну вредност.

Истраживачка грађа у дисертацији се може користити као основа за израду одговарајућег подзаконског акта (нпр. Правилника) и у оквиру јавног тужилаштва, сходно томе да је јавни тужилац руководиоца фазе претходног поступка у којој се обавља радња препознавања лица. На крају, истраживачка грађа у дисертацији може бити коришћена за израду садржаја одговарајуће обуке коју би похађали полицијски службеници криминалистичке полиције, јавни тужиоци, али и судије, чиме би се остварило јачање њихових стручних компетенција у предузимању радње препознавања лица и правилној оцени њених резултата.

3. Хипотетички оквир

На основу досадашњих истраживања, предмета и циља истраживања, одређен је хипотетички оквир, тако да садржи једну општу, четири посебне и шест појединачних хипотеза, са пописом одговарајућих индикатора који су послужили за њихову проверу.

3.1. Општа хипотеза

Општа хипотеза која је проверена у истраживању гласи: *„Законско уређење радње препознавања лица и поступање органа поступка приликом њене припреме и обављања у предистражном поступку и истрази у Републици Србији је у складу са научно заснованим*

преорукама које је потребно доследно применити ради добијања поузданих резултата ове радње, као доказа од значаја за верификацију идентитета учиниоца кривичног дела.“

3.1.1. Посебне хипотезе

1) Прва посебна хипотеза гласи: „Поступање органа поступка приликом припреме и обављања радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази треба да буде у складу са научно заснованим налазима о процесу препознавања лица, као и о варијаблама процене и система које утичу на тачност препознавања, како би се успоставили предуслови за прикупљање поузданих резултата који ће бити прихваћени од стране суда и имати одређену доказну вредност.“

За верификацију (потврђивање или оповргавање) прве посебне хипотезе коришћени су следећи индикатори:

– научни налази теоријских и емпиријских истраживања из области психологије на основу којих су успостављена релевантна криминалистичко-тактичка правила, кроз утврђивање и објашњење: 1) појма и функције линије за препознавање, њене структуре и исхода; 2) психолошких процеса у основи препознавања лица; 3) варијабли процене и система које утичу на тачност препознавања.

▪ Прва појединачна хипотеза гласи: „Орган поступка може тачније проценити способност лица које треба да обави радњу препознавања лица и поузданост њених резултата, уколико уважава научно засноване налазе о варијаблама процене које могу утицати на веродостојност његовог сећања и тачност извршеног препознавања.“

За верификацију (потврђивање или оповргавање) прве појединачне хипотезе коришћени су следећи индикатори:

– научни налази теоријских и емпиријских истраживања из области психологије на основу којих су утврђене и објашњене следеће варијабле процене: 1) стрес или узбуђеност; 2) време задржавања (ретенције); 3) време изложености (експозиције); 4) удаљеност; 5) фокус на оружје; 6) пристрасност према сопственој расној/етничкој групи; као и 7) утицај наведених варијабли на веродостојност сећања лица које обавља препознавање и тачност извршеног препознавања.

- Друга појединачна хипотеза гласи: „Орган поступка може прикупити поуздане резултате на основу радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази, који ће бити прихваћени у кривичном поступку и имати одређену доказну вредност, уколико у њеној припреми и обављању доследно примењује научно засноване налазе о варијаблима система које могу утицати на веродостојност сећања лица које обавља препознавање и тачност извршеног препознавања.“

За верификацију (потврђивање или оповргавање) друге појединачне хипотезе коришћени су следећи индикатори:

- научни налази теоријских и емпиријских истраживања из области психологије на основу којих су утврђене и објашњене варијабле система, над којима орган поступка може успоставити контролу, и то: 1) основна стопа линија за препознавање; 2) прикупљање обавештења од лица које треба да обави препознавање, као и описа лица које је предмет препознавања; 3) саопштавање припремних упутстава; 4) избор чланова линије (ометача); 5) двоструко анонимни поступак за обављање препознавања лица; 6) узимање изјаве о степену сигурности лица које обавља препознавање; 7) саопштавање повратних информација након извршеног препознавања; 8) документовање тока и исхода препознавања лица; 9) поновљено препознавање; као и 10) утицај наведених варијабли на веродостојност сећања лица које обавља препознавање и тачност извршеног препознавања.

2) Друга посебна хипотеза гласи: „Саопштавање припремног упутства лицу које обавља препознавање, пре него што му приступи, представља варијаблу система коју орган поступка треба да контролише у предистражном поступку и истрази, јер иста може утицати на то какву одлуку ће то лице донети и да ли ће начинити грешку.“

За верификацију (потврђивање или оповргавање) треће посебне хипотезе коришћени су следећи индикатори:

- научни налази теоријских и емпиријских истраживања из области психологије на основу којих је утврђен и објашњен утицај припремних упутстава на тачност препознавања лица, а преваходно упутства о присуству/одсуству лица које је предмет препознавања у линији.
- научни налази емпиријског истраживања које је дизајнирано и спроведено за потребе дисертације, на основу којих је утврђен и објашњен утицај поменутог припремног упутства

(пристрасног или непристрасног) на тачност препознавања лица, које се обавља у линији у којој је лице које је предмет препознавања присутно, односно одсутно.

▪ Прва појединачна хипотеза гласи: „Саопштавањем пристрасног припремног упутства лицу које обавља препознавање, којим се ствара или јача његово уверење да се у линији налази лице које је предмет препознавања и да је његов задатак да га само пронађе и препозна, доприноси се јачању тенденције лица које обавља препознавање да погрешно изабере неко од лица у линији, када се у њој не налази лице које је предмет препознавања.“

За верификацију (потврђивање или оповргавање) прве појединачне хипотезе коришћени су следећи индикатори:

– научни налази теоријских и емпиријских истраживања из области психологије на основу којих је утврђен и објашњен утицај пристрасног припремног упутства о присуству/одсуству лица које је предмет препознавања на тачност препознавања;

– научни налази емпиријског истраживања које је дизајнирано и спроведено за потребе дисертације, на основу којих је утврђен и објашњен утицај поменутог пристрасног припремног упутства на тачност препознавања лица, које се обавља у линији у којој је лице које је предмет препознавања одсутно.

▪ Друга појединачна хипотеза гласи: „Саопштавањем непристрасног (неутралног) припремног упутства лицу које обавља препознавање, којим се оно упозорава да се у линији можда налази, а можда и не налази лице које је предмет препознавања, као и да има слободу да не изабере ниједно лице из линије, доприноси се тачности препознавања лица, када се у линији заиста налази лице које је предмет препознавања.“

За верификацију (потврђивање или оповргавање) друге појединачне хипотезе коришћени су следећи индикатори:

– научни налази теоријских и емпиријских истраживања из области психологије, на основу којих је утврђен и објашњен утицај непристрасног (неутралног) припремног упутства о присуству/одсуству лица које је предмет препознавања на тачност препознавања;

– научни налази емпиријског истраживања истраживања које је дизајнирано и спроведено за потребе дисертације, на основу којих је утврђен и објашњен утицај поменутог непристрасног припремног упутства на тачност препознавања лица, које се обавља у линији у којој је лице које је предмет препознавања присутно.

3) Трећа посебна хипотеза гласи: „Нормативни оквир којим се уређује радња препознавања у Републици Србији пружа могућности остваривања научно заснованих препорука о њеној припреми и обављању и пружа квалитетну основу за оцену веродостојности сећања лица које обавља препознавање и његовог исказа, као и тачности извршеног препознавања.“

За верификацију (потврђивање или оповргавање) треће посебне хипотезе коришћени су следећи индикатори:

- научни налази теоријских и емпиријских истраживања из области психологије на основу којих су утврђене и објашњене: 1) различите врсте препознавања (лично препознавање, препознавање на основу фотографија и на основу гласа) које се могу предузети у предистражном поступку и истрази; 2) варијабле система над којима орган поступка треба да успостави контролу када припрема и обавља радњу препознавања лица у овој фази;
- релевантни прописи којима се уређује радња препознавања лица, како у Републици Србији, тако и у другим државама, а превасходно одредбе важећих процесних закона.

▪ Прва појединачна хипотеза гласи: „Одредбе Законика о кривичном поступку јасно и свеобухватно појмовно одређују радњу препознавања лица у предистражном поступку и истрази и пружају квалитетну основу за одговарајуће поступање органа поступка.“

За верификацију (потврђивање или оповргавање) прве појединачне хипотезе коришћени су следећи индикатори:

- научни налази постојећих теоријских истраживања и они добијени анализом садржаја одредаба Законика о кривичном поступку које важе у Републици Србији и другим државама, на основу којих се утврђује и објашњава: 1) појам и правна природа радње препознавања лица, као и формални и материјални услов за њено обављање; и 2) процесно својство субјеката који у њој учествују.

▪ Друга појединачна хипотеза гласи: „Одредбе Законика о кривичном поступку јасно и свеобухватно детерминишу врсте препознавања лица и начин на који се свака од њих припрема и обавља у предистражном поступку и истрази.“

За верификацију (потврђивање или оповргавање) друге појединачне хипотезе коришћени су следећи индикатори:

– научни налази постојећих теоријских истраживања и они добијени анализом садржаја одредаба Законика о кривичном поступку које важе у Републици Србији и другим државама, на основу којих се утврђује и објашњава: 1) лично препознавање, и то у погледу следећих ставки: прикупљање обавештења од лица које треба да обави препознавање и узимање описа лица које је предмет препознавања од њега, номинална и функционална величина линије за препознавање, начин презентовања линије за препознавање, начин документовања тока и исхода радње препознавања лица и прикупљање изјаве о степену сигурности од лица које је обавило препознавање; 2) препознавање на основу фотографија; 3) препознавање на основу гласа.

4) Четврта посебна хипотеза гласи: „Врховни суд Републике Србије обазриво прихвата и оцењује доказну вредност резултата препознавања лица, као доказа од значаја за верификацију идентитета учиниоца кривичног дела, узимајући у обзир то да ли су приликом његовог прикупљања били коришћени одговарајући поступци.“

За верификацију (потврђивање или оповргавање) четврте посебне хипотезе коришћени су следећи индикатори:

– научни налази добијени у истраживању судске праксе, у којем је анализиран садржај пресуда Врховног суда Републике Србије, на основу чега су утврђене и објашњене следеће ставке: 1) прихватање резултата препознавања лица, као доказа од значаја за верификацију идентитета учиниоца кривичног дела; 2) налажење суда о процесним правилима која важе за лично препознавање; 4) налажење суда о процесним правилима која важе за препознавање на основу фотографија; 5) налажење суда везано за поновљена препознавања и сугестивно поступање полицијских службеника у припреми и обављању препознавања.

4. Остварени резултати истраживања и научни допринос дисертације

Дисертација садржи *систематизовану истраживачку грађу о радњи препознавања*, која обухвата период од скоро пет деценија истраживања процеса препознавања и варијабли које утичу на тачност препознавања. На основу тога су објашњене научно засноване препоруке које указују на одговарајуће поступке које је потребно применити како би се прикупили поуздани резултати препознавања.

У дисертацији су детаљно анализирани одредбе Законика о кривичном поступку и других релевантних закона и *утврђен је важећи нормативни оквир* којим се уређује радња препознавања лица у Републици Србији. Резултати истраживања су показали неадекватност у законском уређењу радње препознавања лица. С једне стране, то узрокује наступање бројних потешкоћа у њеној припреми и обављању, док с друге стране, резултира тиме да се предузима на законит начин, иако су примењени научно неутемељени поступци који озбиљно доводе у питање поузданост њених резултата.

Коришћењем упоредноправног метода, анализирана су *правна решења садржана у законима (процесним и другим) и подзаконским актима других држава* (Црна Гора, Словенија, Хрватска, Мађарска, Италија, Немачка, Холандија, Уједињено Краљевство и Сједињене Америчке Државе). Утврђене су предности свих анализираних правних решења и могућности инкорпорирања одговарајућих правних решења у оквиру постојећег нормативног оквира у Републици Србији.

Научни допринос дисертације се огледа у томе што су изведени закључци о недостацима садржаним у Законнику о кривичном поступку и предложена су нова правна решења којима би се отклонили утврђени недостаци. У дисертацији је дат и предлог права *de lege ferenda* који се односи на могући начин дефинисања препознавања лица, као самосталне доказне радње, у оквиру посебне одредбе Законика о кривичном поступку.

Коришћењем метода експеримента, проверен је утицај пристрасног припремног упутства о присуству/одсуству учиниоца кривичног дела у линији на тачност препознавања које обављају сведоци. Према доступним сазнањима, ово упутство никада није било испитивано у експерименталним условима у Републици Србији. Резултати истраживања су показали *изразито штетан утицај пристрасног припремног упутства којим се сведок не упозорава да се учинилац кривичног дела можда не налази у линији*.

Овај утицај је довео до значајног броја нетачних препознавања, јер су сведоци, у одсуству учиниоца у линији, бирали невиног осумњиченог који највише личи на учиниоца или неког од ометача који у значајној мери дели сличне основне особине са учиниоцем. На основу тога је изведен закључак да сведоци имају умањену способност да препознају одсуство учиниоца у линији, нарочито када су наведени да верују да се учинилац налази у линији која им се показује, што може резултирати погрешним препознавањем невиног осумњиченог.

Научни допринос дисертације је остварен и *утврђивањем начина на који Врховни суд Републике Србије третира доказе прикупљене на основу препознавања лица*. Утврђено је да се резултати препознавања лица користе као доказ у кривичном поступку, али да их суд не оцењује са потребном обазривошћу. Резултати анализе поднетих захтева за заштиту законитости су омогућили увид у наводе које браниоци окривљених користе као основ за оспоравање законитости доказа добијеног на основу препознавања (записника о препознавању).

Анализа судске праксе је потврдила да утврђени недостаци у законском тексту доводе до тога да се законитост доказа прикупљеног на основу радње препознавања лица не може оспорити, чак и када су приликом њене припреме и обављања коришћени изразито сугестивни поступци, као што су: поновљено препознавање, коришћење неправичне линије за препознавање у којој се осумњичени истиче у односу на друге чланове линије и претходни сугестивни утицаји који су наступили према сведоку пре препознавања (нарочито сугестивно понашање полицијских службеника). Решавање поменутих проблема је могуће прописивањем обавезног аудиовизуелног снимања свих активности које се спроводе у вези са доказном радњом препознавања.

На крају, дисертација је резултирала *низом препорука* које се односе на *криминалистичко-тактичко поступање полицијских службеника криминалистичке полиције приликом припреме и обављања радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази*. То значи да су утврђена нова, односно проширена постојећа знања о поступцима које полиција треба да користи том приликом, а у циљу обезбеђења поузданих резултата препознавања. Дате препоруке нису у колизији са важећим процесним одредбама (нити са одредбама других закона), због чега полиција треба да их примењује и уколико законодавац не одлучи да измени и допуни одредбе важећих релевантних закона (Законика о кривичном поступку и Закона о полицији).

Истраживачка грађа у овој дисертацији може бити коришћена као *основ за израду подзаконских аката* који би се примењивали у Министарству унутрашњих послова, Јавном тужилаштву и Министарству правде, али и за садржај обуке коју би похађали полицијски службеници криминалистичке полиције, тужиоци и судије.

Дисертација има и знатан друштвени допринос, који се огледа у *подизању свести стручне и шире јавности у погледу поузданости људи као доказног извора*. Потврђена је претпоставка да лица која обављају препознавање могу бити веома непоуздана, нарочито ако се приликом провере њиховог сећања о лицу које је предмет препознавања користе научно неутемељени поступци. С обзиром на то да се у Републици Србији користе управо такви поступци, може се закључити да постојећи *нормативни оквир не садржи заштитне мере* које доприносе смањењу ризика да било које лице буде изложено погрешном препознавању и следствено томе, наступању штетних последица.

Будући да се у Републици Србији препознавање лица предузима превасходно са циљем да се провери сећање (презумптивних) сведока, те да је предмет препознавања најчешће лице које је осумњичено да је извршило кривично дело за које се гони по службеној дужности, посебно забрињава налаз да је *полиција извор већине пристрасности* које су утврђене у конкретним случајевима у којима је обављено препознавање лица у предистражном поступку и истрази. Стога, нужна је промена перцепције полицијских службеника који учествују у припреми и обављању радње препознавања о штетности поступака које том приликом примењују. Редифинисање постојећег криминалистичко-тактичког поступања је неопходно у циљу смањивања ризика погрешног препознавања и ради стварања основних предуслова за прикупљање поузданијих резултата.

На крају, стручна и шира јавност су упозорени на штетне последице предубеђења да полиција позива (презумптивне) сведоке да изврше препознавање када је засигурно идентификовала учиниоца кривичног дела и да је њихов задатак да га само пронађу и изаберу из линије. С обзиром на то да *сваки грађанин може бити (презумптивни) сведок кривичног дела (као очевидац или оштећени)* и стога, *бити у улози препознаваоца*, потребно је да буду информисани о могућем одсуству учиниоца у линији за препознавање. Такође, грађани морају бити свесни тога да њихова одлука може допринети наступању штетних последица у односу на лице које су препознали као учиниоца, што налаже потребу обазривог доношења такве одлуке.

5. Примењене научне методе

5.1. Основне и опште научне методе

Из корпуса основних научних метода, у истраживању су коришћене: анализа и синтеза, специјализација и генерализација, конкретизација и апстракција, индукција и дедукција, као и дефиниција и класификација.

5.2. Опште научне методе

Од општих научних метода, у истраживању је коришћена аналитичко-дедуктивна метода, метода моделовања, компаративна и статистичка метода.

Коришћењем *аналитичко-дедуктивне методе*, предмет истраживања је прво рашчлањен на чиниоце структуре и функције, који су детаљно анализирани ради утврђивања општих знања о препознавању лица, на основу чега су изведени посебни и појединачни закључци.

Метода моделовања је коришћена ради утврђивања и појмовног представљања битних чинилаца предмета истраживања. На основу прегледа и анализе постојеће научне литературе из области психологије и релевантних домаћих и иностраних прописа, креиране су препоруке које је потребно применити приликом припреме и обављања радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази у Републици Србији, како би се омогућило успостављање научно заснованих стандарда за прикупљање, чување и интерпретацију доказа у вези са препознавањем лица.

Компаративна метода је коришћена ради упоређивања препознавања лица које се предузима у Републици Србији са научно заснованим препорукама, односно стандардима за прикупљање, чување и интерпретацију доказа у вези са препознавањем лица, на основу чега су утврђене сличности и разлике, те су предложена одговарајућа решења.

Статистичка метода је коришћена ради утврђивања битних карактеристика предмета истраживања, његовог тренутног стања и узорака и последица тог стања, као и објашњења утврђених законитости. Ова метода је коришћена и за обраду података добијених у истраживању, те су подаци табеларно и графички приказани.

5.3. Емпиријске научне методе

Из корупуса емпиријских метода, у истраживању су коришћене: метода анализе садржаја, упоредноправни метод и експеримент.

Ради долажења до описа и разумевања препознавања лица, с аспекта психологије, кривично процесног права и судске праксе, коришћена је *метода анализе садржаја* (квалитативна и квантитативна), којом су обухваћени следећи извори: релевантни научни и стручни радови из области психологије који се баве препознавањем лица, објављени у научним монографијама, зборницима радова и часописима; важеће одредбе Законика о кривичном поступку којима се појмовно одређује радња препознавања лица и начин њене припреме и обављања у Републици Србији; пресуде Врховног суда Републике Србије које су донете поводом поднетих захтева за заштиту законитости у којима се указује на повреду одредаба кривичног поступка приликом обављања радње препознавања лица.

Упоредноправни метод је коришћен ради истраживања постојећих правних решења садржаних у законима (процесним или другим) и подзаконским актима других држава (Црна Гора, Словенија, Хрватска, Мађарска, Италија, Немачка, Холандија, Уједињено Краљевство и Сједињене Америчке Државе), која су затим упоређена са решењима садржаним у процесном закону (и другим законима) Републике Србије, ради утврђивања њихових предности и недостатака, али и разлога који оправдавају увођење нових или измену постојећих правних решења.

Метода експеримента је коришћена ради испитивања утицаја припремног упутства о присуству/одсуству учиниоца у линији за препознавање на тачност препознавања лица, у случајевима када је учинилац био присутан, односно није био присутан у линији. Ово упутство је изабрано, јер постоји консензус у научној заједници у погледу корисности његове примене у остварењу најбољих перформанси препознавања лица. Реч је о примени научно засноване препоруке да орган поступка, пре почетка препознавања лица, треба да упозори лице које обавља препознавање да се учинилац можда налази у линији за препознавање, али да је могуће и да се не налази у њој, као и да имају слободу да донесу било коју одлуку, а не искључиво одлуку о позитивном препознавању неког лица из линије.

Узорак је обухватио 100 учесника – студената Криминалистичко–полицијског универзитета, при чему је 91% студирало на основним академским студијама криминалистике, док је 9% било на основним струковним студијама криминалистике. Већина студената је похађала четврту годину студија (78%), док је 22% било на другој години студија. Просечна старост учесника је износила 22.68 година, при чему је 59% учесника било женског пола.

Материјали који су коришћени у истраживању су: видео снимак инсцениране цепне крађе, три фотографије на којима је била представљена линија за препознавање и два одштампана обрасца.

Видео снимак инсцениране цепне крађе је трајао 12 секунди, а крађа се одвијала на отвореном простору и са учешћем три актера. Снимак је приказивао једног мушкарца (учиниоца) који се кретао иза другог мушкарца (оштећеног), који је у једном тренутку застао и упитао трећег мушкарца (случајног пролазника) о локацији продавнице „Макси“. У том тренутку, снимак приказује како се учинилац приближава оштећеном иза леђа и благо га гура у пределу леђа, одузимајући му новчаник из задњег цепа фармерки, након чега се брзо удаљава. Мета је била делимично маскирана, јер је носила наочаре за сунце. Лице мете на снимку је било видљиво у трајању од 6 до 8 секунди.

Све фотографије на којима је била приказана линија за препознавање су биле сачињене у посебној просторији која се користи за сврхе препознавања лица у криминалистичкој пракси у Републици Србији. На једној фотографији, представљена је празна линија за препознавање (без чланова линије), у којој су биле обележене позиције од 1 до 5. Две фотографије су приказивале линију у којој су истовремено (симултано) били постројени сви чланови линије са рукама иза леђа и то на позицијама од један до пет. Сви чланови линије су делили сличне основне особине (пол, етничка припадност, старост и телесна конституција).

Прва фотографија је приказивала линију у којој се налазио учинилац цепне крађе и још 4 члана линије (ометача). Друга фотографија је приказивала линију у којој је учинилац био одсутан и био замењен чланом линије који је највише одговарао његовом опису (тзв. заменско лице). То значи да је друга фотографија приказивала линију у којој се налазило заменско лице и 4 члана линије (ометача).

На првој страни обрасца се налазила сагласност за учешће у испитивању, на другој страни се налазило опште упутство и на трећој страни се налазило упутство за задатак. Обрасци су се разликовали по садржају упутстава за задатак: један образац је садржао непристрасно (неутрално) припремно упутство, док је други образац садржао пристрасно припремно упутство.

У погледу коришћене процедуре у истраживању, учесници су прво давали сагласност за учешће у експерименту, након чега су попуњавали податке о врсти студија коју похађају, години студија, броју индекса, полу и старости. Видео снимак инсцениране џепне крађе је био презентован учесницима на одвојеним слајдовима у презентацији која је била креирана путем апликације „Power point“.

Од учесника је затим било затражено да прочитају опште упутство у којем су били обавештени да су управо одгледали снимак џепне крађе који приказује мушкарца са сунчаним наочарима који одузима новчаник оштећеном из задњег џепа његових фармерки и да је потребно да покушају да пруже опис крадљивца, тако што ће описати његове физичке особине.

Учесници су прво описали крадљивца са снимка, након чега им је прво показана фотографија празне линија за препознавање, како би уочили генерални изглед линије за препознавање и бројеве под којима ће чланови линије бити постројени – од 1 до 5, с десна на лево. Учесници су затим били насумично подељени у две групе од по 50 учесника (контролна и експериментална), након чега су им била подељена одштампана упутства (непристрасна или пристрасна). Експериментатор је обавестио учеснике да пажљиво прочитају упутство и да у складу са њим одговоре постављеном задатку.

Контролној групи је у писаној форми било саопштено непристрасно упутство које је гласило: „Лице које је украдо новчаник из задњег џепа оштећеног може бити једно од пет показаних лица у линији, а могуће је и да се не налази у линији. Пажљиво погледајте сваког члана линије. Ако се крадљивац не налази у линији, заокружите број 0. Ако се крадљивац налази у линији, заокружите број његове позиције у линији (1-5).“ Образац је садржао шест могућих одговора (бројеви од 0 до 5).

Експерименталној групи је у писаној форми било саопштено пристрасно упутство које је гласило: „Верујемо да је лице које је украло новчаник из задњег џепа оштећеног присутно у линији. Пажљиво погледајте свако од пет понуђених лица у линији и одговорите које је од ових лица крадљивац.“ Образац је био сачињен тако да су учесници могли да бирају између пет бројева (од 1 до 5).

У случају да је неко од учесника питао да ли је могуће да се задатку одговори тако што се неће препознати ниједно лице из линије као учинилац, било је предвиђено да експериментатор каже да је то могуће и да, уколико неко од учесника сматра да ниједно од лица које је показано у линији не представља крадљивца кога су видели на снимку, такав одговор треба својеручно уписати на обрасцу.

Након што су учесници прочитали припремно упутство које им је додељено, експериментатор им је показивао фотографију линије која је била сачињена од пет лица, који су били поређани на позицијама од један до пет.

Контролној групи је била показана фотографија линије у којој је учинилац био присутан, што значи да се у овој линији налазио крадљивац заједно са још четири ометача (неспорно невиних лица). Овај услов је симулирао реалну ситуацију у којој се лицу које обавља препознавање показује осумњичени који је и стварни учинилац.

Експерименталној групи је била показана фотографија линије у којој је учинилац био одсутан, што значи да се у овој линији није налазио он, већ заменско лице (ометач који највише личи на њега) заједно са још четири ометача (неспорно невиних лица). Овај услов је симулирао реалну ситуацију у којој се лицу које обавља препознавање показује осумњичени који није крив (невини осумњичени).

Након што су учесници донели одлуку о препознавању лица, од њих се тражило да се изјасне о степену сигурности са којим су донели одлуку, тако што им је у писаном упутству било саопштено следеће: „Молимо Вас да се изјасните са којим степеном сигурности сте препознали неко лице из линије као крадљивца са снимка, тако што ћете заокружити неки од понуђених одговора (од 0 до 100%).“

ПРВИ ДЕО

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА

Глава I

ТЕОРИЈСКО ОДРЕЂЕЊЕ ПОСТУПКА ПОСТРОЈАВАЊА И ПСИХОЛОШКИХ ПРОЦЕСА У ОСНОВИ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА

1. Теоријско одређење поступка постројавања

Препознавање лица представља генерички појам који може подразумевати примену више различитих поступака којима се проверава сећање лица које обавља препознавање о лицу које је предмет препознавања. У криминалистичком контексту, у улози лица чије се сећање проверава кроз препознавање, најчешће се налазе (презумтивни) сведоци, који су оштећени кривичним делом или су његови очевици, док је предмет препознавања лице које је осумњичено да је учинило кривично дело.

Најзаступљенији поступак који се у традиционално примењује у полицијској пракси већине држава јесте поступак тзв. постројавања, који подразумева коришћење линије за препознавање лица (National Research Council, 2014). Типично полицијско постројавање подразумева да се осумњичени уврштава међу више неспорно невиних лица (тзв. ометачи) и да се тако показује сведоку, тј. да „парадира“ пред њим (Wells & Luus, 1990a: 109). Развој тзв. „параде идентификације“, као средства за утврђивање да ли је осумњичени исто лице које је сведок видео у контексту кривичног дела, везује се за Метрополитенску полицију, која је први пут формализовала примену полицијских парада, ревидирањем својих прописа и доношењем низа смерница осмишљених да обезбеде њихову правичност у односу на осумњиченог и сведока (Davies & Griffiths, 2008: 436).

С обзиром на то да се порекло овог поступка за проверу сећања сведока о учиниоцу кривичног дела везује за англосаксонско подручје, конкретно енглеску кривично правну традицију, од значаја је размотрити извештај председавајућег судије Вишег суда, лорда Девлина (*Lord Devlin*), који је значајно утицао на измену поменутих смерница за примену ових парада, посебно разматрајући случајеве у којима је дошло до искрених, али погрешних препознавања невиних лица од стране сведока.

Како лорд Девлин (Devlin, 1976: 7–8) указује, препознавање лица је скопчано са општом опасношћу, која произилази из тога што свако може бити погрешно осуђен на основу исказа сведока који је савршено искрен и уверен у своје запажање и сећање, због чега је потребно да ови докази буду третирани као докази посебног карактера, чију је поузданост тешко проценити.

Даље, у свом извештају указује на неопходност јаснијег дефинисања поступка постројавања, како на законском, тако и на практичном нивоу, јер представља праведнију алтернативу поступку судског препознавања, у којем се сведок на главном претресу први пут изјашњава о томе да ли препознаје оптуженог као учиниоца, као и поступку показивања, у којем се само једно лице (осумњичени) показује сведоку, након чега се од њега тражи да се изјасни да ли је то лице учинилац кривичног дела или није (Lindsay, Pozzulo, Craig, Lee, & Corber, 1997: 393).

То указује да полицијски службеници имају важан задатак, који се огледа у формирању и савесној процени правичности линије која ће бити показана сведоку ради препознавања. На важност овог задатка указују и оригиналне смернице садржане у одредбама енглеског кривичног права, на основу којих је могуће извести генералне принципе који чине основу поступка постројавања: 1) поред осумњиченог, линија за препознавање мора садржати и одговарајући број тзв. ометача, односно лица за које се неспорно зна да нису у вези са кривичним делом поводом кога се спроводи препознавање лица, који морају делити сличне основне особине са осумњиченим; 2) линија мора бити формирана тако да се сведоку не сугерише на идентитет осумњиченог (Malpass, Tredoux, & McQuiston-Surrett, 2007: 155–156).

1.1. Појам и функција линије за препознавање

Линија за препознавање се сматра изузетно важним алатом који се користи у истрази кривичних дела, нарочито због тога што резултати добијени овим поступком битно утичу на даље поступање и доношење одлука у целокупном поступку кривичног гоњења (Wells, 1984: 90). О тежини негативних последица које би могле наступити услед нетачних препознавања лица говоре и подаци Пројекта невиности, који се деценијама бави случајевима ослобађања невиних осуђеника у Сједињеним Америчким Државама, у којима је утврђено да је у првих 225 ослобађања, погрешна осуда била заснована на нетачном препознавању сведока у 77% случајева (Shermer, Rose, & Hoffman, 2011: 183).

О тежини и далекосежности последица нетачних препознавања, говоре и подаци о којима је известио наведени Пројекат: до тренутка ослобађања, невино осуђена лица су издржала казну затвора у просечном трајању од 14 година, при чему многи нису добили било какву врсту компензације због погрешних осуда. Негативни утицај се одразио и на нивоу заједнице, кроз губитак поверења грађана у правосудни систем, који се показао недовољно ефикасним у успостављању одговарајућих заштитних мера, које би штитиле невина лица од погрешног препознавања и кривичне осуде. Не треба занемарити ни то да је значајан број осуда невиних лица омогућио даљу виктимизацију грађана, о чему говори податак Пројекта невиности да су стварни учиниоци, за време док су невино осуђени издржавали казну затвора, извршили додатних 99 насилних кривичних дела, укључујући 54 сексуална напада, 22 убиства и 23 друга насилна кривична дела³ (Innocence project, 2023)

Сазнање да су нетачна препознавања лица била главни узрок погрешних осуда више него било који други узрок, додатно је нагласило важност експерименталних истраживања у овој области за научну заједницу. Последњих деценија, бројни експериментални психолози су се бавили способношћу сведока да изврше препознавање из линије, дајући мноштво налаза који имају јасне практичне импликације. Успешности истраживања у овој области су допринели и други фактори, као што су: могућност примене експерименталне методе, која је омогућила изоловање јасних узрочно–последичних веза; развијеност теоријског фонда знања о основним когнитивним процесима који су основи људског памћења; могућност коришћења инсценираних догађаја као пандан стварним кривичним делима, у којима је унапред познат идентитет учиниоца, па и то да ли је сведок донео тачну одлуку о препознавању, као и објављивање ових истраживања у најцењенијим и најригорознијим научним часописима, превасходно из области психологије (Lindsay, Brigham, Brimacombe, & Wells, 2002: 201–202).

Резултати експерименталних истраживања су потврдили претпоставку да психологија као наука може допринети изградњи и допуни теоријског фонда знања о препознавању лица, који има практичне импликације за правосудни систем. Научно засновани налази из области психологије су пронашли своје практично упориште, кроз увођење нових поступака којима се на најоптималнији начин обавља препознавање лица, али и кроз утицај на начин на који суд оцењује поузданост доказа добијених на основу препознавања лица (Loftus, 1980; Shermer, Rose, & Hoffman, 2011).

³ Подаци о случајевима ослобађања погрешно осуђених лица на основу ДНК анализа су преузети са званичног сајта Пројекта невиности и последњи пут су ажурирани 2. јануара 2023. године.

Напори истраживача из ове области су резултирали формулисањем основних принципа теорије постројавања, тј. поступка за обављање препознавања који подразумева употребу линије за препознавање. Циљ је био описати психолошке процесе који се сматрају основом задатка препознавања из линије, затим функцију и структуралне карактеристике линија и дистрибуцију њихових исхода (Charman & Wells, 2007a: 219).

Функција линије за препознавање је условљена сврхом због које се поступак постројавања уопште примењује у полицијској пракси, као и фазом у којој се примењује. Према проф. Велсу (Wells, 1993: 554), основна функција линије за препознавање у стварним криминалистичким истрагама се огледа у „проверавању претпоставке о томе да ли је осумњичени заиста учинилац конкретног кривичног дела.“ Наиме, од тренутка откривања кривичног дела, орган поступка надлежан за спровођење предистражног поступка и истраге (јавни тужилац и полиција), има дужност да предузме све мере и радње за његово расветљавање и доказивање.

Проналажење осумњиченог представља један од примарних задатака полиције у овој фази, што најпре налаже потребу адекватног и стручног узимања описа учиниоца, путем прикупљања обавештења од (презумптивних) сведока на начин којим се не утиче на њихово сећање. Узимање изјаве о опису учиниоца ће имати оперативни карактер и биће коришћена за сужавање круга осумњичених, на основу подударања њиховог физичког изгледа са датим описом.

По проналаску конкретног осумњиченог, поменути (презумптивни) сведоци могу бити укључени у поступак препознавања, чији резултати имају доказни карактер. Тада ће се дати опис учиниоца користити за избор неспорно невиних лица (тзв. ометача), који ће заједно са осумњиченим сачињавати линију за препознавање. Даљи ток истраге ће неретко бити условљен сведоковом одлуком о препознавању – уколико препозна осумњиченог из линије, остварује се се већи степен сумње да је реч о стварном учиниоцу. Супротно томе, уколико сведок одбаци линију, врло је вероватно да ће се истрага усмерити ка другим лицима.

С обзиром на то да одлуке сведока могу имати инкриминишуће или ослобађајуће особине, налаже се потреба да полицијски службеници на адекватан начин прикупе, документују и интерпретирају све информације добијене од сведока које се односе на кривично дело и учиниоца (Wells et al., 1998).

Неоспорно је да постоји интерес и снажна мотивација полиције да препознавање резултира позитивном одлуком сведока, тј. препознавањем осумњиченог као учиниоца кривичног дела, јер се тиме потврђује њихова почетна претпоставка о истоветности осумњиченог и учиниоца (Wells & Olson, 2002). Овакав интерес је још израженији у истрагама кривичних дела у којима нису пронађени материјални докази, због чега даље поступање неретко зависи од исхода препознавања. У таквим случајевима није лако верификовати (потврдити или оповргнути) тачност одлуке коју је сведок донео поводом препознавања. То се може учинити испитивањем сведока на главном претресу, како би се проверио његов исказ у делу везаном за препознавање, али је реч о контролном механизму који је скопчан са одређеним недостацима.

Због тога, потребно је тежити спречавању наступања грешака сведока у времену када се обавља радња препознавања лица, уз уважавање општег налаза који је заступљен у већини релеватних истраживања, а који јасно указује на то да сведоци изненађујуће често врше нетачно препознавање. Напослетку, ово имплицира потребу утврђивања варијабли које доприносе овим грешкама, као и обавезу органа поступка да над њима успоставе контролу, односно да процене њихов утицај на тачност препознавања.

1.2. Структура линије за препознавање

Да би линија за препознавање остваривала своју основну функцију, неходно је утврдити кључне варијабле које могу бити повезане са тачношћу препознавања лица. Од посебног значаја су варијабле које стварају одређену пристрасност према осумњиченом (Wells & Loftus, 2003). То су, између осталог, варијабле које наступају у време кривичног дела (варијабле процене) и нарушавају способност сведока да обради⁴ лице учиниоца, као што су: слабо осветљење, велика дистанца са које сведок посматра учиниоца, краће време у којем је лице учиниоца било изложено сведоку и др. Поменуте варијабле нарушавају перформансе препознавања лица, како у погледу осумњиченог у линији, тако и за преостале чланове линије (ометаче), при чему орган поступка није у могућности да их контролише (Brewer & Wells, 2011: 25).

⁴ Епизодно памћење (тј. сећање о појединим епизодама-догађајима), сматра се веома значајним за препознавање лица и укључује три процеса: 1) *обрада информација* се односи на могућност почетног усвајања нових информација и њихово повезивање са претходним знањем; 2) *похрањивање (задржавање)*, које подразумева могућност задржавања тих информација током времена; и 3) *проналажење*, које подразумева приступ тим информацијама и њихово преузимање када год је то потребно (McDermott & Roediger, 2018: 20).

С друге стране, орган поступка може контролисати варијабле система које могу створити пристрасност искључиво према осумњиченом, а које су превасходно повезане са структуром линије и поступцима који се користе за припрему и обављање радње препознавања лица (Wells, 2008b).

Да би се проверила претпоставка о томе да је осумњичени заиста и учинилац кривичног дела, важно је изабрати одговарајући поступак, али и структуру линије за препознавање. У погледу врста поступака који се могу користити за проверу наведене претпоставке, у полицијској пракси се традиционално користе три врсте поступка: 1) показивање осумњиченог сведоку (само осумњичени се показује, без других лица); 2) лично постројавање – примена линије за препознавање сачињена од више лица, тј. осумњиченог и одговарајућег броја лица која имају улогу ометача, који се показују уживо; 3) фотографско постројавање – примена линије за препознавање која је сачињена од низа фотографија, тј. фотографије осумњиченог и одговарајућег броја фотографија лица која имају улогу ометача (National Research Council, 2014: 14). Ови поступци су важни, јер су у вези са структурним својствима линије, а превасходно са бројем лица која се показују сведоку заједно са осумњиченим.

Показивање се сматра најмање валидним поступком за обављање радње препознавања лица, јер подразумева да се сведоку показује једино осумњичени (без других сличних лица), након чега се од њега захтева да се изјасни о томе да ли га препознаје као учиниоца или не – одговор „да“ или „не“ (Koehnken, Malpass, & Wogalter, 1996). Овај поступак се сматра пристрасним у односу на поступак постројавања, због тога што се код сведока може створити својеврсни притисак да се понаша на пожељан начин, тј. да изврши позитивно препознавање осумњиченог услед уверења да је полиција пронашла стварног учиниоца и да је његова улога да само поткрепи њихове сумње. Ово уверење сведока је додатно појачано, када му полиција показује осумњиченог којег је претходно лишила слободе (Gonzalez, Ellsworth, & Pembroke, 1993: 535).

Када полиција захтева од сведока да се изјасни о томе да ли су осумњичени и учинилац иста лица, понашање сведока се може поредити са понашањем учесника у експерименту, од којих експериментатор очекује одговор. Учесници настоје да буду „добри“ субјекти, због чега прате и тумаче знакове из експерименталне ситуације који би их могли усмерити на то који је пожељан начин понашања, који може допринети потврђивању хипотеза експериментатора (Wogalter, Van't Slot, & Kalsher, 1991: 1561).

За разлику од поступка постројавања, показивање се примењује у специфичним ситуацијама, у којима је полиција, у склопу мера првог оперативног захвата, предузетих непосредно након извршења кривичног дела, дошла до потенцијалног осумњиченог⁵ и тражи од присутних сведока да потврде његов идентитет као учиниоца кривичног дела (Clark & Godfrey, 2009: 23). Дакле, пристрасности овог поступка доприноси и то што се превасходно примењује у времену непосредно након што су сведоци присуствовали кривичном делу, и који су, стога, веома осетљиви – нпр. налазе се у стању шока, узбуђености, стреса или су уплашени због агресивног понашања осумњиченог и сл. (Gonzalez, Ellsworth, & Pembroke, 1993: 535).

Напоследку, када се примењује показивање, ризик од погрешног препознавања постоји само у односу на осумњиченог (јер се показује без других лица), те не постоји могућност непосредног уочавања грешке коју сведок може начинити, јер се од њега очекује да одговори само са „да“ или „не“ (Dekle, Beal, Elliott, & Huneycutt, 1996: 2).

Чини се да главни аргумент који говори у прилог супериорности поступка постројавања над показивањем лежи у томе да је применом линије за препознавање могуће успоставити контролу над евентуалним грешкама које сведоци могу начинити, јер се ризик од погрешног препознавања прерасподељује међу свим члановима линије (Clark & Godfrey, 2009: 23). Када је структура линије таква да се осумњичени показује сведоку заједно са другим лицима (неспорно невиним, тј. ометачима), орган поступка може препознати грешку када сведок изабере неког од ометача. Самим тим, познато је да је сведок донео нетачну одлуку, чиме се спречава наступање штетних последица у односу на препознато лице (Wells, 2001).

С друге стране, то неће бити случај код показивања, код кога сведок може начинити само једну грешку, а то је да погрешно препозна невиног осумњиченог као учиниоца, чиме се повећава вероватноћа наступања штетних последица у односу на њега. Сходно томе, може се закључити да примена поступка показивања у сврхе препознавања лица излаже невинне осумњичене већем ризику од погрешног препознавања, у поређењу са препознавањима из линија сачињених од већег броја лица (Yarmey, Yarmey, & Yarmey, 1996).

⁵ Нпр. неколико минута након разбојништва у продавници, полиција је у близини места извршења кривичног дела уочила лице које одговора сведоковом опису учиниоца. Полиција задржава ово лице и одводи га до сведока, након чега тражи од њега да се изјасни да ли је то лице опазио и запамтио као учиниоца разбојништва или није.

Избор одговарајућег поступка који ће се применити у сврхе препознавања лица, битан је и због још једног структурног својства линије, а то је присуство или одсуство учиниоца у линији. Ово својство је препознато као битан фактор у дизајнирању експеримената са учесницима (сведоцима) које последњих деценија спроводе експериментални психолози који се баве препознавањем лица (Wells, 1993: 556). У експерименталним условима, учесницима се приказују снимци инсценираних догађаја (кривичних дела), што значи да је идентитет “мете“ (учиниоца) неспорно познат експериментаторима, што није увек случај у реалним условима (Wells, 2008b: 6).

Да би се симулирале реалне ситуације у којима полиција постројава стварног учиниоца, односно невиног осумњиченог у линији, истраживачи су користили две врсте линија – са присутном метом и са одсутном метом, која је замењена заменским лицем, тј. одређеним неспорно невиним лицем (Gronlund, Mickes, Wixted, & Clark, 2015: 5–6). Користећи структурно својство присуства или одсуства мете у линији, експериментатори су манипулисали различитим варијаблама процене или система, утврђујући низ налаза о њиховом утицају на тачност препознавања лица, који ће бити представљени у даљим поглављима дисертације. На крају, треба истаћи и то да присуство или одсуство учиниоца у линији за препознавање утиче на исход препознавања, односно на врсту одлуке коју сведок доноси поводом препознавања.

1.3. Исходи линије за препознавање

Без обзира на то да ли се примењује поступак показивања или постројавања, у оба случаја је могуће да је осумњичени заиста учинио конкретно кривично дело поводом кога се обавља радња препознавања лица, односно да је реч о невином лицу (Clark & Godfrey, 2009: 23). Исходи линије се одређују на основу одлуке коју је сведок донео поводом задатка препознавања, при чему је свака погрешна одлука повезана са одговарајућим последицама.

Према Шарману и Велсу (Charman & Wells, 2007a: 223–224), када сведок приступи линији за препознавање, може донети три различите одлуке:

- 1) *Препознавање осумњиченог;*
- 2) *Препознавање ометача;*
- 3) *Одбацивање линије* (одговор „ниједно од присутних лица није учинилац“ или одговор „не знам“).

Ради јаснијег сагледавања могућих грешака, потребно је интерпретирати ове одлуке у контексту две могућности: 1) учинилац је присутан у линији за препознавање – осумњичени је заиста учинилац кривичног дела; и 2) учинилац је одсутан из линије за препознавање – осумњичени је невин (Табела 1).

У зависности од тога да ли је учинилац присутан или одсутан из линије, постоје **две тачне одлуке** које сведок може донети поводом задатка препознавања лица. Према Хорију и Врајту (Horry & Wright, 2008: 610), то су следеће одлуке:

- *Погодак* – одлука којом сведок тачно препознаје осумњиченог, који је и стварни учинилац;
- *Тачно одбацивање* – одлука сведока да одбаци линију, тј. да не препозна ниједно од показаних лица у линији као учиниоца, када је учинилац одсутан (осумњичени је невин).

С друге стране, **нетачне одлуке** сведока могу доведу до исхода који су повезани са различитим штетним последицама. Према Линдзи и Велсу (Lindsay & Wells, 1980: 306), то су следеће одлуке:

- *Грешка (нетачно препознавање)* – одлука којом сведок погрешно бира невиног осумњиченог, јер стварни учинилац није присутан у линији;
- *Погрешно одбацивање* – одлука којом сведок одбацује линију, тј. не препознаје ниједно од показаних лица у линији као учиниоца, иако је стварни учинилац присутан у линији;
- *Лажна узбуна* (препознавање ометача) – одлука којом сведок препознаје лице које у линији има улогу ометача, тј. у погледу кога је неспорно познато да нема везе са кривичним делом поводом кога се предузима радња препознавања. Сведок може донети ову одлуку и када је стварни учинилац присутан у линији и када је одсутан.

Табела 1: Приказ могућих исхода у условима присуства или одсуства стварног учиниоца у линији (Lindsay & Wells, 1980; Charman & Wells, 2007a; Clark & Godfrey, 2009).

Бр.	Одлука сведока	Могући исходи	
		Учиниоца присутан	Учиниоца одсутан
1.	<i>Препознавање осумњиченог</i>	Погодак (тачно препознавање)	Грешка (нетачно препознавање)
2.	<i>Препознавање ометача</i>	Лажна узбуна	Лажна узбуна
3.	<i>Одбацивање линије – одговор „учинилац није присутан“</i>	Грешка (нетачно одбацивање)	Тачно одбацивање
	<i>Одбацивање линије – одговор „не знам“</i>	Промашај	Тачно одбацивање

Полазећи од форензичког значења појма погрешног препознавања, овај термин је оправдано користити само за случајеве у којима је сведок препознао невиног осумњиченог, јер таква одлука неретко резултира бројним штетним последицама, почевши од ограничења његове слободе кретања, подношења кривичне пријаве и његовог даљег процесуирања, па до доношења пресуде којом се он оглашава кривим и изриче му се одређена кривична санкција.⁶ Поред тога што ова грешка може резултирати процесуирањем невиног лица, стварни учинилац остаје на слободи и у прилици је да настави да врши кривична дела.

Постоји више разлога због којих се сведок може одлучити да изабере невиног осумњиченог из линије, који су везани за начин формирања линије за препознавање – нпр. осумњичени се истиче у линији, јер ометачи не поседују основне физичке особине какве је сведок описао да их је учинилац поседовао (Brewer & Wells, 2011: 25). Сведок описује учиниоца на основу свог сећања, а осумњичени, по правилу, представља лице чији се изглед у великој мери подудара са датим описом. Када се сведоку покаже линија у којој се једино изглед осумњиченог подудара са сведоковим описом учиниоца, тј. са његовим сећањем о њему, повећава се вероватноћа да ће га сведок изабрати, иако је реч о невином лицу (Clark, Howell, & Davey, 2008: 204).

Поред тога, бројне варијабле система, које нису везане за структурна својства линије за препознавање, такође могу допринети наступању ове грешке – нпр. пропуштање да се сведоку саопшти непристрасно припремно упутство пре почетка препознавања, начин који се користи за презентовање линије, поновљена препознавања и др. (Lindsay & Wells, 1980, 1985).

Иако и одлука сведока да изабере неког од ометача представља својеврсну грешку, ова одлука се у научној литератури не третира као „погрешно препознавање“, већ се означава као „препознавање ометача“, из разлога што је реч о познатој грешци коју орган поступка може уочити, због чега према ометачу неће наступити никакве штетне последице (Lindsay & Wells, 1980: 306). Вероватноћа да ће сведок изабрати неког од ометача се повећава када је линија за препознавање неправична (пристрасна), како у погледу броја ометача, тако и у погледу њихових основних особина.

⁶ Према актуелним подацима Пројекта невиности, укупно трајање казне затвора коју су њихови клијенти, као погрешно осуђена лица у Сједињеним Америчким Државама, издржали пре ослобођења, износи 3.754 година (Innocence Project, 2023).

То би могао бити случај када се сведоку са ограниченим сећањем показује линија у којој постоји превелика сличност између осумњиченог и ометача, што се дешава када се ометачи бирају на основу изгледа осумњиченог, уместо на основу сведоковог описа учиниоца⁷ (Colloff, Wilson, Seale-Carlisle, & Wixted, 2021b).

На први поглед, препознавање ометача би се могло сматрати мање информативним одговором у односу на одговор сведока да одбаци линију (нарочито када је реч о одговору сведока да „учинилац није присутан у линији“), јер има ослобађајући ефекат у односу на осумњиченог који је био показан у линији. Међутим, препознавањем ометача, сведок заправо указује да се у линији налази лице које више подсећа на учиниоца него осумњичени, што ће чешће бити случај када се учинилац не налази у линији (Brewer & Doyle, 2021).

Грешке су могуће и када сведок одбацује линију, иако је учинилац присутан, изјашњавајући се да не препознаје ниједно од показаних лица као учиниоца (одговор „учинилац није присутан у линији“), или да није у могућности да изврши препознавање (одговор „не знам“). Када је учинилац присутан у линији, одговор „учинилац није присутан“ може имати велику дијагностичку вредност, јер указује на то да се ниједан члан линије не одговара у довољној мери сећању сведока о учиниоцу (Clark, Howell, & Davey, 2006: 207).

С друге стране, када сведок погрешно одбацује линију, јер сматра да учинилац није присутан у линији (иако јесте), полиција би могла да усмери своју пажњу на друга лица као потенцијалне осумњичене, на основу уважавања ослобађајуће вредности овог одговора сведока (Wells & Olson, 2002: 164). Погрешно одбацивање линије је скопчано с одређеним губицима, у смислу тога да је полиција пронашла стварног учиниоца, али није успела да потврди његов идентитет кроз задатак препознавања са сведоком. Међутим, ови губици су мањи у односу на штету која би могла наступити у случајевима одабира невиног осумњиченог из линије. Иако у оба случаја стварни учинилац остаје на слободи, код одбацивања линије ниједно лице није погрешно оптужено за кривично дело (Wells, 1978).

Такође, одбацивање линије из разлога што сведок није у могућности да изврши препознавање ниједног од показаних лица (одговор „не знам“), може такође бити сматран тачном одлуком,

⁷ Тада ометачи имају и додатне особине осумњиченог, које нису садржане у опису учиниоца који је полиција узела од сведока. Нпр. сведок је описао да је учинилац висок око 190 центиметара, црне косе и крупније телесне конституције. Након извесног времена, полиција је идентификовала осумњиченог, чији се изглед у значајној мери уклапа у тај опис, али поред тога има и црни младеж на челу, због чега се проналазе ометачи који додатно имају и такав младеж, иако сведок није описао ту особину.

када учинилац није био присутан у линији, јер је сведок био свестан слабости свог сећања, због чега је одбио да изврши препознавање, тј. није препознао ни невиног осумњиченог, нити неког од ометача. Један од разлога зашто се сведоци могу осећати мање способним да изврше позитивно препознавање јесте и дужи протек времена од кривичног дела до задатка препознавања лица (Lin, Strube, & Roediger, 2019). Међутим, када је учинилац присутан у линији, оваква одлука би се могла оквалификовати као промашај, јер сведок није успео да препозна учиниоца у линији, због чега се може третирати као непоуздан. Сходно томе, полиција би требало да га изузме из даљих поступака препознавања (Charman & Wells, 2007a). Због тога што се овај одговор везује за сведоке са слабијим сећањем, он има малу или никакву информативну вредност.

Ако стварни учинилац није био присутан у линији која је показана сведоку, његова одлука да одбаци такву линију представља позитиван исход препознавања. У том случају, сведок је донео тачну одлуку и она има ослобађајући карактер за невиног осумњиченог који је био показан у линији. Доношење одлуке сведока да одбаци линију се такође може довести у везу са начином избора ометача који ће бити постројени у линији са осумњиченим – када ометачи имају велику сличност са осумњиченим, сведок се усмерава да се мање ослања на неку специфичну особину осумњиченог, што може утицати на то да буде склонији томе да одбаци линију, пре него да изабере невиног осумњиченог (Colloff, Wade, & Strange, 2016: 1228). Међутим, треба узети у обзир и то да коришћење ометача који су веома слични са осумњиченим, истовремено може појачати тенденцију сведока да изабере неког од ометача, пре него да одбаци линију (Smith, Wells, Lindsay, & Penrod, 2017: 134).

На крају, позитиван исход препознавања ће постојати и ако сведок изврши тачно препознавање осумњиченог из линије (тзв. погодак), што ће бити случај само када је он заиста учинилац конкретног кривичног дела. Да би се створили предуслови за наступање оваквог исхода, неопходно је поштовати препоруку да се сведоку показује само један осумњичени, заједно са одговарајућим бројем ометача, као могућим алтернативама (Wells, 2018: 268). Модел линије са само једним осумњиченим је битно применити, из разлога што у реалним случајевима постоји могућност учешћа више лица у извршењу кривичног дела. По проналаску осумњичених, полиција би могла формирати линију у којој би сведоку било показано више осумњичених за исто кривично дело, што се сматра штетним поступком из више разлога.

Први разлог је тај што би сви чланови линије могли да се поклапају са сећањем сведока, па ако сведок изабере било кога од њих, не би начинио грешку (Wells et al., 2020: 19). Такође, у линијама са више осумњичених не долази до остваривања важне функције коју ометачи имају, а која се заснива на претпоставци да ће непоуздани сведоци вероватно пре погрешити тако што ће изабрати неког од ометача у линији (него невиног осумњиченог), у ком случају се таква одлука може оценити као грешка (Wells & Turtle, 1986: 321).

Због тога, када постоји више осумњичених за исто кривично дело, препознавање треба спровести за сваког од њих, како би се остварила основна сврха линије оличена у заштити интереса невиних осумњичених, кроз прераспodelу ризика од погрешног препознавања међу свим члановима линије (Clark & Godfrey, 2009: 23). Када је овај предуслов испуњен, чак и када је линија пристрасна, због неадекватног броја ометача или њиховог квалитета (мање одговарају сведоковом опису учиниоца, а више изгледу осумњиченог), то неће довести до смањења стопе тачних препознавања учиниоца код сведока који имају квалитетно сећање, јер „осумњичени и даље највише одговара њиховом сећању на учиниоца“ (Stebly & Wells, 2020: 407).

Коначно, на исход препознавања лица из линије, а нарочито на грешке које том приликом могу наступити, утичу и бројне варијабле процене и система, због чега је оправдано њихово свеобухватно разматрање у одвојеним поглављима дисертације.

2. Психолошки процеси у основи препознавања лица

Област препознавања лица је деценијама у фокусу истраживача из различитих научних области, превасходно експерименталних психолога, који су уложили значајне напоре за развој теоријских објашњења о психолошким процесима који су у основи препознавања. Поред теоријског доприноса, резултати бројних психолошких истраживања на тему препознавања лица су имали и значајне практичне импликације, јер су указали на то да поједини поступци који се примењују пре, током и након спровођења радње препознавања лица, посебно промовишу погрешна препознавања невиних осумњичених од стране сведока (Wells et al., 1998).

Ради разумевања процеса препознавања лица, потребно је дубље разумети психолошке процесе који утичу на сведока када доноси одлуку о препознавању, а који евентуално могу узроковати грешке у том процесу. Разумевање релевантних психолошких процеса је важно

због тога што постоје многи фактори који су међусобно испреплитани и утичу на исход препознавања, укључујући факторе везане за памћење и факторе везане за социјалне аспекте препознавања лица (Wells, Мemon, & Penrod, 2006). У том контексту, важно је да емпиријски резултати истраживања, на основу којих су формулисане практичне препоруке за побољшање процеса препознавања лица, буду адекватно теоријски објашњени. Због тога су истраживачи настојали да примене постојеће теоријске оквире из области социјалне и когнитивне психологије (Brewer & Weber, 2008).

На пример, теоријски оквир који се односи на психолошки механизам релативне процене сличности објашњава различите појаве у процесу препознавања лица, као што је изненађујућа тенденција сведока да изабере лице из линије у којој учинилац није присутан. Ово је довело до препорука које се могу применити како би се спречиле такве грешке – нпр. препорука да се сведоку унапред саопшти да се учинилац можда не налази у линији која ће му бити показана (Wells, 2008a), или препорука да се сви чланови линије показују узастопно (један за другим) уместо истовремено (Lindsay & Wells, 1985).

Слично томе, разматрање процеса промишљања (делиберативних процеса)⁸ и аутоматских процеса,⁹ који представљају квалитативно различите когнитивне функције које могу бити основа тачних или нетачних одлука, указује на могућност да време потребно сведоку за доношење одлуке о препознавању може бити један од фактора који раздваја тачне од нетачних сведока (Ellis, Shepherd, Gibling & Shepherd, 1998).

Низ експерименталних истраживања спроведених од седамдесетих година па све до данас, конзистентно указују на непоузданост памћења сведока и његову подложност грешкама, која је у вези са способношћу сведока да усвоје, задрже и користе информације (Loftus, 1979b, 2003). У контексту препознавања лица, од посебног значаја је разликовање између епизодног и семантичког памћења (Tulving, 1972). За разлику од семантичког памћења, које се односи на основно знање о општим чињеницама, епизодно памћење је повезано са сећањем сведока на појединачне епизоде или догађаје које су доживели у одређеном тренутку.

⁸ Процеси промишљања подразумевају свесно, пажљиво и аналитичко разматрање информација пре доношења одлуке. Због тога што обично укључују више когнитивног напора и пажње, у научној литератури је заступљен став да нетачни сведоци доносе одлуку о препознавању услед деловања процеса промишљања (Dunning & Stern, 1994: 830–831).

⁹ Аутоматски процеси су брзи и несвесни обрасци реакције на одређене стимулансе или ситуације. Они се дешавају аутоматски, без свесног размишљања или анализе. Сходно томе да захтевају мање когнитивног напора, у научној литератури је заступљен став да тачни сведоци доносе одлуку о препознавању услед деловања ових процеса (Charman & Wells, 2007a: 239).

Као такво, има значајну улогу у процесу препознавања лица (Anderson & Neely, 1996: 258). Генерално, квалитет епизодног памћења сведока лежи у основи свих потенцијалних проблема који се могу појавити током процеса препознавања лица. Када је почетна снага памћења слабија, сведок има тенденцију да се ослања на психолошке механизме који су повезани с грешкама у препознавању лица – нпр. на релативну процену сличности уместо апсолутне (Wells, 1993).

Став о несигурности памћења и његовој подложности према разним утицајима који могу изобличити сећање сведока, постала је очигледна кроз многе случајеве погрешних осуда невиних лица, који су у великој мери били резултат нетачних препознавања од стране сведока (Innocence Project, 2024). Посебно забрињавајуће је било то што су се случајеви нетачних препознавања често јављали у великом броју, а сведоци су изражавали висок степен сигурности када су препознали невиног осумњиченог (Scheck, Neufeld, & Dwyer, 2001).

Иако памћење може бити подложно грешкама, новија научна истраживања сугеришу да сећање сведока ипак може бити поуздано у довољној мери, ако је реч о изворном сећању које није контаминирано на било који начин и ако се задатак препознавања лица обавља тако што се користе одговарајући поступци за прикупљање обавештења од сведока и проверу његовог памћења (Wixted, Mickes, & Fisher, 2018: 324). Иако постоји више поступака који се могу применити приликом препознавања лица, сваки од њих има одређене предности и ограничења.

У пракси, најчешће се користи поступак постројавања, где се осумњичени (или његова фотографија) показује сведоку заједно са другим лицима (или њиховим фотографијама) у линији (National Research Council, 2014: 14). Из тог разлога, експериментални психолози су усмерили своје напоре на проучавање структуре и потенцијалних исхода таквих линија, што је резултирало низом препорука за унапређење тачности препознавања (Wells et al., 2020).

Како би стекли корисна сазнања, експериментални психолози су упоредили процес препознавања из линије (познат као постројавање) са методама извођења научних експеримената (Wells & Seelau, 1995: 767):

- Овлашћена службена лица делују као истраживачи који настоје да провере претпоставку о кривици учиниоца;

- У ту сврху, развијају одговарајући експериментални план и креирају линију за препознавање у којој се осумњичени или његова фотографија (кључни стимулус) показују сведоку заједно са одређеним бројем ометача или њиховим фотографијама, који деле исте основне особине;
- Када сведок приступи службеним просторијама полиције (лабораторија), спроводи се одговарајућа процедура (нпр. саопштавање припремних упутстава);
- На основу донете одлуке о препознавању и степена сигурности који је сведок исказао у вези са њом, проверава се постављена претпоставка – потврђује се или одбацује.

Иако значајан део научне литературе указује да грешке у препознавању у великој мери зависе од поступака који се користе за проверу сећања сведока о учиниоцу, важно је напоменути да постоји низ других варијабли које, без обзира на примењени поступак, могу знатно утицати на тачност сећања сведока и његове одлуке о препознавању. У научној литератури, ове варијабле се класификују у две категорије: варијабле процене и система, на основу тога да ли над њима орган поступка може успоставити контролу (Wells, 1978).

Варијабле процене се обично јављају за време трајања кривичног дела и утичу на процес обраде лица његових актера, због чега остају изван контроле органа поступка (Wells, Memon, & Penrod, 2006). Због немогућности контроле варијабли процене у тренутку њиховог манифестовања, важно је утврдити поступке којима се могу умањити њихови потенцијално штетни утицаји на каснији процес препознавања.

Насупрот томе, орган поступка надлежан за припрему и обављање препознавања лица може контролисати варијабле система, што је и подстакло истраживаче да уложи значајне напоре у испитивању њиховог утицаја на тачност сећања сведока и извршеног препознавања лица (Shapiro & Penrod, 1986). Прикупљање обавештења од сведока, избор поступка који ће се користити у сврхе препознавања лица, саопштавање одговарајућих припремних упутстава сведоку и управљање другим варијаблама система, искључиво зависе од лица које припрема и непосредно управља линијом за препознавање (тзв. администратор линије). Стога, не постоји оправдање да се не усвоје и примењују правила која чине основу концепта варијабли система.

2.1. Аутоматски наспрам делиберативних процеса

Теоријска знања о психолошким процесима који леже у основи доношења било које одлуке, показала су се применљивим и у случајевима доношења одлуке о препознавању лица. У поступку постројавања, сведоку се показује линија за препознавање, у којој је осумњичени смештен међу тзв. ометаче, који се дефинишу као неспорно невина лица која немају никакве везе са кривичним делом поводом кога се обавља радња препознавања лица (Fitzgerald, Price, Oriet, & Charman, 2013: 151).

Тада сведок има прилику да направи процену свих показаних лица и да донесе одговарајућу одлуку – да изабере конкретно лице као учиниоца кривичног дела или да одбаци линију, тј. не изабере ниједно лице. У зависности од тога да ли је сведок донео тачну или нетачну одлуку, могу наступити различите последице, при чему најштетније последице наступају онда када сведок изабере невиног осумњиченог. Тим пре, расте значај примене знања о процесима који су у основи доношења одлуке о препознавању.

Практичне импликације ових знања у односу на исход радње препознавања лица се огледају у спречавању сведока да изабере неко лице из линије, када се у њој не налази стварни учинилац, односно у обезбеђивању да сведок направи тачан избор, када је стварни учинилац присутан у линији (Brewer, Weber, & Semmler, 2007: 203). Како би се осигурали услови за постизање тачних исхода, важно је усмерити фокус према варијаблама које се манифестују током препознавања лица, уместо оних које се појављују током самог кривичног дела, јер само оне могу бити контролисане у стварним ситуацијама сведочења (Mueller, & Wherry, 1980).

Према теоријама двоструке обраде развијеним у социјалној и когнитивној психологији, постоји разликовање између два система које сваки човек користи за обраду информација. Један од ових система је једноставан, брз и холистичан, док је други систем спорији, аналитичнији и комплекснији (Dunning & Stern, 1994; Sloman, 1996; Chaiken & Trope, 1999). Када се сведоку покаже линија за препознавање, активирају се две врсте процеса – аутоматски и процес промишљања (делиберације), што доводи до тога да сведок може донети одлуку која је или аутоматска (интуитивна) или промишљена (делиберативна).

Под претпоставком да се учинилац, кога је сведок уочио и запамтио током кривичног дела, заиста налази у линији, тачно препознавање би требало да буде резултат деловања

аутоматског процеса. Супротно томе, нетачно препознавање би требало да буде резултат деловања процеса промишљања (Dunning & Stern, 1994: 830–831). То значи да тачан сведок, тј. онај који препознаје стварног учиниоца из линије, доноси одлуку брзо, једноставно и аутоматски, јер не улаже значајне когнитивне напоре, док одлука нетачног сведока (препознавање невиног осумњиченог) има све карактеристике одлуке промишљања, јер представља резултат спорог, аналитичког процењивања свих чланова линије и процеса елиминације, што захтева додатне когнитивне напоре (Charman & Wells, 2007a: 239).

Исто тако, брзо и једноставно доношење одлуке о препознавању, под утицајем аутоматских процеса, може бити добар показатељ снаге сећања о учиниоцу код сведока. Када сведок има квалитетну представу о лицу учиниоца, потребно му је релативно мало времена да обради појединачне црте лица сваког члана линије, како би утврдио које од тих лица има највећу подударност са његовим сећањем о учиниоцу (Brewer, Gordon, & Bond, 2000: 30).

Полазећи од претпоставке да је тачним сведоцима потребно мање времена да донесу одлуку о препознавању, у поређењу са нетачним сведоцима, а у циљу разликовања тачних од нетачних препознавања, многи истраживачи су истраживали да ли време које сведок потроши на доношење одлуке (одговора) може да буде релевантан фактор (Sporer, 1993, 1994; Robinson, Johnson, & Herndon, 1997). Резултати указују на постојање везе између тачности препознавања и времена потребног за доношење одлуке, као и на то да је ова веза посебно изражена код сведока који бирају неко од показаних лица из линије.

Када сведоци бирају стварног учиниоца из линије, то обављају много брже у поређењу са онима који бирају невиног осумњиченог или неког од ометача (Hosch, Bothwell, Sporer, & Saucedo, 1989; Sporer, 1992). Међутим, претходна истраживања нису прецизирала тачан временски оквир за доношење одлуке о препознавању, који би био поуздан показатељ тачности таквих одлука, због чега су каснија истраживања била усмерена управо на ово питање.

У истраживању Смита (*Smith*) и сарадника (2000), проверена су три времена одговора: 1) до 15 секунди; 2) од 16 до 30 секунди; и 3) више од 30 секунди. Резултати су показали значајну разлику у тачности препознавања код сведока који су извршили препознавање унутар временског интервала до 15 секунди – удео тачности је износио 70%, у односу на сведоке

чије је време одлуке било дуже од 30 секунди – удео тачности је износио само 18% (Smith, Lindsay, & Pryke, 2000: 546).

Према истраживању Данинга (*Dunning*) и Перете (*Perretta*) (2002), време одлуке које се показало као најдоследнији показатељ за разликовање тачних од нетачних препознавања је износило 10 до 12 секунди. На основу добијених резултата, закључили су да су сведоци који су извршили препознавање у интервалу од 10 секунди били претежно тачни – стопа тачности је била близу 90%, док је изван овог временског интервала, стопа тачности нагло опадала на отприлике 50% (Dunning & Perretta, 2002: 959). Такође, сведоци који су донели тачну одлуку су се изјаснили да су одлуке доносили аутоматски (интуитивно), за разлику од нетачних сведока који су указивали да су одлуку донели након процеса елиминације.¹⁰

Међутим, истраживање које су спровели Вебер (*Weber*) и сарадници (2004) није потврдило правило које би одредило да сведок доноси тачну одлуку о препознавању лица из линије у временском интервалу од 10 до 12 секунди. Уместо тога, ови истраживачи сугеришу да оптимално време за доношење тачне одлуке сведока варира између 5 и 29 секунди. Уједно, истичу да време одлуке до 10 секунди може бити добар показатељ тачности препознавања лица, у случају високо самоуверених сведока, тј. оних који исказују сигурност од 90–100% у тачност донете одлуке (Weber, Brewer, Wells, Semmler, & Keast, 2004: 146).

Овај налаз је подржан резултатима истраживања Саурленда (*Sauerland*) и Шпорера (*Sporer*) (2007), у којем су сведоци који су споро доносили одлуку о препознавању са нижим степеном сигурности били нетачни у 95% случајева. Налаз овог истраживања указује да је време одлуке до 18 секунди добар показатељ тачности одлука сведока који исказују сигурност од 50% (Sauerland & Sporer, 2007: 623). У следећем истраживању, исти аутори су утврдили гранично време од 6 секунди за сведоке који исказују степен сигурности од 90%, али је време између посматрања инсценираног догађаја и задатка препознавања лица било знатно краће (30 секунди), у односу на претходну студију у којој је то било време од једне недеље (Sauerland & Sporer, 2009: 57).

Научно засновани налази о времену одлуке недвосмислено имају значајне практичне импликације, које се огледају у томе да ће сведок који „аутоматски“ донесе одлуку о

¹⁰ Процес елиминације или процес промишљања подразумева да сведоци упоређују чланове линије, како би сузили круг лица који најмање одговарају њиховом сећању на учиниоца и како би изабрали „најбољег“ кандидата међу преосталим члановима линије.

препознавању засигурно бити бржи, а у већини случајева и тачнији, у односу на сведока који то чини на основу промишљања (Dunning & Stern, 1994). Овај налаз је од посебног значаја у случајевима када постоји више сведока једног истог кривичног дела, који су донели различите одлуке у задатку препознавања лица. Када орган поступка користи време доношења одлуке како би проценио вероватноћу да је један сведок тачнији у односу на другог, треба имати на уму да постоји јасна веза између овог времена и тачности препознавања само код оних сведока који су изабрали неко лице из линије. Међутим, ова веза није уочена код оних сведока који нису препознали ниједно лице из линије као учиниоца, као и код оних који су се изјаснили да нису способни да изврше препознавање (Sauerland & Sporer, 2009: 58).

У контексту наведеног, важно је истаћи да оптимално време за доношење одлуке које су поменути аутори предложили као границу за разликовање тачних и нетачних препознавања, није константно и не може се сматрати поузданом методом за утврђивање тачних одлука сведока (Weber et al., 2004). Дуже време одлуке није само по себи користан показатељ тачности препознавања и из разлога што полицијски службеник који управља линијом за препознавање, тешко може сваку појединачну одлуку сведока класификовати као брзу, а самим тим и тачну, или спору, што може указивати на нетачност (Brewer, Caon, Todd, & Weber, 2006: 32). Истовремено, увек постоји могућност да је сведок донео тачну одлуку, иако је за то потрошио више времена.

На крају, налази о времену одлуке морају бити правилно интерпретирани – администратори линије не би требало да директно или индиректно врше притисак на сведока да изврши препознавање у што краћем времену, сматрајући да ће то увећати вероватноћу тачног препознавања (Brewer, Gordon, & Bond, 2000: 31). Уместо тога, сведок се може замолити да након доношења одлуке објасни когнитивне процесе које је применио приликом њеног доношења. На пример, од сведока се може затражити да се изјасни да ли је препознавање учиниоца дошло аутоматски или су пажљиво упоређивали лица из линије како би елиминисали оне која се најмање поклапају са њиховим сећањем на учиниоца, пре него што су донели свој избор у односу на преостале чланове линије (Dunning & Stern, 1994: 831–832).

Такође, важно је процењивати време доношења одлуке заједно са другим релевантним показатељима, као што су: удаљеност са које је сведок опажао учиниоца (Smith, Lindsay, & Pryke, 2000: 548), време у којем је лице учиниоца било изложено погледу сведока (Brewer,

Gordon, & Bond, 2000: 30), време које је протекло од опажања лица учиниоца до задатка препознавања (Sauerland & Sporer, 2009: 57) и др. На крају, време доношења одлуке треба процењивати посебно са степеном сигурности сведока, узимајући у обзир околности сваког појединачног случаја.

2.2. Релативни наспрам апсолутних процеса

Поред процеса промишљања и аутоматских процеса, у научној литератури се тачност препознавања повезује и са деловањем релативних и апсолутних процеса на сведока када процењује сличност лица из линије и доноси одлуку о препознавању. Процес релативне процене сличности представља једну од основних концептуализација грешака у препознавању и сматра се да доприноси пристрасности одлуке сведока, која се огледа у томе да сведок изабере неко лице из линије за препознавање (Wells, 1984; Lindsay & Wells, 1985). Како Велс (Wells, 1984: 94) наводи, у контексту релативног процеса, ништа не подстиче сведока да одлучи да не изабере ниједно лице из линије. Овај аспект се битно разликује од процеса апсолутне процене сличности.

Насупрот томе, у процесу апсолутне процене сличности, сведок се труди да утврди да ли постоји подударане између одређеног члана линије и његовог сећања на учиниоца. Ако се то подударане сматра довољно великим, прелазиће критеријум (унутрашњу граничну тачку) који сведок користи као основу за доношење своје одлуке о препознавању и одабраће тог члана линије. Уколико овај критеријум није испуњен, сведок ће одбацити тог члана (Sporer, 1993: 23). Једноставно речено, у случају апсолутне процене, сведок бира одређено лице из линије, јер се веома добро уклапа у његово сећање о учиниоцу, за разлику од релативне процене, према којој сведок бира одређено лице, не зато што се добро уклапа у његово сећање о учиниоцу, већ зато што представља много бољи избор, него било које друго лице у линији (Clark, Erickson, & Breneman, 2011: 364).

Деловање процеса релативне процене на сведока се доводи у везу са начином на који се формира линија за препознавање (структура линије) и сведоку показују чланови линије (симултано, тј. истовремено или секвенцијално, тј. узастопно), као и са садржајем припремних упутстава која се саопштавају сведоку пре задатка препознавања (Wells et al., 2000). Склоност сведока да изврши позитивно препознавање, тј. да изабере неко лице, уместо да одбаци линију, произилази из чињенице да увек постоји могућност да неко лице у линији

буде слично учиниоцу. То може утицати на сведока да донесе одлуку о препознавању на основу степена сличности одређеног члана линије са његовим сећањем на учиниоца (Smalarz & Wells, 2012).

С једне стране, ослањање сведока на процес релативне процене може допринети успешности препознавања, у случајевима када је у линији присутан стварни учинилац. С друге стране, у реалним случајевима, увек постоји вероватноћа да стварни учинилац није присутан у линији која се показује сведоку (Wells, 1993). За разлику од експерименталних услова, у којима експериментатори увек знају да ли је мета (критични стимулус) присутна у линији или није, у пракси је веома тешко проценити да ли је осумњичени који се показује сведоку у линији заиста учинилац или је реч о невином лицу (Wixted & Mickes, 2014: 263). Оно што чини ову процену још компликованијом јесте и чињеница да се радња препознавања лица неретко предузима у предистражном поступку или на самом почетку истраге, када је доступно релативно мало доказа који би могли послужити за проверу сведокове одлуке о препознавању.

Треба напоменути и то да предвиђања о утицају апсолутних и релативних процеса на тачност препознавања нису изведена из постојећих теорија сећања или одлучивања (као што је то случај са процесима промишљања и аутоматским процесима), већ су формирана на основу низа емпиријских резултата који су имали сличан образац (Clark, Erickson, & Breneman, 2011: 365). На пример, резултати истраживања су доследно показали да начин формирања линије за препознавање, конкретно избор ометача који ће заједно са осумњиченим бити показани сведоку у линији, утиче на тачност препознавања – ако само осумњичени одговара опису учиниоца, а ометачи не, онда ће се осумњичени непримерено истицати у линији. Ако се ради о невином осумњиченом, сведок би могао применити релативну процену и изабрати дотичног осумњиченог, јер боље одговара његовом сећању на учиниоца, него било које друго лице у линији (Lindsay & Wells, 1980; Wells, 1984).

Процес релативне процене може увећати вероватноћу наступања овакве грешке и када сведок приступа задатку препознавања са уверењем да се учинилац мора налазити у линији, иако то није случај. Овакво уверење сведока може бити створено или оснажено од стране администратора линије, који може суптилно или директно, несвесно или свесно, сугерисати сведоку да је учинилац засигурно идентификован и да је његов задатак да само изабере „право лице“ из линије.

Да би се спречило погрешно препознавање невиног осумњиченог, потребно је упозорити сведока да се учинилац може, али и не мора налазити у линији (Malpass & Devine, 1981; Kohnken & Maass, 1988; Wells et al., 2000). Администратори линије морају јасно ставити до знања сведоку да има могућност да одбаци линију, уколико сматра да учинилац није присутан у линији, као и да одговори са „не знам“, уколико није способан да изврши препознавање (Charman & Wells, 2007a). Саопштавањем овог припремног упутства, сведок се ослобађа својеврсног притиска да мора да изврши препознавање по сваку цену, чиме се спречавају грешке у случајевима када стварни учинилац није присутан у линији за препознавање.

Такође, тенденција сведока да се ослони на релативну процену ће бити снажнија, када му се чланови линије показују истовремено (симултано), него узастопно (секвенцијално), јер је тада у могућности да упоређи релативну сличност између свих чланова линије и да изабере оног који је најприближнији његовом сећању на учиниоца (Malpass & Devine, 1981; Sporer, 1993). Иако се симултани начин презентације линије за препознавање традиционално користи у полицијској пракси, један део научне литературе сугерише да доприноси вероватноћи да сведок донесе погрешну одлуку о препознавању, јер подстиче сведока да нагађа, уместо да одбаци линију (Lindsay & Wells, 1985; Lindsay et al., 1997; Steblay, Dysart, Fulero, & Lindsay, 2001; Steblay, Dysart, & Wells, 2011).

Као могуће решење за превазилажење овог проблема, предлаже се употреба узастопних линија за препознавање, које ограничавају сведока да међусобно упоређује чланове линије, јер му се сваки члан показује појединачно, један за другим. Тиме се јача процес апсолутне процене сличности, јер сведок има могућност да донесе појединачну одлуку за сваког члана линије и то у тренутку када му је показан, упоређујући га са својим сећањем о учиниоцу (Фазлић, 2016).

На крају, процесе апсолутне и релативне процене сличности и њихов утицај на сведокову одлуку о препознавању можемо третирати на сличан начин као и аутоматске процесе и процесе промишљања. У том смислу, сматрају се тачнијим они сведоци који доносе одлуку вођени аутоматским процесом, односно који примењују стратегију апсолутне процене, јер су ови процеси у блиској вези са постојањем релативно снажног сећања сведока везаног за учиниоца (Lindsay & Wells, 1985; Lindsay & Bellinger, 1999).

На практичном нивоу, потребно је да полицијски службеници имају свест о утицају ових процеса, те да избором и применом одговарајућих поступака, подстичу њихово деловање на сведока, како би се смањила вероватноћа наступања грешака у препознавању.

2.3. Квалитет сећања

Квалитет сећања је у вези са свим проблемима који се могу манифестовати током препознавања лица. Здраворазумски је претпоставити да сведок који има слабије сећање, можда неће бити способан да изврши препознавање било ког лица из линије. Међутим, зашто би се такав сведок ипак одлучио да изабере неко лице из линије, указујући да је реч о учиниоцу, уместо да одбаци линију? Овакво забрињавајуће понашање сведока било је предмет бројних емпиријских истраживања, која су потврдила да су поједини сведоци са ограниченом снагом сећања, извршили нетачно препознавање невиног лица, уместо да се повуку (Wells, Steblay, & Dysart, 2015).

Овај феномен није остао забележен само у лабораторијским условима. Напротив, забележен је и у реалним случајевима сведочења, у којима су невина лица била изложена погрешним осудама, које су у великој мери биле засноване на нетачним препознавањима високо самоуверених сведока (Garrett, 2011). То је допринело већој мотивацији научне заједнице да покуша да објасни психолошке процесе који доводе до оваквог понашања сведока. Према проф. Баић (2018: 83), постоји више чиниоца који могу утицати на поузданост сведочења. То су:

- 1) *Обележја кривичног дела* – врста и насилност дела, присутност оружја, раздаљина са које је опажен учинилац, дужина опажања, осветљеност под којом је сведок опажао учиниоца и др.;
- 2) *Обележја сведока* – пол, старост, умор, расположење, употреба алкохола, физиолошко узбуђење, присуство стреса, да ли је сведок уједно и жртва, да ли је сведок полицијски службеник, степен сигурности у оно што је опазио и др.;
- 3) *Обележја учиниоца* – пол, старост, висина, тежина, начин хода, физичка привлачност и др.;
- 4) *Обележја начина испитивања* – интервал запамћивања информација, тип досећања, напор уложен у досећање, усмеравајућа питања, потиснуто сећање и др.

Једно од објашњења тенденције сведока да изврше позитивно препознавање (тј. да изаберу неко лице из линије) је да су сведоци са слабијим сећањем склонији томе да усвоје блажи (либералнији) критеријум, који захтева мању подударност неког лица из линије са њиховим сећањем о учиниоцу, да би донели позитивну одлуку о препознавању (Smith, Wilford, Quigley-McBride, & Wells, 2019: 359).

У контексту претходно објашњених процеса апсолутне и релативне процене сличности, то би значило да ће сведок са слабијим сећањем имати снажнију тенденцију да се ослања на релативну процену (тј. да упоређује чланове линије једне с другима) да би утврдио који члан линије највише подсећа на учиниоца, што је процес за који се сматра да доприноси доношењу нетачне одлуке о препознавању (Wells, 1984; Lindsay & Wells, 1985). Ова тенденција ће бити нарочито изражена, али и повезана са тежим последицама, када се сведоку показује линија у којој учинилац није присутан, након чега сведок препознаје невиног осумњиченог као учиниоца. Како проф. Велс (Wells, 1993: 560) указује, ово се дешава из разлога што „увек остаје један члан у линији који више подсећа на учиниоца, у односу на остале чланове линије.“

Поред тога, када је снага сећања сведока ограничена, пристрасности у припреми и изабраном поступку за препознавање лица, за које се сматра да подстичу ову тенденцију сведока (нпр. неадекватан избор ометача, пропуштање саопштавања припремних упутстава, начин презентације линије и др.), испољавају најснажнији утицај на тачност његове одлуке о препознавању (Smalarz & Wells, 2012). На пример, саопштавањем припремног упутства да учинилац можда није присутан у линији и секвенцијалним начином презентације линије, сведоци се подстичу да усвоје конзервативнији критеријум за доношење одлуке о препознавању, тј. да не изврше препознавање неког лица, уколико нису сасвим сигурни у тачност своје одлуке (Wixted & Mickes, 2014: 266). То би требало да одврати сведоке који имају слабо сећање да изврше препознавање на основу нагађања.

Поред утицаја унутрашњих, психолошких процеса, у стварним случајевима се могу манифестовати различити спољни утицаји који могу довести до контаминације сећања сведока. Заправо, до седамдесетих година прошлог века, веровало се да је људско памћење непогрешиво, што је резултирало потпуним поверењем и ослањањем суда на исказе сведока о извршеном препознавању лица. На осетљивост људског памћења, међу првима, указала је Лофтус (*Loftus*), која је заједно са својим сарадницима спровела низ истраживања, показујући

да информације којима је сведок изложен након кривичног дела, могу изменити његово сећање о том делу (Loftus, Miller, & Burns, 1978; Loftus, 1979a, 1979b; Loftus & Loftus, 1980; Loftus & Greene, 1980). Овај налаз је подстакао истраживаче да наставе са испитивањем поузданости сећања у контексту сведочења, уважавајући тврдњу да протеклом времена од кривичног дела долази до заборављања информација, али и до њиховог изобличења, што може значајно нарушити поузданост сећања сведока, односно оно што изјављује о кривичном делу и његовим актерима.

Важно је напоменути да је квалитет сећања сведока о кривичном делу и учиниоцу преваходно условљен околностима под којима је посматрао кривично дело и учиниоца (нпр. удаљеност са које је сведок посматрао учиниоца, стрес или узбуђеност сведока и др.). Због тога што орган поступка не може утицати на њих, мало је вероватно да се квалитет тог изворног сећања може значајније побољшати (Charman & Wells, 2007a: 242). Међутим, врло је вероватно да се квалитет тог сећања може погоршати када су примењени поступци који нису засновани на научним налазима о системским варијаблама које је иначе могуће контролисати.

На пример, могућности генерисања грешака у опису учиниоца се повећавају ако се користе неадекватне технике за прикупљање обавештења од сведока у времену након кривичног дела, као што су: постављање сугестивних и затворених питања, без могућности његовог слободног и неометаног изјашњавања о својим запажањима, или подстицање сведока да нагађа о појединим физичким особинама учиниоца, које изворно није запазио или у вези којих није сигуран (Loftus, Miller, & Burns, 1978; Lamb, Orbach, Hershkowitz, Horowitz, & Abbott, 2007; Fisher & Geiselman, 2010).

Такође, истраживања показују да дужи протек времена од кривичног дела до задатка препознавања лица, а нарочито излагање сведока обмањујућим информацијама, доприносе већој контаминацији његовог сећања (Loftus & Hoffman, 1989; Loftus, 2005). Сведок може бити изложен таквим информацијама на више начина – сугестивним понашањем администратора линије, кроз разговор са другим сведоцима истог кривичног дела, читањем информација о кривичном делу које су објављене у средствима јавног информисања и на друштвеним мрежама и др. Према Линдзи (Lindsay, 1990: 1082), обмањујуће информације постају саставни и неодвојиви део изворног сећања сведока о кривичном делу, због чега није

у стању да разликује прави извор тих информација и искрено верује да их је заиста доживео током кривичног дела.

Друго објашњење је да сведок само „прихвата“ ове информације као део изворног сећања о кривичном делу (не долази до грешке у процени извора тих информација) и да то утиче на одговоре које сведок даје када му се постављају питања о делу, на тај начин што сведок исказује оно што представља компромис између изворних информација о кривичном делу и информација којима је био изложен након тога (McCloskey & Zaragoza, 1985: 15). Ово може бити посебно опасно када је сведок изложен обмањујућим информацијама које су везане за учиниоца, јер може приступити задатку препознавања лица са убеђењем да је његово сећање на учиниоца неконтаминирано, иако је то није случај.

На пример, полицијски службеници могу изложити сведока обмањујућим информацијама, на тај начин што ће му показати фотографију осумњиченог пре задатка препознавања, сугеришући му да су пронашли учиниоца, иако је реч о невином лицу. Под утицајем обмањујућих информација, сведок може препознати то лице из линије са високим степеном сигурности, искрено верујући да је управо њега видео у време кривичног дела, иако му је заправо познато само са фотографије (Deffenbacher, Bornstein, & Penrod, 2006).

Због тога, задатак препознавања лица треба третирати као својеврсну проверу сећања сведока о учиниоцу, уважавајући чињеницу да је траг сећања сведока подложен контаминацији, као и било који материјални траг – нпр. траг папиларних линија (Wells, 2020: 1320). Наиме, људско памћење се може посматрати као врста трага – то је траг учиниоца који се налази у сећању сведока, који се испитује кроз његово вербално понашање (Wells, 2006: 622). Потреба коришћења научно заснованих поступака којима се на најбољи начин прикупљају и документују трагови сећања сведока још више добија на значају, уколико се узме у обзир да се најпоузданији резултати добијају када је његово сећање проверено први пут. Разлог за то је садржан у чињеници да сам поступак провере сећања сведока, кроз задатак препознавања лица, може контаминирати његово сећање (Wixted, Mickes, & Fisher, 2018).

С тим у вези, корисно је извести аналогију између препознавања лица, као доказне радње којом се прикупљају и фиксирају лични докази и увиђаја, као радње која се превасходно везује за материјалне доказе. Познато је да најбоље резултате увиђаја можемо очекивати када су испуњени одређени предуслови: 1) када је место извршења кривичног дела (и све друге

криминалистички релевантне локације) правилно обезбеђено и очувано у стању које је постојало у време када је дело извршено; и 2) када је увиђај благовремено спроведен, пре наступања околности које могу проузроковати уништење или оштећење предмета и трагова који могу послужити као доказ (Жарковић, 2005). Наведени предуслови се остварују и у контексту препознавања лица, и то: 1) када је обезбеђено изворно, неконтаминирано сећање сведока о учиниоцу; и 2) када је задатак препознавања са сведоком спроведен у што краћем времену након кривичног дела, пре наступања околности које би могле довести до деградације или контаминације трагова његовог сећања.

Ради додатног илустровања значаја првобитне провере сећања сведока, корисно је интерпретирати и једно од основних правила које важи за криминалистичку обраду места кривичног дела у контексту препознавања лица. То правило указује да оно што је занемарено током првобитне провере сећања често не може касније бити надокнађено. Чак и ако је надокнада могућа, резултати сваког наредног задатка препознавања лица биће мање поуздани, а њихов значај као доказа ће бити релативизован, односно умањен или потпуно изгубљен (Жарковић & Ивановић, 2020: 234).

На крају овог дела, може се извести закључак да сећање сведока може бити поуздано, ако је први пут проверено применом непристрасних и научно заснованих поступака. Иако орган поступка није увек у могућности да контролише временски период који ће протећи од кривичног дела, па до идентификовања и проналажења потенцијалног осумњиченог, не постоји ниједан убедљив разлог да, када се за то створе услови, не обави првобитна провера сећања сведока о учиниоцу под оптималним условима (National Research Council, 2014). Тиме се смањује вероватноћа наступања грешака узрокованих применом пристрасних поступака, уз истовремено повећање информативне и доказне вредности добијених резултата.

Глава II

ВАРИЈАБЛЕ ОД ЗНАЧАЈА ЗА ТАЧНОСТ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА

1. Преглед варијабли процене од значаја за тачност препознавања

На тачност препознавања лица може утицати више варијабли које нису повезане са самим поступком који се примењује да би се проверило сећање сведока. Реч је о варијаблама које се у научној литератури из области препознавања називају еваријаблама процене, за које је познато да могу испољити штетни утицај на сећање сведока, као и на његову способност да тачно изврши задатак препознавања (Wells, Memon, & Penrod, 2006).

С аспекта сведока, кривично дело представља неочекивани догађај, због чега варијабле процене заправо одражавају непланиране (ситуационе) услове који су постојали у време извршења кривичног дела или у времену које је протекло од дела до задатка препознавања (тзв. време ретенције), као и когитивно стање и карактеристике сведока у време када је опажао кривично дело и учиниоца (National Research Council, 2014: 16). Конкретно, варијабле процене се у научној литератури повезују са (Buckhout, 1974: 23–26):

1. Условима који су постојали у време извршења кривичног дела (нпр. услови осветљења под којима је сведок посматрао учиниоца);
2. Карактеристикама или стањем сведока који је посматрао кривично дело (нпр. године старости, ниво стреса или узбуђености);
3. Карактеристикама самог кривичног дела (нпр. да ли је реч о насилном делу или не).

За разлику од тзв. варијабли система, које наступају у времену након извршења кривичног дела, над којима правосудни систем може да успостави контролу, варијабле процене не могу бити контролисане (Wells, 1978). С друге стране, иако ове варијабле не могу бити контролисане у времену након дела, оне могу бити испитане у експерименталним условима, због чега су деценијама биле предмет истраживања експерименталних психолога. Међутим, упркос оствареном успеху у истраживању њиховог утицаја на сећање сведока и тачност препознавања, постоје бројна ограничења која се тичу применљивости добијених налаза у реалним условима. Један од разлога је тај што су експериментални услови контролисани, док се реално кривично дело дешава у контексту који би могао укључивати бројне чиниоце који

би додатно могли да утичу на сведока. Такође, у експерименталним условима није увек могуће испитати сложене интеракције између више различитих варијабли процене, које би се могле манифестовати у реалним условима (Walker, Shapiro, & Akl, 2020).

И поред наведених ограничења, емпиријски налази о варијаблама процене имају значајне практичне импликације, због тога што пружају могућност процењивања њиховог утицаја на опажање и сећање сведока у конкретном случају (Deffenbacher, 2008). Треба напоменути и то да варијабле процене и система не делују у потпуности независно једне од других – варијабле система могу бити под утицајем једне или више варијабли процене. На пример, кривична дела који су по својој природи насилна могу допринети повећању степена стреса или узбуђености код сведока, који последично може негативно утицати на перформансе препознавања лица спроведеног у времену након кривичног дела (Bornstein, & Robicheaux, 2009: 540–541).

Емпиријски заснована сазнања о варијаблама процене и њиховом утицају на сећање сведока и перформансе препознавања лица, корисна су и за едукацију лица која су чешће у прилици да буду сведоци неког кривичног дела поводом кога је касније потребно обавити препознавање (нпр. због природе професије коју обављају – полицијски службеници, запослени у банкама, угоститељским објектима и сл.). Таква лица би могла бити информисана о психолошким процесима повезаних са памћењем, који су у основи доношења одлуке о препознавању, уз усмерење да се током кривичног дела не фокусирају искључиво на појединачне црте лица учиниоца, већ да његово лице процесуирају холистички, односно целовито (Bornstein, Deffenbacher, Penrod, & McGorty, 2012: 486).

Варијабле процене недвосмислено показују да би орган поступка (полиција, тужилац и суд) морао бити веома опрезан када оцењује доказну вредност резултата добијених на основу препознавања лица, узимајући у обзир услове којима је сведок био изложен пре и током извршења кривичног дела (Albright, 2017). Када је орган поступка упознат са тим да је сведок током извршења кривичног дела био изложен једној или више варијабли процене и поседује знања о њиховим могућим утицајима на сведока, успоставља се квалитетна основа за извођење правилне и свеобухватне оцене о поузданости сведока и веродостојности његовог исказа (Wells, Memon, & Penrod, 2006).

У наредним поглављима биће размотрене неке од најзначајнијих варијабли процене које су биле у фокусу истраживача у протеклим деценијама. Према Америчком удружењу психолога¹¹ (American Psychological Association, 2014: 17–19), постоји шест варијабли процене у погледу којих постоји научни консензус да утичу на тачност препознавања лица. То су:

1. *Стрес или узбуђеност* коју је сведок доживео током кривичног дела;
2. *Време задржавања (ретенције)* – количина времена које је протекло између кривичног дела и задатка препознавања лица;
3. *Време изложености (експозиције)* – количина времена која је сведоку била на располагању да посматра учиниоца;
4. *Удаљеност* са које је сведок посматрао учиниоца током кривичног дела;
5. *Фокус на оружје* – визуелна пажња коју је сведок посветио оружју, када је оно било присутно током кривичног дела;
6. *Пристрасност према сопственој расној/етничкој групи* – да ли су учинилац и сведок припадали истој или различитој расној/етничкој групи.

1.1. Стрес или узбуђеност

Стрес или узбуђеност сведока током кривичног дела се сматра једном од варијабли процене која може имати негативни ефекат на тачност препознавања лица. Под утицајем стреса, чији је извор само кривично дело, код сведока долази до развијања низа одбрамбених одговора, како физиолошких, тако и психолошких, који могу утицати на његову одлуку о препознавању лица (Tucker & Williamson, 1984). Услед субјективног доживљаја стреса, као негативне емоције, долази до наступања низа физиолошких промена, као што су: повећање броја откуцаја срца, тонуса мишића, нивоа узбуђења, проводљивости коже, брзине дисања и др. (Charmandari, Tsigos, & Chrousos, 2005: 261).

Присуствовање веома стресном догађају, какво засигурно јесте кривично дело, код сведока може пробудити снажна осећања, стварајући доживљај интензивног искуства. Такви стресори могу истовремено умањити способност сведока да се присети детаља о актерима тог кривичног дела (Schmechel, O'Toole, Easterly, & Loftus, 2006: 179). Последично, сведокова

¹¹ Америчко удружење психолога представља највећу научну и професионалну организацију психолога у Сједињеним Америчким Државама и највеће удружење психолога на свету.

способност да касније изврши препознавање актера тог кривичног дела може бити нарушена, због чега је ова варијабла процене опсежно истраживана у контексту препознавања лица.

Тежина кривичног дела, као ситуациони фактор, може утицати на ниво стреса сведока, те се може размотрити као значајна одредница тачности извршеног препознавања лица. Према Леипу (*Leippe*) и сарадницима (1978), ова веза није праволинијска, јер тежина кривичног дела у првом реду доприноси повећању тачности препознавања лица. То значи да су сведоци који перципирају кривично дело као веома тежак догађај обично мотивисани да селективно усмере своју пажњу на учиниоца и обрађују више карактеристика његовог лица, у поређењу са сведоцима који га сматрају тривијалним. Након тога, због својих побуђујућих и избегавајућих својстава, тежина кривичног дела смањује тачност препознавања лица (Leippe, Wells, & Ostrom, 1978: 349).

Генерално, значајан део научне литературе сугерише да стрес нарушава сећање сведока и његову накнадну способност да изврши препознавање учиниоца (Deffenbacher, Bornstein, Penrod, & McGorty, 2004; Echterhoff & Wolf, 2012; Sauerland et al., 2016). Међутим, став да присуство стреса приликом обраде лица учиниоца негативно утиче на накнадно сећање сведока, противречи налазима добијеним у фундаменталним истраживањима памћења, који показују да акутни стрес приликом обраде може заправо побољшати перформансе сећања (Christianson, Loftus, Hoffman, & Loftus, 1991; Burke, Heuer, & Reisberg, 1992; Vogel & Schwabe, 2016; Shields, Sazma, McCullough, & Yonelinas, 2017).

Поред тога, поједина истраживања не утврђују постојање везе између стреса и тачности препознавања лица – нпр. истраживање Саурленда и сарадника (2016) сугерише да стресни услови обраде неће испољити значајан утицај код сведока који су препознали осумњиченог са сигурношћу, али ће такав утицај бити знатно израженији код сведока који исказују низак или средњи степен сигурности у тачност донете одлуке о препознавању (Sauerland et al., 2016: 589–590). Међутим, овај налаз је потребно обазриво тумачити, јер су у пракси забележени случајеви сведока који су са великом сигурношћу препознали невинне осумњичене из линије (Garrett, 2011).

Налази мета-анализе Дефенбахера (*Deffenbacher*) и сарадника (2004), која је обухватила 22 студије које су се бавиле препознавањем лица од стране сведока, сугеришу да присуство стреса током кривичног дела негативно утиче, како на способност сведока да се присети

детаља о делу, тако и на перформансе каснијег препознавања лица. Када сведок обрађује лице учиниоца у условима појачаног стреса, умањује се веродостојност његовог сећања на учиниоца, због чега је мање способан да га касније препозна, чак и када је присутан у линији за препознавање. Слично томе, деградирано сећање сведока услед стреса неће бити ни довољно добар основ за одбацивање линије, када се учинилац не налази у њој, што се може објаснити тиме да се у линији налазе лица која начелно одговарају сведоковом опису учиниоца, при чему тај опис може бити уопштен и не мора нужно пружати веродостојну представу о учиниоцу (Deffenbacher et al., 2004: 700–701).

Такође, озбиљнији пад тачности препознавања лица је забележен код сведока који су анксиозни и физиолошки реактивнији, у односу на оне који су емоционално стабилни (Deffenbacher et al., 2004: 703). Налаз да сведоци који указују на то да су доживели већи степен анксиозности имају и више потешкоћа да пруже опис и да препознају лице које су видели током кривичног дела, потврђен је у још једној студији (Valentine & Mesout, 2009: 159).

Утицај стреса се често везује и за количину времена које је сведок имао да обради лице учиниоца. Поједина кривична дела трају релативно кратко (нпр. разбојништво), чиме се нарушава квалитет обраде лица, што се може негативно одразити и на перформансе накнадног препознавања тог лица. С тим у вези, било би здраворазумски претпоставити да људи не би требали заборавити лице особе која се са њима физички обрачунала и претила им, када је то трајало у дужем времену (нпр. од 30 минута).

Морган (*Morgan*) и сарадници (2004) су проверили ову претпоставку у теренским условима, на тај начин што су учесници студије били подвргнути испитивању у дужем трајању, од стране два испитивача, и то у условима високог и ниског стреса. Иако су учесници били активни војници, који су успешно завршили више војних обука дизајнираних за селекцију појединаца са натпросечним способностима задржавања информација и извршавање задатака у ризичним ситуацијама, дошло је до појаве грешака у задатку препознавања лица. Велики удео учесника није могао да тачно препозна свог испитивача, већ су бирали ометаче из линије (са присутним или одсутним испитивачем). Од посебног значаја је налаз да је око 50% учесника било у стању да тачно одбаци линију, препознајући да се њихов испитивач не налази у њој (Morgan et al., 2004: 275).

Дакле, без обзира на то да ли је сведок био само посматрач или је био оштећени, те да ли поседује неке посебне вештине и обученост (нпр. полицијски службеници или припадници војске), присуствовање стресном догађају, као што је кривично дело, утиче на сећање сведока о детаљима тог дела (Stanny & Johnson, 2000: 379). Још једна теренска студија подржава налаз да постоји јака негативна повезаност између стања анксиозности учесника и способности да тачно опишу изглед лица које су срели у стресним условима, као и да га накнадно препознају. Резултати ове студије недвосмислено сугеришу да се са повећањем степена физиолошке узбуђености драматично нарушава способност сведока да пружи тачан опис лица које су видели, али и да га касније препознају (Valentine & Mesout, 2009: 159).

Од сведока који је посматрао кривично дело под стресним условима се тражи да покуша да препозна учиниоца у службеним просторијама полиције, али и да о томе касније сведочи пред судом. Због тога што ова два задатка могу бити временски дистанцирана, важно је да се од таквог сведока прикупи непосредна изјава о степену сигурности са којом је донео одлуку о препознавању (Wixted & Wells, 2017). Чак и када је сведок био изложен стресној ситуацији и посматрао кривично дело под мање оптималним условима за обраду лица учиниоца, такав сведок може бити поуздан, нарочито када је своју изјаву о степену сигурности са којом је донео одлуку о препознавању прилагодио условима под којима је опажао кривично дело и учиниоца (Davis, Peterson, Wissman, & Slater, 2019: 373).

Да би се прикупили валидни докази на основу препознавања које обављају такви сведоци, потребно је успоставити и доследно применити одговарајуће научно засноване препоруке које омогућавају добијање поузданих резултата у свим фазама припреме и реализације задатка препознавања. Полицијски службеници би требало да буду свесни тога да је сведок вероватно доживео стрес или узбуђеност током кривичног дела, те да након тога може бити изложен и социјалном стресу (нпр. кроз прикупљање обавештења), што може нарушити његове перформансе на задатку препознавања лица (Echterhoff & Wolf, 2012: 9). Сећање сведока о кривичном делу може бити контаминирано када се сведок излаже дезинформацијама током прикупљања обавештења од стране полицијских службеника,¹² нарочито због тога што је извор дезинформација полицијски службеник којем сведок, по правилу, верује (Morgan, Southwick, Steffian, Hazlett, & Loftus, 2013: 16). Даље, ниво стреса се

¹² Нпр. полицијски службеник показује сведоку више фотографија потенцијалних осумњичених пре задатка препознавања, након чега се један од њих појављује у линији за препознавање која се спроводи уживо и сведок га препознаје као учиниоца на основу погрешног сећања.

додатно повећава када се сведок излаже препознавању које се спроводи уживо, јер је сведок у прилици да се поново сусретне са учиниоцем.

Сведок може осећати својеврсни притисак да изврши позитивно препознавање, нарочито када је упознат с тим да полиција не располаже материјалним доказима, већ да је његова одлука о препознавању од круцијалног значаја за процесуирање учиниоца. Важно је да се ниво стреса сведока ублажи на тај начин што ће сведок, пре него што приступи задатку препознавања, правилно бити информисан и то саопштавањем одговарајућих припремних упутстава: 1) да ће му бити показана линија у којој се учинилац можда налази, а можда и не (Mickes & Gronlund, 2017: 547); и 2) да није дужан да по сваку цену изврши позитивно препознавање, те да је одбацивање линије легитиман и пожељан одговор, ако не препознаје ниједно лице из линије као учиниоца, или ако није довољно сигуран у то, као и да чланови линије не могу да га виде током препознавања (Clark & Godfrey, 2009: 32).

Да би се спречила контаминација сећања о учиниоцу, полицијски службеници морају имати адекватан однос према сведоку, од тренутка спознаје његовог својства до тренутка обављања радње препознавања с њим. Када је сведок донео одлуку о препознавању, адекватно поступање полицијских службеника подразумева прикупљање његове непосредне изјаве о степену сигурности са којим је донео ту одлуку. Тиме се уважава научно заснован налаз који сугерише да су позитивна препознавања, извршена од стране високо сигурних сведока, повезана са високим степеном тачности истих (Wixted, Don Read, & Stephen Lindsay, 2016). Истовремено, омогућава се документовање изворног (првобитног) степена сигурности сведока, које може бити подложно променама након обављеног препознавања.

На пример, сведок би могао да повећа изворни степен сигурности због тога што су му, након доношења одлуке о препознавању, биле саопштене потврдне повратне информације, или би до тих информација могао доћи на основу разговора са другим сведоцима истог кривичног дела (Loftus, 1991). Наведеним поступањем полицијских службеника се стварају предуслови за прикупљање поузданих доказа на основу препознавања од стране сведока који исказују да су доживели висок степен стреса или узбуђености током кривичног дела, уз истовремено успостављање квалитетне основе да се исказана сигурност сведока користи као значајна одредница за процену тачности овог доказа.

1.2. Време задржавања (ретенције)

Идеја да протек времена између сведочења кривичном делу и приступања задатку препознавања лица може имати негативан утицај на поузданост препознавања била је предмет бројних теоријских разматрања, као и експерименталних истраживања (нпр. Ebbinghaus, 1964; Deffenbacher, Bornstein, McGorty, & Penrod, 2008). Протек времена се сматра једном од значајних варијабли процене која се у научној психолошкој литератури означава термином „време задржавања, тј. ретенције“ (Semmler, Dunn, Mickes, & Wixted, 2018). Постоји консензус експерата из области сведочења да је овај феномен довољно поуздан и да је потребно да буде представљен у поступку пред судом (Kassin, Tubb, Hosch, & Memon, 2001). Разлог за то је садржан у научно заснованим налазима који показују да се дужим протеклом времена између кривичног дела и првобитне провере сећања сведока смањује поузданост одлуке о препознавању коју је донео, чак и када је провера његовог сећања обављена под идеалним условима (American Psychological Association, 2011: 18).

Време задржавања се сматра важном варијаблом која је од значаја за процену поузданости препознавања из више разлога: 1) у реалним случајевима није неуобичајено да наступи одређени проток времена од тренутка када је сведок присуствовао кривичном делу до тренутка када се од њега захтева да донесе одлуку о препознавању, те се тај протек времена може се кретати у распону од неколико сати, месеци, па чак и више година; 2) постоји консензус да протеклом времена генерално долази до смањивања квантитета и квалитета информација о кривичном делу и учиниоцу, као и могућности да се приступи тим информацијама које су сачуване у памћењу (Sauer, Brewer, Zweck, & Weber, 2010: 339).

Дакле, општеприхваћено је веровање да протеклом времена долази до „пропадања“ памћења, те да је губитак памћења о кривичном делу највећи након дела, а затим се изједначава током времена (тзв. Ебинхаусова кривуља заборављања, Ebbinghaus, 1895/1964). То значи да време задржавања утиче на снагу изворног памћења сведока, па тзв. кривуља заборављања показује колико брзо снага памћења опада током времена (Deffenbacher et al., 2008: 140).

Како проф. Баић (2018: 75) указује, памћење је ретко савршено, али је заборављање сасвим нормална појава. Ова претпоставка је потврђена у још једном од истраживања Баићеве и сарадника (2021), које се бавило поузданошћу сећања у различитим временима ретенције од момента почетног опажања два реална догађаја, до момента саопштавања онога што је

стварно опажено и запамћено. Главни налази истраживања показују да је висок степен тачности памћења присутан непосредно након гледања снимка догађаја. Након месец дана, тачност сећања драстично опада, затим опада и након три месеца, док након тога минимално опада у односу на период од шест месеци. Истовремено, утврђено је да и сигурност сведока у тачност сећања опада током времена, и то више него тачност и да је добијени образац резултата готово идентичан за различите типове кривичних дела, као и за различите карактеристике кривичних дела (Baić, Oljača, & Tasić, 2021: 18).

Налаз да се перформансе сећања смањују протеклом времена је у складу са налазима претходно спроведених истраживања, у којима су истраживачи манипулисали са различитим временима ретенције – нпр. од 3–7 недеља (Sauer et al., 2010), 1 месец (Spearing & Wade, 2022), 5 месеци (Flin, Voon, Knox, & Bull, 1992) и др. Утицај три различита времена задржавања на тачност сећања сведока и њихову сигурност у донету одлуку о препознавању испитиван је и у истраживању Сперинга (*Spearing*) и Вејда (*Wade*) (2022), у којем је учествовало 611 одраслих који су гледали инсценирани видео-снимак кривичног дела, након чега је њихово сећање проверено одмах након гледања снимка, после 1 недеље, као и после месец дана. Налази овог истраживања сугеришу да је тачност одлука о препознавању била умањена код учесника чије је сећање било проверено након месец дана, те да су исти имали тенденцију да буду превише сигурни у оно што су исказали (Spearing & Wade, 2022: 389–390).

Време задржавања је било разматрано и у контексту утицаја ове варијабле на однос између тачности одлуке сведока коју доноси поводом препознавања и његове сигурности у тачност те одлуке – са повећањем времена које је протекло између присуствовања сведока кривичном делу и провере његовог сећања кроз поступак препознавања, смањује се однос тачности донете одлуке и сигурности сведока (Wixted et al., 2016: 198–200). Још неколико студија се бавило утицајем времена задржавања на однос између тачности и сигурности сведока, понављајући налаз да дуже време задржавања може умањити овај однос, у поређењу са краћим временом задржавања (Odinot & Wolters, 2006; Odinot, Wolters, & van Giezen, 2013; Horry, Colton, & Williamson, 2014).

Наступањем већег протекла времена, повећава се могућност деловања и других чиниоца који би могли утицати на однос између тачности одлуке о препознавању и сигурности у ту одлуку – нпр. сведок би могао бити изложен информацијама о кривичном делу у времену након дела

(Sauer et al., 2010: 345). У том случају, могуће је да се сведок изјашњава да је видео детаље који су му сугерисани, иако их није уочио током кривичног дела. У истраживању Хорија и сарадника (2014), сећања учесника су била проверена или седам минута након излагања дезинформацијама о догађају који су учесници гледали на видео-снимку или недељу дана након тога. Практична импликација налаза овог истраживања се огледа у томе да је утврђено да сведоци у условима дужих времена задржавања имају мању способност да разликују информације које су лично опазили, од оних који су добили из других извора, због чега је потребно што пре прикупити исказ сведока о кривичном делу (Horry et al., 2014: 170–171).

Време задржавања се може размотрити и у контексту феномена поновљеног опозивања, који подразумева да се од истог сведока више пута тражи да се присети информација о кривичном делу којем је сведочио, у различитим временским периодима – нпр. од неколико сати, недеља па до неколико месеци након дела (Turtle & Yuille, 1994: 260). У реалним криминалистичким истрагама, првобитни исказ од презумптивног сведока биће прикупљен од стране полицијских службеника који су први приступили месту извршења кривичног дела, након чега је могуће да ће са њим обавити разговор чланови увиђајне екипе. Након тога, полицијски службеници криминалистичке полиције који су задужили кривичну пријаву сачињену поводом извршеног кривичног дела ће, по правилу, поново позвати презумптивног сведока, ради прикупљања детаљнијих обавештења и евентуалне допуне његовог исказа. Напослетку, јавни тужилац га може испитати у фази истраге (чиме би добио својство сведока), пре него што коначно да свој исказ пред судом (Tuckey & Brewer, 2003).

Оваква пракса указује да ће сведок неминовно бити изложен поновљеном опозивању који би могао значајно утицати на квалитет и квантитет информација које исказује, степен његове сигурности у своје сећање, као и на вероватноћу да ће одабрати неко лице из линије за препознавање (Roediger, Jacoby, & McDermott, 1996; Odinet, & Wolters, 2006). Када је сведок изложен поновљеном опозивању, у условима дужег протеча времена од кривичног дела, повећава се вероватноћа да дође до нових информација о делу из других извора, које се могу интегрисати у његово сећање и довести до тога да не може да тачно разликује извор таквих информација (Johnson, Hashtroudi, & Lindsay, 1993: 15). Дужи протек времена од тренутка сведочења кривичном делу до прикупљања обавештења од презумптивног сведока поводом тог дела, доводи до смањених перформанси његовог памћења, које се огледају у томе да је

мање способан да пружи релевантне информације о кривичном делу и да су такве информације мање тачне (Odinot & Wolters, 2006: 983–984).

Због тога је потребно обавити разговор са презумптивним сведоком у времену непосредно након кривичног дела. Обављање стручног и структурираног разговора је посебно важно у случајевима у којима је учинилац до тада био потпуно непознат презумптивном сведоку, из разлога што протеклом времена слаби његова снага сећања за једном виђено лице. То значи да би требало очекивати да ће сећање о учиниоцу бити слабије, када се проверава у условима већег протеча времена од опажања кривичног дела и учиниоца, у односу на краће време (Deffenbacher et al., 2008: 147–148). Последице, повећава се вероватноћа да ће одлука донета поводом препознавања бити мање поуздана.

Ово претпоставка је потврђена у истраживању које су спровели Сауер и сарадници (Sauer et al., 2010: 344–346), који су утврдили да је вероватније да ће одлуке о препознавању бити мање тачне када су донете након времена ретенције од 3 до 7 недеља, у односу на оне које су донете непосредно након кривичног дела. Ипак, ово истраживање је показало да време задржавања није суштински нарушило однос између тачности и сигурности код учесника који су донели одлуку о препознавању са већим степеном сигурности, јер су исти били и тачнији, без обзира на то да ли су одлуку донели непосредно након опажања лица учиниоца или неколико недеља касније (Sauer et al., 2010: 344–345).

Сличан налаз да различита времена задржавања не нарушавају однос између тачности одлуке и сигурности сведока је поновљен у још два истраживања, која су показала да је степен сигурности користан индикатор тачности код сведока који су извршили позитивно препознавање са високим степеном сигурности, без обзира на то да су то учинили одмах или након 6 до 8 дана (Palmer, Brewer, Weber, & Nagesh, 2013: 59–64), односно након 9 месеци (Wixted et al., 2016: 199–201). Међутим, то није био случај са сведоцима који су исказали низак степен сигурности у своје одлуке, који су били значајно мање поуздани након протеча времена задржавања.

Резултати наведених истраживања указују на закључак да сведоци могу бити непоуздан извор информација, те да је нужно да се испитају на стручан начин, без контаминирања њиховог сећања и то у што краћем времену након кривичног дела, како не би дошло до слабљења снаге њиховог сећања (Bačić et al. 2021: 19). Међутим, некада није могуће

идентификовати презумптивног сведока непосредно након дела (нпр. напустио је место где је извршено кривично дело пре доласка полицијске патроле или је страни држављанин који је након кривичног дела отишао у иностранство).

Због тога, може доћи до кашњења у прикупљању почетних обавештења од таквих сведока, које би могло резултирати тиме да презумптивни сведок даје мање прецизне информације о кривичном делу и учиниоцу, па чак и нетачне информације које изгледају веома уверљиво, него што би то био случај да је са њим обављен разговор непосредно након дела (Tuckey & Brewer, 2003: 115). Ово указује на неопходност успостављања системског одговора који би омогућио органу поступка благовремено узимање исказа од презумптивног сведока.

Чак и када је презумптивни сведок био доступан органу поступка непосредно након кривичног дела, није могуће успоставити контролу над временом које ће протећи од извршења дела, па до проналаска осумњиченог и провере сећања сведока у поступку препознавања. Међутим, оно што орган поступка може учинити јесте да прецизно утврди количину времена које је протекло између кривичног дела и првобитне провере сећања сведока. То се може учинити релативно лако – нпр. увидом у полицијску документацију (записник о пријему кривичне пријаве, кривична пријава против непознатог учиниоца, записник о увиђају, службена белешка и др.) или на други начин (нпр. утврђивањем времена када је полиција обавештена о кривичном делу путем телефона или увидом у снимке безбедносних камера које су забележиле тачно време када је дело извршено и др.).

По проналаску осумњиченог и обављању препознавања са њим, потребно је забележити одлуку коју је сведок донео поводом препознавања, као и његову сигурност у тачност те одлуке. Једино на тај начин се обезбеђује валидан и тачан исказ сведока који ће бити од значаја за суд када процењује поузданост доказа прикупљених на основу препознавања. Када је дошло до значајног протеча времена од кривичног дела до провере сећања сведока, које је резултирало тиме да је сведок препознао осумњиченог као учиниоца кривичног дела, али и када је сведок исказао низак степен сигурности у тачност такве одлуке, суд би требало да буде нарочито обазрив у разматрању доказа прикупљеног препознавањем (Wixted et al., 2016). Суд мора узети у обзир да се сведок може чинити самоуверенијим у погледу своје одлуке када даје исказ на главном претресу, иако то није био у тој мери самоуверен у време када је његово сећање било први пут проверено у поступку препознавања.

1.3. Време изложености (експозиције)

Време изложености се сматра важним предиктором тачности препознавања, као и тачности описа учиниоца прикупљеног од (презумптивног) сведока, због чега је, заједно са временом задржавања било испитивано у бројним истраживањима. У студијама које су експериментисале овом варијаблом је општеприхваћени став да повећање времена изложености учиниоцу током кривичног дела доприноси тачности каснијег препознавања, из разлога што сведоци имају више времена да обраде информације везане за дело, стварајући јачи иницијални меморијски траг (Shapiro & Penrod, 1986; Cutler, Penrod, & Martens, 1987; Reynolds & Pezdek, 1992; Memon, Hope, & Bull, 2003; Weber & Brewer, 2004). Принцип који је у основи варијабле времена изложености јесте да ће перформансе сећања сведока (па и каснијег препознавања) бити повећане у мери у којој су услови под којима је сведок посматрао кривично дело, омогућили бољу обраду информација о делу (Shapiro & Penrod, 1986: 152).

Принцип да дуже време изложености побољшава перформансе накнадног препознавања је потврђен у истраживању Мемона (*Memon*) и сарадника (2003), које је испитивало два различита времена изложености – од 45 секунди и 12 секунди. Резултати су показали да су учесници којима је учинилац био дуже изложен имали више тачних одговора приликом препознавања из линије у којој је учинилац био присутан, у односу на учеснике којима је учинилац био изложен у краћем времену. Истовремено, ови учесници су мање бирали ометаче у линијама у којима је учинилац био одсутан. Поред тога, уочено је и да је краће време изложености имало негативни ефекат код старијих сведока, старости од 69 до 81 године, који су били мање способни да се присете детаља о инсценираном догађају и учиниоцу, у односу на млађе сведоке, старости од 17 до 25 година (Memon et al., 2003: 350–351).

Према студији Јармеја (*Yarmey*) и сарадника (2002), сведоци који су дуже били у контакту са учиниоцем, тј. 30 секунди, били су супериорнији у пружању детаљнијег описа учиниоца, у односу на оне који су имали мање времена да га посматрају, тј. 5 секунди (Yarmey, Jacob, & Porter, 2002: 2363). Налази мета-анализе које су спровели Борнстејн (*Bornstein*) и сарадници (2012) такође потврђују претпоставку да дуже време изложености доприноси тачности сећања сведока, јер заједно са процесима обраде информација о кривичном делу утиче на изворну снагу сећања сведока. Закључак ове мета-анализе је да увећање времена изложености

показује највећу корист у погледу перформанси сећања сведока у условима када је гледао учиниоца у трајању од око 30 секунди, те да би свако наредно увећање времена изложености могло даље побољшати перформансе препознавања само уколико би дошло до значајнијег увећања – нпр. са 30 секунди гледања на сат времена (Bornstein et al., 2012: 484). Поред дужег времена изложености, утврђено је да се боље перформансе сећања сведока постижу и када сведок користи дубљу, холистичку обраду лица учиниоца, пре него да се фокусира на појединачне делове лица (нпр. нос, очи, уста).

Због тога, препорука је да се од презумптивних сведока затражи да се изјасне о томе колико дуго су посматрали учиниоца и коју врсту обраде су том приликом користили – *холистичку обраду*, која подразумева сагледавање лица учиниоца као целине,¹³ или *парцијалну обраду*, која подразумева да се сведок фокусирао на појединачне делове лица (Стеванов & Здравковић, 2007: 39). Уважавајући претпоставку да је препознавање лица више холистички, него парцијални процес, полицијски службеници би требало да избегавају да траже од презумптивног сведока да прецизно раздвајају делове лица учиниоца на његове саставне делове, како не би дошло до нарушавања њихове накнадне способности да изврше препознавање (Wells, 1993: 558–560).

Као и време задржавања, време изложености се сматра варијаблом која утиче на однос између тачности сећања сведока и сигурности у тачност донете одлуке о препознавању. У настојању да утврде да ли је степен сигурности сведока значајна одредница тачности његове одлуке о препознавању, Палмер (*Palmer*) и сарадници (2013) су спровели експеримент у којем су испитивали два различита времена изложености – од 5 или 90 секунди. Учесницима је била показана једна од шест мета, након чега је од њих било затражено да изврше препознавање мете.

Закључак истраживања је био да је сигурност сведока значајна одредница тачности препознавања, чак и код сведока који су посматрали учиниоца само неколико секунди, нарочито када исказују висок степен сигурности у донету одлуку (Palmer et al., 2013: 68–69). Практичне импликације овог налаза се огледају у томе да орган поступка не би требао увек одбацити сведоке који исказују да су посматрали учиниоца у краћем времену, јер би и они могли бити поуздани, нарочито када је реч о самоувереним сведоцима.

¹³ Заснива се на спацијалним односима између делова лица, као и на самом облику лица.

Када се тачност одлуке о препознавању сведока процењује у контексту времена изложености као варијабле процене, важно је узети у обзир и ограничење које се односи на то колико добро сведоци могу проценити трајање кривичног дела, укључујући и то колико дуго су били у прилици да посматрају учиниоца. У настојању да утврде да ли сведоци способни да тачно процене време изложености, Котлер (*Cutler*) и сарадници (1987) су спровели истраживање у којем су учесници гледали видео снимак разбојништва у условима краће изложености од 30 секунди и дуже изложености од 75 секунди. Утврђено је да су учесници којима је учинилац био показан у краћем времену преценили време изложености за 174 %, у односу на учеснике који су дуже посматрали учиниоца, који су преценили време изложености за само 41 %. Такође, учесници који су гледали снимак на којем је разбојништво извршено са мање насиља¹⁴ су изјављивали да су имали више времена да погледају разбојника, у односу на учеснике који су гледали снимак разбојништва са већим степеном насиља¹⁵ (*Cutler et al.*, 1987: 248).

С тим у вези, упитно је да ли је сведок који се изјаснио да му је учинилац био изложен у дужем времену веродостојнији у односу на сведока који се изјаснио да је учиниоца видео само на кратко? Сведок који указује на дуже време изложености може исказивати висок степен сигурности у одлуку о препознавању коју је донео, из разлога што истински сматра да је имао више времена да погледа учиниоца, него што је то заправо био случај. Због тога, потребно је узети са резервом процену сведока о времену у којем му је учинилац био изложен и уколико је то могуће, проверити његову процену на други начин – нпр. увидом у снимке безбедносних камера које су снимиле извршење кривичног дела (*Hoggy, Halford, Brewer, Milne, & Bull*, 2014: 103). Тим пре што сећање сведока о кривичном делу и његовом трајању може бити формирано на основу информација чији извор није само кривично дело. Поред тога, услед когнитивне обраде, чак и информације које је сведок опазио и запамтио у вези са кривичним делом могу бити филтриране и искривљене (*Pedersen & Wright*, 2002: 770).

С једне стране, дуже време изложености олакшава каснији задатак препознавања, стварајући повољније услове за опажање кривичног дела и учиниоца,¹⁶ због чега би одлука сведока који

¹⁴ У услову појачаног насиља, разбојник је током инсценираног кривичног дела претио оштећеном, извршио опаћење из пиштоља у правцу пода, а затим је бацао оштећеног на под и побегао.

¹⁵ У услову мањег насиља, разбојник је деловао смирено и непретећи током разбојништва и није имао директну конфронтацију са оштећеним.

¹⁶ Нпр. у истраживању Рејнолдса и Пездека, учесници којима је мета била изложена у трајању од 20 секунди су знатно боље препознали мете, него учесници којима је мета била изложена у трајању од 3 секунде (*Reynolds & Pezdek*, 1992: 286–287).

се изјашњава да је посматрао учиниоца у дужем времену требало да буде и тачнија (Weber & Brewer, 2004: 157). То је нарочито случај када је сведок приступио линији за препознавање у којој се налази стварни учинилац. С друге стране, у реалним криминалистичким истрагама, за разлику од лабораторијских услова, могуће је да се у линији за препознавање не налази стварни учинилац, већ невини осумњичени.

Полазећи од тога да сведоци нису способни да прецизно процене време у којем им је учинилац био изложен, те да чак постоји тенденција сведока да прецењују то време, сведок може бити уверен да ће извршити препознавање из линије са лакоћом, што последично може довести до смањивања критеријума за доношење одлуке о препознавању (Read, 1995: 115–116). Такво смањивање критеријума би могло бити штетно у случајевима када се стварни учинилац не налази у линији, проузрокујући грешке у препознавању. Непостојање везе између тачности процене сведока о времену изложености и степена сигурности коју сведок исказује у тачност сопствене процене, указује да сведоци који изјављују да су имали прилику да дуже посматрају учиниоца не би требало да буду третирани као веродостојнији, у односу на оне сведоке који процењују време изложености као краће (Yarmey & Yarmey, 1997: 338–341).

У реалности, кривична дела се могу извршити за неколико секунди, а сведоци могу имати мало времена да обраде лице учиниоца, односно могу имати само успутни, краткотрајни поглед на учиниоца (нпр. разбојништво у продајним објектима, тешка крађа на дрзак начин и сл). Поједина кривична дела, пак, дуже трају, те су и веће могућности да сведок посматра учиниоца у дужем трајању – нпр. кривична дела са елементом насиља скоро увек подразумевају контакт „лицем у лице“ између сведока и учиниоца (Lindsay, Read, & Sharma, 1998: 218).

Научна истраживања која се баве временом изложености манипулишу са релативно кратким временима – на пример, 3 наспрам 10 секунди (Carlson et al., 2016); 12 наспрам 45 секунди (Memon et al., 2003); 30 наспрам 60 секунди (Meissner, Tredoux, Parker, & MacLin, 2005); 30 наспрам 75 секунди (Cutler et al., 1987). Међутим, истраживања спроведена на узорку реалних случајева указују да учинилац може бити изложен стварним сведоцима знатно дуже у односу на времена изложености која се испитују у експерименталним условима. Налази једне од теренских студија показују да су сведоци реалних кривичних дела просечно посматрали учиниоца у трајању од 1 минута и 27 секунди (Woolnough & MacLeod, 2001: 401–406).

Слична времена изложености од 1 минута и више од 1 минута, утврђена су у још једној теренској студији која је обухватила 640 покушаја сведока да препознају осумњиченог из 314 линија за препознавање које је организовала лондонска Метрополитан полиција. Резултати су показали да су сведоци који су имали више од једног минута да погледају учиниоца током кривичног дела имали већу вероватноћу да изврше препознавање осумњиченог из линије, у односу на оне који су видели учиниоца у трајању од једног минута или мање (Valentine, Pickering, & Darling, 2003: 987).

Још једна студија је показала да је већа вероватноћа да ће сведок препознати осумњиченог из линије када је време изложености било дуже од 60 секунди, него кад је учинилац био изложен сведоку у краћем времену (Horry et al., 2014: 103). Време изложености је било још дуже у још једном истраживању реалних случајева сведочења, показујући да је 72% сведока посматрало лице учиниоца у трајању од 10 минута или мање; скоро половина ових сведока (44%) је посматрала лице учиниоца у трајању од 3 минута или мање (Flowe, Carline, & Karoğlu, 2018: 248).

Истраживања која су манипулисала са дужим временима изложености, приближних онима који су утврђени у реалним случајевима, показала су да су сведоци који су посматрали учиниоца у дужем времену били и прецизнији (Bornstein et al., 2012: 475). Важно је напоменути то да сведоци оцењују услове под којима им је учинилац био изложен и томе прилагођавају степен сигурности у тачност свог сећања. Када је сведок свестан тога да су услови под којима је посматрао кривично дело били лошији, односно да је учиниоца видео само на кратко и у пролазу, то би требало да се одрази и на сигурност коју сведок исказује када доноси одлуку о препознавању (Mickes, 2015: 100–101). Сведоци који су имали прилику да посматрају учиниоца у дужем времену и који су препознали осумњиченог из линије са високим степеном сигурности имају тенденцију да буду веома тачни (Carlson et al., 2016: 904–906).

Практичне импликације ових налаза се огледају у томе да полицијски службеници треба да прикупе обавештења од презумптивних сведока о количини времена коју су имали на располагању приликом опажања учиниоца током кривичног дела. Сходно томе да степен сигурности у тачност донете одлуке о препознавању може бити значајан индикатор тачности препознавања, потребно је прикупити изјаву о степену сигурности сведока одмах након доношења такве одлуке. Такође, потребно је бити обазрив када се процењује утицај времена

изложености на веродостојност сећања сведока и тачност донете одлуке о препознавању само на основу информација које су прикупљене од сведока. Познато је да сведоци могу преценити време у којем им је учинилац био изложен, због чега је потребно, кад год је то могуће, објективно проверити њихову процену о времену изложености.

1.4. Удаљеност

Динамку кривичног дела је тешко унапред предвидети – учинилац се може приближавати и удаљавати у односу на друга лица која му сведоче, због чега се мења квалитет и квантитет обраде информација о физичким особинама учиниоца, посебно ако је у покрету (Hahn, O'Toole, & Phillips, 2016: 124). Према истраживањима о перцепцији, како се неко лице удаљава од онога који га посматра, смањује се перспектива посматрача, односно угао његовог видног поља и величина ретине, на начин који је обрнуто пропорционалан удаљености (Loftus & Harley, 2005: 44). Како се објекат посматрања смањује у величини или се удаљава, угао видног поља посматрача се смањује, па и представа тог објекта у сећању посматрача постаје оскуднија у погледу детаља (Uttl, Graf, & Siegenthaler, 2007: 282). Овај налаз, у контексту сведочења, сугерише да удаљеност између учиниоца и сведока током кривичног дела директно утиче на способност сведока да уочи визуелне особине и визуелне детаље лица учиниоца, а последично и на перформансе накнадног препознавања тог лица.

Такође, како се учинилац креће, могу се мењати углови из којих сведок опажа учиниоца (нпр. да ли га гледа спреда или са стране). Са променом углава опажања, долази и до промена у односу ширине и распореда црта лица, што може узроковати „изобличења“ у процесу интеграције и интерпретације црта лица (National Research Council, 2014: 56). Изболичења могу настати и променом положаја учиниоца у односу на сведока (нпр. сведок је опазио учиниоца који се налазио на степеницима изнад њега). С обзиром на ове услове, може се очекивати да ће сведоци имати потешкоћа да изврше препознавање учиниоца, када га у накнадном задатку препознавања не посматрају под углом из којег су га првобитно видели.

То би нарочито могао бити случај када сведок врши препознавање непознатог учиниоца, којег је првобитно гледао у динамичком окружењу, на основу низа фотографија које му пружају ограничен поглед, због тога што су особе на фотографијама представљене само од рамена на горе и то фронтално (Bailenson et al., 2008; Colloff et al., 2021a).

Чак и када постоји више лица која сведоче истом кривичном делу, могуће је да посматрају учиниоца са различитих удаљености и углова посматрања, што може утицати на квалитет обраде детаља лица учиниоца и представе тог лица у њиховом сећању. Даље, такви услови посматрања код неких сведока могу нарушити њихову накнадну способност да препознају учиниоца, нарочито када је реч о непознатом лицу (Lampinen, Neuschatz, & Cling, 2012). Ова претпоставка је испитивана у научним истраживањима из области психологије, која су покушала да провере утицај ове варијабле на перформансе сећања и препознавања лица, експериментишући са различитим дужинама удаљености са којих су учесници (сведоци) посматрали учиниоца, односно тзв. мете у експерименту (Wagenaar & Van Der Schrier, 1996; Greene & Fraser, 2002; De Jong, Wagenaar, Wolters, & Verstijnen, 2005; Loftus & Harley, 2005; Lindsay, Semmler, Weber, Brewer, & Lindsay, 2008; Lampinen, Erickson, Moore, & Hittson, 2014; Hahn et al., 2016).

У већини истраживања која су се бавила овом варијаблом, мете су била лица која су била непозната учесницима експеримента, из разлога што је у реалним случајевима сведочења, учинилац најчешће лице које је непознато сведоку. Како би испитали утицај физичке удаљености између сведока и учиниоца на накнадну способност препознавања лица непознатог учиниоца, Лампинен (*Lampinen*) и сарадници (2014) су спровели истраживање у којем су учесници на отвореном простору имали прилику да погледају више лица (мета) са различитих удаљености (од 5 и 37 метара), након чега им је показан низ фотографија више лица. Резултати су показали да је повећање удаљености са које су учесници посматрали мету проузроковало смањење тзв. погодака, односно случајева тачних препознавања мета, уз истовремено повећање тзв. лажних аларма, односно случајева у којима су учесници бирали неко друго лице уместо мете (Lampinen et al., 2014: 1491).

Вероватноћа тачног препознавања непознатих лица, у зависности од удаљености и осветљености, испитана је у још једном истраживању у којем су били симулирани мање оптимални услови посматрања, који одговарају реалним случајевима сведочења кривичном делу. Учесници су видели мету на једној од седам различитих удаљености, у распону од 3 до 40 метара, као и на једном од девет нивоа осветљења (0.3 до 3000 лукса), након чега им је показан низ фотографија у условима нормалног осветљења. Резултати су показали систематско увећање броја тачних позитивних препознавања од стране сведока, како се смањивала удаљеност и повећавало осветљење. Открили су да су перформансе препознавања

биле најбоље при осветљењу од најмање 15 лукса и када су сведоци гледали учиниоца са удаљености која не прелази 15 метара, те је препоручено да је 15 метара поуздана удаљеност коју би орган поступка требало да се узме у обзир када процењује поузданост препознавања (Wagenaar & Van Der Schrier, 1996: 330). Још једно истраживање које је испитивало утицај удаљености и осветљења на способност сведока да препознају њима позната лица, сугерише да 15 метара треба узети као горњу границу тачности препознавања (De Jong et al., 2005: 94–97).

Међутим, Линдси (*Lindsay*) и сарадници (2008) су преиспитали правило од 15 метара, сугеришући да ово правило није довољно поуздано. Њихово истраживање је обухватило преко 1300 учесника који су обављали своје дневне активности током којих су замољени да посматрају мету на једној од две удаљености – од 4 до 15 метара и од 20 до 50 метара. Након тога, од учесника је затражено да покушају да препознају мету у линији која се састојала од шест лица, у условима када је мета била присутна или одсутна. Добијени резултати су указали на следеће (Lindsay et al., 2008: 533–535):

1. *Удаљеност између учесника и мета значајно утиче на тачност донете одлуке о препознавању.* Резултати су показали да је са повећањем удаљености дошло до смањења тачности препознавања, како у линијама у којима је мета била присутна, тако и у линијама у којима је мета била одсутна;
2. *Препоручена удаљеност од 15 метара не представља одговарајућу горњу границу тачности препознавања.* Овај став је поткрепљен налазом да је тачност учесника који су донели позитивну одлуку о препознавању значајно опадала са већим растојањем, али није било приметног опадања тачности у условима удаљености преко 15 метара, у односу на удаљености испод 15 метара. Тачније, број тачних препознавања на повећаној удаљености је утврђен и унутар и изван границе од 15 метара;
3. *Насупрот очекивањима, број тачних одбацивања линија се није повећао са повећањем удаљености.* Многи учесници који су били на превеликој удаљености од мете да би извршили тачно препознавање, били су склони томе да нагађају, уместо да се изјасне да нису у могућности да изврше препознавање.

Према Хану (*Hahn*) и сарадницима (2016), када сведок посматра учиниоца са мање удаљености, долази до побољшања квалитета обраде информација о идентитету учиниоца, а затим и перформанси накнадног препознавања. Такође, поменути аутори су проверили како

промене у удаљености утичу на то како сведоци користе више извора информација о идентитету појединца (нпр. информације о лицу, телу, као и о покретима лица и тела) у процесу обраде и препознавања учиниоца. Дошли су до закључка да се сведоци пре ослањају на лице учиниоца у условима у којима се учинилац приближава, док су информације везане за кретање тела учиниоца посебно корисне на већим удаљеностима, када су карактеристике лица недовољно информативне (Hahn et al., 2016: 132).

У прилог претпоставци да смањивање удаљености са које сведок посматра учиниоца доприноси бољој обради његовог лица и бољим перформансама у накнадном препознавању, говоре и резултати архивске студије Хорија и сарадника (2014) која је обухватила анализу исхода добијених из 833 линије за препознавање које су спроведене са стварним сведоцима. Резултати студије су показали да је већа вероватноћа да ће сведок препознати осумњиченог из линије, када је видео учиниоца на удаљености мањој од 5 метара, него на већој од 5 метара (Horry, Halford, Brewer, Milne, & Bull, 2014: 103).

Поред случајева у којима учинилац представља непознато лице за сведока, нису реткост ни случајеви у којима је сведок већ познавао учиниоца, пре него да га опази у контексту кривичног дела. Степен познавања може варирати од екстремне познатости (нпр. учинилац је члан породице или близак пријатељ) до површне познатости, која подразумева да је сведок једном или више пута видео учиниоца или остварио контакт с њим, али га не познаје на личном нивоу – нпр. учинилац живи у истом насељу као и сведок и познат му је као проблематичан (Pozzulo, 2017). Иако су такви случајеви мање заступљени у пракси, у односу на случајеве са непознатим учиниоцем, њихов удео није занемарљив. На то указују и поједине архивске студије – нпр. према студији Валентина и сарадника (Valentine et al., 2003: 975–976), удео таквих случајева износи 10%, док студија Мемона и сарадника (Memon, Navard, Clifford, Gabbert, & Watt, 2011: 717) показује нешто већи удео таквих случајева, односно око 40%.

Здраворазумски је претпоставити да ће сведок лакше препознати већ познато лице, у односу на оно које му је непознато. Научна литература из области сведочења сугерише да претходно познавање учиниоца генерално повећава тачност његовог описа, као и одлуке сведока о препознавању (Semmler et al., 2018; Vallano, Slapinski, Steele, Briggs, & Pozzulo, 2019; Sheahan, Pozzulo, & Pica, 2021). Мањи број архивских или теренских студија пружају компаративни приказ удела позитивних препознавања сведока у условима претходне познатости или

непознатости учиниоца. Ипак, једна од студија која садржи такве податке, потврђује претпоставку да сведоци лакше препознају учиниоце који су им били познати пре кривичног дела – према Мемону и сарадницима (Memon et al., 2011: 717), удео препознавања познатих учиниоца је износио 92.5%, док је код непознатих учиниоца тај удео био знатно мањи, односно износио је 43.6%.

Међутим, у архивским студијама није могуће прецизно утврдити да ли су сведоци извршили тачно препознавање, тј. да ли је осумњичени био и стварни учинилац, као што је то случај са експерименталним условима. Такође, перцепција сведока о томе да му је учинилац био познат изван контекста кривичног дела може бити погрешна. Осећај познатости се може јавити код сведока у времену након дела, када приступа линији за препознавање – нпр. када су сведоку пре препознавања из линије показане фотографије осумњиченог или је видео његову фотографију у средствима јавног информисања (Tredoux, Meissner, Malpass, & Zimmerman, 2004; Kleider-Offutt, Stevens, & Capodanno, 2021).

Чак и када је учинилац био заиста познат сведоку, процеси који су укључени у препознавање познатих лица се квалитативно разликују од оних коју су укључени у препознавање непознатих лица, те су подложни различитим утицајима (нпр. удаљеност и позиција сведока са које посматра учиниоца, време изложености и сл.), који могу повратно утицати на квалитет опажања сведока и његову способност препознавања (Johnston & Edmonds, 2009: 578). Укратко, то указује да је препознавање лица генерално ограничено квалитетом услова у којима је сведок посматрао учиниоца, без обзира на то да ли је реч о познатом или непознатом лицу. Један од таквих услова би могла бити удаљеност са које је сведок посматрао учиниоца, јер се не може препознати нешто што се не може видети (De Jong et al., 2005: 88).

Међутим, питање је која је горња граница удаљености која омогућава успешно препознавање већ познатих лица. У настојању да утврде утицај удаљености на тачност препознавања лица, поједини истраживачи су користили парадигму познатих личности, које су представљале замену за позната лица.¹⁷ На пример, у истраживању Грина (*Greene*) и Фрејзера (*Fraser*) (2002), учесницима, за које је потврђено да имају нормалну оштрину вида, показане су 44

¹⁷ Углавном су биране личности у погледу којих постоји велико занимање јавности (нпр. глумци, музичари, политичари, спортисти), због чега се претпостављало да учесници експеримента знају за њих и да су их виђали више пута у прошлости – нпр. на филму, јавном наступу и сл. (Greene & Fraser, 2002; Loftus & Harley, 2005; De Jong et al., 2005).

фотографије познатих личности (телевизијских и филмских глумаца) – прво на удаљености од 60.96 метара (200 стопа), а затим ближе, у корацима од по 6.09 метара (20 стопа), све док лице на фотографији није било препознато. Резултати су показали да је успешно препознавање познатих лица могуће на прилично великим удаљеностима – око 49 метара за жене и око 62 метра за мушкарце. Међутим, када се учинилац посматра са удаљености која превазилази 60.96 метара (200 стопа), веома су мале шансе да ће га сведок препознати, без обзира на то што му је учинилац био познат од раније (Greene & Fraser, 2002: 656).

Лофтус (*Loftus*) и Харли (*Harley*) (2005) су такође испитивали препознавање познатих лица на удаљеностима између 6 и 152 метра, на тај начин што су учесницима показиване различите верзије исте фотографије лица, креиране експериментисањем са величином фотографије и замућивањем. Ове „манипулације“ са величином фотографије су коришћене како би се симулирали ефекти повећане удаљености на слику, која се ствара у мрежњачи ока посматрача – како се удаљеност повећава, смањује се величина слике и долази до замућења, која се јављају због ограничења у резолуцији визуелног система код људи (Mousavi & Oruc, 2020: 223). Добијени резултати сугеришу да се препознатљивост познатих лица смањује са повећањем удаљености. Код сведока који посматра учиниоца са велике удаљености долази до деградације представе учиниоца, која постаје знатно оскуднија у погледу детаља лица, што повратно утиче на тачност препознавања (Loftus & Harley, 2005: 61–64).

У истраживању Де Јонгове (*De Jong*) и сарадника (2005) проверена је способност препознавања добро познатих лица, када их треба разликовати од непознатих лица са којима се подударају по опису (тзв. двојници).¹⁸ Учесницима су показане слике лица познатих личности, са седам различитих удаљености (од 3 до 40 метара) и при девет услова осветљености (од 0.3 до 3000 лукса), након чега је од њих затражено да препознају виђено лице. Сваком учеснику су фотографије биле показане прво при најслабијем осветљењу и на највећој удаљености, након чега су им следеће фотографије показиване на мањим удаљеностима. Резултати су потврдили претпоставку да се перформансе препознавања лица повећавају са смањењем удаљености и повећањем осветљења, понављајући налаз да је горња граница удаљености са које се могу распознати детаљи лица до 15 метара. На крају, услови гледања су класификовани у три нивоа, према критеријуму поузданости препознавања лица добијених под тим условима (De Jong et al., 2005: 95). То су:

¹⁸ Двојници су бирани на основу подударности са познатим личностима у погледу особина као што су: пол, расна припадност, старост и сличности у општим цртама лица.

1. *Ниво 1* – подразумева удаљеност до 12 метара и ниво осветљења од 30 лукса или више. Под овим условима посматрања, добија се веома поуздано препознавање, које је довољно добро да се сведочење прихвати као веродостојно на суду;
2. *Ниво 2* – подразумева удаљеност до 12 метара, при нивоима осветљења од 3 до 10 лукса, под којима је препознавање познатог лица могуће, али би га требало оквалификовати као упитно, због чега је потребно више поткрепљујућих доказа да би било прихваћено као веродостојно на суду;
3. *Ниво 3* – подразумева услове гледања са растојања преко 20 метара и при нивоу осветљења од 2 лукса или мање. Ови услови гледања се сматрају недовољно оптималним, те би добијена препознавања лица морала бити одбачена од стране суда.

Приказани научно засновани налази недвосмислено сугеришу да удаљеност, као варијабла процене, може негативно утицати на тачност препознавања лица, због чега је неопходно прикупити и документовати све потребне информације на основу којих би се објективно могло утврдити са које удаљености је сведок посматрао учиниоца. Ова информација се може се прикупити од самог сведока, али је потребно бити обазрив, јер су процене људи о удаљености између себе и других лица често погрешне.

Сведоци би могли бити склони томе да потцењују удаљеност са које су посматрали учиниоца, нарочито када такву процену дају након протеча одређеног времена од кривичног дела, због чега се може разликовати од стварне удаљености која је постојала у време кривичног дела (Lindsay et al., 2008: 527). Због тога, информација о удаљености је од значаја за процену тачности са којом је сведок донео одлуку о препознавању, само када је објективно потврђена из других извора (Horry et al., 2014: 103).

Када јавни тужилац и полиција располажу овом информацијом, могу је користити као један од критеријума за процену корисности сведока за каснији поступак препознавања који ће бити спроведен по проналаску осумњиченог. Када је објективно утврђено да је сведок посматрао учиниоца са велике удаљености која превазилази 20 метара (De Jong et al., 2005), или са екстремне удаљености од преко 60 метара (Greene & Fraser, 2002), са којих се тешко могу распознати детаљи непознатог, па чак и познатог лица, такав сведок не би требало да буде укључен у каснији поступак препознавања.

Полиција, као орган поступка који непосредно спроводи поступак препознавања, морала би да узме у обзир и то да је кривично дело динамичан догађај и да се дешава у природном окружењу, које допушта могућност да је учинилац био изложен сведоку из различитих углова, позиција и удаљености. Кад год је то могуће, потребно је омогућити што више услова посматрања који су били присутни у време кривичног дела, јер се тиме повећавају могућности тачног препознавања (De Jong et al., 2005: 87). На пример, линија за препознавање која се спроводи уживо омогућава сведоку да уочи целокупан изглед осумњиченог (одећу, конституцију, ход, гестове), за разлику од низа фотографија на којима су осумњичени и ометачи представљени само у једној позицији и од рамена на горе.

1.5. Фокус на оружје

Феномен фокуса на оружје постао је предмет теоријских разматрања и емпиријских истраживања претходних деценија, из разлога што многа озбиљнија кривична дела подразумевају употребу оружја или другог оруђа погодног за претњу или напад (нпр. убиства, телесне повреде, силовање, разбојништво, тешка крађа и др.). Научна литература сугерише да присуство оружја негативно утиче, како на тачност сећања сведока о детаљима везаним за учиниоца и кривично дело (Kramer, Buckhout, & Eugenio, 1990; Pickel, 1998; Pickel, French, & Betts, 2003; Saunders, 2009; Kocab & Sporer, 2016), тако и на њихову накнадну способност да изврше препознавање учиниоца који је држао оружје (Loftus, Loftus, & Messo, 1987; Steblay, 1992; Pickel, 1999; Fawcett, Russell, Peace, & Christie, 2013). У појединим случајевима, присуство оружја може чак оштетити и сећање сведока о вербалним изјавама учиниоца током кривичног дела (Pickel et al., 2003).

Генерално, постоје два теоријска објашњења која су у основи спроведених истраживања о феномену фокуса на оружје:

- 1) *Претпоставка о узбуђености/претњи* – сугерише да присуство оружја, због његове претеће природе, изазива стање повишеног физиолошког узбуђења код онога који га посматра, што резултира тиме да се посматрач фокусира на извор те узбуђености (тј. оружје), занемарујући периферне стимулансе – нпр. детаље лица особе која носи оружје (Easterbrook, 1959; Loftus et al., 1987; Fawcett et al., 2013);

2) *Претпоставка о необичности предмета* – сугерише да је фокус на оружје пре повезан са тим што оружје представља неоубичајен или веома информативан предмет¹⁹ у одређеном контексту, због чега се пажња сведока преусмерава више на тај предмет, на уштрб других предмета који су у том контексту уобичајени (Mitchell, Livosky, & Mather, 1998; Pickel, 1998, 1999; Carlson & Carlson, 2012, 2014).

Фокус на оружје подразумева преусмеравање пажње сведока на оружје (нпр. на цев пиштоља или оштрицу ножа) током кривичног дела, због чега се сведок мање фокусира на остале детаље (нпр. на лице, физичке особине и одећу учиниоца), што резултује смањеном способношћу присећања тих детаља, али и других детаља из окружења у којем се догодило кривично дело (Loftus, 1979a). Због тога што је пажња сведока током кривичног дела била усмерена на оружје, а не на учиниоца који га држи, смањује се способност сведока да пружи тачан опис учиниоца (Kramer et al., 1990: 167). На тај начин фокус на оружје може нарушити накнадну способност сведока да препозна учиниоца, на шта указују и налази бројних истраживања која су манипулисала овом варијаблом.

Прва студија чији су резултати пружили директну емпиријску подршку снажним ефектима фокуса на оружје, спроведена је од стране Лофтус (*Loftus*) и сарадника (1987), који су испитивали кретање ока учесника експеримента који су гледали сцену која укључује или не укључује оружје, како би на основу броја и трајања очних фиксација²⁰ открили да ли оружје привлачи више пажње. Учесницима првог експеримента је приказан низ слајдова са снимцима инсценираног догађаја у ресторану брзе хране. Половини учесника је приказана сцена у којој је гост уперио пиштољ у радницу на каси, док је друга половина гледала сцену како исто лице предаје чек радници. У другом експерименту, проверена је способност учесника да опишу детаље у вези са инсценираним догађајем и да препознају учиниоца из линије. Резултати добијени из оба експеримента, у контексту реалних сведока, указују на следеће (Loftus et al., 1987: 59–61):

1) Када се дешава кривично дело које укључује присуство оружја, сведоци ће провести више времена гледајући оружје;²¹

¹⁹ Оружје као предмет има велику информативну вредност, јер садржи кључне информације о томе шта се дешава на месту догађаја – нпр. да ли се дешава кривично дело или неки други претећи догађај (Hope & Wright, 2007: 959).

²⁰ Фиксација је способност да се очи прецизно усмере на одређено место.

²¹ Учесници у експерименту су направили више фиксација очију на пиштољу у односу на чек – 3,72 наспрам 2,44, и те фиксације су трајале дуже – 240 милисекунди наспрам 200,3 милисекунди (Loftus et al., 1987: 59).

2) Сведоци који су изложени присуству оружја ће бити мање способни да пруже тачне информације о детаљима кривичног дела, нарочито када се од њих тражи да опишу детаље које су уочили у исто време кад и оружје;²²

3) Такви сведоци ће бити мање тачни у накнадном задатку препознавања лица.

Из перспективе сведока, кривично дело представља стресан догађај који изазива физиолошку узбуђеност, која се додатно појачава присуством оружја. Степен стреса или узбуђености ће свакако бити већег интензитета у појединим случајевима – нпр. када је сведок изложен тешком кривичном делу са елементима насиља, као што је покушај убиства, силовање, тешка телесна повреда и сл., у којем је истовремено и оштећени, којем је наоружани учинилац ставио у изглед да ће му нанети повреду телесног или полног интегритета (Kuehn, 1974; Maass & Köhnken, 1989). Због тога, истраживачи су се настојали да испитају фокус на оружје полазећи од претпоставке да ће тачност сећања сведока и каснијег препознавања бити већа у условима одсуства оружја, односно узбуђености/претње.

На то упућују и резултати мета-анализе 19 тестова ефеката фокуса на оружје,²³ који су показали да присуство оружја, као претећег предмета, игра централну улогу током кривичног дела, на тај начин што негативно утиче на тачност сведока да опише детаље тог дела, као и на његову способност да тачно изврши препознавање учиниоца из линије. Ови ефекти су нарочито били изражени: 1) када се кривично дело дешавало брзо и краткотрајно; 2) када су услови посматрања били недовољно оптимални; и 3) при дужем протеклу времена између посматраног кривичног дела и задатка препознавања (Stebly, 1992: 420–422).

У једној од релевантних студија која се бавила ефектом фокуса на оружје, постављена је претпоставка да ће присуство оружја, које представља претећи предмет, довести до повећања степена узбуђености сведока. Узбуђеност учесника експеримента је постигнута симулацијом реалне ситуације у којој би се сведоци могли осећати угроженим, на тај начин што је једна група учесника била изложена шприцу и обавештењу да ће добити инјекцију.²⁴ Резултати су показали да су се учесници који су били изложени шприцу осећали знатно узнемиреније и нервозније, те да су били супериорнији у присећању детаља о шприцу. Када су приступили

²² Учесници у услову присуства оружја су били мање тачни када су им постављана питања да опишу детаље везане за учиниоца (нпр. боја косе), у односу на контролну групу. С друге стране, боље су описивали друге детаље које су видели пре што се појавио учинилац са пиштољем (Loftus et al., 1987: 61).

²³ Реч је о раним студијама које су се бавиле ефектом фокуса на оружје, које су спроведене у периоду од 1976. године до 1991. године.

задатку препознавања мете (тј. лица које је држало шприц), две трећине ових учесника је погрешно изабрало неко друго лице из линије, што говори у прилог томе да је пажња коју су посветили шприцу, као оружју, значајно смањила њихову фокусираност на лице учиниоца (Maass & Kohnken, 1989: 405–407).

Резултати једне од мета-анализа постојеће литературе о ефектима фокуса на оружје сугеришу да је овај ефекат већи у контексту претећих или емоционалних околности и да превасходно резултује смањеном способношћу сведока да опише учиниоца и друге битне детаље кривичног дела. Такође, утврђено је да постоји мањи, али значајни негативни утицај овог феномена на тачност препознавања. Даље, резултати мета-анализе указују да би овај ефекат могао бити условљен деловањем других варијабли процене – нпр. ако је кривично дело дуже трајало, сведок би имао прилику да дуже посматра оружје, због чега би могао постати мање физиолошки побуђен. Последично, његов фокус би могао бити преусмерен на периферне знакове на месту где се кривично дело одвија, као што су лице учиниоца или одећа коју носи, изглед места где је дело извршено и сл. (Fawcett et al., 2013: 24). Поред тога, битно је и са које удаљености сведок посматра учиниоца и оружје. Када је учинилац удаљен неколико метара од сведока током краткотрајног кривичног дела, ефекат оружја на тачност описа и препознавања би могао бити мањи (Carlson et al., 2016: 904–906).

Иако је ефекат фокуса на оружје превасходно испитиван у контексту „претећих“ догађаја (као што је кривично дело), поједини истраживачи су настојали да утврде да ли се овај ефекат може манифестовати и када је сведок изложен „непретећим“ догађајима. Према Крамеру (*Kramer*) и сарадницима (1990), негативан ефекат фокуса на оружје на тачност описа лица се манифестује и када су сведоци посматрали догађај који није повезан са високим степеном емоционалне узбуђености,²⁵ чиме се оповргава претпоставка да је овај фокус искључиво повезан са повећањем узбуђености/претње. Резултати ове студије су показали да су сведоци били мање тачни у описима учиниоца, када је оружје током догађаја било веома видљиво у рукама учиниоца (него кад је било скривено), чак и када су сведоци имали прилику да прво виде учиниоца, без присуства оружја. Овај закључак образложен је тиме да присуство оружја

²⁴ Обавештење о томе да ће примити инјекцију је представљало симулацију реалне ситуације у којој учинилац прети оружјем. Учесници су обавештени да лек, који је садржан у инјекцији, нема познате штетне нуспојаве, али да могу осетити привремено, помало непријатно пецкање. Претња убризгавањем инјекције се није показала као значајна, за разлику од шприца који је учинио узнемиреност све учеснике који су му били изложени.

²⁵ Учесницима је био показан слајд са сценом у којој мушкарац иде од једних до других врата и са собом носи оружје или часопис. У сцени нису била присутна друга лица која би могла збунити сведоке.

доводи до тога да лице учиниоца постаје периферни знак, који има мањи потенцијал за привлачење пажње сведока, у односу на оружје, које постаје централни објект његове пажње (Kramer et al., 1990: 182–183).

Без обзира на то који је узрок ефекта фокуса на оружје, у научној литератури је заступљен компромисни став да су сведоци погођени овим ефектом и да тај ефекат превасходно резултира потешкоћама сведока да пружи тачан опис учиниоца. Једна од новијих мета–анализа релевантне научне литературе о ефектима фокуса на оружје указује да присуство оружја током кривичног дела не утиче значајније на способност сведока да препознају учиниоца. Резултати мета–анализе су показали да сведоци који су били изложени оружју нису значајно били нетачнији у препознавању учиниоца из линије (са присутним учиниоцем), у односу на сведоке кривичног дела које није укључивало оружје (Kosab & Sporer, 2016: 100–106).

Сличан налаз да овај ефекат нарушава способност сведока да тачно опише учиниоца, али не и перформансе накнадног препознавања лица, реплициран је и у другим истраживањима (Stebly, 1992; Carlson et al., 2016). Чак и да овај ефекат нарушава само тачност описа учиниоца, то би могло бити скопчано са бројним штетним последицама у истрази конкретног кривичног дела – нпр. полицијски службеници би могли бити усредсређени на потрагу за лицима која одговарају опису или би касније могли формирати линију за препознавање, бирајући неодговарајуће ометаче на основу критеријума подударности са описом учиниоца, што заузврат може довести до нетачних одлука о препознавању (Kosab & Sporer, 2016: 104–106).

Поред претпоставке о узбуђености, ефекат фокуса на оружје се може образложити и тиме да сведоци доживљавају оружје као предмет који је неуобичајен за одређени контекст у којем се појављује, а познато је да неуобичајени или неочекивани предмети генерално привлаче више пажње – нпр. штапић са перјем за чишћење прашине у банци (Hore & Wright, 2007) или сирова пилетина у фризерском салону (Pickel, 1998). Према Пикелу (*Pickel*) (1998), ефекат фокуса оружја може, у ствари, бити последица неочекиване природе оружја, а не било какве претње повезане са њим, те би сведоци више пажње посветили оружју као неуобичајеном предмету, а не због тога што су забринути од могућих повреда које може да им нанесе. С тим у вези, овај истраживач је указао да је способност сведока да запамте и опишу особине мете

пре зависила од неуобичајености оружја као предмета, него од његовог претећег потенцијала (Pickel, 1998: 293–295).

То значи да би ефекат фокуса на оружје требало шире тумачити, у смислу тога да би се исти ефекат могао постићи и са другим предметима који су, као такви, неуобичајени у одређеном контексту (Mitchell et al., 1998). Налаз да оружје често изненађује сведоке, појављујући се као неочекивани предмет у одређеним контекстима,²⁶ поновљен је у другој студији Пикела (Pickel, 1999: 309–310), у којој се указује да ће оружје привући више пажње сведоку, који ће провести више времена гледајући га, него што би то чинио са предметима који су уобичајени у тим истим контекстима. Такође, у оба експеримента ове студије је утврђено да присуство оружја више утиче на способност сведока да препознају учиниоца, него на њихову способност да га тачно опишу.

Ефекат фокуса на оружје је испитиван и у контексту препознатљивости (дистинктивности) учиниоца, која подразумева да учинилац поседује једну или више специфичних карактеристика које га разликују од других лица, као што су младеж, ожиљак и сл. (Carlson & Gronlund, 2011). У студији Карлсона (*Carlson*) и Карлсона (*Carlson*) (2012), фокус пажње на оружје је преусмерен уметањем неуобичајене карактеристике на лицу учиниоца, са претпоставком да ће то ослабити или поништити овај ефекат. Експеримент је спроведен тако да су учесници гледали снимак инсценираног кривичног дела из угла првог лица, у којем се чинило да их мушка мета, која је имала велико црно слово „Н”²⁷ на десном образу или није имала, напада песницама, флашом пива или тако што је упериио сачмарицу у њих.²⁸ Након неколико минута гледања снимка, од учесника је било затражено да препознају мету из линије за препознавање (са одсутном или присутном метом).

Резултати ове студије су показали да су учесници имали најлошије перформансе када је мета уперила сачмарицу у њих, али само када учинилац није имао налепницу на лицу. Када је учинилац имао ту специфичну карактеристику, учесници су били најтачнији и веома самоуверени (Carlson & Carlson, 2012: 48). Образложење оваквих резултата је да су препознатљивост учиниоца и присуство оружја повећали укупну пажњу сведока, те да је

²⁶ Нпр. ефекат фокуса на оружје ће бити израженији када сведок види мету која носи оружје на спортском терену, јер је то контекст у којем се оружје ретко појављује, али неће испољити своје ефекте када се оружје појављује на стрелишту, које је и намењено за гађање. Слична томе је и ситуација у којој свештеник носи оружје, за разлику од полицијског службеника за кога је уобичајено да је наоружан.

²⁷ Коришћена је налепница која је представљала лого једног спортског тима.

²⁸ На тај начин, симулирана је реална ситуација у којој сведоци осећају личну угроженост.

сведок прво са повећаном пажњом посматрао сачмарицу, а затим прешао на лице учиниоца, када је уочио специфичну карактеристику. Овај налаз о смањеним перформансама препознавања сведока је добијен на тај начин што су сведоцима узастопно (секвенцијално) показани чланови линије.

Исти налаз је поновљен у следећој студији Карлсона и Карлсона (2014), у којој су учесници покушали да препознају учиниоца из линије у којој су чланови линије били показани истовремено (симултано). Резултати су показали следеће: 1) сведоци су били супериорнији у препознавању мете из истовремене линије у односу на узастопну; 2) присуство оружја током инсценираног кривичног дела је значајно смањило способност сведока да разликују мету од осталих чланова линије; 3) присуство посебно истакнуте карактеристике на лицу мете, али и на осталим члановима линије, елиминисало је ефекат фокуса на оружје (Carlson & Carlson, 2014: 51). Занимљиво је то да је истакнута карактеристика више штетила препознавању мете, него присуство оружја, што се може образложити тиме што су сви чланови линије имали исту налепницу, због чега је сведоцима било отежано да препознају мету.

Претпоставка о неуобичајености/неочекиваности оружја као предмета је потврђена у више студија. Према налазима Ериксона и сарадника (Erickson, Lampinen, & Leding, 2014: 352), ефекат фокуса на оружје је био првенствено условљен изненађењем учесника који су уочили оружје као нови, неочекивани предмет, а не због његове претеће природе. До истог закључка су дошли и Хоуп (*Hope*) и Брајт (*Wright*) (2007), који су учесницима показали низ слајдова инсценираног кривичног дела у којем је мета држала оружје, неуобичајен предмет (црвени, жути и плави штапић са перјем) или контролни предмет (новчаник). Док су гледали слајдове, учесницима је додељен додатни задатак да прате бројеве који се појављују у углу екрана и да притисну тастер када се појави непарни број.

Резултати студије су показали да је присуство оружја нарушило способност учесника да пруже тачан опис мете, да накнадно препознају мету, али и степен сигурности у тачност одлука које су донели поводом препознавања. Учесници који су били изложени оружју су имали тенденцију да дуже посматрају пиштољ, због чега су били супериорнији у пружању више детаља о пиштољу, за разлику од учесника који су били изложени неуобичајеном или неутралном предмету (Hope & Wright, 2007: 957–959).

У реалним случајевима, учиниоци неретко користе претњу оружјем да би извршили кривично дело, иако немају оружје у свом поседу, или стављају у изглед да ће га употребити, али је оружје скривено од погледа оштећених и осталих присутних лица.²⁹ У студији Карлсона и сарадника (2017), учесници који су видели пиштољ током инсценираног догађаја су били мање способни да препознају учиниоца који је био присутан у линији за препознавање.³⁰ Они који су препознали учиниоца са сигурношћу, били су и тачнији. Када је учинилац претио учесницима, наводећи их да мисле да има пиштољ у џепу, то није довело до погоршања тачности препознавања, али су учесници били генерално недовољно сигурни да су донели тачну одлуку. Овај налаз сугерише да оружје мора бити видљиво како би привукло пажњу сведока, стварајући ефекат фокуса на оружје (Carlson, Dias, Weatherford, & Carlson, 2017: 89–90). Такође, када оружје постаје видљиво за сведока у исто време кад и лице учиниоца, ефекат фокуса на оружје би могао бити израженији, него када се оружје појављује пре или након што је сведок видео лице учиниоца (Erickson, Lampinen, & Leding, 2014: 356).

Преглед постојеће научне литературе недвосмислено говори у прилог томе да се ефекат фокуса на оружје поуздано манифестује, нарочито током краткотрајних кривичних дела у којима је оружје било видљиво, због чега не постоји оправдање да се научно засновани налази не уваже у реалним случајевима сведочења. Када сведоци указују на то да је учинилац држао оружје, то није нужан разлог да се такав сведок одбаци као непоуздан (Carlson & Carlson, 2012: 48–50). Полицијски службеници треба да буду обазриви са оваквим сведоцима, сходно томе да присуство оружја може проузроковати потешкоће у пружању тачног описа учиниоца, као и у разликовању стварног учиниоца од осталих чланова линије за препознавање.

Последично, повећава се вероватноћа да такви сведоци изаберу невиног осумњиченог из линије, у ком случају би према њему наступиле штетне последице³¹ (Maass & Kohnken, 1989: 405–407). Вероватноћа погрешног препознавања је још већа, када су овакви сведоци изложени дезинформацијама након кривичног дела. Сведок може бити изложен томе приликом давања обавештења полицији, ако му полицијски службеници постављају сугестивна питања, или би могао доћи до информација о кривичном делу путем средстава

²⁹ Нпр. разбојници често наводе оштећене да верују да су наоружани, иако не поседују оружје. Неретко, оружје се држи сакривено у одећи или се уперује само према оштећеном, тако да није јасно видљиво другим лицима која присуствују кривичном делу.

³⁰ Уместо тога, чешће су бирали неког од ометача или су одбацивали линију.

³¹ Нпр. полиција би могла да поднесе кривичну пријаву против тог лица.

јавног информисања, због чега је изузетно важно да се као сегмент у обуци полицијских службеника укључе и садржаји у вези ових питања (Saunders, 2009: 332–334).

Поред тога, потребно је проценити величину овог ефекта у сваком појединачном случају. На пример, ако је учинилац имао неку специфичну карактеристику на лицу, то би могло преусмерити пажњу сведока и на његово лице, доприносећи већој вероватноћи да ће извршити тачно препознавање (Carlson & Gronlund, 2011; Carlson & Carlson, 2014). У том циљу, корисно је предузети следеће активности:

1. Затражити од сведока да ретроспективно опише свој фокус пажње током кривичног дела – да ли је оружје било видљиво том приликом или је учинилац само претио њиме (Carlson et al., 2017); да ли је сведок уочио оружје пре или након што је видео лице учиниоца или се то дешавало у исто време (Erickson et al., 2014); какав је био његов субјективни доживљај током дела, што указује на ниво узбуђености/претње (Fawcett et al., 2013);
2. Утврдити са које је удаљености сведок уочио оружје и колико дуго му је оружје било изложено током кривичног дела (Carlson et al., 2016);
3. Проценити карактеристике самог сведока, јер различити сведоци могу другачије перципирати и доживљавати исто кривично дело – нпр. припадници полиције, војске, приватног обезбеђења и сл., због природе посла, могу бити навикнути на оружје, због чега би негативни ефекат фокуса на оружје могао бити мањи за њих (Kosab & Sporer, 2016);
4. Прикупити непосредну изјаву о степену сигурности са којом је сведок донео одлуку о препознавању, јер присуство оружја може нарушити однос између сигурности сведока и тачности донете одлуке о препознавању (Hope & Wright, 2007).

Када сведок указује на присуство оружја током кривичног дела, могуће је да је свестан тога да је своју пажњу више усмерио ка оружју, него ка лицу учиниоца, те да је због тога мање способан да препозна учиниоца из линије. Због тога, сведоци би могли да прилагоде степен своје сигурности у тачност донете одлуке, те би се самоувереност сведока могла користити као значајна одредница за разликовање тачних од нетачних сведока. Уосталом, научно засновани налази сугеришу да постоји релативно јак однос између сигурности сведока и тачности донете одлуке о препознавању, без обзира на то да ли је сведок јасно видео оружје током кривичног дела или је оружје било прикривено (Carlson et al. 2016; Carlson et al., 2017). То значи да полиција не би требало да одбацује сведоке који показују висок степен сигурности у донету одлуку, без обзира на то да ли је оружје било присутно током дела.

Научно заснован налаз да присуство оружја не производи аутоматску реакцију коју сведоци не могу да контролишу може бити значајан и са практичног аспекта, у смислу обуке усмерене ка појединим категоријама људи који би могли бити подложни виктимизацији која укључује присуство оружја – нпр. радници у објектима у којима постоји висок ризик од разбојништава, као што су банке, продавнице, златаре, бензинске пумпе и сл. (Pickel, Ross, & Truelove, 2006: 887). Обука подразумева информисање о томе да би присуство оружја током кривичног дела могло преусмерити њихову пажњу на оружје, због чега би требало да буду свесни овог ефекта и да покушају да се више фокусирају на лице учиниоца. Поред тога, полицијски службеници који су свесни овог феномена могу да искористе евентуалне корисности овог ефекта, који се огледају у прикупљању детаљнијег описа оружја које је учинилац користио за извршење кривичног дела (Pickel et al., 2006: 887). На крају, тачан опис оружја, као средства извршења, може бити користан за селекцију или сужавање круга потенцијалних осумњичених, али и за повезивање конкретног осумњиченог са датим оружјем.³²

1.6. Пристрасност према сопственој расној/етничкој групи

Тенденција људи да супериорније памте лица сопствене расне/етничке групе, у односу на лица друге, њима мање познате расне/етничке групе, побудила је интересовање експерименталних психолога да испитају тзв. међурасни (међуетнички) ефекат (пристрасност према сопственој расној/етничкој групи), у контексту препознавања лица. У том смислу, пристрасност према сопственој расној/етничкој групи подразумева да људи боље препознају лица сопствене расне/етничке групе, него лица других расних/етничких група (Sporer, 2001b: 170). Овај налаз је битан из разлога што сведоци реалних кривичних дела могу бити изложени учиниоцу који је друге расне/етничке групе у односу на њих, што би могло резултирати потешкоћама сведока да га запамте (Malpass & Kravitz, 1969; Meissner & Brigham, 2001), али и да га препознају у накнадном задатку препознавања (Wright, Boyd, & Tredoux, 2001; Smith, Stinson, & Prosser, 2004).

У научној литератури појављују се више могућих теоријских објашњења међурасног (међуетничког) ефекта. Према *претпоставци о контакту*, људи генерално боље распознају

³² Нпр. сведок је описао детаље у вези са оружјем које је опазио, тј. да је било одређене врсте и марке, црне боје, са специфичним рукохватом и оштећењима. Овакви детаљи могу бити од значаја у одређењу предмета који се траже приликом претресања стана и других просторија осумњиченог. Такође, сведоци других кривичних дела би могли дати сличан опис оружја које је учинилац користио, што може бити коришћено као индиција за повезивање више кривичних дела у серију, под претпоставком да су учињена од стране истог лица.

лица људи сопствене расне/етничке групе, због тога што су током живота имали највише контаката са њима³³ (Brigham & Malpass, 1985: 139). Самим тим, способност препознавања ће бити побољшана, када је тај појединац имао више контаката са појединцима те расне/етничке групе и/или квалитетнија искуства са таквом групацијом, као што су нпр. односи блиског дружења (Wright, Boyd, & Tredoux, 2003: 370–371). Међутим, истраживања нису пружила доследну и убедљиву подршку за претпоставку да количина и квалитет контаката појединца са припадницима друге расне/етничке групе доприноси успешности препознавања њихових лица (Brigham & Barkowitz, 1978; Ng & Lindsay, 1994; Jackiw, Arbuthnott, Pfeifer, Marcon, & Meissner, 2008).

Друго заступљено објашњење узрока међурасног ефекта полази од *претпоставке о сличности у процесу обраде*, која имплицира да људи имају потешкоће у уочавању индивидуалности лица појединаца друге расне/етничке групе, перципирајући их као да „сви личе једни на друге“³⁴ (Sporer, 2001a: 49). Насупрот томе, лице појединца исте расне/етничке групе се обрађује холистички, односно као интегрисана целина, са већом пажњом усмереној ка карактеристикама које одређују идентитет (нпр. боја очију и косе), јер се лице класификује да припада унутрашњој, а не спољашњој групи (друштвена категоризација лица), због чега је и јасније представљено у сећању (Levin, 2000: 571–573).

Узрок међурасног (међуетничког) ефекта је био испитан и у контексту *теорија двоструких процеса*, које указују да се овај ефекат јавља као резултат супериорности у обради лица сопствене расне/етничке групе, која подразумева да ће сведок обрадити више квалитетних информација о лицу учиниоца који је исте расне/етничке групе, због чега ће то лице бити јасније представљено у његовом сећању, олакшавајући му каснији задатак препознавања (Meissner, Brigham, & Butz, 2005: 22–24). Због тога што се овај ефекат везује за процес обраде, неоптимални услови под којима сведок посматра лице учиниоца (нпр. присуство оружја, кратко време изложености и др.) могу допринети повећању величине овог ефекта.

³³ Међурасни (међуетнички) контакти се могу разликовати у зависности од демографских карактеристика држава у којима појединци живе. Ако је реч о државама у којима је заступљено становништво различитих расних или етничких припадности, постоји и више прилика за остваривање оваквих контаката. Такође, неки људи ће имати више међурасних (међуетничких) контаката у односу на друге људе, из разлога који нису у вези са расном демографијом подручја на којем живе – нпр. део радног века су провели у иностранству, имали су више различитих путовања у иностранство и сл.

³⁴ Нпр. Европљанима сви Азијати изгледају исто, али и Азијатима сви људи беле коже личе једни на друге.

Иако узрок настанка међурасног ефекта још увек није сасвим јасно утврђен, налази емпиријских студија доследно потврђују супериорност учесника студија да тачније препознају лица своје расне/етничке групе – нпр. особе беле коже боље препознају лица из сопствене расне групе, него лица особа са тамном бојом коже (Wright et al., 2001, 2003; Bornstein, Laub, Meissner, & Susa, 2013), односно припаднике сопствене етничке групе, него друге етничке групе – нпр. припаднике староседелачких народа (Jackiw et al., 2008); Европљани боље препознају лица Европљана, него лица Кинеза и Индијаца (Kovalenko & Surudzhii, 2014); Хиспаноамериканци боље препознају лица других Хиспаноамериканаца, него лица особа са тамном бојом коже (Evans, Marcon, & Meissner, 2009; Bornstein et al., 2013) итд.

У једној од студија која је проверавала међурасни ефекат у две различите државе са разноврсним расним групама (Енглеска и Јужна Африка), учесници су били двоструко тачнији у препознавању, када је мета коју су претходно видели припадала њиховој расној групи, него другој групи (Wright et al., 2001: 129). Негативан утицај међурасних услова на тачност препознавања је потврђен у још једној студији, која указује на то да ће сведоци који доносе позитивну одлуку о препознавању (тј. бирају осумњиченог из линије) релативно брзо и са великом сигурношћу, бити и тачнији, у односу на сведоке који не бирају ниједно лице из линије или то чине са мањом сигурношћу. Осим тога, резултати ове студије указују на то да би сведоци кривичног дела могли показивати већу самоувереност у препознавању лица различитих расних група, иако је могуће да су их нетачно препознали. Због тога је важно бити опрезан када се узима у обзир степен сигурности сведока као показатељ тачности у условима међурасног препознавања (Dodson & Dobolyi, 2015: 121).

Да би сведоци успешно препознали лице различите расне (етничке) групе, потребно је да се тачно сећају стања у којем су га посматрали први пут. Од велике важности је знати под којим околностима су првобитно имали контакт са тим лицем, тј. да ли су га видели у вези са неким кривичним делом и у каквој улози су га видели (као потенцијалног учиниоца, сведока, пролазника итд.), или су га запажали у другим околностима, које немају везе са кривичним делом – нпр. на снимцима са надзорних камера, у средствима јавног информисања, у заједничком друштву и сл. Према Хорију и Врајту (Horry & Wright, 2008: 613–614), сведоци ће бити мање способни да се тачно сете околности под којима су видели лице друге расне групе, него што би то био случај са лицима исте расне групе. Овај налаз је проширен у

следећој студији, која је обухватила учеснике из различитих етничких група, показујући да су сви учесници били мање тачни, када је требало да се присете околности под којима су видели лице друге расне групе (Horry, Wright, & Tredoux, 2010: 138–140). Немогућност тачног памћења контекстуалних информација у случајевима међурасних/међуетничких препознавања може имати штетне последице, које се огледају у томе да сведок може препознати невиног осумњиченог, јер погрешно сматра да га је видео у контексту кривичног дела, иако га је видео у другим околностима.

Такође, не треба занемарити да на процес препознавања лица која припадају различитим расним/етничким групама утичу и социјални и индивидуални фактори. Налази студије Коваленко и Суруци (Kovalenko & Surudzhii, 2014: 138–140) сугеришу да је препознавање лица успешније у оквиру исте етничке групе, али и да поједини објективни фактори утичу на тачност перцепције лица, а тиме и на процес препознавања лица. Посебно се истиче утицај социјалне дистанце, који подразумева да већа спремност људи да прихвате странце побољшава способност перцепције њихових лица. На такву спремност могу утицати бројни фактори – нпр. становници у граду који имају виши степен образовања ће имати више искуства у комуникацији са странцима, него становници села, што ће повратно побољшати њихову перцепцију и препознавање њихових лица.

Иако је међурасни ефекат добро утемељен у научној литератури, сведоци не морају бити свесни овог ефекта. Штавише, у једној од студија, учесници су се изјаснили да расна припадност мете није имала никакав утицај на њихову одлуку о препознавању, иако је такав утицај неоспорно потврђен. Међурасни ефекат се манифестовао на тај начин што су се учесници мање јасно сећали мете друге расне групе, те су и њихове одлуке о препознавању биле мање тачне, него код учесника који су имали задатак да препознају мету исте расне групе. Такође, учесници који су имали задатак да препознају мету исте расне групе су били сигурнији у своју способност да донесу тачну одлуку, а када су изабрали лице из линије, испољавали су већи степен сигурности у тачност те одлуке (Smith et al., 2004: 152). Овај налаз пружа подршку тези да се поједине варијабле, као што су време потребно за доношење одлуке и степен сигурности сведока у тачност донете одлуке, нису показале нарочито корисним одредницама тачности у међурасним препознавањима, као што је то случај код препознавања лица исте расне групе (Smith, Lindsay, Pryke, & Dysart, 2001: 164–167).

Практичне импликације наведених налаза указују да, када сведок изабере погрешно лице из линије за препознавање у условима међурасног (међуетничког) препознавања, не постоје довољно поуздани показатељи на основу којих би се могла проценити тачност те одлуке. Због тога, вероватноћу наступања грешке у међурасном (међуетничком) препознавању треба смањити на најмању могућу меру пре њеног наступања, успостављањем контроле над варијаблама система, уместо ослањања на варијабле процене којима се само оријентационо може проценити тачност спроведеног препознавања. Успостављање контроле над варијаблама система је важно и због тога што се међурасни (међуетнички) ефекат може испољити и приликом спровођења личног препознавања, јер разлике у боји коже, уверењима и невербалном понашању лица друге расне групе могу утицати на то како полицијски службеници процењују таква лица.

Према Врију и Винкелу (Vrij & Winkel, 1992: 1554–1556), полицијски службеници негативније оцењују одређене врсте невербалног понашања која типично испољавају особе са тамном бојом коже (нпр. поглед, осмех, покрети тела, гестови и др.), него што то чине када је реч о невербалним понашањима која су типична за особе беле коже. На пример, у студији цитираних истраживача из 1991. године, особе са тамном бојом коже су имали мање контаката очима са саговорником, чешће су се осмехивали и више се смејали, говорили су спорије, уз упућивање опаски гласнијим тоном, имали су више покрета трупа, шака и руку, те су чешће додиривали своје тело, у односу на припаднике кавкаског народа (Vrij & Winkel, 1991: 181). Такви невербални знакови се често доводе у везу са лагањем, због чега би полицијски службеници који су припадници кавкаског народа могли створити утисак да је лице које их испољава нервозно и сумњиво, иако такви знакови имају везе са културолошким разликама између припадника различитих група (Sporer, 2001b: 191).

Да би се спречиле евентуалне пристрасности према осумњиченом у међурасном препознавању, полицијски службеници треба да имају свест о томе да је могуће да осумњичени још више и чешће испољава наведене невербалне знакове, који су карактеристични за групу којој припада, пре или у току поступка препознавања. Разлог за то је чињеница да је сам чин препознавања лица представља стресан догађај за осумњиченог, нарочито због тога што може резултирати штетним последицама по њега. Тим пре, важно је да полицијски службеник нема знање о томе које лице у линији представља осумњиченог, а

која лица су ометачи, како би се спречио свесни или несвесни пренос негативних уверења о осумњиченом на сведока.

Налаз да људи супериорније памте лица појединаца исте расне групе, него друге групе, потврђен је и у свеобухватној мета–анализи 39 истраживачких радова о међурасном ефекту, којима је било обухваћено скоро 5000 учесника. Резултати анализе указују да се међурасни ефекат може упоредити са ефектом огледала – када су учесници уочили мету која је исте расне групе, дошло је до повећања удела тачних препознавања мета и смањење удела нетачних препознавања. Један од најзначајнијих резултата ове анализе је тај, да је међурасни ефекат нарочито снажан када је реч о тзв. лажним алармима, који се односе на случајеве нетачног препознавања неког другог лица из линије, које није стварни учинилац (Meissner & Brigham, 2001: 21–25).

Још неколико студија пружају емпиријску подршку овој тези. На пример, Врајт и сарадници (Wright et al., 2001: 126) су такође утврдили да сведоци у међурасним условима имају тенденцију да изаберу неког од ометача, уместо учиниоца, док Хори и Врајт (Horry & Wright, 2008: 613–614) указују да је вероватноћа да ће сведок начинити такву грешку двоструко већа у случајевима међурасних препознавања. Практичне импликације овог налаза се огледају у томе, што би сведоци, поред ометача, могли да изаберу и невиног осумњиченог, који се највише поклапа са њиховим сећањем о учиниоцу друге расне групе. У стварним случајевима, није немогуће да стварни учинилац није присутан у линији која се показује сведоку, као и да се препознавање лица спроводи након протеча одређеног времена од кривичног дела, односно обраде лица учиниоца. Вероватноћа наступања такве грешке може бити још већа у овим условима, јер би сведоци могли применити блажи (либералнији) критеријум за одабир неког лица из линије као учиниоца (Meissner & Brigham, 2001: 24).

Од значаја за сведоке у Републици Србији су и научно засновани налази да су особе са европским пореклом најснажније погођене међурасним ефектом, нарочито када се од њих захтева да покушају да препознају учиниоца који има тамну боју коже (Malpass & Kravitz, 1969; Slone, Brigham, & Meissner, 2000), као и када покушавају да се сете околности под којима су га видели (Horry & Wright, 2008). Сходно томе да већинско становништво Републике Србије припада управо овој групи, одлуке сведока донете у међурасним препознавањима треба третирати са нарочитом пажњом.

Због чињенице да се наступање међурасног (међуетничког) ефекта у реалним случајевима сведочења не може стриктно контролисати, сужавају се могућности за његову потпуну елиминацију, али не и за његово ублажавање. У том циљу, полицијски службеници би требало да објасне сведоцима, да би пристрасност према сопственој расној/етничкој групи могла утицати на њихову накнадну способност да тачно препознају учиниоца. Сведоци морају бити упозорени и да додатно обратe пажњу на оно што разликује учиниоца у односу на друга лица која припадају тој истој групи и да доносе одлуку о препознавању опрезније, него што би то чинили у случају да је учинилац исте расне/етничке групе као они (Bornstein et al., 2013: 4–5).

Поред тога, потребно је предузети и одговарајуће кораке везане за начин формирања линија у случајевима међурасних (међуетничких) препознавања. Научно засновани налази сугеришу да припадност осумњиченог одређеној расној/етничкој групи може утицати на начин на који полицијски службеници формирају линију за препознавање – када је осумњичени исте расне/етничке групе, може постојати тенденција формирања непристрасних линија, у којима ометачи деле више сличности с осумњиченим и међусобно, него кад је осумњичени друге, њима мање познате расне/етничке групе (Brigham & Ready, 1985: 422–423).

Потешкоћама у формирању линије могу допринети и практични разлози, повезани са постојећим демографским карактеристикама Републике Србије, јер је потребно пронаћи лица одређене расне/етничке групе, која би могла служити као одговарајући ометачи у линијама које се спроводе уживо. Иако лично препознавање има својих предности, у овом случају би орган поступка могао размотрити да обави препознавање на основу специјализованих фото-линија, које се креирају коришћењем унапред формиране евиденције фотографија за случајеве међурасних (међуетничких) препознавања (Wright & McDaid, 1996: 80). У том случају, препоручује се да фотографије буду у боји, како би сведоци могли да уоче суптилне разлике у боји коже, које могу бити корисне као знак за препознавање. Пожељно је имати неколико фотографија сваког члана линије у различитим позама, како би се остварили предуслови који постоје у препознавањима која се спроводе уживо (Sporer, 2001b: 185).

Успостављањем одговарајућих предуслова за обављање међурасних (међуетничких) препознавања, негативан утицај феномена пристрасности према сопственој расној/етничкој групи би могао бити ублажен, чиме би се смањила вероватноћа да сведоци начине грешку када покушавају да препознају учиниоца друге расне/етничке групе. Када су таква

препознавања већ обављена, орган поступка би требало да брижљиво цени њихову поузданост, нарочито уколико исказ сведока није поткрепљен другим, материјалним доказима (Slone et al., 2000: 83). Ово је посебно важно због тога што се поједине варијабле, као што је сигурност сведока у тачност извршеног препознавања, не могу доследно користити као показатељ тачности препознавања у условима када је учинилац био друге расне/етничке групе у односу на сведока.

2. Преглед варијабли система од значаја за тачност препознавања

Један од основних критеријума за категоризацију варијабли које могу бити од значаја за препознавање лица, јесте могућност органа поступка да их контролише, те је у научној литератури, као што је претходно наведено, широко заступљена њихова категоризација на: 1) варијабле процене; и 2) варијабле система (Wells, 1978: 1548). Иако обе категорије варијабли могу утицати на тачност препознавања, варијабле система добијају на додатном значају због тога што орган поступка може да њима манипулише у циљу постизања бољих перформанси препознавања лица, као и да их процени у реалним случајевима. Заправо, истраживања варијабли система јасно објашњавају како долази до грешака сведока услед неадекватних поступака које орган поступка предузима у предистражном поступку и истражи конкретног кривичног дела, доприносећи спречавању наступања таквих грешака или њиховом ублажавању (Wells, 1993: 555).

За разлику од варијабли процене, варијабле система могу бити операционализоване у експерименталним условима на исти начин као и у реалним условима – нпр. припремно упутство које се саопштава сведоку пре почетка препознавања лица остаје исто, без обзира на то да ли се саопштава учесницима експеримента или стварним сведоцима кривичног дела (Wilford & Wells, 2013: 26). Поред тога, научни налази добијени истраживањем варијабли система могу бити корисни у контексту доношења одлука усмерених ка побољшању система – нпр. законодавац може одлучити да се примењује поступак постројавања, јер налази научних истраживања доследно показују супериорност овог поступка у односу на поступак показивања (Wells, 2001; Clark & Godfrey, 2009) или може прописати обавезно коришћење двоструко анонимног поступка у обављању препознавања, којим би се искључио непримерени утицај полицијског службеника на одлуку сведока и степен његове сигурности (Kovera & Evelo, 2020).

Међутим, иако варијабле система могу бити контролисане од стране надлежних органа у предистражном поступку и истрази (јавног тужиоца и полиције), када је реч о суду, као органу поступка, не постоји значајнија разлика између варијабли процене и система, јер суд нема контролу ни над њима (Mickes & Gronlund, 2017: 530). То не значи да научно засновани налази о варијаблама система нису корисни за суд, јер пружају добру основу за оцену поузданости доказа прикупљеног на основу препознавања лица – нпр. истраживања доследно показују да је само првобитна сигурност сведока значајна одредница тачности његове одлуке о препознавању (Smalarz & Wells, 2013: 173). Овакво сазнање може утицати да суд обазриво размотри случајеве у којима сведок исказује знатно већи степен сигурности пред судом, него што је то чинио у времену непосредно након доношења одлуке о препознавању у предистражном поступку или истрази, уважавајући то да су могли наступити спољни или други утицаји који су могли непримерено променити степен сигурности сведока у тачност те одлуке.

Напоследку, научно засновани налази истраживања о варијаблама система имају значајне практичне импликације, кроз публикацију препорука и практичних смерница о начину припреме и обављања препознавања лица, усмерених према органу поступка надлежном за прикупљање, обезбеђење и интерпретацију доказа у вези са препознавањем. Истовремено, поменути научни налази су допринели и опсежним реформама у области правосуђа, кроз иницирање измена и допуна одредаба релевантних закона и подзаконских аката којима се дефинишу процесна и криминалистичко-тактичка правила за припрему и обављање радње препознавања лица (Lindsay et al., 2002: 210–219).

Због тога што се варијабле система генерално односе на поступке које орган поступка користи за прикупљање и обезбеђење доказа у вези са препознавањем лица, потребно је уважити све научно засноване препоруке и правила која су у основи сваке од препорука (Wells, 2018: 264). Према проф. Велсу и сарадницима (Wells et al., 2020: 6), постоји девет важних препорука које је потребно применити пре и током обављања поступка препознавања лица, које су подржане чврстим и специфичним научним доказима или добро утврђеним разумевањима људског памћења и друштвених утицаја. Препоруке су наведене према хронолошком поретку према коме ће се орган поступка сустрети са активностима у припреми и обављању препознавања лица, које су обухваћене препорукама (Wells et al., 2020: 8). То су:

1. Препорука о прикупљању обавештења од презумптивних сведока и узимању описа учиниоца у времену пре обављања препознавања лица;
2. Препорука о сумњи заснованој на доказима (тзв. „разумна“ сумња);
3. Препорука о двоструко анонимном или еквивалентном поступку у обављању препознавања, којим се ефикасно спречава утицај на (презумптивног) сведока;
4. Препорука о избору ометача који сачињавају линију за препознавање;
5. Препорука о припремним упутствима која се саопштавају непосредно пре почетка препознавања лица;
6. Препорука о прикупљању непосредне изјаве о сигурности (презумптивног) сведока;
7. Препорука о избегавању саопштавања повратних информација (презумптивном) сведоку након обављеног препознавања;
8. Препорука о видео-снимању поступка препознавања лица;
9. Препорука о избегавању коришћења поновљених препознавања и поступка показивања;

Наведене препоруке биће коришћене као основа за систематизацију варијабли система у наредним поглављима дисертације, у оквиру којих ће свака од њих бити детаљно размотрена, уз приказ најзначајнијих актуелних научних сазнања о њима.

2.1. Прикупљање обавештења од презумптивних сведока (Препорука 1)

Према важећим одредбама Законика о кривичном поступку Републике Србије (у даљем тексту: ЗКП), ако постоје основи сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности, полиција је, између осталог, дужна да прикупи сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка (чл. 286, ст. 1 и 2 ЗКП, „Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС).

Једна од првих мера коју полиција предузима у склопу мера првог оперативног захвата, јесте проналазак оштећеног, сведока и других лица, који би могли пружити таква обавештења. Стога, прикупљање обавештења од грађана представља једну од криминалистичко–тактичких радњи која мора бити предузета, како би се направила процена и донела одлука о сврсисходности предузимања радње препознавања лица. Због тога, важно је размотрити две важне активности које претходе доношењу такве одлуке, а то су: 1) проналажење презумптивних сведока; и 2) прикупљање обавештења и узимање описа учиниоца од њих.

Постоји више начина на које полиција може доћи до сазнања о кривичном делу. Један од најчешћих начина је на основу пријаве физичких лица, тј. грађана (оштећених, сведока или других лица), који своја сазнања могу пријавити полицији усменим путем (непосредним саопштавањем или обавештавањем путем телефона или других медија), или то могу учинити писаним путем, тј. достављањем сазнања у облику различитих писмена (Жарковић & Ивановић, 2020: 36). Када је полиција дошла до сазнања о кривичном делу, по процени, полицијски службеници ће бити упућени на место где је дело извршено.³⁵ Тада се могу сусрести са најмање два ограничавајућа фактора, који могу утицати на квалитет и квантитет прикупљених обавештења о кривичном делу и његовим актерима.

Први разлог се везује за постојање низа мера које је у појединим случајевима потребно предузети у складу са начелом оперативности и брзине, као што су мере трагања за учиниоцем и његово евентуално лишење слободе (ако је затечен на делу или у близини места где је кривично дело извршено), мере пружања помоћи повређеним лицима, мере за спречавање даљег штетног дејства узрочника тог дела, мере обезбеђења свих локација које су криминалистички релевантне и сличне мере (Жарковић, Ивановић, & Лајић, 2010: 72). Због тога, полицијски службеници који први приступају месту где је извршено кривично дело (тзв. први полицијски службеници), могу бити знатно ограничени у погледу количине времена које могу посветити прикупљању обавештења од затечених лица.

Други ограничавајући разлог се односи се на чињеницу да се обавештења прикупљају у времену непосредно након кривичног дела, када затечена лица још увек нису имала довољно времена да размисле о делу и томе шта им се догодило. Из наведеног разлога, презумптивни сведоци можда неће бити мотивисани за сарадњу са полицијом, а није искључено ни то да нису довољно способни да комуницирају са полицијским службеницима, у смислу могућности да пруже тачне и поуздане информације (Fisher, 1995: 753). Лица која су затечена на месту извршења кривичног дела или у близини тог места (нарочито оштећени) могу бити у стању психолошке рањивости, нарочито ако су сведочили кривичном делу или имали директно учешће у њему.

Стање рањивости може умањити њихову способност да разумеју питања која им полицијски службеник поставља и последице својих одговора. У крајњем исходу, то може довести до

³⁵ По правилу, то ће бити униформисани полицијски службеници који обављају позорничку или патролну делатност.

непоузданости њихових исказа (Risan, Milne, & Binder, 2020: 2). Ограничавајући фактор може представљати и то што тзв. први полицијски службеник, по правилу, није довољно обучен и компетентан да користи напредне технике осмишљене за прикупљање обавештења од сведока, као што је нпр. когнитивни интервју (Fisher, Ross, & Cahill, 2010: 57).

Пошто се прикупљање обавештења у вези детаљног описа учиниоца сматра кључним за даљу истрагу полиције (у правцу потраге за потенцијалним осумњиченима), фокус истраживача је био усмерен на процедуре које се користе приликом прикупљања обавештења од презумптивних сведока (Kebbell & Milne, 1998; Kebbell, Milne, & Wagstaff, 1999; Brown, Lloyd-Jones, & Robinson, 2008; Dando, Geiselman, MacLeod, & Griffiths, 2015). Прикупљање обавештења и узимање описа учиниоца, као варијабле система које су под контролом органа поступка, истовремено пружају могућност да се утврди присуство варијабли процене које су биле присутне током кривичног дела (Wells et al., 2020: 10).

На пример, од значаја би било прикупити информације које се односе на карактеристике презумптивног сведока (нпр. старост, пол, етничка група и др.), услове под којима је сведочио кривичном делу (нпр. ниво стреса или узбуђености, присуство оружја, осветљеност и др.), време које је протекло од опажања учиниоца до давања описа (време ретенције) и сл. (Brown et al., 2008: 530).

Начин на који полицијски службеници прикупљају обавештења од презумптивног сведока може утицати на тачност његовог исказа о кривичном делу и учиниоцу. У страниј научној литератури ова активност се означава термином „интервјуисање“. Научно засновани налази сугеришу да поједине карактеристике стандардног полицијског интервјуисања могу отежавати ефективно прикупљање обавештења од сведока, стављајући га у подређени положај, док је главни фокус усмерен ка прикупљању обавештења која полицијски службеници перципирају као неопходна (Memon, Holley, Milne, Koehnken, & Bull, 1994; Brown et al., 2008).

Неке од карактеристика оваквог стандардног полицијског интервјуа које томе доприносе су: 1) интервју започиње скупом формалних питања (нпр. биографски подаци о презумптивном сведоку) и то тако што полицијски службеници одређују динамику и редослед питања која ће бити постављена; 2) презумптивни сведок има пасивну улогу која се ограничава на то да одговара на конкретна питања, чиме се обесхрабрује да пружи обавештења које нису у вези

са постављеним питањима; 3) презумптивни сведок се прекида у излагању како би му се поставила додатна питања, која су неретко сугестивна или капциозна, односно усмерена ка томе да испитивач потврди своју претпоставку о кривичном делу и учиниоцу (Fisher & Geiselman, 2010: 322).

Насупрот томе, технике когнитивног интервјуисања осмишљене су да омогуће ефективнију комуникацију са лицима која су извор обавештења и спрече контаминацију њиховог сећања, при чему се она третирају као извор информација о кривичном делу и учиниоцу, чија се активна улога у задатку присећања подстиче, уз нагласак на потребу успостављања професионалног односа (Stein & Memon, 2006; Brunel & Py, 2013). Основне поставке когнитивног интервјуа су формулисане од стране Геиселмана, Фишера и њихових сарадника (Geiselman, Fisher, MacKinnon, & Holland, 1986: 386) и базирају се на четири основне компоненте (мнемотехнике): 1) ментално реконструисање контекста (околности); 2) „изнесите све“; 3) промена редоследа у присећању; и 4) промена перспективе.

- *Реконструкција контекста*, односно околности које су постојале у време кривичног дела, доприноси присећању детаља у вези са кривичним делом, нарочито из разлога што се презумптивни сведок неретко не може физички вратити на место где је дело извршено, које може бити измењено у односу на изворно стање. Применом ове технике, он се може подстицати да размисли како се осећао у време док се кривично дело одвијало или да се присети физичког окружења места на ком се налазио итд. (Kebbell et al., 1999: 105). Контекстуалне информације укључују и емоције које је презумптивни сведок доживљавао током кривичног дела и његову перцепцију окружења кроз низ чула (вид, слух, мирис). Ове информације представљају трагове које је могуће следити како би се дошло до жељеног сећања о самом кривичном делу (Fodarella et al., 2021: 180).

Због тога, пожељно је да полицијски службеници током прикупљања обавештења од презумптивног сведока користе ову технику, при чему би морали да воде рачуна да инструкцију којом се подстиче присећање контекста прилагоде сваком сведоку појединачно и карактеристикама кривичног дела (Табела 2). То је нарочито значајно у случајевима када један испитивач прикупља обавештења од више презумптивних сведока истог кривичног дела, па на основу контекстуалних информација које је прикупио од сваког појединачно, стиче потпунију слику о томе шта се догодило. У том контексту, неопходно је спречити случајно уношење већ прикупљених контекстуалних информација при коришћењу ове

технике са следећим сведоком, које би могле да воде до сугестија које могу утицати на његово сећање о кривичном делу, што може довести до угрожавања квалитета прикупљених информација (Dando, Wilcock, Milne, & Henry, 2009: 702).

Табела 2: Примери инструкција којима се сведок подстиче да реконструише контекст.

Извор	Примери инструкција којима се сведок подстиче да реконструише контекст кривичног дела
Memon, Wark, Holley, Bull, & Koehnken, 1997.	<i>Замислите собу у којој сте били као да сте опет у њој... шта видите? Ко је био у тој соби, кога уочавате? Како сте се осећали у том тренутку (...) да ли сте могли осетити неке мирисе (...) да ли сте могли чути неке звукове?</i>
Bekerian, Dennett, Hill, & Hitchcock, 1992.	<i>Покушајте да формирате јасну и детаљну слику онога што сте запамтили пре него што искажете. Када будете формирали слику о томе, требало би да се присетите детаља.</i>
Dando et al., 2009.	<i>За почетак, желео бих да покушате да се сетите тог дана када сте гледали филм (...) шта сте радили (...) какво је било време (...) да ли сте видели или разговарали са било ким тог дана? Замислите просторију у којој сте гледали филм у свом уму. Да ли је тамо био још неко (...) ако јесте, где су та лица седела (...) да ли сте разговарали са било ким? Сада се фокусирајте на сам филм (...) размислите о његовом почетку и о ономе што сте видели (...) Када имате јасну слику о томе, молим вас, да ли ми можете рећи чега се сећате о том филму?</i>
Geiselman & Fisher, 1985.	<i>Покушајте да реконструишете околности везане за кривично дело. Мислите о томе како је изгледало окружење места на ком сте се налазили, као што су просторије, локације намештаја, временски услови, осветљење, људи или објекти у близини. Такође, размислите о томе како сте се осећали у то време и размислите о својим реакцијама на кривично дело.</i>

- Друга компонента когнитивног интервјуа, која се у научној литератури формулише као: „*Изнесите све*“ подразумева да презумптивни сведок слободно, сопственим речима и без прекидања искаже све што му је познато о кривичном делу (Табела 3). Уместо прекидања сведока у излагању, које представља једну од карактеристика стандардног полицијског интервјуисања, полицијски службеник треба да га инструкује да је важно да изнесе све појединости, уз захтев да, уколико се нечега не сећа, не нагађа о томе или да не измишља детаље којима би се могле попунити празнине у његовом сећању (Memon, Meissner, & Fraser, 2010: 342). За то време, полицијски службеник би требало да бележи све битне детаље поводом којих би касније, када сведок заврши слободно излагање, могао поставити додатна питања. Охрабривање сведока да изнесе све детаље о кривичном делу, без обзира на то како перципира њихов значај, важно је из разлога што се на тај начин спречава његова тенденција

да се фокусира само на оне информације које сматра корисним за криминалистичку истрагу (Paulo, Albuquerque, & Bull, 2013: 191).

Након завршетка слободног излагања, сведок се испитује о појединостима, при чему је потребно да полицијски службеник поставља питања која су прилагођена његовом менталном реконструисању тока кривичног дела, уместо да се служи формализованим, затвореним питањима са унапред утврђеним редоследом (Fisher, Ross, & Cahill, 2010: 58–59). Временски редослед питања треба да буде такав да, када сведок казује о појединостима (нпр. описује физички изглед учиниоца), полицијски службеник не би требало да преусмерава ток његових мисли, постављајући му питања која се односе на друге појединости (нпр. да опише које радње је учинилац предузео), јер се на тај начин смањује могућност да сведок додатно разјасни актуелно питање (Wells et al., 2006: 55–57).

На крају, иако се ова техника примењује како би се сведок подстакло да изнесе све што му је познато о кривичном делу, без обзира на тривијалност информација или њихов хронолошки поредак, па чак и када је та информација у супротности са неком другом информацијом коју је сведок већ исказао, то не значи да се сведок подстиче да нагађа или да на било који други начин модификује информације, исказујући оне које нису део његовог изворног сећања (Fisher & Geiselman, 2010: 323). Уместо тога, упутство да се „изнесе све“ има за циљ да охрабри сведока да слободно излаже о делу и стекне осећај контроле да је он тај који располаже информацијама и да има активну улогу током разговора

Табела 3: Примери инструкција којима се сведок подстиче да „изнесе све“.

Извор	Примери инструкција којима се сведок подстиче да изнесе све што му је познато о кривичном делу
Geiselman et al., 1986.	<i>Дешава се да поједини људи задржавају информације за себе, јер нису сасвим сигурни да ли је нека информација важна. Молимо вас да ништа не изостављате приликом давања исказа, чак и ствари за које можда мислите да нису важне.</i>
Memon et al., 2010.	<i>Изнесите све чега се можете сетити, чак и ако је то делимично или непотпуно.</i>
Paulo, Albuquerque, & Bull, 2016.	<i>Ви сте једини који сте видели инцидент и имате сазнања о свим важним информацијама о њему (...) Можете ми испричати шта се догодило редоследом којим желите и направите паузу кад год желите. Испричајте ми свега чега се сећате са онолико детаља колико сте у могућности да пружите (...). Чак и појединости које се могу чинити небитним за вас, веома су важне за мене (...). Испричајте ми све што вам пада на памет.</i>
Bensi, Nori, Gambetti, & Giusberti, 2011.	<i>Молим вас да ми испричате сваки, па и најмањи детаљ који сте запамтили о видео снимку, без изостављања било чега, чак и ако мислите да је то апсурдно или неважно.</i>

- У циљу побољшања квалитета и квантитета информација које би презумптивни сведок могао да пружи о кривичном делу, значајне су и следеће две мнемотехнике технике когнитивног интервјуа: 1) техника којом се подстиче да *промени хронолошки поредак којим описује кривично дело* – нпр. да се присети кривичног дела почевши од краја, па до самог почетка (Bensi et al., 2011: 311); и 2) техника којом се подстиче да *промени перспективу из које је посматрао кривично дело* – нпр. да се стави у перспективу другог лица које је било на месту на ком се кривично дело одвијало или да покуша да кривично дело посматра са друге локације (Фазлић, Делџић, & Датзер, 2018: 42). Примери инструкција за примену ове две технике су приказани у Табели 4.

Табела 4: Примери инструкција о промени хронолошког поретка и перспективе са које је посматрано кривично дело.

Извор	Пример инструкције за промену хронолошког редоследа присећања о кривичном делу
Griffiths & Milne, 2010.	<i>Желео бих да ми говорите о кривичном делу, али овог пута обрнутим редоследом. Почнимо са оним чега се последњег можете сетити да се десило. Сада идите уназад до онога шта се десило непосредно пре тога, затим пре тога (и тако до почетка дела).</i>
Извор	Пример инструкције за промену перспективе са које је посматрано кривично дело
Dando & Milne, 2009.	<i>Замолићу Вас да покушате нешто што вам може помоћи да се присетите других информација, али бих вас замолио да не нагађате. Оно што желим да урадите јесте да размислите о другим лицима која су била на месту где се дело одвијало. Размислите где су та лица била и извојите све оно чега се можете сетити о њима, као да су у центру пажње. Сада покушајте да посматрате кривично дело из перспективе тих лица и да опишете шта видите.</i>

У научној литератури се јасно апелује у прилог корисности поменутих техника, уз истицање њиховог значаја у побољшању тачности исказа који презумптивни сведок пружа о кривичном делу и учиниоцу, али је дискутабилно то колико су применљиве у пракси. У појединим научним студијама се сугерише да су полицијски службеници најмање склони да, приликом прикупљања обавештења од сведока, користе инструкције за промену хронолошког поретка и перспективе, што би могло бити скопчано са њиховом комплексношћу, недостатком обуке полицијских службеника за њихову примену, али и тиме њихова примена захтева улагање додатног времена, које није увек једноставно обезбедити у пракси (Kebbell et al., 1999; Brown, et al., 2008).

Такође, када се од сведока захтева да се присети кривичног дела другачијим хронолошким поретком, долази до повећања степена когнитивног оптерећења, што би могло бити захтевно и исцрпљујуће приликом прикупљања обавештења од појединих категорија сведока, као што су старији сведоци или они који имају физичких или психичких потешкоћа (Vrij, Fisher, & Blank, 2015: 2). Из наведених разлога, постоји мишљење да је потребно тежити ефикаснијој, скраћеној верзији когнитивног интервјуа, коју је могуће постићи елиминисањем ове две мнемотехнике, у циљу његовог прилагођавања крајњим корисницима, односно полицијским службеницима који га примењују у реалним криминалистичким истрагама, а не у експерименталним условима (Davis, McMahon, & Greenwood, 2005: 77–78).

Поред наведених когнитивних мнемотехника садржаних у оригиналном когнитивном интервјуу (*CI – Cognitive Interview*), унапређена верзија когнитивног интервјуа (*ECI – Enhanced Cognitive Interview*) садржи и неколико социјалних и комуникационих компоненти које су важне за ефективно прикупљање обавештења од сведока, као што су: успостављање односа са сведоком, пренос контроле са испитивача на сведока, постављање питања која су прилагођена излагању сведока, као и стварање менталних слика (Fisher & Geiselman, 1992). Ради се о важним елементима интерперсоналне комуникације који треба да доведу до стварања угодније атмосфере у којој се са сведоком обавља разговор, те се данас под термином „когнитивни интервју“ у научној литератури подразумева управо наведена ревидирана верзија (Fisher & Geiselman, 2010: 324).

Ревидирани когнитивни интервју додатно уважава чињеницу да ће активно учешће сведока током прикупљања обавештења и његова спремност да пружи информације о кривичном делу умногоме зависити и од начина на који полицијски службеник успоставља однос са њим, као јединим лицем које је извор таквих информација. Када се презумптивни сведок налази у пријатном и пријатељском окружењу, може бити мотивисанији да покуша да се присети свих детаља у вези са кривичним делом и да пружи потпунији и поузданији исказ о ономе шта се догодило (Vallano & Compo, 2011: 966–967).

Постоји више препорука у погледу тога како успоставити одговарајући однос поверења и наклоности према презумптивном сведоку, међу којима се истиче препорука да разговор не би требао да буде превише формалан и да сведок не би требало да доживљава полицијског службеника као ауторитативно, службено лице. Због тога, препоручује се да се испитивач на самом почетку разговора представи сведоку личним именом и да му се на исти начин обраћа,

да буде пријатељски настројен, да говори нежнијим тоном и да има опуштеније држање тела (Collins, Lincoln, & Frank, 2002: 71–72). Успостављање оваквог односа се сматра кључном компонентом успешног прикупљања обавештења и захтева да полицијски службеник уважава личност сведока и његове карактеристике, као и да показује емпатију и разумевање његових осећања у вези са кривичним делом. Поред тога, потребно је да полицијски службеник активно слуша сведока док говори, показујући вербалне и невербалне знакове да је заинтересован за оно што има да каже – нпр. климање главом, саопштавање повратних информација и упућивање подржавајућих речи сведоку када говори о својим осећањима (St-Yves, 2006: 92–95).

Након успостављања иницијалног односа, испитивач би требао да објасни сведоку шта се од њега очекује и да му укаже да је његова улога од великог значаја за истрагу конкретног кривичног дела. На тај начин се остварује „пренос контроле“ са испитивача на сведока, који више није пасивна страна, већ добија активну улогу, док је улога полицијског службеника, као испитивача, оличена у томе да му олакша да се присети свих релевантних информација о делу (Griffiths & Milne, 2010: 78). Због недостатка искуства или претходног искуства са полицијским службеницима, сведоци би могли имати предубеђење да је испитивач тај који има кључну улогу у вођењу разговора, те да је њихова улога да само одговарају на постављена питања. Због тога је важно да полицијски службеник укаже сведоку да је он тај који има контролу, јер једино он поседује информације о кривичном делу и да му обезбеди довољно времена да размисли и пружи потребне одговоре (Memon, 2006: 515).

Пример инструкције за пренос контроле на сведока: *„Ви имате главну улогу у овом разговору, јер сте ви сведок кривичног дела, док ја тамо нисам био присутан“* (Kebbell et al., 1999: 105).

У циљу олакшања присећања сведока и повећања могућности добијања одговора на жељена питања, потребно је организовати прикупљање обавештења тако да буде прилагођено току присећања сведока о кривичном делу, уз коришћење техника фокусираног присећања и подстицање сведока да створи менталну слику различитих сегмената кривичног дела којима је присуствовао (Colomb, Ginet, Wright, Demarchi, & Sadler, 2013: 575). И у овом случају, важно је напоменути сведоку да нагађање није пожељно и да је слободан да одговори са „не знам“ када год сматра да је то прикладно. Стварање менталних слика подразумева технику којом се сведок инструкује да се сконцентрише на стварање менталне слике различитих

сегмената кривичног дела (нпр. да створи слику објеката који су били присутни на месту где се дело одвијало, слику лица учиниоца или одеће коју је носио и сл.), која ће му бити од користи за даље присећање о појединостима тог дела (Nori, Bensi, Gambetti, & Giusberti, 2014: 835–836).

Пример инструкције за стварање менталне слике о кривичном делу: *„Молим вас да се сконцентришете на слику учиниоца коју сте опазили. Усредсредите се на његово лице. Опишите га“ (Љубин, 2000: 193).*

Бројне студије спроведене последњих деценија говоре у прилог ефикасности наведених мнемотехника, као суштинских компоненти когнитивног интервјуа, потврђујући да олакшавају и побољшавају присећање сведока, као и њихову способност да пруже потпуније и поузданије информације у вези са кривичним делом (Milne, Clare, & Bull, 1999; McMahon, 2000; Milne & Bull, 2002; Memon et al., 2010; Colomb et al., 2013). Из наведених разлога, неопходно је обезбедити одговарајућу обуку полицијских службеника криминалистичке полиције за њихову примену, јер је успешност примене когнитивног интервјуа условљена захтевом да полицијски испитивачи буду ефективни у комуникацији и да имају одговарајуће вештине за примену когнитивних упутстава приликом прикупљања обавештења од сведока.

2.1.1. Узимање описа учиниоца

Опис учиниоца, прикупљен у склопу мера првог оперативног захвата, има велики значај за идентификацију, лоцирање и хапшење учиниоца, у случајевима када је затечен на месту извршења кривичног дела или у његовој околини. Иако је реч о описима који су прикупљени од лица која имају непосредна сазнања о кривичном делу, укључујући физички изглед учиниоца, и то у времену када је њихово сећање најсвежије, овакви описи могу бити нетачни или непотпуни (Brown et al., 2008: 530).

Разлози за то могу бити вишеструки: 1) потреба да се непосредно након кривичног дела (у што краћем року), прикупе почетне информације о делу и координишу напори полиције усмерени ка проналаску учиниоца и његовом евентуалном лишењу слободе (Tasić & Straub, 2019); 2) узбуђеност или појачан ниво стреса код презумптивних сведока, који могу негативно утицати на његову способност да се тачно и потпуно присети појединости о кривичном делу, укључујући карактеристике учиниоца (Deffenbacher et al., 2004); 3) на месту извршења кривичног дела може бити присутно више презумптивних сведока, који могу

међусобно комуницирати о ономе шта су опазили током дела, па и о физичком изгледу учиниоца, што може довести до контаминације њиховог сећања (Gabbert, Wright, Memon, & Skagerberg, 2012) и др.

Након кривичног дела, презумптивни сведоци могу бити на више начина изложени (дез)информацијама које могу непримерено утицати на њихово сећање. Такав утицај може произилазити из поступања полицијских службеника и начина на који им се постављају питања након кривичног дела – нпр. полицијски службеници су прегледали надзорне камере на којима су уочили лице које је карактеристично по својој висини и јакој телесној конституцији, након чега постављају сугестивно питање сведоку о томе да ли су уочили баш такво лице (Wright, Self, & Justice, 2000: 189).

Поред тога, приликом прикупљања обавештења од више презумптивних сведока једног истог кривичног дела, полицијски службеници би могли доћи до различитих сазнања (нпр. први сведок је описао да је учинилац имао тетоважу на врату). Оваква сазнања могу бити, свесно или несвесно, пренесена следећем сведоку, који би затим могао исказати такве детаље када описује учиниоца, иако их није непосредно уочио (Wells et al., 2020: 11). Објављивање фотографије осумњиченог у средствима јавног информисања или самоиницијативно претраживање фотографија осумњиченог од стране сведока путем друштвених мрежа, такође могу довести до тога да сведок описује већи број карактеристика учиниоца, које не проистичу из његовог сећања, већ је њихов извор претходно виђена фотографија (Kleider-Offutt et al., 2021: 493–494).

Сличан утицај могу имати и лица која су присутна на месту извршења кривичног дела, било да је реч о презумптивним сведоцима, пролазницима или другим лицима која имају непосредна или посредна сазнања о кривичном делу. Свако од тих лица може опазити различите појединости у вези кривичног дела и учиниоца (нпр. један сведок је опазио лице учиниоца, док се други сведок више фокусирао на одећу коју је учинилац носио). Комуникација између више сведока истог кривичног дела, чак и када имају изворно тачна сећања, може евентуално довести до тзв. меморијског конформизма, тј. усаглашавања њихових сећања о кривичном делу, односно до немогућности разликовања оног што су непосредно уочили од оног шта су чули од других (Gabbert, Memon, & Allan, 2003: 533).

Иако некада није могуће у потпуности спречити међусобну комуникацију лица која се налазе на месту извршења кривичног дела (нпр. могуће је да су сведоци већ разговарали о карактеристикама учиниоца пре доласка прве полицијске патроле), полицијски службеници би требало да предузму све мере да, од тренутка приступања том месту, изолују таква лица и сведу њихову међусобну комуникацију на најмању могућу меру (нпр. да физички одвоје таква лица). Поред изловања презумптивних сведока, потребно је да се препознају сведоци чији су искази могуће компромитовани и да се они касније у виду истражног менаџмента „пријаве“ јавном тужиоцу (као неупотребљиви или ограничено употребљиви), како се не би поново јавили у истрази и позивали на главни претрес (Симоновић, 2014).

Правовременим обављањем разговора са презумптивним сведоцима, смањује се могућност заборављања појединости о учиниоцу, уз истовремено онемогућавање непримереног утицаја информација након кривичног дела (обмањујућих или тачних) на њихово сећање, које би могле да резултирају пристрасностима у опису учиниоца³⁶ (Christiaansen, Sweeney, & Ochalek, 1983: 64–65). Ово је нарочито битно због тога што се нетачне информације којима је сведок био изложен након дела могу односити на неку специфичну карактеристику учиниоца, која га разликује од других лица са сличним општим карактеристикама (нпр. тетоважа, младеж на одређеном делу главе или тела). Када сведок прихвати такву информацију као део свог сећања, могуће је да у каснијем задатку препознавања из линије погрешно изабере лице које има такву карактеристику, иако је стварни учинилац не поседује (Eisen, Gabbert, Ying, & Williams, 2017: 280–281).

У погледу броја карактеристика које могу бити садржане у сведоковом опису учиниоца, спроведена су бројна истраживања која су се бавила квантитетом и тачношћу описаних карактеристика, као и варијаблама које могу утицати на опис учиниоца, као што су природа кривичног дела, просторни и временски услови у којима је дело извршено, као и карактеристике самог сведока (нпр. старост сведока). У једном теренском истраживању, испитиван је број карактеристика учиниоца (старост, пол, висина, тежина, грађа, тен, боја косе и очију) које су жртве описале по доласку полицијске патроле непосредно након кривичног дела. Резултати су показали да је опис учиниоца код 85% жртава садржао шест и више карактеристика (просечно 7.2), као и да су жртве биле успешније у описивању општих

³⁶ Сведок може бити изложен нетачним информацијама после кривичног дела и прихватити их као део свог сећања о кривичном делу, или тачним информацијама које није непосредно учео, али их касније износи у опису као део свог искуства.

физичких карактеристика, као што су пол, телесна конституција и висина, него детаљнијих карактеристика, као што су боја очију и косе (Kuehn, 1974: 1160–1161).

До сличних резултата су дошли и Линдзи и сарадници (Lindsay, Martin, & Webber, 1994: 532), наводећи да су сведоци инсценираних кривичних дела описали просечно 7.35 карактеристика учиниоца, при чему су најзаступљеније карактеристике биле одећа учиниоца, боја косе и висина учиниоца, док су специфичне карактеристике, као што су уста, нос или уши, биле ретко описиване. Насупрот томе, сведоци реалних кривичних дела су описали значајно мањи број карактеристика (3.94), при чему су превасходно описивали пол и расну припадност учиниоца (Lindsay et al., 1994: 532). Претпоставка да сведоци више описују опште карактеристике учиниоца (нпр. пол, старост, висина, телесна конституција, етничка припадност), него појединачне црте лица (нпр. уста, нос, коса), потврђена је и резултатима анализе 7 архивских студија које су се бавиле описима учиниоца. Чак и када сведоци описују појединачне црте лица, оне се више односе на горњу половину лица, као што је коса и боја очију, док се знатно ређе описује брада или уста учиниоца (Demarchi & Py, 2009: 242).

Када је реч о повезаности између броја и тачности описаних карактеристика учиниоца и карактеристика сведока, Позуло и Варен (Pozzulo & Warren, 2003: 317–318) сугеришу да одрасли сведоци дају потпуније и тачније описе. Резултати њиховог истраживања су показали да су млађи сведоци³⁷ описали знатно мањи број карактеристика учиниоца (просечно 7.6), а нарочито оне које се односе на лице учиниоца (коса, уши, облик лица, нос, уста, брада) и његово тело (висина, тежина и телесна конституција). Насупрот томе, одрасли сведоци³⁸ су просечно описивали већи број карактеристика (9.85) и били су тачнији у описима карактеристика које се односе на лице и тело учиниоца.

Давање описа може представљати изазов, посебно што од сведока изискује да има менталну представу карактеристика учиниоца, али и да поседује вербалну способност да те карактеристике опише, односно да физички изглед учиниоца верно пренесе полицијским службеницима (Kramer & Gous, 2020: 606). Давање описа је процес који се разликује од процеса који се искључиво везују за препознавање лица, јер је код описивања фокус на физичком опису лица, који не мора бити увек користан када сведок врши препознавање тог лица, издвајајући га међу ометачима, тј. лицима која имају сличне карактеристике (Meissner,

³⁷ Млађи сведоци су били учесници истраживања који су похађали основну школу, од четвртог до осмог разреда.

³⁸ Старији сведоци су били учесници истраживања старости од 17 до 25 година.

Sporer, & Schooler, 2007: 21). Међутим, препознавање лица представља визуелни процес, па је могуће да сведок који је пружио детаљан опис учиниоца не буде увек тачан у каснијем задатку препознавања лица, или обратно. Тим пре, када је сведок пружио нетачан опис учиниоца, то може утицати на његову способност да накнадно изврши тачно препознавање лица (Meissner, Sporer, & Susa, 2008). Треба поменути и то да је за сведока веома захтевно да један визуелни стимуланс (нпр. лице учиниоца), чак и када је тај стимуланс ефективно уочен и запамћен, преведе у вербални опис. Ово је захтевно и због тога што постоји више различитих придева којима се физичке карактеристике неког лица могу описати, при чему је могуће да сведоци не располажу истим бројем речи у свом вокабулару (Sporer, 1996: 55–56).

Поред тога, када сведок вербално да опис неког лица, било би важно да полицијски службеник, на основу добијеног описа, реконструише слику учиниоца, која би требала бити компатибилна са његовим стварним изгледом. Овај процес је такође изазован и подложен ограничењима (Kramer & Goss, 2020: 606). Полазећи од цитираних истраживања, опис се најчешће састоји од 5 до 7 општих карактеристика, које би могле одговарати већем броју лица. Ово указује на то да сведоци неретко пружају уопштене и непотпуне описе, на основу којих се учинилац не би могао јасно разликовати од неког другог лица, које са њим дели сличне опште карактеристике.

Чак и када сведоци описују опште карактеристике учиниоца, често нису у могућности да их прецизније одреде – нпр. сведок описује учиниоца као особу са белом бојом коже, што је карактеристика која је у Републици Србији доминантно заступљена; описује телесну конституцију учиниоца као слабију, средњу или јачу; одређује учиниоца по висини као високог, просечне висине или ниског; одређује боју косе као црну, браон, светлу, или дужину косе као кратку или дугу, што је карактеристика која је подложна промени (Beresford & Blades, 2006; Humphries, Holliday, & Flowe, 2012). Чак и када је сведок опазио и запамтио неку специфичну карактеристику, могуће је да није у стању да је верно опише, нарочито ако је реч о карактеристици која се налази на доњој половини лица учиниоца, као што су уста или очи (Sauer, Palmer, & Brewer, 2019).

На основу наведених научних налаза, може се извести закључак да је практична применљивост описа учиниоца, који су прикупљени од сведока, ограничена са најмање два фактора. Први фактор се везује за постојање несигурности у погледу прецизности и тачности специфичних карактеристика учиниоца, које су садржане у описима сведока. Други фактор се

односи на то што полицијски службеници немају изворно сећање на изглед учиниоца, већ се ослањају на опис који су прикупили од сведока. Последично, остаје нејасно у ком степену се овакви описи могу ефективно користити у фази предистражног поступка и истраге – нпр. да ли полицијски службеници могу иницирати креирање фото-робота на основу датог описа и у којој мери ће тај фото-робот бити приближан стварном изгледу учиниоца,³⁹ да ли је опис довољно поуздан да се користи приликом сужавања круга потенцијално осумњичених лица, или да се користи за избор тзв. ометача, односно неспорно невиних лица, која ће се сведоку показати заједно са осумњиченим у линији за препознавање (Meissner et al., 2007: 19–21).

Пример из праксе: *Један од примера који је забележен у пракси УКП ПУ за Град Београд, показује ограничену корисност описа учиниоца приликом селекције круга осумњичених лица, који одговарају карактеристикама учиниоца које је поуздан сведок описао. У овом случају, сведок је пружио детаљан и тачан опис разбојника, али је пропустио да опише специфичну карактеристику коју је учинилац имао од рођења, а то су флеке на десној половини чела.*

Овај пропуст је био проузрокован тиме што сведок није могао да запази ову карактеристику, јер се учинилац налазио иза његових леђа, одакле га је једном руком држао, док му се друга рука у којој је држао пиштољ налазила преко сведоковог рамена. У једном тренутку, сведок је окренуо своју главу ка лицу учиниоца, које му је претежно било изложено с леве стране, којом приликом га је добро опазио изблиза. Међутим, није био у објективној могућности да уочи флеке на лицу учиниоца, које су се налазиле на десној половини чела. На крају, учинилац је погурао сведока руком у којој је држао пиштољ ка напред, али је услед тога дошло до опаљења из пиштоља, при чему је метак погодио (и усмртио) радницу која је била окренута леђима, јер је у том тренутку кренула да уђе у просторије бензиске пумпе, како би из касе узела и предала новац који је учинилац тражио.

Иницијални круг осумњичених је прво успостављен на основу базе података о лицима које су већ биле регистроване као учиниоци кривичног дела разбојништва, при чему се за њихову селекцију користио и додатни критеријум, везан за територију на којој су та кривична дела била учињена. С обзиром на то да је сведок пружио детаљан опис учиниоца и да је исказивао апсолутну сигурност да би га могао препознати у линији, у даљој селекцији потенцијално осумњичених је коришћен и критеријум поклапања њиховог физичког изгледа са датим описом учиниоца. Стварни учинилац се налазио у овој бази, али је искључен из листе приоритетних осумњичених, управо због тога што је имао ову специфичну карактеристику, која се упечатљиво примећивала на његовим фотографијама, сачињених приликом његове форензичке регистрације у полицији.

Три месеца касније, оперативним радом, учинилац је идентификован и ухапшен, након чега је спроведено лично препознавање у којем га је сведок препознао са сигурношћу од 100%. Током кривичног поступка, адвокат одбране је оспоравао доказ добијен на основу

³⁹ Фото-робот може бити користан у одређеним случајевима, када се сведок изјашњава да је веома добро запазио и запамтио учиниоца и има вербалну способност да га прецизно опише. С друге стране, потврђено је да талентовани цртачи могу креирати веома квалитетан фото-робот на основу описа који презумптивни сведок даје приликом прикупљања обавештења. Иако је и коришћење фото-робота учиниоца подложно недостацима, не треба га искључивати као једно од средстава од значаја за криминалистичке истраге.

препознавања лица, позивајући се на то што сведок није описао флеке које његов клијент поседује, али је исказ сведока о овом питању прихваћен као веродостојан и оцењиван је у склопу других доказа (укључујући ДНК анализу), те је окривљени првостепеном одлуком суда осуђен на дуготрајну казну затвора.

Квалитет и тачност описа сведока може бити условљен и претходно поменути варијаблама процене, које могу испољити снажнији утицај на сведоке реалних кривичног дела, у односу на сведоке учеснике у експерименту. За разлику од „лажних“ сведока као учесника експеримента, реални сведоци ће вероватније имати лошије услове да обраде лице учиниоца – нпр. могу опазити учиниоца са веће дистанце (Lampinen et al., 2014), или у условима недовољне осветљености (Wagenaar & Van Der Schrier, 1996).

Могуће је да реални сведоци имају и мање времена да посматрају учиниоца током кривичног дела, нарочито код кривичних дела као што је разбојништво, код кога сведоци некада имају само неколико минута да уоче учиниоца који је у покрету и предузима одговарајуће мере заштите свог идентитета, као што је маскирање (Fahsing, Ask, & Granhag, 2004). Такође, опис може бити мање поуздан када га дају сведоци који су били директно укључени у кривично дело (нпр. оштећени), у односу на друга присутна лица, која су била пасивни посматрачи. То може бити повезано с тим што су оштећени били у прилици да остваре ближи контакт с учиниоцем, што им је омогућило да опазе више карактеристика његовог лица и тела (Yuille & Cutshall, 1986; Fahsing et al., 2004).

Учиниоца може бити изложен сведоку и у краћем временском интервалу (нпр. 5 секунди), чиме се смањује и објективна могућност сведока да уочи његове карактеристике, за разлику од сведока који су имали прилику да учиниоца посматрају у дужем временском интервалу (нпр. 30 секунди). Због тога, време изложености се сматра једном од варијабла које може негативно утицати на способност сведока да обради карактеристике лица учиниоца и да касније пружи потпун и тачан опис (Pezdek, 1987; Yarmey et al., 2002). Такође, време задржавања, тј. дужи протек времена од кривичног дела до пружања првобитног описа учиниоца, може утицати на смањење квалитета и квантитета описаних карактеристика учиниоца (Van Koppen & Lochun, 1997: 678–679).

У реалним случајевима, опис учиниоца може бити прикупљен од сведока непосредно након кривичног дела, од стране полицијских службеника који су први приступили месту извршења дела. Међутим, није реткост да сведок први пут даје опис учиниоца након протекла одређеног

временског периода од кривичног дела,⁴⁰ што би могло довести до изношења мање тачних, али и више нетачних информација о делу и учиниоцу (Tuskey & Brewer, 2003: 113). С тим у вези, може се очекивати да ће протек времена деградирати сећање сведока о карактеристикама учиниоца и да ће свако прикупљање описа од реалних сведока у данима након кривичног дела (нпр. након 7 дана) бити мање поуздано у односу на опис који је прикупљен непосредно након дела (Ellis, Shepherd, & Davies, 1980: 103–106).

Процес давања описа доводи се у везу са још једним феноменом, који је у научној литератури познат као ефекат вербалног преклапања – реч је о тенденцији да вербални описи нарушавају учинак накнадно спроведеног препознавања, односно способност сведока да препознају стварног учиниоца (Smith & Flowe, 2014: 159). Овај ефекат је забележен деведестих година и заснивао се на претпоставци да вербализација визуелних информација у сећању може деградирати („преклопити“) изворно визуелно сећање. То значи да би сведоци који су описали учиниоца пре задатка препознавања могли бити мање успешни у његовом препознавању, у односу на сведоке који приступају задатку препознавања без претходне вербализације свог сећања о лицу учиниоца (Schooler & Engstler-Schooler, 1990: 38–39).

Овај ефекат може бити везан за то што појединци могу имати добро развијену визуелну перцепцију и способност да изврше препознавање лица, али истовремено и смањену способност да опишу карактеристике опаженог лица (Ryan & Schooler, 1998: 106). Тим пре, негативним ефектима вербалног преклапања могу бити погођени сведоци чија визуелна способност превазилази њихову вербалну способност, на тај начин што омета њихово ослањање на сопствено визуелно знање. С друге стране, такав ефекат не би имао непримерен утицај на сведоке који имају високе вербалне способности, на шта указује и налаз једне од теренских студија, који указује да су две трећине сведока (66%) који су дали детаљан опис учиниоца и 40% оних који су дали просечно добар опис, у накнадном задатку препознавања изабрали осумњиченог (Valentine et al., 2003: 982).

Налаз да ефекат вербалног преклапања заиста постоји је потврђен и у другим истраживањима (Westerman & Larsen, 1997; Ryan & Schooler, 1998; Meissner, Brigham, & Kelley, 2001; Brown, & Lloyd-Jones, 2003; Meissner et al., 2007). У једној од студија, овај ефекат је испитан уз манипулацију са упутствима која се саопштавају сведоцима: 1) да пружи што комплетнији

⁴⁰ Нпр. жртва која је претрпела повреде у директној конфронтацији са учиниоцем је у несвесном стању транспортована ради пружања хитне медицинске помоћи, због чега даје опис учиниоца тек након протекла одређеног времена опоравка.

опис лица које су претходно видели, чак и да нагађају; 2) да једноставно опишу виђено лице најбоље што могу, у складу са својим могућностима; 3) да наведу само оне карактеристике учиниоца којих се могу тачно присетити, те да не описују карактеристике у вези којих нису сигурни (Meissner et al., 2001: 178). Студија је показала да су учесници од којих се захтевало да дају исцрпан опис учиниоца, па чак и да нагађају, имали лошије резултате у задатку препознавања, у односу на учеснике којима су саопштена друга два упутства (Meissner et al., 2001: 183).

Налази о овом ефекту могу имати значајне практичне импликације, нарочито када се узме у обзир чињеница да постоји интерес полицијских службеника да прикупе што детаљнији опис учиниоца који ће бити практично користан. С друге стране, сведок можда није способан да испуни такав захтев полиције. Уколико сведок осећа својеврсни притисак да мора да пружи исцрпан опис учиниоца, могао би имати тенденцију да описује и нетачне карактеристике, које нису део његовог изворног сећања, што касније може допринети томе да накнадно изврши нетачно препознавање у линији (Meissner, 2002: 926). Због тога, полицијски службеници који прикупљају обавештења од сведоком у времену пре препознавања, треба да се уздрже од постављања таквог изричитог захтева сведоку, како би ублажили или елиминисали његову тенденцију да нагађа када описује учиниоца.

Ово се може постићи на тај начин што ће се сведок инструисати да опише само оне карактеристике учиниоца којих се може тачно присетити и да је потребно да се уздржи од нагађања (Smith & Flowe, 2014: 160). Такође, негативни ефекти описивања учиниоца на изворно визуелно сећање сведока би могли бити ублажени или елиминисани протеком времена између давања описа и приступања задатку препознавања – нпр. недељу дана (Sauerland, Holub, & Sporer, 2008: 524–525). У реалним случајевима је то могуће остварити, јер се у мањем броју случајева осумњичени идентификује, лишава слободе и постројава у линији за препознавање у времену непосредно након кривичног дела, када је од сведока прикупљен првобитни опис учиниоца (Behrman & Richards, 2005: 296–300).

Време које је протекло између давања описа и приступања задатку препознавања је значајно размотрити и у контексту примене појединих мнемотехника когнитивног интервјуа. Наиме, мнемотехнике попут подстицања сведока да изнесе све информације којих се може присетити, као и да реконструише околности које су постојале у време кривичног дела (на тај начин што ће затворити очи и мислити о томе), показале су се као веома корисне приликом

прикупљања описа (Smith-Spark, Bartimus, & Wilcock, 2017: 8–9). Генерално, у научној литератури је заступљено мишљење да когнитивни интервју даје знатно боље резултате у узимању описа од сведока, у односу на стандардно полицијско интервјуисање, на тај начин што доприноси повећању броја карактеристика учиниоца које сведок описује (Satin & Fisher, 2019). У том случају, могло би се претпоставити да ће ефекат вербалног преклапања бити већи.

Према Фингеру и Пездеку (Finger & Pezdek, 1999: 343), когнитивни интервју резултира потпунијим вербалним описом, што последично доводи до настанка ефекта вербалног преклапања, који даље резултира смањеном способношћу сведока да тачно препозна описано лице у накнадном задатку препознавања.⁴¹ Даље, када се сведок више ослања на опис учиниоца који је дао непосредно пре него што је приступио задатку препознавања, мање је вероватно да ће препознати учиниоца међу другим сличним лицима, за разлику од сведока који се више ослања на своје изворно сећање о изгледу учиниоца (Finger & Pezdek, 1999: 343).

У циљу смањења негативног утицаја вербално заснованог сећања, наспрам изворног визуелног сећања, узимање описа од сведока применом когнитивног интервјуа би требало да буде временски дистанцирано од задатка препознавања лица. Уколико полицијски службеници ипак користе стандардно полицијске технике за прикупљање обавештења и узимање описа учиниоца од презумптивних сведока, било би корисно да се у оквиру додатне обуке информишу о штетним утицајима овог ефекта.

Још једно ограничење везано за примену когнитивног интервјуа у сврхе узимања описа учиниоца, у смислу могућег настанка ефекта вербалног преклапања, оличено је у претпоставци да је препознавање лица холистички процес, који подразумева да се карактеристике лица (нпр. физичке карактеристике) обрађују у контексту других карактеристика (Tanaka & Sengco, 1997: 583). Како то указују Танака и Фарах (Tanaka & Farah, 1993: 226), препознавање лица има холистичку природу, јер се одређени део лица значајно лакше препознаје када је представљен на целом лицу, него као изоловани део. У контексту препознавања, визуелна представа лица се не састоји од представе делова лица

⁴¹ У конкретном истраживању, учесници експеримента са којима је коришћен когнитивни интервју, описали су значајно већи број, како тачних, тако и нетачних карактеристика лица, али су имали значајно лошије перформансе у каснијем задатку препознавања (47% тачних препознавања лица), у поређењу са учесницима са којима је коришћен стандардни полицијски интервју (73% тачних препознавања лица).

самих по себи (нпр. очију, носа и др.), већ се лице превасходно препознаје у целини, као скуп свих тих делова који га чине.

Због тога, приликом узимања описа учиниоца од сведока, потребно је применити посебну врсту когнитивног интервјуа – тзв. холистички когнитивни интервју, којим се олакшава холистичка обрада лица (Frowd et al., 2007: 570–574). Холистичка компонента когнитивног интервјуа подстиче сведока на „дубинску“ обраду његовог сећања о учиниоцу, па се сведок подстиче да се присети специфичних карактеристика учиниоца (нпр. дужина носа или размак између очију и сл.), али и да размисли о његовим карактерним особинама или особинама личности, као што су: атрактивност, мужевност, особеност, интелигентност и сл. (Frowd et al., 2013: 90).

Ово указује да холистичка (целовита) обрада карактеристика учиниоца, наспрам пуког фокусирања на физичке (спољне) карактеристике учиниоца, може значајно олакшати сведоку да са већом тачношћу изврши накнадни задатак препознавања, као и допринети креирању квалитетнијег фото-робота учиниоца (Frowd, Bruce, Smith, & Hancock, 2008: 283–285). Практичне импликације овог налаза су да би полицијски службеници, приликом узимања описа учиниоца од сведока, требало да примењују и холистичку компоненту когнитивног интервјуа и то на тај начин што ће подстицати сведоке да покушају да се присете лица учиниоца као целине, уместо да се фокусирају само на појединачне делове његовог лица.

Напоследку, у научној литератури се наводи и посебна врста интервјуа који је осмишљен за потребе узимања описа учиниоца од сведока – тзв. интервју за узимање личног описа (*PDI – Person description interview*). Ова врста интервјуа се заснива на сличном приступу као и когнитивни интервју, те се као такав практично примењује од стране полиција у појединим државама (нпр. у Француској). Суштина наведеног интервјуа се састоји у примени две инструкције: 1) прва инструкција је заснована на принципу „од општег ка појединачном“ и подразумева да се сведок наводи да опише учиниоца тако што ће се изјаснити о његовим општим карактеристикама (нпр. висина, телесна конституција, етничка припадност и др.); 2) друга инструкција је допуњујућа и заснована на принципу „одоздо-нагоре“ и подразумева да се сведок, након првог опозива, усмерава да опише појединости на лицу учиниоца, тако што ће прво започети са доњим деловима лица (нпр. брада, уста), а затим даље до горњих делова лица, као што су очи и коса (Demarchi, Py, Groud-Thau, Parain, & Brunel, 2013: 126).

Када се наведене инструкције користе као допуњујуће у оквиру когнитивног интервјуа, Демарши и Пи (Demarchi & Py, 2009: 251) сугеришу да полицијски службеници треба да саопште ове инструкције сведоку након што је примењена последња мнемотехника о промени перспективе, непосредно пре фазе постављања питања сведоку. У погледу ефикасности наведеног интервјуа, исти истраживачи указују да су полицијски службеници који су користили ову врсту интервјуа, прикупили комплетније и тачније описе учиниоца, нарочито у погледу општих карактеристика учиниоца и карактеристика његовог лица.

Узимање потпуног и тачног описа учиниоца је од великог значаја за криминалистичку истрагу конкретног кривичног дела, јер се на тај начин увећава вероватноћа да ће прикупљени опис имати практичну применљивост, олакшавајући утврђивање круга потенцијално осумњичених лица. Практична вредност описа огледа се и у томе што се исти користи као критеријум када се бирају лица која ће имати улогу ометача у линији за препознавање. Због тога, потребно је обучити полицијске службенике да примењују различите технике за прикупљање обавештења којима се олакшава присећање сведока о појединостима учиниоца, које неће остварити штетни утицај на перформансе касније спроведеног задатка препознавања лица. Такође, полицијски службеници морају имати у виду да поједине варијабле процене (нпр. време изложености и задржавања, стрес или убуђеност сведока и др.) могу негативно утицати на квантитет и квалитет описаних карактеристика учиниоца, због чега је потребно да о њима испитају сведока и да их прецизно и свеобухватно документују.

2.2. „Разумна сумња“ – сумња заснована на доказима (Препорука 2)

Препорука о сумњи заснованој на доказима се тиче степена сумње који указује да је одређено лице учинило кривично дело које се расветљава, чије је остварење у фази претходног поступка потребно да би се то лице квалификовало за укључивање у поступак препознавања (Wells et al., 2020: 8). Ради јаснијег разумевања ове препоруке, потребно је најпре размотрити основну функцију линија за препознавање у реалним криминалистичким истрагама. Исправно би било рећи да линију за препознавање треба користити у функцији провере сећања лица које обавља препознавање о лицу које је предмет препознавања. У пракси, када се проверава сећање сведока о учиниоцу кривичног дела, линија се користи у функцији добијања одговора на питање: „Да ли је осумњичени заправо и учинилац кривичног дела?“ (Charman & Wells, 2007a: 220).

То упућује да орган поступка располаже одређеним индицијама и доказима на којима се заснива одређени степен сумње против осумњиченог. Квалитет и квантитет индиција и доказа који говоре у прилог кривици осумњиченог треба бити размотрен у смислу тога да ли је на основу њих изграђен разуман основ за предузимање радње препознавања према осумњиченом. Ово је важно због чињенице да је свако постројавање повезано са тзв. *ризиком невиности*, који зависи од две вероватноће одговора сведока: вероватноће да ће сведок извршити тачно препознавање, тј. препознати осумњиченог који је заиста учинилац кривичног дела, наспрам вероватноће да ће сведок извршити погрешно препознавање, тј. препознати невиног осумњиченог (Wells & Lindsay, 1980: 777). Због тога што је могуће да се у линији за препознавање налази невини осумњичени, те постоји вероватноћа да ће бити погрешно препознат од стране сведока, ризик невиности се може дефинисати као: „Удео случајева извршених препознавања у којима су погрешно препознати невини осумњичени“ (Clark & Godfrey, 2009: 22).

Препорука о „разумној сумњи“ је формулисана на основу дугогодишњег истраживања варијабле система од значаја за тачно препознавање лица, која се у научној литератури означава као „основне стопе линија за препознавање“ (Wells et al., 2020: 15). Ова варијабла је директно условљена присуством или одсуством стварног учиниоца у линији за препознавање, због чега се *основне стопе линија* могу дефинисати као „Удео случајева извршених препознавања у којима је учинилац био присутан у линији за препознавање, у односу на случајеве у којима је учинилац био одсутан из линије“ (Wells & Quigley-McBride, 2016: 292).

Реч је о варијабли коју је тешко проценити у реалним случајевима у којима се предузима препознавање лица, због чега би се могла одредити и као варијабла процене. Разлог за то треба тражити у чињеници да се реални случајеви препознавања лица се разликују од оних који се организују у експерименталним условима, у којима је идентитет мете (учиниоца) неспорно познат експериментаторима. То значи да је увек могуће исправно утврдити да ли су учесници у експерименту (сведоци) донели тачну или нетачну одлуку поводом задатка препознавања лица (Wells, 2018: 263). Супротно томе, орган поступка у реалним криминалистичким истрагама тек треба да утврди идентитет учиниоца, због чега поједини истраживачи сугеришу да линија за препознавање би требало да буде третирана као алат за проверу, тј. једино потврђивање (не и оповргавање) претпоставке о кривици осумњиченог (Wells, Yang, & Smalarz, 2015: 101).

Због тога што орган поступка може успоставити одређени степен контроле над основним стопама линија за препознавање, ова варијабла се у научној литератури квалификује као варијабла система и сугерише се да би правосудни систем морао да се бави њоме. Питање основних стопа се везује за квантитет и квалитет расположивог доказног материјала у односу осумњиченог који се намерава постројити у линији и показати сведоку.

Ради илустрације начина на који ниска основна стопа линија може повећати стопу погрешних препознавања, проф. Велс (2018) упоређује ову ситуацију са повећањем стопе лажно позитивних резултата у дијагностичкој медицини. Наиме, када се дијагностички тест спроводи над лицима у погледу којих не постоји довољно јаких и убедљивих разлога за сумњу у постојање одређене болести, стопа лажно позитивних резултата може бити веома висока (Wells, 2018: 277). Сличан приступ може бити примењен и на линије за препознавање, као алата за проверу сећања сведока о учиниоцу, због тога што вероватноћа да ће сведок погрешно препознати невиног осумњиченог, умногоме зависи од тога да ли је стварни учинилац присутан или одсутан у линији за препознавање.

Као што је већ претходно поменуто, тешко је утврдити основне стопе линија за препознавање које се примењују у реалним случајевима. У настојању да се пружи одговор на ово питање, спроведена је теренска студија, која је обухватила 348 линија за препознавање лица сачињених од фотографија осумњиченог и ометача, које су биле коришћене за обављање радње препознавања лица у оквиру полицијске управе у Хјустону. Резултати анализе су показали да је удео фото-линија у којима је стварни учинилац био показан сведоцима износио 35%, што значи да је стварни учинилац био одсутан у чак 65% линија, у којима се заправо налазио невино осумњичени (Wixted, Mickes, Dunn, Clark, & Wells, 2015: 308).

Овај резултат је забрињавајући, јер када се сведоцима показују линије у којима је стварни учинилац одсутан, није тешко закључити да се повећава и вероватноћа да ће наступити грешке у одговорима сведока. Ове грешке се могу манифестовати као бирање неког од ометача или бирање невиног осумњиченог као учиниоца. Због тога што погрешно препознавање невиног осумњиченог може бити повезано са наступањем неповољних последица, захтев да се ова варијабла система више исконтролише, добија још већи значај.

Један од начина контролисања основних стопа линија за препознавање јесте успостављање строжих критеријума, који ће се разматрати када се одлучује о томе да ли ће се препознавање

лица спровести са конкретним осумњиченим. Ти критеријуми се заснивају на анализи квантитета и квалитета расположивог доказног материјала у односу на то лице (Wixted et al., 2015). Илуструјући значај постојања одговарајућег степена сумње у односу на конкретно лице, који би га квалификовао за постројавање, проф. Велс (Wells, 1993: 566) наводи пример две различите полицијске управе – једне у којој се препознавање спроводи само када је вероватније да су осумњичени и учинилац иста лица, него да то није случај (вероватноћа која превазилази 50%) и друге управе, у којој је довољна и општа сумња да је осумњичени и учинилац. Под претпоставком да основна стопа да је осумњичени крив износи 80% за прву управу, односно 40% за другу управу, проф Велс закључује да ће у полицијској управи у којој се осумњичени постројава без тзв. „разумне сумње“⁴² доћи до двоструког повећања погрешних препознавања (Wells, 1993: 567).

Овај закључак имплицира да одлука органа поступка да осумњиченог стави у линију за препознавање и покаже га сведоку (заједно са ометачима), без довољног степена сумње који би оправдавао такво поступање, доприноси повећању вероватноће да то лице није стварни учинилац конкретног кривичног дела поводом кога се препознавање обавља. У том смислу, посебно забрињавају налази појединих студија, који јасно показују да полицијски службеници перципирају да нису потребни никакви чврсти докази да би се осумњичени подвргнуо препознавању (Wise, Safer, & Maro, 2011: 497–498), или да су за то довољни минимални докази (Behrman & Richards, 2005: 287–288).

Поред тога што сведок може погрешно препознати невиног осумњиченог, могуће је и да не изврши препознавање (да одбаци линију) или да препозна неког од ометача као учиниоца (Clark & Godfrey, 2009). Полазећи од стопе присуства или одсуства стварног учиниоца у линији за препознавање, одлука сведока да не изврши препознавање ниједног лица, такође може имати своју информативну вредност (Wells, 2018: 268). Под претпоставком да је орган поступка обавио препознавање уз поштовање свих препорука (нпр. ометачи су били изабрани у складу са сведоковим описом учиниоца, сведоку су била саопштена одговарајућа

⁴² У законодавству Републике Србије, термин „разне сумње“ који проф. Велс користи суштински одговара појму „основане сумње“, који се дефинише као скуп чињеница које непосредно указују да је одређено лице учинилац кривичног дела (чл. 2, ст. 1, т. 18 ЗКП). Међутим, за предузимање радње препознавања лица у Републици Србији је довољно остварење нижег степена сумње, тј. основа сумње, који се дефинишу као скуп чињеница које посредно указују да је учињено кривично дело или да је одређено лице учинилац кривичног дела (чл. 2, ст. 1, т. 17 ЗКП).

припремна упутства, није било сугестивног утицаја администратора линије и др.), и даље постоји значајна вероватноћа да се у линији можда налази невини осумњичени.

На основу могућих исхода линија за препознавање лица, Шарман и Велс (Charman & Wells, 2007a: 225) указују да ће у случају да сведок препозна невиног осумњиченог, такав одговор неминовно имати инкриминишућу вредност у односу на њега, у смислу повећања степена сумње да је осумњичени заиста и учинилац конкретног кривичног дела. Међутим, у условима ниске основне стопе линије, препознавање ометача или одбацивање линије би могло имати ослобађајућу вредност. Када се сведоку показује линија у којој стварни учинилац није присутан, повећава се вероватноћа да ће сведок изабрати ометача, што се сматра познатом грешком (јер је реч о неоспорно невином лицу). Ова грешка је повезана са негативном последицом оличеној у немогућности (или веома ограниченој могућности) поновног коришћења тог истог сведока у каснијем поступку, када се пронађе лице за које постоји већи степен сумње да је учинилац (Wells, 2006: 636).

Проблем ниских основних стопа линија постаје још комплекснији, када орган поступка не уважава научно засноване препоруке о варијаблама система приликом припреме и обављања препознавања лица. На пример, када је стварни учинилац одсутан у линији, ризик да ће сведок препознати невиног осумњиченог постаје већи, уколико су ометачи изабрани тако да се осумњичени истиче у линији (Wells et al., 1998). Исто важи и када сведок верује да је учинилац присутан у линији, јер га полицијски службеник није претходно упозорио да се учинилац може, али и не мора налазити у линији која ће му бити показана (Clark, 2005).

Такође, када није примењен двоструко анонимни поступак у обављању препознавања из линије у којој стварни учинилац није присутан, тј. када том линијом управља полицијски службеник који је упознат са идентитетом осумњиченог у линији, повећава се ризик да том приликом, несвесно или свесно, усмери сведока да одабере осумњиченог, пре него неког од ометача (Kovera, & Evelo, 2020). Када на све ово додамо и то да полицијски службеник може саопштити сведоку потврдну повратну информацију након што је из линије изабрао невиног осумњиченог (несвестан тога да стварни учинилац није био присутан у линији), јасно је ће сведок додатно учврстити своје погрешно веровање да је извршио тачно препознавање.

Овакав след догађаја показује нам да услови ниске основне стопе линија могу резултирати погрешним препознавањем сведока који су искрено и дубоко уверени у тачност извршеног

препознавања. Због тога, препознавање треба предузимати само онда када вероватноћа да је осумњичени крив, претеже над вероватноћим да није, што условљава постојање одговарајућег степена сумње у односу на лице које се намерава укључити у поступак препознавања (Wells, 2006: 635). Поред тога што орган поступка најпре мора добро проценити квантитет и квалитет индиција и доказа којима располаже, важно је водити рачуна и о редоследу предузимања радњи којима се потенцијално обезбеђују докази о кривици осумњиченог.

Када је орган поступка у могућности да прикупи додатне индиције или доказе, спровођењем других расположивих мера и радњи оперативног или доказног значаја, радњу препознавања треба предузимати последњу. На пример, полиција може прво прибавити евиденцију остварене телефонске комуникације осумњиченог и коришћених базних станица или извршити претресање стана и других просторија осумњиченог, узимање његових узорака и њихово вештачење и др.

Уколико орган поступка примењује радњу препознавања, како би се проверила општа сумња да је одређено лице учинилац кривичног дела, губи се њена основна сврха и тада постаје средство за достизање стандарда вишег степена сумње против датог лица. Због тога, важно је редефинисати основну сврху радње препознавања, као средства за проверу поузданости сећања сведока о учиниоцу, уз поштовање свих стандарда за прикупљање, чување и документовање доказа у вези са препознавањем, као врсте личних доказа. Како би то било могуће, полицијски службеници морају бити упознати са негативним утицајем основних стопа у линијама за препознавање, јер је реч о варијабли система која доприноси томе да се невина лица излажу ризику од погрешног препознавања. О томе посебно треба водити рачуна у случајевима у којима нису прикупљени никакви материјални докази против осумњиченог, односно када је сведок једини доказни извор од кога се може прикупити исказ од значаја за верификацију идентитета учиниоца.

2.3. Двоструко анонимни поступак у обављању препознавања лица (Препорука 3)

Примена двоструко анонимног поступка приликом обављања препознавања лица представља једну од најважнијих научно заснованих препорука, јер се тиме спречава утицај на сведока да изабере осумњиченог из линије (Wells et al., 1998, 2020). С обзиром на то да се овај поступак односи и на сведоке и на полицијске службенике који су непосредно ангажовани у извођењу

радње препознавања (тзв. администратори линије), потребно је направити разлику између: 1) *анонимног поступка*, у којем само сведоку (или само администратору) није познат идентитет осумњиченог у линији; и 2) *двоструко анонимног поступка*, у којем ни сведок ни администратор линије нису упознати са тим које лице у линији представља осумњиченог, а која су лица ометачи (Kovera & Evelo, 2020: 563).

Препорука о потреби коришћења двоструко анонимног поступка у обављању препознавања се често не поштује у пракси. То значи да није реткост да линијом за препознавање управља полицијски службеник који има знање о томе које лице у линији представља осумњиченог, а која су лица ометачи. По правилу, то су полицијски службеници који учествују у истрази конкретног кривичног дела поводом кога се предузима препознавање лица, због чега су упознати са идентитетом осумњиченог, као и са додатним доказима који су прикупљени против њега. Последице, може се претпоставити да су такви полицијски службеници мотивисани да осумњичени буде препознат од стране сведока, што би могло узроковати да са сведоком остварују одређени степен комуникације током задатка препознавања (Wells, 2006: 628–630).

У циљу додатне илустрације ове препоруке, проф. Велс (Wells, 2006: 628) наводи пример медицинских експеримената у којима примена двоструко анонимних процедура представља стандард у провери лекова и ефекта плацеба.⁴³ Аналогно процедурама које важе за експериментаторе, полицијски службеници би требали на исти начин да примењују овај поступак приликом провере сећања сведока. Разлози за то су садржани у чињеници што полиција поступа слично као и експериментатор који спроводи истраживање (Wells & Quigley-McBride, 2016: 291):

1. Полиција предузима препознавање да би потврдила почетну претпоставку – да је лице које се сматра осумњиченим заиста и учинилац конкретног кривичног дела;
2. Ради провере те претпоставке, полиција креира одређени дизајн – линија за препознавање се формира тако што се осумњичени постројава заједно са ометачима;
3. Након тога, полиција спроводи одговарајући поступак – саопштава одређена припремна упутства сведоцима, пре него што приступе линији за препознавање;

⁴³ Када се проверава ефикасност лека, учесници не знају да ли су примили лек или плацебо, нити је то познато лицима која спровode ову проверу, како би се спречио непримерени утицај на исход провере.

4. О свему томе, полиција прикупља податке и документује их – документује се ток и исход препознавања, као и изјава сведока о степену сигурности;
5. На крају, полиција тумачи резултате добијене на основу препознавања лица – на основу њих се појачава или смањује уверење да је осумњичени заиста и учинилац конкретног кривичног дела.

Приликом спровођења експеримента, остварује се социјална интеракција између експериментатора и учесника експеримента у којој се јављају ефекти очекивања – када експериментатор има очекивања о понашању учесника експеримента, то може резултирати променама у понашању експериментатора, које даље узрокују да се учесник понаша на начин којим се потврђује такво очекивање (Rosenthal & Fode, 1963; Kovera & Evelo, 2017).

Слично томе, када би полицијски службеник који непосредно управља линијом за препознавање имао знање о идентитету осумњиченог у линији, могао би, вербално или невербално (Табела 5), свесно или несвесно, утицати на понашање сведока, како у погледу доношења одлуке о препознавању, тако и у погледу степена сигурности који сведок исказује у тачност донете одлуке (Wells et al., 2020). Такав администратор линије може бити склонији сугестивном понашању према сведоку, евентуално га усмеравајући ка осумњиченом, као лицу које треба да изабере из линије, у поређењу са администратором линије који нема знање о идентитету осумњиченог (Zimmerman, Chorn, Rhead, Evelo, & Kovera, 2017). Овакав утицај се може оценити као непримерен, чак и штетан, због тога што сведок треба да изабере лице из линије искључиво на основу свог сећања о учиниоцу, без било каквих спољних утицаја.

Овакав утицај испитан је у експерименталном истраживању, у којем су учесници, којима је била додељена улога администратора линије, били наведени да верују да се у линији налази стварни учинилац и којима је било указано на фотографију на којој се налази. Резултати овог истраживања су показали да су администратори линије пренели своја уверења на сведоке, па су они у условима високог контакта са администраторима чешће бирали фотографију осумњиченог (у линијама у којима је фотографија учиниоца била показана), односно фотографију заменског лица (у линијама у којима је фотографија осумњиченог била замењена фотографијом другог лица), иако заменско лице чак и није више личило на осумњиченог, у односу на преостале чланове линије (Haw & Fisher, 2004: 1110). Иако администраторима линије није било експлицитно речено да својим понашањем утичу на сведоке, показало се да је утицај на њих био остварен. Могуће објашњење за то је да су

администратори били веома мотивисани да добију што већи број позитивних препознавања, јер су снажно веровали да се стварни учинилац налази у линији и да је њихова сврха да добију што више тачних препознавања.

Овакви услови могу бити остварени и у реалним криминалистичким истрагама, јер су полицијски службеници готово увек снажно мотивисани да добију позитивно препознавање осумњиченог, нарочито када су уверени да је реч о стварном учиниоцу, али и када даље процесуирање тог лица зависи од исхода препознавања (нпр. кад у том тренутку нису прикупљени материјални докази против осумњиченог). Међутим, мотивисаност полицијских службеника да прикупе што више позитивних препознавања не треба тумачити као њихову одлучност да директно утичу на сведока, већ је треба сагледати превасходно са аспекта могућег ненамерног утицаја (Wells, 2006: 629).

С тим у вези, потребно је размотрити три могућа утицаја администратора који има знање о идентитету осумњиченог у линији за препознавање: а) утицај на одлуку сведока, односно да ли ће сведок изабрати неко лице и које лице ће изабрати из линије; б) утицај на степен сигурности сведока у тачност донете одлуке; и в) утицај на начин документовања исхода препознавања лица (Mickes & Gronlund, 2017: 546).

Када се за администратора линије постави полицијски службеник који учествује у истрази конкретног кривичног дела, који стога има сазнања о идентитету осумњиченог, као и о прикупљеним доказима, по правилу, он очекује да ће сведок извршити препознавање осумњиченог (нарочито када је убеђен да реч о стварном учиниоцу). Такво очекивање може утицати на одлуку сведока на тај начин што се његова пажња усмерава ка осумњиченом, пре него ка осталим члановима линије – нпр. сведок је задржао поглед на члану линије који има улогу ометача, због чега му администратор линије говори да пажљиво погледа сва лица у линији, све док се сведок не фокусира на осумњиченог (Kovera & Evelo, 2017). Исти ефекат се остварује када администратор линије показује невербалне знакове у тренутку када је сведок задржао поглед на осумњиченом – нпр. нагиње се ка сведоку, осмехује се или се мршти, потврдно или одрично клима главом и сл. (Phillips, McAuliff, Kovera, & Cutler, 1999: 941).

Одлука сведока може бити узрокована и начином на који је полицијски службеник формирао линију за препознавање (нпр. од свих лица у линији, само осумњичени одговара опису

учиниоца), односно пропуштањем да сведоку саопшти одговарајуће упутство пре почетка препознавања (нпр. упутство да учинилац може бити присутан у линији, али и да не мора), због чега сведок може бити уверен да се осумњичени засигурно налази у линији и да се од њега очекује да изврши позитивно препознавање (Phillips et al., 1999: 942–943). Такође, сведоци који имају слабије сећање о учиниоцу могу бити подложнији да, у условима анонимног поступка и саопштавања пристрасних упутстава, препознају осумњиченог, иако нису сигурни да је реч о учиниоцу (Greathouse & Kovera, 2009: 72).

Када је сведок извршио позитивно препознавање, администратор линије би могао да утиче и на степен сигурности сведока, на тај начин што ће сведоку саопштити потврдне повратне информације којима му сугерише да је препознао „право“ лице (осумњиченог),⁴⁴ због чега сведок може постати сигурнији у тачност донете одлуке, иако је заправо препознао невино лице (Smalarz & Wells, 2015: 121–122). Када администратор линије не зна идентитет осумњиченог, није у могућности да саопшти сведоку било какву, па и потврдну повратну информацију, јер му у том тренутку није познато да ли је сведок препознао осумњиченог или неког од ометача. На тај начин се отклања могућност контаминације степена сигурности сведока (Stebly, Wells, & Douglass, 2014: 3).

Поред наведених утицаја, знање администратора о идентитету осумњиченог у линији се може одразити и на начин на који се исход препознавања документује. Када администратор линије зна да је сведок препознао ометача као учиниоца, може одлучити да уопште не документује да је са тим сведоком обављен поступак препознавања. Могуће је и да такав администратор документује да је сведок одбацио линију, како би обезбедио кредибилитет тог сведока за следеће препознавање, у случају проналаска другог осумњиченог (Stebly & Dysart, 2016: 284).

Такође, полицијски службеници могу бити свесни тога да се у кривичном поступку једино вреднује исказ веома сигурног сведока и да би веродостојност сведока могла бити оспорена уколико је препознавање осумњиченог извршено са нижим степеном сигурности. Напоследку, полицијски службеници су склони томе да перципирају као веродостојне само оне сведоке који су препознали осумњиченог са високим степеном сигурности у тачност

⁴⁴ Нпр. администратор линије потврдно клима главом у тренутку када сведок указује на осумњиченог или говори сведоку да је успешно извршио препознавање, након што је сведок изабрао осумњиченог из линије.

донете одлуке (нпр. од 90% или 100%), што може допринети томе да не документују препознавања извршена од стране мање сигурних сведока (Rodriguez & Berry, 2014 : 71–72).

У случају сведока који дају двосмислене изјаве,⁴⁵ односно имају дилему да ли да изаберу одређено лице из линије, због чега изјављују да не могу да укажу на било које лице као на учиниоца, администратор линије би требало да забележи да је сведок пружио одговор „не знам.“ Међутим, администратор линије који верује да је учинилац баш то лице око којег се сведок премишљао, може бити склон томе да интерпретира и документује двосмислену изјаву сведока на начин да је сведок извршио позитивно препознавање тог лица (Charman, Matuku, & Mook, 2019: 1261). То неће бити случај, када је сведок несигуран у погледу лица за које администратор линије зна да има улогу ометача у линији, односно да је реч о неспорно невином лицу. Из наведених разлога, изјаве о степену сигурности сведока биће објективније и тачније када су прикупљене од стране администратора линије којима није познат идентитет осумњиченог, за разлику од оних администратора којима јесте (Wixted & Wells, 2017).

На крају, потребно је размотрити још један случај коришћења анонимног поступка за обављање препознавања, који подразумева да администратор линије нема знање о идентитету осумњиченог, али сведок зна или претпоставља које лице у линији представља осумњиченог. До таквих сазнања, односно претпоставке, сведок може доћи на више начина. На пример. полицијски службеник који учествује у истрази конкретног кривичног дела може показати сведоку једну или више фотографија осумњиченог, пре него што сведок приступи задатку препознавања.

Могуће је и да је линија за препознавање формирана тако да се осумњичени једини уклапа у опис учиниоца, због чега се истиче у односу на остале чланове линије (ометаче) или да је сведок био подвргнут поступку препознавања лица у више наврата, при чему му се исти осумњичени показивао са различитим ометачима итд. (Stebly & Dysart, 2016: 285–286). Најнеповољнији поступак би свакако био онај у којем сви учесници у радњи препознавања имају знање о идентитету осумњиченог у линији, чиме се губи сврха спровођења препознавања лица оличена у провери сећања сведока ради верификације претпоставке органа поступка о идентитету учиниоца.

⁴⁵ Пример двосмислене изјаве сведока би могао бити: „Лице на позицији број 3 личи на учиниоца, али нисам сигуран да је реч о учиниоцу.“

Табела 5: Примери понашања администратора линије која могу утицати на сведока

Извор	Примери сугестивног вербалног понашања
Greathouse & Kovera, 2009; Zimmerman et al., 2017, цитирано према Smalarz, Igeri, & Fink, 2021.	<i>Саопштавање сведоку да треба да узме себи времена или да пажљиво погледа сва лица (фотографије) пре доношења одлуке.</i>
	<i>Саопштавање сведоку да поново погледа лица у линији, иако је сведок већ извршио препознавање неког од лица из линије која му је показана.</i>
	<i>Захтев да сведок упореди лица, односно њихове фотографије у линији.</i>
	<i>Саопштавање сведоку да је успешно извршио препознавање (потврдна повратна информација).</i>
Phillips et al., 1999.	<i>Пропуштање саопштавања одговарајућег упутства пре препознавања (нпр. да учинилац може и не мора бити присутан у линији).</i>
Извор	Примери сугестивног невербалног понашања
Phillips et al., 1999.	<i>Указивање на одређено лице (његову фотографију) у линији различитим покретима лица (нпр. осмех, мрштење или колутање очима).</i>
	<i>Указивање на одређено лице (његову фотографију) покретима тела (нпр. потврдно климање главом, померање главе напред-назад, склапање руку, нагињање ка сведоку или удаљавање од сведока); Исказивање задовољства због извршеног препознавања.</i>

Поред пристрасности која може постојати код полицијских службеника који имају улогу администратора линије, од значаја је размотрити и начин на који сведоци перципирају своју улогу у поступку препознавања лица, односно њихову мотивисаност да пруже одговор који би потврђивао претпоставку полиције о идентитету учиниоца. С тим у вези, Филипс и сарадници (Phillips et al., 1999: 942–943) сугеришу три могућа извора такве мотивисаности: 1) алтруизам, односно жеља сведока да буде „добар грађанин“ који се придржава свих упутстава полиције и да тиме допринесе остваривању правде у конкретном случају; 2) страх од негативне евалуације, који подразумева да поједини сведоци могу осећати да их полицијски службеници процењују током препознавања, односно њихово сећање, због чега настоје да добију њихово одобрење и побољшају позитивне, а минимизирају негативне аспекте такве процене; и 3) покоравање ауторитету, односно жеља сведока да учине оно што се од њих тражи, јер се полицијски службеници перципирају као ауторитет којем се треба покоравати (Phillips et al., 1999: 942–943).

Када у обављању препознавања лица није примењен двоструко анонимни поступак, администратор линије може да, свесно или несвесно, укаже сведоку на идентитет осумњиченог у линији. Последично, сведок може бити подложнији томе да донесе одлуку

која је у складу са претпоставком полиције о идентитету учиниоца, а не искључиво на основу свог сећања (Greathouse & Kovera, 2009: 79–80).

Такав утицај администратора линије на сведока доводи у питање тачност извршеног препознавања, нарочито у случајевима кад у линији није присутан стварни учинилац, јер би сведок, на основу таквог утицаја, могао препознати невино лице. Дато лице би могло претрпети штетне последице, тј. могло би бити изложено даљем процесуирању и евентуалној кривичној осуди (Haw & Fisher, 2004: 1107). Како би се осигурало да сведок не прати вербалне или невербалне знакове администратора линије током препознавања, потребно је да буде упознат са тим да полицијски службеник који спроводи препознавање није укључен у истрагу конкретног кривичног дела, те да нема сазнања о идентитету осумњиченог, нити ометача који сачињавају линију (Wells et al., 2020: 22–23). У том случају, чак и ако администратор има сугестивно понашање, смањује се могућност да сведок перципира такво понашање као информативно за доношење одлуке о препознавању.

Чак и када је примењен двоструко анонимни поступак и када су сведоци упознати са чињеницом да администратор линије нема сазнања о идентитету учиниоца, може постојати друштвени утицај администратора линије на сведока и његов одговор, због чега се препоручује да се интеракција између њих сведе на најмању могућу меру (Smalarz et al., 2021: 474–476). Када није могуће у потпуности елиминисати овај утицај,⁴⁶ како на то указују Хав и Фишер (Haw & Fisher, 2004: 1110–1111), услови ниске интеракције између администратора линије и сведока могу бити успостављени на тај начин што ће администратор линије стајати иза сведока, а не испред њега, чиме се онемогућава да сведок има директан поглед ка администратору линије. Према резултатима истраживања поменутих истраживача, наведено поступање је било ефективно, јер су сведоци у условима ниске интеракције у мањој мери погрешно бирали осумњиченог из линије, у поређењу са сведоцима у условима високе интеракције.

Поставља се питање да ли постоји отпор полицијских службеника да примене двоструко анонимни поступак у обављању радње препознавања лица, јер би такав поступак довео у

⁴⁶ Овакав утицај администратора линије може бити у потпуности елиминисан коришћењем компјутеризованог поступка, који подразумева употребу рачунара са софтвером који бележи све аспекте поступка препознавања, укључујући датум и време. Овај софтвер приказује сведоку припремна упутства, насумично распоређује фотографије чланова линије и показује их сведоку, евидентира његову одлуку кликом миша, као и изјаву о степену сигурности и време које му је било потребно да донесе одлуку (Smalarz et al., 2021: 476).

питање успешност препознавања? Претпоставка да ће знање администратора линије о идентитету осумњиченог позитивно утицати на тачност препознавања, може бити сврсисходна само у случајевима када је осумњичени у линији заиста учинилац кривичног дела (Clark, Marshall, & Rosenthal, 2009; Wells et al., 2020). Уколико то није случај, овакав поступак препознавања би могао да доведе до погрешног препознавања невиног лица.

На то указују и емпиријски налази истраживања у којима су сведоци, којима су показане линије у којима учинилац није био присутан, под утицајем администратора линије, били склонији томе да бирају невино лица која су представљала замену за осумњиченог (Phillips et al., 1999; Haw & Fisher, 2004). У случају одсуства учиниоца у линији, сугестивно понашање администратора линије може остварити посебан утицај на сведоке који су већ били склони томе да изврше позитивно препознавање неког од ометача, на тај начин што ће их усмерити да изаберу невиног осумњиченог, а након тога и повећати њихову сигурност у тачност донете одлуке (Charman & Quiroz, 2016: 483). Чак и када би примена двоструко анонимног поступка довела до смањења укупног броја позитивних препознавања (чак и тачних), губитак таквих препознавања није релевантан за правосудни систем, јер је реч о тзв. „нелегитимним поготцима.“ Дати поготци се називају нелегитимним, јер су позитивна препознавања добијена уз помоћ сугестивних знакова администратора линије, а не једино на основу сећању сведока (Wells et al., 2020: 17).

Под претпоставком да полиција, као орган поступка који обавља препознавање лица, има довољно кадровских ресурса да примени препоруку везану за двоструко анонимни поступак, треба размотрити и друге могуће препреке за њено усвајање и доследну практичну примену. Постоји становиште да би примена овог поступка негативно утицала на ефикасност прикупљања доказа на основу препознавања, јер је задатак препознавања за сведока веома стресан догађај, који захтева да му администратор линије пружи својеврсну подршку. Поред тога, истиче се да експериментални услови никако не могу бити истоветни са реалним условима сведочења једном кривичном делу⁴⁷ (Mecklenburg, Bailey, & Larson, 2008: 22–23). Иако присуство полицијског службеника који је првобитно остварио контакт са сведоком и са њим успоставио однос поверења (који је упознат са свим појединостима конкретног

⁴⁷ Нпр. у експерименталним условима, учесници не посматрају тешка, насилничка кривична дела, за разлику од реалних сведока, који би могли оклевати да касније обаве радњу препознавања лица из страха од одмазде учиниоца. Сведоци би могли доживети и поновну виктимизацију, када угледају учиниоца током личног препознавања. Такође, када реални сведоци доносе одлуку о препознавању, њихова одлука може имати озбиљне последице.

кривичног дела), може допринети томе да се сведок осећа сигурније и лагодније током поступка препознавања лица, управо овакве ситуације представљају погодно тле за непримерен утицај администратора линије на одлуку сведока.

Стога, када постоји потреба да се сведоку пружи емоционална подршка током поступка препознавања и подстакне његова каснија спремност да сведочи пред судом, не постоји ниједна препрека да такву врсту подршке пружи администратор линије који је упознат са појединостима конкретног кривичног дела и позицијом сведока, али не зна идентитет осумњиченог и стога, не остварује непримерени утицај на исход препознавања (Garrloch & Brimacombe, 2001). Чак и када би полицијски службеник који има сазнање о идентитету осумњиченог присуствовао поступку препознавања лица у својству посматрача, а не администратора линије, сведок би могао осетити додатни притисак да се од њега очекује да изврши позитивно препознавање (Phillips et al., 1999: 948).

Поред забринутости да би примена овог правила могла смањити већ дискутабилну успешност препознавања лица, полиција може бити скептична у погледу примене овог правила због перцепције да се тиме на неки начин оспорава њихов професионални интегритет и спремност да спроведу поступак препознавања на објективан начин (Wells et al., 2000: 591). Међутим, занемарује се чињеница да је ова препорука превасходно усмерена ка томе да се спречи ненамерни (а не намерни) утицај администратора линије на сведока. Истовремено, сведоци неретко нису свесни тога да су донели одлуку о препознавању или исказали већи степен сигурности, услед утицаја администратора линије (Charman et al., 2019: 1267).

Исто тако, полицијски службеници који имају улогу администратора линије не морају бити свесни тога да су својим понашањем усмерили сведока на осумњиченог, те да су тако непримерено утицали на исход препознавања (Greathouse & Kovera, 2009: 80). Разлог за то може бити везан за то што је веома тешко контролисати невербалне знакове који се природно јављају као одговор на веровање администратора линије да је сведок изабрао осумњиченог или није. На пример, тешко је контролисати интонацију гласа, поглед ка сведоку и одржавање контакта очима са сведоком (Garrloch & Brimacombe, 2001: 313).

Бенефити примене овог правила се манифестују и када је сведоку саопштена потврдна повратна информација у времену након што је извршио препознавање. Извор такве информације може бити полицијски службеник које непосредно учествује у истрази

кривичног дела који, по сазнању о исходу препознавања, може сведоку пренети информацију да је препознао осумњиченог. Под утицајем ове информације, дати сведок може исказивати већи степен сигурности када даје свој исказ пред судом (Rodriguez & Berry, 2013: 4–5). Чак и када је сведоку саопштена потврдна повратна информација након извршеног препознавања, ако је сам поступак препознавања обављен тако да администратору линије није био познат идентитет осумњиченог у линији, исти ће забележити непосредну изјаву о степену сигурности коју је сведок том приликом исказао, пре него што дође до евентуалне контаминације степена сигурности (услед утицаја потврдне повратне информације).

Ово указује да се применом двоструко анонимног поступка обезбеђује објективно и тачно документовање исхода препознавања и изјаве сведока о степену сигурности (Wells et al., 2020: 15). Када је примењен овај поступак, суд ће бити у могућности да се упозна са првобитним степеном сигурности коју је сведок исказао непосредно након извршеног препознавања, чиме се остварују претпоставке да суд правилно оцени веродостојност сведока и поузданост његовог исказа на главном претресу.

На крају овог дела треба истаћи и то да за примену ове препоруке није потребна реформа која захтева велике материјалне трошкове, с обзиром на то да полиција, генерално, располаже људством који би могли послужити као анонимни администратори линије. Иако у појединим случајевима примена овог поступка може бити скопчана са потешкоћама – нпр. у мањим организационим јединицама полиције са неколико запослених или у случају повратника који су добро познати полицијским службеницима на одређеној, ужој територији, то нису разлози који оправдавају одустајање од примене овог поступка (Rodriguez & Berry, 2013: 7). Реч је о поступку чија је примена научно утемељена и којим се пружају веће гаранције да ће позитивно препознавање осумњиченог представљати објективан и тачан исход који говори у прилог његовој кривици. Такође, смањују се могућности да ће доказ прикупљен на основу препознавања, у кривичном поступку бити оспорен наводима да је био прикупљен на основу сугестивних утицаја администратора линије.

2.4. Избор ометача (Препорука 4)

Типична полицијска линија за препознавање лица сачињена је од осумњиченог (који може бити стварни учинилац или невино лице) и одговарајућег броја ометача, тј. неспорно невиних лица (Fitzgerald et al., 2013: 151). Формирање правичне (непристрасне) линије је један од

најважнијих предуслова за прикупљање објективних и квалитетних доказа на основу препознавања лица, због чега су у научној литератури у фокусу бројна питања: која је улога ометача, какве карактеристике ометачи треба да поседују и које су стратегије које треба користити при њиховом избору (Mickes & Gronlund, 2017: 545).

У научној литератури се могу пронаћи различити термини који се користе за означавање лица која се заједно са осумњиченим постављају у линији за препознавање (нпр. ометачи, мамци, дистрактори, фолије, филери). За потребе ове дисертације се користи термин „ометачи“ којим се означавају неспорно невина лица, односно лица која немају везе са кривичним делом поводом кога се предузима препознавање лица (Charman & Wells, 2007a: 223). Основна карактеристика ометача је та што немају својство осумњиченог, па у случајевима када сведок препозна неког од ометача, реч је познатој грешци коју орган поступка може препознати и која неће резултирати даљим штетним последицама према ометачу, као што су подношење кривичне пријаве и његово даље процесуирање и др. (Lindsay & Wells, 1980: 306).

Основно правило за формирање правичне (непристрасне) линије за препознавање јесте да се *осумњичени не сме истицати у линији*, због тога што се разликује од ометача, који су изабрани на основу тога што се њихов изглед подударе са сведоковим описом учиниоца или због других појединости због којих може привући посебну пажњу (Wells et al., 2020: 23). Дакле, правична линија за препознавање би била она у којој се осумњичени не истиче у односу на остале чланове линије, за разлику од неправичних (пристрасних) линија које сведоку пружају назнаку о томе које лице у линији представља осумњиченог. С тим у вези, у научној литератури се правилан избор ометача разматра у контексту номиналне и функционалне величине линије за препознавање.

Номинална величина линије се односи на број лица која чине линију за препознавање, док се функционална величина линије одређује као број лица која чине линију за препознавање, а која представљају одрживу опцију за избор, односно имају одговарајућу сличност са учиниоцем (Brewer & Palmer, 2010: 79). Правичност линије се не може обезбедити само на основу пуког броја лица која ће сведоку бити предочена заједно са осумњиченим, већ је потребно да таква линија буде и функционална. Уколико линија за препознавање има малу функционалну величину, таква линија је пристрасна, јер је сведок у могућности да јасно утврди које лице у линији представља осумњиченог (Wells, Leippe, & Ostrom, 1979). Сведок би то могао учинити на основу тога што изглед осумњиченог значајно одступа од описа

учиниоца који је претходно дао полицији – нпр. сведок је описао учиниоца као лице мушког пола, висине скоро 2 метра, а линија је сачињена од ометача који су значајно нижи у односу на осумњиченог, тј. једино осумњичени поседује такву специфичну физичку особину.

Јасно је да овакве линије не остварују своју основну сврху, оличену у заштити невиних осумњичених од погрешног препознавања, због чега је потребно успоставити јасне критеријуме за избор ометача. На тај начин се остварује баланс између захтева за смањењем погрешних препознавања, уз истовремену максимизацију тачних препознавања (Fitzgerald et al., 2013: 151). Ово је потребно јер особине ометача могу значајно утицати на то да ли се и у којој мери се осумњичени истиче у линији, а тиме и на одговор сведока приликом препознавања (Brewer & Palmer, 2010: 79). Неправилан избор ометача не само да повећава вероватноћу да ће сведоци препознати осумњиченог, већ нарушава и њихову способност да разликују учиниоца од невиног осумњиченог⁴⁸ (Colloff et al., 2016: 1228).

У циљу јаснијег разумевања начина на који правилан избор ометача доприноси заштити од погрешног препознавања, потребно је размотрити две ситуације које се могу манифестовати у реалним криминалистичким истрагама у којима се спроводи препознавање лица. То су:

1. *Стварни учинилац није присутан у линији која се показује сведоку, већ невини осумњичени* – у том случају, избор ометача треба да заштити невиног осумњиченог од погрешног препознавања тако што ће бити постројен заједно са лицима која су му примерено слична и као таква, представљају адекватан „мамац“ за одвлачење одлуке сведока од осумњиченог⁴⁹ (Wells & Luus, 1990b: 513).
2. *Стварни учинилац је присутан у линији која се показује сведоку* – у том случају, улога ометача је да омогући да се осумњичени издвоји у одговарајућој мери, како би сведок могао да изврши позитивно препознавање, на тај начин што неће бити показан сведоку заједно са ометачима који су му превише слични. У супротном, када су ометачи превише слични са осумњиченим, већа је вероватноћа да ће сведок начинити грешку и изабрати ометача, уместо осумњиченог (Wells, Rydell, & Seelau, 1993: 836).

⁴⁸ Сведоци су мање способни да разликују стварног учиниоца од невиног осумњиченог, када им се показује пристрасна линија у којој само осумњичени има дистинктивну особину коју су претходно описали (нпр. браду, младеж и сл.), због чега се могу погрешно ослањати само на ту особину приликом доношења одлуке о препознавању.

⁴⁹ Супротно томе, када би се невини осумњичени показао сведоку заједно са ометачима који му нису нимало слични, повећала би се вероватноћа да ће га сведок погрешно препознати као учиниоца.

Начелно, у научној литератури разматрају се две основне стратегије за избор ометача у линији за препознавање:

1) Стратегија поклапања са изгледом осумњиченог

Реч је о стратегији која се заснива на критеријуму сличности – ометачи се бирају на основу тога што имају сличне основне особине као осумњичени, као што су: старост, расна/етничка припадност, висина, телесна конституција, дужина и боја косе (Wogalter et al., 1991: 1561). Према доступној научној литератури, ова стратегија се традиционално користи у полицијској пракси, те се већина полицијских службеника изјашњава да користи овај критеријум приликом формирања линија за препознавање (Wogalter, Malpass, & Berger, 1993; Wogalter, Malpass, & Mcquiston, 2004). Основна логика која је у основи ове стратегије је да ће поуздани сведоци, који имају добро сећање о јединственом изгледу учиниоца, бити способни да направе разлику између учиниоца (који може бити присутан у линији или не) и осталих чланова линије који поседују сличне основне особине (Wogalter, Marwitz, & Leonard, 1992: 445).

Међутим, ова стратегија је повезана са дилемом о степену сличности ометача са осумњиченим који је потребно достићи да би линија за препознавање била непристрасна. Када постоји висок степен сличности између ометача и осумњиченог, линија може резултирати пристрасношћу, због тога што би осумњичени тада имао много више заједничких особина са ометачима, него што ометачи имају једни с другима, што би могло олакшати сведоцима да процене које лице у линији представља осумњиченог (Luus & Wells, 1991: 46–48).

Поред тога, у реалним криминалистичким истрагама, осумњичени се најпре постројава у линији за препознавање, јер се његов изглед поклапа са сведоковим описом учиниоца, па се онда поставља питање зашто би ометачи требало да буду одабрани према сличности са осумњиченим, а не на основу поклапања са описом сведока (Wells & Luus, 1990b: 513). Према Навону (Navon, 1992: 576), уколико се осумњичени постројава у линији због тога што се његов изглед подудара са сведоковим описом учиниоца, док се ометачи бирају тако да буду што сличнији осумњиченом, осумњичени и даље представља члана линије који је најсличнији опису учиниоца (и када је невин), због чега постоји већа шанса да буде изабран од стране сведока.

Такође, треба узети у обзир да полиција доноси закључке о изгледу учиниоца на основу описа сведока, који често није толико дескриптиван, због чега могу бити склонији да бирају ометаче који се подудару са изгледом осумњиченог. Међутим, у тренутку када се доноси одлука да се формира линија за сврхе обављања радње препознавања лица, полиција није потпуно сигурна да ли је њихов осумњичени стварни учинилац или није. Чак и када осумњичени одговара опису учиниоца који је узет од сведока, није оправдано бирати ометаче на основу сличности с изгледом осумњиченог, јер у случају да осумњичени није стварни учинилац, може доћи до увећања стопе погрешних препознавања (Clark & Tunnicliff, 2001: 200–201). Због тога, критеријум за избор ометача би требао бити заснован на основу њиховог поклапања са описом учиниоца.

2) *Стратегија поклапања са описом учиниоца*

Према овој стратегији, ометачи се бирају на основу особина учиниоца које је сведок претходно описао, те правична линија за препознавање постоји уколико сви чланови линије поседују опште особине које је сведок претходно описао – нпр. висина, тежина, расна/етничка група, пол и др. (Colloff et al., 2021b). Према Карлсону и сарадницима (Carlson et al., 2019: 7–8), способност сведока да правилно сврстају невина лица и стварне учиниоце у њихове праве категорије (тзв. дискриминабилност) се повећава када су линије за препознавање формиране на основу стратегије поклапања са сведоковим описом учиниоца, у односу на оне које су формиране на основу стратегије поклапања са изгледом осумњиченог.

Једна од предности ове стратегије је управо у томе што постоје јасни критеријуми на основу којих ће се бирати лица која имају улогу ометача, а то су особине које су садржане у опису сведока (Wells et al., 1993: 836). Све док ометачи испуњавају овај критеријум, не ствара се висок ниво ризика да чланови линије буду превише слични са осумњиченим, те се тиме остварује и заштита невиних осумњичених од погрешног препознавања. Када се сведоку истовремено показују чланови линије који деле основне особине, сведок је у могућности да се фокусира на специфичне особине, као што су нпр. очи, бркови и сл. (Carlson et al., 2019: 7). Уколико би један члан линије (осумњичени или ометач) једини имао неку особину коју је сведок описао, онда би сведок могао да изврши погрешно препознавање само на основу те особине.

Како Велс и Лус (Wells & Luus, 1990b: 515) указују, линија за препознавање треба да испуни захтеве правичности у односу на осумњиченог, али да обезбеди очување дискриминативних

особина које су неопходне за успешно препознавање. То се може постићи једино ако се линија за препознавање формира на основу сведоковог описа учиниоца (а не на основу изгледа осумњиченог), тако да сви чланови линије имају заједничке само оне особине које су биле део ранијег описа учиниоца, који је заснован на сећању сведока, док остале особине треба да варирају међу члановима линије. У супротном, бирање ометача који се подударају само са изгледом осумњиченог може отежати задатак препознавања или га чак учинити немогућим – нпр. у неким екстремним ситуацијама, у којима се као ометач бира клон, односно лице које је умногоме идентично са осумњиченим. Како би се спречило повећање броја позитивних препознавања ометача, заједно са смањењем броја тачних препознавања, потребно је водити рачуна да ометачи нису превише слични са осумњиченим, као и једни са другима (Bergold & Heaton, 2018).

Међутим, коришћење стратегије поклапања са описом биће скопчано са потешкоћама у појединим случајевима – нпр. уколико је сведок пружио нејасан опис или недовољно детаљан опис који садржи само неколико општих особина које би могле одговарати великом броју лица. У том случају, осумњичени се може издвајати у линији, иако су ометачи изабрани на основу описа (Wogalter et al., 2004: 79). Коришћење ове стратегије је упитно и у случајевима када је сведок пружио опис који се значајно разликује од физичког изгледа осумњиченог или је опис учиниоца толико јединствен да је веома тешко пронаћи ометаче који би били примерено слични (Wells & Luus, 1990b: 515). У наведеним случајевима, оправдано је комбиновати наведене стратегије – ометачи се бирају тако да подсећају на осумњиченог само у погледу особина у вези којих постоји неслагање у опису сведока у односу на изглед осумњиченог, док остале особине, које нису део описа, треба да варирају међу члановима линије (Wells et al., 1998).

Такође, постоји могућност да сведок није опазио неку јединствену особину учиниоца, иако је та особина постојала код учиниоца, због чега није садржана у опису.⁵⁰ Када је реч о специфичним (дистинктивним) особинама које нису биле део описа учиниоца, пожељно је користити две технике којима се обезбеђује правичност линије за препознавање. Једна од

⁵⁰ Ова ситуација је постојала у претходно описаном примеру из праксе УКП ПУ за Град Београд, јер сведок није запазио дистинктивну особину учиниоца (специфичне флеке које је имао на једној страни чела), због тога што му је учинилац био изложен са стране на којој се та особина није налазила. Иако сведок није првобитно описао да учинилац има флеке на лицу, након неколико месеци је извршио позитивно препознавање осумњиченог (који је имао флеке на лицу) на основу других особина које је претходно описао (пол, висина, телесна конституција, боја очију и косе). Записник о извршеном препознавању је прихваћен од стране суда као доказ.

техника може бити прикривање подручја на којем се налази дистинктивна особина, како код осумњиченог, тако и код свих осталих чланова линије (Wells et al., 1993: 843). Поједина истраживања указују да би код дистинктивних особина требало применити технику реплицирања, која подразумева да сви чланови линије треба да имају исту дистинктивну особину (нпр. младеж) и да је ова техника кориснија у односу на прикривање, јер доприноси повећању броја тачних препознавања (Zarkadi, Wade, & Stewart, 2009).

Поједини истраживачи указују да су обе технике подједнако корисне за формирање правичних линија и спречавање тенденције сведока да изабере осумњиченог који се у линији истиче на основу такве особине (Clark, 2012; Fitzgerald et al., 2013, Colloff et al., 2016). Применом ових техника, омогућује се да се сведоци ослоне на своје сећање о осталим особинама, уместо да своју одлуку заснивају само на основу дистинктивне особине коју су претходно описали. Уосталом, када би дистинктивна особина постојала само код осумњиченог, али не и код осталих чланова линије, таква линија би била пристрасна. Таква пристрасност могла би да умањи способност сведока да разликују невинне осумњичене од стварних учиниоца (Colloff et al., 2016), али и да повећа њихову спремност да изврше препознавање осумњиченог који се непримерено истиче у линији (Clark, 2012; Fitzgerald et al., 2013).

Свака од наведених стратегија има своје предности и недостатке, те још увек не постоји јединствена стратегија која би се могла сматрати оптималном за избор ометача у сваком случају. На пример, стратегија подударања са изгледом осумњиченог може довести до неоправдане сличности између ометача и осумњиченог, која превазилази оно што је потребно да би се омогућила заштита од погрешног препознавања. Насупрот томе, стратегија одабира ометача на основу описа учиниоца резултира тиме да су чланови линије слични само у односу на особине које су наведене у опису, при чему се чланови линије могу значајно разликовати по особинама које нису део тог описа (Wells et al., 1993). Такође, стратегија описа може бити повезана и са потешкоћама самог сведока да опише особине учиниоца којег је запазио, али и са потешкоћама у правилном тумачењу тог описа од стране полицијских службеника, који треба да пронађу осумњиченог који му одговара и да касније формирају линију за препознавање (Wogalter et al., 1992).

У циљу превазилажења недостатака обе стратегије, пожељно је комбиновати их приликом формирања линије за препознавање, односно посматрати их као да су комплементарне, а не

међусобно искључујуће (Stebly & Wells, 2020: 404–405). Минимални критеријум за избор ометача би требао бити тај да превасходно одговарају опису учиниоца који је прикупљен од сведока, јер се на тај начин смањује могућност погрешних препознавања када осумњичени није стварни учинилац.⁵¹ Овакав избор ометача омогућава сведоку да се ослони на своје сећање када врши задатак препознавања, јер сва лица у линији одговарају његовом опису учиниоца (Luus & Wells, 1991). С друге стране, сведоци морају имати могућност да направе разлику између осумњиченог и ометача, због чега ометачи не би требало да личе на осумњиченог више него што је то потребно – довољно је да поседују особине које су наведене у опису учиниоца, али не и оне које нису садржане у опису.

Ипак, у појединим случајевима није оправдано ослањати се само на опис учиниоца, нарочито ако је полиција дошла до осумњиченог на неки други начин, а не само на основу тога што се његов изглед подудара са описом учиниоца – нпр. полиција је успела да добије фотографију учиниоца са снимака надзорних камера или је идентификовала осумњиченог на основу његове сличности са фото-роботом, који је креиран на основу сећања сведока (Wells et al., 2020: 18).

Тада не би било оправдано бирати ометаче само на основу тога што се њихов изглед подудара са сведоковим описом учиниоца, већ би требало да се укључи и критеријум њихове сличности са фотографијом са снимка надзорне камере или са фото-роботом. На тај начин се елиминише пристрасност линије оличена у томе да само осумњичени одговара фотографији или фото-роботу, док ометачи одговарају само опису, чиме се умањује могућност да сведок изабере осумњиченог који својим изгледом може бити веома сличан учиниоцу, иако је реч о невином лицу (Wixted & Wells, 2017).

Управо због тога што се осумњичени може истицати у линији, иако су ометачи изабрани на основу тога што одговарају опису учиниоца, потребно је увек проверити пристрасност линије пре него да се покаже сведоку. Поред физичког изгледа, осумњичени би се могао разликовати

⁵¹ Нпр. сведок је описао учиниоца као мушкарца у двадесетим годинама, са зеленим очима и црном косом, висине око 185 цм. Полиција је идентификовала осумњиченог који одговара датом опису, након чега је изабрала ометаче који такође одговарају том опису, тако да су сви чланови линије мушкарци у двадесетим годинама, са црном косом, приближне висине, али само осумњичени има зелене очи. Иако су ометачи слични у већини описаних особина, сведок би могао изабрати осумњиченог, због тога што једини има зелене очи и више се уклапа у његово сећање о учиниоцу (иако је можда реч о невином лицу). Због тога, сви ометачи би требало да буду изабрани у складу са особинама садржаним у опису учиниоца, ако је реч о квалитетном опису којем осумњичени одговара.

од ометача и на основу одеће⁵² или других контекстуалних фактора,⁵³ због чега се препоручује: 1) да сваки ометач буде слично обучен; 2) да осумњичени промени своју одећу како би се прилагодио одећи коју носе ометачи; или 3) да одећа свих чланова линије буде заклоњена од погледа сведока (Wells et al., 2020: 19).

Како би се постигла објективна процена пристрасности линије, то би требало да учини полицијски службеник који није ангажован у припреми и обављању поступка препознавања. Потребно је упитати га да ли може да изабере осумњиченог у линији, само на основу описа или на основу тога што се осумњичени на неки начин истиче у односу на остале чланове линије (Wixted & Wells, 2017; Steblay & Wells, 2020). У случају потврдног одговора, јасно је да линија за препознавање не остварује своју основну сврху, те је потребно утврдити и отклонити уочене пристрасности.

2.5. Припремна упутства (Препорука 5)

У тренутку када полицијски службеници дођу до примене припремних упутстава, од (презумптивног) сведока су већ прикупљена обавештења, узет је опис учиниоца кривичног дела, осумњичени је идентификован и изабрани су ометачи, те је одабран и полицијски службеник који ће непосредно управљати линијом, а који нема сазнања о идентитету лица која сачињавају линију (тзв. анонимни администратор линије).

Након позивања, сведок ће приступити службеним просторијама полиције ради препознавања, након чега би полицијски службеник требало да га спроведе до посебне просторије у којој је већ постављена линија за препознавање, без саопштавања додатних информација о којима се сведок није претходно изјашњавао. Као и код полиграфског испитивања, када се осумњиченом не пружају никакве додатне информације о елементима кривичног дела поводом кога се испитивање спроводи⁵⁴ (Жарковић & Ивановић, 2020), тако

⁵² Нпр. сведок је описао да је учинилац носио дуксерицу са капуљачом која је била плаве боје са натписом „Адидас“ у пределу грудног коша. Линија би била пристрасна уколико би само осумњичени (а не и ометачи) носио такву дуксерицу.

⁵³ Нпр. осумњичени је ухапшен и једини у линији има везане руке иза леђа, док остали чланови стоје у линији са слободним рукама које су поред тела.

⁵⁴ Полицијски службеници не би требало да разговарају са осумњиченим о околностима кривичног дела, како би се сачувало што више елемената кривичног дела погодних за формулисање релевантних питања (питања у вези са кривичним делом), на која би кривци требало да имају интензивнију реакцију. Таква реакција би требало да буде последица објективних околности везаних за оно што осумњичени непосредно зна о кривичном делу, а не узрокована тиме што су му полицијски службеници саопштили детаље у вези са кривичним делом.

и сведоку не треба давати додатне информације о осумњиченом,⁵⁵ које би могле проузроковати пристрасност и контаминирати његово сећање о учиниоцу. На пример, информација да је осумњичени ухапшен у одећи коју је учинилац носио током извршења кривичног дела, на основу чега сведок може да претпостави ко је осумњичени у линији, на основу одеће коју носи (Kovera & Evelo, 2021).

Међутим, чак и када полиција не говори експлицитно сведоку да су пронашли стварног учиниоца, сведок претпоставља да га полиција позива, јер је идентификовала одређено лице за које постоји одређени степен сумње да је учинилац кривичног дела (Clark, 2005). Начин на који полицијски службеник позива сведока да приступи радњи препознавања може утицати на то да сведок учврсти уверење да се учинилац налази у линији за препознавање, што би даље могло утицати на његову одлуку, независно од упутства којим му је претходно било саопштено да учинилац можда није присутан у линији (Quinlivan et al., 2012: 173–175). Под претпоставком да је полиција пронашла стварног учиниоца, сведок може веровати да је његова улога да препозна осумњиченог као учиниоца и да на тај начин помогне у истрази, те да би сваки други исход представљао неуспех.⁵⁶ Као примери оваквог пристрасног позивања од стране полиције, којим се повећава тенденција сведока да изабере неко лице из линије, могу се навести следећи (Brewer & Palmer, 2010: 82):

Пример 1: „Сматрамо да смо ухапсили учиниоца, молимо Вас да дођете да извршите препознавање.“

Пример 2: „Желели бисмо да приступите задатку препознавања лица и пробате да препознате учиниоца.“

Став да овакво уверење сведока заиста постоји, подржан је у истраживању Мемона и сарадника (Memon, Gabbert, & Hope, 2004: 107), које је показало да је 90% учесника претпоставило да је учинилац (мета) био присутан у линији, иако су претходно били упозорени да учинилац може и не мора бити присутан у линији, док се 17% учесника изјаснило да су осећали притисак да изаберу неко од лица из линије. Посебно занимљиво је

⁵⁵ Ово се нарочито односи на информације о особинама осумњиченог које сведок није претходно описао. Полицијски службеник може пружити овакве информације сведоку, свесно или несвесно, нарочито када верује да је осумњичени заиста и учинилац кривичног дела (нпр. осумњичени је регистровани повратник, чији *modus operandi* одговара начину извршења кривичног дела које се расветљава).

⁵⁶ У једном случају погрешне осуде невиног осумњиченог на основу доказа прикупљеног на основу препознавања, сведок је изјавио да су му полицијски службеници саопштили да у притвору имају осумњиченог који има насилничку прошлост и историју издржавања затворских казни, иако то није био случај. Сведок се није сећао да ли му је касније било саопштено упутство да учинилац можда неће бити присутан у линији (случај: *Missouri v. Briscoe*, 1984, цитирано према: Quinlivan et al., 2012: 174).

то да се значајан број сведока изјаснио да би донели исту одлуку и у случају да су били сведоци у реалним условима, иако је само 48% учесника тачно препознало учиниоца из линије. Због тога, сведоци морају бити упознати са тим (Wells et al., 2020: 20):

1. Да полицијски службеник који управља линијом за препознавање (тзв. администратор линије) не зна које лице у линији је осумњичени, а која лица су ометачи;
2. Да је могуће да се учинилац можда уопште не налази у линији, те да тачан одговор може бити: „учинилац није присутан у линији“ или „ниједно од показаних лица у линији није учинилац“;
3. Да имају могућност да одговоре са „не знам“, уколико нису способни да донесу одлуку о препознавању;
4. Да ће након доношења одлуке о препознавању бити упитани да се изјасне о томе колико су сигурни у тачност донете одлуке;
5. Да ће полиција наставити истрагу, чак и уколико не препознају ниједно лице из линије.

Једна од препорука за обављање успешног препознавања лица, у погледу које постоји консензус у научној литератури, односи се на то да администратор линије треба да саопшти сведоку да *учинилац може и не мора бити присутан у линији*, као и да има *могућност да одбаци линију уколико сматра да се у њој не налази учинилац* (Stebly, 1997; Clark, 2005; Charman, Carol, & Schwartz, 2018; Wells et al., 2020). Оваква упутства се у литератури често називају *непристрасним*, јер се сведоци обесхрабрују у уверењу да се учинилац сигурно налази у линији, а тиме се и спречавају грешке у препознавању, када учинилац није присутан у линији (Malpass & Devine, 1981: 483).

Супротно томе, *пристрасна упутства* би била она којима се сведоку сугерише да се учинилац налази у линији и да је његов задатак да изврши позитивно препознавање, без стављања у изглед да има могућност да не изабере ниједно лице, те да то такође представља легитиман одговор (Clark & Godfrey, 2009: 32). Такође, пристрасност би постојала и уколико би полицијски службеник пропустио да саопшти било које упутство сведоку, пре него што приступи линији за препознавање (Brewer & Palmer, 2010: 83). Ради додатног илустровања разлике у садржају пристрасног припремног упутства у односу на непристрасно упутство, наводе се следећи примери:

Пример 1: (Brewer & Wells, 2006: 16)

Непристрасно упутство: *„Од вас тражимо да покушате да препознате крадљивца. Он се може и не мора налазити у линији. Молимо Вас да нам укажете на ваш избор тако што ћете кликнути на дугме испод одговарајућег лица. Уколико мислите да крадљивац није у линији, кликните дугме „није присутан.“*

Пристрасно упутство: *„Од вас тражимо да покушате да препознате крадљивца. Молимо Вас да укажете на вашу одлуку кликом на дугме испод одговарајућег лица.“*

Пример 2: (Greathouse & Kovera, 2009:74)

Непристрасно упутство: *„Учишилац може и не мора бити присутан у линији и могуће је да су се његове поједине особине промениле током времена. Молимо Вас да пажљиво погледате сваку фотографију која ће Вам бити показана.“*

Пристрасно упутство: *„Имамо осумњиченог у притвору и желимо да Вам покажемо низ фотографија које треба да погледате и одлучите да ли можете да га препознате.“*

Бројна истраживања доследно указују на корисност саопштавања непристрасних упутстава сведоку пре почетка препознавања. Према Малпасу и Девајну (Malpass & Devine, 1981: 487), упутства утичу на то да ли ће сведоци изабрати неко лице из линије. Резултати њиховог истраживања су показали да, када је сведоцима било саопштено непристрасно упутство, 83% сведока је направило тачан избор (када је учинилац био присутан), док је 67% тачно одбацило линију (када је учинилац био одсутан). Насупрот томе, када је сведоцима било саопштено пристрасно упутство, чини се да је дошло до ублажавања критеријума за доношење одлуке, те су сведоци били склонији томе да изврше позитивно препознавање, пропраћено већом стопом грешака, нарочито у случајевима када се учинилац није налазио у линији (само 22% сведока је одбацило линију).

Овај налаз је потврђен и у истраживању Бревера и Велса (Brewer & Wells, 2006: 21–29), у којем су учесници гледали видео снимак крађе кредитне картице, након чега су им саопштена пристрасна или непристрасна упутства, а затим показане линије у којима је учинилац био присутан или одсутан. Учесници којима је било сугерисано да треба да изврше препознавање крадљивца у линији, без упозорења да се он можда не налази у линији, начинили су више грешака оличених у погрешном препознавању неког од чланова линије, иако крадљивац није био присутан у тим линијама. Поред тога, саопштавање пристрасних упутстава може довести до повећања стопе избора (како осумњичених, тако и ометача) и у случајевима у којима учинилац био присутан у линији (Clark, 2005; Brewer & Wells, 2006).

Налаз да непристрасна упутства доводе до повећања критеријума за доношење одлуке о препознавању подржан је и истраживањем које је спровео Кларк (Clark, 2012: 241), чији су резултати показали да су таква упутства довела до нижих стопа погрешних препознавања, али и тачних препознавања. Овај налаз није у складу са резултатима других истраживања, којима се указује да непристрасна упутства немају никакав утицај на стопу тачних препознавања. На пример, проф. Велс (Wells, 2006: 619) сугерише да је највећи проблем за сведоке да препознају одсуство учиниоца у линији, чак и када су претходно били упозорени на то да учинилац можда неће бити присутан у линији која ће им се показати, јер и даље постоји могућност да изаберу лице које представља „следећи најбољи избор“, тј. лице које највише личи на учиниоца у односу на остале чланове линије. Због тога, чак и у случају када су сведоцима претходно била саопштена непристрасна упутства, стопа тачних препознавања може бити умањена у одређеној мери. Ово ће бити нарочито изражено код старијих сведока, који генерално имају тенденцију да врше погрешна препознавања из линија у којима учинилац није био присутан (Memon et al., 2004).

Када сведок прихвати пристрасно упутство и развије снажно уверење да се учинилац сигурно налази у линији за препознавање, критеријум за доношење одлуке о препознавању се снижава, те је вероватноћа да сведок нагађа већа, чак и ако није потпуно сигуран да је лице које је изабрао у линији заиста учинилац. Овом ризику су нарочито изложена малолетна лица као сведоци, јер осетљивији на социјалне утицаје, посебно када им се покаже линија за препознавање у којој учинилац није присутан (Pozzulo & Dempsey, 2006). С друге стране, пристрасно упутство доприноси повећању утицаја који администратор линије остварује у односу на сведока, посебно када сведок није у могућности да самостално утврди то да ли је учинилац присутан у линији (искључиво на основу свог сећања). У таквим ситуацијама, сведок може тежити да се оријентише на вербалне или невербалне сигнале од администратора линије, као помоћ у доношењу одлуке о препознавању (Greathouse & Kovera, 2009: 79–80). Због тога, значајно је да полицијски службеници имају свест о томе да код сведока постоји овакво уверење и да припремним упутствима могу утицати на њихову спремност да изврше препознавање. Упитно је да ли полицијски службеници уопште саопштавају припремна упутства сведоцима, пре него што приступе радњи препознавања лица, а ако то ипак чине, упитно је каква је садржина тих припремних упутстава (Kassin et al., 2001).

Један од најпознатијих докумената који садржи детаљан скуп припремних упутстава која би полицијски службеници требало да саопштавају сведоцима је извештај сачињен од стране радне групе Министарства правде Сједињених Америчких Држава, која је имала задатак да размотри доказе који се прикупљају на основу препознавања лица⁵⁷ (Technical Working Group on Eyewitness Evidence, 1999). Према смерницама у овом извештају, сведоке треба упознати са тим да ће од њих бити затражено да погледају линију или фотографије ради препознавања, те да је препознавање учиниоца подједнако важно, као и ослобађање невиног осумњиченог од сумње да је учинио кривично дело. Даље, извештај сугерише да полицијски службеници треба да упозоре сведоке да се учинилац можда не налази у линији, али и да можда неће изгледати исто као што је изгледао у време извршења кривичног дела, будући су поједине особине подложне променама (нпр. коса). На крају, потребно је уверити сведоке да ће полиција наставити са истрагом кривичног дела, без обзира на исход препознавања, као и да ће се од њих захтевати да се, након доношења одлуке о препознавању, изјасне о степену сигурности са којим су донели такву одлуку (Technical Working Group on Eyewitness Evidence, 1999: 31–32).

У настојању да утврде садржај упутстава који су заступљени у полицијској пракси, Вогалтер и сарадници (Wogalter et al., 2004: 74) су анкетирали полицијске службенике и утврдили су да полиција најчешће користи упутство о присуству/одсуству учиниоца у линији – сведоцима је претходно било саопштено да не морају по сваку цену да изаберу неко лице из линије (52%), да бирају неко лице само уколико су сигурни у то (26%), као и да имају слободу да не изаберу ниједно лице из линије (95%). Поред тога, полицијски службеници су се изјаснили да користе и упутство о промени изгледа учиниоца, односно да упозоравају сведоке да се поједине особине учиниоца могу променити током времена (20%), као и да упозоравају сведоке да фотографије које ће им бити показане, могу бити слабијег квалитета (14%).

Према истраживању које је спровео Форум извршних истраживача полиције (Police Executive Research Forum, 2013: 9), близу 90% анкетираних америчких полицијских агенција се изјаснило да су користили упутство о присуству/одсуству учиниоца,⁵⁸ али се нешто мање од

⁵⁷ Радна група је формирана како би се израдиле смернице о најбољој пракси службеника који су запослени у агенцијама за спровођење закона, која се односи на прикупљање и евалуацију доказа у вези са препознавањем лица које су обавили сведоци. У циљу остваривања мултидисциплинарног приступа, група је била сачињена од полицијских службеника криминалистичке полиције, адвоката и експерименталних психолога.

⁵⁸ Резултати истраживања су показали да 83.9% анкетираних службеника полицијских агенција даје ово упутство сведоцима пре спровођења препознавања на основу фотографија, док га 87,6% користе пре спровођења личног препознавања (Police Executive Research Forum, 2013: 9).

половине изјаснило да не користе преостала три препоручена упутства.⁵⁹ Све ово упућује на закључак да полицијски службеници у значајној мери користе упутство којим упозоравају сведока о могућем одсуству учиниоца из линије. Оваква пракса је у складу са становиштем које заступа научна заједница, којим се указује да ово припремно упутство представља баријеру могућим грешкама у препознавању – када сведоци узимају у обзир да учинилац можда није у линији, склонији су томе да одбаце линију, уместо да бирају лице које највише личи на учиниоца (Wells, 1984; Wells et al., 2020).

Међутим, неколико студија је показало да *упутство о промени изгледа учиниоца* може бити контрапродуктивно, јер доводи до повећања броја погрешних препознавања, без повећања тачних препознавања, због чега би требало размотрити његово сврставање у скуп препоручених упутстава (Charman & Wells, 2007b; Molinaro, Arndorfer, & Charman, 2013; Porter, Moss, & Reisberg, 2014). Наиме, ово упутство полази од тога да учинилац може променити свој изглед протеком времена и да би то могло проузроковати грешке у препознавању – сведок може бити склонији томе да погрешно одбаци линију, односно да не изврши препознавање из линије у којој је учинилац присутан, јер се његов изглед значајно разликује у односу на то како је изгледао у време када га је сведок опазио и запамтио (Molinaro et al., 2013). Упутство подразумева да се сведоцима саопштава да учинилац можда не изгледа исто у линији, као што је изгледао у време кривичног дела, те да су неке особине подложне променама (нпр. коса, брада, бркови, тежина, одећа и сл.). Након тога, сведоцима се саопштава да је потребно да се фокусирају на непроменљиве особине учиниоца, као што су очи, нос, уста, уши и др. (Porter et al., 2014: 436).

Претпоставка да учинилац може променити свој изглед има практичну потпору, јер у већини случајева наступа протек одређеног времена од кривичног дела до проналаска осумњиченог и спровођења препознавања са сведоком (Sauer et al., 2010). Поред тога, сумњиво понашање учиниоца које се јавља као последица психичког оптерећења због извршеног кривичног дела, између осталог, може се манифестовати и кроз промену физичког изгледа (Жарковић & Ивановић, 2020: 52). То значи да учинилац може намерно предузети активности којима мења свој физички изглед, како би смањио ризик од откривања – нпр. пушта браду и бркове, мења фризуру или телесну тежину. Такве промене би могле да наступе и из других разлога – нпр.

⁵⁹ То су следећа упутства: 1) да је једнако важно да се невино лице ослободи од сумње, као и да се изврши препознавање стварног учиниоца; 2) да се изглед учиниоца може променити протеком времена од кривичног дела; и 3) да ће се истрага наставити, без обзира на то да ли је сведок извршио позитивно препознавање.

учинилац се тешко разболео, због чега је у значајној мери смањио своју телесну тежину или му се током времена проредила коса и сл. С тим у вези, што је већа промена изгледа учиниоца, претпоставка је да ће упутство бити корисније за смањење погрешних одбацивања линије, из разлога што сведок не распознаје да је учинилац променио свој изглед (Charman & Wells, 2007b: 5). Међутим, ова претпоставка је оспорена у једном од истраживања, које је указало на то да ово упутство нема позитивне ефекте ни када је учинилац значајно променио свој изглед (Molinaro et al., 2013).

Ове промене треба разликовати од прерушавања (маскирања), као припремне радње која подразумева да учинилац ставља на себе поједине додатке као што су: маске за лице, качкети, наочаре за сунце, шалови и слично, како би заштитио свој идентитет током извршења кривичног дела (Жарковић & Ивановић, 2020). С тим у вези, спроведено је више истраживања која су у фокусу имала штетне ефекте маскирања на перцепцију лица и на касније препознавање (Shapiro & Penrod, 1986; Noyes & Jenkins, 2019). Једно од најновијих истраживања указује да у случајевима када је сведок уочио учиниоца који је имао маску на лицу, потребно је да полиција формира линију за препознавање у којој ће сви чланови бити маскирани, утврђујући да је број тачних препознавања већи у таквим линијама, у односу на линије у којима ниједан члан линије није био маскиран (Manley, Chan, & Wells, 2022). Међутим, мали је број истраживања који се баве ефектима тзв. натуралистичких промена у изгледу учиниоца, које су у садржане у упутству о промени изгледа.

Постоји више могућих објашњења како упутство о промени изгледа учиниоца утиче на перформансе препознавања лица. Према Шарману и Велсу (Charman & Wells, 2007b: 7–8), постоје два могућа објашњења овог утицаја на сведоке: 1) код сведока се смањује критеријум потребан за доношење одлуке о препознавању, јер се подстичу да изврше препознавање неког лица из линије, иако се то лице не поклапа са њиховим сећањем о учиниоцу; 2) сведоци се подстичу да се упусте у различите менталне мутације чланова линије – нпр. да замисле чланове линије са другачијом косом, већом тежином или да прилагођавају друге променљиве особине чланова линије према свом сећању о учиниоцу.⁶⁰

Да би проверили наведене ефекте, поменути истраживачи су спровели експеримент у којем једној групи учесника није било саопштено ово упутство, док је другој групи учесника било

⁶⁰ На тај начин, сведоци упоређују своје сећање на учиниоца са новим, мутираним лицима из линије, што резултира већим подударењем и тенденцијом да изврше позитивно препознавање (погрешно или тачно).

саопштено да учинилац можда не изгледа исто у линији, као што је изгледао у време кривичног дела, уз навођење примера да је учинилац могао променити фризуру, шминку, да може деловати млађе или старије, односно другачије у неком другом аспекту. Резултати су показали да је упутство имало штетне ефекте на перформансе препознавања – поред тога што је дошло до повећања стопе погрешних препознавања у линијама у којима је учинилац био одсутан,⁶¹ упутство није допринело ни повећању стопе тачних препознавања у линијама са присутним учиниоцем. Такође, учесницима којима је саопштено ово упутство је требало не само више времена да донесу одлуку о препознавању, већ су исказивали и нижи степен сигурности у донету одлуку (Charman & Wells, 2007b: 18–20).

Исти налаз о штетности упутства о промени изгледа подржан је истраживањем које су спровели Молинаро и сарадници (Molinaro et al., 2013: 438), из разлога што ово упутство није утицало на повећање броја тачних препознавања из линија у којима је учинилац био присутан (иако је дошло до повећања броја препознавања ометача), али је допринело повећању броја погрешних препознавања, када учинилац није био присутан у линији. Занимљиво је то што су резултати овог истраживања показали да утицај овог упутства не зависи од степена промене изгледа учиниоца, јер је подједнако неефикасно и када је учинилац у мањој мери променио свој изглед, као и када су такве промене биле значајне.

У истраживању спроведеном од стране Портера и сарадника (Porter et al., 2014: 157), сведоцима је представљена другачија верзија упутства о изменама у изгледу. Уместо да их информишу да лица која ће им бити показана на фотографијама можда неће изгледати идентично као учинилац у време кривичног дела, објашњено им је да се фотографије често праве у различитим временским условима и да на њима тен лица није увек савршено представљен. Након тога, сведоци су били упућени да се фокусирају на непроменљиве особине, као што су очи, нос, уста и уши, уместо на променљиве детаље, као што су длаке на лицу, коса, тежина и одећа. Резултати су складу са претходно наведеним налазима – упутство је повећало стопу избора, али не и тачност препознавања, чак и када су учиниоци значајно променили свој изглед.

Такође, степен сигурности се смањивао код учесника који нису изабрали ниједно лице из линије (Porter et al., 2014: 157). Овај налаз је посебно занимљив, јер су учесници којима је

⁶¹ Стопа погрешних препознавања невиног осумњиченог је била повећана преко 50% код учесника којима је претходно било саопштено упутство о промени изгледа.

било саопштено упутство о промени изгледа исказивали нижи степен сигурности у донету одлуку, без обзира на то да ли су извршили позитивно препознавање или су одбацили линију. Насупрот томе, резултати истраживања која су се бавила упутством о присуству/одсуству учиниоца у линији показују да су сведоци који су добили такво пристрасно упутство, исказивали висок степен сигурности у своје одлуке (Stebly, 1997: 294–296), а нарочито су то чинили сведоци који не би извршили позитивно препознавање да нису добили такво упутство (Charman et al., 2018: 292).

Јасно је да сведоци погрешно верују да, самим тим што је полиција организовала препознавање лица, учинилац мора бити присутан у линији, због чега је задатак полицијског службеника који има улогу администратора линије да сведоку јасно стави до знања да је одбацивање линије такође легитиман, па и пожељан одговор, уколико не препознаје ниједно лице у линији као учиниоца (Clark, Moreland, & Larson, 2018: 71–72). Када је реч о упутству о промени изгледа, није нужно наглашавати сведоцима да се изглед учиниоца можда променио, јер научно засновани налази сугеришу да такво упутство смањује критеријум за доношење одлуке о препознавању. То даље значи да се овим упутством сведоци охрабрују да изаберу неко лице из линије, упркос томе што не постоји подударање између тог лица и њиховог сећања о учиниоцу (Porter et al., 2014). Уместо тога, када полиција утврди да се изглед учиниоца значајно променио у односу на време када га је сведок опазио, а постоје чврсти разлози да се верује да је осумњичени стварни учинилац кривичног дела (нпр. лице учиниоца се јасно види на снимку видео надзора, а утврђено је и да трагови крви пронађени на одећи осумњиченог припадају жртви), полицијски службеници могу одлучити да обаве препознавање на основу фотографија. Том приликом могу користити фотографију осумњиченог на којој приближно изгледа као у време кривичног дела, те изабрати низ фотографија ометача које одговарају опису учиниоца, али и изгледу осумњиченог на фотографији (Charman & Wells, 2007b: 17–21).

Иако сва наведена упутства имају своју сврху,⁶² према Лампинену и сарадницима (Lampinen et al., 2019: 420), детаљнија верзија упутстава не пружа било какву додатну корист, од оне која се постиже једноставним саопштавањем сведоку да учинилац може или не мора бити присутан у линији. Због тога је од пресудног значаја користити припремна упутства чији су

⁶² Нпр. упутство којим се сведоку саопштава да је, поред препознавања учиниоца, једнако важно и ослободити сумње невиног осумњиченог, има своју сврху оличену у томе да се сведок подсећа да његово погрешно препознавање може допринети наступању штетних последица према препознатом лицу, уколико је невино.

бенефити научно потврђени. Оно што је сигурно јесте да у научној литератури постоји консензус да непристрасно упутство о присуству/одсуству учиниоца обезбеђује значајну заштиту од погрешних препознавања, због чега га и можемо третирати као стандардно полицијско упутство које треба обавезно применити пре сваког поступка препознавања лица.

2.6. Прикупљање изјаве о степену сигурности (Препорука 6)

У складу са наведеним препорукама за саопштавање припремних упутстава, администратор линије би требало да упозна сведока са тим да ће, након препознавања, од њега бити затражено да се изјасни о томе колико је сигуран у тачност донете одлуке. Ово упутство доприноси томе да сведок опрезније доноси одлуку о препознавању, као и да размотри разлоге који га чине довољно сигурним да изврши позитивно препознавање, тј. да изабере конкретно лице из линије (Douglass & Smalarz, 2019: 120). Када је обавештен о овоме, сведок може имати тенденцију да, када није довољно сигуран да изабере неко лице из линије, размисли о другим могућим одговорима (нпр. да одбаци линију због тога што ниједно лице не одговара његовом сећању о учиниоцу или да одговори са „не знам“). Такође, овим упутством се спречава могућност да сведок погрешно закључи да администратор линије тражи од њега да се изјасни о степену сигурности због тога што преиспитује његову одлуку из разлога што је погрешно (Wells et al., 2020: 22).

Питање степена сигурности сведока у тачност донете одлуке о препознавању представља једно од најинтригантнијих питања у научној литератури, нарочито због тога што се степен сигурности сматра једном од најзначајнијих одредница тачности препознавања. Такође, суд се ослања на исказани степен сигурности када процењује вероватноћу да је сведок извршио тачно препознавање, у складу са претпоставком да је већи степен сигурности повезан са тачношћу донете одлуке (Wells, Ferguson, & Lindsay, 1981: 689). Чак се и полицијски службеници који учествују у истрази конкретног кривичног дела или имају улогу администратора линије, али и јавни тужилац, могу водити тиме да доказ прикупљен на основу препознавања добија на значају, само када је препознавање извршено са високим степеном сигурности. Ово може проузроковати да се сведок охрабрује да искаже већи степен сигурности, иако није у тој мери сигуран у тачност своје одлуке (Kovera & Evelo, 2021: 321).

Такође, када полицијски службеници делују са претпоставком кривице, тј. имају уверење да је осумњичени који се постројава у линији заиста учинилац, могу бити склони томе да

пристрасно тумаче доказе прикупљене препознавањем, дајући им већу тежину од оне коју заиста имају. Последишно, пристрасна перцепција о снази овог доказа може довести до учвршћивања уверења јавног тужиоца да предузме даље процесне радње према осумњиченом (Charman, Douglass, & Mook, 2019: 33).

Случајеви погрешних осуда невиних људи, који су касније били ослобођени на основу ДНК анализе, откривају значајан број сведока који су тада са високим степеном сигурности или потпуним уверењем препознали осумњичене као учиниоце, мада су у суштини направили грешку⁶³ (Innocence Project, 2024). Поједини истраживачи указују да је погрешно препознавање узрок погрешне осуде невиних лица у више од 80% случајева (Scheck, Neufeld, & Dwyer, 2001). Применљивост ових налаза на правни систем у Републици Србији је ограничена, из разлога што припада европско-континенталном правном систему, док су поменути налази изведени на основу података о погрешним осудама донетих у државама које прате традицију англосаксонског правног система. У овим државама се примењује поротни систем суђења, у којем процесне стране остварују велики утицај на извођење доказа у поступку, у виду усмеравања пороте.

Поменута открића су утицала на то да истраживачи у фокус својих истраживања ставе варијабле које могу допринети томе да сведоци верују да су тачно препознали учиниоца, укључујући и поједине поступке које полиција користи приликом обављања препознавања лица, за које се показало да могу утицати, како на одлуку сведока, тако и на исказани степен сигурности. Резултати експерименталних истраживања, заједно са примерима из праксе, недвосмислено указују да сведоци који су извршили погрешно препознавање, могу бити веома сигурни да су били тачни (Luus & Wells, 1994; Sporer, Penrod, Read, & Cutler, 1995; Garrioch & Brimacombe, 2001; Shaw, Zerr, & Woythaler, 2001). Овај налаз даље имплицира да ослањање на изјаве о сигурности сведока као одреднице за процену тачности извршеног препознавања, може бити проблематично, посебно због сложеног односа између сигурности и тачности препознавања.

С једне стране, на тачност препознавања лица може утицати низ варијабли као што су: чуло вида сведока, његова концентрација, осветљеност под којом је посматрао учиниоца, време које му је било на располагању да посматра учиниоца, присуство оружја или насиља током

⁶³ У 72% случајева у којима су невинне особе биле погрешно осуђене, кривична осуда је била утемељена на исказу сведока који су извршили нетачно препознавање.

кривичног дела, време задржавања и др. (Semmler et al., 2018). Иако је реч о тзв. варијаблама процене, спроведена су бројна истраживања која су настојала да утврде како ове варијабле утичу на везу између тачности препознавања и сигурности сведока у тачност донете одлуке о препознавању. На пример, у једном од истраживања, услови осветљености су допринели дисоцијацији између тачности и сигурности, када су учесницима биле показане фотографије лица при већој осветљености у односу на осветљеност под којом су првобитно уочили то лице на фотографији.⁶⁴ Сведоци су веровали да је то допринело да буду тачнији, иако су били тачнији када су светлосни услови били истоветни (Busey, Tunnicliff, Loftus, & Loftus, 2000: 45).

Према Мемону и сарадницима (Memon et al., 2003: 348–349), време изложености (експозиције), тј. време које сведок има да посматра учиниоца⁶⁵, доприноси субјективној процени сведока у погледу тога колико је сигуран у тачност донете одлуке – дуже време изложености је значајно повећало тачност препознавања учесника, када је учинилац био присутан у линији. Такође, учесници су били тачнији у одбацивању линије, када учинилац није био присутан. Међутим, најважнији налаз је био тај да сигурност није поуздан индикатор тачности у условима дужег времена изложености, посебно када учинилац није присутан у линији, јер су у овим условима и тачни и нетачни сведоци имали подједнако висок степен сигурности у своје одлуке.

Сведоци реалних кривичних дела неретко приступају задатку препознавања лица након протекла одређеног времена од кривичног дела, због чега и време задржавања представља варијаблу која може утицати на однос између тачности и сигурности. Према истраживању Сауера и сарадника (Sauer et al., 2010: 344–345), време задржавања од неколико недеља није негативно утицало на однос сигурности и тачности, јер су резултати истраживања показали да је висок степен сигурности учесника који су изабрали неко лице из линије био повезан са повећаном тачношћу. Ипак, постављено је јасно упозорење у тумачењу ових „охрабрујућих“

⁶⁴ Наведени услови заправо симулирају реалну ситуацију у којој сведок може уочити учиниоца под слабијим осветљењем, након чега се с њим спроводи задатак препознавања под оптималнијим осветљењем. С тим у вези је и препорука да осветљење под којим се осумњичени (или његова фотографија) показује сведоку у линији треба да буде приближно осветљењу које је постојало у време кривичног дела, тј. које је постојало када је сведок првобитно опазио учиниоца.

⁶⁵ Истраживање је узело у обзир чињеницу да сведоци могу посматрати учиниоца у краћем или дужем временском интервалу. Нпр. сведоци могу доћи у директну конфронтацију са учиниоцем због чега остварују блиски контакт с њим, али могу и опазити учиниоца на неколико секунди, тј. успутно, не знајући да је реч о учиниоцу.

результата, а то је да се са повећањем времена задржавања, повећава и вероватноћа да се манифестују друге варијабле које могу угрозити однос између сигурности и тачности (нпр. сведоку може бити саопштена потврдна повратна информација након кривичног дела која може повећати његову сигурност).

С тим у вези, Викстед и сарадници (Wixted et al., 2016: 200) такође сугеришу да степен сигурности сведока може бити изузетно добар показатељ тачности, чак и након интервала задржавања од 6 до 9 месеци, ако је изјава о степену сигурности забележена када је првобитни задатак препознавања био спроведен у непристрасним условима (нпр. линија је била правична, није било утицаја администратора линије и др.). Због тога што након препознавања могу наступити различити догађаји који би могли контаминирати сећање сведока и нарушити информативну вредност сигурности коју је исказао, битно је да се изјава о степену сигурности узима и документује одмах након што је сведок донео одлуку о препознавању.

Дакле, на степен сигурности сведока могу најпре утицати варијабле које су биле присутне током кривичног дела, чак и пре него што приступе задатку препознавања лица. Начелно, када су постојали оптимални услови за посматрање учиниоца током кривичног дела, тачни сведоци имају тенденцију да буду сигурнији у своје одлуке о препознавању, за разлику од нетачних сведока. Када поменути услови нису били оптимални, нетачни сведоци могу исказивати већи степен сигурности, који чак може превазилазити сигурност коју су исказали тачни сведоци (Bradfield et al., 2002: 117–118).

Поред тога, треба размотрити да степен сигурности може зависити и од личности сведока – нпр. од општег самопоуздања сведока, које подразумева степен у којем сведок верује у сопствене свеукупне способности, неvezано за конкретан контекст⁶⁶ (Thorley & Kumar, 2016: 346). Такође, различити друштвени утицаји, односно интеракције које је сведок остваривао са другима, имају потенцијал да повећају или умање његову сигурност (Schmechel et al., 2006). Једно од објашњења зашто су сведоци подложни промени степена своје сигурности (повећању или смањењу) може бити повезано с тим да ли сведоци перципирају да се њихове изјаве могу проверити (нпр. изјавама других сведока или другим доказима). Уколико је сведок свестан тога да се његова јавна изјава може проверити, могао би бити конзервативнији

⁶⁶ Опште самопоуздање није исто што и специфично самопоуздање, које је променљиво јер се односи на то како лице оцењује сопствену способност у одређеном домену у датом тренутку (Thorley & Kumar, 2016: 346).

када процењује своју сигурност, нарочито када није сигуран у то да је донео тачну одлуку о препознавању. Међутим, када могућност провере не постоји (нпр. постоји само један сведок кривичног дела, нису прикупљени други докази), сведок би могао исказати већи степен сигурности, верујући да ће у том случају од стране суда бити перципиран као „добар“ сведок (Shaw et al., 2001: 151).

Такође, ако је сведок изложен изјави у којој други сведок истог кривичног дела указује на одређено лице као учиниоца,⁶⁷ може ускладити своје сећање о учиниоцу, односно прилагодити га изјави тог другог сведока, како би био доследан. Ризик да ће сведок прилагодити своју изјаву у погледу идентитета учиниоца, чак и када је изјава другог сведока нетачна, нарочито је изражен када је сведок недовољно сигуран у то које је од присутних лица учинилац, као и када други сведок указује на учиниоца са високим степеном сигурности (Thorley & Kumar, 2016: 354–357). Такође, сведок би могао повећати своју сигурност у тачност донете одлуке о препознавању, ако је претходно дошао до идентитета осумњиченог тражећи га на друштвеним мрежама или добијањем његових фотографија од других сведока или полицијских службеника (Douglass & Smalarz, 2019: 126–127).

У категорију друштвених (социјалних) утицаја могле би се сврстати и варијабле као што су: утицај администратора линије, поновљено препознавање, саопштавање повратних информација и друге варијабле које могу повећати сигурност сведока, без повећања тачности препознавања (Bradfield et al., 2002). Реч је о варијаблама система које су заступљене у поступцима које полиција користи када прикупља доказе на основу препознавања и којима се може управљати, с обзиром на то да се манифестују током или непосредно након препознавања (Wells, 2018: 264). Успостављање контроле над варијаблама система је битно, јер се тако спречава контаминација изјава које сведоци пружају о степену сигурности у тачност донетих одлука о препознавању, омогућавајући јасније разликовање између тачних и нетачних изјава.

Да би се обезбедило коришћење степена поверења као одреднице за процену тачности сведока, потребно је да су резултати препознавања прикупљени и обезбеђени у складу са дефинисаним препорукама које подразумевају (Smalarz & Wells, 2015; Wells et al., 2020):

⁶⁷ Нпр. сведок би могао разговарати са другим сведоком непосредно након кривичног дела, а пре него што приступи задатку препознавања лица. Такође, полицијски службеници који прикупљају обавештења од сведока могу да му предоче да је други сведок указао на одређено лице, које је било присутно током кривичног дела, као на учиниоца.

- Одговарајући избор ометача, како се осумњичени не би истицао у линији;
- Саопштавање припремног упутства сведоку да је учинилац можда присутан у линији, а можда и није, уз експлицитно објашњење да има опцију да одговори са „не знам“ или са „учинилац није присутан“;
- Примену двоструко анонимног поступка који забрањује учешће администратора који има знање о идентитету осумњиченог у линији;
- Прикупљање непосредне изјаве о степену сигурности сведока;
- Одговарајуће документовање тока и исхода препознавања, по могућству видео снимком.

Поштовање наведених препорука је важно како би се научно заснован налаз, везан за то да сигурност може бити значајна одредница тачности препознавања код сведока који су извршили позитивно препознавање,⁶⁸ могао применити у реалним случајевима. Разлог за то је садржан у чињеници да је поменути налаз добијен на основу истраживања у којима је сећање учесника било проверено под идеалним условима, односно уз поштовање свих наведених препорука (Wixted et al., 2016: 192). На пример, Бревер и Велс (Brewer & Wells, 2006: 22) сугеришу да су се позитивна препознавања, извршена од стране сведока који су исказивали степен сигурности од 90–100%, показала као веома тачна. Налаз да је сигурност коју сведок исказује поводом извршеног позитивног препознавања (када је изабрао неко лице из линије), добар показатељ његове тачности, подржан је и у истраживању Викстеда и сарадника (Wixted et al., 2015: 309), у којем се такође сугерише да је неопходно да се поступак препознавања спроведе у складу са свим наведеним препорукама.

Међутим, то не значи да овакву, скоро апсолутну сигурност, треба третирати као недвосмислен доказ о томе да је сведок донео тачну одлуку о препознавању. Разлог због којег то не треба чинити се везује за недостатак потврде да су у припреми и обављању конкретног поступка препознавања биле испоштоване све наведене препоруке. Такође, потребно је обазриво тумачити сигурност коју сведок исказује када доноси одлуку да одбаци линију, тј. да не изабере ниједно лице из линије, јер се у овим случајевима степен сигурности показао као слаб показатељ за процену тачности такве одлуке (Brewer & Wells, 2006; Leippe & Eisenstadt, 2007). На то да веза између тачности и сигурности представља поуздан показатељ тачности препознавања лица указују и резултати мета-анализе коју су спровели Шпорер и

⁶⁸ Овакви сведоци се у научној литератури означавају као „они који бирају“, због тога што доносе одлуку да изабере неко од показаних лица из линије, било да је реч о осумњиченом или ометачу.

сарадници (Sporer et al., 1995: 322–324), која је обухватила 30 студија у којима је био коришћен метод исценираног догађаја, након чега су учесницима биле показиване линије са присутном или одсутном метом.

Да би степен сигурности сведока био корисна одредница његове тачности, потребно је да то буде тзв. првобитна сигурност, тј. сигурност коју је сведок исказао непосредно након доношења одлуке о препознавању, а пре наступања спољних утицаја који би је могли променити (Smalarz & Wells, 2013: 172). Поред сачињавања записника, Велс и сарадници (Wells et al., 2020: 23) сугеришу да је потребно видео-снимање целокупног поступка препознавања, укључујући фазу узимања изјаве о степену сигурности од сведока. Поред тога што се на тај начин омогућава верно документовање првобитне сигурности сведока, видео снимак приказује и евентуално присуство варијабли које би могле допринети повећању такве сигурности.⁶⁹

Прикупљање непосредне изјаве о сигурности од сведока је битно и због евентуалног наступања тзв. „инфлације сигурности“ која подразумева да сведоци могу постати сигурнији у тачност своје одлуке протеклом времена од првобитне провере њиховог сећања (Wells et al., 1998: 635–636). Постојање феномена инфлације сигурности је потврђено у реалним случајевима, на шта указује анализа случајева ослобађања погрешно осуђених лица на основу ДНК анализе.

Како Гарет (Garrett, 2011: 49) утврђује, у 57% случајева у којима су невина лица била погрешно осуђена на основу исказа сведока, сведоци су се изјашњавали да нису били сигурни у тачност одлуке коју су донели у време првобитног задатка препознавања лица у полицији. Надаље, ови сведоци нису изабрали осумњиченог у првом покушају или су изабрали осумњиченог, иако нису били сигурни да је реч о учиниоцу. Истовремено, поједини сведоци су се изјашњавали о томе да су имали проблема током препознавања, јер уопште нису могли да јасно виде лице учиниоца током кривичног дела. Поражавајући ефекти инфлације сигурности огледају се у томе да су ови сведоци, иако нетачни, постали сигурнији током

⁶⁹ Нпр. на видео снимку може бити приказан сведок који неодлучно посматра чланове линије и говори администратору линије да има дилему у погледу лица на позицији број 2 и 3, након чега му администратор покретом руке указује на особу која се налази на позицији број 3. Снимак може бити користан у случају да је сведок, након сугестивног поступка администратора, изабрао лице на позицији број 3 и извршио њено позитивно препознавање, исказујући висок степен сигурности да је дато лице учинилац (иако је првобитно био неодлучан).

времена, што је допринело томе да их суд оцени као поуздане и убедљиве и да на основу њихових исказа донесе осуђујућу пресуду.

Када је степен сигурности сведока правовремено документован, суд је у прилици да буде информисан о томе да је наступила значајна промена у степену сигурности сведока у односу на сигурност коју је сведок исказао поводом провобитне одлуке о препознавању, те да ову чињеницу уважи приликом оцењивања његове веродостојности и доказне вредности извршеног препознавања (Douglass & Jones, 2011). Бројне теренске студије указују да значајан део судија нису у стању да правилно схвате везу између тачности и сигурности, те да поступају са уверењем да је степен сигурности који сведок исказује у извршено препознавање добар показатељ његове тачности (Schmechel et al., 2006: 198). Тим пре, искази сведока који су веома сигурни у тачност донете одлуке о препознавању, у поређењу са онима који нису, вероватно ће имати већи значај за доношење одлуке од стране суда.

С тим у вези, од значаја је питање да ли је суд у сваком случају информисан о томе да је током времена код сведока дошло до повећања сигурности и ако јесте упознат са тим, на који начин третира такво повећање сигурности (Sauer et al., 2010). Са циљем да истраже ово питање, научници су спровели бројне експерименте који су анализирали реакције учесника који су били постављени у улогу поротника, познатих као „лажни поротници.“ На пример, истраживање Бредфилда и Мекистона (Bradfield & McQuiston, 2004: 384) указује да су оцене сведока са становишта поротника биле ниже у случајевима где је дошло до значајног повећања сигурности сведока на суђењу, у односу на његову сигурност изражену приликом првобитног задатка препознавања. Такве оцене су се десиле само када су адвокати одбране експлицитно указивали на то да таква измена сигурности може угрозити тачност одлуке сведока и довести у питање кривицу лица које је препознато као учинилац.

Овај налаз је даље подржан истраживањем Џоунса и сарадника (Jones, Williams, & Brewer, 2008: 174–175), које је показало да учесници-поротници узимају у обзир инфлацију сигурности и на основу тога прилагођавају своју оцену о веродостојности сведока. Ово истраживање је показало и то да су учесници-поротници процењивали веродостојност сведока у зависности од тога како су оправдавали своје повећање сигурности. Сведоци који су пружали неубедљива објашњења⁷⁰ су били дискредитовани у већој мери, док су они

⁷⁰ Неубедљиво објашњење је подразумевало да су сведоци оправдавали повећање степена сигурности тиме што су желели да их суд оцени као веродостојне и да кривац одговара због онога што је учинио.

сведоци коју су давали разумна, прихватљива објашњења⁷¹ били оправдавани и перципирани као веродостојни, упркос томе што су такође били изложени инфлацији сигурности (Jones et al., 2008: 174–175). Такав налаз је забрињавајући због тога што указује да би суд могао процењивати недоследне сведоке као веродостојне, уколико могу да убеду суд да је њихово повећање сигурности разумно. Међутим, овај налаз није био подржан резултатима истраживања Паиве и сарадника (Paiva, Berman, Cutler, Platania, & Weipert, 2011: 272–273), који показују да су учесници-поротници перципирани као мање тачне оне сведоке код којих је утврђена инфлација сигурности, без обзира на њихова објашњења и разлоге наступања исте.

Истраживање Бревера и Бурка (Brewer & Burke, 2022: 361–362) је испитало интеракцију између доследности сведочења и сигурности сведока, са једне стране, и процене учесника-поротника о вероватноћи да су осумњичени извршили кривична дела и донетих пресуда, с друге стране. Сигурност сведока се показала као варијабла која је имала снажан и убедљив утицај на процене учесника-поротника, без обзира на то да ли је сведочење било доследно или недоследно. Овај налаз показује да чак и када је сведочење недоследно, утврђене недоследности имају мањи утицај на суд, уколико је реч о сигурном сведоку и обратно, да доследно сведочење неће бити толико убедљиво када сведоку недостаје сигурности.

Научно засновани налази недвосмислено показују да је прикупљање непосредне изјаве о степену сигурности од сведока ефикасна заштитна мера за спречавање инфлације сигурности, тј. да представља значајно средство за спречавање контаминације сигурности од спољних утицаја, који нису ни у каквој вези са тачношћу (Smalarz & Wells, 2013; Sauer & Brewer, 2015). Ово оправдава обавезну примену поменуте препоруке, као стандардног поступка у оквиру система прикупљања и обезбеђења доказа на основу препознавања. Уколико полицијски службеници нису прикупили такву изјаву или постоје оправдани разлози за веровање да забележени степен сигурности не одговара стварном стању ствари, постоји вероватноћа да је доказ прикупљен препознавањем контаминиран.

Када се утврди да овај доказ није прикупљен на одговарајући начин, суд би требало да га изузме из доказног материјала, на исти начин као што би то учинио са другим доказима (нпр.

⁷¹ Објашњења која су прихваћена као убедљива су подразумевала да су сведоци оправдавали повећање степена сигурности наводећи да су били нервозни током првобитног поступка препознавања и да је протек времена допринео томе да разбистре своје мисли, те да су сада много сигурнији у то да су изабрали стварног учиниоца из линије.

са исказом осумњиченог који је прикупљен на основу саслушања извршеног од стране полиције без присуства браниоца). Ако суд одлучи да прихвати доказ прикупљен препознавањем, може користити изјаву о првобитној сигурности сведока (ако је доступна), како би утврдио чињеницу везану за евентуално наступање инфлације сигурности до његовог сведочења пред судом.⁷² Када је утврђено да је сведок значајно повећао степен сигурности у тачност донете одлуке о препознавању, суд би морао узети у обзир да је сигурност коју сведок исказује пред судом прилично непоуздана одредница тачности извршеног препознавања.

2.7. Повратне информације (Препорука 7)

Једна од најистраживанијих варијабли из категорије друштвених утицаја која се доводи у везу са контаминацијом изјаве сведока о степену сигурности јесте повратна информација. *Повратна информација* се може дефинисати као било која информација саопштена сведоцима након што су донели одлуку о препознавању, којом им се сугерише да ли су препознали осумњиченог из линије или нису (Smalarz & Wells, 2015: 121). Ово поступање се везује за тренутак када је сведок већ донео одлуку о препознавању, те стога неће имати утицај на тачност одлуке, али може појачати тенденцију сведока да закључе да су извршили тачно препознавање, чак и ако су погрешили (Neuschatz et al., 2005). Поред тога што таква информација може допринети повећању степена сигурности сведока, они могу неосновано закључити да су њихов поглед, пажња и генерално њихово сећање били бољи него што заправо јесу (Stebly et al., 2014: 2–3).

У научној литератури постоји консензус да су повратне информације, у односу на све остале варијабле система, најснажније повезане са феноменом тзв. инфлације сигурности, како тренутне сигурности – коју сведок исказује након доношења одлуке о препознавању, тако и ретроспективне сигурности – коју сведок исказује да је постојала у време када је донео одлуку, тј. када то чини после доношења одлуке⁷³ (Wells & Bradfield, 1998: 374). Због тога, битно је да се полицијски службеник који управља линијом суздржи од саопштавања било каквих повратних информација сведоку којима му се сугерише да ли је препознао осумњиченог, пре него што прикупи његову непосредну изјаву о степену сигурности (Wells,

⁷² Ако је утврђено да је сведок повећао степен сигурности до сведочења пред судом, његова првобитна изјава омогућава суду да утврди меру у којој се та сигурност повећала.

⁷³ Нпр. када се сведок изјашњава пред судом о степену сигурности коју је имао у време када је извршио препознавања.

1988: 126). У супротном, сведоци би могли мењати своју изјаву, пре свега у правцу повећања сигурности са којом су извршили препознавање, која није праћена тачношћу, усмеравајући даљу истрагу на осумњиченог. Такви сведоци ће у каснијем судском поступку вероватно бити убедљивији, због чега се повећава могућност да њихов исказ буде коришћен за доношење осуђујуће пресуде против препознатог лица (осумњиченог), што је нарочито погубно уколико не постоји поклапање између идентитета осумњиченог и учиниоца (Douglass & Steblay, 2006).

Оригинално истраживање о ефекту повратних информација спровели су Велс и Бредфилд (1998), у којем је сећање учесника (сведока) било проверено у линији за препознавање у којој је мета била одсутна, након чега је једној групи учесника била саопштена потврдна повратна информација од стране администратора линије, тј. информација којом им је сугерисано да су препознали осумњиченог. Сви учесници који су извршили позитивно препознавање су направили грешку, јер се мета није налазила у линији, након чега су били упитани да се изјасне о томе колико су сигурни да су донели тачну одлуку. Налази истраживања су се показали забрињавајућим – учесници који су били изложени потврдним повратним информацијама, не само да су исказивали да су били веома сигурни у време када су донели одлуку о препознавању, већ су исказивали и да су веома добро видели учиниоца на видео снимку, да су због тога што су били способни да распознају детаље лица могли лако и брзо да изабере учиниоца из линије, те да имају посебно јасну слику учиниоца у свом сећању (Wells, & Bradfield, 1998: 374). Практичне импликације овог налаза су јасне – полиција не би требало да саопштава потврдне повратне информације сведоку након што је донео одлуку о препознавању, јер се тиме може произвести веома сигуран сведок, који је истовремено нетачан.

Већина истраживања која су даље испитивала утицај повратних информација су била дизајнирана у складу са поменутиим оригиналним истраживањем: 1) учесници-сведоци су прво гледали видео снимке инсценираних кривичних дела; 2) учесници-сведоци су након приступили задатку препознавања; 3) утицај повратних информација је испитиван у три услова – саопштавање потврдне информације учесницима да су изабрали мету, саопштавање информације да су изабрали погрешно лице и изостанак било какве повратне информације. Добијени су конзистентни обрасци резултата који су показивали да су потврдне повратне информације учиниле учеснике сигурнијим у односу на оне којима нису биле саопштене

такве информације, као и да су исказивали да су имали бољи поглед на мету (учиниоца), да су посветили више пажње када су гледали видео снимак кривичног дела и да су лакше доносили одлуку о препознавању (Wells & Bradfield, 1999; Wells et al., 2003).

Утицај потврдних повратних информација испитан је и у контексту дејства других варијабли, као што су особине сведока (старост) и време задржавања. Једно од истраживања је показало да потврдне повратне информације остварују свој утицај на сведока, без обзира на његову старост или време задржавања у трајању до једне недеље. То значи да су и млађи и старији учесници којима су биле саопштене потврдне повратне информације након задатка препознавања исказивали да су били сигурнији у тачност донетих одлука, да су имали бољи поглед и обратили више пажње на лице мете, као и да су били спремнији да сведоче, у односу на учеснике којима није била саопштена никаква повратна информација (Neuschatz et al., 2005: 449–450).

Сличан налаз да повратне информације утичу на то како сведоци процењују своју сигурност, без обзира на њихову старост, потврђен је у још једном истраживању које је показало да су потврдне повратне информације оствариле исти утицај, како на децу, тако и на одрасле учеснике, упркос претпоставци да су деца подложнија овом утицају. Занимљиво је било то што су и деца и одрасли којима су биле саопштене потврдне повратне информације били спремнији да сведоче на суду. Једина разлика је пронађена код утицаја одричних повратних информација, који је био израженији код деце него код одраслих – деца су под утицајем ове информације исказивала мању сигурност, као и лошији поглед на учиниоца (Hafstad, Memon, & Logie, 2004: 909).

Чак и када је изјава о степену сигурност узета одмах након што је донета одлука о препознавању, сведок може бити изложен повратним информацијама у времену након тога⁷⁴ – нпр. у следећем разговору са полицијским службеником који учествује у истрази кривичног дела, разговором са другим сведоком, читањем новинских чланака који извештавају о осумњиченом и др. Као један од начина на који би сведок могао бити изложен контаминирајућим ефектима његове сигурности након задатка препознавања, а пре сведочења пред судом, наводи се и сазнање сведока да је осумњичени признао кривицу. Ово питање је актуелизовано у научној литератури када је откривено да је значајан број случајева

⁷⁴ У реалним случајевима, сведок може бити изложен повратним информације и након дужег протека времена од задатка препознавања, а пре позивања да сведочи у кривичном поступку.

погрешно осуђених лица укључивао лажно признање кривице од стране осумњиченог (Innocence Project, 2017) цитирано према: (Mote, Neuschatz, Bornstein, Wetmore, & Key, 2018: 375). Због тога што су та признања често била веома уверљива, у научној литератури је разматрано да ли је такав доказ могао довести до контаминације других доказа, укључујући и доказ прикупљен препознавањем.

Према Хејселу и Касину (Hasel & Kassin, 2009: 125–126), такав ефекат постоји код сведока који су донели позитивну одлуку о препознавању, тј. код оних који су изабрали неко од лица из линије. Према налазима поменутог истраживања, када се сведоку који је препознао осумњиченог из линије саопшти да је исти признао извршење кривичног дела током саслушања, он постаје сигурнији у то да је донео тачну одлуку. Исто тако, када се сведоцима који су изабрали неког од ометача саопшти да је друго лице у линији било осумњичени и да је исти признао кривицу, смањује се степен њихове сигурности у то да су донели тачну одлуку.

Узевши у обзир све могуће изворе повратних информација и њихове штетне ефекте, поставља се питање да ли повратна информација има исте ефекте када није саопштена непосредно након задатка препознавања, већ са одређеним закашњењем. Како би дошли до одговора на ово питање, Велс и сарадници (Wells, Olson, & Charman, 2003) су спровели истраживање у којем је учесницима био показан видео снимак инсценираног кривичног дела, након чега се од њих тражило да погледају линију сачињену од 6 фотографија, у којој није било мете (учиниоца). Учесници су затим били насумично распоређени тако да им се саопштавала потврдна повратна информација да су препознали мету, да им се није саопштавала било каква повратна информација или да им се саопштавала одрична повратна информација да нису изабрали мету (већ погрешно лице) и таква информација им је била саопштена одмах или 48 сати касније. Такође, учесницима су била постављена питања да се изјасне о искуству сведочења,⁷⁵ одмах или након 48 сати.

⁷⁵ Питања су се односила на то колико су били сигурни да је лице које су препознали у линији било мета (учинилац) кога су претходно видели на видео снимку; колико добар поглед су имали у односу на мету; колико су били способни да распознају специфичне црте лица мете; колико пажње су обратили на лице мете док су гледали видео снимак; у којој мери су осећали да су имали довољно информација да изврше препознавање; колико им је било лако или тешко да схвате које је лице у линији било оно које су видели на снимку; колико им је времена требало да изврше препознавање; колико би били вољни да сведоче на суду да је лице које су препознали мета (учинилац) кога су видели на снимку; како су генерално оцењивали своју способност да препознају странца кога нису претходно срели и колико је била јасна слика мете у њиховом сећању.

Добијени налази нису подржали уверење да повратна информација има штетан ефекат само ако је саопштена у тренутку када је сведок донео одлуку о препознавању, већ да такав ефекат постоји и када је сведоку таква информација била саопштена касније. Значајно је и то да је ефекат повратних информација био подједнак, како код оних учесника који су се изјаснили да повратне информације нису утицале на њихове одговоре о искуству сведочења, тако и на оне коју су сматрали да то јесте утицало на њихове одговоре (Wells et al., 2003: 51–52).

Посебна бојазан да ће потврдне повратне информације повећати степен сигурности јавља се код сведока који су нетачни. Оваква бојазан је подржана бројним научним налазима који указују да потврдне повратне информације повећавају степен сигурности нетачних сведока (Wells & Bradfield, 1998; Quinlivan et al., 2009; Wells, & Quinlivan, 2009). Овај налаз може бити објашњен тиме што тачни сведоци врше позитивно препознавање на основу снажне подударности између њиховог сећања на учиниоца и изгледа лица које су изабрали из линије. Супротно томе, код нетачних сведока, овај степен подударности је знатно слабији, због чега су подложнији спољном утицају, односно повратној информацији администратора линије (Bradfield et al., 2002: 113).

Даље, потврдне повратне информације не само да утичу на повећање сигурности сведока након што су примили такву информацију, већ искривљује сећање сведока о томе колико су били сигурни у време препознавања, како су се понашали у време препознавања – нпр. колико дуго им је било потребно да изаберу лице из линије, али и њихово сећање о условима под којима су посматрали кривично дело и како су се том приликом понашали – нпр. колико су добро уочили учиниоца (Wells & Bradfield, 1999: 138). Од значаја може бити и то да су поједина истраживања утврдила да је ефекат повратних информација већи када се од сведока захтева да пружи тзв. „субјективну“ процену – нпр. када се изјашњава о томе колико је задатак препознавања за њега био тежак или лак или колико брзо је донео одлуку о препознавању, у односу на то када даје тзв. „објективну“ процену – нпр. са које удаљености је посматрао учиниоца или колико дуго му је лице учиниоца било у видокругу (Stabley et al., 2014: 12–14).

Овај налаз је поновљен у једној од првих мета-анализа истраживања о ефекту повратних информација, која је укључила 20 експеримената из 14 студија спроведених са преко 2400 учесника. Налази до којих су дошли Даглас и Стебли (Douglass & Steblay, 2006: 865) показују да је то што су учесници примили једноставну повратну информацију да су тачно извршили

препознавање значајно утицало на садржај њихове изјаве – учесници су изјављивали да су имали боље услове посматрања у време док су гледали инсценирани догађај, снажно сећање у време задатка препознавања и да су генерално имали бољу способност памћења. Међутим, овакве процене сведока су биле засноване на погрешним информацијама, а не на основу њиховог стварног сећања о инсценираном догађају и учиниоцу, што је разлог зашто саопштавање повратних информација сведоку ни у ком случају не би требало да буде саставни део поступка препознавања лица.

Наведена мета-анализа је касније проширена од стране Стебли и сарадника⁷⁶ (Stebly et al., 2014), који су настојали да утврде у којој је мери научна литература која се бавила ефектом повратних информација пружила смернице релевантним државним органима (нпр. полицији, тужилаштву и суду) које могу бити корисне приликом разматрања повратних информација. Ово је битно из разлога што је реч о варијабли система која може контаминирати кључне показатеље поузданости сведока, а нарочито његову изјаву о степену сигурности. Утврђено је да је ефекат потврђених повратних информација нарочито снажан у случајевима у којима су сведоци препознали невино лице из линије, у којој учинилац није био присутан. Под утицајем ових информација, сведоци су значајно пренаглашавали своје изјаве о пажњи и погледу које су имали током посматрања кривичног дела, као и о лакоћи и брзини са којима су извршили препознавање, уз повећање степена сигурности у тачност донетих одлука (Stebly et al., 2014: 11).

Јасно је да потврђене повратне информације имају снажан ефекат на инфлацију сигурности сведока и да је такав ефекат нарочито штетан када је сведок изабрао невиног осумњиченог из линије. У том случају, сведок постаје веома сигуран у своју нетачну одлуку, због чега постоји већи ризик да ће јавни тужилац предузети кривично гоњење осумњиченог, него што би то учинио када је позитивно препознавање осумњиченог извршио несигурни сведок (Bradfield et al., 2002: 117). Дакле, у највећем броју случајева, администратор линије ће бити тај који саопштава потврђену повратну информацију сведоку, када је исти изабрао осумњиченог (а не неког другог члана линије). Оваква информација може бити изражена на више начина:

1. Сведок се обавештава о тачности донете одлуке саопштавањем конкретног коментара – нпр. „Добро, изабрали сте осумњиченог“ (Wells & Bradfield, 1998: 363) или саопштавањем

⁷⁶ Мета-анализа је обухватила двоструко више објављених истраживања о ефектима повратних информација у односу на анализу спроведену од стране Дагласа и Стебли (Douglass & Steblay, 2006), обухватајући око 7000 учесника.

мање конкретног, али позитивног коментара – нпр. „Били сте заиста добар сведок“ (Dysart, Lawson, & Rainey, 2012: 315);

2. Сведок се обавештава о томе какву одлуку су донели други сведоци истог кривичног дела – нпр. „Ви сте четврти сведок који је препознао осумњиченог из линије“ (Semmler, Brewer, & Wells, 2004: 338);
3. Сведоку се саопштавају специфични детаљи у вези са осумњиченим, који одговарају онима које је сведок претходно описао везано за учиниоца – нпр. жртви силовања која је током напада угризла учиниоца у пределу гениталија и која је касније извршила позитивно препознавање осумњиченог, саопштава се да је лице које је препознала имало повреде у том пределу (Stabley et al., 2014: 129).
4. Сведок може бити изложен потврдној повратној информацији и на основу невербалног понашања администратора линије – нпр. у једном од случајева погрешне осуде на основу препознавања нетачног, али веома сигурног сведока, исти је изјавио да је администратор линије аплаудирао када је изабрао осумњиченог из линије, због чега је био сигуран да је донео тачну одлуку (Bradfield et al., 2002: 118).

Уз све истакнуто, треба имати на уму и то да сведоци могу донети друге нетачне одлуке, као што је погрешно одбацивање линије у којој је учинилац био присутан или препознавање неког од ометача из линије (Charman & Wells, 2007a). Налази појединих истраживања указују да сведоци који бирају члана линије који има улогу ометача, то чине са мањим степеном сигурности, у односу на сведоке који бирају осумњиченог из линије (Behrman & Richards, 2005: 296–299). Узевши у обзир да су овакви сведоци начелно мање сигурни у тачност своје одлуке, може се очекивати да ће степен њихове сигурности бити додатно контаминиран уколико буду изложени повратној информацији након што су донели одлуку, а пре изјашњавања о својој сигурности. Сведоци који су изабрали неког од ометача ће вероватније бити изложени одричној повратној информацији која би могла додатно умањити њихову сигурност – нпр. „Изабрали сте лице под бројем 3. Заправо, осумњичени се налазио на позицији број 4“ (Douglass & Smalarz, 2019: 102) или „Жао нам је, али препознали сте лице која има улогу ометача“ (Dysart et al., 2012: 313).

Иако се препознавање ометача третира као позната грешка, која не доводи до наступања штетних последица према њему, због тога што је познато да није ни у каквој вези са кривичним делом, таква одлука би, ипак, требало да има одређену дијагностичку вредност за

полицију. Разлог за то је садржан у ставу да сведок својим избором ометача заправо указује да се у линији налази лице које више подсећа на учиниоца него осумњичени, због чега би полицијски службеници требало да размотре опцију да осумњичени који је био показан у линији заправо није стварни учинилац (Brewer & Doyle, 2021). Као и код избора ометача, одбацивање линије такође пружа основ за закључивање да се учинилац није налазио у линији. Јасно је да ће полицијским службеницима бити знатно теже да уваже ослобађајућу вредност ових одлука, уколико сведоци исказују да су мање сигурни у њихову тачност (Semmler et al., 2004: 344).

Још једно истраживање потврђује да саопштавање потврдне повратне информације утиче на сведоке који су препознали осумњиченог из линије, на тај начин што исказују да су имали бољи поглед, да су обратили више пажње на лице учиниоца, да су брже донели одлуку и да су лакше утврдили које је лице у линији учинилац, у односу на сведоке који су препознали неког од ометача. Када је сведоцима било саопштено да су препознали осумњиченог или неког од ометача, забележен је ефекат повратне информације. Резултати овог истраживања су показали да су ове информације генерално појачале одговоре сведока који су изабрали осумњиченог, док су се они који су изабрали ометаче изјашњавали да су имали лошије перформансе. Ефекат повратних информација се нарочито одразио на питање у вези степена сигурности – сведоци који су препознали осумњиченог су се генерално изјашњавали да им је било лакше да изврше задатак препознавања, у односу на оне који су препознали неког од ометача (Wright & Skagerberg, 2007: 176–177).

У истом истраживању је била испитивана и једна посебна група сведока који су били категорисани као сведоци који су склони нагађању приликом доношења одлуке о препознавању. У ову категорију су били уврштени сведоци који су изабрали осумњиченог из линије, али су изјављивали да им је задатак препознавања био релативно тежак. Забрињавајуће је то што су ови сведоци након излагања повратној информацији изјављивали да им је било лакше да изврше задатак препознавања, што говори у прилог томе да је повратна информација замаскирала њихову изворну несигурност. Сличан утицај је забележен и код сведока који су изабрали ометача – они који су пре излагања повратној информацији изјављивали да им је задатак препознавања био релативно лак, касније су изјавили да им је било тешко да утврде које је лице у линији учинилац (Wright & Skagerberg, 2007: 176).

Такође, јавља се проблем утврђивања околности да је конкретан сведок био под утицајем повратних информација, јер сведоци неретко нису способни да изведу тачне закључке о томе да ли су били под спољним утицајем (Charman & Wells, 2008), или се не сећају јасно шта им је администратор линије саопштио након што су донели одлуку о препознавању (Wells & Bradfield, 1998; Wells et al., 2003). Такође, администратори линије ће ретко када извести о томе да су сведоку саопштили повратну информацију да је извршио тачно препознавање, а још мање ће таква сугестија бити забележена у записнику о препознавању. Штавише, могуће је и да се администратори линије не сећају у потпуности шта се десило током поступка препознавања, али и да су њихова сећања погрешна, јер су, као и други људи, подложни типичним манама људског памћења (Wells et al., 2020: 24). Стога, поменуте стратегије су се показале као недовољно ефикасне за откривање штетних ефеката повратних информација.

Због ограничене могућности тачног утврђивања да ли је сведок био изложен повратним информацијама и како су оне утицале на степен његове сигурности, потребно је преусмерити фокус на дефинисање и доследну примену одговарајућих заштитних мера којима се спречава наступање оваквих ситуација. У научној литератури постоји консензус у погледу ефикасности следећих заштитних мера: 1) примена двоструко анонимног поступка у обављању препознавања, који налаже да администратор линије нема сазнања о идентитету осумњиченог у линији; 2) видео снимање поступка препознавања; 3) прикупљање непосредне изјаве о степену сигурности од сведока (Hafstad et al., 2004; Semmler et al., 2004; Douglass & Steblay, 2006; Wells et al., 2020).

Начелно, полицијски службеници који имају улогу администратора линије би требало да се уздрже од саопштавања било каквих повратних информација сведоку након што је већ донео одлуку о препознавању, водећи се свешћу о томе да сведоци неретко врше погрешна препознавања (Scheck et al., 2000). С друге стране, такво поступање, иако није легитимно, није ни експлицитно забрањено у већини националних законодавстава, због чега би од користи било и прописивање забране полицијским службеницима да сведоцима саопштавају било какву повратну информацију, пре него што од њих прикупе непосредну изјаву о степену сигурности⁷⁷ (Wells et al., 2003: 43). Чак и када администратор линије делује у доброј вери и придржава се ове препоруке, остаје могућност да несвесно изложи сведока повратној

⁷⁷ Нпр. поступак препознавања који се примењује од стране Федералног истражног бироа (*FBI – Federal Bureau of Investigation*), експлицитно забрањује агентима да сведоку саопштавају било какву информацију везану за статус особе коју је сведок препознао (Wells et al., 2003: 43).

информацији на невербални начин (нпр. администратор се благо осмехује или потврдно клима главом у тренутку када је сведок изабрао осумњиченог).

Да би се спречио непримерен утицај (свестан или несвестан) администратора линије, препоручује се примена двоструко анонимног поступка за проверу сећања сведока. Када администратор линије нема знање о томе који члан линије је осумњичени, а који чланови линије су ометачи, није у могућности да сведоку саопшти било какву повратну информацију, било потврдну или одричну (Greathouse & Kovera, 2009). Ова препорука је научно утемељена, јер се научним налазима недвосмислено указује да саопштавање потврдиних повратних информација, од стране администратора који имају знање о идентитету осумњиченог, може имати значајан утицај на сигурност сведока и на то како се сведок изјашњава о другим условима релевантним за сведочење – нпр. колико је тачно пружио опис, квалитет погледа који је имао током кривичног дела и др. (Douglass & Steblay, 2006; Dysart et al., 2012). Исти ефекат би могао бити остварен и коришћењем других, алтернативних техника, као што употреба рачунарских софтвера за управљање линијом за препознавање (Bradfield et al., 2002).

Чак и када администратор линије зна идентитет осумњиченог у линији и када сведоку саопштава неку врсту повратне информације, такво поступање може бити забележено видео снимком целокупног поступка препознавања. То би касније могло бити од користи за оцену поузданости сведока и тачности његовог исказа у кривичном поступку. Видео снимак би требало да обухвати све сегменте управљања линијом за препознавање, укључујући интеракције између администратора линије и сведока (Wells et al., 2020: 23). Овакав начин документовања би био од користи и када је сведок био изложен повратној информацији у времену које је протекло између задатка препознавања и суђења, без обзира на то који је био њен извор (полиција или други извор).

На пример, извор потврдне повратне информације могу бити средства јавног информисања у којима се извештава да је осумњичени, кога је сведок претходно препознао као учиниоца, ухапшен и да му је одређен притвор. Сведок може сазнати да је препознао осумњиченог и на основу разговара са другим сведоцима, који су такође препознали исто лице или му ово сазнање може бити потврђено када заприми позив надлежног органа да буде испитан као сведок у кривичном поступку и сл. (Smalarz & Wells, 2015: 123).

Због тога што повратне информације имају снажан контаминирајући ефекат на изјаву о степену сигурности сведока, као и на то како перципира и описује услове под којима је посматрао кривично дело, без обзира на његову старост, начин презентације линије,⁷⁸ време када му је таква информација била саопштена или на пристрасност припремног упутства,⁷⁹ најважнија препорука је да је потребно узети и забележити изјаву сведока о тим питањима непосредно након што је препознавање обављено, тј. пре него што наступе штетни утицаји (Wells & Bradfield, 1999). Применом наведених мера се обезбеђује очување и заштита интегритета изјаве о сигурности сведока, као значајне одреднице тачности извршеног препознавања лица. Ово је посебно важно из разлога што бројна емпиријска истраживања јасно показују да правосудни органи придају важност исказаном степену сигурности, када оцењују веродостојност сведока и вредност доказа прикупљених препознавањем (Bradfield & McQuiston, 2004; Jones et al., 2008; Paiva et al., 2011; Brewer & Burke, 2022).

Применом заштитних мера се смањује вероватноћа да ће исказ лажно самоуверених сведока бити третиран као релевантан за доношење судске одлуке, због тога што делују уверљивије, јер је могуће утврдити да је њихова самоувереност узрокована утицајем потврдне повратне информације. Исказ таквог сведока би могао бити прихваћен као тачан, чак и када је суду познато да је сведок био под утицајем повратних информација, без обзира на то што је информисан о њиховом могућем штетном утицају на степен сигурности сведока (Douglass, Neuschatz, Imrich, & Wilkinson 2010). Због тога, поступак препознавања представља последњу прилику да правосудни органи добију неконтаминирану изјаву о степену сигурности од сведока, као и о другим условима под којима је посматрао кривично дело, чиме се смањује вероватноћа да невина лица буду изложена погрешној осуди.

2.8. Документовање поступка препознавања лица (Препорука 8)

Веродостојно и темељно документовање целокупног поступка препознавања представља основни предуслов за утврђивање пристрасности које су могле утицати на одлуку сведока

⁷⁸ Према истраживању Дагласа и Меквистон-Сурета (Douglass & McQuiston-Surrett, 2006: 342–344), начин презентације линије (истовремени наспрам узастопног) није значајно повезан са ефектима повратних информација. Налази овог истраживања указују да узастопни начин презентације линије ни под којим околностима не појачава ефекат повратних информација. Међутим, истиче се да је заштита коју пружа истовремени начин презентације линије веома ограничена, без обзира на то да ли је учинилац био присутан у линији или није.

⁷⁹ Истраживање Семлера и сарадника (Semmler et al., 2004: 1001–1004) указује да сведоци могу повећати степен сигурности у тачност донете одлуке услед утицаја повратних информација, без обзира на то што су претходно били упозорени да се учинилац можда не налази у линији.

или на то колико је сигуран у тачност донете одлуке о препознавању. Значај документовања доказа прикупљених препознавањем, може се посматрати с аспекта упостављања ланца кретања доказа, који је потребно обезбедити како би прикупљени докази били валидни у судском поступку (Жарковић и др., 2010). Као и код материјалних доказа, правилно поступање са доказима који се прикупљају на основу препознавања је од виталног значаја за очување њиховог интегритета.

Иако се ланац кретања доказа у литератури углавном везује за материјалне доказе, не постоји ниједан оправдани разлог да се основна правила за успостављање система прикупљања, заштите и чувања материјалних доказа не примени и на личне доказе, какав је доказ прикупљен препознавањем. Ланац кретања доказа, по дефиницији, подразумева јасно дефинисане процедуре поступања са материјалним доказима и то од тренутка уочавања предмета и трагова на месту кривичног дела, преко њиховог изузимања, паковања и транспорта до лабораторије, па све до њихове презентације на суду (Жарковић, Бјеловук, & Кесић, 2012).

Када се направи аналогија, ланац кретања доказа који се прикупљају на основу препознавања, подразумевао би јасно дефинисане процедуре поступања са сведоком и траговима његовог сећања, од тренутка када је презумптивни сведок идентификован на месту кривичног дела или на неки други начин,⁸⁰ прикупљена обавештења од њега и проверено његово сећање кроз поступак препознавања, па све до тренутка када сведок даје свој исказ у кривичном поступку (Wells, 2020: 1320). Ланац кретања доказа се успоставља са циљем да се пружи гаранција и постојећом документацијом прикаже да оно што сведок исказује на суду проистиче из његовог изворног сећања о кривичном делу и учиниоцу (Smalarz & Wells, 2013).

Документовањем ланца кретања доказа омогућава се њихово континуирано праћење, чиме се поткрепљује да докази нису били уништени или контаминирани у било којој фази криминалистичке истраге (Пена & Миладиновић, 2019: 93). Примењено на доказе који се прикупљају на основу препознавања, то би подразумевало документовање свих активности које су претходиле поступку препознавања (нпр. ко је први остварио контакт са

⁸⁰ Нпр. могуће је да полиција није пронашла презумптивног сведока на месту извршења кривичног дела, јер је исти напустио место до доласка првих полицијских службеника. Поједини презумптивни сведоци могу самоиницијативно одлучити да дају обавештења полицији, али исти могу бити идентификовани и на други начин (прегледом видео снимака са надзорних камера на месту извршења кривичног дела или на основу обавештења прикупљених од других затечених лица и др.).

презумптивним сведоком на месту кривичног дела, ко је обавио разговор са њим након тога и узео опис учиниоца), али и оних активности предузетих током поступка препознавања (нпр. полицијски службеник који је управљао линијом за препознавање, начин на који је била формирана линија, физички изглед чланова линије, саопштавање припремних упутстава, одлука сведока и његова изјава о степену сигурности и др.).

Када је поступак препознавања спроведен у складу са свим утврђеним препорукама, сачињена документација може садржати низ материјала у различитим облицима – од писмена процесног или неформалног значаја (нпр. записник о препознавању, различити извештаји и службене белешке), фотодокументације којом се документује изглед чланова линије и бројеви њихових позиција у линији за препознавање, па до евентуалног видео снимка целокупног поступка препознавања. Након сачињавања, полиција прилаже сву документацију у списима предмета и ставља је на располагање поступајућем јавном тужиоцу. Јавни тужилац ће се упознати са свим достављеним материјалима, али ће поједини материјали бити изузети из списка предмета, тј. неће бити коришћени у кривичном поступку (нпр. службене белешке о прикупљеним обавештењима и првобитном опису учиниоца који је дао презумптивни сведок).

Постоји више метода који се у криминалистичкој пракси користе за документовање релевантних чињеница, а од значаја за поступак препознавања могу бити: вербални и фотографски метод, укључујући и видео снимање (Жарковић, 2005). Ниједан од наведених метода не искључује примену других, већ их треба третирати као комплементарне, како би се обезбедило темељно документовање свих фаза у прикупљању и чувању доказа прикупљених препознавањем.

- *Вербални метод* представља примарни метод којим се документују активности полиције предузете према презумптивном сведоку у времену пре обављања препознавања, али и сам ток препознавања. Када полиција дође до сазнања за догађај који изазива сумњу о постојању кривичног дела, у складу са криминалистичким начелом брзине, примењују се мере првог оперативног захвата, које се сматрају предусловом за расветљавање кривичног дела, али и основом за октривање учиниоца и обезбеђење материјалних и личних доказа (Крстић, 1997). Између осталог, ове мере подразумевају проналажење, идентификацију и прикупљање обавештења од жртава, сведока и других лица која поседују сазнања од значаја за потпуно расветљавање конкретног догађаја, као и документовање њихових исказа (Жарковић и др.,

2010: 74). Стога, први контакт са поменутиим лицима, који подразумева и прикупљање прелиминарног описа учиниоца, по правилу, остварују униформисани полицијски службеници (полицијски службеници опште надлежности који обављају позорничку или патролну делатност). Стога, почетна обавештења о догађају и учиниоцу у овој фази поступања биће документована у *извештају о поступању на месту догађаја*, који сачињавају полицијски службеници који су први приступили месту догађаја и обезбедили га до доласка увиђајне екипе. У случају када је извршен увиђај, такво поступање ће резултирати и сачињавањем *записника о увиђају*, у којем ће, између осталог, бити наведени подаци о лицима која су затечена на месту догађаја, као и *извештајем о форензичком прегледу места догађаја*, у којем ће бити описани сви пронађени и фиксирани трагови и предмети (Жарковић, Ивановић, & Милетић, 2018: 135).

Када је полиција утврдила да постоје основи сумње да је кривично дело извршено, али идентитет учиниоца није познат, сачињава се *кривична пријава против непознатог учиниоца*, којом се надлежни јавни тужилац обавештава о постојању кривичног дела (Ђурђић & Суботић, 2007: 12). Уколико су полицији познате информације о кривичном делу и учиниоцу, сачињава се *кривична пријава против познатог учиниоца* (Ђурђевић & Радовић, 2020: 106). Поред података о кривичном делу, кривична пријава садржи податке који се тичу оштећеног и свих лица која би могла имати сазнања од значаја за расветљавање и доказивање кривичног дела. Кривична пријава биће достављена оперативној групи криминалистичке полиције по линији рада, тако да ће полицијски службеници криминалистичке полиције бити упознати о постојању оштећеног и евентуалних сведока. Ради провере навода у пријави, поменута лица ће бити позвана да приступе службеним просторијама полиције у сврху прикупљања обавештења од њих, о чему ће бити сачињена *службена белешка о обавештењима примљеним од грађана*.⁸¹

Ова фаза криминалистичког поступања даје могућности детаљнијег прикупљања обавештења од презумптивних сведока, те је погодна прилика да полиција прикупи обавештења везана за услове под којима су сведочили кривичном делу, који се доводе у везу са поузданошћу сведока, а над којима правосудни систем нема контролу. То су тзв. варијабле процене, као што су: удаљеност са које је посматрао учиниоца, колико дуго га је посматрао и под којим светлосним условима и др. (Semmler et al., 2018). По правилу, од презумптивног сведока ће

⁸¹ Више о садржају службене белешке о обавештењима прикупљеним од грађана видети у: Жарковић и др., 2018: 9.

бити затражено да детаљно опише учиниоца и тај опис ће, по проналаску осумњиченог, бити коришћен за избор ометача који ће заједно са осумњиченим бити показани у линији за препознавање. *Опис садржан у службеној белешци или у кривичној пријави* је веома значајан и из разлога што су ова писмена, по правилу, сачињена непосредно након кривичног дела, када траг сећања презумптивних сведока још увек није био контаминиран.

Када је поступак препознавања спроведен, о предузетој радњи се сачињава *записник о препознавању*, чији је саставни део и *изјава о степену сигурности (презумптивног) сведока* са којом је донео одлуку о препознавању. Поступак препознавања мора бити објективно и потпуно документован у сваком случају, без обзира на то да ли је сведок извршио позитивно препознавање, тј. да ли је изабрао неко лице из линије. Познато је да сведок може донети више различитих одлука: да изабере осумњиченог, да изабере ометача, као и да одбаци линију, због тога што не препознаје ниједно лице из линије као учиниоца или због тога што се изјаснио да није у могућности да изврши препознавање – одговор „не знам“ (Charman & Wells, 2007a: 223–224). Анализа исхода препознавања у реалним случајевима показује да није реткост да сведок не изврши позитивно препознавање осумњиченог из линије. Према Велсу и сарадницима (Wells et al. 2020: 19), сведоци просечно у 37% случајева бирају неког од ометача из линије за препознавање. Сличан налаз је добијен у још једном истраживању са реалним сведоцима које показује да удео препознавања ометача износи 36%, док се удео случајева у којима сведоци нису изабрали ниједно лице из линије (одговор „ниједно од понуђених“ или одговор „не знам“) креће од 56.2 до 60.2%, у зависности од тога да ли су чланови линије били показивани сведоку истовремено или узастопно (Wells et al., 2015: 8).

Поменути налази подржавају претпоставку да сведоци у реалним криминалистичким истрагама некада неће извршити позитивно препознавање осумњиченог, због чега се поставља питање да ли ће полицијски службеници уопште документовати препознавање ометача или одбацивање линије, а уколико то учине, на који начин ће то документовати. Ово питање се поставља због тога што није реткост да се полицијски службеници фокусирају само на оне доказе које сматрају релевантним, што резултира селективним прикупљањем доказа (Миладиновић & Сикимић, 2013). Када сведок изабере ометача или одбаци линију за препознавање, такви докази се могу сматрати нерелевантним, због чега би полиција могла одлучити да овакве исходе препознавања лица не треба ни документовати. У прилог томе да је такво поступање присутно у криминалистичкој пракси, говоре и налази анкете која је била

спроведена са припадницима америчких агенција за спровођење закона, у којој се 36.8% припадника отворено изјаснило да не сачињавају писмена о поступку препознавања лица, ако сведок није изабрао осумњиченог из линије (Police Executive Research Forum, 2013: 11).

Оваква пракса нарочито би могла бити заступљена у случајевима када полицијски службеник који има улогу администратора зна идентитет осумњиченог у линији, те стога зна да сведок није донео „жељену“ одлуку, односно да није изабрао осумњиченог. То значи да би знање администратора о идентитету осумњиченог у линији могло утицати на то да ли ће исход препознавања бити документован, али и на тумачење понашања и одговора сведока и оцену његове поузданости. Ова претпоставка је подржана научно заснованим налазима добијеним у експерименталним условима.

На пример, у истраживању које су спровели Родригез и Бери (Rodriguez & Berry, 2014: 76–77) испитивано је документовање исхода препознавања лица, у зависности од тога да ли су учесници препознали неког од ометача или осумњиченог у линији и то у условима када је администратор линије био упознат са идентитетом осумњиченог и када није био упознат са тим. Налаз овог истраживања такође указује на неопходност примене двоструко анонимног поступка у обављању препознавања, јер показује да су администратори који су знали идентитет осумњиченог у линији били више склони томе да документују случајеве у којима је сведок препознао осумњиченог из линије (јер је такав исход у складу са њиховим очекивањима), али су били мање склони томе да документују препознавање ометача. Такође, учесници који су изабрали осумњиченог из линије су били оцењени као поузданији, у односу на оне који су изабрали ометача.

Генерално, ниска стопа препознавања ометача је забележена и у појединим теренским студијама које су се бавиле анализом реалних случајева препознавања лица од стране сведока. На пример, то је утврђено у теренској студији спроведеној у предграђу Ванкувера за коју је надлежна Краљевска канадска коњичка полиција (Tollestrup, Turtle, & Yuille, 1994), у студији спроведеној у полицијској управи града Сакраменто и у неколико округа у Северној Калифорнији (Behrman & Davey, 2001), као и у пилот пројекту спроведеном у Илиноису⁸² (Mecklenburg, 2006). Као једно од могућих објашњења зашто је забележено мање случајева у којима је сведок изабрао ометача из линије је и то да су администратори линије знали

⁸² У поменутом пилот пројекту су учествовале полицијске управе Чикага, Цолијета и Еванстона.

идентитет осумњиченог у линији, због чега су документовали само она препознавања у којима је сведок препознао осумњиченог. Када је сведок изабрао неког од ометача, таква одлука није била документована, тј. била је третирана исто као и одлука сведока да одбаци линију, односно да не изврши препознавање (Stebly, 2006; Wells, 2006; Steblay, 2011).

Пропуштање да се документују наведене одлуке сведока оставља утисак да поступак препознавања лица са њима уопште није био ни спроведен. Штавише, тиме се ствара могућност да се сведок, који је направио очигледну грешку (препознао ометача) или одбацио линију (нпр. због тога што има веома ограничено сећање о учиниоцу), сачува за неко наредно препознавање, када се пронађе други осумњичени (Stebly & Wells, 2020: 394). Поновно препознавање са таквим сведоком није оправдано, нарочито у случајевима када је препознао неког од ометача као учиниоца, сходно томе да је изабрао лице за које је познато да нема никакве везе са кривичним делом поводом кога се спроводи препознавање. У случају да је то био невини осумњичени, према њему би могле наступити штетне последице (Wells et al., 2015: 12).

- *Фотографски метод* је од значаја за документовање поступка препознавања, било да се ради о личном препознавању или о препознавању на основу фотографија. Када се обавља лично препознавање, фотографским методом се објективно и трајно документује линија за препознавање. Фотографија има низ предности у односу на записник о препознавању, који неретко може бити мањкав у погледу важних чињеница. На пример, записник који се сачињава поводом обављеног препознавања лица у Републици Србији не садржи опис физичких особина чланова линије, већ само њихове позиције у линији и године рођења (Жарковић и др., 2018: 150). Када је линија за препознавање документована фотографијом, изглед свих чланова линије је представљен објективно и веродостојно, те пружа једноставан увид у то да ли се осумњичени непримерено истицао у линији.

У случају обављања препознавања на основу фотографија, линија се формира на тај начин што се уз фотографију осумњиченог прилажу фотографије одговарајућих ометача. О значају фотографије у обављању препознавања говори и чињеница да 94.1% полицијских агенција у Сједињеним Америчким Државама користи фотографије у сврху обављања препознавања (Police Executive Research Forum, 2013: 8). Пракса обављања препознавања на основу фотографија је заступљена и у Републици Србији, сходно томе да важеће одредбе Законика о кривичном поступку прописују ову могућност. Поред тога, познато је да полиција често

креира фото-албуме у којима су садржане фотографије регистрованих учинилаца кривичних дела, које се показују презумптивним сведоцима (оштећенима или очевицима) ради утврђивања да ли је у њима можда садржана фотографија учиниоца конкретног кривичног дела (Fitzgerald, Price, & Valentine, 2018: 308).

- *Методом видео снимања* се обезбеђује трајна и непромењива евиденција услова који су постојали у време када је обављен поступак препознавања лица, због чега се у научној и стручној литератури препоручује да видео снимање поступка препознавања треба да постане стандардна полицијска пракса (Technical Working Group, 1999; National Research Council, 2014; Wells et al., 2020). Видео снимак може да обезбеди приказ свеукупног понашања свих присутних лица, а посебно вербалног и невербалног понашања сведока које је веома тешко записнички документовати. На пример, од значаја за оцену веродостојности сведока и његове сигурности би могла бити и количина времена која му је била потребна да донесе одлуку, односно околност везана за то да ли се двоумио или је оклевао пре него што је изабрао неко лице из линије (Douglass & Jones, 2011: 163–165).

Пре почетка снимања, полицијски службеник би требало да обавести све присутне актере да ће се поступак препознавања снимити и да их замоли да не ремете ток снимања разговором или на неки други начин. Такође, потребно је да постоји увод у којем ће се саопштити информације везане за кривично дело поводом кога се поступа, датум, време и место где се обавља препознавање, као и друге важне информације (Wells et al., 2020: 23–24). Када се сви присутни актери обавесте да ће поступак препознавања бити видео снимљен, то може утицати на полицијског службеника који има улогу администратора линије, али и на сведока.

Када је реч о администратору линије, знање да ће његово поступање бити снимљено би могло да допринесе томе да поштује све наведене препоруке и да се уздржи од било каквог сугестивног понашања, било намерног или ненамерног (Kassin, 1998: 650). Такво знање могло би да промени понашање полицијских службеника на сличан начин као када се обавља поступак саслушања осумњиченог. На пример, резултати истраживања које су спровели Касин и сарадници (Kassin, Kukucka, Lawson, & DeCarlo, 2014: 80–81), показали су да су полицијски службеници у условима снимања користили мање принудних тактика испитивања и да су били бољи у разликовању кривих и невиних осумњичених. Поред тога, примена мање принудних тактика (нпр. стављање у изглед тешких последица које ће према осумњиченом наступити ако пориче кривицу), допринела је томе да су осумњичени

изјављивали да су мање осећали притисак да признају кривицу, односно да су се полицијски службеници мање трудили да добију њихово признање, у поређењу са онима који нису били обавештени да ће поступак испитивања бити видео снимљен.

Услови снимања поступка препознавања би могли утицати и на понашање сведока, тако да усвоји строжи критеријум за доношење одлуке о препознавању, свестан тога да је његова одлука јавна и да ће видео снимак бити репродукован у кривичном поступку, којом приликом ће се његов исказ проверити у контексту других доказа – нпр. уз помоћ исказа других сведока, материјалних доказа и др. (Shaw, Appio, Zerr, & Pontoski, 2007: 631).

Метод видео снимања се може сматрати допуњујућим методом којим се отклањају недостаци вербалног метода. Услови који су постојали у време препознавања могу бити непотпуно или нетачно описани у записнику о препознавању. Последично, приликом давања исказа пред судом, сведок их може другачије описивати, па се садржај његовог исказа у овом делу може разликовати од онога како су ови услови били документовани у записнику. На пример, у записнику није документовано да је сведоку била саопштена потврдна повратна информација након што је донео одлуку о препознавању, док сведок тврди да му је полицијски службеник потврдио да је изабрао право лице, тј. осумњиченог (Kassin, 1998: 649). Такође, није реткост да сведоци дају свој исказ пред судом након протеча одређеног времена од тренутка када је записник сачињен, што даље увећава могућност да сведок описује различите услове у односу на оне који су постојали у време када је извршио препознавање лица.

На исти начин, полицијски службеник може, свесно или несвесно, записнички документовати да током препознавања није постојала ниједна пристрасност – нпр. да је сведоку пружено припремно упутство да се учинилац можда не налази у линији, иако то није учињено (Wells et al., 2020: 23). Када је видео-снимак целокупног поступка препознавања сачињен, постоји објективни приказ свих битних варијабли система које би могле непримерено утицати на одлуку сведока или на степен његове сигурности. На пример, могуће је утврдити да ли су сведоку била саопштена припремна упутства, која су му питања била постављена, да ли је администратор линије испољавао неку врсту сугестивног понашања према њему, да ли му је била саопштена потврдна повратна информација и др., чиме се успоставља основа за контролу и анализу изведеног доказа у вези са препознавањем, а последично, успоставља се квалитетна основа за његову оцену на главном претресу.

Од посебног значаја је документовање изјаве о степену сигурности коју сведок исказује непосредно након што је донео одлуку о препознавању, с обзиром на то да је реч о варијабли система која се третира као значајна одредница веродостојности сведока и тачности његове одлуке. Када је суд упознат са целокупном документацијом која доследно прати сваку фазу препознавања, а нарочито када има могућност гледања видео снимка, ствара се основа за утврђивање евентуалних промена у степену сигурности сведока, од тренутка када је са њим обављен поступак препознавања, па до главног претреса. На тај начин, видео снимање поступка препознавања поприма својство дијагностичке варијабле система, која је од значаја за утврђивање вероватноће тачности извршеног препознавања (Wilford & Wells, 2013).

Међутим, како Даглас и Меквистон-Сурет (Douglass & McQuiston-Surrett, 2006: 1000–1004) указују, чак и када суд има директан увид у доказе који су у форми писмена и који јасно указују да је код сведока наступила инфлација сигурности, тј. да је повећао степен своје сигурности у тачност донете одлуке о препознавању током времена, суд ову чињеницу не препознаје као штетну када оцењује веродостојност сведока. Иако начело непосредности у извођењу доказа представља једно од темељних доказних начела у моделу кривичног поступка у Републици Србији, постоје одређена разумна одступања од овог начела, што значи да се под одређеним условима и у неким процесним ситуацијама могу користити и докази који су изведени у претходним фазама поступка (Шкулић, 2020: 65–66). Стога, ако је поступак препознавања био аудиовизуелно документован, суд би могао одредити да се репродукује аудио-визуелни снимак. У том случају, суд би имао прилику да види и чује сведока у времену када је обавио препознавање, што би могло помоћи у тачнијем оцењивању његове веродостојности и тачности његове одлуке, на основу увида у паралингвистичке знакове и невербално понашање које је том приликом испољио (Douglass & Jones, 2011: 163–165).

У прилог томе да ће суд бити у могућности да направи разлику између тачних и нетачних препознавања, када је исказ сведока поткрепљен видео снимком поступка препознавања, говори и налаз истраживања Реардона и Фишера (Reardon & Fisher, 2011: 73–74), који показује да су учесници-поротници који су имали прилику да прегледају видео снимак поступка препознавања тачније процењивали поузданост сведока. Ови учесници су као поузданије оцењивали оне сведоке који су заиста и били тачни, те су на основу њиховог исказа били и спремнији да донесу осуђујућу пресуду. Могуће објашњење за такав налаз је да

је видео снимак омогућио учесницима-поротницима непосредан увид у понашање сведока током поступка препознавања, омогућујући им да уоче бихевиоралне знакове који су повезани са тачношћу препознавања (нпр. време које је било потребно сведоку да донесе одлуку, изрази његовог лица и др.). Када такав видео снимак не постоји, суд је принуђен да се ослања на исказ сведока. На пример, уместо да прегледа видео снимак и изврши непосредан увид у то колико је сведок био сигуран у време препознавања, суд се ослања на његово сећање о томе колико је био сигуран у време препознавања, иако оно може бити контаминирано због утицаја потврдних повратних информација (Wells & Bradfield, 1999: 138).

Видео снимање препознавања отвара могућност уочавања пристрасности које су постојале у време када је обављено, али има ограничену корисност када је реч о елиминисању утицаја тих пристрасности на оцену суда. Чак и када суд може непосредно запазити неку врсту пристрасности, то не значи да судије имају свест о штетности такве пристрасности на сигурност сведока у тачност донете одлуке о препознавању. На пример, у једном од истраживања, видео снимци поступка препознавања нису допринели томе да учесници препознају да постоји пристрасност у коришћеном поступку, која се манифестовала у томе да је администратор линије (који је знао идентитет осумњиченог у линији) саопштио сведоку поврдну повратну информацију након извршеног препознавања. Заправо, учесници су уочили да су администратори коментарисали одлуку сведока, али нису препознали штетност утицаја повратних информација на сигурност сведока, те су највише веровали у тачност одлука донетих од стране сведока који су примили повратну информацију након препознавања (Beaudry et al., 2015: 357–360). Овакви налази не искључују значај видео снимања поступка препознавања, али говоре у прилог томе да се пристрасности у коришћеном поступку, као што је управљање линијом од стране администратора који зна идентитет осумњиченог у линији, морају елиминисати пре него да се отпочне са препознавањем. У супротном, штетни утицаји поменутих пристрасности се веома тешко могу елиминисати када је препознавање већ започето.

Истовременом применом вербалног, фотографског и видео метода обезбеђује се веродостојно документовање услова под којима је поступак препознавања обављен, као и тачно бележење исхода препознавања и непосредне изјаве о степену сигурности сведока у време препознавања (Wells et al., 2020). Када је сведок препознао осумњиченог из линије за

препознавање, сачињена документација се као прилог кривичној пријави доставља надлежном јавном тужиоцу. Међутим, део те документације неће бити уврштен у доказни материјал, с обзиром на то да поједина писмена немају процесни значај, па се у кривичном поступку издвајају из списка предмета (нпр. службена белешка у којој је садржан првобитни опис учиниоца, извештај полицијских службеника који су први приступили месту извршења кривичног дела и др.). Тим пре, суд може извршити непосредан увид у видео снимак, уместо да се ослања искључиво на записник о препознавању и исказ сведока о условима који су постојали у време препознавања. Када се суд ослања на информације које су добијене из више извора (нпр. визуелне и вербалне информације), уместо само из једног, то би требало да доведе до разумнијег доношења одлуке и лакшег разликовања тачних и нетачних сведока (Vrij & Mann, 2004).

2.9. Поновљено препознавање (Препорука 9)

Поновљено препознавање се односи на случајеве у којима полиција од сведока тражи да изврши препознавање једног истог осумњиченог у више различитих прилика, које могу укључивати различите фазе – предистражни поступак, истрага, као и главни претрес. Сведоку се могу поставити више различитих задатака препознавања који могу укључивати (Stebly, Tix, & Benson, 2013: 644):

- 1. Поступак показивања** – подразумева да је полиција на месту извршења кривичног дела или у близини тог места, затекла или пронашла лице које одговара опису учиниоца и које том приликом показује сведоку, како би исти верификовао његов идентитет, односно како би одговорио на питање да ли је то лице учинилац или није (одговор „да“ или „не“);
- 2. Коришћење фото-албума регистрованих учинилаца кривичних дела** – подразумева да полиција показује сведоку низ фотографија из овог албума, како би сведок евентуално препознао неко од лица са фотографија као учиниоца;
- 3. Лично препознавање (које се спроводи уживо)** – подразумева да полиција формира линију за препознавање, која је сачињена од осумњиченог и одговарајућег броја ометача, који су физички присутни;
- 4. Препознавање на основу фотографија** – подразумева да полиција формира линију за препознавање, која је сачињена од фотографије осумњиченог и одговарајућег броја фотографија ометача;

5. Судско препознавање – подразумева фазу испитивања сведока на главном претресу, којом приликом се од њега тражи да се изјасни о томе да ли оптуженог, који седи на оптуженичкој клупи, препознаје као учиниоца кривичног дела.

Обављање више поступака препознавања са истим сведоком и осумњиченим је у супротности са препоруком да је најпоузданији резултат управо онај који је добијен на основу првобитне провере сећања сведока. Како проф. Велс и сарадници (Wells et al., 2020: 25) указују, не постоји ниједан аргумент који оправдава поновљено препознавање лица, без обзира на то колико су убедљиви разлози за такво поступање.⁸³ Када је сведок већ видео осумњиченог изван контекста кривичног дела (нпр. у фото-албуму регистрованих учинилаца), биће способнији да га препозна у наредном поступку препознавања (нпр. у физичкој линији), него што ће бити способан да се присети околности под којима је видео то лице први пут (Brown, Deffenbacher, & Sturgill, 1977: 311–312).

На први поглед, околност да је сведок изабрао осумњиченог кроз више различитих поступака препознавања, може се третирати као потврда поузданости његовог сећања и његове доследности да своју одлуку понови у више прилика које могу бити временски дистанциране. Међутим, када се осумњичени показује сведоку у више прилика и представља једино лице које се увек појављује у тим приликама, то може допринети смањењу тачности тог сведока у наредном задатку препознавања – смањила би се вероватноћа да тачно изабере учиниоца из линије или да тачно одбаци линију, уз истовремено повећање вероватноће да ће изабрати неког од ометача (Deffenbacher et al., 2006: 302). Разлози за то могу бити вишеструки, али су и научној литератури најзаступљенија два објашњења негативног утицаја поновљених препознавања:

- Ометања у сећању, тј. „*несвесно преношење*“ – када сведок види осумњиченог након кривичног дела (на фотографији или уживо), ова визуелна информација постаје део његовог сећања, па се у наредном задатку препознавања тај исти осумњичени заиста добро поклапа са његовим сећањем о учиниоцу. Чак и ако га сведок не изабере том приликом, тај осумњичени му може изгледати више познато и питање је да ли ће бити способан да препозна извор те

⁸³ Нпр. потреба да се понови препознавање са истим осумњиченим би се могла образложити тиме да је приликом обављања препознавања на основу фотографија била коришћена недовољно квалитетна фотографија осумњиченог, али да је осумњичени у међувремену ухапшен и постао је доступан за лично препознавање. Образложење може бити и то да је сведок био под стресом када је с њим било обављено првобитно препознавање, јер је кривично дело којем је сведочио укључивало висок степен насиља и није прошло довољно времена за његов опоравак до задатка препознавања.

познатости (Godfrey & Clark, 2010: 242). То указује да је могуће да сведок мисли да му је осумњичени познат, јер га је видео током кривичног дела, иако му је заправо познат због тога што га је видео током претходног задатка препознавања, па несвесно преноси то уверење у наредни задатак препознавања лица.

- Поједини истраживачи указују да је то што сведок понавља своју одлуку у наредном задатку препознавања последица нечег вишег од обичног преношења, тј. да је реч о *привржености сведока* првобитној одлуци о препознавању (Davies, Shepherd, & Ellis, 1979; Lindsay, Nosworthy, Martin, & Martynuck, 1994; Dysart, Lindsay, Hammond, & Dupuis, 2001). Када су сведоци изабрали неко лице у првобитном задатку препознавања, остаће доследни свом избору и у наредном задатку и изабраће исто лице, уколико је оно присутно. У прилог ефекту привржености говори и налаз који указује да чак и сведоци који нису изабрали ниједно лице у претходном задатку препознавања, остају доследни својој одлуци, тј. не бирају ниједно лице у наредном задатку, чак и када је стварни учинилац био присутан (Goodsell, Neuschatz, & Gronlund, 2009: 798–799).

Због тога, полицијски службеници морају имати свест о томе да је сведоцима тешко да тачно утврде одакле им је осумњичени познат – да ли су га видели први пут у првом задатку препознавања лица или у неким другим околностима (нпр. у средствима јавног информисања је била објављена фотографија осумњиченог), или им је осумњичени познат, јер су га видели у контексту кривичног дела поводом кога се обавља препознавање лица. Не треба занемарити ни то да би сведоци могли остати привржени својој првобитној одлуци и поновити је у наредном задатку препознавања, при чему могу бити уверени да доприносе успешности истраге и да полицији помажу на тај начин што ће извршити позитивно препознавање (Goodsell et al., 2009: 798–801). Због тога, поновљена препознавања не треба користити као средство за вишеструку проверу поузданости сећања сведока, којим им се пружа додатна прилика да потврде или оповргну ранију одлуку о препознавању (Stebly & Dysart, 2016: 284).

Поновљена препознавања са сведоцима се често спроводе у полицијској пракси, а овај тренд илуструју и десетине случајева погрешно осуђених лица у Сједињеним Америчким Државама који су касније ослобођени кроз Пројекат невиности. Према Гарету (Garrett, 2011: 45–84), то су углавном били случајеви силовања, у којима су жртве имале више прилика да буду изложене истом осумњиченом, кроз више истих или различитих поступака препознавања, што је допринело томе да донесу погрешне одлуке о препознавању. У поменути

случајевима, полиција је користила комбинацију следећих поступака: 1) препознавања на основу фотографија, затим из физичке линије (уживо), након чега је уследило судско препознавање;⁸⁴ 2) више узастопних препознавања на основу фотографија;⁸⁵ 3) препознавања на основу фотографија у комбинацији са поступком показивања⁸⁶ и др.

2.9.1. Показивање пре личног препознавања или препознавања на основу фотографија

За разлику од постројавања, у којем се осумњичени показује сведоку заједно са ометачима, поступак показивања подразумева да се сведоку показује само једно лице, тј. осумњичени, било уживо или на фотографији (Mickes & Gronlund, 2017: 546). Овај поступак се сматра инхерентно сугестивним поступком, те је о разлозима због којих се овај поступак сматра непожељним, па чак и штетним, већ било речи у претходним поглављима. Даље, овај поступак ће бити разматран у контексту случајева у којима је полиција применила поступак показивања, пре него што су сведоци приступили наредном задатку препознавања (нпр. у физичкој или фото-линији).

Наиме, показивање не пружа никакву заштиту за невинне осумњичене, као што је то случај код постројавања, где сведок може изабрати неког од ометача и тиме указати полицији да је

⁸⁴ Нпр. случај Роналда Котона (*Ronald Cotton*) кога је жртва силовања препознала најпре у задатку препознавања на основу фотографија, затим у физичкој линији (уживо), након чега је и у судском поступку са сигурношћу потврдила своју одлуку о препознавању. Жртва није била свесна тога да је њена одлука погрешна. Када је стварни учинилац пронађен, жртва није успела да га препозна, јер је у њеном сећању лице г. Котона остало запамћено као лице њеног силоватеља.

Слична ситуација је забележена и код Едварда Хонакера (*Edward Honaker*) који је од стране жртве и њеног партнера био препознат као силоватељ, прво у фото-линији која је била сугестивна (јер се једино он издвајао на основу длака на лицу), да би касније био опет постројен у физичкој линији (уживо), којом приликом га је жртва поново препознала као учиниоца.

Још један пример је случај Артура Ли Вајтфилда (*Arthur Lee Whitfield*), у којем је полиција једној од жртава прво показала 7 фотографија, међу којима се налазила и фотографија осумњиченог Вајтфилда, након чега је жртви показана физичка линија (уживо), у којој је само г. Вајтфилд имао светлију косу, те га је жртва том приликом и препознала.

⁸⁵ Нпр. случај Ларија Фулера (*Larry Fuller*) који је био прво показан жртви силовања у поступку препознавања на основу фотографија, којом приликом жртва није успела да га препозна као учиниоца. Након тога, са жртвом је обављено још једно препознавање на основу фотографија и овог пута је г. Фулер био препознат од стране жртве као учинилац.

Исто поступање је забележено у случају Троја Веба (*Troy Webb*), у којем је полиција жртви прво проказала фото-линију која је била сугестивна, јер већина фотографија ометача нису одговарале опису учиниоца. Други задатак препознавања на основу фотографија, обављен је тако да је једино фотографија г. Веба поново била показана у фото-линији, при чему је фотографија била старија од 5 година. Жртва је тада препознала г. Веба, иако је првобитно била несигурна у своју одлуку.

⁸⁶ Нпр. случај Валтера Снајдера (*Walter Snyder*), у којем је полиција жртви прво показала низ фотографија, од којих је жртва издвојила три фотографије лица које би могле одговарати учиниоцу, али не и фотографију г. Снајдера. Иако жртва том приликом није извршила препознавање ниједног лица, полицијски службеник јој је указао на фотографију г. Снајдера и питао је да ли јој је познато његово лице. Следећом приликом, иста жртва је позвана да дође у полицијску станицу, где је у ходнику седео осумњичени г. Снајдер и том приликом га је жртва и препознала.

његово сећање недовољно поуздано или да се стварни учинилац не налази у линији (Stebly, Dysart, Fulero, Lindsay, 2003: 525). Додатно, овај поступак излаже великом ризику потенцијално невина лица, пошто велики број случајева погрешно осуђених лица у Сједињеним Америчким Државама укључује нетачна препознавања која су сведоци извршили на основу поступка показивања, тј. када им је полиција показала једино осумњиченог (Garret, 2011). Таква грешка може бити резултат чињенице да се показивање „један на један“ често одвија на месту извршења кривичног дела. У таквим околностима, сведок постаје свестан да је лице које ће му полиција показати заправо осумњичени, те да је поступак показивања јединствена прилика да се учинилац идентификује (Behrman & Davey, 2001: 447).

Наведени разлози и то што сведок има само једну опцију (да одговори са „да“ или „не“), могу допринети његовој склоности да том приликом изврши позитивно препознавање осумњиченог, него што би таква склоност постојала када би му осумњичени био показан у линији за препознавање. Уосталом, на такву тенденцију сведока указују и налази бројних истраживања (Stebly et al., 2003; Dysart & Lindsay, 2007; Lawson, & Dysart, 2014; Goodsell, Wetmore, Neuschatz, & Gronlund, 2013). Ови налази су даље подржани и теренским студијама са реалним сведоцима – на пример, резултати једне од теренских студија која се бавила анализом реалних случајева су показали да је 76% сведока током поступка показивања извршило позитивно препознавање, у односу на само 48% сведока који су извршили позитивно препознавање на основу примене поступка постројавања, тј. из линије (Behrman & Davey, 2001: 487).

Занимљив је и налаз поменутог истраживања да ниједна од класичних варијабли процене, као што су пристрасност према сопственој расној/етничкој групи, присуство оружја или карактеристике сведока, није значајно умањила стопу позитивних препознавања, што се може образложити тиме да су сећања сведока, због непосредне просторне и временске близине кривичног дела, била живописна и „свежа“ (Behrman & Davey, 2001: 487). Такође, спремност сведока да позитивно препозна неко лице се дешава и због тога што се осумњичени током поступка показивања налази на месту извршења кривичног дела (или у близини тог места), као и због тога што према опису одговара учиниоцу или, пак, носи одећу која је слична оној коју је сведок описао да је учинилац носио током кривичног дела (Stebly et al., 2003: 538). Пристрасност одеће представља значајну варијаблу која повећава стопу препознавања код

показивања, независно од тога да ли је реч о стварном учиниоцу или невином осумњиченом. Наиме, сведоци ће бити спремнији да препознају лице које носи исту или сличну одећу оној коју је носио учинилац током кривичног дела (Lawson & Dysart, 2014: 63–66). Такође, сведоци ће бити склонији томе да током показивања погрешно препознају невиног осумњиченог, када тај осумњичени веома личи на стварног учиниоца (Valentine, Davis, Memon, & Roberts, 2011: 20).

Након што је идентитет осумњиченог утврђен путем показивања, полиција би могла одлучити да спроведе и додатни задатак препознавања, као средства за двоструку проверу поузданости сећања сведока, које би им пружило прилику да верификују (потврде или оповргну) првобитну одлуку коју су донели током показивања (Stebly & Dysart, 2016: 284). У полицијској пракси, није реткост да се један исти осумњичени појављује узастопно у више различитих задатака препознавања. То значи да је могуће да се осумњичени, који је био претходно показан сведоку у поступку показивања, поново подвргне препознавању, али овог пута у поступку постројавања, тј. у физичкој или фото-линији (Behrman & Davey, 2001).

Ово би нарочито могао бити случај у полицијској пракси Републике Србије, због тога што одредбама ЗКП није прописано да се показивање на терену може користити као поступак за проверу сећања сведока о томе да ли су осумњичени и учинилац иста лица. Стога, показивање се може третирати једино као оперативна радња која се користи ради утврђивања идентитета потенцијалних осумњичених, чији резултати немају никакву доказну вредност. Због тога, полиција би морала да организује и обави препознавање из линије, у којој ће осумњичени (његова фотографија) бити показан сведоку заједно са другим, њему непознатим лицима (њиховим фотографијама), чије су основне особине сличне онима какве је описао (чл. 90, ст. 1–3 ЗКП).

У истраживању Валентина и сарадника (Valentine et al., 2011: 21), глумци који су представљали мете (учиниоце) су били показани сведоцима прво уживо, а након тога је са њима спроведено препознавање са видео снимака (експеримент 1, 2 и 4). Резултати су показали да су сведоци били доследни првобитним одлукама – већина учесника (88%) који су препознали лице које им је прво било показано уживо су поново препознали исто лице у видео-линији, без обзира на то да ли је реч о невином лицу или стварној мети. Забрињавајући резултати су добијени у случају учесника који нису изабрали невиног осумњиченог током овог поступка. Када им је то исто лице било показано у видео-линији (у којој се није налазила

стварна мета), 16% од наведених сведока су га препознали као мету, што се може образложити тиме да им је то лице било познато из претходног поступка препознавања.

До сличног налаза су дошли и Хав и сарадници (Haw, Dickinson, & Meissner, 2007: 125), који су сведоке подвргавали поновљеном препознавању – прво поступку показивања, а након тога и препознавању из фото-линије. Резултати су показали да ће сведоци који су видели лице током поступка показивања бити склонији томе да га поново изаберу у фото-линији, без обзира на то да ли је реч о учиниоцу или невином осумњиченом. Ово може узроковати два исхода, у зависности од тога да ли је учинилац био присутан или одсутан током ових поступака: 1) сведок који је тачно препознао осумњиченог као учиниоца током поступка показивања, биће тачнији и у наредном задатку препознавања, уколико му то исто лице буде поново показано; 2) сведок који је извршио нетачно препознавање, тј. који је изабрао невиног осумњиченог током поступка показивања, поново ће изабрати то исто лице када му буде поново показано у линији, иако је реч о линији у којој стварни учинилац није присутан.

Дакле, научно засновани налази доследно сугеришу да сведоци могу погрешно препознати невино лица током поступка показивања, при чему исказују сигурност која није у складу са тачношћу њихових одлука – то је нарочито присутно када невино лице носи сличну одећу као учинилац (Behrman & Davey, 2001; Valentine et al., 2011). Током овог поступка, који се често спроводи на месту извршења кривичног дела, сведок ће имати прилику да уживо види осумњиченог, због чега се повећава могућност да му то исто лице буде познато у наредном задатку препознавања из линије и да то утиче на њега да потврди своју првобитну одлуку, тј. да га поново препозна као учиниоца (Godfrey & Clark, 2010).

Чак и када сведок није био сигуран да је донео тачну одлуку током поступка показивања, може постати сигурнији да је донео исправну одлуку, јер верује да је полиција предузела даље истражне радње према препознатом лицу и да постоји већи степен сумње полиције да је то лице стварни учинилац (Goodsell et al., 2009). То би могло да га додатно мотивише да остане доследан својој првобитној одлуци. Напослетку, то што ће га полиција следећом приликом званично позвати да приступи препознавању, које сада постаје формална радња која се спроводи у службеним просторијама полиције, уз присуство других представника правосудног система (нпр. јавног тужиоца и адвоката осумњиченог), може такође мотивисати сведока да остане доследан својој првобитној одлуци.

Оваква ситуација би могла бити повољна само уколико је сведок донео тачну одлуку, тј. ако се идентитет осумњиченог поклапа са идентитетом учиниоца. Међутим, када је сведок био несигуран у тачност своје одлуке коју је донео у поступку показивања, или је искрено, али погрешно веровао да је том приликом донео тачну одлуку, понављање исте одлуке би било скопчано са штетним последицама према невином осумњиченом. Разлог за то је околност да је осумњичени сада већ два пута препознат као учинилац, па може бити ухапшен и укључен у кривични поступак, или, пак, осуђен на дуготрајну затворску казну.⁸⁷

Поједини истраживачи сугеришу да показивање није ништа мање пристрасан поступак у односу на препознавање које се обавља на основу видео снимака, јер су оба поступка често веома непоуздана и под идеалним условима (Valentine et al., 2011: 20). Други истраживачи, пак, указују на предности поступка показивања, наводећи да се лакше и брже организује и обавља, и то у времену када је сећање сведока најквалитетније. Такође, наводи се да учинилац тада нема довољно времена да промени своје дистинктивне карактеристике које је поседовао у време кривичног дела – нпр. одећу, браду, косу и сл. (Gonzalez et al., 1993: 525). Међутим, не сме се занемарити да је поступак показивања скопчан са значајним ограничењима, од којих је најзначајније то што не омогућава примену одговарајућих заштитних мера, које би могле ублажити ризик од погрешног препознавања.⁸⁸

Такође, сви наведени аргументи којима се подржава примена поступка показивања, могу бити доведени у питање научно заснованим налазима, који указују да је поступак постројавања супериорнији од показивања, без обзира на то да ли се сећање сведока проверава непосредно након кривичног дела или након протекла одређеног времена (Wetmore et al., 2015; Neuschatz et al., 2016). Због тога, када постоји сведок који се процењује као довољно способан да приступи задатку препознавања, потребно је сачувати тог сведока и са

⁸⁷ Нпр. у случају Троја Руфрија (*Troy Ruffra*) је постојало четири сведока, којима је полицијски службеник који је био укључен у истрагу разбојништва показао фотографију г. Руфрија, која је била лошег квалитета. Неколико дана касније, истим сведоцима је показана фото-линија, у којој се налазила фотографија г. Руфрија, заједно са фотографијама других лица, те су га сви сведоци препознали као разбојника. Међутим, два додатна сведока, којима није била показана фотографија г. Руфрија пре него што су приступили препознавању из фото-линије, одбацили су линију том приликом (један сведок је изјавио да учинилац није присутан у линији, док је други изјавио да је разбојник био старији и сед). Г. Руфри је ухапшен, али је тужилаштво одустало од његовог даљег процесуирања, јер је убрзо пронађен стварни учинилац који је био доста старији и нижи од г. Руфрија (Haw et al., 2007: 117).

⁸⁸ Нпр. није могуће обавити двоструко анонимни поступак препознавања, јер и полицијски службеници и сведок знају да лице која се показује у поступку показивања има својство осумњиченог (Neuschatz et al., 2016: 45–46). Такође, у поступку показивања се не користе одговарајући ометачи, који би помогли сведоку да тачније разликује невином осумњиченог од учиниоца, због чега може бити склон нагађању (Colloff & Wixted, 2020: 136).

њим спровести поступак постројавања. Ово треба учинити и због тога што је утврђено да сведоци, који су препознали осумњиченог током поступка показивања, могу бити склонији томе да преувеличавају степен сигурности у тачност донетих одлука, иако су нетачни (Neuschatz et al., 2016: 63–65). Заправо, могуће је да сведоци нису у стању да прилагоде степен своје сигурности у случајевима показивања. Као могући разлози се наводи околност да је показивање захтеван поступак за проверу сећања сведока о учиниоцу, због тога што полиција проналази и подвргава показивању лице које одговара опису учиниоца, због чега оно може деловати познато сведоку, иако је реч о невином лицу (Mickes, 2015: 100–101).

У идеалном случају, полиција не би требало да примењује овај поступак, а уколико га примењује, то не би смело да буде правило, већ изузетак. Ово питање може бити решено правилним менаџментом истраге, на тај начин што ће се сведок са којим је обављено показивање третирати као „потрошен“, у смислу тога да се не може користити у истом својству у неком другом поступку који се предузима у сврхе препознавања. Уколико полиција процењује да је корисно спровести показивање на терену, може начинити кораке ка побољшању тачности овог поступка на тај начин што ће се пронаћи и додатна лица која одговарају опису учиниоца. Након тога, осумњиченог би требало показати сведоку на терену заједно са тим лицима, пре него што се од њега затражи да се изјасни о томе да ли препознаје неко од њих као учиниоца (Colloff, & Wixted, 2020: 138).

2.9.2. Показивање фото-албума регистрованих учинилаца кривичних дела пре препознавања на основу фотографија или личног препознавања

У научној литератури постоји консензус да излагање сведока полицијским фотографијама различитих лица, укључујући осумњиченог, пре обављања формалног поступка препознавања, има штетан утицај на његово сећање. Овај штетан утицај се одражава на перформансе сведока у наредном задатку препознавања, доприносећи томе да сведок начини једну од две потенцијалне грешке: 1) сведок може изабрати невино лице из линије, које му делује познато због тога што му је његова фотографија била показана у низу фотографија других лица; 2) сведок може изабрати неког од ометача, који је постројен у линији за препознавање, јер га је видео и издвојио током прегледавања фото-албума (Brown et al., 1977; Gorenstein & Ellsworth, 1980; Dysart et al. 2001).

Натупање поменутих грешака се објашњава тиме што излагање сведока полицијским фотографијама, на којима је представљен већи број различитих лица, може нарушити његово изворно сећање о учиниоцу, јер је изложен новим, визуелним информацијама, што заузврат доводи до повећања погрешних препознавања и смањења тачних препознавања (Davies et al., 1979: 232). Ово нарочито важи за сведоке који су изабрали неко лице из фото-албума, јер сам избор ствара нови меморијски траг, који је јачи од првобитног меморијског трага о учиниоцу, преваходно из разлога што је „свежији“ (Goodsell et al., 2009: 799).

Према налазима истраживања Дејвиса и сарадника (Davies et al., 1979: 234–235), сведоци који су прегледали фото-албум, пре него што су били подвргнути поступку препознавања на основу фото-линије, постизали су мању прецизност у том задатку, у поређењу са сведоцима који претходно нису прегледали фото-албум. То значи да ће изворно сећање сведока о учиниоцу бити нарушено чак и када фотографија осумњиченог није била садржана у полицијском фото-албуму, чиме се доводи у питање његова накнадна способност да успешно изврши наредни задатак препознавања лица. Као могући узрок нарушавања сећања сведока, наводи се тзв. несвесни пренос, који подразумева да ће сведок, који је прво гледао албум са фотографијама различитих лица, у наредном задатку препознавања изабрати неко од лица чију је фотографију видео у албуму, погрешно верујући да је то исто лице видео у контексту кривичног дела (Brown et al., 1977: 313).

Сведоково сећање ће додатно бити деградирано уколико је гледао албум у којем је била садржана фотографија осумњиченог, што касније може допринети смањењу његове тачности у наредном задатку препознавања. Према мета-анализи Дефенбахера и сарадника (Deffenbacher et al., 2006: 303), када је сведок претходно гледао фотографију осумњиченог, повећава се вероватноћа да ће га изабрати у наредном задатку препознавања из линије, нарочито ако се стварни учинилац не налази у тој линији. Поменути истраживачи сугеришу да је ова вероватноћа још већа, уколико је сведок видео то лице у приближном времену када је уочио и учиниоца. Због тога, полиција не би смела да у линију за препознавање укључује лице које је сведок претходно видео на фотографији и које, том приликом, није препознао као учиниоца.

Стога, када сведок није успео да препозна осумњиченог у првом покушају (тј. када му је полиција показала његову фотографију у фото-албуму), али изврши позитивно препознавање истог осумњиченог у следећем задатку препознавања, постоји оправдан разлог да се посумња

да је позитивно препознавање узроковано тиме што га је сведок видео у фото-албуму, а не у контексту кривичног дела (Stebly & Dysart, 2016: 285). Међутим, Дисарт и сарадници (Dysart et al., 2001: 1283–1284) указују да пуко излагање сведока фотографијама из албума не узрокује доследно његову грешку у наредном задатку препознавања из линије, без обзира на то да ли је стварни учинилац био присутан или одсутан из линије. Даље, поменути истраживачи образлажу да показивање великог броја фотографија различитих лица (нпр. на стотине), појачава тенденцију сведока да изабере неко од тих лица. Када сведок то учини, повећава се вероватноћа да ће се изабрано лице препознати као учинилац у наредном задатку препознавања, иако је можда реч о невином лицу. Налаз да ће овај негативан утицај најпре бити остварен у односу на сведоке који бирају неко лице из линије, потврђен је и у истраживању Мемона и сарадника (Memon, Hope, Bartlett, & Bull, 2002: 1224), који сугеришу да ће сведок који је изабрао фотографију неког лица које му је било показано у фото-албуму, поново изабрати то исто лице и у наредном задатку препознавања из линије, када се оно опет показује у линији.

Ова истраживања потврђују да понашање сведока током прегледања фото-албума има снажан утицај на то какву ће одлуку донети у наредном задатку препознавања, пружајући доследан налаз везан за сведоке који су изабрали фотографију неког лица из фото-албума. Када се овим сведоцима у наредном задатку препознавања поново покаже то исто лице, они ће остати привржени свом првобитном избору, тј. изабраће га опет. Међутим, када то лице није поново показано у накнадном задатку препознавања из линије, такви сведоци ће одбацити линију, чак и када је стварни учинилац присутан у тој линији (Goodsell et al., 2009: 799). Овај налаз је у складу са логиком да ће сведок остати привржен лицу чију је фотографију претходно изабрао из албума и да неће препознати ниједно лице у наредном задатку препознавања, ако му то лице, чију је фотографију раније изабрао, не буде поново показано. Међутим, Мемон и сарадници (Memon et al., 2002: 1224) су извели другачији закључак у којем наводе да овакви сведоци неће одбацити линију, већ ће бити склонији томе да изабере неког од ометача, нарочито ако ометач личи на учиниоца.

С друге стране, поставља се питање како се утицај излагања фото-албуму манифестује код сведока који нису изабрали ниједно лице, тј. његову фотографију из албума. Према Годселу и сарадницима (Goodsell et al., 2009: 799), када фотографија учиниоца није била садржана у фото-албуму, сведоци који имају снажно сећање о учиниоцу могу донети исправну одлуку и

одбацили албум, не бирајући ниједну од понуђених фотографија. Такви сведоци ће бити тачнији у наредном задатку препознавања: 1) када се учинилац налази у линији, биће склонији томе да направе тачан избор и препознају учиниоца; 2) када се учинилац не налази у линији, биће склонији томе да одбаце линију, тј. да не изаберу ниједно лице.

Практична импликација наведених налаза се огледа у томе што полиција не би требала да организује наредни задатак препознавања са сведоком који је већ изабрао фотографију неког лица из албума, указујући да се ради о учиниоцу, већ је потребно документовати околност да је сведок разгледао фото-албум и онда донео одлуку. Иако коришћење фото-албума може бити потенцијално опасно, чињеница је да је реч о средству за идентификацију осумњичених које полиција опсежно користи у истрази, нарочито када није успела да дође до потенцијалног осумњиченог помоћу других истражних поступака. С обзиром на то да је веома тешко у потпуности елиминисати употребу оваквих албума у пракси, потребно је правилно схватити њихову сврху и применити адекватан менаџмент истраге.

Пре свега, морају постојати јасни критеријуми на основу којих полиција бира лица чије ће фотографије бити садржане у фото-албуму, који ће бити показан сведоку. По правилу, када је сведок пружио детаљан опис, потребно је сачинити албум који садржи мањи број фотографија на којима су представљена лица која одговарају опису учиниоца (Ellis, Shepherd, Shepherd, Klin, & Davies, 1989). Разлог за то је што се сведок може осећати збуњеним када му се показује на стотине фотографија различитих лица (Lindsay et al., 1994), али и због тога што сведок може лакше запамтити да је неко лице видео на фотографији, уколико му је полиција показивала мањи мањи број фотографија (Dysart et al., 2001). Даље, када сведок прегледава албум у којем су садржане полицијске фотографије различитих лица, користи значајно блажи критеријум за избор неке фотографије, тј. лица на које се фотографија односи, него што би то чинио у формалном поступку препознавања – нпр. када му се показује физичка линија (Lindsay et al., 1994: 122). Када сведок изабере једну или више фотографија из албума, указујући да се на њима налазе лица која би потенцијално могла бити учиниоци кривичног дела, то нема никакву доказну вредност. Ову одлуку сведока треба третирати као индицију, која полицији треба да укаже да би лица са изабраних фотографија могла имати сличне основне особине као учинилац кога је сведок опазио током кривичног дела.

У том случају, полиција треба да предузме даље мере и радње како би проверила наводе сведока, јер не постоје основи сумње који би оправдавали излагање тог лица формалном

поступку препознавања у својству осумњиченог (Wells & Quigley-McBride, 2016: 292–293). Дакле, полицијски службеници не смеју полазити од претпоставке да сведоци бирају неку фотографију из фото-албума само уколико су потпуно сигурни да се ради о учиниоцу кривичног дела, нарочито због тога што већина научних налаза доследно показује да сведоци изненађујуће често праве грешке у препознавању (Wells et al., 2020: 12). Чак и када се формални задатак препознавања из линије (физичке или фото-линије) спроводи након што је полиција показала сведоку албум са фотографијама различитих лица, поштовањем препоруке о одговарајућем степену сумње, могу се ублажити евентуалне штетне последице феномена поновљеног препознавања.

У супротном, сведок би могао погрешно изабрати невино лице, чију је фотографију већ видео у фото-албуму и таква визуелна информација би могла постати део његовог сећања. Последично, сведок би могао изабрати то лице у наредном задатку препознавања, јер се добро уклапа са његовим сећањем о учиниоцу (Godfrey & Clark, 2010), или би то могао учинити због тога што је остао доследан својој првобитној одлуци у којој је то лице препознао (Goodsell et al., 2009). Без обзира на разлоге због којих сведок то чини, ако начини грешку, према препознатом лицу могу наступити штетне последице.

2.9.3. Препознавање на основу фотографија пре поновног препознавања на основу фотографија или личног препознавања

Феномен „несвесног преношења“, односно погрешног препознавања лица из прошлог искуства, без свесног сећања на тачно то искуство, забележен је и у случајевима поновљених препознавања из линија (физичких или фото-линија). Као и код претходно описаних случајева у којима је једно исто лице било показано више пута током узастопних, али различитих поступака препознавања (показивање, употреба фото-албума регистрованих учинилаца), слични налази могу бити примењени и на случајеве у којима је једно исто лице било показано сведоку у више узастопних линија за препознавање.

Проблем поновљених препознавања на основу фотографија је био испитиван у бројним истраживањима, која су полазила од претпоставке да ће сведоци бити склонији томе да у наредном задатку препознавања изаберу лице које су претходно видели на фотографијама. Према Биргаму и Карнсу (Brigham & Cairns, 1988: 1405), излагање сведока низу фотографија пре него што приступи фото-линији, довешће у питање његову накнадну способност да препозна учиниоца у тој фото-линији. Учесници који су изабрали неко лице из низа

фотографија су били склонији томе да га поново препознају у накнадној фото-линији, иако су већином били нетачни. Насупрот томе, учесници који нису одабрали ниједно лице из низа фотографија су били мање склони томе да изаберу било које лице из фото-линије, чак и када је мета (учинилац) била присутна у линији. Исти налаз је поновљен у следећем истраживању, у којем су учесници који су изабрали погрешно лице из низа фотографија, били склонији томе да га поново изаберу у каснијој фото-линији, иако је стварна мета била присутна у тој линији (Gorenstein & Ellsworth, 1980: 620–621).

Налази Хинза и Пездека (Hinz & Pezdek, 2001: 194–196) такође подржавају став да излагање невиног осумњиченог истом сведоку у узастопним фото-линијама, повећава вероватноћу да ће га тај сведок погрешно препознати, односно смањује вероватноћу да ће сведок бити способан да тачно препозна стварног учиниоца у наредној фото-линији. Према Пездеку и Бландону-Гитлину (Pezdek & Blandon-Gitlin, 2005: 260–262), излагање сведока низу фотографија, пре него што приступи наредној фото-линији, снажно ће утицати на његову способност да изврши тачно препознавање када су присутни следећи услови: 1) када се поновљено препознавање из фото-линије обавља са сведоком који има слабо сећање о учиниоцу и то у међурасним условима; 2) када се више препознавања из фото-линија обављају узастопно, тј. у приближном временском периоду, али и када се то чини након протекла дужег времена од кривичног дела; и 3) када је учинилац током кривичног дела био изложен сведоку у краћем времену.

Исти налази могу бити примењени и у случајевима када је сведоку показан низ фотографија, пре него што приступи физичкој линији за препознавање (која се спроводи уживо). На пример, у истраживању Брауна и сарадника (Brown et al., 1977: 316–317), учесници су првобитно видели мете (учиниоце) у учионици, након чега им је, након неколико дана, показан низ фотографија, а затим и физичка линија (уживо). Када им је била показана физичка линија, учесници који су претходно видели фотографију заменског лица (невиног осумњиченог) су били склонији томе да га изаберу, иако он није био мета коју су првобитно видели у учионици. С друге стране, учесници који нису били изложени низу фотографија, пре него што су приступили физичкој линији, показали су се успешнијим у тачном препознавању мете из линије.

У складу са научно заснованим налазима, полиција би требало да избегава да спроводи препознавања из више линија са истим сведоком, нарочито када је исти осумњичени био

показан у претходној линији. Ово треба избегавати због тога што сведоци могу уочити учиниоца током кривичног дела под мање оптималним условима (нпр. лоше осветљење, краће време изложености, присуство стреса или узбуђености код сведока и сл.), у односу на услове у којима им се осумњичени показује у поступку препознавања из линије – нпр. фотографија осумњиченог би могла бити доброг квалитета и осумњичени би могао бити веома сличан учиниоцу или обучен у сличну одећу коју је учинилац носио током кривичног дела (Pezdek & Blandon-Gitlin, 2005: 249). У том случају, сведок би могао имати слабо изворно сећање о учиниоцу, због чега би био подложнији утицајима из спољних извора – лице невиног осумњиченог које је сведок видео на фотографији доброг квалитета би могло представљати јачи меморијски траг, који би касније могао нарушити његову способност да тачно препозна учиниоца из линије (Godfrey & Clark, 2010: 242).

Пример поновљеног препознавања – случај г. Нила Милера

У прилог томе да поновљена препознавања могу довести у ризик невиног осумњиченог говори и случај г. Нила Милера, који је био неправедно оптужен да је ушао у стан оштећене, где ју је, уз претњу шрафцигером, опљачкао и силовао. Након више неуспешних покушаја препознавања из низа фотографија, оштећена је успела да препозна г. Милера као учиниоца. На крају, оштећена је први пут уживо видела г. Милера у ходнику суда, када је дошла на рочиште у пратњи јавног тужиоца, којом приликом није била сигурна да је реч о лицу које је оптужено за њено силовање, али је помислила да би г. Милер могао бити то лице. Када је видела да г. Милер улази у исту судницу, постала је сигурна да је реч о лицу које је оптужено за напад, због чега је остала доследна својој одлуци и појачала своју сигурност приликом давања исказа пред судом.

Пре ослобађања на основу ДНК анализе, г. Милер је због силовања које није учинио провео 10 година у затвору (Garrett, 2011: 56–57). У овом случају, полиција је укључила г. Милера у поступак препознавања на основу његове сличности са фото-роботом, који је начињен на основу описа оштећене, што није довољан степен сумње који би оправдавао такво поступање. Пре препознавања, оштећеној је већ био показиван фото-албум регистрованих учинилаца, али том приликом није успела да издвоји ниједну фотографију.

Када је г. Милер укључен у поступак препознавања по основу сличности са фото-роботом учиниоца, полиција је морала узети у обзир препоруку да се најпоузданији резултати препознавања лица могу добити у првом покушају провере сећања оштећене као сведока (Wells et al., 2020: 25). Иако је тада полиција могла да спроведе фер и непристрасно препознавање из линије уживо, донета је одлука да се његова фотографија дода у низ фотографија других лица и тада је оштећена издвојила фотографију г. Милера и још једног лица, указујући да би они могли личити на њеног нападача. Ово указује на то да оштећена ни у овом тренутку није могла децидно да укаже само на г. Милера и да са сигурношћу потврди да је реч о учиниоцу.

Тада, г. Милер бива ухапшен и полиција схвата да је он променио свој изглед у односу на фотографију коју је оштећена претходно издвојила, због чега су сачинили нову фотографију

г. Милера и показали је оштећеној у фото-линији, заједно са фотографијама других лица. Овакво поступање јасно указује да је полиција у овом случају користила поступак препознавања као средство за проверу њихове, слабо засноване претпоставке о кривици г. Милера, а не за проверу поузданости сећања оштећене (Wells et al., 2015: 101). Када је оштећена видела његову фотографију у низу фотографија, извршила је позитивно препознавање г. Милера, могуће због тога што јој се исти учинио познатим, јер је већ издвојила његову фотографију раније, али није била способна да препозна извор те познатости, погрешно верујући да га је видела током кривичног дела (Brown et al., 1977; Godfrey & Clark, 2010).

Када је оштећена у трећем покушају изабрала само г. Милера, сам избор је могао довести до деградације њеног сећања из разлога стварања новијег меморијског трага о осумњиченом који је био снажнији од изворног меморијског трага о учиниоцу (Goodsell et al., 2009: 799). На крају, јасно је да оштећена није била сигурна да је невини осумњичени заправо њен нападач ни када га је видела у ходнику суднице, али не треба занемарити ни то да је случај дошао до фазе суђења, што је могло додатно мотивисати оштећену да остане доследна својој одлуци и да исту презентује на суду са високим степеном сигурности.

На основу анализе наведеног примера, може се закључити да орган поступка мора бити опрезнији када бира који ће поступак користити у обављању препознавања са сведоком, у складу са околностима сваког појединачног случаја. Поред поменутих препорука, орган поступка би требало да избегава да спроводи тзв. *ситуационо препознавање*, које подразумева да полиција одводи (презумптивног) сведока на локацију на којој се налази осумњичени, сам или са другим лицима (нпр. ресторан, продавница, концерт) и од њега захтева да укаже на учиниоца, уколико је присутан (Lindsay et al, 2002: 216 –217). Реч је о пристрасном поступку који, као и показивање, не штити невиног осумњиченог од тога да буде погрешно препознат. Када је сећање сведока проверено први пут уз примену одговарајућег поступка препознавања и уз поштовање свих научно заснованих препорука, нема разлога да сведок буде подвргнут поновљеном препознавању.

2.9.4. Судско препознавање

Поред фазе предистражног поступка и истраге, препознавање лица се може обавити и на главном претресу, који представља централни део кривичног поступка. Реч је о тзв. судском препознавању које подразумева да се сведок, током давања исказа пред судом, изјашњава о томе да ли лице које седи на оптуженичкој клупи препознаје као учиниоца (Davies & Griffiths, 2008: 435). По правилу, судско препознавање ће се увек спровести, без обзира на то да ли је сећање сведока о учиниоцу било проверено у претходним фазама, сходно томе да се судска одлука о кривичној ствари може заснивати само на доказима који су изведени на главном

претресу. Сведок, као лице које поседује сазнања о чињеницама везаним за кривично дело и учиниоца или о другим чињеницама које се утврђују у кривичном поступку, даје о томе исказ на главном претресу и то јавно, усмено и непосредно (Бошковић & Кесић, 2015).

Када орган поступка није спровео поступак препознавања лица у предистражном поступку или истрази, сведок би се могао први пут сусрести са осумњиченим (у том тренутку оптуженим) у судници. Постоји више варијабли које би могле негативно утицати на тачност сведока у овом случају, а нарочито време задржавања, тј. временски период који је протекао од кривичног дела до тренутка када сведок даје свој исказ пред судом. Тај период могао би се кретати од неколико месеци, па до неколико година. Због тога што сећање сведока о учиниоцу није било проверено у времену блиском кривичном делу, након протеча дужег времена долази до „пропадања“ сећања – смањује се квалитет и квантитет информација о делу и учиниоцу, али и способност сведока да их се досети (Sauer et al., 2010). Како Баић и сарадници (Bačić et al., 2021: 18) указују, након месец дана од почетног опажања учиниоца до момента саопштавања онога што је опажено и запамћено, степен тачности сећања, али и сигурности сведока у тачност његовог сећања драстично опада, а тај пад се наставља и након три месеца.

Не треба занемарити ни то што протеком дужег времена задржавања, сведок може бити изложен различитим спољним изворима од којих може прикупити (дез)информације о осумњиченом – нпр. разговором са другим сведоцима истог кривичног дела, пре почетка кривичног поступка (Gabbert et al., 2003), или разговором са полицијским службеницима задуженим за расветљавање и доказивање кривичног дела (Wright et al., 2000), увидом у фотографије осумњиченог путем друштвених мрежа или средстава јавног информисања и др. (Kleider-Offutt et al., 2021). Услед поменутих утицаја, сведок може постати мање способан да разликује информације које је лично опазио и запамтио, од оних које је добио из других извора, а због тога што није приступио задатку препознавања у времену блиском кривичном делу, то би могло да се одрази на његове перформансе током судског препознавања (Hogry et al., 2014). Оваквим утицајима ће нарочито бити изложени сведоци који имају слабије сећање, због тога што су уочили и запамтили учиниоца под мање оптималним условима (Bradfield et al., 2002).

Поред тога, судско препознавање је поступак који је по својој природи најприближнији поступку показивања, јер подразумева да се сведоку показује само једно лице, тј. оптужени

који је физички присутан у судници (Mickes & Gronlund, 2017). Када суд тражи од сведока да се изјасни о томе да ли препознаје оптуженог као учиниоца, сведок има на располагању два могућа одговора – „да“ или „не“. У том тренутку, сведок је вероватно упознат са осталим доказима који су прикупљени против оптуженог, што би могло додатно учврстити његово уверење да је оптужени заиста и учинилац и допринети томе да га препозна пред судом са високим степеном сигурности (Della Sala, 2007: 82). Стога, судско препознавање се може окарактерисати као инхерентно сугестиван поступак, јер сведок не може изабрати неког од ометача и тиме начинити „познату грешку“, која се често јавља у поступку постројавања. Даље, таква грешка не може бити препозната од стране суда, иако указује да сведок није довољно поуздан (Lindsay & Wells, 1980). То значи да судско препознавање не пружа могућност примене заштитних мера које би ублажиле ризик од погрешног препознавања невиног оптуженог.

Полазећи од тога да је идентитет учиниоца важна чињеница коју треба утврдити у кривичном поступку, те да се исказ сведока о препознавању оптуженог од стране суда третира као мера којом се утврђује веродостојност сведока, неопходно је прикупити овај доказ у фази предистражног поступка или истраге. У овим фазама је потребно створити предуслове да се ток главног претреса несметано одвија, што се чини прикупљањем и обезбеђивањем кључних доказа о кривичном делу, али и о идентитету учиниоца (Ђурђић & Суботић, 2011). У супротном, извођење овог доказа би могло бити отежано на главном претресу, превасходно из субјективних разлога, који се односе на самог сведока и његово сећање, али и због тога што суд не би био у објективној могућности да оцени веродостојност сведока на овој основи.

Судско препознавање треба размотрити и у контексту феномена поновљених препознавања, тј. у случајевима када представља још једно средство провере веродостојности сећања сведока о учиниоцу. Иако је сведок до тренутка сведочења пред судом можда био подвргнут различитим поступцима препознавања (нпр. показивању на терену, разгледању фото-албума, физичкој или фото-линији), судско препознавање даје сведоку још једну прилику да верификује (потврди или оповргне) своју одлуку о идентитету оптуженог. Његова одлука пред судом тада умногоме зависи од тога да ли је или није препознао оптуженог током претходних задатака препознавања. С једне стране, у случају сведока који су изабрали оптуженог у неком од поступака препознавања који су били спроведени са њим у предистражном поступку и истрази, повећава се вероватноћа да ће остати доследни својој

одлуци и када сведоче пред судом, без обзира на то да ли су сигурни да су препознали право лице (Goodsell et al., 2009). Штавише, када су такви сведоци били подвргнути поновљеним препознавањима, могу бити склонији томе да пренаглашавају степен своје сигурности, која не одговара тачности њихових одлука о препознавању (Valentine et al., 2011). С друге стране, могуће је и да сведок није препознао оптуженог у било ком поступку препознавања који је с њим био спроведен у предистражном поступку и истрази. Уколико би ту исту одлуку поновио приликом сведочења пред судом, то не би био споран случај.⁸⁹

Међутим, није реткост ни то да такав сведок пред судом промени своју одлуку када види оптуженог да седи на оптуженичкој клупи, тј. да одлучи да га препозна као учиниоца и то са високим степеном сигурности (Roberts, 2005: 494). Чињеница да је сведок променио своју одлуку пред судом озбиљно доводи у питање његову поузданост, те би суд морао да брижљиво утврди разлоге који су утицали на такву промену. Када суд процењује веродостојност таквог сведока, не би требало да се ослања искључиво на разлоге које сведок наводи да су пресудно утицали на то да промени своју првобитну одлуку. Могуће је да је у том тренутку сведок веома сигуран да је оптужени учинилац, јер сведоци генерално могу пружити веома убедљива и на изглед разумна објашњења за такву промену, иако су то учинили услед неких других, спољних утицаја. На пример, сведок може пружити објашњење да је првобитни поступак препознавања спроведен одмах након кривичног дела, у времену када је био изложен великом стресу или се налазио у стању шока. Сведок може навести да је проток времена допринео томе да разбистри своје мисли и да сада има способност да препозна оптуженог као учиниоца (Jones et al., 2008: 174–175). Ипак, истински разлог за ову промену може представљати то што првобитно није био способан да тачно препозна оптуженог током процеса препознавања у полицијској станици, али је касније променио своју изјаву под утицајем изјава других сведока који су са високим степеном сигурности тврдили да је оптужени био учинилац (Thorley & Kumar, 2016).

Да би се суд уопште упустио у оцену веродостојности исказа сведока у делу везаном за идентитет учиниоца, потребно је да има увид у документацију у којој је објективно забележен целокупан поступак препознавања, укључујући околности које су постојале пре него што је

⁸⁹ Нпр. такав сведок се може изјаснити да није способан да изврши препознавање ниједног лица (па ни оптуженог), те би се његов исказ могао ограничити само на чињенице везане за кривично дело.

сведок приступио поступку препознавања.⁹⁰ Свеобухватно документовање поступка препознавања се сматра једном од заштитних мера која смањује ризик од погрешног препознавања, јер указује на то да ли доказ добијен на основу препознавања представља резултат објективне провере сећања сведока, чији интегритет није нарушен (Wells et al., 2020). У реалним случајевима, није реткост да не постоје писани трагови о томе да је сведок био подвргнут одређеним поступцима препознавања. То би нарочито могао бити случај са поступком показивања и разгледања албума-фотографија регистрованих учинилаца, које полиција предузима као оперативне активности ради утврђивања круга потенцијалних осумњичених, због чега се резултати ових поступака не бележе записнички. Такође, орган поступка некада није у могућности да документује поједине околности које би биле од значаја – нпр. околност да је сведок након препознавања разговарао са другим сведоком истог кривичног дела, или да је прегледавао фотографије осумњиченог на друштвеним мрежама, због чега је променио одлуку и повећао сигурност пред судом.

Због непостојања или непотпуности документације у којој је јасно забележено присуство варијабли процене и система које су могле испољити штетан утицај на тачност сведока и његову сигурност, чини се да судски поступак не пружа довољно могућности да се поменуте чињенице адекватно испитају и утврде. Чак и када би таква документација постојала, суд би имао тежак и изазован задатак да утврди у којој мери је сећање сведока било изложено ризику од изобличења, те да ли је то утицало на његову одлуку о препознавању, а ако јесте, у којој мери. Ризик од погрешне осуде невиног оптуженог на основу доказа прикупљених препознавањем би био посебно изражен у случајевима у којима нису прикупљени материјални докази, јер резултати препознавања представљају врсту личног доказа који је веома тешко проценити у пракси, нарочито због тога што сведок може бити искрено уверен да није погрешно (Devlin, 1976: 149). Због тога што лични докази могу имати велики значај, целисходно је да се сваки исказ сведока стално проверава, како би се утврдило да ли је садржај тог исказа у складу са доступним материјалним доказима или другим исказима личних извора (Баић, 2018: 64). Напослетку, то је и основни постулат слободне судијске оцене доказа.

⁹⁰ Ово се нарочито односи на присуство варијабли процене које су могле негативно утицати на снагу његовог сећања о учиниоцу, као што су: стрес, време изложености учиниоца, удаљеност са које је посматрао учиниоца, присуство оружја и др.

Присуство варијабли процене и система би се могло утврдити унакрсним испитивањем сведока – нпр. под којим условима је сведок посматрао учиниоца, да ли је био под стресом или под утицајем психоактивних супстанци, да ли је полиција испољила сугестивно понашање према њему током препознавања или је разговарао са другим сведоцима о учиниоцу и др. Међутим, ова мера има ограничену корисност, јер је одлука о препознавању производ унутрашњих процеса које је тешко докучити (Roberts, 2012: 98). Уз то, упитно је колико су представници судске власти упознати са штетним утицајима појединих варијабли процене и система, које би се у сваком појединачном случају могле јавити самостално или у садејству. То значи да је за правилну процену поменутих варијабли потребно поседовање различитих знања и вештина, у чијој су основи базично психолошка знања (Баић, 2018: 64). На пример, познато је да суд третира степен сигурности сведока као значајну одредницу његове веродостојности и тачности донете одлуке, у складу са претпоставком да је већи степен сигурности повезан са тачношћу донете одлуке. Ово у пракси не мора бити случај, нарочито када је поступак препознавања са сведоком спроведен на сугестиван начин (Wells et al., 1981).

На крају, на чињеницу да судски поступак не представља довољно ефикасан механизам заштите невиних осумњичених од погрешних препознавања указују и бројни примери погрешних осуда невиних лица, у којима се судска одлука у значајној мери заснивала на исказима веома сигурних, али нетачних сведока⁹¹ (Garrett, 2011). Због тога, јавни тужилац и полиција, као главни актери предистражног поступка и истраге који располажу специфичним компетенцијама, треба да створе све предуслове да се овај доказ несметано изводи на главном претресу. То могу учинити само тако што ће уважити све научно засноване препоруке за његово прикупљање и обезбеђење, чиме се остварује његова објективизација, али и озакоњење. На тај начин, успоставља се добра основа да суд правилно користи резултате препознавања приликом утврђивања веродостојности сведока и тачности његовог исказа и да, у складу са тим, одлучи да ли ће судску одлуку засновати на његовом исказу.

⁹¹ Нпр. од првих 200 кривичних пресуда које су поништене у оквиру Пројекта невиности у Сједињеним Америчким Државама, у више од 75% случајева, докази против оптуженог су били заснивани на погрешном препознавању које су извршили сведоци (Davies & Griffiths, 2008: 435).

ДРУГИ ДЕО

ПРИПРЕМНА УПУТСТАВА И ТАЧНОСТ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА

Глава I

ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ: УТИЦАЈ ПРИПРЕМНОГ УПУТСТВА О ПРИСУСТВУ/ОДСУСТВУ УЧИНИОЦА У ЛИНИЈИ НА ТАЧНОСТ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА И СТЕПЕН СИГУРНОСТИ

У последњих неколико деценија, истраживања у области психологије су се претежно фокусирала на питања пристрасности и сугестибилности у ситуацијама препознавања потенцијалних учинилаца кривичних дела. Нажалост, у пракси су забележени бројни случајеви нетачног препознавања, који су проузроковани једним од поступака, као што су: пристрасности у упутствима која се саопштавају пре препознавања, пристрасности у сличности учиниоца са невиним лицима, пристрасности у одећи и пристрасности, али и пристрасности везане за поступање полицијског службеника приликом припреме и обављања препознавања лица (Wrightsman, 2001; Wrightsman, Greene, Nietzel, & Fortune, 2001).

Имајући у виду значај ове варијабле система, основни циљ предметног истраживања се односио на испитивање утицаја припремног упутства (пристрасног и непристрасног) на тачност препознавања учиниоца у линији. Полазећи од поставке да у контексту препознавања учинилаца кривичних дела, тачност описа и одабир потенцијалног учиниоца, игра кључну улогу у ефикасности препознавања лица у предистражном поступку и истрази, истраживањем су обухваћена и још два значајна циља. Први циљ се односи на испитивање утицаја различитих особина учинилаца на тачност описа, одабир потенцијалног учиниоца и тачност позиције у линији за препознавање, док се други циљ односио на идентификацију потенцијалних разлика између експерименталне и контролне групе, у вези са способношћу описа, одабира потенцијалног учиниоца и тачности позиције.

1. Метод истраживања

1.1. Узорак

У истраживању је учествовало укупно 100 учесника, од којих је 59% било женског пола. Просечна старост учесника је износила 22.68 година (АС = 22.68; СД = 1.56). Сви учесници су били студенти Криминалистичко-полицијског универзитета у Земуну, при чему је 91% студирало на основним академским студијама, док је 9% било на основним струковним студијама криминалистике. Што се тиче године студија, већина студената је похађала четврту годину студија (78%), док је 22% било на другој години студија. Сви учесници су потписали сагласност о учешћу у истраживању.

Учесници су насумичним путем подељени у две групе – експерименталну (Н = 50) и контролну групу (Н=50). Социодемографске карактеристике експерименталне и контролне групе су приказане у Табели 6.

Табела 6: Социодемографске карактеристике контролне и експерименталне групе

Варијабла	Категорија	Експериментална група		Контролна група		Значајност разлика
		Н	%	Н	%	
Пол	Мушки	18	36.0	23	46.0	$\chi^2 (1) = 1.03,$ $p = .309$
	Женски	32	64.0	27	54.0	
Студије	Академске	41	82.0	50	100.0	$\chi^2 (1) = 9.89,$ $p = .002$
	Струковне	9	18.0	0	0.0	
Година студија	Друга	11	22.0	11	22.0	$\chi^2 (1) = 0.00,$ $p = 1.000$
	Четврта	39	78.0	39	78.0	
Старост	АС	22.92		22.44		$t (97) = 1.53,$ $p = .129$
	СД	1.67		1.43		
	Мин	20		20		
	Макс	28		26		

Легенда. АС – аритметичка средина. СД – стандардна девијација. Мин – минимална вредност. Макс – максимална вредност. Н – број испитаника.

Експериментална и контролна група су уједначене у односу на пол, годину студија и старост, док су једине разлике присутне у случају врсте студија, при чему су учесници са обе студијске групе, били присутни у експерименталној групи, док су у контролној групи били присутни само учесници који су студирали на основним академским студијама.

1.2. Стимулус и процедура

Учесницима је у амфитеатру путем пројектора приказан видео снимак инсцениране џепне крађе. На видео снимку је забележено како непознати мушкарац оштећеном прилази с леђа, док је разговарао с случајним пролазником, након чега га је телом одгурнуо, узео новчаник из задњег џепа панталона и брзо напустио место догађаја. Видео снимак је трајао 13 секунди, током којег је учинилац био у потпуности видљив. Снимак је снимљен на отвореном простору и са удаљености од 3 метра. Учесници су имали прилику да опазе каква је телесна конституција учиниоца, изузев дела лица које је било делимично маскирано, будући да је учинилац носио наочаре за сунце.

Након што су учесници погледали видео снимак, експериментатор им је објаснио да пажљиво и детаљно прочитају упутство за истраживање, те да прво попуне идентификационе податке на анкетном обрасцу, а затим да отворе следећу страницу обрасца и да речима опишу учиниоца са видео снимка. Након овог задатка, учесницима је у циљу упознавања са изгледом линије за препознавање, показана фотографија празне линије. На фотографији су означене нумерисане позиције бројевима од 1 до 5, с лева на десно, и висина изражена у сантиметрима од 150 до 210. Након тога, упутство наводи да ће им бити показана линија за препознавање, на којој се налази 5 лица. Упутство такође наглашава да требају обратити пажњу на изглед учиниоца кривичног дела.

1.3. Линије за препознавање

Прва линија за препознавање је била сачињена од 5 ометача, који су неспорно невина лица, тј. немају никакве везе са кривичним делом које је приказано на видео снимку. Друга линија за препознавање је била сачињена од 4 ометача и учиниоца. Ометачи из прве и друге линије су одабрани тако да буду слични са учиниоцем по висини, телесној грађи, боји косе, фризури и стилу облачења, у складу са препорученим процедурама за формирање састава линије (Neuschatz, Lampinen, Togliа, Payne, & Cisneros, 2007).

1.4. Експерименталне варијабле

Истраживањем су обухваћена два упутства, тзв. пристрасно и непристрасно. *Пристрасно упутство* за експерименталну групу је гласило: „Верујемо да је лице које је украло новчаник из задњег џепа оштећеног присутно у линији. Пажљиво погледајте свако од пет лица у линији за препознавање и одговорите које је од ових лица учинилац.“

У обрасцу је наведено „Заокружите број позиције на којој се налази лице које препознајете као учиниоца 1, 2, 3, 4 или 5“. Није понуђен одговор „0“ – ниједно од показаних лица, али је експериментатор на питање учесника шта да раде, уколико не препознају ниједно лице у линији, одговарао да упишу својим речима тај одговор на обрасцу. Линија је била сачињена од 5 ометача тј. неспорно невиних лица.

Непристрасно упутство за контролну групу је гласило: „Лице које је украло новчаник из задњег џепа оштећеног може бити једно од пет показаних лица у линији. Могуће је да се учинилац и не налази у линији за препознавање. Пажљиво погледајте сваког члана линије, пре него што донесете одлуку.“

Након што су учесници изјавили да су прочитали упутство, експериментатор им је показао фотографију линије у којој је учинилац био присутан. Линија је била сачињена од 5 чланова, од којих су 4 ометача (неспорно невина лица) и учинилац, који се налазио на позицији број 2. У обрасцу је дата инструкција да учесници заокруже број 0, уколико се учинилац не налази у линији, а уколико се налази у линији, да заокруже број његове позиције 1, 2, 3, 4 или 5, те су као могуће одговоре имали на располагању следеће бројеве: 0, 1, 2, 3, 4 и 5.

1.5. Степен сигурности

Након што су учесници заокружили свој одговор, следеће упутство се односило на то да се изјасне са којим степеном сигурности су препознали неко лице из линије као учиниоца, на тај начин што ће заокружити неки од понуђених одговора (од 0% до 100 %).

1.6. План припреме и анализе података

Сирови одговори учесника су прво унети у базу података у оригиналном формату. Након тога су појединачни одговори сврстани у неколико различитих категорија које се односе на опис учиниоца: пол, старост, коса, тен, телесна конституција, одећа и аксесоари. Свака

појединачна категорија описа за коју су учесници навели податке је затим упоређена са стварним описом учиниоца.

Одговори учесника су након тога кодирани у односу на степен сличности са стварним описом – нетачан опис (0), делимично тачан опис (1) и тачан опис (2). Уколико учесник није навео опис, он је третиран као немогућност давања описа одређених особина учиниоца и приписан му је код „0“. У базу података су такође унете информације о степену сигурности (са којим је учесник препознао неко лице као учиниоца), број позиције потенцијалног учиниоца, као и да ли је одабрана тачна позиција (на којој је учинилац или уколико учинилац није био у линији, онда је тачна позиција била одговор 0 – учинилац није у линији).

Нацрт овог истраживања има карактеристике факторијалних и фреквенцијских нацрта. Када је реч о факторијалном делу нацрта овог истраживања, он се може окарактерисати као једнофактроски униваријатни потпуно непоновљени нацрт са два нивоа. У склопу овог нацрта је примењен т – тест за независне узорке, при чему је степен сигурности представљао зависну варијаблу, а група (експериментална или контролна) независну варијаблу. Када је реч о деловима овог истраживања који се заснивају на примени фреквенцијских нацрта, анализа података је спроведена применом фреквенцијске анализе и Пирсоновог χ^2 теста.

2. Резултати истраживања

2.1. Тачност описа

Резултати у вези са тачношћу описа различитих особина учиниоца, као и у вези са одабиром и тачношћу позиције у линији за препознавање, за цео узорак учесника (за контролну и експерименталну групу), приказани су у Табели 7. Када је реч о тачности појединачних особина учиниоца, као и када је реч о одабиру позиције у линији за препознавање учиниоца, нису идентификоване статистички значајне разлике између експерименталне и контролне групе.

2.2. Тачност препознавања учиниоца

Када је реч о тачности препознавања учиниоца у линији за препознавање, статистички значајно више испитаника из контролне групе је препознало учиниоца, у односу на испитанике из експерименталне групе (Табела 7).

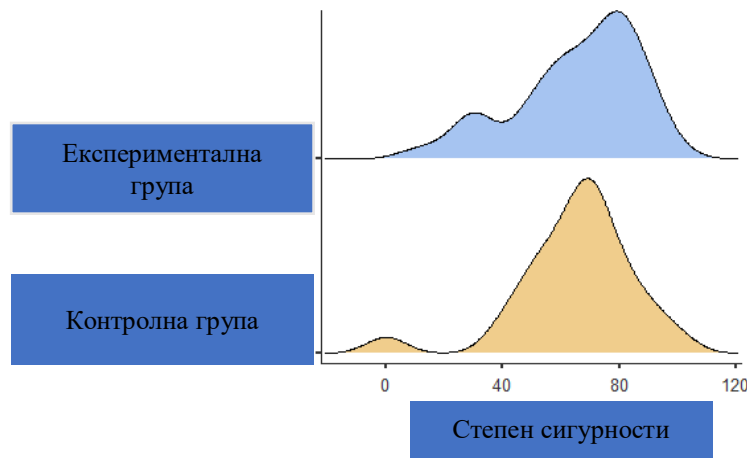
Табела 7: Тачност описа различитих карактеристика учиниоца, одабир и тачност позиције потенцијалног учиниоца на линији за препознавање.

Карактеристика за опис	Тачност описа	Сви заједно		Експериментална		Контролна		Тестирање разлика
		Н	%	Н	%	Н	%	
Пол	Нетачно	0	0.0	0	0.0	0	0.0	а
	Тачно	100	100.0	50	100.0	50	100.0	
Старост	Нетачно	76	76.0	43	86.0	33	66.0	$\chi^2 (2) = 5.81,$ $p = .055$
	Делимично тачно	16	16.0	4	8.0	12	24.0	
	Тачно	8	8.0	3	6.0	5	10.0	
Коса	Нетачно	8	8.0	5	10.0	3	6.0	$\chi^2 (2) = 1.17,$ $p = .558$
	Делимично тачно	6	6.0	2	4.0	4	8.0	
	Тачно	86	86.0	43	86.0	43	86.0	
Тен	Нетачно	97	97.0	50	100.0	47	94.0	$\chi^2 (2) = 3.01,$ $p = .213$
	Делимично тачно	1	1.0	0	0.0	1	2.0	
	Тачно	2	2.0	0	0.0	2	4.0	
Телесна конституција	Нетачно	8	8.0	6	12.0	2	4.0	$\chi^2 (2) = 2.90,$ $p = .234$
	Делимично тачно	48	48.0	25	50.0	23	46.0	
	Тачно	44	44.0	19	38.0	25	50.0	
Одећа и аксесоари	Нетачно	4	4.0	1	2.0	3	6.0	$\chi^2 (2) = 1.06,$ $p = .589$
	Делимично тачно	23	23.0	12	24.0	11	22.0	
	Тачно	73	73.0	37	74.0	36	72.0	
Одабрана позиција	0	4	4.0	0	0.0	4	8.0	$\chi^2 (5) = 6.94,$ $p = .224$
	1	6	6.0	2	4.0	4	8.0	
	2	35	35.0	17	34.0	18	36.0	
	3	1	1.0	0	0.0	1	2.0	
	4	27	27.0	16	32.0	11	22.0	
	5	27	27.0	15	30.0	12	24.0	
Тачност одабране позиције	Није тачно	82	82.0	50	100.0	32	64.0	$\chi^2 (1) = 21.95,$ $p = .000$
	Тачно	18	18.0	0	0.0	18	36.0	

Напомена. Н – број испитаника. а – услед одсуства варијабилитета у одговорима испитаника, није могуће тестирати разлике у учесталости одговора између контролне и експерименталне групе.

2.3. Степен сигурности

Када је реч о степену сигурности у погледу препознавања учиниоца у линији за препознавање, резултати су приказани на Слици 1. У односу на степен сигурности, нису идентификоване статистички значајне разлике између контролне и експерименталне групе ($t(98) = .147$, $p = .884$).

Слика 1: Функција густине степена сигурности на одабир позиције на линији за препознавање, за контролну и експерименталну групу (минимална вредност – 0; максимална вредност 100).

3. Интерпретација резултата истраживања

У контексту постављених циљева, истраживањем је анализирано неколико кључних варијабли, укључујући одабир потенцијалног учиниоца и тачност одабране позиције у експерименталној и контролној групи, као и опис учиниоца (пол, старост, коса, тен, телесна конституција, одећа и аксесоари).

На основу резултата истраживања, прво је могуће извести неколико закључака о утицају различитих особина учинилаца на тачност описа, одабир потенцијалног учиниоца и тачност позиције у линији за препознавање. У погледу пола, сви учесници су тачно описали у обе групе, док су у погледу старости, учесници из експерименталне групе имали значајно већи број нетачних описа, у односу на контролну групу. У вези варијабли косе и тена учиниоца, учесници из обе групе су имали релативно једнаке описе, с тим да је забележена висока тачност у описивању косе у обе групе. Следећа варијабла се односи на телесну конституцију, где резултати показују да нема значајне разлике у тачности описа телесне конституције

између обе групе, иако су учесници из контролне групе били нешто тачнији. У погледу одеће и аксесоара, учесници из обе групе су давали релативно тачне и уједначене описе.

На основу ових резултата, може се закључити да су учесници у обе групе најбоље перципирали особине везане за пол, косу, тен, телесну конституцију, одећу и аксесоаре учиниоца, док су у експерименталној групи показали мању тачност у описивању старости учиниоца, у поређењу са контролном групом. Уколико узмемо у обзир резултате у погледу тачности одабране позиције, ови резултати упућују на закључак да, уколико сведок даје потпунији, односно квалитетнији опис учиниоца, то нужно не значи да ће извршити тачно препознавање, што између осталог, потврђују и резултати других истраживања (Cutler & Penrod, 1995; Wells, 1984; Smith & Flowe, 2014; Meissner et al., 2001).

Када је реч о одабраној позицији и њеној тачности, резултати говоре да постоје значајне разлике, односно да је контролна група била успешнија у тачном одабиру позиције, у поређењу са експерименталном групом. Ови резултати указују да позиција два (2) на којој се налазио учинилац цепне крађе, има највећу учесталост одабира, док су остале позиције мање заступљене. Разлике у расподели између експерименталне и контролне групе се управо могу анализирати с аспекта утицаја пристрасних и непристрасних упутстава на одабир позиције у процесу препознавања.

Пристрасна упутства су навела учеснике да верују да је учинилац заиста био присутан у линији, док су их непристрасна упутства експлицитно навела на могућност да је учинилац био одсутан, што је у складу са резултатима добијеним у другим истраживањима (Malpass & Devine, 1981; Clark, 2005; Brewer & Wells, 2006; Greathouse & Kovera, 2009; Lampinen et al., 2019).

У погледу степена сигурности, резултати показују да степен сигурности учесника (сведока) није значајан показатељ тачности извршеног препознавања. Ради се о субјективној процени, из ког разлога већи степен сигурности не подразумева нужно и тачност извршеног препознавања и обрнуто. Многа истраживања (Garrloch & Brimacombe, 2001; Shaw et al., 2001), укључујући и две мета-анализе (Sporer et al., 1995; Bothwell, Deffenbacher, & Brigham, 1987), показују да постоји ниска позитивна корелација између тачности и сигурности сведока у своје одговоре приликом сведочења.

ТРЕЋИ ДЕО

НОРМАТИВНИ ОКВИР ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Глава I

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА

1. Појам и правна природа радње препознавања лица

У циљу правилног и свеобухватног одређења правне природе радње препознавања лица потребно је, на првом месту, јасно дефинисати њен појам. Као и свака доказна радња, препознавање лица треба да буде дефинисано у складу са циљем који се жели постићи овим поступком, а то је провера претпоставке о томе да ли је осумњичени заиста учинилац конкретног кривичног дела (Wells, 1993: 554). Крајњи циљ јесте да се прикупе поуздани и релевантни докази о идентитету учиниоца који ће касније бити изведени у кривичном поступку, у којем ће њихова доказна вредност бити на одговарајући начин оцењена од стране суда. Због тога, формално правно одређење препознавања лица мора бити у складу са научно заснованим налазима, превасходно из области психологије, који од седамдестих година прошлог века па до данас, доследно показују да сведок као доказни извор може бити веома непоуздан, те да поступак који се користи за прикупљање доказа у вези са препознавањем лица може додатно нарушити њихову поузданост.

Сведок и даље представља једно од најзначајнијих средстава доказивања, па докази о идентитету учиниоца, прикупљени на основу препознавања лица од стране сведока или окривљеног и даље имају велику тежину у кривичном поступку. Међутим, сведок (окривљени), као извор ових сазнања, може бити непоуздан, превасходно из разлога који се везују за крхку природу људског памћења (Loftus, 1979a, 1979b). Исказ сведока може бити нарушен протеклом времена од кривичног дела, када долази до наступања процеса заборављања или се манифестују други утицаји који могу довести до изобличења сећања сведока, због чега је целисходно стално проверавати садржај оваквих исказа (Баић, 2018: 64).

С једне стране, квалитет сведоковог сећања о учиниоцу је у великој мери условљен околностима под којима је посматрао учиниоца током кривичног дела, што значи да је орган

поступка значајно ограничен када је реч о побољшању његовог сећања, уколико је оно изворно слабо. С друге стране, када орган поступка користи неодговарајуће поступке за проверу изворног сећања сведока, његов квалитет ће се врло вероватно погоршати (Charman & Wells, 2007a: 242).

Ово даље неминовно доводи до смањивања доказне вредности резултата прикупљених на основу препознавања лица, а у крајњем случају, примена научно неутемељених поступака за њихово прикупљање може резултирати одбацивањем овог доказа као незаконитог. Штетне последице оваквог поступања су још веће, када се узме у обзир да је сведок лице које саопштава своја непосредна и посредна сазнања о кривичном делу и учиниоцу и као такво, доприноси расветљавању великог броја златних питања криминалистике,⁹² међу којима се преваходно истиче питање – „Ко је учинилац конкретног кривичног дела?“ (Жарковић & Ивановић, 2020: 67). На уму треба имати и то да се суд ослања на сведока, као личног извора доказа, из чијег исказа се изводе доказни закључци, што значи да исказ сведока представља доказну основу на којој се може заснивати пресуда (Шкулић, 2011: 144).

За разлику од других општих доказних радњи (нпр. увиђај), код којих се не може унапред стриктно прописати начин њиховог спровођења, јер исти зависи од чињеничног стања конкретног кривичног дела, код препознавања лица је могуће унапред прописати систем мера и поступака које је потребно предузети у свакој фази поступања, којим се обезбеђује да се овај доказ прикупља у складу са научно заснованим стандардима. То имплицира да је потребно законом уредити начин на који се обавља радња препознавања лица, коју орган поступка користи ради утврђивања истоветности лица (Павишић, 2011: 597). На тај начин се успоставља и обезбеђује ланац доказивања, којим се гарантује да је доказ везан за препознавање прикупљен на правно дозвољен начин, уз пружање могућности суду да хронолошки прати пут кретања доказног материјала и пратеће документације (Пена & Миладиновић, 2019: 92).

Појам препознавања лица⁹³ је одређен у Законику о кривичном поступку, у оквиру одредаба којима се уређују опште доказне радње, и то: саслушање окривљеног (чл. 90 ЗКП) и

⁹² То су следећа златна питања криминалистике: Шта се десило?; Где се десило?; Када се десило?; Како се десило?; Чиме је извршено?; Са ким је извршено?; Зашто се десило?; Над ким (чим) је извршено? (Жарковић & Ивановић, 2020: 57–67).

⁹³ Тачан термин који законодавац користи је „Препознавање лица или предмета“, што значи да се све релевантне процесне одредбе примењују и код препознавања предмета, али се за потребе ове дисертације разматрају само ситуације у којима се обавља препознавање лица.

испитивање сведока (чл. 100 ЗКП). Начин на који је радња препознавања лица нормирана у оквиру процесног закона упућује на закључак да законодавац није имао интенцију да пропише ову радњу као самосталну доказну радњу. Полазећи од тога да доказне радње у оквиру којих је прописано препознавање лица могу бити примењене у сваком кривичном поступку, без обзира на врсту кривичног дела које је предмет кривичног поступка, може се закључити да је и радња препознавања лица начелно применљива у сваком кривичном поступку и фазама које му претходе (Лазаров, 2018: 110).

Упркос томе што се ова радња веома често користи у пракси, њена правна природа је и даље недовољно јасна, иако постоје чврсти разлози да се издвоји као самостална општа доказна радња или да се, пак, свеобухватније дефинише у оквиру важећих процесних одредаба. Непостојање јединствене одредбе у процесном закону у оквиру које би се свеобухватно дефинисао појам радње препознавања лица и уредио поступак који претходи самом чину препознавања доводи до низа потешкоћа у њеном обављању. Заправо, радња препознавања лица се обавља на законит начин, иако то није у складу са научно заснованим стандардима.

Наиме, појам препознавања лица је прво детерминисан у оквиру одредаба којима се дефинише доказна радња саслушања окривљеног, па су у оквиру чл. 90, ст. 1 до 4 ЗКП садржане темељне одредбе које се примењују на радњу препознавања лица (Бановић & Бејатовић, 2019). Законодавац користи термин „препознавање лица“, при чему именица „лице“ означава физичко лице. Иако овај термин може имати више значења у Речнику српскога језика Матице Српске, јасно је да га законодавац користи за означавање људске јединке, особе, личности (Матица Српска, 2011: 633).

У поменутом Речнику се наводи да именица „лице“ може означавати и предњу страну главе код човека, због чега би се могло погрешно тумачити да се препознавање врши само на основу предње стране главе особе која је предмет препознавања. Ово није исправно тумачење из разлога што је за препознавање једне особе, поред њеног лица, од значаја и целокупни изглед и понашање те особе (нпр. телесна, ход, глас, гестикулација и др.). У прилог томе је и околност да је законодавац прописао могућност да се препознавање одређеног лица може обавити и на основу његовог гласа.

Када је реч о лицима која могу обавити препознавање, законодавац је најпре одредио да то може учинити окривљени.⁹⁴ Према чл. 90, ст. 1 ЗКП, препознавање се предузима ако је потребно да се утврди да ли окривљени препознаје одређено лице, односно његове особине које је описао. Да би означио лице које је предмет препознавања, законодавац користи термин „одређено“ лице, што значи да окривљени може вршити препознавање било ког лица које је орган поступка одредио као предмет препознавања. У највећем броју случајева, лице које је предмет препознавања ће бити осумњичени (окривљени), али је могуће да то буде и друго лице чији је идентитет неопходно верификовати (потврдити или оповргнути) кроз радњу препознавања, када је то од значаја за истрагу кривичног дела поводом кога се препознавање предузима.⁹⁵

У случајевима када један окривљени обавља препознавање одређеног лица, могу се претпоставити две ситуације везане за степен њиховог претходног познавања. У првој ситуацији, окривљени који обавља препознавање веома добро познаје лице које је предмет препознавања – провера његовог сећања у овом случају је олакшана, јер су између њих у прошлости били остварени интензивни контакти. Друга ситуација подразумева постојање нижег степена познатости између окривљеног који обавља препознавање и лица које је предмет препознавања – нпр. нису имали интензивне контакте пре кривичног дела или су се први пут видели у том контексту. Тада провера сећања окривљеног, као препознаваоца, може бити скопчана са потешкоћама које се јављају и код препознавања које обављају сведоци који покушавају да верификују идентитет учиниоца кривичног дела са којим су остварили краткрајни контакт у контексту кривичног дела.

На основу садржаја одредаба чл. 90 ЗКП, може се извести закључак да је законодавац прописао три врсте препознавања: 1) лично препознавање⁹⁶ (чл. 90, ст. 1 ЗКП); 2) препознавање на основу фотографија (чл. 90, ст. 3 ЗКП); и 3) препознавање на основу гласа

⁹⁴ Окривљени представља лице против кога је подигнута оптужница која још није потврђена или против кога је поднет оптужни предлог, приватна тужба или предлог за изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења, а главни претрес или рочиште за изрицање кривичне санкције још није одређено (чл. 2, ст. 2 ЗКП).

⁹⁵ Нпр. предмет препознавања би могао бити и оштећени чији је нестанак пријављен и још увек није пронађен, али постоје основи сумње да је више лица учествовало у његовој отмици и евентуалном убиству. Могуће је да немају сва лица исти допринос у извршењу кривичног дела – нпр. једно од њих је могло први пут видети оштећеног у возилу, јер је имао улогу да га превезе до одређеног места, где су га преузела друга лица. Орган поступка би могао организовати препознавање на основу фотографија, у којем би лицу које има својство окривљеног била показана фото-линија сачињена од фотографије оштећеног и других сличних лица (тзв. ометача), како би покушао да верификује (потврди или оповргне) идентитет оштећеног кога је превозио у контексту кривичног дела.

⁹⁶ Као синоними се често користе и термини „директно“ или „непосредно“ препознавање.

(чл. 90, ст. 4 ЗКП). Језичким тумачењем садржаја поменутих одредаба чл. 90 ЗКП, може се претпоставити да је интенција законодавца била да пропише да орган поступка треба да користи поступак постројавања (а не показивања), из разлога што је прописано да се окривљеном не показује само лице које је предмет препознавања, односно његове особине које је описао, већ се то лице показује заједно са другим лицима која су непозната окривљеном, а чије су основне особине сличне онаквима какве је описао (чл. 90, ст. 1 ЗКП). На крају, законодавац је прописао и поступање органа поступка након што је окривљеном показана линија за препознавање, на тај начин што је одредио да ће се тада од њега затражити да изјави да ли лице може да препозна са сигурношћу или са одређеним степеном вероватноће и да, у случају потврдног одговора, на препознато лице укаже (чл. 90, ст. 2 ЗКП).

Одредбе чл. 90 ЗКП су назване темељеним, јер се у њима први пут прописује радња препознавања лица. Међутим, препознавање лица је прописано и у оквиру одредаба чл. 100 ЗКП којима се детерминише доказна радња испитивања сведока. У чл. 100, ст. 1 ЗКП, прописано је следеће: „Ако је потребно утврдити да ли сведок препознаје одређено лице, односно његове особине које је описао, препознавање ће се обавити у складу са одредбама чл. 90 овог законика.“ То значи да ће се препознавање лица које обавља сведок обавити у складу са свим правилима која су прописана за препознавање лица које обавља окривљени.

Законодавац даље прописује да се препознавање са сведоком може обавити у предистражном поступку и истрази, тако да лице које је предмет препознавања не може да види сведока, нити сведок може да види то лице, пре него што приступи препознавању (чл. 100, ст. 2 ЗКП). То имплицира да је законодавац овде прецизирао да се са сведоком може обавити препознавање у предистражном поступку и истрази, што није учињено у оквиру одредаба чл. 90 ЗКП којима се прописује препознавање лица које обавља окривљени.⁹⁷ Будући да законодавац није прецизирао када се препознавање лица од стране окривљеног може предузети, може се закључити да је то могуће учинити, како у предистражном поступку и истрази, тако и на главном претресу.

Прописивањем могућности предузимања радње препознавања лица у фази претходног поступка, законодавац је уважио то да се највећи број доказа, који ће касније бити изведени у кривичном поступку, прикупљају управо у овој фази. У основи оваквог решења лежи и један

⁹⁷ Такође, није прописано ни обавезно присуство јавног тужиоца у случајевима када окривљени врши препознавање одређеног лица.

разлог суштинске природе, који је оличен у чињеници да је сећање лица које обавља препознавање увек квалитетније када постоји краћи протек времена од кривичног дела поводом кога се обавља препознавање. Ако би орган поступка први пут предузео радњу препознавања лица на главном претресу, неминовно је да би дошло до дужег протекла времена између кривичног дела и првобитне провере сећања лица које обавља препознавање. Такво поступање не би било у складу са научно заснованим налазом који јасно указује да дужи протек времена смањује поузданост одлуке коју је донело лице које обавља препознавање, чак и када је његово сећање проверено под идеалним условима (American Psychological Association, 2011: 18).

У оквиру одредаба чл. 100 ЗКП, законодавац прописује и обавезно присуство јавног тужиоца приликом обављања препознавања лица у предистражном поступку и истрази (чл. 100, ст. 3 ЗКП). Присуство јавног тужиоца се претпоставља из више разлога: 1) јавни тужилац је руководиоца предистражног поступка и истраге, те је полиција дужна да га обавештава о свим активностима које предузима, а има и право да присуствује извођењу различитих доказних радњи; 2) ако се истрага води против непознатог учиниоца, јавни тужилац може предузети испитивање сведока, по претходном одобрењу судије за претходни поступак (чл. 300, ст. 6 ЗКП). У складу са наведеним, присуство јавног тужиоца се може претпоставити у свим случајевима када се обавља радња препознавања лица у фази претходног поступка.

Према важећем законском решењу, постоје нејасноће везане за правну природу радње препознавања лица. То упућује на потребу доношења измена и допуна одредаба чл. 90 и 100 ЗКП, које би омогућиле прописивање радње препознавања лица на свеобухватан и темељан начин, који је у складу са научно заснованим препорукама за прикупљање ове врсте доказа. Напослетку, резултати радње препознавања лица могу бити поуздани једино када су процесна правила за њено обављање законски јасно уређена (Васиљевић & Грубач, 2002: 209).

Начелно, постоје различита становишта везана за правну природу ове радње. Према Водинелићу (1970: 135), под препознавањем лица⁹⁸ се подразумева: „оперативно-тактичка мера или истражна радња предочавања сведоку-очевицу (најчешће оштећеном) лица које је осумњичено за извршење кривичног дела.“ Овакво одређење радње препознавања лица може

⁹⁸ Поменути аутор користи и друге термине за означавање препознавања, као што су: предочавање ради препознавања и идентификација особа (Водинелић, 1970: 135).

имплицирати да би она могла остати у рангу оперативно-тактичке радње коју предузима полиција. У том смислу, важеће одредбе ЗКП већ прописују овлашћења полиције у случају постојања основа сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности, која се предузимају у циљу проналазка учиниоца кривичног дела, спречавања сакривања или бекства учиниоца или саучесника, откривања и обезбеђења трагова кривичног дела и предмета који могу послужити као доказ, као и прикупљања свих обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка (чл. 286, ст. 1 ЗКП).

Да би остварила наведене циљеве, полиција може, између осталог, предузети и потребне мере у вези са утврђивањем истоветности лица и предмета (чл. 286, ст. 2 ЗКП), што би се могло тумачити као основ да полиција обави препознавање лица у оквиру својих овлашћења.⁹⁹ Напоследку, уколико полиција предузимањем препознавања лица, као мере за утврђивање истоветности лица, утврди чињенице и околности које могу бити од интереса за кривични поступак, саставиће записник или службену белешку (чл. 286, ст. 2 ЗКП). На страни полиције стоји и обавеза да одмах обавести јавног тужиоца о томе да је предузела ову меру, а то може најкасније учинити у року од 24 часа након њеног предузимања (чл. 286, ст. 4 ЗКП), при чему лице према коме је мера предузета има право да поднесе притужбу надлежном судији за претходни поступак (чл. 286, ст. 5 ЗКП).

Постоји низ подржавајућих аргумената за то да резултати препознавања лица имају само оперативни значај (не и доказни). Први аргумент се тиче саме непоузданости људи (а преваходно сведока) као доказног извора, која проистиче из крхке природе људског сећања. Други аргумент се везује за то што су важећа процесна правила за обављање радње препознавања лица прописана на уопштен и недовољно квалитетан начин, који није у сагласју са научно заснованим препорукама.

С једне стране, начин на који се тренутно обавља радња препознавања лица у Републици Србији отвара простор за дискусију у погледу поузданости резултата прибављених њеним предузимањем, а нарочито у погледу оправданости њиховог прихватања као доказа у кривичном поступку. С друге стране, ограничења овог решења су преваходно везана за то

⁹⁹ У овом случају, препознавање лица би искључиво представљало полицијско овлашћење. Законодавац је применио овај резон када је у оквиру полицијских овлашћења прописао прибављање евиденције остварене телефонске комуникације, коришћених базних станица или вршење лоцирања места са којег се обавља комуникација. Међутим, у овом случају полиција мора прибавити налог судије за претходни поступак, на предлог јавног тужиоца (чл. 286, ст. 3 ЗКП).

што исказ сведока (очевица или оштећеног), који се најчешће налази у улози лица које обавља препознавање, представља значајно средство доказивања које се често користи од стране органа поступка. То значи да се готово увек може очекивати да ће сведок бити упитан да се изјасни на главном претресу о идентитету учиниоца, тј. да ће од њега бити затражено да верификује идентитет оптуженог као учиниоца кривичног дела којем је сведочио.

Уколико се препознавање лица третира као оперативно-тактичка радња, резултати добијени на основу њеног спровођења у предистражном поступку и истрази не би могли бити коришћени као доказ у кривичном поступку.¹⁰⁰ Тада би суд био ограничен да утврђује чињеницу о истоветности између оптуженог и учиниоца кривичног дела једино на основу ретроспективног сећања сведока о учиниоцу, које може бити деградирано у значајној мери, како због протекла времена,¹⁰¹ али и због тога што је већ обавио препознавање у фази претходног поступка (нарочито уколико је том приликом био изложен сугестивним поступцима). Такође, изјашњавање сведока о томе да ли је оптужени учинилац кривичног дела или није, суштински представља поступак показивања (а не постројавања), у погледу којег постоји консензус у научној заједници да представља изразито сугестиван поступак који може резултирати грешкама. Стога, законодавац би морао да пронађе решење да се резултати препознавања спроведеног у фази претходног поступка третирају као врста посредног доказа, за шта би биле потребне опсежне измене важећих одредаба ЗКП.

У теорији кривично процесног права, постоје два становишта везана за правну природу радње препознавања. Поједини теоретичари указују да препознавање лица није доказно средство, већ само мера за утврђивање веродостојности сведока (Васиљевић & Грубач, 2002: 209). Међутим, овакво становиште није утемељено, нити је подржано судском праксом, која резултате добијене на основу препознавања лица прихвата као доказ на главном претресу. Поред тога, постојеће законско решење не пружа добру основу за коришћење резултата препознавања лица у сврху провере веродостојности исказа сведока, у делу који се односи на идентитет учиниоца, при чему не треба занемарити ни то да је реч о битној чињеници коју

¹⁰⁰ Записник о препознавању лица би морао бити изузет из списка предмета, па не би био предмет разматрања на главном претресу, чак и када је сведок значајно променио исказ у погледу идентитета оптуженог као учиниоца кривичног дела.

¹⁰¹ Нпр. сведок који није успео да изврши позитивно препознавање у предистражном поступку или истрази (када је његово сећање било најпоузданије), може на главном претресу исказивати апсолутну сигурност да је оптужени, који му се сада показује на главном претресу, лице које је опазио и запамтио као учиниоца кривичног дела. Узроци овакве промене исказа, по правилу, немају извор у сећању сведока.

треба утврдити у кривичном поступку. Из ових разлога, препознавање лица не би требало третирати као меру за утврђивање веродостојности сведока.

Имајући у виду наведено, чини се најприхватљивијим да се заузме становиште да је препознавање лица доказна радња, којом се на законом уређен начин утврђује истоветност лица (Илић, Мајић, Бељански, & Трешњев, 2012: 266). То имплицира потребу да орган поступка обавља радњу препознавања лица у складу са одређеним процесним правилима, како би добијени резултати могли бити коришћени као доказ у кривичном поступку. У једној од пресуда Врховног суда Републике Србије се наводи да је процесна ваљаност радње препознавања лица, када је предузета у предистражном поступку, условљена (ВКС, Кзз бр. 601/2015):

- 1) Неодложним обавештавањем јавног тужиоца о предузимању радње препознавања лица, односно присуством јавног тужиоца њеном обављању – суд овде упућује на одредбу чл. 287, ст. 1 ЗКП, којом се прописује да је полиција обавезна да, без одлагања, обавести јавног тужиоца ако предузме било коју доказну радњу у предистражном поступку, као и на одредбу чл. 100, ст. 3 ЗКП, којом се прописује да се препознавање у предистражном поступку и истрази обавља у присуству јавног тужиоца;
- 2) Обављањем радње препознавања лица у складу са одредбама ЗКП – суд овде упућује на одредбу чл. 287, ст. 2 ЗКП, којом се прописује да докази, које је полиција прибавила предузимањем доказних радњи, могу бити коришћени у даљем току кривичног поступка, ако су доказне радње спроведене у складу са ЗКП.

Према важећем законском решењу, препознавање лица не представља самосталну доказну радњу. Ово становиште је подржано тиме што је препознавање лица прописано у оквиру одредаба којима се прописују друге доказне радње. Важеће процесно решење може резултирати ограничењима у практичној примени радње препознавања лица, као што би то био случај са другим општим доказним радњама, уколико исте не би биле прописане као самосталне доказне радње.

На пример, привремено одузимање предмета је у процесном закону прописано као самостална доказна радња, иако се углавном предузима упоредо са другим радњама (Бећировић-Алић, 2018: 200). Реч је о доказним радњама, као што су увиђај или претресање стана и других просторија или лица, али се потреба за привременим одузимањем предмета може јавити и приликом примене овлашћења полиције да изврши преглед превозних

средстава, путника и пртљага (чл. 286, ст. 2 ЗКП) и др. Оваквим решењем је успостављен правни основ да се радња привременог одузимања предмета несметано и законито предузима у свим случајевима када је потребно привремено одузети предмете који имају везе с кривичним делом и који могу послужити као доказ у кривичном поступку, невезано за радњу која јој претходи или са којом се предузима упоредо.

Правно решење које подразумева прописивање радње препознавања лица у оквиру одредаба којима се детерминишу друге доказне радње, присутно је и у процесним законима других држава. На пример, у ЗКП Црне Горе (у даљем тексту: ЗКП ЦГ, „Службени лист ЦГ“, бр. 57/2009, 49/2010, 47/2014 – одлука УС, 2/2015 – одлука УС, 35/2015, 58/2015 – др. закон, 28/2018 – одлука УС и 116/2020 – одлука УС), препознавање лица је прописано у оквиру одредаба којима се прописује доказна радња саслушања окривљеног (чл. 103 ЗКП ЦГ) и испитивања сведока (чл. 115 ЗКП ЦГ).

Такође, у чл. 58 процесног закона у Немачкој, препознавање лица се означава термином „идентификациона парада“ и прописано је у оквиру доказне радње испитивања сведока (Законик о кривичном поступку Савезне Републике Немачке – у даљем тексту: ЗКП Немачке, „Савезни службени гласник“ I, стр. 1074, 1319, последње измене и допуне у складу са чл. 2 закона од 24 марта 2022, „Савезни службени гласник“ I, стр. 571). Исто решење је садржано и у чл. 242 процесног закона у Словенији (Закон о казненом поступку Републике Словеније – у даљем тексту ЗКП Словеније, “Урадни лист Републике Словеније“, бр. 176/21 – службени пречишћени текст, 96/22 – одл. УС, 2/23 – одл. УС и 89/23 – одл. УС).

Уколико се уважи становиште да је препознавање лица доказна радња, недостаци важећег процесног решења би могли бити превазиђени његовим издвајањем као самосталне доказне радње, која би била прописана у оквиру јединствене одредбе са низом чланова. Овакво правно решење је већ садржано у процесним законима других држава. На пример, хрватски законодавац означава ову радњу као „препознавање особа“ и прописује је као самосталну доказну радњу (чл. 301–303, Закон о казненом поступку Републике Хрватске – у даљем тексту: ЗКП Хрватске, „Народне новине“, 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19, 130/20, 80/22).

Овакво решење је прихватио и мађарски законодавац. У процесном закону у Мађарској (Закон о кривичном поступку Мађарске, број ХС из 2017. године – у даљем тексту: ЗКП

Мађарске, „Службени гласник Мађарске“, бр. 99/2017), препознавање се означава термином „показивање (презентација) ради препознавања.“ Ова радња је прописана као самостална доказна радња (чл. 210 ЗКП Мађарске), која је у рангу са другим доказним радњама, као што су: увиђај, испитивање окривљеног или сведока на месту извршења кривичног дела, реконструкција кривичног дела, суочење и инструментално испитивање веродостојности сведочења (чл. 206 ЗКП Мађарске).

У процесном закону Италије (Законик о кривичном поступку Италије – у даљем тексту: ЗКП Италије, „Службени гласник Италије“, бр. 447), препознавање се означава термином „идентификација“, при чему је у посебном поглављу (поглавље IV) детаљно прописана процедура за спровођење формалне идентификације која је у надлежности суда (чл. 213–217 ЗКП Италије). Поред тога, посебно се прописује неформална идентификација коју јавни тужилац спроводи у истрази (чл. 361 ЗКП Италије).

Анализа законског текста везаног за радњу препознавања лица јасно показује неопходност доношења измена и допуна важећих одредаба ЗКП. Иако постоји потреба да се радња препознавања лица пропише у оквиру јединствене одредбе, још важније је њено свеобухватно појмовно одређење у складу са сврхом због које се предузима. То укључује прецизније одређење појма радње препознавања лица, правног основа за њено предузимање, уз назначење процесног својства субјеката који у њој учествују, као и правила која је потребно доследно применити како би била обављена на законит начин. Ово су предуслови којима се обезбеђује прикупљање поузданих резултата препознавања, као доказа који могу бити коришћени у кривичном поступку.

2. Правни основ за предузимање радње препознавања лица

Пропуст законодавца да прецизније појмовно одреди радњу препознавања лица отвара простор за дискусију у погледу материјалног и формалног услова за њено предузимање. Материјални услов подразумева утврђивање чињеничног основа за обављање било које доказне радње, па и радње препознавања лица. Реч је о степену вероватноће да је одређено лице учинило кривично дело за које се одређена доказна радња може одредити (Илић & Матић-Бошковић, 2015: 8). С друге стране, формални услов се тиче законског овлашћења или одобрења надлежног органа за предузимање радње препознавања лица.

2.1. Материјални услов за предузимање радње препознавања лица

Радња препознавања лица није ограничена врстом и тежином кривичног дела, те се може одредити поводом било ког кривичног дела, чије се гоњење предузима по службеној дужности. Важеће правно решење пружа двојаке могућности разматрања материјалног услова: са стране лица које обавља препознавање или са стране осумњиченог (окривљеног), према коме се одређује ова радња. Прва могућност је да се овај услов везује за окривљеног или сведока који врши препознавање, на шта упућује и формулација чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП, којима се прописује да се препознавање лица предузима, ако је потребно да се утврди да ли окривљени или сведок препознаје одређено лице, односно његове особине које је описао. Приликом разматрања оваквог начина уређивања материјалног услова, потребно је уважити то што је препознавање лица прописано у оквиру доказне радње испитивања сведока.

У пракси, презумптивни сведок представља лице које најчешће обавља препознавање одређеног лица, при чему је предмет препознавања најчешће осумњичени (окривљени). Да би једно лице било позвано од стране органа поступка у својству презумптивног сведока, потребно је да постоји вероватноћа да ће пружити обавештења о кривичном делу, учиниоцу или о другим чињеницама које се утврђују у поступку (чл. 91, ст. 1 ЗКП). У контексту препознавања лица, појам сведока је још ужи, јер је потребно да је реч о сведоку–очевицу који има непосредна сазнања о идентитету учиниоца до којих је дошао тако што је присуствовао кривичном делу или је имао другу врсту непосредног контакта, па је учиниоца видео или уопште опазио (Шкулић, 2013: 229). Да би један сведок–очевидац био позван да приступи радњи препознавања, мора да поседује још једно специфично обележје (*differentia specifica*), које га разликује у односу на друге сведоке–очевике, а то је да поседује довољно снажно сећање о учиниоцу, због чега га орган поступка третира као лице које потенцијално може извршити препознавање.¹⁰²

С једне стране, материјални услов за обављање препознавања лица је суштински условљен квалитетом сећања лица које обавља препознавање, али је овај услов веома тешко јасно одредити, јер није могуће прописати колики степен вероватноће треба да постоји да ће то

¹⁰² Нпр. у случају „Флекица“, утврђено је да су три сведока–очевидаца (који су уједно били и оштећени), непосредно посматрали извршење кривичног дела и учиниоца. Међутим, само један од њих је имао довољно снажно сећање о учиниоцу, које је и било основ за доношење одлуке органа поступка да се са њим обави радњу препознавања лица. С обзиром на то да код преостала два очевица то није био случај, по проналаску осумњиченог и након његовог хапшења, орган поступка није са њима обавио радњу препознавања лица.

лице успешно извршити препознавање. То имплицира да не постоји извесност да ће сведок кроз поступак препознавања пружити кључна обавештења о идентитету учиниоца, као битне чињенице од значаја за кривични поступак. С друге стране, поред лица које обавља препознавање, у обзир треба узети и лице које је предмет препознавања, нарочито у случајевима у којима се то лице поставља у линију због постојања основа сумње да је учинило конкретно кривично дело поводом кога се одређује препознавање.

Уколико би законодавац покушао да пропише материјални услов водећи се извесношћу, тј. великим степеном вероватноће да ће лице које обавља препознавање успешно извршити препознавање другог лица (у овом случају лица које има статус осумњиченог или окривљеног), то би се могло тумачити на начин да се унапред прејудуцира нешто што се тек треба утврдити у поступку, а то је да је осумњичени (окривљени) заправо учинилац. Ово решење би било у супротности са претпоставком невиности, коју је орган поступка дужан да поштује, сходно томе да је иста примарно установљена ради одбране лица од погрешне осуде (Campbell, 2013, цитирано према: Бугарски, 2017: 53). Када би то био случај, онда би се радња препознавања лица погрешно интерпретирала као средство које служи потврди (али не и могућем оповргавању) претпоставке органа поступка о томе да је осумњичени (окривљени) заиста и учинилац конкретног кривичног дела, уместо да се третира као средство за проверу сећања сведока о учиниоцу¹⁰³ (Wells, 1993: 554).

Из наведених разлога, материјални услов за обављање радње препознавања лица не може бити одређен само у односу на лице које обавља препознавање, већ се то мора учинити и у односу на лице за које постоје основи сумње да је учинило кривично дело за које се гони по службеној дужности (Илић & Матић-Бошковић, 2015: 8). Поред тога што је реч о правном стандарду који је прихваћен од стране Европског суда за људска права, овакав начин прописивања материјалног услова за обављање радње препознавања лица је прикладан и с аспекта заштите правног положаја осумњиченог (окривљеног). Разлог томе је чињеница да се овом радњом могу прикупити инкриминишући докази против осумњиченог (окривљеног), због чега је важно предвидети под којима условима било које лице може да буде подвргнуто препознавању у овом својству.

¹⁰³ Провера сећања лица које обавља препознавање не мора искључиво резултирати позитивним препознавањем осумњиченог (окривљеног), већ је могуће и да се линија одбаци (да се не препозна ниједно лице из линије), што је тачан исход препознавања у случајевима у којима је у линији био постројен невини осумњичени. Такође, могуће је и да се изабере један од ометача у линији, што је позната грешка.

Важеће одредбе ЗКП јасно утврђују процесно својство лица која обављају препознавање, а то су окривљени или сведок. Међутим, лице које је предмет препознавања се означава као „одређено лице“ (чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП), што говори у прилог томе да би у фази претходног поступка то могао бити: 1) *осумњичени*, тј. лице према коме је због постојања основа сумње да је учинило кривично дело, надлежни државни орган у предистражном поступку предузео радњу прописану ЗКП и лице против кога се води истрага (чл. 2, ст. 1, т. 1 ЗКП); 2) *окривљени*, тј. лице против кога је подигнута оптужница која још није потврђена или против кога је поднет оптужни предлог, приватна тужба или предлог за изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења, а главни претрес или рочиште за изрицање кривичне санкције још није одређено (чл. 2, ст. 1, т. 2 ЗКП); и 3) *било које друго лице* које орган поступка одреди као предмет препознавања, јер процењује да је у конкретном случају потребно обавити радњу препознавања лица (нпр. окривљени може препознавати оштећеног, један сведок-очевидац може препознавати другог сведока-очевица и др.).

У фази главног претреса, лице које је предмет препознавања може бити и *оптуђени*, тј. лице против кога је оптужница потврђена и лице за које је поводом оптужног предлога, приватне тужбе или предлога за изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења одређен главни претрес или рочиште за изрицање кривичне санкције у скраћеном кривичном поступку (чл. 2, ст. 1, т. 3 ЗКП).

У пракси, радња препознавања лица се најчешће одређује у односу на лице у погледу кога постоје основи сумње да је учинило кривично дело. У циљу додатног разматрања степена сумње који је потребно остварити у овом случају, потребно је сагледати фазе у којима се ова радња предузима. Важећи законски текст пружа могућност да орган поступка одреди предузимање радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази, али се иста може обавити и на главном претресу. Јасно је да постоји квалитативна разлика у погледу степена сумње који постоје у односу на лице које је предмет препознавања у поменутиим фазама.

Када је реч о препознавању које се обавља пред судом, није спорно да мора бити остварен највиши степен сумње, тј. оправдана сумња, јер је иста потребна за подизање оптужнице (окривљени) и потврђивање оптужнице (оптуђени). Тренутно, не постоји препрека да се препознавање први пут обави на главном претресу. С једне стране, у случају када се оптуђени показује лицу које обавља препознавање у судници, испуњен је стандард

усмерености доказне радње према лицу које се подвргава тој радњи. С друге стране, дискутабилно је да ли се може говорити о радњи препознавања лица у суштинском, ужем смислу. Као што је већ објашњено, на главном претресу се показује само оптужени (не и ометачи), што указује на то да се овде примењује поступак показивања (а не постројавања).

Стога, потребно је размотрити материјални услов за обављање радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази. Законодавац није прописао овај услов у односу на лице које је предмет препознавања, тј. у односу на степен сазнања о његовој евентуалној умешаности у кривично дело. То се може образложити и тиме што се ова радња може одредити у различитим фазама кривичног поступка, који подразумевају различите материјалне услове. Заправо, у циљу одређења материјалног услова у овом смислу, потребно је узети се за формални елемент, тј. за фазу поступка у којој се предузима радња препознавања лица, на основу чега се одређује и надлежни орган поступка. У предистражном поступку и истрази, ову радњу одређује јавни тужилац, као руководилац ових фаза, а иста се обавља уз учешће полиције.

Да би се извео закључак о томе који степен сумње је потребан да би се према одређеном лицу предузела радња препознавања лица у фази претходног поступка, потребно је најпре поћи од појмовног одређења осумњиченог, о чему је већ претходно било речи. На основу тога се може извести закључак да је довољно остваривање најнижег степена сумње (основа сумње) да би се једно лице, у својству осумњиченог, подвргнуло радњи препознавања лица. То значи да општа сумња ни у ком случају не може бити основ за спровођење једне кривично процесне активности, каква је радња препознавања лица – таква сумња би морала имати одређене основе (Милидраговић, 2008: 106).

Према чл. 2, ст. 1, т. 17 ЗКП, основ сумње се одређује као скуп чињеница које посредно указују да је учињено кривично дело или да је одређено лице учинилац кривичног дела. Како то Лазин објашњава (1985: 19), основи сумње постоје ако је могућност да је одређено лице учинило кривично дело мања од могућности да то није учинило, што значи да таква могућност мора бити заснована на одређеним чињеницама и околностима. Основи сумње у предистражном поступку се неретко манифестују кроз постојање одређених индиција које указују на одређено лице као могућег учиниоца, што имплицира да су основи сумње у овој фази у функцији омогућавања откривања учиниоца (Водинелић, 1987: 187). Међутим, да ли је постојање једне или више индиција довољно за изградњу основа сумње који мора бити

остварен да би се једно лице оправдано подвргнуло радњи препознавања лица? Одговор на ово питање није нимало једноставан.

У научној литератури се као пожељан степен сумње наводи „разумна“ сумња, која се објашњава као „претходна вероватноћа“ да је један осумњичени заиста и учинилац конкретног кривичног дела, која је преваходно условљена квантитетом и квалитетом прикупљеног доказног материјала против њега (Wells & Olson, 2002: 156). Ради илустрације овог степена сумње, наводи се да критеријуми на основу којих орган поступка доноси одлуку о предузимању радње препознавања лица могу бити строжи или блажи.

На пример, строжи критеријум би постојао када је орган поступка утврдио: 1) да је осумњичени имао мотив да изврши кривично дело; 2) да су му биле познате одређене прилике и околности које су омогућиле или значајно олакшале извршење кривичног дела; 3) да су у поседу осумњиченог пронађени предмети коришћени за припрему или извршење кривичног дела или предмети проистекли/прибављени кривичним делом, односно ако су утврђене друге чињенице које повезују осумњиченог са извршеним кривичним делом (Wells & Olson, 2002: 166). Насупрот томе, када се примењује блажи критеријум, ниједна од поменутих индиција није утврђена, а претпоставка о кривици конкретног осумњиченог се заснива на општој сумњи или проистиче из једноставне немогућности полиције да пронађе другог осумњиченог (Charman & Wells, 2007a: 228).

Налази истраживања која су се бавила анализом стварних случајева показују да се препознавање лица у пракси предузима и без одговарајуће претходне вероватноће да је осумњичени учинилац конкретног кривичног дела (Behrman & Davey, 2001; Behrman & Richards, 2005). У једном од истраживања, утврђено је да је полиција спроводила препознавање лица и када нису постојали никакви инкриминишући докази у односу на осумњиченог, а када су такви докази постојали, они нису имали исту доказну вредност, па су на основу тога издвојени у две категорије: 1) докази који имају велику (супстанцијалну) вредност, као што је признање осумњиченог или дактилоскопско вештачење; и 2) докази који имају минималну вредност, као што је постојање индиције да је осумњичени у прошлости вршио истоветна кривична дела, користећи сличан начин извршења, који одговара ономе које је у конкретном случају испољио непознати учинилац (*modus operandi*), или индиција везана за подударање телесних својстава осумњиченог са сведоковим описом непознатог учиниоца (Behrman & Richards, 2005: 283).

Поменути налази указују да у пракси није реткост да се афирмативна одлука о спровођењу препознавања лица заснива једино на индицијама (Behrman & Davey, 2001: 478). Међутим, познато је да индиције имају оријентационо-елиминациони карактер, због чега се могу вишезначно тумачити. Сходно томе, отвара се простор за дискусију о броју и садржају индиција чије постојање треба да буде утврђено у конкретном случају, како би се изградила довољно квалитетна основа да орган поступка одлучи да предузме радњу препознавања лица – нпр. да ли је довољно да се утврди само једна индиција у односу на лице које је предмет препознавања или је потребно утврдити више индиција које су међусобно повезане и чине целину.

Једна од најзначајнијих индиција која може квалификовати једно лице као потенцијалног осумњиченог у контексту радње препознавања лица јесте његова сличност са описом учиниоца који је презумптивни сведок дао полицији. Реч је о телесним својствима, која представљају индицију везану за учиниоца (Жарковић & Ивановић, 2020: 53). Према претходно цитираним истраживањима, сведоци просечно описују пет до седам физичких особина учиниоца, при чему су успешнији у описивању основних физичких особина (нпр. старост, пол, расна припадност, висина, телесна конституција), него дискретнијих особина, као што су боја очију и косе, уста, брада, нос и уши (Kuehn, 1974; Lindsay et al., 1994; Demarchi & Py, 2009). Међутим, чак и када је опис учиниоца прикупљен у времену када је сећање сведока било најквалитетније, такав опис може бити непотпун, уопштен и нетачан (Brown et al., 2008: 530).

Полазећи од претпоставке да је опис учиниоца уопштен или непотпун, већи број различитих лица му могу одговарати – нпр. сведок је описао учиниоца као мушкарца беле коже, у 30-им годинама, средње телесне конституције и просечне висине. Иако овај опис садржи 5 особина учиниоца, оне су све општег карактера (пол, расна припадност, старост, телесна конституција и висина), те не постоји ниједна дистинктивна особина учиниоца, на основу које би се могао јасно разликовати од свих других лица која имају сличне или исте описане особине. У овом случају, ни под којим условима не би било оправдано изградити основе сумње засноване само на овој индицији, што су Јанг и сарадници (Yang, Smalarz, Moody, Cabell, & Copp, 2019: 208) добро илустровали, наводећи две ситуације:

1. У првој ситуацији, осумњичени се постројава у линији и показује сведоку само на основу тога што одговара његовом опису учиниоца, иако постоји још 99 лица која такође

одговарају том опису – тада постоји само 1% претходне вероватноће да је осумњичени заиста крив;

2. У другој ситуацији, вероватноћа од 1% се нагло повећава, јер су полицијски службеници, пре предузимања радње препознавања лица, поткрепили индицију о телесним својствима осумњиченог тако што су прикупили додатне индиције или доказе са инкриминишућим потенцијалом – нпр. алиби осумњиченог је проверен и испоставило се да је лажан, утврђено је да возило које осумњичени користи одговара возилу које је коришћено приликом извршења кривичног дела, јер је исто виђено од стране сведока, али и идентификовано према регистарским таблицама које су забележене путем видео-надзора са места извршења кривичног дела, дактилоскопско вештачење је показало да је осумњичени лице које је оставило спорне трагове папиларних линија на том месту, као и на предметима у вези са кривичним делом и др.

Индиција везана за телесна својства може бити веома корисна, уколико је сведок опазио и описао неку дистинктивну особину учиниоца (нпр. флеке на одређеном делу лица, специфичну тетоважу и сл.), али би и тада било потребно утврдити постојање додатних индиција. То значи да би полиција морала да предузме даље активности ради изградње тзв. индицијалног доказа, који би евентуално могао оправдати одлуку да се конкретни осумњичени подвргне радњи препознавања лица. Један од разлога зашто је значај индиције везане за телесна својства учиниоца ограничен, везује се за то што је процес описивања учиниоца склон деградацији, односно условљен је квалитетом сећања сведока, али и његовом вербалном способношћу да физички изглед учиниоца верно пренесе полицијским службеницима (Kramer & Goss, 2020: 606).

Након тога, полицијски службеници треба да документују тај опис и да на основу њега реконструишу слику о томе како учинилац изгледа, на начин који је у одређеној мери компатибилан са његовим стварним изгледом. Сходно томе да се ради о једном комплексном процесу који може бити скопчан са бројним недостацима, није реткост да се јављају грешке у опису учиниоца, које могу бити начињене од стране сведока или, пак, од стране полицијских службеника који су дат опис погрешно документовали и даље интерпретирали.

Без обзира на садржину конкретне индиције,¹⁰⁴ потребно је увек имати у виду да се ради о чињеницама које са мањим или већим степеном вероватноће указују на учиниоца и да, као такве, имају оријентационо-елиминациони карактер у предистражном поступку (Симоновић, 2004: 68). Све док постоји могућност њиховог вишезначног тумачења, оне не могу бити коришћене као непосредан доказ у кривичном поступку, што даље налаже потребу довођења у везу свих утврђених индиција, како би на основу њих било могуће правилно утврдити постојање било које правно релевантне чињенице (Соковић, 1997: 139).

То значи да систем индицијалних доказа, али и материјалних и личних доказа, треба да буде једнозначан, тј. да искључује могућност сваког другачијег тумачења утврђеног чињеничног стања (Шикман, 2011: 102). Како проф. Водинелић указује, индицијална чињеница мора бити третирана само као вероватна, све док не буде изграђен систем индиција који ће искључити верзије о случајној вези између индицијалних чињеница и предмета доказивања (Водинелић, 1983: 153). У том правцу говори и пресуда Врховног суда Србије: „Извођење закључка на основу индиција претпоставља да оне представљају затворени круг у закључивању, односно да искључују могућност другог начина закључивања о истим чињеницама” (ВКС, Кж. бр. 1656/2003).

То значи да је за сваку од индиција нужно поставити и проверити више верзија, неvezано за то да ли те верзије поткрепљују или оповргавају претпоставку органа поступка о истоветности између осумњиченог и учиниоца. На пример, индиција о присуству неког лица на месту извршења кривичног дела, између осталог, може бити утврђена на основу исказа сведока и може представљати основ за сумњу о његовом учешћу у извршењу кривичног дела (Жарковић & Ивановић, 2020: 55). Када се сведок изјашњава о томе да је опазио одређено лице како бежи са места где је кривично дело извршено, носећи у руци средство које је подобно да проузрокује смрт оштећеног (нож), чије је тело сведок затекао након уочавања његовог бекства, остварено је неколико индиција које се односе на виђено лице: 1) присуство на месту извршења кривичног дела, у времену које је блиско његовом извршењу; 2)

¹⁰⁴ Нпр. индиција да је одређено лице имало мотив, испољавало вољу за извршењем кривичног дела или да се сумњиво понашало након дела, да поседује професионална знања или вештине које су биле потребне за извршење дела. То би могла бити и индиција којом се утврђује да се ради о лицу које је у прошлости вршило истоветна кривична дела, на начин који је сличан начину извршења кривичног дела које се расветљава (*modus operandi*) или да то лице троши веће количине новца које значајно превазилазе његове легалне приходе (Жарковић & Ивановић, 2020: 49–55). Ниједна од наведених индиција не представља непосредан доказ кривице осумњиченог.

испољаванье знакова сумњивог понашања; и 3) поседовање предмета коришћених за извршење кривичног дела (нож као средство извршења).

Све ове индикације се могу вишезначно тумачити – нпр. лице које је сведок видео је могло бити присутно на месту извршења кривичног дела из разлога који нису повезани са његовим учешћем у извршењу тог кривичног дела (нпр. нашао се на том месту случајно), а његово бекство може бити узроковано другим разлозима.¹⁰⁵ Полазећи од тога да се исказ сведока о присуству тог лица може вишезначно тумачити, нужно је постављање више верзија – нпр. да ли је сведок видео баш то лице или је посреди грешка у идентитету, па је сведок видео лице које по свом физичким особинама веома подсећа на осумњиченог, као и да ли сведок можда даје злонамеран исказ, како би прикрио идентитет стварног учиниоца (Водинелић, 1983: 152).

Орган поступка ће проверити постављене верзије кроз даљу истрагу, која захтева предузимање оперативно-тактичких и доказних радњи. Истинитост доказне чињенице не може да буде утврђена са мањим степеном вероватноће, већ је потребно да прерасте у већи степен вероватноће који пружа могућност њеног једнозначног тумачења. Да би доказивање у погледу извршења дела од стране лица на које сведок указује било завршено, потребно је да је проверена и утврђена истинитост доказне чињенице да је сведок видео баш то, а не неко друго, њему слично лице и да су оповргнуте све остале верзије (Водинелић, 1983: 152).

Уколико су основи сумње у односу на одређено лице засновани само на једној индикацији, као што су то телесна својства учиниоца, која је утврђена на основу непотпуног или уопштеног описа сведока, може се дефинитивно извести закључак да не постоји довољно добро оправдање да се неко лице подвргне радњи препознавања лица. У том случају, треба заузети становиште да је реч о обичној сумњи, која нема одговарајућу основу која би оправдавала предузимање ове радње. Како проф. Велс (2006: 635) указује, да би било које лице било изложено ризику са којим је скопчана радња препознавања лица, потребно је да постоји „разумна сумња“ да је то лице учинилац кривичног дела, што ће бити остварено када је ова

¹⁰⁵ Како то проф. Водинелић илуструје, лице које је сведок опазио је можда покушало да помогне оштећеном који је лежао на плочнику, извлачећи му нож из груди, након чега је утврдило да је наступила његова смрт, па се дало у бекство из бојазни да ће га полиција третирати као учиниоца (Водинелић, 1983: 152). У једном случају из криминалистичке праксе ПУ за Град Београд, полицијски службеници су, након телефонске пријаве оштећеног да је у кладионици у којој ради над њим извршено разбојништво, опазили двојицу млађих мушкараца у близини места извршења. Исти су одговарали опису разбојника, због чега су их полицијски службеници зауставили, али се том приликом један од њих дао у бекство и није се зауставио ни након упозоравајућег пуцња полицијског службеника. Овај мушкарац је касније идентификован и пронађен на адреси становања. Испоставило се да ова двојица мушкараца нису имала никакво учешће у разбојништву, те да је разлог бекства био тај што је лице имало у поседу мању количину опојне дроге за сопствену употребу.

сумња заснована на доказним чињеницама. Поменути степен сумње суштински одговара појму основане сумње, који се важећим процесним одредбама у Републици Србији одређује као скуп чињеница које непосредно указују да је одређено лице учинилац кривичног дела (чл. 2, ст. 1, т. 18 ЗКП). Међутим, треба уважити и то да овај степен сумње није увек могуће достићи у пракси, као и да се одредбама процесног закона у Републици Србији прописује нижи степен сумње (основи сумње), као основ за предузимање доказних радњи (па и посебних доказних радњи). То имплицира да ће „разумна сумња“, коју проф. Велс сугерише, бити остварена и када су остварени основи сумње, тј. када је утврђен скуп чињеница које посредно указују да је одређено лице учинилац кривичног дела (чл. 2, ст. 1, т. 17 ЗКП).

Препоруку о степену сумње у односу на лице које је предмет препознавања треба преваходно сагледати с аспекта наступања могућих штетних последица у односу на лице које се излаже радњи препознавања. Ако у односу на то лице не постоји одговарајући степен сумње, долази до двоструког повећања погрешних препознавања, јер је мање вероватно да је то лице учинилац кривичног дела, него да јесте (Wells, 1993: 56–57). Како се повећава квантитет и квалитет индицијалних чињеница, укључујући материјалне и личне доказе, долази до прогресије степена вероватноће да је одређено лице учинило кривично дело (Шикман, 2011: 102).

Поменута препорука је у директној вези са већ објашњеном варијаблом система везаној за основне стопе линија за препознавање, која би требало да пружи одговор на питање: „Која је вероватноћа да је лице које се показује у линији за препознавање заправо криво?“, при чему се таква вероватноћа одређује процентуално (Wells, 2006: 636). Ризик да ће неко лице бити погрешно препознато се увећава како се основна стопа смањује, јер је мања вероватноћа да се у линији за препознавање налази стварни учинилац (Clark & Godfrey, 2009: 22). У условима мање стопе, повећава се вероватноћа да се у линији заправо показује невини осумњичени, што значи да могу наступити штетне последице у односу на њега, уколико га лице које обавља препознавање препозна као учиниоца. Такође, ови услови доприносе наступању још једне грешке, а то је препознавање неког од ометача из линије, али ће орган поступка у овом случају моћи да препозна начињену грешку и да спречи наступање штетних последица.

У коначном исходу, ако орган поступка не води рачуна о стопи линија за препознавање, тј. примењује блажи критеријум, као основ за доношење одлуке да се према неком лицу одреди радња препознавања лица, повећавају се могућности наступања грешака. Такве могућности

ће бити веће, ако се радња препознавања лица предузима у односу на лице у погледу кога не постоје квалитетне индикације и докази који поткрепљују основе сумње против њега (Wixted et al., 2015). Ово је додатни разлог који подржава одређивање материјалног услова за предузимање радње препознавања у односу на степен сумње који постоји у односу на конкретног осумњиченог, као лица које је предмет препознавања. Захтев за постојањем основане сумње (на коју проф. Велс указује) треба тумачити условно, јер је то жељено стање ствари, тј. услов који није лако досегнути у пракси.

С једне стране, када је орган поступка прикупио материјалне доказе¹⁰⁶ који говоре у прилог кривици неког лица, дискутабилно је да ли ће се уопште одлучити да у односу на њега одреди радњу препознавања, нарочито када постоји сведок који се оцењује као недовољно поуздан. С друге стране, орган поступка има дужност да прикупља све доказе којима се може верификовати (потврдити или оповргнути) идентитет учиниоца. Уколико постоји сведок који се оцењује подобним да приступи радњи препознавања лица, то би била идеална ситуација за проверу поузданости његовог сећања – ако препозна лице које је предмет препознавања, његов исказ се може проверити на основу расположивих доказа.

На основу претходних разматрања, може се извести закључак о материјалном услову који је потребно испунити ради предузимања радње препознавања лица у Републици Србији. Овај услов треба одредити двоструко: 1) мора постојати вероватноћа да ће лице које обавља препознавање успешно извршити радњу препознавања лица – таква вероватноћа треба да претеже над вероватноћом да то неће учинити и преваходно је треба сагледати с аспекта процене квалитета његовог сећања о учиниоцу; 2) потребно је да у односу на лице које је предмет препознавања постоје основи сумње да је учинило кривично дело поводом кога се обавља радња препознавања лица.

То значи да орган поступка ни у ком случају не треба да предузима радњу препознавања лица када постоји само општа сумња да је одређено лице учинилац кривичног дела (Charman & Wells, 2007a: 221). Ово је битно додатно нагласити из разлога што налази научних студија указују на то да није реткост да полиција предузима препознавање лица само на основу опште сумње, сматрајући да нису потребни никакви конкретни докази против лица које ће

¹⁰⁶ Као што је то идентификација учиниоца, извршена на основу ДНК анализе, којом је осумњичени повезан са биолошким узорцима пронађеним на месту извршења кривичног дела, жртви или предметима у вези са кривичним делом. То би могла бити и идентификација извршена на основу дактилоскопског вештачења, чији налаз потврђује да спорни трагови папиларних линија потичу од осумњиченог.

бити предмет препознавања (Wise et al., 2011: 497–498), или да су за то довољни минимални докази (Behrman & Richards, 2005: 287–288). Оваква перцепција полицијских службеника се може протумачити и на начин да се у случају постојања опште сумње, радња препознавања лица заправо користи као основа за изградњу основа сумње у односу на лице које је предмет препознавања, који представља материјални услов за предузимање других доказних радњи према њему.

У том случају, радња препознавања лица ће се предузимати пре било које друге доказне радње, добијајући обележје приоритетности, иако то није у складу са недовољно поузданом природом ове радње и њених резултата. Наиме, веома је битно којим редоследом ће бити предузете поједине мере и радње, а нарочито доказне радње – нпр. да би се спречила деградација или уништење материјалних трагова са оружја, као извора доказних чињеница, потребно је прво изузети биолошке трагове и трагове папиларних линија са оружја, пре његовог балистичког вештачења¹⁰⁷ (Министарство унутрашњих послова, Инструкција о начину поступања овлашћених службених лица са оружјем, муницијом и експлозивним средствима пронађеним на месту догађаја, И 01, бр. 4656/22; 20/05/2022).

С једне стране, уколико се радњи препознавања лица не даје приоритет у односу на друге мере и радње, трагови сећања сведока би могли бити заувек изгубљени или би, пак, могли постати недовољно квалитетни за проверу кроз поступак препознавања. С друге стране, уколико се сведоку прерано показује осумњичени у линији, у условима недовољног степена сумње, повећава се вероватноћа да се заправо показује невино лице. Ако сведок погрешно изабере неког од ометача, такав сведок би био „истрошен“ за наредни задатак препознавања, без обзира на то што је могуће да касније буде идентификован нови осумњичени против кога су прикупљени чврсти инкриминишући докази (Wells, 2006: 640). Уколико се у линији не налази стварни учинилац, повећава се вероватноћа да сведок погрешно препозна осумњиченог (који је невин), у ком случају могу наступити штетне последице (Wells & Quigley-McBride, 2016: 292).

Да би се избегле овакве неповољне ситуације, пре доношења одлуке да се обави радња препознавања лица, потребно је предузети све расположиве мере и радње (како оперативно-тактичке, тако и доказне), ради провере утврђених индиција. Поред тога што све индицијалне

¹⁰⁷ То значи да ДНК и дактилоскопско вештачење имају приоритет у односу на балистичко вештачење. У случају непоштовања овог редоследа, ови идентификациони трагови могу бити заувек изгубљени.

и доказне чињенице на којима се заснивају основи сумње против неког осумњиченог, морају бити пажљиво процењене, орган поступка мора да обазриво одреди одговарајући редослед предузимања свих мера и радњи. Налазе о основној стопи линије и њеном штетном утицају на тачност препознавања треба озбиљно схватити и користити их као основу за одређивање материјалног услова за предузимање радње препознавања лица у фази претходног поступка.

У овом тренутку, орган поступка располаже широко установљеним дискреционим правом одлучивања о томе да ли ће предузети радњу препознавања лица у конкретном случају. С једне стране, ово је узроковано тиме што законодавац не мора нужно да располаже посебним знањима и вештинама које су потребне за уређење једне комплексне друштвене области, као што је област криминалистике. С друге стране, дискрециона оцена органа поступка о томе да ли ће се предузети ова радња не би смела да се извргне у самовољу и арбитрарност (Васиљевић, 2012: 20). То налаже потребу успостављања јаснијих критеријума на основу којих се доноси афирмативна одлука да се предузме радња препознавања лица, при чему орган поступка мора имати свест о томе да се у линији за препознавање (нарочито у раним фазама истражног поступка) можда показује невини осумњичени (Fitzgerald et al., 2013: 151). Даље, орган поступка мора узети у обзир и штетне последице које могу наступити, уколико се одређено лице подвргава радњи препознавања лица без одговарајућег степена сумње који то оправдава (Clark & Godfrey, 2009: 22).

Иако научна заједница не може одредити правосудном систему стандард везан за степен сумње који треба да буде остварен за предузимање радње препознавања лица, доступни научно засновани налази треба да помогну у разумевању критичног утицаја основне стопе линија на вероватноћу погрешног препознавања (Wells & Quigley-McBride, 2016: 293). Ради се о варијабли на коју законодавац и актери предистражног поступка и истраге могу утицати и то успостављањем одговарајућег степена сумње, као услова за предузимање радње препознавања лица. Чак и када такав основ сумње није експлицитно дефинисан процесним одредбама, радњу препознавања лица не треба предузимати олако, ослањајући се само на уверење сведока да је може успешно извршити. Тим пре, орган поступка не би требало да подстиче сведока, који исказује да нема довољно добро сећање о учиниоцу, да покуша да изврши препознавање осумњиченог из линије. С обзиром на то да је реч о варијабли коју је могуће и потребно контролисати, оправдано је сврстати је у категорију варијабли система која представља снажну меру заштите невиних осумњичених од погрешног препознавања.

2.2. Формални услов за предузимање радње препознавања лица

Приликом разматрања формалног услова за предузимање радње препознавања лица, потребно је узети у обзир фазу поступка у којој се предузима и следствено томе, ко је овлашћен да је одреди. Према важећим процесним одредбама, препознавање лица се може предузети и у предистражном поступку и истрази, али и на главном претресу. Научно засновани налази јасно потврђују да се могу очекивати поузданији резултати ове радње, уколико се иста предузме у што краћем времену од извршења кривичног дела, што је подржавајући аргумент за њено обављање у фази претходног поступка. Међутим, не постоји препрека да се од сведока затражи да изврши препознавање (у том случају оптуженог) први пут на главном претресу (Васиљевић & Грубач, 2010: 236).

Формални услов за предузимање радње препознавања лица на главном претресу није споран, јер је суд надлежан орган поступка, због чега је потребно размотрити овај услов у контексту предистражног поступка и истраге. Законодавац није прописао да се препознавање лица предузима на основу образложене наредбе судије за претходни поступак, као што је то случај са другим доказним радњама или појединим овлашћењима полиције.¹⁰⁸ Оваквом решењу се може упутити критика, јер је реч о потенцијално инкриминишућој радњи у односу на лице које је предмет препознавања, чијом применом се могу прикупити материјали који имају снагу доказа у кривичном поступку. На пример, италијански законодавац прописује да је окривљени у обавези да се одазове позиву јавног тужиоца да учествује у препознавању лица, када је то неопходно за наставак истраге, након што се добије одобрење од суда (чл. 376, ст. 1 ЗКП Италије).

Опредељење законодавца да одлуку о предузимању радње препознавања лица препусти органу гоњења, може се утврдити на основу одредбе чл. 100, ст. 3 ЗКП, којом се прописује да ће се препознавање лица у предистражном поступку и истрази обавити у присуству јавног тужиоца. То значи да законодавац није експлицитно навео да јавни тужилац спроводи ову радњу.¹⁰⁹ Ипак, то што јавни тужилац мора бити присутан приликом њеног извођења,

¹⁰⁸ Нпр. процесним одредбама је уређено да је на предлог јавног тужиоца потребно прибавити налог судије за претходни поступак да би полиција прибавила евиденцију остварене телефонске комуникације, коришћених базних станица или да би извршила лоцирање места са којег се обавља комуникација. Законодавац је овде уважио околност да се ради о деликатном овлашћењу којим се задире у приватност лица, иако се материјали проистекли из вршења овог овлашћења не могу користити као доказ у кривичном поступку.

¹⁰⁹ То није учињено ни у ЗКП Немачке, већ је прописано да се препознавање са сведоком или окривљеним може обавити у истрази, ако је то неопходно за даљи поступак (чл. 58, ст. 2 ЗКП Немачке). Такође, хрватски

имплицитно значи да полиција прво мора обавестити јавног тужиоца о потреби да се се иста предузме, који то може одобрити или не. Начелно, јавни тужилац није дужан да доноси никакав акт у форми налога када одређује предузимање радње препознавања лица, већ је довољно и његово усмено одобрење.

Законодавац би могао да прецизније пропише овлашћење јавног тужиоца да предузме радњу препознавања лица, као што је то учињено у процесним законима других држава. На пример, ЗКП ЦГ јасно прописује да државни тужилац спроводи препознавање у предистражном поступку и истрази (чл. 103 и 115, ст. 2 ЗКП ЦГ). ЗКП Мађарске прописује да суд, тужилаштво или истражни орган могу наредити и обавити препознавање¹¹⁰ (чл. 210, ст. 1 ЗКП Мађарске). Италијански законодавац је јасно прописао да формално препознавање лица обавља суд (чл. 213, ст. 1 ЗКП Италије), док јавни тужилац може захтевати да се предузме неформално препознавање лица само ако је то потребно за наставак истраге (чл. 361, ст. 1 ЗКП Италије). С обзиром на то да је Словенија задржала судски концепт истраге, спровођење препознавања лица је поверено истражном судији (чл. 242, ст. 3 ЗКП).

Улога јавног тужиоца у одобравању и обављању радње препознавања лица, заснива се на томе што је у Републици Србији усвојен тужилачки концепт истраге, према којем је јавни тужилац *de iure* руководилац предистражног поступка и истраге. Јавни тужилац има законско овлашћење да руководи предистражним поступком (чл. 285, ст. 1 ЗКП). Ради вршења овлашћења у предистражном поступку, јавни тужилац може предузети све потребне радње ради гоњења учинилаца кривичних дела (чл. 285, ст. 2 ЗКП). Јавни тужилац може наложити полицији да предузима одређене радње ради гоњења учинилаца кривичних дела, а полиција је дужна да изврши све налоге јавног тужиоца и да га о предузетим радњама редовно обавештава (чл. 285, ст. 3 ЗКП). Такође, у предистражном поступку, јавни тужилац је овлашћен да од полиције преузме вршење радње коју је полиција на основу закона самостално предузела (чл. 285, ст. 5 ЗКП).

Јавни тужилац је овлашћен и да покрене истрагу, доношењем наредбе пре или непосредно после прве доказне радње коју је предузео он или полиција у предистражном поступку, а

законодавац није прецизирао овлашћење јавног тужиоца за обављање ове радње, али је иста прописана као самостална доказна радња. Због тога што се у поменутим државама примењује тужилачки концепт истраге, може се претпоставити овлашћење јавног тужиоца за предузимање радње препознавања лица у овој фази.

¹¹⁰ Ради извршења радње препознавања лица, суд и тужилаштво могу користити ауторитет истражних органа (чл. 213, ст. 2 ЗКП Мађарске).

најкасније у року од 30 дана, када је јавни тужилац обавештен о првој доказној радњи коју је полиција предузела (чл. 296, ст. 1 и 2 ЗКП). Јавни тужилац спроводи истрагу, те може предузимати све доказне радње у овој фази (чл. 298, ст. 1 ЗКП), при чему може затражити помоћ полиције или других државних органа у вези са спровођењем истраге (чл. 298, ст. 4 ЗКП). На основу овога се може закључити да формални услов за предузимање радње препознавања лица није споран ни у предистражном поступку, нити у истрази, јер ће је одредити јавни тужилац. Поред тога што ће јавни тужилац присуствовати обављању радње препознавања лица, практично ће готово увек затражити помоћ полиције у њеном обављању.

Дискутабилно је да ли је полиција само овлашћена да пружи стручну помоћ јавном тужиоцу у обављању ове радње, или би, пак, могла да је самостално предузме, без претходно добијеног одобрења јавног тужиоца. У том смислу, потребно је размотрити одредбу чл. 286, ст. 1 ЗКП, којом се прописује дужност полиције да предузима потребне мере које су, између осталог, усмерене ка проналаску учиниоца кривичног дела, као и да прикупи сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка. Да би испунила наведену дужност, полиција може да предузме потребне мере у вези са утврђивањем истоветности лица или предмета, те да о утврђеним чињеницама и околностима које могу бити од интереса за кривични поступак сачини записник или службену белешку (чл. 286, ст. 2 ЗКП). Поред тога, о предузимању поменутих мера, полиција је дужна да одмах, а најкасније у року од 24 часа након предузимања мере, о томе обавести јавног тужиоца (чл. 286, ст. 4 ЗКП), при чему лице према коме је примењена мера има право да поднесе притужбу надлежном судији за претходни поступак (чл. 286, ст. 5 ЗКП).

Поменуто овлашћење полиције се односи на оперативно-тактичке мере и радње (не и за доказне радње), те је упитно зашто судска пракса заузима становиште да је полиција овлашћена да самостално предузима препознавање лица у предистражном поступку. У прилог томе говоре две пресуде Врховног суда Републике Србије, у којима се наводи да се ова радња предузима у циљу утврђивања истоветности лица, што значи да је полиција може предузимати ради испуњења те дужности, у складу са чл. 286, ст. 2 ЗКП (ВКС, Кзз бр. 601/2015; ВКС, Кзз бр. 100/2016). Међутим, уколико би полиција предузела препознавање лица, као једну од мера која је потребна за утврђивање истоветности лица, њени резултати би имали једино оперативни, а не доказни значај. Чини се да је и ова нејасноћа узрокована тиме што не постоји компромисно становиште везано за правну природу радње препознавања

лица, јер се иста може спроводити као оперативно-тактичка мера и радња,¹¹¹ али се под одређеним условима, њени резултати могу користити и као доказ у кривичном поступку.

С друге стране, постоји и супротно тумачење овлашћења полиције да предузима радњу препознавања лица, које је засновано на становишту које заступају Васиљевић и Грубач (2002), према којем препознавање лица није доказно средство, већ служи утврђивању истоветности лица са раније виђеним лицем и проверавању исказа сведока, који представља доказ. На основу тога би се могао заузети став да орган унутрашњих послова у предистражном поступку не може да обави препознавање лица ни уз овлашћење судије за претходни поступак, нити по захтеву јавног тужиоца (Васиљевић & Грубач, 2002: 209).

Овај став може бити подржан тиме што је препознавање лица прописано у оквиру одредаба којима се уређује доказна радња испитивања сведока, која представља једну од доказних радњи коју полиција не може предузимати у предистражном поступку (Шкулић, 2020). На то упућује одредба чл. 288, ст. 2 ЗКП, према којој полиција не може грађане испитивати у својству сведока, а изузетно, може обавити саслушање, уколико је у току прикупљања обавештења од грађанина оценила да се исти може сматрати осумњиченим. У том случају, полиција је дужна да поштује сва процесна правила која важе за саслушање окривљеног.

Међутим, пропуст законодавца да пропише препознавање лица као доказну радњу коју полиција може да предузима у предистражном поступку и истражи не би требало тумачити као забрану да јавни тужилац наложи полицији да је предузме. Штавише, јавни тужилац може полицији поверити извршење било које доказне радње у истражи (чл. 299, ст. 4 ЗКП), па се може закључити да се то односи и на испитивање сведока. Иако законодавац није експлицитно овластио полицију за предузимање радње препознавања лица у оквиру релевантних процесних одредаба којима се ова радња уређује¹¹² (чл. 90 и 100 ЗКП), постоји више аргумената за тумачење да полиција представља надлежни орган који ће је практично спроводити.

¹¹¹ Нпр. када полиција показује сведоку фото-албум регистрованих учинилаца, како би сведок покушао да утврди да ли се у том албуму налази фотографија учиниоца конкретног кривичног дела које се расветљава.

¹¹² Као што је учинио мађарски законодавац који је прецизирао да суд, тужилаштво или истражни орган могу наредити и обавити препознавање, ако је то неопходно ради идентификације лица (чл. 210, ст. 1 ЗКП Мађарске). Такође, у италијанском процесном закону је јасно прописано да, иако јавни тужилац лично обавља истражне радње, он може делегирати криминалистичкој полицији предузимање радње препознавања лица у којој учествује осумњичени који се налази на слободи, који има право на неопходну помоћ свог адвоката (чл. 370, ст. 1 ЗКП Италије).

Први аргумент је већ објашњен и односи се на то да су јавни тужилац и полиција главни актери предистражног поступка и истраге (Бошковић & Кесић, 2020). Иако ће јавни тужилац бити присутан током обављања радње препознавања лица, тежиште активности везаних за њену припрему и обављање ће дефинитивно бити на полицији. Разлози за то се тичу компетентности полиције, како у погледу стручних знања из области криминалистике којима располажу полицијски службеници, тако и у погледу услова које је потребно обезбедити ради предузимања радње препознавања лица¹¹³ (Tasić, Žarković, & Bull, 2022: 32). Не треба занемарити ни чињеницу да полиција остварује први контакт са презумптивним сведоком и да ће полицијски службеници узети првобитни опис учиниоца од њега. Овај опис је битан приликом избора ометача који ће сачињавати линију за препознавање заједно са осумњиченим (Robson, 2017: 46).

Заправо, полиција ће иницијално проценити да ли је корисно обавити радњу препознавања лица са презумптивним сведоком, након чега ће такав предлог изнети јавном тужиоцу, који може одобрити њено предузимање или не. Ако је то одобрено, јавни тужилац ће у договору са полицијом одредити датум и време обављања радње препознавања лица. Обавезно присуство јавног тужиоца приликом њеног извођења значи да ће исти бити непосредно упознат са њеним током и исходом. На крају, чињеница да и полицијски службеници који су присуствовали препознавању представљају лица која потписују записник о препознавању (Жарковић и др., 2018: 151), говори у прилог томе да се радња препознавања лица предузима у сарадњи ова два актера предистражног поступка и истраге.

У циљу разрешења евентуалних недоумица које би могле наступити у тумачењу законског овлашћења полиције за предузимање радње препознавања лица, законодавац има на располагању неколико могућности за унапређење нормативног оквира којим се уређује ова радња. Прва могућност је да препознавање лица буде прописано само као оперативно-тактичка радња – у том случају полиција би била овлашћена за њено предузимање на основу важеће процесне одредбе којом се дефинишу овлашћења полиције, али се њени резултати не би могли користити као доказ у кривичном поступку, тј. имали би само оперативни значај.

¹¹³ Нпр. полиција ће предузимати активности везане за проналазак и обезбеђивање присуства ометача, који ће заједно са лицем које је предмет препознавања сачињавати линију. Поред тога, полиција може обавестити браниоца о томе да ће радња препознавања бити предузета и обезбедити његово присуство, уколико лице које је предмет препознавања то захтева. На крају, полиција располаже посебним просторијама које су опремљене специјалним једносмерним огледалом, којима се лице које обавља препознавање штити од тога да буде виђено од стране лица које је предмет препознавања.

Међутим, у процесним законима готово свих држава, ова радња има доказни значај, што имплицира да би можда прикладније решење било да се препознавање лица пропише као самостална општа доказна радња. У том случају, делегирање њеног предузимања ка полицији од стране јавног тужиоца не би било упитно, јер полиција *de facto* прикупља највећи број доказа у претходном поступку, па је неопходно да има прилично широка овлашћења у погледу могућности предузимања доказних радњи (Бошковић, 2015: 98). Ово становиште је подржано тиме што се радња препознавања лица може обавити у складу са научно заснованим препорукама једино у фази претходног поступка, у којој полиција има значајну улогу, како у њеној припреми, тако и у њеном непосредном обављању. Због тога, неопходно је да законодавац уреди поступак којим ће се обезбедити прикупљање поузданих резултата на основу препознавања лица, како би исти могли бити коришћени као доказ у кривичном поступку.

3. Процесно својство субјеката радње препознавања лица

На основу улоге у фази поступка у којој се радња препознавања лица предузима, субјекти ове радње се могу класификовати на оне који њоме руководе и оне који само учествују у њеном обављању. У даљем тексту, биће рамотрено учешће релевантних субјеката, како приликом припреме и обављања радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази, тако и на главном претресу.

3.1. Препознавање лица на главном претресу (тзв. судско препознавање лица)

У тзв. судском препознавању лица, учешће свих релевантних субјеката није спорно, јер се исто обавља у кривичном поступку, приликом испитивања сведока на главном претресу. Суд је надлежан орган поступка, док се субјекти који непосредно учествују у овој радњи (сведок и оптужени) налазе у судници. Такође, субјекти који присуствују судском препознавању лица су и јавни тужилац и бранилац оптуженог, па њихово присуство, односно учешће, није спорно у овој фази кривичног поступка.

О томе да ли сведок препознаје оптуженог као учиниоца би могло да се расправља у различитим фазама испитивања сведока – по правилу, сведок на почетку слободно исказује о свему што му је познато о предмету доказивања и постављају му се општа питања; затим следи унакрсно испитивање, које предузима супротна страна и које је усмерено на побијање одређених елемената исказа добијених током основног испитивања, који су негативни по

супротну странку, након чега се могу поставити додатна питања у вези чињеница које су проистекле из унакрсног испитивања (Лазаров, 2018: 112–117). Већ у фази слободног излагања, од сведока се може затражити да се изјасни да ли је лице о којем је претходно говорио да га је запазио и описао као учиниоца присутно у судници, као и да, у случају потврдног одговора, укаже на то лице.

Због тога, на главном претресу би се пре могло говорити о „показивању“ лица, а не о препознавању лица, јер не би дошло до примене поступка постројавања, већ поступка показивања, који подразумева да се сведоку показује само једно лице (Илић и др., 2012: 283). У научној литератури, овај поступак се сматра изразито пристрасним, јер се сведоку сугерише да је оптужени који седи на оптуженичкој клупи лице које је извршило кривично дело (The Scottish Institute for Policing Research, 2019: 51).

Иако се судско препознавање не третира као самостална доказна радња, већ као део исказа сведока, у којем се изјашњава о идентитету учиниоца, не треба занемарити то да је у пракси могуће да сведок није обавио препознавање лица у претходном поступку. То значи да се од њега може затражити да верификује идентитет оптуженог као учиниоца тек на главном претресу (Stebly et al., 2013: 644). Због тога, законодавац би требало да прецизније пропише начин обављања препознавања лица на главном претресу, а нарочито да је том приликом потребно применити поступак постројавања.

На пример, мађарски законодавац јасно наводи да суд такође може наредити и обавити ову радњу, ако је то неопходно ради идентификације лица (чл. 210, ст. 1 ЗКП Мађарске). То значи да и за суд важе сва правила која су прописана за обављање препознавања лица у истрази. Прво се предузимају прелиминарне радње, које подразумевају да се сведок детаљно испитује у вези са околностима под којима је опазио дато лице, његов однос према њему и од њега се захтева да се изјасни да ли постоји било који дистинктивни знак који је уочио код тог лица (чл. 210, ст. 2 ЗКП Мађарске).

Након тога, сведоку ће се показати најмање три лица ради препознавања¹¹⁴ (чл. 210, ст. 2 ЗКП Мађарске). Даље, лице које је предмет препознавања ће бити показано заједно са другим лицима, која нису у вези са случајем, која су непозната сведоку и која су слична лицу које је препознавалац описао по дистинктивним обележјима, а посебно у погледу пола, старости,

¹¹⁴ Лице које је предмет препознавање се може показати сведоку и путем фотографије, звука или аудио-визуелног снимка, ако није доступна друга могућност.

телесне конституције, расне припадности, личне хигијене и одеће. Лице које је предмет препознавање се поставља тако да се не разликује значајно у односу на положај других лица у истој групи и не сме бити ни на који начин истакнуто (чл. 210, ст. 3 ЗКП Мађарске). Ако постоји више лица која су предмет препознавања, препознавање се врши са сваким од њих одвојено, у одсуству осталих лица (чл. 210, ст. 4 ЗКП Мађарске). Такође, ако је то неопходно ради заштите сведока, препознавање се врши на начин који онемогућује лицу које је предмет препознавања да препозна или открије сведока (чл. 210, ст. 5 ЗКП Мађарске).

Најприкладније решење садржано је у ЗКП Италије, у којем се јасно се прави разлика између формалног препознавања које обавља суд и неформалног (истражног) препознавања које се предузима у истрази. Када суд предузима препознавање лица, дужан је да се придржава прописане процедуре. Прелиминарне радње подразумевају да ће суд питати сведока да опише учиниоца и укаже на све детаље којих може да се сети. Суд ће га такође питати да ли је претходно био позван да изврши препознавање, да ли је пре или после кривичног дела поводом кога се предузима гоњење, непосредно, на фотографији или на други начин видео лице које се препознаје, да ли му је на то лице било указано или му је оно било претходно описано, те да ли постоје неке друге околности које могу утицати на поузданост поступка препознавања (чл. 213, ст. 1 ЗКП Италије). У записнику се мора констатовати да је ова обавеза испуњена, као и забележити исказ сведока поводом поменутих питања (чл. 213, ст. 2 ЗКП Италије). Непоштовање обавеза прописаних овим одредбама ће резултирати ништавошћу препознавања (чл. 213, ст. 3 ЗКП Италије).

Након што је суд обавио прелиминарне радње, прописано је да ће се сведок замолити да напусти судницу, након чега се у ту просторију позива најмање два лица, која личе на лице које је предмет препознавања и имају сличну одећу. Лице које је предмет препознавања се позива да изабере свој положај међу осталим учесницима, а суд треба да води рачуна о томе да његов изглед буде што приближнији ономе како је изгледао када га је видело лице које обавља препознавање. По повратку у судницу, суд ће упитати сведока да ли може или не може да препозна неко од показаних лица у линији, а уколико потврдно одговори, суд ће га замолити да укаже на препознато лице и да прецизира да ли је потпуно сигуран у извршено препознавање (чл. 214, ст. 1 ЗКП Италије). Суд може наложити и да се препознавање обави на начин да лице које је предмет препознавања не може да види сведока, ако постоје основани разлози да се верује да сведок могао бити заплашен или да би на њега могло да

утиче присуство лица које је предмет препознавања (чл. 214, ст. 2 ЗКП Италије). У записнику је потребно навести методе коришћене у поступку препознавања, под претњом ништавости. Такође, суд може наложити да се препознавање забележи фото, видео или било којим другим уређајем или поступком (чл. 214, ст. 3 ЗКП Италије).

Начелно, препознавање лица треба увек спроводити у претходном поступку, кад год је то могуће. Уколико се од сведока на главном претресу први пут тражи да се изјасни о томе да ли је оптужени учинилац кривичног дела, суд би требало да поштује процедуру која се примењује када се ова радња спроводи у претходном поступку. Такође, суд мора имати у виду негативно дејство једне важне варијабле процене, а то је време задржавања (ретенције). Поузданост резултата препознавања лица је у великој мери условљена количином времена које је протекло од кривичног дела до самог чина препознавања, те је вероватно да ће сећање сведока бити најквалитетније у времену непосредно након извршења дела (Sauer et al., 2010: 339).

Када са сведоком није обављено препознавање у претходном поступку, питање је да ли је овај доказ могуће прибавити у кривичном поступку на научно утемељен начин. Такође, упитна је његова прихватљивост, јер дужи протек времена од кривичног дела до испитивања сведока на главном претресу, може у великој мери нарушити његово сећање, па и тачност добијених резултата препознавања лица (American Psychological Association, 2011: 18). Овоме треба додати и то да суд није у обавези да поштује одређена правила приликом извођења препознавања лица на главном претресу, због је упитно да ли се исказ сведока, у делу у којем се изјашњава да препознаје оптуженог као учиниоца кривичног дела, може оценити као веродостојан.

3.2. Препознавање лица у предистражном поступку и истрази

Важеће одредбе ЗКП прописују да се радња препознавања лица може обавити и у претходном поступку, што даље имплицира нужност законског уређивања поступка који се примењује у њеној припреми и обављању, као и субјеката чије је учешће у њој неопходно. Иако је поступак који претходи чину препознавања релативно добро уређен, постоје недостаци који се везују за могућност органа поступка да обезбеди учешће субјеката, чије је присуство неопходно ради обављања радње препознавања лица. Стога, потребно је размотрити учешће: 1) осумњиченог (окривљеног) и његовог браниоца; 2) (презумптивног) сведока; и 3) ометача.

3.2.1. Осумњичени (окривљени)

Основна претпоставка за обављање формалног поступка препознавања је да је орган поступка одредио лице које је предмет препознавања. Уколико је то осумњичени (окривљени), његово присуство и учешће је потребно обезбедити кад год се спроводи лично препознавање. Иако то није често случај, хипотетички би било могуће предвидети једну специфичну ситуацију, а то је да осумњичени директно или индиректно одбија да се подвргне препознавању. Ово питање не би било спорно у случајевима судског препознавања, сходно томе да се исто спроводи на главном претресу и то у судници у којој је оптужени присутан. Здраворазумски је закључити да оптужени не може да одбије да се подвргне препознавању, тј. да не може да утиче на то да ли ће сведок указати на њега као на учиниоца кривичног дела.

Међутим, када је реч о радњи препознавања лица која се обавља у претходном поступку, пристанак осумњиченог (окривљеног) за учешће у њој постаје дискутабилно, будући да се оправдано може поставити питање: „Да ли осумњичени (окривљени) може да одбије да се подвргне радњи препознавања лица, свестан тога да може бити препознат као учинилац кривичног дела од стране лица које обавља препознавање, чиме доприноси да се против њега прикупи потенцијално инкриминишући доказ?“

У овој фази, законодавац није прописао да је орган поступка дужан да прибави писану наредбу судије за претходни поступак ради обављања радње препознавања са осумњиченим (окривљеним). Такође, одредбе ЗКП или другог закона, као што је Закон о полицији („Службени гласник РС“, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018), не прописују могућност да се ова радња примени према њему, без његовог пристанка, као што је то учињено код појединих доказних радњи.¹¹⁵ Спорно је и то што је препознавање лица прво дефинисано у оквиру одредаба којима се прописује саслушање окривљеног, у ком случају се као лице које обавља препознавање појављује други окривљени (чл. 90 ЗКП). Одредбе везане за саслушање окривљеног се примењују и када полиција саслушава осумњиченог у предистражном поступку, када је потребно да постоји пристанак осумњиченог да буде саслушан и да свој исказ даје у присуству браниоца (чл. 289, ст. 4 ЗКП).

¹¹⁵ Тако је код доказне радње узимања узорака прописано да се у циљу утврђивања чињеница у поступку, осумњичени може форензички регистровати, тј. могу се и *без пристанка* узети његови биометријски узорци – отисци папиларних линија и делова тела, букални брис и лични подаци и направити његова фотографија (чл. 140, ст. 1, ЗКП).

Због тога што у поменутом препознавању учествује лице које има статус окривљеног, као препознавалац) и лице које има статус осумњиченог (окривљеног), као предмет препознавања, може се закључити да оба лица уживају право на заштиту од самооптуживања, која се превасходно везује за давање исказа, тј. право окривљеног да се брани ћутањем и да не доприноси самооптуживању (Европски суд за људска права, 2022: 41). Ова привилегија се односи и на предају предмета који се привремено одузимају (чл. 149, ст. 1, т. 1 ЗКП), као и на давање узрока гласа или рукописа (чл. 141, ст. 5 ЗКП). Ако се од окривљеног тражи да изврши препознавање лица које је са њим учествовало у извршењу кривичног дела, у склопу његовог саслушања за то кривично дело, окривљени би могао да се позове на поменуту привилегију и да одбије да обави радњу препознавања лица.

Када се ради о препознавању које обавља сведок у односу на осумњиченог (окривљеног), такође постоји могућност да осумњичени (окривљени) одбије да се подвргне радњи препознавања лица, позивајући се на право да не доприноси самооптуживању. Наиме, окривљени ужива право на одбрану, које је једно од начелних процесних права које му је гарантовано Уставом, националним законима и међународним правним актима. У сврху остварења овог права, он поседује низ других права, а једно од њих је свакако да има право да буде обавештен о својим правима (Стојковић, 2013: 350). Између осталог, окривљени има право да, пре првог саслушања, буде обавештен да све што изјави, може да буде коришћено против њега као доказ у поступку и да има право да ништа не изјави или да ускрати одговор на поједино питање (чл. 68, ст. 1, т. 1–2 ЗКП).

Да би се лично препознавање обавило, потребно је да осумњичени (окривљени) стане у линију и да се у њој понаша на начин који му орган поступка одреди. Дакле, захтев према њему се састоји у томе да предузме одговарајуће невербално понашање у линији и да се уздржи од било којег вербалног понашања, осим у случајевима када орган поступка то од њега затражи. Овај захтев се може размотрити с аспекта права осумњиченог (окривљеног) да не доприноси самооптуживању, које у ширем смислу подразумева његово ограничено коришћење као доказног средства, било активног или пасивног.

Осумњичени (окривљени) може да буде значајан извор сазнања о чињеницама које су важне за кривични поступак, које некада није могуће утврдити уколико их он сам не искаже,¹¹⁶ због чега представља значајно активно доказно средство (Мирков, 2013: 215). Како то проф. Шкулић (Параграф, (2018, август)) указује, заштита од самооптуживања се превасходно тиче радњи у којима се он појављује као активно доказно средство, а на првом месту се односи на радњу саслушања осумњиченог (окривљеног), тј. на његово право да се уздржи од било каквог исказа.

Поред тога што осумњичени (окривљени) може активно учествовати у сопственој инкриминацији кроз вербално изражавање, постоје и друге могућности изражавања: гестикацијом, мимиком, односно целим понашањем неког лица (Дамашка, 1962: 12). У том смислу, могао би да допринесе сопственој инкриминацији ако се подвргне радњи препознавања лица, најпре невербалним изражавањем. Када је постројен у линији, осумњичени (окривљени) је свестан да је изложен ризику да га сведок препозна, због чега може изражавати невербалне знакове као што су узнемиреност и нервоза, без обзира на то да ли је крив или невин (Valentine & Fitzgerald, 2015: 137). Изражавање појединих врста невербалних знакова у линији (нпр. више покрета трупа, шака или руку или често додиривање тела или лица), може га учинити „сумњивијим“ од осталих чланова линије у очима сведока, који то може протумачити као знакове који указују на његову кривицу (Vrij & Winkel, 1991: 181).

Штавише, у једном од истраживања, утврђено је да изражавање поменутих невербалних знакова од стране осумњиченог (окривљеног) доприноси томе да га полицијски службеници негативније оцењују (Vrij & Winkel, 1992: 1554–1556). Разлог томе је што такви невербални знакови доприносе стварању утиска да је лице које их испољава нервозно и сумњиво, иако то не мора бити повезано са његовом кривицом (Sporer, 2001b: 191). Уколико невербално изражавање осумњиченог (окривљеног) има потенцијал да га инкриминише у очима полицијских службеника, као стручних лица који располажу посебним знањима и искуством потребним за процену нечијег понашања у контексту кривице, здраворазумски је извести закључак да ће сведоци, као лаици, бити подложнији стварању оваквог утиска у још већој мери. Када је сведок створио утисак да је осумњичени (окривљени) „сумњивији“ у односу на

¹¹⁶ Нпр. није реткост да средство извршења не буде пронађено од стране полиције, јер га је учинилац након извршења кривичног дела оставио на скривеном месту, на забаченој локацији и само он поседује сазнања о томе где се то средство тачно налази.

сва остала лица у линији, то га може подстакнути да изведе закључак да је крив, због чега га може изабрати из линије по овом основу, уместо на основу свог сећања о учиниоцу.

Поред невербалног изражавања, осумњичени (окривљени) би могао допринети сопственој инкриминацији током обављања радње препознавања лица и кроз вербално изражавање. У појединим случајевима, од осумњиченог (окривљеног) који је постројен у линији се може затражити да изговори реченицу одређеног садржаја, како би сведок могао да чује његов глас и упореди га са својим сећањем на глас учиниоца.¹¹⁷ Ради се о препознавању на основу гласа, које је недовољно прецизно уређено процесним одредбама – законодавац само имплицира да ће се оно предузети у складу са одредбама чл. 90 ЗКП које важе за лично препознавање лица (чл. 90, ст. 4 ЗКП). На основу тога би се могло закључити да се препознавање на основу гласа може обавити и самостално, на исти начин као што се обавља препознавање на основу фотографија. Међутим, у пракси Републике Србије, препознавање на основу гласа се, по правилу, не изводи самостално, већ истовремено са личним препознавањем (у физичкој линији). То значи да ће осумњичени (окривљени) потенцијално бити у позицији да се од њега захтева да нешто исказује, како би се против њега могао прикупити доказ са инкриминишућим потенцијалом, чиме дефинитивно активно доприноси сопственој инкриминацији.

Према проф. Шкулићу (Параграф, (2018, август)), осумњичени може бити коришћен и као пасивно доказно средство, када се на њему (или на његовом телу) прикупљају одређени трагови (нпр. када се над њим врши телесни преглед ради узимања биолошких трагова). Проф. Шкулић даље наводи да се осумњичени у овом случају не самоинкриминише, указујући да је реч о потпуно објективној активности, којој он ни на који начин активно не доприноси, нити се од њега захтева да било шта исказује. Међутим, иако телесни преглед осумњиченог представља објективну активност, јер је предузимају лица одговарајуће струке у складу са свим правилима струке, овај аргумент се не може применити на радњу препознавања лица из више разлога. Први и најважнији разлог се везује за то што је радња препознавања лица подложна субјективности, која проистиче из недовољне поузданости сведока као доказног извора, која је у вези погрешивости људског памћења (Loftus, 1979a, 1979b). Када сведок треба да донесе одлуку о препознавању, на њега могу деловати

¹¹⁷ То су случајеви у којима је сведок описао да је учинилац изговорио неку реченицу током извршења кривичног дела и да би могао да опише и препозна особине његовог гласа. Због тога, од свих чланова линије може бити затражено да изговоре исту реченицу.

комплексни психолошки процеси у оквиру којих долази до вишеструког преплитања различитих варијабли везаних за сећање, али и оних које се могу сврстати у категорију друштвених варијабли (Wells et al., 2006: 45).

Осумњичени може бити третиран као пасивни субјект у контексту препознавања, у смислу тога да се од њега не захтева да било шта исказује, али његове физичке особине и целокупност његовог изражавања (вербалног и невербалног) представљају стимулус који побуђује трагове сећања сведока. Чак и када осумњичени не исказује ништа, нити он сам испољава одређено понашање које би могло да привуче пажњу сведока, могуће је да ометачи изражавају понашања која чине поступак препознавања лица субјективним и сугестивним према њему¹¹⁸ (Brooks, 1983: 103).

Заправо, предузимањем радње препознавања лица се прикупљају лични, а не материјални докази, као што је то случај са доказном радњом узимања биометријских узорака од осумњиченог. У том случају, учинилац је оставио материјалне трагове иза себе (нпр. биолошке трагове), те се ова радња предузима у сврху узимања биометријског узорка од осумњиченог (нпр. букалног бриса) и његовог поређења са пронађеним, спорним траговима за које се претпоставља да потичу од учиниоца. Код препознавања лица, траг који је учинилац оставио иза себе се налази у сећању сведока, које не може бити у потпуности објективно проверено (Wells, 2006: 622). Чак и када је препознавање лица обављено под идеалним условима, уз поштовање свих научно заснованих препорука, одлука сведока може бити нетачна.

Све ово упућује на посредан закључак да би осумњичени (окривљени) могао да се позива на право да не доприноси самооптуживању, када орган поступка од њега захтева да се стане у линију за препознавање. Иако је радња препознавања лица неопходна за разјашњавање и доказивање кривичних дела и не проузрокује било какво угрожавање здравља осумњиченог (окривљеног) или његово мучење и сл. (Шкулић) (Параграф, (2018, август)), њоме се ограничава његова заштита од самооптуживања, што значи да на његовој страни постоји оправдани законски разлог да одбије да учествује у њој. Ако осумњичени (окривљени) ипак добровољно пристане да учествује у личном препознавању, орган поступка би требало да предузме све заштитне мере којима се ризик од погрешног препознавања ограничава на

¹¹⁸ Нпр. када сведок уђе у посебну просторију за препознавање, која се налази иза једносмерног огледала, ометачи из радозналости могу да загледају осумњиченог (окривљеног), како би видели његову реакцију.

најмању могућу меру. То је могуће учинити једино ако се поштују научно засноване препоруке приликом припреме и обављања радње препознавања лица.¹¹⁹

На крају, треба размотрити још једну могућу ситуацију, у којој осумњичени (окривљени) „добровољно“ пристаје да се подвргне радњи препознавања лица, али са намером да у току препознавања испољава непримерено понашање. Иако је реч о понашању које га инкриминише, овакво промишљено, а надасве злонамерно понашање осумњиченог (окривљеног) у линији, може обесмислити сврху препознавања лица. Када би осумњичени (окривљени) испољио понашање које није у складу са оним што га је орган поступка претходно поучио, дошло би до нарушавања основне препоруке која је у основи сваког препознавања, а то је да лице које је предмет препознавања не сме да се истиче у линији за препознавање ни на који начин (Wells et al., 1998: 23). Намерно непримерено понашање осумњиченог (окривљеног), које одступа од понашања осталих чланова линије, било вербално (нпр. негодовање, увредљиво коментарисање, обраћање сведоку и сл.) или небервално (нпр. одбија да стави руке поред тела, већ их држи у џеповима, прекршта руке, гласно се смеје или цупка ногама и сл.), може проузроковати то да сведок протумачи ово понашање као знак његове кривице и да томе прилагоди своју одлуку (Valentine & Fitzgerald, 2015: 137).

По правилу, орган поступка ће тада бити принуђен да прекине ток препознавања, јер не постоје основни предуслови за његово обављање, а да се не наруши доказна вредност добијених резултата, који би тада били прикупљени применом изразито сугестивног поступка. То даље ограничава поновно обављање препознавања са истим сведоком, јер би то био случај поновљеног препознавања у којем учествују исти сведок и осумњичени (окривљени). У том случају, орган поступка би морао да документује да препознавање није могло бити обављено у претходном поступку из разлога одбијања осумњиченог (окривљеног) да учествује у радњи препознавања,¹²⁰ како би суд располагао таквим сазнањем приликом испитивања тог сведока на главном претресу (Brooks, 1983: 117).

¹¹⁹ Нпр. уколико се поштује препорука о правичности линије, осумњичени (окривљени) и његов бранилац не би могли да се позивају на то да је изложен повећаном ризику од позитивног препознавања, јер се по неком основу истиче у односу на ометаче у линији.

¹²⁰ На тај начин се спречава евентуално оспоравање веродостојности сведока од стране браниоца, на основу аргумента да орган поступка није обавио препознавање из разлога што сведок није био довољно поуздан, тј. није имао довољно квалитетно сећање о учиниоцу.

Наизглед, постоји решење проблема обезбеђења учешћа осумњиченог (окривљеног) у обављању личног препознавања, јер би законодавац могао да пропише његову дужност да учествује у овој радњи у фази претходног поступка. Тренутно, законодавац није прописао такву дужност, нити је препознавање лица експлицитно прописано као самостална доказна радња за чије обављање је потребно прибавити наредбу од судије за претходни поступак. У том смислу, треба напоменути да су у процесним законима других држава садржана правна решења којима се прописује поменута дужност осумњиченог. На пример, у ЗКП Мађарске се прописује да је окривљени дужан да се подвргне препознавању и да се према њему може применити принуда у циљу обезбеђења поштовања ове дужности (чл. 213, ст. 3 ЗКП Мађарске), док у ЗКП Италије, јавни тужилац може да захтева од окривљеног да се појави, ако је потребно да се изврши радња која захтева његово присуство, те ће се и упозорити да може бити принудно доведен, ако се не одазове позиву из неоправданих разлога (чл. 375 и 376 ЗКП Италије). ЗКП Словеније прописује овлашћење полиције да ухапси лице за које постоји основана сумња да је извршило кривично дело за које се гони по службеној дужности, при чему се задржавање у трајању до 48 сати може изузетно одредити и ако је то потребно ради идентификације (чл. 157, ст. 2 ЗКП Словеније).

Поменута правна решења су корисна, јер отклањају препреке које се тичу обезбеђивања присуства осумњиченог (окривљеног) у сврхе његовог подвргавања радњи препознавања лица. Међутим, њима се не решава питање пристанка осумњиченог да то и учини, јер га штити већ поменута привилегија против самооптуживања. Такође, поменути правним решењем се не отклања ни проблем везан за његово одбијање да се у линији понаша на одговарајући начин. Све ово указује на потребу да орган поступка обазриво процењује осумњиченог (окривљеног) и његову добровољност за учешће у обављању личног препознавања. Ако осумњичени (окривљени) експлицитно одбија да се подвргне овој радњи или се може претпоставити да ће се непримерено понашати у линији, орган поступка би требало да обави препознавање на основу његове фотографије. И у овом случају би могло доћи до недоумица, јер процесне одредбе прописују да се препознавање на основу фотографије обавља ако лице које је предмет препознавања није доступно (чл. 90, ст. 3 ЗКП). Здраворазумски би било закључити да је осумњичени (окривљени) *de facto* доступан органу поступка, чим одбија да буде показан у физичкој линији која се спроводи уживо. Стога, одговор на питање о процесној ваљаности извршеног препознавања на основу фотографије у

случајевима у којима је осумњичени (окривљени) био доступан органу поступка, треба потражити у судској пракси, што ће бити и учињено у наредном делу дисертације.

3.2.2. Бранилац осумњиченог (окривљеног)

Према проф. Велсу и сарадницима (1998: 608), присуство браниоца представља једну од правних мера која штити невина лица од погрешног препознавања. Бранилац има улогу независног посматрача, који надгледа да ли ће се ова радња обавити законито и у складу са правилима струке (The American Law Institute, 2019: 280). Да би ова мера била сврсисходна, орган поступка треба да обавести браниоца о предузимању радње препознавања лица, тј. да обезбеди његово присуство. Право на ангажовање браниоца у сврху присуствовања овој радњи се може размотрити у складу са правом на одбрану, које представља једно од основних права осумњиченог (окривљеног) у кривичном поступку.

Важеће процесне одредбе пружају могућност одређивања и обављања радње препознавања лица у претходном поступку, па се може се очекивати да осумњичени (окривљени) има оправдан интерес да ангажује браниоца који ће заступати његове правне интересе. Разлог за то је што је он предмет препознавања, па добијени резултати препознавања могу имати потенцијално инкриминишући значај у односу на њега. Према важећим процесним одредбама, бранилац може бити само адвокат, а у поступку за кривична дела за која је прописана казна затвора до пет година, адвоката може да замени адвокатски приправник (чл. 73, ст. 1 и 2 ЗКП). Окривљени сам може изабрати и пуномоћјем овластити једног или више бранилаца, а то могу учинити и његов законски заступник, брачни друг, лице са којим живи у трајној ванбрачној заједници, сродник по крви у правој линији, усвојитељ, усвојеник, брат, сестра и хранитељ, осим ако се сам окривљени томе изричито противи (чл. 75, ст. 1 ЗКП).

Присуство браниоца није спорно у случају препознавања лица које се обавља на главном претресу, због чега је потребно размотрити случајеве у којима је потребно обезбедити присуство браниоца током његовог обављања у претходном поступку. Први случај се односи на ухапшено лице, који не би требало да буде споран, јер се полицијско хапшење ограничава на ситуације у којима су испуњени разлози за одређивање притвора из чл. 211 ЗКП, при чему је полиција дужна да ухапшено лице без одлагања спроведе јавном тужиоцу, уз подношење извештаја о разлозима и времену хапшења (чл. 291, ст. 1 ЗКП). Такође, када је лице затечено при извршењу кривичног дела за које се гони по службеној дужности, било који грађанин га

може ухапсити, али је дужан да га одмах преда полицији или јавном тужиоцу, а ако то није могуће, мора се одмах обавестити један од тих органа који ће даље поступати са ухапшеним (чл. 292, ст. 1 и 2 ЗКП).

Дакле, мера хапшења траје онолико колико је потребно да се обавести јавни тужилац у вези са хапшењем, који ће затим одредити предузимање даљих мера везаних за оправданост или неоправданост даљег задржавања ухапшеног лица. Без обзира на то да ли је лице ухапшено од стране полиције или грађана, то лице се мора усмено поучити о правима која му припадају као ухапшеном (чл. 291, ст. 2 ЗКП), укључујући право да, пре саслушања, има са браниоцем поверљиви разговор (чл. 69, ст. 1, т. 2 ЗКП). Поред тога, ухапшени треба да буде поучен о свим правима која се односе на окривљеног, међу којима је и право да се брани уз стручну помоћ браниоца (чл. 68, ст. 1, т. 3 ЗКП). То имплицира да би ухапшеном, у складу са правима која му по закону припадају, требало да се омогући остваривање права да ангажује браниоца ког сам изабере, и то одмах након хапшења.

Други случај се тиче могућности да полиција прикупља обавештења од лица за које постоје основи сумње да је учинилац кривичног дела или да према том лицу предузима радње у предистражном поступку предвиђене ЗКП, те га позива у својству осумњиченог (чл. 289, ст. 1 ЗКП). Један од захтева је да полиција то чини искључиво писаним путем, јер се у позиву лице обавештава о разлозима позивања и упозорава се да има право да ангажује браниоца. Доставница о уредно урученом позиву представља доказ да је осумњичени поучен о овом праву. Међутим, није реткост то да полиција позива лице у својству грађанина ради прикупљања обавештења, па да током прикупљања обавештења оцени да позвани грађанин може бити сматран осумњиченим (чл. 289, ст. 2 ЗКП). У том случају, на страни полиције постоји дужност да га одмах поучи о правима која му припадају као осумњиченом (чл. 68, ст. 1, т. 1 ЗКП), укључујући право да узме браниоца који ће присуствовати његовом саслушању (чл. 289, ст. 2 ЗКП).

У контексту препознавања лица, поменуте ситуације би могле бити спорне, из разлога што важеће одредбе ЗКП не детерминишу обавезу органа поступка да поучи осумњиченог о свим овим правима непосредно након хапшења,¹²¹ односно одазивања на позив ради саслушања или након што је обавештен да је почео да се сматра осумњиченим, већ се прописује да то

¹²¹ Орган поступка није дужан да га поучи о свим овим правима у моменту хапшења, већ једино да га упозна са разлозима хапшења.

мора бити учињено непосредно пре саслушања (Бељански, Делибашић, & Тинтор, 2019: 17). Како Тинтор (Блог Адвокатске коморе Србије, (2015, новембар)) указује, ово оставља временски вакуум у којем осумњичени може давати полицији разне информације и помагати јој на сопствену штету, а да претходно није поучен о својим правима. Сходно томе да јавни тужилац располаже дискреционим правом да одређује редослед предузимања радњи у истрази, могуће је да друге доказне радње буду предузете пре саслушања (Живковић, 2020: 68). То значи да јавни тужилац може одлучити да је сврсисходније да прво построји осумњиченог у линији, пре његовог саслушања, што имплицира да осумњичени може учествовати у радњи препознавања лица, која је потенцијално инкриминишућа за њега, пре него што буде поучен о праву на стручну помоћ браниоца који може да присуствује овој радњи.

Такође, треба узети у обзир и то да важеће процесне одредбе допуштају могућност да се окривљени појави и у улози лица које обавља препознавање. Тада радња препознавања представља део његовог саслушања, што налаже обавезу органа поступка да га поучи о поменутих правима пре почетка радње препознавања лица, како би могао да се изјасни да ли жели да ангажује браниоца који ће присуствовати овој радњи (Илић и др., 2012: 267). Напослетку, окривљени у овом случају може и одбити да изврши препознавање, јер је већ поучен о томе да има право да ништа не изјави и да може ускратити одговор на поједина питања (чл. 68, ст. 1, т. 2 ЗКП). Реч је о поменутом праву да се не доприноси самооптужењу, што би управо и чинио уколико пристане да, у улози лица које обавља препознавање, укаже на одређено лице (по правилу другог осумњиченог, односно окривљеног).

У процесним законима у другим државама, законодавац се одлучио да експлицитно пропише обавезу органа поступка да осумњиченог (окривљеног) поучи о овим правима, пре почетка поступка у којем се од њега захтева да обави препознавање другог лица. На пример, у ЗКП ЦГ је јасно прописано да је јавни тужилац у обавези да претходно поучи окривљеног о правима из чл. 100, ст. 2 ЗКП, пре него што приступи препознавању одређеног лица у предистражном поступку и истрази (чл. 103, ст. 2 ЗКП ЦГ). То значи да ће се окривљени упозорити: 1) да је дужан да се одазове позиву органа поступка и да одмах саопшти промену адресе или намеру да промени боравиште, као и на последице ако то не учини; 2) да има право да у поступку употребљава свој језик или језик који разуме; ако се поступак не води на том језику, обезбедиће се превођење исказа, исправа и другог писаног доказног материјала

(чл. 8, ст. 2 ЗКП ЦГ); 3) да има право да узме браниоца пре првог саслушања и да се са њим договори о начину одбране, при чему бранилац може да присуствује његовом саслушању, као и да има право да буде обавештен да све што изјави може бити употребљено против њега као доказ (чл. 12, ст. 3 ЗКП ЦГ). Поред тога, окривљеном ће се саопштити зашто се окривљује, основи сумње који стоје против њега, да није дужан да изнесе одбрану, нити да одговора на постављена питања и да његов исказ може бити коришћен као доказ у поступку и без његове сагласности, након чега ће се позвати да, ако жели, изнесе одбрану (чл. 100, ст. 2 ЗКП ЦГ). Изјашњење окривљеног о овим правима се записнички констатује и окривљени потврђује дато изјашњење својим потписом (чл. 100, ст. 3 ЗКП ЦГ).

Сличан приступ је применио и хрватски законодавац. Ако окривљени обавља препознавање, орган поступка је дужан да поступи у складу са чл. 273 Закона о казненем поступку Хрватске (чл. 301, ст. 6 ЗКП Хрватске). Окривљени мора да прими писану поуку којом се обавештава о својим правима,¹²² а орган поступка ће проверити да ли је окривљени примио ту поуку и уколико јесте, увериће се да је поуку разумео. Ако окривљени није примио писану поуку о правима, орган поступка ће му је уручити и поучиће га о свим правима на њему разумљив начин, што ће се и забележити у записнику (чл. 273, ст. 1 ЗКП Хрватске). Затим ће се окривљени позвати да се изричито изјасни о томе хоће ли узети браниоца по свом властитом избору и та изјава ће се такође унети у записник (чл. 273, ст. 2 ЗКП Хрватске).

Хрватски законодавац је прописао још једно прикладно решење, а то је да ће се радња препознавања одложити до доласка браниоца, а најкасније до три сата од када се окривљени изјаснио да хоће да узме браниоца који ће присуствовати овој радњи (чл. 273, ст. 3 ЗКП Хрватске). Уколико окривљени није изабрао браниоца, а реч је о случају обавезне одбране из чл. 66 тог закона, поставиће му се бранилац по службеној дужности (чл. 273, чл. 4 ЗКП Хрватске). То значи да ће окривљени имати могућност да се, пре обављања препознавања, посаветује са својим браниоцем, што се такође уноси у записник (чл. 273, ст. 5 ЗКП Хрватске).

¹²² Окривљени мора бити обавештен: 1) зашто се окривљује и који су основи сумње против њега, ако претходно није примио налог о спровођењу истраге; 2) да није дужан изнети своју одбрану, нити одговарати на питања; 3) да има право да разгледа списе и предмете који се могу употребити као доказ; 4) да има право узети браниоца по властитом избору или да ће му се, кад то предвиђа ЗКП, поставити бранилац по службеној дужности (чл. 239, ст. 1 ЗКП Хрватске).

Према важећим одредбама ЗКП Републике Србије, чак и када је осумњичени (окривљени), било као лице које је предмет препознавања или лице које обавља препознавање, поучен о праву на браниоца и када се одлучио да га ангажује да заступа његове правне интересе, дискутабилно је да ли постоји обавеза органа поступка да обавесте његовог браниоца о томе да ће се радња препознавања лица предузети. Разлог за ову недоумицу се тиче правне природе препознавања лица, јер није реч о самосталној доказној радњи.

У циљу разјашњења овог питања, треба узети у обзир начин на који се покреће истрага у Републици Србији, што је прописано одредбама чл. 296 ЗКП. Истрага се покреће када јавни тужилац донесе наредбу о спровођењу истраге, што је обавезан да учини пре или непосредно после прве доказне радње коју су предузели јавни тужилац или полиција у предистражном поступку, а најкасније у року од 30 дана од дана када је јавни тужилац обавештен о првој доказној радњи коју је полиција предузела (чл. 296, ст. 1 и 2 ЗКП). Међутим, јавни тужилац није обавезан да наредбу одмах достави осумњиченом и његовом браниоцу. Штавише, у случајевима када се истрага води против непознатог учиниоца, јавни тужилац може да води читаву истрагу без њиховог учешћа, уколико представи да је идентитет учиниоца утврђен тек на крају истраге (Бељански и др., 2019: 17).

Важеће процесне одредбе којима се уређује радња препознавања лица од стране сведока обавезују јавног тужиоца да присуствује њеном извођењу (чл. 100, ст. 3 ЗКП), што значи да јавни тужилац неће морати да буде обавештен о томе да је полиција предузела ту радњу у предистражном поступку – да би је полиција уопште предузела, потребно је да се јавни тужилац са тим усагласио. Такође, треба узети у обзир и да је потребно да полиција спроведе активности везане за припрему радње препознавања лица (нпр. да пронађе ометаче и обезбеди њихово присуство и др.), што исто може захтевати додатно време. То имплицира да јавни тужилац има довољно времена да обавести одбрану о спровођењу истраге, тј. да упути позив којим се одбрана обавештава о томе да може присуствовати овој радњи (чл. 297, ст. 1 ЗКП).

Када је реч о осумњиченом (окривљеном), његово присуство није спорно, јер ако је орган поступка одлучио да обави лично препознавање, то свакако захтева његово лично присуство. Међутим, ако се препознавање обавља на основу фотографије, лично присуство осумњиченог (окривљеног) није потребно, већ је довољно да орган поступка располаже са његовом

фотографијом.¹²³ Најчешће је реч о фотографијама које су прибављене на основу његове раније форензичке регистрације, које су садржане у полицијској евиденцији „АФИС“. Штавише, одредбе ЗКП експлицитно прописују да се препознавање на основу фотографија обавља када лице које је предмет препознавања (у овом случају осумњичени или окривљени) није доступно органу поступка (чл. 90, ст. 3 ЗКП). То би се могло применити на случајеве у којима је орган поступка дошао до сазнања о идентитету лица за које постоје основи сумње да је учинио кривично дело, али то лице није доступно (нпр. у бекству је), због чега није ни могуће да се обавести о томе да ће се препознавање обавити на основу његове фотографије. У овом случају, може се недвосмислено закључити да бранилац неће присуствовати извођењу радње препознавања, већ само јавни тужилац, полицијски службеници који учествују у њеном обављању и лице које обавља препознавање (окривљени или сведок).

Под претпоставком да је осумњичени (окривљени) поучен о праву на браниоца и да захтева да он буде присутан приликом извођења радње препознавања лица, и даље остаје нејасно то да ли је орган поступка обавезан да браниоца обавести о месту и времену њеног предузимања. Одредбе чл. 90 и 100 ЗКП којима се уређује радња препознавања лица, не прописују експлицитно присуство браниоца приликом њеног обављања у предистражном поступку и истрази. Ово није у складу са правним решењима која су садржана у процесним законима других држава.

На пример, ЗКП Италије садржи читав низ одредаба којима се обезбеђује учешће осумњиченог (окривљеног) и његовог браниоца приликом обављања тзв. неформалне идентификације, односно када се радња препознавања лица обавља у истрази (чл. 361 ЗКП Италије). Прво, јавни тужилац је обавезан да упутити позив окривљеном, уколико је његово присуство потребно ради обављања радње препознавања лица, при чему се мора обавезно поучити о томе да има право на браниоца који ће присуствовати њеном извођењу, којег може сам изабрати или ће му исти бити одређен од стране суда (чл. 364, ст. 1 и 2 ЗКП Италије). Друго, бранилац ће у сваком случају имати право да присуствује радњи препознавања лица, што се обезбеђује тиме да се обавештава најмање 24 сата раније о томе да ће се иста обавити (чл. 364, ст. 3 и 4 ЗКП Италије). У случајевима који налажу хитност у поступању, у смислу тога да одлагање радње препознавања може угрозити проналажење или обезбеђење извора

¹²³ Полиција може показати сведоку и фото-албум регистрованих учинилаца у сврхе идентификације потенцијалног осумњиченог, али неће бити реч о формалном поступку препознавања лица, већ о оперативно-тактичкој мери која се предузима ради утврђивања истоветности лица.

доказа, јавни тужилац је може спровести и пре истека овог рока. О томе мора претходно да обавести браниоца, односно то мора учинити без одлагања, при чему бранилац има право да интервенише (чл. 364, ст. 5 ЗКП Италије). Том приликом, јавни тужилац је у обавези да наведе разлоге због којих је то учинио и начин на који је пружио обавештење браниоцу о овом питању, под претњом ништавости (чл. 364, ст. 6 ЗКП Италије). Када присуствује радњи препознавања лица, бранилац има право да јавном тужиоцу поставља захтеве, као и да изјављује запажања и примедбе које се уносе у записник (чл. 364, ст. 7 ЗКП Италије).

Према ЗКП Словеније, полиција изузетно може лишити слободе и одредити задржавање лицу за које постоји основана сумња да је извршило кривично дело за које се гони по службеној дужности, ако је задржавање неопходно ради идентификације (чл. 157, ст. 2 ЗКП Словеније). Задржавање може трајати најдуже до 48 сати¹²⁴ (чл. 157, ст. 5 ЗКП Словеније). Лице које је ухапшено без одлуке суда ће се одмах обавестити да има право да ангажује браниоца по свом избору. Уколико ухапшени не располаже средствима да га сам ангажује, полиција ће му, на његов захтев, доделити браниоца о трошку државе, ако је то у интересу правде (чл. 157, ст. 3 ЗКП Словеније). Поред тога, у ситуацији када је током прикупљања обавештења од грађанина оцењено да се исти може сматрати осумњиченим, ЗКП Словеније прописује обавезу да се поучи о правима која му припадају као осумњиченом. Реч је о правима која су истоветна онима које прописује и ЗКП Републике Србије. Између осталог, осумњиченом се саопштава да није дужан да даје било какву изјаву или да одговара на питања, као и да може ангажовати браниоца по свом избору који може присуствовати његовом саслушању (чл. 148, ст. 4 ЗКП Словеније). Уколико осумњичени изјави да жели да ангажује браниоца, полиција ће одложити ову радњу до доласка браниоца, а најкасније до два сата након што је осумњиченом пружена могућност да обавести браниоца (чл. 157, ст. 4 ЗКП Словеније).

ЗКП Немачке такође прописује да се тзв. „идентификациона парада“ са сведоцима или окривљеним може обавити у истрази, ако је то неопходно за даљи поступак, при чему бранилац има право да јој присуствује. У том смислу, бранилац мора бити претходно обавештен о датуму који је одређен за предузимање идентификационе параде и не постоји могућност њеног одлагања уколико је бранилац спречен да јој присуствује (чл. 58, ст. 2 ЗКП Немачке). Ако окривљени нема браниоца, мора бити обавештен да, у случајевима обавезне

¹²⁴ Уколико задржавање траје дуже од шест сати, полиција је дужна да решењем обавести задржано лице о разлозима због којих је лишено слободе (чл. 157, ст. 6 ЗКП Словеније).

одбране,¹²⁵ има право да поднесе захтев за именовање браниоца. Тада ће му бранилац бити додељен од стране суда, уколико то изричито захтева и то најкасније пре његовог показивања у идентификационој паради (чл. 141, ст. 1 ЗКП Немачке). Чак и када окривљени није поднео захтев да му се додели бранилац, у случајевима обавезне одбране, бранилац ће му бити додељен по налогу суда, ако је очигледно да није у стању да се брани у току прелиминарне истраге, посебно у контексту испитивања или идентификационе параде (чл. 141, ст. 2, т. 3 ЗКП Немачке). Идентификациона парада се може обавити током истраге уз одступање од поменутих правила из чл. 141, ст. 2 овог законика, а уколико је окривљени дао изричито пристанак за то, и уз одступање од чл. 141, ст. 1 овог законика, уколико то налажу разлози хитности. Разлози хитности постоје, ако је то неопходно ради отклањања непосредне опасности по живот, тело или слободу неког лица или је то императив да се спречи угрожавање кривичног поступка у значајној мери (чл. 141а, ст. 1 ЗКП Немачке). Међутим, окривљени задржава право да консултује браниоца по свом избору у било ком тренутку (чл. 141а, ст. 2 ЗКП Немачке).

У процесном законодавству Републике Србије, основ за обезбеђење присуства браниоца приликом обављања радње препознавања лица од стране сведока, треба потражити и у оквиру одредаба којима се прописује доказна радња испитивања сведока. Полазећи од тога да је препознавање лица прописано у оквиру ових одредаба, може се заузети становиште да је јавни тужилац обавезан да обавести браниоца да ће се, према његовом брањенику, предузети радња препознавања лица. У смислу чл. 300, ст. 1 ЗКП, то имплицитно значи да би јавни тужилац требао да упути позив браниоцу, у којем га обавештава о времену и месту предузимања радње препознавања лица у фази истраге, на исти начин као што то чини у погледу испитивања сведока. Уколико то није учињено, може се поставити питање повреде права окривљеног на одбрану, које је уставом загарантовано право којим се сваком лицу обезбеђује правна помоћ пред органом који одлучује о његовим правима и обавезама.

¹²⁵ Случајеви обавезне одбране су таксативно набројани у чл. 140, ст. 1 ЗКП Немачке. Одбрана је обавезна: 1) ако се очекује да ће се главни претрес водити пред Вишим регионалним судом, регионалним судом или судом са судијама поротницима; 2) ако се окривљеном ставља на терет тешко кривично дело; 3) ако поступак може резултирати одлуком о забрани обављања професије; 4) ако окривљени треба да буде изведен пред судију у складу са чл. 115, 115а, 128 (1) или 129 ради одлуке о притвору или привременом смештају; 5) ако се окривљени налази у установи на основу судског налога или по одобрењу судије; 6) ако се разматра смештај окривљеног у психијатријску установу отвореног типа, ради припреме мишљења о његовом психичком стању; 7) ако се очекује вођење поступка за превентивно задржавање; 8) ако је његов дотадашњи бранилац решењем искључен из поступка; 9) ако је оштећеном додељен бранилац у складу са чл. 397а и чл. 406х (3) и (4), који се односе на његово право на учешће у поступку у својству приватног помоћног тужиоца; 10) ако је укључивање браниоца неопходно ради заштите права окривљеног у случају испитивања од стране судије, због значаја испитивања; 11) ако је реч о окривљеном који има оштећење вида, слуха или говора.

Иако би се могло очекивати да ће јавни тужилац упутити позив браниоцу да присуствује радњи препознавања лица у истрази, питање је да ће то увек бити случај у пракси. Заправо, недостаци у важећем тексту ЗКП отварају простор за тумачење да овај пропуст јавног тужиоца неће представљати повреду одредаба кривичног поступка. Суд би могао заузети становиште да се обавеза обавештавања браниоца не примењује и на препознавање лица, јер није реч о самосталној доказној радњи, већ мери којом се утврђује веродостојност исказа сведока. То би значило да се ова обавеза искључиво односи на доказну радњу испитивања сведока, што може бити аргументовано тиме да одредбе чл. 300 ЗКП не наводе експлицитно да се браниоцу мора упутити позив да присуствује препознавању лица у истрази. Међутим, тумачење да је препознавање лица мера којом се проверава веродостојност исказа сведока није у складу са тим што лице које обавља препознавање не мора нужно бити испитано у својству сведока, пре него што приступи препознавању (Tasić et al., 2022: 36). Да би се веродостојност исказа сведока проверила кроз обављање радње препознавања лица, потребно је да лице прво буде испитано у својству сведока, па да након тога приступи препознавању.

Све ово указује да важеће одредбе ЗКП не предвиђају основне претпоставке које би ефективно омогућавале осумњиченом (окривљеном) да оствари своје право да ангажује браниоца током обављања радње препознавања лица. Ово није у складу са научно заснованим стандардима, који имплицирају да присуство браниоца представља једну од заштитних мера која штити невиног осумњиченог од неправичног поступка препознавања (Wells et al., 2020). То значи да је онемогућено остваривање улоге браниоца у извођењу препознавања, оличене у пружању правне помоћи осумњиченом (окривљеном), укључујући саветовање о његовим правима и обавезама. Поред тога, бранилац може утицати на начин обављања препознавања, спречавајући примену неког сугестивног поступка који може неосновано допринети ризику од позитивног препознавања осумњиченог (Stinson, Devenport, Cutler, & Kravitz, 1996: 65). На крају, бранилац може изјавити примедбе и тражити њихово уношење у записник о препознавању.

Да би бранилац ефективно остваривао намеравану заштитну улогу, потребно је остварење најмање две претпоставке. Прво, бранилац мора имати довољно знања о томе шта један поступак препознавања чини пристрасним (сугестивним), како би био способан да препозна присуство појединих варијабли које могу нарушити поузданост резултата препознавања (Devenport, Kimbrough, & Cutler, 2009: 52). У циљу утврђивања знања и мишљења бранилаца

о варијаблама које утичу на тачност препознавања које обављају сведоци, спроведено је истраживање у којем су браниоци били анкетирани. Налази истраживања су показали да су браниоци превасходно били фокусирани на тзв. варијабле процене, тј. на услове који су постојали током извршења кривичног дела, као што су основне особине учиниоца које су сведоци описивали, количина времена коју су сведоци имали на располагању да опазе учиниоца, услови осветљености и др. (Brigham & WolfsKeil, 1983: 343–344).

Овај налаз не треба тумачити на начин да браниоци неће бити способни да препознају неправилности које су у вези с тзв. варијаблама система, односно са поступком који се користи за обављање препознавања. Поменуте неправилности се практично могу манифестовати кроз формирање неправичне линије, саопштавање пристрасних припремних упутстава сведоку, сугестивно понашање полицијских службеника који учествују у обављању препознавања и др. (Wells & Quinlivan, 2009: 6). Начелно, браниоци би могли да утврде: 1) да сведок није дао опис учиниоца пре препознавања или да је тај опис непотпун или превише уопштен; 2) да је осумњичени постројен у линији без довољно квалитетних доказа који га инкримишу; 3) да линијом управља полицијски службеник који има знање о идентитету осумњиченог у линији и да је сведок с њим већ остварио контакт пре почетка препознавања; 4) да сведоку није дато припремно упутство којим се упозорава да се учинилац можда не налази у линији, односно да су му полицијски службеници сугерисали да су идентификовали стварног учиниоца и да је потребно да га пронађе у линији и изврши позитивно препознавање; 5) да је линија неправична из разлога што се осумњичени истиче у односу на остале чланове линије; 6) да је полицијски службеник, након што је сведок позитивно препознао осумњиченог, истом саопштио потврдну повратну информацију којом је увећао његову сигурност у тачност донете одлуке, иако је сведок током поступка препознавања био видно несигуран.

Чак и када је бранилац уочио да је нека од поменутих неправилности присутна у конкретном поступку препознавању, дискутабилно је да ли је упознат са тим у којој мери то може негативно утицати на тачност препознавања. Уколико је остварена прва претпоставка, тј. ако је бранилац тачно и систематично уочио постојање неправилности, које проистичу из примењеног поступка за обављање препознавања, потребно је остварење још једне претпоставке. Потребно је да бранилац изјави примедбу везану за уочене неправилности и да се исте документују у записнику, како би се на основу тога могао оспоравати исказ сведока

на главном претресу (Devenport et al., 2009: 52). Када је суд упознат са неправилностима које су постојале у конкретном случају, то утиче на прихватљивост резултата добијених на основу препознавања лица и на оцену њихове доказне вредности.

Бранилац може указати органу поступка на постојање неправилности пре почетка препознавања лица, у ком случају ће затражити да се исте отклоне. Вероватно је да ће се бранилац најпре фокусирати на неправилности које се могу непосредно чулно уочити. На пример, то је неправилност везана за правичност линије коју је орган поступка формирао у сврхе препознавања, која се односи на то да се осумњичени истиче у линији, јер једино он поседује основне особине учиниоца које је сведок претходно описао (Devenport et al., 2009: 53). У том случају, бранилац може затражити да се линија коригује, тако што ће се неодговарајући ометачи заменити, а уколико то није могуће учинити у разумном року, може затражити и да се обављање препознавања одложи.

Дискутабилно је то да ли је орган поступка дужан да поступи по захтевима браниоца, јер релевантне процесне одредбе не прописују које конкретне основне особине треба да поседују ометачи (чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП). То значи да је довољно да ометачи имају најмање две основне особине, сличне онима какве је сведок (окривљени) претходно описао да их има учинилац, као што су пол и старост. Уколико орган поступка не би поступио у складу са примедбама браниоца (нпр. да промени неодговарајуће ометаче или да одложи обављање препознавања), браниоцу остаје могућност да изјави примедбе након што је препознавање завршено и да захтева да се унесу у записник пре његовог потписивања. У том случају, суд има могућност да размотри изјављене примедбе и да правилно оцени да ли је радња препознавања обављена у складу са законом и правилима струке, на основу чега може оцени да ли су добијени резултати довољно поуздани да би били прихваћени као доказ у кривичном поступку (Stinson et al., 1996: 65)

Чак и када су претпоставке о којима је било речи остварене у потпуности, заштитна улога браниоца може бити додатно ограничена. Илустрација примера везаног за неправичну линију заправо показује то да формирање линије са неодговарајућим ометачима може бити третирано као законито поступање. Уколико бранилац не би успео да отклони ову неправилност пре почетка препознавања, питање је да ли би у каснијем кривичном поступку могао да оспорава законитост доказа прибављеног на основу препознавања, иако је прибављен на основу коришћења неправичне линије. Такође, бранилац неће бити у

могућности да уочи неправилности које су изван његовог непосредног опажања, због чега ће бити ограничен да покуша да их отклони – на пример, бранилац некада не може да утврди да ли су полицијски службеници саопштили пристрасно припремно упутство сведоку, пре него што су га увели у просторију за препознавање, у којој је бранилац већ био присутан (Wells & Quinlivan, 2009: 16). Сходно томе да ова неправилност неће бити ни на који начин документована, браниоцу ће бити веома тешко да је докаже. Последично, суд ће бити ограничен да ово питање размотри на основу исказа сведока, који се можда не сећа у потпуности садржаја припремних упутстава која су му била саопштена пре препознавања, а могуће је и да његово сећање о томе буде изобличено у некој мери (Stinson, Devenport, Cutler, & Kravitz, 1997: 97).

Када суд оцењује сведока који је извршио позитивно препознавање као веродостојног, због тога што изражава висок степен сигурности у то да оптужени јесте лице које је уочио и запамтио као учиниоца кривичног дела, питање је да ли ће се суд одлучити да изузме овај доказ (Paiva et al., 2011; Brewer & Burke, 2022). Чињеница да је погрешно препознавање било један од водећих узрока погрешне осуде невиних лица у великом броју случајева у пракси, говори у прилог томе да су правосудни органи склони томе да прецењују вредност доказа добијених на основу препознавања. То додатно наглашава потребу да све неправилности буду отклоњене приликом обављања радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази (Scheck et al., 2001).

На крају, може се извести закључак да важеће процесне одредбе у Републици Србији значајно ограничавају, па чак и онемогућавају деловање браниоца као правне мере која штити невинне осумњичене од ризика да буду погрешно препознати. Прво, јер пружају широке могућности да бранилац уопште не буде обавештен о предузимању радње препознавања лица, што доводи до тога да бранилац, у појединим случајевима, неће присуствовати њеном извођењу. Друго, утицај браниоца у смислу корекције начина на који се обавља радња препознавања лица је веома ограничен, тј. своди се на изјављивање примедба на актуелно поступање органа поступка и њихово уношење у записник. Дискутабилно је и то да ли ће примедбе које су веродостојно документоване, па и потврђене исказом сведока датог приликом испитивања на главном претресу, имати потенцијал да оспоре законитост доказа прибављених на основу препознавања лица и да ли ће то проузроковати њихово изузимање из списка предмета. У овом тренутку, поједине

неправилности не могу бити оспорене с аспекта законитости, јер поступак припреме и обављања препознавања лица у предистражном поступку и истрази није законски уређен у довољној мери. Због тога, бранилац је ограничен да ефективно оспорава законитост резултата добијених препознавањем, иако су прибављени на начин који је необјективан и пристрасан, а може се рећи и изразито штетан. Ради јаснијег увида у ово питање, потребно је размотрити судску праксу, што ће бити и учињено у наредном делу дисертације.

3.2.3. Сведоци (презумптивни сведоци)

Препознавање лица представља радњу коју најчешће обавља (презумптивни) сведок, било као оштећени или као очевидац, а на основу свог сећања о учиниоцу које је изграђено у контексту извршења кривичног дела. Важеће процесне одредбе одређују сведока као лице за које је вероватно да ће дати обавештења о кривичном делу, учиниоцу или о другим чињеницама које се утврђују у поступку (чл. 91, ст. 2 ЗКП). Такође, потребно је да то лице може да пренесе своја сазнања и опажања у вези са предметом сведочења (чл. 91, ст. 2 ЗКП). У контексту препознавања, неће сви сведоци бити квалификовани да покушају да обаве препознавање, јер ову радњу може обавити једино сведок-очевидац.

Према проф. Шкулићу (2013: 229), сведок-очевидац се одређује као лице које има непосредна сазнања о кривичном делу о којем сведочи, тако што му је присуствовао или је имао другу врсту непосредног контакта, па је тако нешто видео, чуо или уопште опазио. Чак ни сви сведоци-очевици неће бити позвани да покушају да обаве препознавање лица. Према Кодексу Д, који допуњује Закон о полицијским и кривичним доказима из 1984. године у Уједињеном Краљевству, по правилу, то ће бити (Кодекс Д, 2017: 13):

- Очевици који изражавају способност да обаве препознавање учиниоца;
- Очевици за које орган поступка процењује да постоји разумна вероватноћа да то заиста могу и да учине;
- Очевици који претходно нису имали прилику да идентификују осумњиченог (окривљеног), применом неког другог поступка.¹²⁶

Учешће грађана, у својству презумптивних сведока који обављају препознавање лица у фази претходног поступка, треба размотрити с аспекта обезбеђивања њиховог присуства, али и

¹²⁶ Реч је о забрани поновљеног препознавања. По правилу, сведок-очевидац треба први пут да покуша да препозна осумњиченог (окривљеног) тек када отпочне формални поступак препознавања лица.

пристанка да у томе учествују. Важеће процесне одредбе не прописују дужност грађана да се одазову позиву органа поступка ради обављања радње препознавања лица у овој фази. Ипак, у једној од пресуда Врховног суда Републике Србије, у којој је суд образложио да одредбе ЗКП не забрањују полицији да предузме радњу препознавања лица у фази претходног поступка, истиче се да полиција може позивати грађане, при чему се у позиву мора назначити разлог позивања. Суд је такође цитирао процесну одредбу да се принудно може довести лице које се није одазвало позиву, само ако је у позиву на то било упозорено (ВКС, Кзз бр. 100/2016).

Иако је реч о позивању које је прописано у оквиру радње прикупљања обавештења од грађана (чл. 288, ст. 1 ЗКП), може се имплицитно закључити да је суд био мишљења да полиција може позивати грађане и ради обављања радње препознавања лица у фази претходног поступка. Међутим, занимљиво је то што је суд сматрао да позивање грађанина, као лица које треба да обави препознавање у овој фази, проистиче из овлашћења полиције да предузме мере и радње у циљу утврђивања истоветности лица (чл. 286, ст. 2 ЗКП). То значи да суд није указао да полиција има овлашћење да позове грађане у овом својству на основу одредаба из чл. 100 ЗКП, које су садржане у оквиру доказне радње испитивања сведока, иако се њима експлицитно прописује могућност обављања препознавања лица од стране сведока у фази претходног поступка.¹²⁷ Разлог због кога се суд није позвао на одредбе чл. 100 треба тражити у томе што полиција не може да саслушава грађане у својству окривљеног, сведока или вештака, што је суд и истакао у поменутој пресуди (ВКС, Кзз бр. 100/2016).

Треба напоменути и то да полиција има овлашћење да утврђује идентитет лица и на основу Закона о полицији (чл. 64, ст. 2 ЗОП). Ово овлашћење је детаљније регулисано Правилником о полицијским овлашћењима („Службени гласник РС“, бр. 41/2019 и 93/2022), у којем је дефинисано као утврђивање правних, стварних и физичких својстава једног лица по којима се то лице разликује од других лица, и то применом метода и средстава криминалистичке тактике и форензике, медицинских и других одговарајућих вештачења (чл. 12, ст. 1 и 2 Правилника о полицијским овлашћењима). Да би применила ово овлашћење, полиција може прибавити изјаву лица која могу извршити препознавање, било непосредно или посредно, тј.

¹²⁷ У цитираној пресуди, суд јасно наводи: „У конкретном случају, препознавање су извршила лица која су у својству грађана позвана од стране овлашћеног органа у фази претходног поступка, пре него што је кривични поступак започео, да изврше препознавање. Та радња је извршена у циљу утврђивања истоветности лица од стране органа унутрашњих послова, а не саслушања у својству сведока, што је јасно видљиво из наведених записника о препознавању“ (ВКС, Кзз бр. 100/2016).

на основу фотографије, видео снимка лица, одеће, обуће и других предмета (чл. 12, ст. 2, т. 4 Правилника о полицијским овлашћењима). Међутим, поменуто овлашћење се примењује у две ситуације: 1) према лицима која код себе немају прописану исправу или се сумња у веродостојност такве исправе, због чега полиција не може на други начин проверити њихов идентитет; или 2) када полиција поступа на основу посебног захтева надлежног органа (чл. 77, ст. 1 ЗОП). У другој ситуацији, полиција би евентуално могла вршити ово овлашћење у контексту препознавања лица, када то захтева јавни тужилац у фази претходног поступка.

Дакле, постоје одређене могућности да се обезбеди присуство презумптивних сведока од стране органа поступка ради обављања радње препознавања лица, али и даље остаје могућност да они одбију да је обаве. То значи да је у пракси могуће да постоји презумптивни сведок који је опазио учиниоца конкретног кривичног дела и да га је орган поступка оценио као подобног за обављање радње препознавања лица, али да не постоји његов пристанак да то и учини. Разлози за то могу бити различити – нпр. сведок може бити узнемирен због дугог чекања да се идентификује учинилац, као и неизвесности шта ће бити када приступи препознавању лица, при чему је најмање једном (најчешће више пута) био испитан о околностима кривичног дела и о његовом учиниоцу (Бановић, 2003: 646–647). Такође, долазак у службене просторије полиције може бити стресан за сведока, нарочито што је код личног препознавања потребно да уђе у посебну просторију, у којој му се показује линија у којој се потенцијално налази учинилац. На крају, сведок може бити уплашен да ће можда бити угрожен од стране осумњиченог, уколико га препозна у полицијској линији као учиниоца¹²⁸ (National Research Council, 2014: 22–23).

Ови разлози говоре у прилог томе да поједини сведоци неће бити мотивисани да учествују у препознавању лица, а свест о томе да нису законски дужни да то учине их може додатно учврстити у одлуци да одбију учешће. То даље доводи до наступања практичног проблема, оличеног у томе да орган поступка има круцијалног сведока, који је добро опазио и запамтио учиниоца током извршења кривичног дела, али нема правни механизам да га принуди да приступи радњи препознавања лица, како би се прибавио доказ везан за идентитет учиниоца. Законодавац би могао да следи правна решења садржана у процесним законима других држава, у којима се прописује дужност сведока да се одазове на позив органа поступка за

¹²⁸ Нпр. у случајевима када сведок не зна тачне податке о идентитету осумњиченог (нпр. име и презиме), али га познаје под надимком, јер исти живи у његовом суседству, те му је познато да је реч о проблематичном лицу са историјом насилничког понашања.

учешће у радњи препознавања у фази претходног поступка, осим у случају када постоји оправдани разлог за ослобођење од те дужности.

На пример, ЗКП Хрватске прописује да су грађани дужни да, на позив, лично учествују у препознавању и дају на располагање ствари или простор у циљу препознавања, осим ако немају оправдан разлог за ослобођење од те дужности (чл. 303, ст. 2 ЗКП Хрватске). Ова дужност је прописана и у ЗКП Мађарске, па је сведок дужан да учествује у препознавању, као и да учини доступним предмет који је у његовом поседу у ту сврху (чл. 213, ст. 3 ЗКП Мађарске). Према ЗКП Италије, јавни тужилац може издати налог о позиву, ако је потребно обавити радње које захтевају присуство оштећеног или других лица која би могла да пруже релевантне информације за сврхе истраге¹²⁹ (чл. 377, ст. 1 ЗКП Италије). Поред навођења података о лицу које се позива, у налогу ће се навести дан, време и место појављивања, као и надлежни орган пред којим се то лице мора појавити, уз упозорење да може бити принудно доведено уколико је одсутно без навођења законске сметње (чл. 377, ст. 2 ЗКП Италије).

Поред тога, потребно је предвидети и одговарајуће правне механизме за обезбеђивање присуства сведока који треба да обаве препознавање, уколико се исти нису одазвали позиву органа поступка, при чему своје одсуство нису оправдали. На пример, хрватски законодавац је прописао да ће се грађанин, који без оправданог разлога неће да учествује у радњи препознавања лица, казнити новчаном казном до 50.000,00 куна (чл. 303, ст. 2 ЗКП Хрватске), док мађарски законодавац обезбеђује поштовање ове дужности тако што прописује да сведок може бити подвргнут принуди и дисциплинској казни (чл. 213, ст. 3 ЗКП Мађарске). Исто је учинио и италијански законодавац, јер позив који се упућује сведоку мора да садржи упозорење о принудном довођењу, у случају неоправданог одсуства (чл. 377, ст. 2 ЗКП Италије).

Чини се да важеће процесне одредбе којима се детерминише радња препознавања лица омогућавају њено ефективно обављање превасходно на главном претресу, јер лице које се изјашњава о томе да ли је оптужени учинилац кривичног дела већ има својство сведока и ово изјашњење даје у склопу давања исказа на главном претресу. Међутим, када се радња препознавања лица обавља у фази претходног поступка, важеће процесне одредбе делују као организиравајући фактор, јер ће њено обављање у предистражном поступку зависити од

¹²⁹ Неформална идентификација свакако представља радњу коју јавни тужилац може обавити ако је то неопходно за наставак истраге (чл. 361, ст. 1 ЗКП Италије), па се може захтевати присуство оштећеног или другог лица које има непосредна сазнања о идентитету учиниоца.

пристанка презумптивног сведока. Пристанак неће бити споран једино када је јавни тужилац у истрази испитао лице за које је вероватно да ће дати обавештења о кривичном делу и учиниоцу у својству сведока (Бркић, 2014: 350).

Када је лице које обавља препознавање претходно испитано у својству сведока, на њега се примењују све основне одредбе које се односе на испитивање сведока. Према чл. 92, ст. 3 ЗКП, свако лице које се као сведок позива, дужно је да се одазове позиву, а ако ЗКП није другачије одређено,¹³⁰ дужно је и да сведочи. Сведок ће се опоменути да је дужан да говори истину и да не сме ништа да прећути, а затим ће се упозорити да давање лажног исказа представља кривично дело (чл. 95, ст. 1 ЗКП). Такође, сведок ће се упозорити и да није дужан да одговори на одређено питање, ако је вероватно да би тиме изложио себе или лице из чл. 94, ст. 1 ЗКП тешкој срамоти, знатној материјалној штети или кривичном гоњењу, при чему ће се ово упозорење унети у записник (чл. 95, ст. 2 ЗКП).

Међутим, у случају презумптивног сведока од ког се захтева да приступи радњи препознавања лица у фази претходног поступка, орган поступка није дужан да га упозори да говори истину и да не сме ништа да прећути, нити да давање лажног исказа представља кривично дело (осим у случају када га је јавни тужилац у истрази већ испитао у својству сведока). Разлог томе је околност да орган поступка није дужан да му саопшти поменута упозорења уколико то лице није претходно испитано у својству сведока. Иако би се могло заузети становиште да је орган поступка дужан да му саопшти поменута упозорења, јер је препознавање лица прописано у оквиру одредаба којима се уређује доказна радња испитивања сведока, то не мора увек бити случај.

Наиме, лице за које се претпоставља да може да изврши радњу препознавања лица не мора нужно да буде испитано у својству сведока да би приступило њеном обављању (Tasić et al., 2022: 36). Овај недостатак се не може отклонити ни језичким тумачењем одредаба чл. 100 ЗКП, јер ни ту није експлицитно прописана таква обавеза органа поступка. У прилог томе говори и пресуда Врховног суда Републике Србије, у којој је суд навео следеће: „Приликом вршења доказне радње препознавања лица не постоји обавеза упозорења сведока препознавања да су дужни да говоре истину и да лажно сведочење представља кривично дело“ (ВКС, Кзз бр. 246/2021). Иако су у поменутом случају оштећени били претходно

¹³⁰ ЗКП прописује случајеве искључења дужности сведочења (чл. 93 ЗКП), као и случајеве у којима је оправдано ослобађање од сведочења (чл. 94 ЗКП).

саслушани као сведоци, из разлога што је су исти били страни држављани, којом приликом су им саопштена сва прописана упозорења, то не мора да значи да ће лице које треба да обави радњу препознавања увек бити испитано пре него што се од њега захтева да јој приступи.

Ово решење се не може оценити адекватним, јер је корисно саопштити поменути упозорења лицима која треба да обаве радњу препознавања, пре него што се са истом отпочне. На пример, таква лица могу бити охрабрена да свесно (намерно) изврше позитивно препознавање невиног лица (осумњиченог),¹³¹ или да одбаце линију, иако знају да се у њој налази учинилац кривичног дела. У тренутку када је презумптивни сведок намерно извршио позитивно препознавање осумњиченог у фази претходног поступка, могуће је да орган поступка није у могућности да препозна ову грешку, тј. његову намеру да то учини. Чак и ако не дође до фазе подизања оптужнице против лица које је сведок позитивно препознао као учиниоца, могуће је да доказ прикупљен на основу препознавања буде један од основа за доношење одређених мера којима се ограничавају права и слободе лица које је препознато – нпр. могуће је да његова слобода кретања буде ограничена у одређеном трајању.¹³²

Напоследку, треба имати у виду да ће лица која су извршила препознавање у фази претходног поступка бити вероватно позвана да дају исказ у својству сведока на главном претресу, којом приликом ће бити упитана да поново верификују идентитет оптуженог као учиниоца кривичног дела. Чак и ако су намерно извршили позитивно препознавање осумњиченог или окривљеног (сада оптуженог) у фази претходног поступка, иако су знали да то лице није учинилац, могуће је да главном претресу промене свој исказ у овом делу, јер могу одговарати за кривично дело давања лажног исказа (чл. 335 Кривичног законика, у даљем тексту: КЗ „Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019).

Као што је већ објашњено, важеће одредбе ЗКП пружају могућности да се лицу које обавља препознавање у фази претходног поступка не саопштавају увек упозорења која су прописана

¹³¹ Потребно је напоменути да у том случају могу одговарати за кривично дело *Лажно пријављивање* из чл. 334 Кривичног законика Републике Србије. Према ст. 1 овог члана, предвиђа се кривична одговорност за онога ко пријави одређено лице да је учинило кривично дело за које се гони по службеној дужности, а зна да то лице није учинилац тог дела (казниће се затвором од три месеца до три године). Према ст. 2 овог члана, одговорност постоји и ако неко лице подметне трагове кривичног дела или на други начин изазове покретање кривичног поступка због кривичног дела за које се гони по службеној дужности против лица за које зна да није учинилац тог дела (казниће се затвором од шест месеци до пет година).

¹³² Нпр. на основу тога што је сведок позитивно препознао осумњиченог као учиниоца кривичног дела, јавни тужилац може одлучити да му се одреди задржавање у трајању до 48 сати и да се саслуша, након чега може затражити да се према њему одреди притвор, како не би утицао на сведоке.

за сведока. Пропуст да се то учини неће утицати на законитост резултата препознавања, јер су исти прикупљени у складу са важећим процесним правилима. Поменути недостатак би могао бити отклоњен на посредан начин, јер јавни тужилац има дискреционо право да одређује редослед радњи које ће се предузети у фази истраге, те може прво испитати лице за које је вероватно да ће пружити корисна обавештења о кривичном делу и учиниоцу у својству сведока, а након тога и обавити радњу препознавања са њим. Други начин отклањања пропуста везаног за саопштавање прописаних упозорења може бити остварен, уколико законодавац експлицитно пропише обавезу органа поступка да претходно саопшти поменута упозорења лицу које обавља препознавање у фази претходног поступка. Ово правно решење је већ садржано у процесним законима других држава.

На пример, у чл. 115, ст. 2 ЗКП ЦГ је прописана обавеза јавног тужиоца који предузима радњу препознавања у предистражном поступку и истражи да претходно опомене и упозори сведока да је дужан да говори истину, да не сме ништа прећутати и да давање лажног исказа представља кривично дело (у складу са чл. 113. ст. 1 ЗКП ЦГ). Ако овим закоником није друкчије одређено, сведок има право да не одговара на поједина питања, када је вероватно да би тиме изложио себе или њему блиска лица тешкој срамоти или кривичном гоњењу, о чему мора бити претходно упознат (у складу са чл. 111, ст. 1 ЗКП ЦГ). Сва упозорења ће бити записнички констатована.

Хрватски законодавац предвиђа скоро истоветан садржај претходних упозорења која се пружају сведоку који обавља радњу препознавања лица и такође налаже обавезу њиховог уношења у записник (чл. 301, ст. 6 ЗКП Хрватске). Једина разлика у односу на ЗКП ЦГ је у томе што ће се сведок, који је жртва кривичног дела против полног интегритета, упозорити да може ускратити одговор на питања која се односе на њен приватни живот (чл. 45, ст. 1, т. 3 ЗКП Хрватске), као и да сведок није обавезан да одговара на поједина питања, ако би тиме изложио себе или блиског рођака казненом прогону, тешкој срамоти или знатној материјалној штети, о чему је орган који води поступак дужан да га поучи (чл. 286, ст. 1 ЗКП Хрватске). Такође, ЗКП Словеније прописује да је орган поступка дужан да опомене сведока пре препознавања лица, саопштавањем упозорења која су истоветног садржаја као и она садржана у ЗКП Хрватске (чл. 242, ст. 2 ЗКП Словеније).

Законодавац у Републици Србији би могао да усвоји правно решење која је садржано у ЗКП Италије, у којем се у оквиру посебне одредбе прописује да јавни тужилац може издати налог

о позивању презумптивних сведока у фази истраге, ако је потребно да обави радњу која захтева присуство оштећеног или других лица која би могла да пружи обавештења релевантна за истражне сврхе (чл. 377, ст. 1 ЗКП Италије). Позив који се упућује садржи следеће податке: 1) личне податке о лицу које се позива; 2) дан, време и место где треба да се појави, као и орган пред којим треба да се појави; 3) упозорење да јавни тужилац може наложити (сходно чл. 133 овог законика) да се принудно доведе, ако је одсутан без навођења законске сметње (чл. 377, ст. 2 ЗКП Италије).

Напоследку, чак и када је присуство презумптивног сведока обезбеђено, то не значи да не постоји могућност да одбије да учествује у обављању радње препознавања лица, без одговарајућег законског разлога. Ово упућује на потребу да се такво лице најпре испита у својству сведока, пре него што му се упути захтев да приступи обављању радње препознавања лица. У том случају, законски разлози који могу оправдати одбијање сведока да учествује у радњи препознавања лица ће постојати само ако је у питању лице које је искључено од дужности сведочења,¹³³ односно ако је ослобођено те дужности.¹³⁴

3.2.4. Ометачи

За потребе обављања личног препознавања, поред осумњиченог, потребно је обезбедити и присуство ометача, који ће заједно са њим бити показани у линији за препознавање. То налаже потребу да орган поступка пронађе одговарајућа лица и да обезбеди њихово присуство. У овом случају је још спорније питање пристајка тих лица да, у својству ометача, учествују у радњи препознавања лица. Ову припремну радњу није лако обавити, јер немали број грађана није вољан да преузме улогу ометача у линији за потребе препознавања лица.

¹³³ Од дужности сведочења искључено је: 1) лице које би својим исказом повредило дужност чувања тајног податка, док надлежни орган, односно лице органа јавне власти не опозове тајност података или га не ослободи те дужности; 2) лице које би својим исказом повредило дужност чувања професионалне тајне (верски исповедник, адвокат, лекар, бабица и др.), осим ако је ослобођено те дужности посебним прописом или изјавом лица у чију је корист установљено чување тајне; 3) лице које је бранилац о ономе што му је окривљени као свом браниоцу поверио (чл. 93, ст. 1 ЗКП). Изузетно, од става 1. овог члана, суд може на предлог окривљеног или његовог браниоца, одлучити да испита лице које је искључено од дужности сведочења (чл. 93, ст. 2 ЗКП).

¹³⁴ Од дужности сведочења ослобођено је: 1) лице са којим окривљени живи у браку, ванбрачној или другој трајној заједници живота; 2) сродник окривљеног по крви у правој линији, у побочној линији до трећег степена закључно, као и сродник по тазбини до другог степена закључно; 3) усвојеник и усвојитељ окривљеног (чл. 94, ст. 1 ЗКП). Малолетно лице које, с обзиром на узраст и душевну развијеност, није способно да схвати значај права да је ослобођено од дужности сведочења, не може се испитати као сведок, осим ако то сам окривљени захтева (чл. 94, ст. 2 ЗКП). Орган поступка је дужан да лице из става 1. овог члана, пре испитивања или чим сазна за његов однос према окривљеном, упозори да не мора да сведочи. Упозорење и одговор се уноси у записник (чл. 94, ст. 3 ЗКП). Лице које има основа да ускрати сведочење према једном од окривљених, ослобођено је од дужности сведочења и према осталим окривљенима, ако се његов исказ према природи ствари не може ограничити само на остале окривљене (чл. 94, ст. 4 ЗКП).

Грађани би могли одбити да учествују у радњи препознавања лица због тога што је можда перципирају као деликатну или чак и опасну, у смислу тога да њихово учешће у њој може проузроковати наступање неких нежељених последица према њима.¹³⁵

Потешкоће везане за проналажење и обезбеђивање присуства грађана у улози ометача, могу се илустровати на примеру предузимања радње претресања стана и других просторија или лица. Према одредбама ЗКП, претресање се обавља у присуству два пунолетна грађанина, који ће пратити и надгледати ток претресања (чл. 156, ст. 7 ЗКП). Грађани нису мотивисани, нити вољни да буду посматрачи у радњи претресања из разлога који су већ објашњени у вези радње препознавања лица. Поред тога, полицији је још теже да обезбеди учешће грађана за свхе обављања препознавања, јер је потребно пронаћи већи број грађана (а не само двоје), који при томе морају испуњавати стандарде у погледу сличности са описом учиниоца.

Проблематично је и то што полицијски службеници најчешће проналазе грађане на отвореном или затвореном простору (нпр. на улици, у фирмама, предузећима и др.¹³⁶), при чему се то неретко чини непосредно пре почетка препознавања, па је могуће да грађани у том тренутку имају неодложне обавезе, због којих нису вољни да се одазову молби полиције. Реч молба је употребљена управо из разлога што полиција, по правилу, не упућује формални, писани позив грађанима, као што то чини код радње прикупљања обавештења, који би пружао конкретан основ за њихово принудно довођење, уколико се неоправдано нису одазвали овом позиву.

Важеће процесне одредбе не прописују експлицитно да полиција може позивати грађане да учествују у радњи препознавања у својству ометача, нити постоји правни механизам за њихово принудно довођење у овом контексту. Као евентуални основ за позивање грађана у ову сврху, може се навести овлашћење полиције да предузме све потребне мере у вези са утврђивањем истоветности лица, ради проналаска учиниоца кривичног дела (чл. 286, ст. 2

¹³⁵ Нпр. да буду касније позвани као сведоци у кривичном поступку, да их лице које обавља препознавање евентуално препозна као учиниоца кривичног дела, због чега морају да се правдају да немају везе с кривичним делом, да их осумњичени (окривљени) запамти и евентуално им се освети због њиховог учешћа у препознавању које је резултирало штетним последицама по њега. Такође, поједини грађани једноставно не желе да стану у линију поред потенцијалног учиниоца кривичног дела, јер осећају да то вређа њихово достојанство и углед.

¹³⁶ Као ометачи би се могли користити и притвореници или осуђеници, али би полиција тада морала да се додатно ангажује да би се обезбедило њихово присуство, јер су у питању лица која су лишена слободе и стога подлежу посебном режиму. Иако би поменута лица можда била мотивисана да напусте заводске просторије на неко време, ово није најоптималније решење у случајевима када је потребно да се у што краћем року обави препознавање, јер би се за њихово учешће морале прибавити одговарајуће дозволе (надлежног судије, уз договор са управником завода у којем се налазе).

ЗКП). У том смислу, полиција би могла да упутити позив грађанима за учешће у мери утврђивања истоветности лица, примењујући исти резон као и код позивања грађана у својству презумптивних сведока. Међутим, када се грађани позивају да обаве препознавање у својству (презумптивних) сведока, ради се о лицима која су, по правилу, већ пружила обавештења о кривичном делу и учиниоцу (или то тек треба да учине), којом приликом су дали опис учиниоца. За разлику од тога, ометачи, по дефиницији, представљају неспорно невина лица која не располажу апсолутно никаквим сазнањима о кривичном делу поводом кога се препознавање предузима, нити имају сазнања о његовом учиниоцу (Charman & Wells, 2007а: 223). Њихова функција у линији за препознавање је заправо условљена тиме да немају статус лица које обавља препознавање (сведока или презумптивних сведока), нити лица које је предмет препознавања (нпр. осумњиченог или окривљеног), тј. да немају никакву повезаност са кривичним делом, како би орган поступка могао да препозна грешку лица које обавља препознавање, уколико укаже на неког од ометача у линији као на учиниоца.

Без конкретног законског основа за позивање грађана (и принудно обезбеђење њиховог присуства) да учествују у радњи препознавања лица у својству ометача, може се очекивати њихов оправдан отпор да то учине, јер они немају никаква сазнања о кривичном делу и учиниоцу (ни посредна нити непосредна) на основу којих би могли допринети верификацији идентитета лица које је предмет препознавања, нити ће бити касније позвани да дају свој исказ пред судом, као што је то случај код презумптивних сведока.

Могући начин превазилажења овог проблема може бити тај да законодавац пропише дужност грађана да учествују у радњи препознавања лица. Ово правно решење је садржано у ЗКП Мађарске, у којем се прописује дужност учествовања свих субјеката препознавања (осумњиченог, односно окривљеног, сведока и других лица), као и могућност примене принуде и изрицања новчане казне према њима, уколико не поступају по овој дужности (чл. 213, ст. 3 ЗКП Мађарске). Слично решење садржи и ЗКП Хрватске, у којем се прописује дужност грађана да се одазову на позив да учествују у радњи препознавања, осим ако немају оправдани разлог који их ослобађа ове дужности и према њима се може изрећи и новчана казна, уколико је неоправдано не испуне (чл. 303, ст. 2 ЗКП Хрватске).

Када би законодавац установио поменути законски основ, орган поступка би могао да упутити позив грађанима, који би поред њихових личних података, садржао податке о дану, времену, месту, као и органу пред којим се грађанин мора појавити, уз назначење да се позив упућује

ради учешћа у радњи препознавања и уз упозорење да могу бити принудно доведени, уколико неоправдано избегавају испуњење ове дужности. Тренутно, полицијски службеници су лишени адекватног правног механизма за обезбеђивање присуства ометача, па им остаје то да морају бити упорни, оперативни и тактични, те замолити грађане да се одазову њиховом неформалном позиву, указујући им на то да на тај начин обављају своју моралну дужност да помогну полицији у обављању једне службене радње.¹³⁷ Међутим, ма колико полицијски службеници били професионални и тактични, неминовно је да се поједини грађани неће одазвати оваквој молби полиције, било из оправданих или неоправданих разлога. Уосталом, присуство грађана не може бити принудно обезбеђено (нпр. довођењем), нити они могу бити санкционисани, ако одбију да учествују у радњи препознавања лица. Стога, полицијски службеници ће некада бити оправдано принуђени да покушају да пронађу ометаче из полицијских редова, уколико неко од њихових колега одговара опису учиниоца, што се такође може оспорити из више разлога.

Предност ангажовања полицијских службеника у својству ометача се првенствено огледа у томе што су они, по правилу, упознати са природом и начином обављања радње препознавања, као и са правилима понашања у линији.¹³⁸ Ово решење има и своја ограничења, јер бирање ометача из полицијских редова са собом носи опасности намерног или ненамерног утицаја на сведока, који се може објаснити на исти начин као и утицај администратора линије којем је познат идентитет осумњиченог (окривљеног) у линији. Полицијски службеници који су постројени у линији би могли сугестивно утицати на сведока, нарочито уколико су у некој претходној прилици остварили контакт са њим,¹³⁹ уколико им је познат идентитет осумњиченог (окривљеног) и околност да су против њега прикупљене додатне индиције или докази (Wells, 2006: 628–630). Ове околности би могле додатно мотивисати полицијске службенике да на неки начин (свесно или несвесно) олакшају

¹³⁷ Полицијски службеници би требало да објасне грађанима шта подразумева улога ометача у линији и да су изабрани на основу тога што по својим основним физичким особинама одговарају опису учиниоца, а не због тога што су на неки начин повезани с конкретним кривичним делом. Грађанима је потребно објаснити да према њима не могу наступити штетне последице уколико их лице које обавља препознавање погрешно препозна као учиниоца, јер полиција зна да је у питању грешка. Такође, било би корисно да им се напомене да их суд неће касније позивати да дају исказе у својству сведока.

¹³⁸ Околност да полицијски службеник има улогу ометача не мора да гарантује да ће се он уздржати од непримереног вербалног или невербалног изражавања. У једној анегдотној ситуацији из праксе ПУ за Град Београд, полицијски службеник који је био постројен у линији за препознавање је, на захтев сведока, требао да изговори реченицу коју је учинилац изговорио током разбојништва („Ђе су паре?“). Уместо да само понови садржај ове реченице, полицијски службеник је одговорио сведоку: „Откуд ја знам ђе су паре.“

¹³⁹ Нпр. сведок зна да се у линији налазе полицијски службеници, јер су исти прикупили обавештења о кривичном делу и опис учиниоца од њега, у времену пре обављања радње препознавања лица.

сведоку да изврши позитивно препознавање осумњиченог из линије. То би могли учинити испољавањем сугестивног понашања, тј. вербалних или невербалних знакова, којим се сведок дискретно усмерава ка осумњиченом (окривљеном), као лицу које би требало да изабере из линије¹⁴⁰ (Zimmerman et al., 2017: 460–461). Поред тога, поменути праксу треба избегавати у циљу заштите органа поступка од оптужби да је поступак препознавања лица био сугестиван из разлога што једино осумњичени (окривљени) у линији није био из полицијских редова (Valentine & Fitzgerald, 2015: 137).

Проблеми могу наступити и када је присуство ометача обезбеђено, јер ће се од њих захтевати да стоје у истој линији са осумњиченим (окривљеним), тј. морају бити физички близу њега, у једној нимало пријатној атмосфери (Brooks, 1983: 103). У једном таквом неуобичајеном контексту, грађани могу испољавати различите врсте непримереног понашања, као што је ноншалантност или незаинтересованост у току препознавања. Већа је вероватноћа да ће грађани испољавати непримерено понашање, уколико нису претходно правилно и детаљно поучени од стране органа поступка о жељеном начину понашања у линији и немају свест о томе да тиме могу утицати на лице које обавља препознавање и његову одлуку (Valentine & Fitzgerald, 2015: 137).

У екстремним случајевима, ометачи могу намерно опструисати обављање радње препознавања лица, одбијајући да прате инструкције органа поступка током њеног извођења. Контрола над понашањем ометача може бити успостављена у одређеној мери, ако ометачи немају знање о томе ко је осумњичени (окривљени) у линији, уз додатно саопштавање припремних упутстава пре почетка препознавања (Brooks, 1983: 103). Припремна упутства служе томе да се ометачи поуче о жељеном начину понашања у линији, како не би својим држањем изазвали реакцију лица које обавља препознавање и на тај начин допринели томе да начини грешку (Матијевић & Марковић, 2013: 263).

Правила понашања учесника у радњи препознавања су ретко прописана одредбама процесног закона, па је у том контексту занимљиво правно решење садржано у ЗКП Италије, које се може применити на све учеснике у радњи препознавања, па и на ометаче. Одредбом чл. 364,

¹⁴⁰ То би могла бити ситуација када се сведок двоуми око полицијског службеника (ометача) и осумњиченог (окривљеног), због чега тражи да обоје иступе из линије, како би их боље погледао. У том тренутку, полицијски службеник може испољити (свесно или несвесно) сугестивне невербалне знакове да полицијски службеник (ометач) није учинилац – нпр. усмеравањем погледа ка осумњиченом (окривљеном).

ст. 7 ЗКП Италије, прописује се да је свим учесницима у активностима везаним за препознавање лица забрањено да показују знаке одобравања или неодобравања.

Тренутно, не постоји прикладан правни механизам који би се применио када грађани одбијају да учествују у обављању радње препознавања лица, нити када се непримерено понашају у линији. То значи да је њихово понашање у току препознавања изван контроле органа поступка и зависи искључиво од њихове добре воље да поштују захтевана правила понашања. Ако ометач испољава нежељено понашање у линији, орган поступка би евентуално могао удаљити једног или све ометаче из линије и заменити их другим ометачима. Ипак, у том случају би наступио један озбиљнији проблем – препознавање би морало да се организује и спроведе поново, при чему би осумњичени (окривљени) био једино лице које није замењено у наредној линији.

У том случају, могло би се говорити о тзв. поновљеном препознавању, које се у научној заједници сматра сугестивним поступком који треба избегавати, јер доприноси смањењу тачности сведока у наредном задатку препознавања (Deffenbacher et al., 2006: 302). Када орган поступка удаљи једног или више ометача из линије, сведок се може водити логиком да је реч о лицима која нису осумњичени (окривљени), те би овај критеријум могао користити у сврху елиминације чланова линије. Сведок тада користи процес релативне процене сличности лица у линији, који може резултирати тиме да сведок заправо бира одређено лице зато што представља много бољи избор него било које друго лице у линији, а не на основу тога што се добро уклапа у његово сећање о учиниоцу (Clark et al., 2011: 364).

У циљу спречавања наступања поменутих неповољних ситуација, законодавац би требало да предузме кораке ка прописивању дужности грађана да учествују у радњи препознавања, било као презумптивни сведоци или као ометачи. Том приликом може да узме у обзир поменута решења која су садржана у ЗКП Хрватске и Мађарске, у којима се препознавање лица прописује као самостална доказна радња у оквиру посебног члана, уз јасно детерминисане механизме за обезбеђење учешћа свих субјеката. Основ за обезбеђивање учешћа грађана би требало успоставити и код других доказних радњи које то захтевају, као што је претресање стана и других просторија или лица.

Глава II

ВРСТЕ ПРЕПОЗНАВАЊА

1. Лично препознавање

Процесне одредбе прописују да ће се препознавање лица обавити тако што ће се сведоку (окривљеном) показати одређено лице (предмет препознавања), заједно са другим, њему непознатим лицима, чије су основне особине сличне онима какве је описао (чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП). У предистражном поступку и истрази, препознавање лица ће се обавити тако да лице које је предмет препознавања не може да види сведока, нити сведок може да види то лице пре него што приступи препознавању (чл. 100, ст. 2 ЗКП) и то у присуству јавног тужиоца (чл. 100, ст. 3 ЗКП).

Поред личног препознавања, законодавац прописује и могућност предузимања препознавања лица на основу фотографије – ако лице које је предмет препознавања није доступно, лицу које обавља препознавање се може показати фотографија тог лица, заједно са другим фотографијама њему непознатих лица, чије су основне особине сличне онима какве је описао (чл. 90, ст. 3 ЗКП). Поред тога, препознавање се може обавити и на основу гласа, у складу са свим одредбама које важе за лично препознавање (чл. 90, ст. 4 ЗКП). Након што је лицу које обавља препознавање показано лице које је предмет препознавања (или његова фотографија или глас) на описан начин, од њега ће се затражити да изјави да ли лице може да препозна са сигурношћу или са одређеним степеном вероватноће и да, у случају потврдног одговора, на препознато лице укаже (чл. 90, ст. 2 ЗКП).

У погледу поступка који се примењује за обављање радње препознавања лица, садржај процесних одредаба имплицира да се примењује поступак постројавања, који подразумева показивање лица које је предмет препознавања у линији, која је сачињена од одговарајућег броја ометача (Wells & Luus, 1990a: 109). Ово произилази из језичке формулације чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП, којом се детерминише да се лице које је предмет препознавања показује лицу које обавља препознавање „заједно са другим, њему непознатим лицима.“ Овакво решење се може оценити као оптимално, из разлога што се постројавање сматра најсупериорнијим поступком за обављање препознавања лица, нарочито у поређењу са поступком показивања, због тога што обезбеђује да се ризик од погрешног препознавања прерасподељује међу свим

члановима линије (Clark & Godfrey, 2009: 23). Тада орган поступка може препознати једну од грешака у препознавању, тј. погрешно препознавање неког од ометача као учиниоца, што поступак показивања не омогућава, јер се лице које је предмет препознавања показује самостално, без присуства других лица (Dekle et al., 1996: 2). То значи да овај поступак може спречити да наступе даље штетне последице према лицу које је, у улози ометача, погрешно препознато као учинилац.

Због тога што се постројавање прописује као формални поступак за прикупљање доказа у вези са препознавањем лица, позитивно препознавање које је обавио сведок (окривљени) може бити коришћено као доказ у кривичном поступку, само ако је прибављено применом поступка постројавања. Када би сведок (окривљени) обавио позитивно препознавање неког лица у поступку показивања, оно не би било прибављено у складу са одредбама чл. 90 и 100 ЗКП, те би имало искључиво оперативни, али не и доказни значај. Ово је оправдано, јер показивање представља изузетно сугестиван поступак који излаже невина лица већем ризику од погрешног препознавања, у поређењу са линијама сачињеним од већег броја лица (Yarmey et al., 1996: 459–460).

Веровање да су лична препознавања супериорнија од препознавања на основу фотографија је заступљено, како код лаика, тако и у оквиру научне заједнице, иако исто није подржано емпиријским научним налазима (Rubínová et al., 2021: 491–492). На основу претпоставке о супериорности физичке линије, као средства које би требало користити за обављање препознавања лица, у пракси значајног броја држава, орган поступка преваходно примењује лично препознавање. Налази једног од новијих истраживања, које се бавило анализом поступака који се примењују у 54 државе за обављање препознавања, сугеришу широко распрострањену употребу личних препознавања – утврђено је да се физичке линије користе у 25 држава, што је 46% (Fitzgerald, Rubínová, & Juncu, 2021: 294).

То је случај и у Републици Србији, у којој орган поступка доминантно спроводи лична препознавања, иако се препознавање може обавити и на основу фотографија (Tasić et al., 2022: 34). Разлог за то су предности које физичка линија пружа, које се огледају у томе да се сви чланови линије показују уживо, што је у складу са начином на који је сведок опажао учиниоца током кривичног дела. Такође, сведоку је том приликом доступно више

дијагностичких знакова¹⁴¹ потребних за обављање препознавања, јер је у прилици да посматра тело и покрете чланова линије, а не само њихова лица (Rubínová et al., 2021: 167). Одредбе ЗКП указују да се у Републици Србији предност даје личном препознавању које се обавља уживо, што се може закључити на основу тога што је ова врста препознавања прописана као прва могућност која стоји на располагању органу поступка (у првом ставу чл. 90 и 100 ЗКП). Такође, коришћење фотографије или гласа у сврху препознавања, условљено је доступношћу лица које је предмет препознавања (чл. 90, ст. 3 и 4 ЗКП).

Коришћење поступка постројавања за обављање личног препознавања је на исти начин прописано и у процесним законима других држава. На пример, ЗКП ЦГ у првом ставу чл. 103 и 115 прописује да ће се одређено лице показати окривљеном или сведоку, заједно са другим, њему непознатим лицима чије су основне особине сличне онима какве је описао, при чему не прописује могућност обављања препознавања на основу фотографије или гласа. Исто решење је садржано и у ЗКП Словеније, у којем се прописује да ће се сведоку показати лице, заједно са другим њему непознатим лицима (чл. 242, ст. 1 ЗКП Словеније).

У ЗКП Хрватске се прописује да се утврђивање истоветности особе коју је опажао окривљени или сведок утврђује упоређивањем са другом особом (чл. 301, ст. 1 ЗКП Хрватске). То ће се обавити тако што ће се особи која обавља препознавање показати особа која је предмет препознавања и то заједно са другим, њему непознатим особама (чл. 301, ст. 4 ЗКП Хрватске). Такође, уз пристанак особе која га обавља, препознавање се може спровести и путем одговарајућих техничких уређаја и програма који омогућавају истовремено приказивање фотографија или аудио-видео снимака (чл. 301, ст. 5 ЗКП Хрватске).

У Немачкој, начин обављања препознавања је прецизиран у пропису којим се допуњује ЗКП Немачке – то су Упутства за кривични поступак и поступак кажњавања новчаном казном („Савезни службени гласник“, бр. 208, стр. 7950). У овим Упутствима се такође прво прописује лично препознавање, тј. наводи се да ће се сведок суочити не само са окривљеним, већ и са низом других лица истог пола, сличне старости и сличне појаве и то на начин који не

¹⁴¹ Међутим, бихевиорални знакови које чланови линије испољавају могу да се разликују од контекста (Rubínová et al., 2021: 174–175). Под претпоставком да се у линији налази стварни учинилац, који је током извршења кривичног дела испољио изузетно агресивно понашање, није искључено да би у линији могао бити сталожен и миран. Такође, грађани који имају улогу ометача у линији могу испољавати одређени степен анксиозности, јер се налазе у непосредној близини таквог учиниоца. Када сведок запази такав невербални знак код ометача, то би га могло усмерити да га позитивно препозна, нарочито ако у већој мери личи на учиниоца.

открива код ког од суочених лица се ради о окривљеном, што важи и код показивања фотографија (чл. 18 Упутства за кривични поступак и поступак кажњавања Немачке).

У ЗКП Италије, лично препознавање је прописано у истом ставу као и препознавање на основу фотографије, с тим што се прво наводи да ће се лице које је предмет препознавања показати лицу које треба да изврши препознавање, а затим да се може показати и његова фотографија (чл. 361, ст. 2 ЗКП Италије). ЗКП Мађарске такође на првом месту прописује лично препознавање, које се обавља тако што ће се окривљеном или сведоку показати најмање три лица, али је у истом ставу наведено да се у ту сврху може показати лице путем фотографије, звука или аудио-визуелног снимка, ако није доступна друга опција (чл. 210, ст. 1 ЗКП Мађарске).

Једно од ограничења личног препознавања се везује за то што се захтева физичка присутност чланова линије, који се показују лицу које обавља препознавање уживо и то истовремено, тј. симултано или узастопно, тј. секвенцијално (Police Executive Research Forum, 2013: 25). У пракси није лако обезбедити физичко присуство свих субјеката чије је учешће неопходно за обављање радње препознавања лица. Обезбеђење присуства осумњиченог (окривљеног) за учешће у личном препознавању некада захтева његово хапшење и задржавање у трајању до 48 сати, што је један од разлога зашто орган поступка прибегава коришћењу фотографија у сврхе препознавања (Police Executive Research Forum, 2013: 26).

Такође, орган поступка некада нема довољно времена и ресурса за обављање личног препознавања – нпр. осумњичени је ухапшен непосредно након кривичног дела и потребно је организовати и предузети препознавање са сведоком у што краћем року. Посебан проблем се јавља и када је потребно пронаћи одговарајућа лица која би имала улогу ометача – на пример, када је осумњичени специфичног физичког изгледа, тешко је пронаћи и обезбедити пристанак грађана са сличним основним особинама (Fitzgerald et al., 2018: 307–308). Проналажење одговарајућих ометача је од пресудне важности, јер добар избор ометача представља један од најважнијих предуслова за формирање правичне линије у којој се осумњичени не истиче (Mickes & Gronlund, 2017: 545). О проблемима везаним за ангажовање ометача је већ било речи у претходном поглављу.

Поред потешкоћа које се везују за припрему личног препознавања, проблеми могу наступити и у фази његове реализације, када је потребно успоставити контролу над понашањем

(вербалним и невербалним) свих чланова линије. Под претпоставком да сви учесници поступају у доброј вољи током обављања личног препознавања, довољно је да их орган поступка претходно поучи о њиховој улози и жељеном начину понашања у линији.

Међутим, постоји још једно специфично обележје личног препознавања, које се односи на заштиту сведока који га обавља, сходно томе да се оно обавља уживо. Наиме, важећим одредбама ЗКП је прописана мера заштите сведока која подразумева да лице које је предмет препознавања не може да види сведока, нити сведок може да види то лице пре него што приступи препознавању (чл. 100, ст. 2 ЗКП). Јасно је да се ова мера тиче препознавања које се обавља у предистражном поступку и истрази, јер се код судског препознавања, сведок и оптужени налазе у истој просторији, тј. у судници, па могу да се међусобно виде. Да би се остварила поменута претпоставка, потребно је да орган поступка располаже посебним просторијама које то омогућују. То су просторије које су подељене посебним једносмерним огледалом, које омогућавају сведоку (који се налази у једној просторији) да види сва лица која су показана у линији (у другој просторији), без могућности да лица постројена у линији виде њега (Brooks, 1983; Police Executive Research Forum, 2013).

Спречавање физичког сусрета између сведока и осумњиченог у контексту препознавања, представља општеприхваћену меру заштите сведока, чија је примена прописана у процесним законима већине држава. Поједини процесни закони предвиђају примену ове мере у свим случајевима у којима се обавља препознавање,¹⁴² док други условљавају њену примену постојањем одређених околности. Начелно, сврха примене мере за спречавање физичког сусрета је заштита сведока,¹⁴³ при чему су у појединим процесним законима прецизно одређени разлози због којих је таква заштита потребна. Ова мера се примењује ако:

- Постоји оправдана бојазан¹⁴⁴ за сигурност живота или тела сведока или њему блиских особа (чл. 303, ст. 1 ЗКП Хрватске; чл. 242а ЗКП Словеније);
- Препознавање обавља дете (чл. 303, ст. 1 ЗКП Хрватске; чл. 155 Закона о малолетним

¹⁴² Решење садржано у ЗКП Републике Србије је садржано и у ЗКП ЦГ. То значи да је прописано да се лично препознавање увек обавља на начин да лице које је предмет препознавања не може да види лице које обавља препознавање, нити лице које обавља препознавање може да види лице које је предмет препознавања, пре него што приступи препознавању (чл. 103 и 115, ст. 3 ЗКП Црне Горе).

¹⁴³ Нпр. законодавац у Мађарској наводи заштиту сведока као околност која налаже обављање препознавања на начин којим се осумњиченом (окривљеном) онемогућује да препозна или открије сведока, не прецизирајући конкретне разлоге. Такође одређује чување у тајности личних података сведока када учествује у препознавању, уколико је поверљива обрада података о личности сведока већ претходно одређена (чл. 210, ст. 4 ЗКП Мађарске).

учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица Републике Србије,¹⁴⁵ „Службени гласник РС“, бр. 85/2005);

- Постоје оправдани разлози да се верује да би сведок могао бити под утицајем присуства осумњиченог (окривљеног) или због тога застрашен (чл. 361, ст. 3, везано за чл. 214, ст. 2 ЗКП Италије);
- Постоји бојазан (вероватноћа) да би осумњичени (окривљени) могао да утиче на ток препознавања (чл. 303, ст. 1 ЗКП Хрватске; чл. 242а ЗКП Словеније).

Правно решење садржано у важећим одредбама ЗКП Републике Србије, којим се прописује да се мера заштите, везана за спречавање физичког сусрета између сведока и осумњиченог (окривљеног), примењује у сваком случају када се обавља препознавање, може се оценити као веома сврсисходно. Разлози су вишеструки: 1) сведок може бити вољнији да приступи препознавању и да донесе одлуку, без бојазни да ће његов идентитет бити откривен у току препознавања; 2) сведок се излаже мањем стресу током препознавања, него што би то био случај када би морао да се суочи са осумњиченим (окривљеним) „лицем у лице“; 3) сведок има више времена које му је потребно да добро погледа све чланове линије пре доношења одлуке; и 4) чланови линије не знају у ком тренутку се поглед сведока зауставља на њима, па је мања могућност да испоље нервозу или други бихевиорални знак који би се могао тумачити као знак кривице (Brooks, 1983: 139–140).

У суштини, сврсисходност мере спречавања физичког сусрета сведока и осумњиченог (окривљеног) током препознавања се највише остварује у погледу прва два разлога, која се везују за то да је учешће у радњи препознавања изузетно стресно за сведока.¹⁴⁶ Иако поменута мера спречава да осумњичени (окривљени) сазна идентитет сведока, иста има ограничену делотворност јер превасходно обезбеђује да осумњичени (окривљени) не може да види¹⁴⁷ сведока за време препознавања, што не значи да осумњичени (окривљени) неће

¹⁴⁴ ЗКП Словеније формулише нешто другачије овај разлог – ако постоји озбиљна опасност по живот или тело лица које обавља препознавање или његових блиских сродника (чл. 242а ЗКП Словеније)

¹⁴⁵ Према овом закону, ако малолетно лице обавља препознавање окривљеног, суд мора да поступа посебно обазриво, а такво препознавање ће се у свим фазама поступка вршити на начин који у потпуности онемогућава да окривљени види ово лице (чл. 155 Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица Републике Србије).

¹⁴⁶ У поменутом случају „Флекица“, изузетно стабилан сведок који је имао снажно сећање о учиниоцу је задобио тешке телесне повреде (повреду бубне опне). Током извршења кривичног дела, овај сведок је имао директни поглед на другу оштећену, која је задобила смртоносну прострелну рану у пределу главе, због чега је био изузетно анксиозан и узнемирен када је приступио радњи препознавања, иако је прошло неколико месеци од извршења кривичног дела до хапшења осумњиченог.

¹⁴⁷ Према чл. 303, ст. 1 ЗКП Хрватске, не би смео ни да га чује.

располагати сазнањима о његовом идентитету. Таква сазнања му може саопштити бранилац који присуствује радњи препознавања (Бркић: 2005: 63), али до њих може доћи и на други начин. На пример, није реткост да се иницијали сведока (чак и његово име и презиме) и фотографија, објављују у средствима јавног информисања, на основу чега осумњичени (окривљени) веома лако може сазнати за његов идентитет.¹⁴⁸

Још један недостатак личног препознавања, који је утврђен налазима појединих теренских студија, везује се за то да су сведоци били склонији томе да изаберу неког од ометача, када им је линија била показана у посебној просторији са једносмерним огледалом, него када им је била показана фото-линија (Slater, 1994; Wright & McDaid, 1996). Наступање ове грешке може бити у вези са тим што је могуће да су реалним сведоцима биле показане линије у којима је био постројен невини осумњичени, заједно са ометачем који је у већој мери лично на учиниоца, због чега је постојало и веће поклапање изгледа тог ометача (него невиног осумњиченог) са сведоковим сећањем о учиниоцу (Valentine et al., 2003: 986).

На крају, налази једног од најновијих емпиријских истраживања недвосмислено сугеришу да избор „медија“¹⁴⁹ за обављање препознавања не испољава значајан утицај на способност сведока да разликују невине од кривих осумњичених. То значи да су препознавања која се обављају на основу фотографија подједнако ефикасна као и лична препознавања (Rubínová et al., 2021: 172–173). Због тога, оправдано је да процесне одредбе јасно предвиђају могућност коришћења фото-линија, као равноправног медија за обављање препознавања, чиме би се ублажила могућност наступања једног још сложенијег проблема, а то је поновљено препознавање.

То је важно, јер орган поступка може прво да затражи од сведока да покуша да обави препознавање на основу фотографија, с намером да с истим сведоком касније обави и лично препознавање (када се створе услови за то), под претпоставком да докази прибављени на основу коришћења физичке линије имају већу поузданост и доказни значај, те да су стога и прихватљивији за суд (Price, Harvey, Anderson, Chadwick, & Fitzgerald, 2019: 266). Штавише,

¹⁴⁸ Нпр. велико интересовање јавности за случај „Флекица“, резултирало је тиме да су средства јавног информисања објавила прво иницијале кључног сведока, а затим и његово пуно име и презиме, па је осумњичени (који није био идентификован неколико месеци) био у прилици да сазна његов идентитет, пре него да буде ухапшен и подвргнут радњи препознавања лица.

¹⁴⁹ То може бити физичка линија, линија сачињена од фотографија (фото-линија) или од видео-снимака (видео-линија). Препознавање се може обавити и на основу гласа и тада се користи линија сачињена од гласова (узорака гласова).

дискусија о потешкоћама које могу наступити у припреми и реализацији личног препознавања показује да је некада боље решење да се препознавање обави на основу фотографија (или видео снимака), него да се обавља у физичкој, али неправедној линији.

1.1. Узимање описа учиниоца пре обављања радње препознавања лица

Према важећим процесним одредбама, орган поступка има обавезу да прикупи опис лица које је предмет препознавања од лица које обавља радњу препознавања лица, пре него да се започне са њеним обављањем. Ова обавеза проистиче из језичког тумачења формулација садржаних у одредбама чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП, које указују да ометачи морају имати основне особине сличне онима какве је лице које обавља препознавање „описало“ (чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП). На основу наведене формулације, а у контексту препознавања које обавља сведок (окривљени) ради верификације идентитета учиниоца кривичног дела, могу се извести две претпоставке: 1) орган поступка је дужан да прибави опис учиниоца непосредно пре почетка обављања радње препознавања лица; 2) довољно је да је лице које обавља препознавање описало учиниоца у времену које је претходило радњи препознавања лица (нпр. да је сведок пружио првобитни опис учиниоца непосредно након извршења кривичног дела).

Описивање учиниоца је комплексан процес склон деградацији, због чега увек треба дати предност првобитном опису учиниоца, који сведок даје док је његово сећање најквалитетније, иако и тада опис може бити нетачан или непотпун (Brown et al., 2008: 530). Захтев за прикупљањем описа учиниоца, који је садржан у поменути процесним одредбама, треба тумачити у складу са почетном претпоставком коју је потребно остварити да би једно лице уопште било позвано да обави радњу препознавања лица – то су лица која су од стране органа поступка оцењена као поуздана, јер имају снажно сећање о учиниоцу. Постоји више показатеља,¹⁵⁰ на основу којих се врши избор презумптивних сведока, а чињеница да је једно лице дало детаљан опис учиниоца је свакако један од њих. Стога, поменути захтев је потребно тумачити начелно, односно као да (презумптивни) сведок може приступити препознавању ако је претходно описао учиниоца, не ограничавајући се на време непосредно пре него што приступи обављању радње препознавања лица.

¹⁵⁰ То могу бити показатељи субјективне природе – нпр. сведок исказује уверење да може да препозна учиниоца када би га поново видео, али и објективне природе – нпр. утврђено је да је сведок имао оптималне услове за опажање учиниоца (нпр. могао је да га посматра из близине у дужем времену, у дневном термину, при добрим условима осветљености и др.).

Овакво тумачење би било у складу и са негативним ефектима феномена вербалног преклапања, који се заснива на претпоставци да вербализација визуелних информација може нарушити изворно сећање сведока и умањити његову способност да изврши тачно препознавање (Smith & Flowe, 2014: 159). Уколико је сведок већ описао учиниоца након кривичног дела, а препознавање се спроводи протеком дужег времена од дела, захтев да се од њега поново узме опис (непосредно пре почетка препознавања), може изложити сведока поновном ефекту вербалног преклапања (Schooler & Engstler-Schooler, 1990: 38–39). Штавише, научна литература указује да негативни ефекти овог феномена могу бити ублажени протеком времена између давања описа и приступања радњи препознавања лица, што је најчешће и случај у пракси (Behrman & Richards, 2005: 296–300; Sauerland et al., 2008: 524–525).

Из наведених разлога, овај захтев треба испунити само када је реч о (презумптивном) сведоку који уопште није дао опис учиниоца у времену које је претходило препознавању.¹⁵¹ Међутим, у пракси Републике Србије, опис учиниоца се, по правилу, узима од (презумптивног) сведока у више прилика – по сазнању да је извршено кривично дело,¹⁵² приликом прикупљања обавештења од њега, као и непосредно пре почетка препознавања. Дакле, сведок ће се упитати пре почетка препознавања да поново опише учиниоца и тај опис ће бити забележен у записнику о препознавању.¹⁵³

Када се ради о обавези органа поступка да затражи од лица које обавља радњу препознавања да опише учиниоца пре него што јој приступи, заступљена су различита решења. У процесним законима појединих држава, садржано је решење слично ономе каквом је прибегао српски законодавац, а то је да ову обавезу формулише кроз уређивање основних особина које је потребно да поседује лице које је предмет препознавања, као и ометачи који ће заједно с њим бити показани у линији (чл. 90, ст. 1 ЗКП). На пример, ЗКП ЦГ прописује да,

¹⁵¹ Поједини грађани неће одмах пријавити да су оштећени кривичним делом или да су му сведочили. Током истраге конкретног кривичног дела, полиција може претпоставити да је осумњичени извршио серију кривичних дела, те да нису сва дела пријављена полицији. На основу тога, може се упутити јавни позив грађанима да пријаве полицији ако је слично дело било извршено на њихову штету, а да то нису пријавили. Тада полиција може доћи до нових презумптивних сведока, од којих ће такође затражити да опишу учиниоца, а уколико је то сврсисходно, полиција може с њима обавити и препознавање.

¹⁵² До сазнања о извршеном кривичном делу, полиција може доћи на основу пријаве оштећеног или других лица, али до тог сазнања може доћи и на друге начине (нпр. оперативним радом). Приликом поступања по кривичној пријави, полиција ће предузимати мере и радње усмерене ка проналаску лица која имају сазнања о кривичном делу или учиниоцу, те ће се од истих прикупити обавештења, укључујући и опис учиниоца.

¹⁵³ Форма записника о препознавању лица је доступна у Практикуму из криминалистичке тактике (Жарковић и др., 2018: 150). Опис учиниоца који је сведок дао полицији, наводи се у оквиру образложења кривичног дела поводом кога се обавља препознавање.

ако је потребно да се утврди да ли окривљени или сведок препознаје одређено лице, које је претходно описао, показаће му се то лице, заједно са другим, њему непознатим лицима, чије су основне физичке особине сличне онима какве је описао (чл. 103, ст. 1 и чл. 105, ст. 1 ЗКП ЦГ). Ово имплицира да и црногорски законодавац полази од претпоставке да осумњичени (окривљени) треба да поседује основне особине које су претходно описане од стране лица које обавља препознавање (опис учиниоца), при чему и ометачи морају имати особине сличне описанима. Јасно је да је реч о стратегији избора ометача на основу њиховог поклапања са узетим описом учиниоца.

Међутим, као и код правног решења садржаног у ЗКП Републике Србије, остаје нејасно то које конкретне основне особине треба да има осумњичени (окривљени) и да ли је потребно да има две или више таквих особина. Штавише, ово питање је битно јер некада сведоци неће дати опис који садржи већи број основних особина учиниоца,¹⁵⁴ или ће његове особине описати уопштено.¹⁵⁵ Могуће је да осумњичени (окривљени), као лице које је предмет препознавања, поседује основну особину коју сведок није описао да је има учинилац, али је могуће и да се нека његова особина не поклапа са описаним особинама учиниоца. Ово треба размотрити опрезно, јер је познато да сведоци некада не пружају потпун и тачан опис учиниоца. Конкретан осумњичени (окривљени) не би смео да буде елиминисан као лице које може бити предмет препознавања само на основу тога, нарочито када његов изглед не одудара у великој мери у односу на опис учиниоца (Brown et al., 2008: 530). Тим пре, препорука је да се у таквим случајевима ометачи бирају на основу тога што поседују основне особине које су садржане у опису учиниоца, али и да не одударају значајно од изгледа осумњиченог (окривљеног), нарочито у погледу особина које нису описане (Wells et al., 1998).

Ништа јасније по овом питању није ни правно решење садржано у ЗКП Хрватске, јер исто прописује да ће се од лица које обавља препознавање тражити да најпре што детаљније опише лице које је предмет препознавања и да наведе околности према којима га разликује од других лица (чл. 301, ст. 3 ЗКП Хрватске). Решење садржано у ЗКП Словеније такође није

¹⁵⁴ Штавише, поједина истраживања показују да сведоци у реалним случајевима просечно описују мањи број физичких особина (3.94), при чему највише указују на пол и расну припадност учиниоца (Lindsay et al., 1994: 532).

¹⁵⁵ Важеће процесне одредбе не прописују експлицитно да је лице које је обавља препознавање обавезно да укаже на дистинктивне особине лица које је предмет препознавања, на основу којих се оно разликује од других лица.

довољно информативно у овом смислу, јер ће од лица које обавља препознавање бити прво затражено да опише лице које је предмет препознавања и да укаже на његове дистинктивне особине (чл. 242, ст. 1 ЗКП Словеније). Прикладније решење може бити оно садржано у ЗКП Мађарске, у којем се прописује да лице од кога се очекује да обави препознавање мора да претходно укаже на дистинктивне особине које је уочио код учиниоца (чл. 210, ст. 2 ЗКП Мађарске). Након тога, осумњичени (окривљени) ће се показати у линији, заједно са ометачима који имају дистинктивне особине сличне онима које је сведок претходно описао, при чему се нарочито наводе особине као што су: пол, старост, телесна конституција, расна припадност, лична хигијена и одећа (чл. 210, ст. 3 ЗКП Мађарске).

Поред недовољно информативне језичке формулације садржане у одредбама ЗКП Републике Србије, везане за опис који се претходно узима од (презумптивног) сведока, важећем решењу се може упутити још једна критика. Наиме, важеће одредбе ЗКП не обавезују орган поступка да од (презумптивног) сведока затражи да опише околности под којима је опазио учиниоца,¹⁵⁶ нити да се изјасни о околностима које су наступиле у времену између кривичног дела до обављања радње препознавања лица.¹⁵⁷ Реч је о варијаблама о којима постоје научно засновани налази да могу непримерено утицати на тачност препознавања лица (Wells, 1978). Ова мањкавост може бити коригована у складу са правним решењем садржаним у ЗКП Хрватске, којим се орган поступка обавезује да, пре узимања описа учиниоца, сведока упита да ли му је након времена у којем је опазио учиниоца, а пре препознавања, лице које је предмет препознавања било показано уживо, на фотографији, рачунару, евиденцији, снимку, збирци података или другде, те да ли зна друге околности које могу утицати на препознавање (чл. 301, ст. 2 ЗКП Хрватске). Такође, од сведока ће се затражити да опише околности у којима је опазио лице које је описао као учиниоца (чл. 301, ст. 3 ЗКП Хрватске). Слично томе, решење садржано у ЗКП Мађарске детерминише обавезу органа поступка да сведока претходно детаљно испита у вези са околностима под којима је опазио учиниоца и његовом односу према њему (чл. 210, ст. 2 ЗКП Мађарске).

¹⁵⁶ Реч је о тзв. варијаблама процене о којима је већ било речи. Нпр. било би корисно да се сведок изјасни о томе да ли је претходно познавао учиниоца, са које удаљености га је посматрао, колико дуго му је његово лице било изложено, какви су били услови осветљења у то време, да ли се фокусирао на оружје које је учинилац носио и др.

¹⁵⁷ Реч је о тзв. варијаблама система које је потребно утврдити – нпр. да ли је сведок разговарао са другим сведоцима истог кривичног дела о изгледу учиниоца, пре него што је полицији дао његов опис; да ли је након кривичног дела, а пре обављања радње препознавања, видео то лице или његову фотографију; да ли му је од стране полицијских службеника сугерисано да учинилац има неке особине које није првобитно запазио, али их је описао на основу чувења и др.

Тренутно, орган поступка није дужан да узме изјаву (презумптивног) сведока о поменутиим околностима, што значи да оне неће бити документоване у записнику о препознавању. То даље значи да ће се сведок о томе евентуално изјаснити на главном претресу, у склопу давања исказа пред судом. Тада може наступити дужи протек времена од кривичног дела, што доприноси смањењу способности сведока да се о томе изјасни, због чега садржај изјаве о овом питању, који је дат на главном претресу, може бити мање тачан (Odinot & Wolters, 2006: 983–984). Поред тога, дискутабилна је и мотивација сведока да изнесе да је позитивно препознао конкретног осумњиченог у фази претходног поступка из разлога који се налазе изван његовог сећања – нпр. да је претходно видео његову фотографију, јер му је била показана од стране полиције. Сведок можда неће бити ни свестан тога да износи околности које нису део његовог изворног сећања, јер је у времену након кривичног дела дошао до нових информација о кривичном делу из других извора, које су постале део његовог сећања, због чега није у могућности да јасно разликује извор таквих информација (Johnson et al., 1993: 15).

Следствено, може се извести закључак да се суд тренутно ослања једино на ретроспективну изјаву сведока о околностима које су постојале у време кривичног дела и које су наступиле од кривичног дела до чина препознавања лица, па до одржавања главног претреса, која при томе има ограничену вредност, јер је склона штетном утицају заборављања и наступању грешака (Wells & Bradfield, 1998: 374). Због тога, суду је потребно обезбедити могућност увида у изјаву сведока о поменутиим околностима, која је прикупљена непосредно након кривичног дела, а пре обављања радње препознавања лица. На тај начин, суд би могао да упореди садржај претходне изјаве сведока са оним што исказује на главном претресу, чиме се олакшава разликовање тачних од нетачних сведока и доношење одговарајуће одлуке поводом прихватања и оцене доказа прикупљених на основу радње препознавања лица.

1.2. Величина линије за препознавање лица

Поступак постројавања начелно подразумева да се сведоку поставља задатак са вишеструким избором, јер му се осумњичени (окривљени) показује заједно са одговарајућим бројем ометача, тј. лица за које је познато да немају повезаност са кривичним делом поводом кога се обавља препознавање лица (Clark, Benjamin, Wixted, Mickes, & Gronlund, 2015: 176). Правичност овог поступка је у мањој мери условљена номиналном величином линије за препознавање (тј. укупним бројем лица која сачињавају линију). Већи значај има

функционалност те линије, која се одређује на основу квалитета чланова линије, као могућих алтернатива осумњиченом, тј. на основу броја чланова линије који одговарају основним особинама које је сведок описао да их поседује учинилац (Wells et al., 1979: 285). Уколико линија није функционална, сведок може издвојити осумњиченог (окривљеног), из разлога који нису у вези са његовим сећањем о учиниоцу.

Питање номиналне величине линије је у научној литератури превасходно испитивано како би се указало на супериорност поступка постројавања над показивањем, те је утврђено да се коришћењем линије за препознавање, у којој се осумњичени (окривљени) „уграђује“ међу одговарајуће ометаче, постиже већа дискриминабилност, тј. способност сведока да направи разлику између стварног учиниоца и невиних лица (Rubínová et al., 2021: 169). Међутим, повећање номиналне величине линије може да подстакне сведока да усвоји стржи (конзервативнији) критеријум за избор неког лица из линије, што може резултирати смањењем броја позитивних препознавања осумњиченог (окривљеног), али и даље остаје нејасно какав конкретан утицај величина линије има на способност сведока да разликује стварног учиниоца од невиног осумњиченог (Wooten et al., 2020: 590–591).

Поједини истраживачи објашњавају да се додавањем већег броја ометача у линији смањује вероватноћа да ће сведок изабрати осумњиченог (окривљеног), из једноставног разлога што ће му бити доступан већи број алтернатива које може изабрати (Meissner et al., 2005: 785–786). Чак и када му додатни ометачи пружају додатне корисне информације везане за физички изглед, присуство превеликог броја ометача у линији може да оптерети радну меморију сведока, због чега би исти могао бити мање способан да ефикасно користи те додатне информације за доношење одлуке о препознавању (Akan, Robinson, Mickes, Wixted, & Benjamin, 2020: 289). То значи да повећање номиналне величине линије, тако да садржи више од три ометача, не доприноси повећању дискриминабилности, тј. способности лица које обавља препознавање да разликује стварног учиниоца од невиног осумњиченог, под условом да је линија сачињена од квалитетних ометача, тј. лица која у великој мери одговарају опису учиниоца (Wetmore, McAdoo, Gronlund, & Neuschatz, 2017; Wooten et al., 2020).

1.2.1. Номинална величина линије за препознавање у Републици Србији

Номинална величина линије за препознавање није одређена важећим одредбама ЗКП, већ постоји само уопштена формулација да се одређено лице, за које је потребно утврдити да ли

га сведок или окривљени препознаје, показује „заједно са другим, њему непознатим лицима“ (чл. 90, ст. 1 ЗКП). Поменута формулација сугерише да се осумњичени (окривљени) не показује самостално, нити само са само једним ометачем,¹⁵⁸ што значи да се у линији морају налазити најмање два ометача. У том случају, линија за препознавање у Републици Србији се састоји од минимално три члана – осумњичени (окривљени) плус два ометача.

С једне стране, ово решење се може оценити као корисно, јер говори против употребе поступка показивања, који подразумева да се сведоку показује једино осумњичени (окривљени), па сведок има само један избор – да га препозна као учиниоца или не (Collof & Wixted, 2020: 124). Чак и када би сведок извршио позитивно препознавање на основу поступка показивања, прибављени резултати не би имали доказну вредност, већ искључиво оперативну. С друге стране, поменутој формулацији се може упутити критика, јер не прецизира тачан број ометача који, заједно са осумњиченим (окривљеним) чине линију за препознавање, што значи да номинална величина линије може варирати од три члана,¹⁵⁹ па до неодређеног броја чланова.

Корисно би било напоменути да је да је Законик о кривичном поступку из 2006. године¹⁶⁰ садржао прецизнију формулацију везану за номиналну величину линије за препознавање, јер је прописивао да број ометача треба да буде између пет и осам (чл. 111, ст. 1, ЗКП, „Службени гласник РС“, бр. 46/06, 49/07 и 122/08). Реч је о квалитетном правном решењу, које је у складу са научно заснованим препоруком коју су усвојиле бројне полицијске агенције, тако да се типична полицијска линија састоји од шест чланова – осумњичени плус пет одговарајућих ометача (Wooten et al., 2020; Collof et al., 2021).

Номинална величина линије за препознавање није прецизно нормирана ни у процесним законима других држава, па се у ЗКП Црне Горе (чл. 115, ст. 1), ЗКП Хрватске (чл. 301, чл. 4) и у ЗКП Словеније (чл. 242, ст. 1) може пронаћи иста формулација која је садржана у ЗКП Републике Србије, док се у ЗКП Немачке такође само прописује основ за извођење „идентификационе параде“ са сведоком, ако је то неопходно ради даљег поступка (чл. 58).

¹⁵⁸ Ово се може закључити на основу тога што је коришћена множина именице „лице“, што имплицира да је реч о најмање два лица (а не једном).

¹⁵⁹ Чак и минимална номинална величина линије није експлицитно прописана, већ се до ње мора доћи језичким тумачењем формулације одредбе чл. 90, ст. 2 ЗКП.

¹⁶⁰ Овај Законик је формално ступио на снагу и одмах се започело са применом појединих одредаба, али никада није примењен у пуном обиму. Иако се од његове примене коначно одустало 2009. године, поједине одредбе које се тичу поступања са сведоцима су прихваћене и одредабама важећег ЗКП, па остаје нејасно зашто није прихваћена и одредба која се тиче номиналне величине линије за препознавање.

Заступљена су и правна решења којима се прописује једино минимална величина линије – нпр. мађарски законодавац прописује да ће се сведоку показати најмање три лица (чл. 210, ст. 1 ЗКП Мађарске), док италијански законодавац прописује да ће окривљени бити показан сведоку заједно са најмање два њему слична лица (чл. 214, ст. 1 ЗКП Италије).

Када број лица која чине линију за препознавање није прописан процесним законом, поједине државе су регулисале ово питање у оквиру других закона – нпр. у Уједињеном Краљевству је то учињено у Кодексу за идентификацију лица од стране полицијских службеника, који допуњује Закон о полицијским и кривичним доказима из 1984. године (Кодекс Д, 2017). Овај Кодекс је познат као Кодекс „Д“ и обавезује полицију да осумњиченог (окривљеног) покаже сведоку заједно са најмање осам одговарајућих ометача (Кодекс Д, 2017: 40). У појединим државама, то је учињено доношењем подзаконских аката у оквиру Министарства унутрашњих послова или правосуђа. Овај приступ се може сматрати прикладним, па би српски законодавац могао допунити важећи Закон о полицији додавањем нових одредаба којима би се дефинисао појам радње препознавања и детаљно уредио начин њеног обављања.¹⁶¹

На пример, према Правилима за полицијску службу Немачке, полиција треба да формира линију за препознавање од најмање осам чланова (Sporer & Cutler, 2003: 195). Према извештају о смерницама које је објавио Национални полицијски одбор у Шведској, линија треба да укључује једног осумњиченог (окривљеног) и шест до десет ометача који одговарају опису учиниоца (Tupper, Sauerland, Sauer, & Hore, 2019: 4), док полицијски службеници у Холандији пролазе кроз сертификовану обуку, засновану на смерницама које уређују препознавање лица на основу линије, у којима се наводи да је потребно да се у линији налази пет до једанаест ометача (Sauerland, Tupper, Iannuzzi, & van Amelsvoort, 2023: 3). Према смерницама о доказима везаних за препознавање лица од стране сведока, које су издате од стране Министарства правде Сједињених Америчких Држава и које су намењене органима за спровођење закона, линија за препознавање мора садржати најмање пет одговарајућих ометача (Technical Working Group for Eyewitness Evidence, 1999: 29), с тим што се просечна линија у пракси различитих држава састоји од шест или седам чланова (Sporer & Cutler, 2003: 201).

¹⁶¹ Поред номиналне величине линије, законодавац може прописати и овлашћење полиције које се тиче обезбеђивања присуства грађана у сврхе учешћа у радњи препознавања лица.

Иако то није експлицитно прописано важећим одредбама ЗКП, у криминалистичкој пракси ПУ за Град Београд, осумњичени (окривљени) се, по правилу, показује заједно са још четири ометача, што значи да се користи петочлана линија за препознавање (Tasić et al., 2022). У прилог овој пракси говори и то што посебна просторија за препознавање лица са једносмерним огледалом која се налази у поменутој управи, садржи укупно пет позиција за чланове линије које су нумерисане бројевима од 1 до 5. Такође, образац записника о препознавању који се користи у Министарству унутрашњих послова Републике Србије садржи посебан одељак у којем се чланови линије пописују по редном броју од 1 до 5 (Жарковић и др., 2018: 150). Иако поменута пракса не одступа значајно од препорученог минималног броја ометача, ово не значи да је орган поступка увек дужан да формира линију за препознавање сачињену од укупно пет чланова. Штавише, када би орган поступка формирао линију у којој се сведоку показују само три члана – осумњичени (окривљени) плус два ометача, не би дошло до повреде процесних одредаба, иако је ова номинална величина линије у несагласју са препорученим минимумом.

На основу анализе правних решења везаних за номиналну линију која се примењују у другим државама, изводи се закључак да већина држава поштује научно засновану препоруку од најмање шест чланова линије, укључујући и осумњиченог (окривљеног). Ово решење је добро и због тога што обезбеђује да се чланови линије показују у броју који омогућава да препознавалац, не померајући главу, у видном пољу има све показана лица (Жарковић, Бановић, Ступар, & Ивановић, 1997: 132). Све ово указује да би требало обезбедити примену ове препоруке, кроз прецизно одређење номиналне величине линије одредбама ЗКП (или евентуално Закона о полицији), на исти начин као што је то било учињено у поменутом решењу ЗКП из 2006. године. Чини се да законодавац не би морао да улаже значајне напоре како би допунио текст важеће одредбе чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП, јер би то захтевало додавање још једне реченице, којом би се одредило да ће се лицу које обавља препознавање показати лице које је предмет препознавања, заједно са „најмање пет до осам“ других, њему непознатих лица. На тај начин би се обезбедило да орган поступка у Републици Србији доследно поштује препоручену номиналну величину линије.¹⁶²

¹⁶² Законодавац би требао да пропише барем минималан број чланова линије, како не би постојала могућност да орган поступка законито обави препознавање из линије која садржи мање од шест чланова, укључујући осумњиченог (окривљеног). На тај начин би дошло и до усаглашавања праксе полиције по овом питању у различитим подручним полицијским управама.

Друго могуће решење је израда подзаконских аката који би се примењивали од стране органа поступка у предистражном поступку и истрази, а превасходно од стране полиције. Смернице би требало да имају одговарајућу форму, па би могле бити израђене у форми обавезних инструкција које се примењују унутар Министарства унутрашњих послова (или јавног тужилаштва). Ограничење овог решења је везано за то што полиција може формирати линију, на начин који није сагласан инструкцији и то поступање би се могло оценити као неправилно, тј. било би у несагласју са правилима струке. То и даље не значи да ће овакво поступање бити незаконито, што имплицира да суд неће моћи да га третира као повреду одредаба кривичног поступка, што је разлог који подржава аргумент да је потребно законски регулисати поступање органа поступка по овом питању.

1.2.2. Функционална величина линије за препознавање у Републици Србији

Да би ометачи остваривали своју функцију у линији, у смислу заштите невиног осумњиченог (окривљеног) од погрешног препознавања, није толико битан њихов број, већ да одговарају опису учиниоца који је пружио сведок. У том смислу, величина линија не би требало да утиче на способност сведока да тачно разликује учиниоца од невиног осумњиченог (окривљеног), уколико су испуњена два услова: 1) да постоји разумно детаљан опис учиниоца; и 2) да сви ометачи одговарају овом опису (Wooten et al., 2020: 591). Сагласно томе, научна литература сугерише да се за избор ометача примењује тзв. стратегија подударности са описом учиниоца, која подразумева да ометачи треба да имају сличне основне особине које су садржане у сведоковом опису учиниоца.

У пракси већине држава, ометачи се бирају на основу ове стратегије, те је иста садржана у законодавним или другим актима (Fitzgerald et al., 2021: 9). На основу одредбе чл. 90, ст. 1 ЗКП, може се закључити да је ометаче потребно бирати тако да имају особине које су сличне онима које је (презумптивни) сведок описао да их има учинилац, што је у складу са научно заснованом стратегијом бирања ометача. Чињеница да се од (презумптивног) сведока тражи да опише учиниоца непосредно пре почетка радње препознавања отвара питање – да ли се ометачи бирају на основу овог описа или описа који је (презумптивни) сведок првобитно дао у времену непосредно након кривичног дела? Може се претпоставити да ће (презумптивни) сведок поновити исти опис који је првобитно дао полицији – нпр. његов опис је садржан у службеној белешци која је сачињена у времену непосредно након извршења кривичног дела, када је полиција од њега прикупила обавештења. Копија службене белешке о примљеном

обавештењу се издаје грађанину, уколико то захтева (чл. 288, ст. 5 ЗКП), па (презумптивни) сведок може користити ову белешку као својеврсни подсетник у времену након извршења кривичног дела до приступања радњи препознавања лица. Није искључено ни то да ће га полицијски службеници позивати више пута, уколико постоји потреба да се од њега прикупе додатна обавештења, што значи да је могуће да ће се у више различитих прилика разговарати са њим о опису учиниоца (нпр. може се накнадно позвати да поново опише учиниоца како би се израдио фото-робот). Ово имплицира да ће (презумптивни) сведок бити неминовно изложен феномену поновљеног опозивања, јер ће се од њега захтевати да се присети и да опише особине учиниоца у различитим фазама предистражног поступка и истраге, пре него што коначно да свој исказ о томе пред судом (Turtle & Yuille, 1994: 260).

Ипак, најпоузданији опис ће бити онај који је (презумптивни) сведок дао непосредно након кривичног дела, када је његово сећање било најснажније, због чега је оправдано ослањати се на првобитни опис учиниоца као основу за доношење одлуке да се с конкретним осумњиченим (окривљеним) обави радња препознавања, али и као основу за примену стратегије избора ометача (Ellis et al., 1980; Brown et al., 2008). Штавише, осумњичени (окривљени) се, по правилу, постројава у линији због тога што се његов физички изглед поклапа са узетим описом учиниоца (Wells & Luus, 1990b: 513). Уколико се утврди да осумњичени (окривљени) нема ниједну основну особину која је претходно описана да је имао учинилац, односно поседује основне особине које се у значајној мери разликују од описаних, потребно је размотрити да ли је уопште сврсисходно обавити радњу препознавања лица с тим (презумптивним) сведоком. Суштински, ово је минимални предуслов који се мора испунити пре доношења афирмативне одлуке да се конкретни осумњичени (окривљени) подвргне радњи препознавања, како би се у њеној даљој припреми могли изабрати ометачи на основу стратегије поклапања са описом учиниоца, у погледу чије примене постоји консензус у научној заједници (Wells & Luus, 1990b; Wells et al., 1993; Carlson et al., 2019; Colloff et al., 2021b).

На основу језичког тумачења формулације садржане у одредби чл. 90, ст. 1 ЗКП, може се извести закључак да законодавац упућује на примену стратегије бирања ометача на основу поклапања са узетим описом учиниоца. Први услов који ометачи морају испунити да би били показани заједно са лицем које је предмет препознавања је тај да имају основне особине сличне онима какве су описане да их је имао учинилац. Други услов је да то морају бити лица

која су непозната лицу које обавља препознавање. Чини се да су оба услова прописана на уопштен начин, што даје могућност њиховог вишезначног тумачења. Првом услову се може упутити критика, јер законодавац није прописао које су то основне особине ометача које морају бити сличне опису учиниоца. Термин „основне особине“ се може широко тумачити, те није јасно које су то конкретне основне особине и колико таквих особина треба да имају ометачи, како би линија била правична у односу на осумњиченог (окривљеног), под претпоставком да његов изглед у великој мери одговара опису учиниоца. Стога, потребно је прописати најмање три основне особине које је потребно да ометачи поседују, које ће их квалификовати као одговарајуће чланове линије – нпр. пол, расна/етничка припадност, старост и телесна конституција. Конкретне особине су наведене као предлог, јер научна истраживања показују да сведоци више описују поменуте основне особине учиниоца, него појединачне особине, као што су нпр. боја косе и очију (Demarchi & Py, 2009: 242).

Језичким тумачењем поменуте процесне одредбе, може се извести закључак да ометачи треба да поседују најмање две основне особине које су претходно описане од стране лица које обавља препознавање,¹⁶³ што значи да је могуће формирати линију у којој ометачи поседују само две и то најуопштеније особине, као што су пол и старост. У таквој линији, осумњичени (окривљени) би се могао истицати, јер са осталим члановима линије дели само исти пол и старост, док се њихове друге основне особине значајно разликују.¹⁶⁴ Иако је орган поступка формирао такву линију на начин који није у складу са правилима струке, због пропуста законодавца да квалитативно и квантитативно одреди стандард основних особина, овакво поступање неће представљати повреду одредаба кривичног поступка. Стога, измена и допуна важећих законских одредаба у овом правцу је нужна, како би се обезбедио минималан захтев да ометачи морају одговорати узетом опису учиниоца (Fitzgerald et al., 2021: 10).

Треба напоменути да овај пропуст није начињен само у ЗКП Републике Србије, већ су уопштене формулације везане за функционалну величину линије садржане и у процесним законима других држава. На пример, основне особине ометача нису прецизиране у ЗКП ЦГ (чл. 103 и 115), ни у ЗКП Хрватске (чл. 301, ст. 4), нити је то учињено у ЗКП Словеније (чл.

¹⁶³ Ово се може закључити на основу тога што се користи множина именице „особина“, што имплицира да није довољно да ометачи имају само једну сличну основну особину која је претходно описана, већ најмање две такве особине.

¹⁶⁴ Нпр. осумњичени (окривљени) је једино лице у линији које је нижег раста и слабије телесне конституције, док су сви ометачи значајно виши и крупнији од њега, иако са њим деле сличност у погледу особина које се тичу пола и година старости.

242, ст. 1). У појединим правним решењима у којима постоје назнаке везане за особине ометача, оне такође нису довољно прецизно одређене – нпр. ЗКП Италије прописује да ће се лице које је предмет препознавања показати сведоку заједно са најмање два лица, која личе на лице које се има препознати, при чему се конкретно наводи да морају имати сличну одећу (чл. 214, ст. 1 ЗКП Италије). Одећа може бити значајна као контекстуални детаљ, на основу кога се осумњичени (окривљени) може издвајати у линији – нпр. једино он у линији носи одећу коју је сведок запазио и описао да је учинилац носио током извршења кривичног дела. Ипак, треба имати у виду да осумњичени може бити пронађен, ухапшен, па постројен у линији у другачијој одећи, у односу на ону коју је носио током извршења кривичног дела.

Једно од најпотпунијих правних решења по питању критеријума везаних за избор ометача, садржано је у ЗКП Мађарске, којим се прописује да се лице које је предмет препознавања показује заједно са другим лицима која нису у вези са случајем, непознатих лицу које обавља препознавање, која су слична лицу које је претходно описао по дистинктивним обележјима, а посебно у погледу пола, старости, телесне конституције, расе, личне хигијене и одеће (чл. 210, ст. 3 ЗКП Мађарске). Поред тога, додатно се прописује да се позиционирање лица које је предмет препознавања врши тако да се не може значајно разликовати од положаја других лица у истој линији и да не сме да буде истакнуто ни на који начин (чл. 210, ст. 3 ЗКП Мађарске).

Основне особине ометача су конкретно одређене и у процесном законодавству Немачке и то већ поменути Упутствима за кривични поступак и поступак кажњавања новчаном казном, те ометачи морају бити истог пола, сличних година живота и изгледа као лице које је предмет препознавања, при чему се то чини на начин који не открива ко је од показаних чланова у линији лице које је предмет препознавања (чл. 18 Упутства за кривични поступак и поступак кажњавања новчаном казном Немачке). Такође, према Кодексу Д, идентификациону параду у Уједињеном Краљевству чини најмање осам ометача који, колико је то могуће, личе на осумњиченог (окривљеног) по годинама, висини, генералном изгледу и положају у животу (Кодекс Д, 2017: 40). Ако осумњичени (окривљени) има необичну физичку особину, као што је ожиљак на лицу, тетоважа, карактеристична фризура или боја косе, која се не може додати на другим члановима параде, могу се предузети кораци да се прикрије локација тог обележја на њему и свим осталим члановима параде. На пример, може се користити гипс да би се прикрио одређени део тела или шешир за прикривање фризура чланова линије. Потребно је

да се са тим сложе сви чланови линије и бранилац осумњиченог (окривљеног) (Кодекс Д, 2017: 41).

Највећи број препорука везаних за формирање линије је садржано у Смерницама о доказима везаних за препознавање од стране сведока, које су издате од стране Министарства правде Сједињених Америчких Држава. На почетку, у смерницама се наводи да је потребно формирати линију на начин да се осумњичени (окривљени) непотребно не истиче (Technical Working Group for Eyewitness Evidence, 1999: 29). Ометачи треба да генерално одговарају сведоковом опису учиниоца, а уколико постоји непотпун или неадекватан опис, односно ако се опис значајно разликује од изгледа осумњиченог, ометачи треба да личе на њега по значајним особинама (Technical Working Group for Eyewitness Evidence, 1999: 30). Иако се не прецизирају значајне особине које морају бити испуњене, јасно се наводи да ометачи не треба да толико личе на осумњиченог, да чак и лице које га познаје, тешко може да га разликује од ометача. Уколико постоји било која јединствена или необична особина у узетом опису учиниоца (нпр. тетоважа или ожилјак), потребно је додати или прикрити ту особину код свих чланова линије (Technical Working Group for Eyewitness Evidence, 1999: 31).

Када се ради о другом услову који је предвиђен важећим одредбама ЗКП Републике Србије, којим се детерминише да ометачи морају бити лица која су непозната лицу које обавља препознавање, овај услов такође може бити критички размотрен. Наиме, ова формулација упућује на то да лице које обавља препознавање не треба да познаје ометаче од раније – нпр. то не би смели бити његови пријатељи, познаници или друга лица која су му на неки начин позната. Међутим, дискутабилно је то да ли се у ову категорију „непознатих“ лица убрајају и полицијски службеници који су били у контакту са њим у времену које је уследило након извршења кривичног дела.¹⁶⁵ Ово питање је важно из разлога што полиција некада користи полицијске службенике као ометаче, када није у могућности да пронађе и обезбеди одговарајуће ометаче међу грађанима. Здраворазумски је закључити да полицијски службеници који су имали директан контакт са лицем које обавља препознавање не испуњавају овај услов, јер су са њим остваривали непосредну комуникацију у више прилика, те су му засигурно и познати.

¹⁶⁵ То могу бити полицијски службеници који су запримили кривичну пријаву од презумптивног сведока (оштећеног) непосредно након кривичног дела или су након тога прикупили додатна обавештења од њега о кривичном делу или учиниоцу. То могу бити и полицијски службеници које је презумптивни сведок можда видео у службеним просторијама полиције, иако исти нису имали директан контакт с њим.

Када је (презумптивни) сведок у улози лица које обавља препознавање, није искључено то да је у службеним просторијама полиције имао прилике да види још неког полицијског службеника, који му може бити познат, иако исти није био непосредно укључен у истрагу конкретног кривичног дела.¹⁶⁶ Када би орган поступка постројио неког од полицијских службеника кога је сведок претходно видео у некој прилици, он му може бити познат, али можда не би био способан да јасно утврди извор те познатости, тј. да ли је познат због тога што га је видео у контексту кривичног дела или у службеним просторијама полиције (Godfrey & Clark, 2010: 242). Због тога, орган поступка мора обазриво размотрити да ли је коришћење полицијских службеника као ометача добро решење, водећи рачуна о томе да сведок није могао ни у којој прилици видети то лице приликом доласка у службене просторије. Једино у том случају, био би остварен услов да је реч о ометачу који је у потпуности непознат (презумптивном) сведоку.

Неадекватна језичка формулација садржана у процесној одредби такође отвара прилику за обављање препознавања са већим бројем лица, за која постоји претпоставка органа поступка да могу бити повезана са кривичним делом поводом кога се предузима радња препознавања лица. Оваква претпоставка проистиче из тога што законодавац није детерминисао избор ометача на основу њиховог још једног битног својства, а то је да је реч о лицима која ни на који начин нису повезана са кривичним делом поводом кога се обавља препознавање (Charman & Wells, 2007a: 223). Када овај критеријум за избор ометача није експлицитно прописан, отвара се простор да се у линију построји још једно лице, за које орган поступка претпоставља да може бити на неки начин повезано са кривичним делом.

Ова ситуација се може илустровати следећим примером – хипотетички, орган поступка може имати општу сумњу у погледу двоје или више лица, на основу постојања различитих индиција које их потенцијално повезују са кривичним делом. На пример, могуће је да једно од њих највише одговара узетом опису учиниоца, али да је утврђено да је друго лице било у

¹⁶⁶ Нпр. у Одељењу за сузбијање разбојништава ПУ за Град Београд постоје три оперативне групе, које су подељене по критеријуму објекта напада (затворени простори, као што су куће и станови, златаре или банке, поште, продавнице и отворени простори). Свака од група се састоји већег броја полицијских службеника (више од пет), који су распоређени у три канцеларије које се налазе на истом спрату. Када је извршено разбојништво које захтева комплекснију истрагу, није реткост да се све оперативне групе ангажују на његовом расветљавању, због чега нужно долази до размене информација између групе која је изворно задужила предмет по којем се спроводи истрага и осталих група. Стога, презумптивни сведоци би могли видети већи број полицијских службеника криминалистичке полиције приликом доласка у службене просторије полиције у више прилика, иако ће непосредну комуникацију с њим остваривати мањи број полицијских службеника.

близини места извршења кривичног дела у времену које је блиско извршењу дела и да је осуђивано за истоветна кривична дела.

Према важећим процесним одредбама, орган поступка може да построји у линију само једног осумњиченог (окривљеног),¹⁶⁷ па је јасно да се у линији не могу постројити оба лица у овом својству. Међутим, то не значи да не може да додели једном лицу статус осумњиченог (нпр. лицу чији се изглед у већој мери уклапа у опис учиниоца), а да друго лице од интереса построји у линији у својству ометача,¹⁶⁸ како би се истовремено проверило сећање (презумптивног) сведока у односу на оба лица. У случају да сведок позитивно препозна то друго лице, које је имало својство ометача у линији, дошло би до нарушавања основног принципа који је у основи употребе ометача у линији. Реч је о принципу да орган поступка зна да је препознавање ометача грешка, чиме се осигурава да према њему неће наступити никаква штетна последица – нпр. подношење кривичне пријаве против њега (Lindsay & Wells, 1980: 306).

Ово налаже неопходност експлицитног детерминисања основног својства ометача, а то је да ова лица не смеју бити ни на који начин повезана са кривичним делом поводом кога се обавља препознавање, тј. да то морају бити неспорно невина лица. Чак и да је лице од интереса коме је додељена улога ометача у линији (у илустрованом примеру) било позитивно препознато од стране сведока као учинилац, и да је даљом истрагом утврђено да је имао учешће у извршењу конкретног кривичног дела поводом кога је обављено препознавање, сама чињеница да је линија била сачињена од двоје лица која имају везе с кривичним делом би се могла тумачити као повреда одредаба кривичног поступка. Стога, потребно је поштовати препоруку којом се забрањује тзв. вишеструко препознавање, те прописати обавезу органа поступка да, у случају постојања више осумњичених (окривљених), са сваким од њих понаособ обави одвојени поступак препознавања лица (Wells, 2018: 268).

Поменути недостатак се може једноставно отклонити изменама и допунама важећег

¹⁶⁷ Овај закључак је изведен на основу језичког тумачења одредаба чл. 90 и чл. 100, ст. 1 ЗКП, којима се прописује да се препознавање обавља, ако је потребно да се утврди да ли окривљени или сведок препознаје „одређено лице“, при чему ће му се показати „то лице“ заједно са другим лицима. Дакле, коришћена је једнина именице „лице“, па се може закључити да у линији може да буде постројено само једно лице у својству осумњиченог (окривљеног).

¹⁶⁸ У својству ометача се може постројити друго лице, које је виђено у близини места извршења кривичног дела, у времену које је непосредно претходило извршењу дела и које је претходно било осуђивано за истоветна кривична дела. Претпоставка полиције може бити да је ово лице евентуално имало улогу саучесника у конкретном кривичном делу поводом кога се спроводи препознавање.

законског текста. То се може учинити изменом одредбе чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП, тако што ће се детерминисати да се лице које је предмет препознавања показује окривљеном или сведоку заједно са лицима која нису ни на који начин повезана са кривичним делом поводом кога се обавља препознавање. Овакво решење је применио мађарски законодавац, јер је прописао да ометачи, поред тога што морају да буду непознати лицу које обавља препознавање и слични лицу које је описано као учинилац, не смеју да буду у вези са случајем поводом кога се обавља радња препознавања (чл. 201, ст. 3 ЗКП Мађарске). Друга могућност је прописивање посебног става у којем ће се експлицитно забранити вишеструко препознавање. Појам вишеструког препознавања не треба ограничавати само на случајеве у којима постоји више осумњичених (окривљених), већ и на оне у којима постоји више сведока једног истог кривичног дела који могу обавити препознавање. Принцип је исти – један сведок обавља препознавање из линије у којој се налази само један осумњичени (окривљени).

То је учинио италијански законодавац, прописивањем обавезе да се у случају позивања више лица (сведока) ради препознавања истог лица, са сваким од њих мора обавити засебна радња препознавања, водећи рачуна о спречавању било какве комуникације између оних који су већ обавили препознавање и оних који тек треба да га обаве (чл. 217, ст. 1 ЗКП Италије). Такође, ако се од истог лица (сведока) тражи да обави препознавање више од једног лица, са сваким сведоком ће се обавити посебна радња препознавања, у којој ће се лице које је предмет препознавања постројити међу различитим лицима (чл. 217, ст. 2 ЗКП Италије). Такође, забрана вишеструког препознавања је садржана и у одредбама ЗКП Мађарске – ако постоји више лица која су предмет препознавања, њихово показивање ради препознавања се врши одвојено, у одсуству осталих лица (чл. 210, ст. 4 ЗКП Мађарске). Слично решење је садржано и у ЗКП Немачке, у којем је детерминисано да се сваки сведок испитује појединачно када се са њим изводи препознавање лица, у одсуству других сведока који ће бити испитани касније (чл. 58, ст. 1 ЗКП Немачке). Занимљиво је да је у Уједињеном Краљевству дозвољено обавити истовремено препознавање у линији са двоје осумњичених (окривљених) сличног изгледа, али они морају бити показани заједно са још најмање 12 одговарајућих ометача (Кодекс Д, 2017: 41).

На крају, номинална и функционална величина линије се у научној заједници сматрају варијаблама система које су од изузетног значаја за радњу препознавања, у складу са становиштем да је формирање правичне (непристрасне) линије један од најважнијих

предуслова за прикупљање објективних и квалитетних доказа на основу препознавања (Mickes & Gronlund, 2017: 545). Због тога што орган поступка може да контролише начин на који ће линија за препознавање бити формирана, како у погледу броја чланова линије, тако и у погледу њиховог квалитета, потребно је успоставити одговарајући законски оквир којим се орган поступка обавезује да то учини на најоптималнији начин. Једино тако, поступак постројавања остварује своју основну сврху, тј. представља средство којим се на правичан начин утврђује да ли постоји истоветност између осумњиченог (окривљеног) и учиниоца кривичног дела кога је (презумптивни) сведок видео приликом извршења кривичног дела (Davies & Griffiths, 2008: 436).

Важеће процесне одредбе не детерминишу квалитативне и квантитативне критеријуме за избор ометача, који су у складу са научно заснованим препорукама, дајући широко дискреционо право одлучивања органу поступка по овом питању. Захтев да законодавац јасније пропише критеријуме везане за основне особине ометача не треба тумачити на начин да је потребно детерминисати да ометачи морају испуњавати све основне особине које могу бити садржане у опису учиниоца, већ само оне које су нужне да се осумњичени (окривљени) не би неоправдано издвајао у линији. Конкретно, када сваки члан линије поседује основне особине које су садржане у опису учиниоца, то обезбеђује да оне не буду дијагностичке за (презумптивног) сведока када доноси одлуку о препознавању, омогућавајући му да се фокусира на особине које имају истинску дијагностичку вредност. Реч је о особинама које варирају међу члановима линије (нпр. облик носа и уста), на основу којих сведок треба да изабере осумњиченог из линије (Wooten et al., 2020: 591). Штавише, висококвалитетни ометачи нису они који превише личе на осумњиченог (окривљеног), јер ако би у линији били показани његови „клонови“, сведоку би било веома тешко да разликује учиниоца од невиних лица у линији (Wooten et al., 2020: 591).

Према доступној научној литератури, број ометача који ће чинити линију није у тој мери значајан као њихов квалитет, због чега је потребно побројати конкретне основне особине које ометачи минимално морају испуњавати, како би се резултати препознавања могли прикупити применом најоптималнијег поступка којим се обезбеђује њихова поузданост. Чини се да је пропуст законодавца да то учини омогућио да се препознавање обавља на основу линије која може бити изузетно неправична у односу на осумњиченог (окривљеног), при чему је такво поступање законито.

На крају, да би се коначно утврдило да ли се резултати препознавања који су прикупљени на овај начин могу прихватити као доказ у кривичном поступку, потребно је консултовати судску праксу, иако она у нашем правном систему не представља формални извор права. С обзиром на то да радња препознавања није у довољној мери нормирана, разматрање судске праксе је корисно ка путу разумевања процесних правила које је потребно применити како би начин њеног обављања могао бити оцењен као законит.

1.3. Начин презентовања линије за препознавање лица

Начин презентовања линије се у научној литератури сматра једном од варијабли система од значаја за препознавање лица, која може бити контролисана од стране органа поступка. Орган поступка може презентовати чланове линије на два начина: 1) симултано – сви чланови линије се показују (презумптивном) сведоку истовремено; и 2) секвенцијално – чланови линије се показују појединачно (узастопно), тј. један за другим. Иако је ово питање опсежно истраживано у научној литератури, не постоји консензус у погледу тога који начин презентовања чланова линије пружа најбоље могућности сведоку да разликује учиниоца од невиног осумњиченог (окривљеног), те се резултати спроведених истраживања не могу користити као довољно поуздана основа за формулисање стриктне препоруке да се усвоји један, наспрам другог начина презентације линије (McQuiston-Surrett, Malpass, & Tredoux, 2006: 162–164). Заправо, сваки од поменутих начина презентације чланова линије имају своје предности и недостатке.

Према важећим процесним одредбама, орган поступка у Републици Србији користи симултани начин презентације линије, који подразумева да се сви чланови линије показују истовремено, након чега се сведок изјашњава да ли је препознаје неко од показаних лица као учиниоца, а у случају потврдног одговора, указује на препознато лице (Mickes & Gronlund, 2017: 545). То се може закључити на основу језичког тумачења одредаба чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП које налажу да се лице које је предмет препознавања покаже лицу које обавља препознавање заједно са другим, њему непознатим лицима. Ово решење није неуобичајено, јер се симултани начин презентације чланова линије традиционално користи у већем броју држава, те је као такав и детерминисан у њиховим процесним законима. На пример, симултани начин презентације линије је на истоветан начин детерминисан у ЗКП Црне Горе (чл. 103, ст. 1 и чл. 115, ст. 1), ЗКП Мађарске (чл. 210, ст. 3), ЗКП Хрватске (чл. 301, ст. 4), ЗКП Италије (чл. 214, ст. 1), као и у ЗКП Словеније (чл. 242, ст. 1).

Предност симултане презентације линије се везује за то што омогућава сведоку да истовремено посматра све чланове, због чега је у могућности да процени које су то основне особине које деле сви чланови линије и да на основу тога усмери своју пажњу према особинама које су више дијагностичке, тј. на оне особине које не деле сви чланови линије (Wooten et al., 2020: 591). Сигурно је да ће овај начин презентације користити сведоку са којим се обавља лично препознавање, које се доминантно користи у Републици Србији (Tasić et al., 2022: 34). Разлог за то се тиче околности да се приликом обављања личног препознавања, чланови линије показују сведоку уживо, што је у складу са начином на који је сведок опазио и запамтио учиниоца током кривичног дела. То значи да је сведоку доступно више дијагностичких знакова који су потребни да донесе одлуку о препознавању, јер поред лица, може да посматра и телесну конституцију, покрете и гестове чланова линије (Rubínová et al., 2021: 167). Тим пре, неопходно је да линија буде формирана на одговарајући начин, тј. да буде сачињена од лица која одговарају опису учиниоца, како осумњичени (окривљени) не би представљао једино лице које се уклапа у тај опис, јер то може појачати тенденцију сведока да га изабере, иако је реч о невином лицу (Carlson, Gronlund, & Clark, 2008: 119).

Међутим, једна од критика која се упућује симултаном начину презентације у оквиру научне заједнице, везује се за то да подстиче сведоке да користе стратегију релативне процене сличности, тј. да упоређују чланове линије међусобно, бирајући оног који највише личи на учиниоца, што неће бити случај код секвенцијалног начина презентације линије (Valentine, Hughes, & Munro, 2009: 225). Када се чланови линије показују сведоку узастопно, тј. један за другим, сведок мора да се изјасни о томе да ли препознаје или не препознаје свако од показаних лица као учиниоца, пре него што му се покаже следећи члан линије. То значи да је сведок онемогућен да међусобно упоређује лица у линији,¹⁶⁹ већ свако лице директно пореди са својим сећањем о учиниоцу, што значи да користи процес апсолутне процене сличности (Clark et al., 2015: 180).

Заправо, ради се о томе да секвенцијални начин презентације линије омогућава сведоку да изабере одређено лице из линије зато што се то лице веома добро уклапа у његово сећање о учиниоцу, уместо да то чини због тога што оно представља много бољи избор, него било које друго лице у линији (Clark et al., 2011: 364).

¹⁶⁹ Ово може бити нарочито корисно у случајевима у којима је линија изузетно пристрасна према невином осумњиченом (окривљеном), јер би тада могао бити погрешно изабран због тога што највише одговара сведоковом опису учиниоца, у односу на све остале чланове у линији (Carlson et al., 2008: 119).

Поједини истраживачи сугеришу да секвенцијални начин презентације омогућава оптималнију проверу сведоковог сећања о учиниоцу, јер се исти подстиче да усвоји строжи критеријум за бирање неког лица из линије, због тога што мора да донесе појединачну одлуку у односу на сваког члана линије (одговор „да“ или „не“), те да тако доприноси смањењу стопе нетачних препознавања (Lindsay & Wells, 1985; Steblay et al., 2001; Wells et al., 2006).

Налаз да сведоци усвајају строжи (конзервативнији) одговор¹⁷⁰ у секвенцијалним линијама је генерално подржан, али га не треба поистовећивати са појмом дискриминабилности, тј. са способношћу сведока да тачно разликује кривце од невиних лица (Kaesler, Dunn, Ransom, & Semmler, 2020). Штавише, новија истраживања показују да секвенцијални начин презентације не побољшава дискриминабилност, тј. не доприноси значајно смањивању стопе погрешних препознавања, због чега се у овом смислу не може третирати као супериорнији од симултаног метода (Carlson et al., 2008; Gronlund, Carlson, Dailey, & Goodsell, 2009; Mickes, Flowe, & Wixted, 2012).

И поред ових недостатака, секвенцијални начин презентовања линије се користи у појединим државама, као што је Немачка, у којој се препознавање обавља тако да се сведоку показује осумњичени (окривљени), истовремено са низом других одговарајућих лица (чл. 18 Упутства за кривични поступак и поступак кажњавања новчаном казном Немачке). На основу језичке формулације ове одредбе, могао би се извести закључак да ће чланови линије бити показани истовремено (симултано), али то што иста упућује да се сведоку показује „низ“ ометача, заправо значи да ће сви чланови линије бити показани сведоку узастопно (секвенцијално), тј. један за другим. То ће се учинити чак и ако је сведок у међувремену препознао неко од претходно показаних лица (Tasić & Straub, 2020: 146).

Такође, иако се у већини држава у Сједињеним Америчким Државама примењује симултани метод, мањи број држава, као што је Њу Џерси, почео је са применом секвенцијалног начина презентације линије током последњих неколико деценија (Carlson et al., 2008: 119). Поред тога, овај начин презентовања линије се примењује у Уједињеном Краљевству, при чему се преваходно користе видео снимци, на којима је сваки члан линије представљен кроз низ ротирајућих снимака на којима се виде њихова лица (анфас и оба профила) до рамена. Сведоци морају да виде сва лица најмање два пута пре него што донесу одлуку и могу

¹⁷⁰ То значи да сведок заснива одлуку о препознавању на основу строжих критеријума, што практично значи да је мање склон томе да одабере неко лице из линије (Seale-Carlisle, Wetmore, Flowe, & Mickes, 2019: 414).

затражити да виде било које лице онолико пута колико желе пре тога (Кодекс Д, 2017: 38–39).

Међутим, у низу истраживања која су упоређивала учинак процедура које се користе у Сједињеним Америчким Државама и Уједињеном Краљевству, утврђено је да је секвенцијални начин презентације линије (који је саставни део процедуре у Уједињеном Краљевству), допринео мањој дискриминабилности у односу на симултани начин презентације линије (Seale-Carlisle & Mickes, 2016; Seale-Carlisle et al., 2019). Ови налази указују да нема довољно бенефита који оправдавају одбацавање симултаног начина презентације линије, ради усвајања секвенцијалног, који би били засновани на разлозима који се тичу примене строжег критеријума сведока приликом доношења одлуке о препознавању неког лица из линије.

Строжи (конзервативнији) одговор сведока, поред тога што доприноси смањењу нетачних препознавања, може допринети и смањењу тачних препознавања и то из разлога који нису у вези са тим што је сведок способнији да разликује кривце од невиних лица (разлози дискриминабилности), већ због тога што је мање вољан да изабере било које лице из линије (Meissner et al., 2005: 790–791). Ово може бити штетно када се стварни учинилац налази у линији, јер доводи до тога да сведок погрешно одбацује линију (Carlson et al., 2008: 127).

Из разлога што тренутно не постоје научно утемељени налази који доследно показују супериорност секвенцијалног над симултаним начином презентације линије, може се закључити да није потребно мењати или допунити важеће процесне одредбе ЗКП у овом правцу. Важеће решење је прикладно, јер јасно прописује да се лице које је предмет препознавања показује заједно (истовремено) са другим лицима, те се не може јавити било каква недоумица која проистиче из недовољно јасне језичке формулације у законском тексту.

Уколико орган поступка успостави одговарајућу контролу над свим варијаблама система које су претходно објашњене, а нарочито уколико се радњи препознавања лица излажу једино лица у погледу којих постоји довољно квалитетних доказа који говоре у прилог њихове кривице и то се чини на начин који их не издваја у односу на остале чланове линије, начин презентовања линије неће остваривати значајан утицај на тачност резултата препознавања.

1.4. Прикупљање изјаве о степену сигурности и документовање тока и исхода радње препознавања лица

У складу са научно заснованом препоруком, орган поступка треба да узме изјаву лица које је обавило препознавање о степену сигурности са којим је донело одлуку о препознавању. Ова препорука је инкорпорирана одредбом чл. 90, ст. 2 ЗКП, која прописује да ће се, након обављеног препознавања, од лица које је обавило препознавање затражити да изјави да ли одређено лице може да препозна са сигурношћу или са одређеним степеном вероватноће и да, у случају потврдног одговора, на препознато лице укаже. Законодавац користи појмове „сигурност“ и „вероватноћа“ да би изразио степен уверења лица које обавља препознавање. Према Илићу и др. (2012: 267) „сигурност представља већи степен уверења, док вероватноћа указује на мањи степен уверења, у којем основи који говоре у прилог препознавању претежу над онима који то доводе у питање.“

Када препознавање обавља (презумптивни) сведок, важно је документовати степен вероватноће са којим је препознао осумњиченог (окривљеног), јер ће суд узети у обзир и ову околност када оцењује да ли ће прихватити резултате препознавања као доказ или не. На ово указује и једна од пресуда Врховног суда Републике Србије, у којој је бранилац окривљеног, између осталог, оспоравао записник о препознавању лица, јер је у истом констатовано да је сведок препознао окривљеног са степеном вероватноће од 80%. Према налажењу суда: „Стоји чињеница да је приликом обављања радње препознавања сведок Г.Г. изјавио да окривљеног А.А. препознаје као учиниоца кривичног дела са 80% вероватноће, међутим, како је у конкретном случају радња препознавања извршена у свему по одредбама ЗКП, а оцена суда је да ли ће изведени доказ прихватити или не, не доводи у сумњу законитост извршене доказне радње“ (ВКС, Кзз. 1463/2018). То имплицира да исказан степен сигурности не утиче на законитост извршене радње препознавања, уколико је орган поступка документовао изјаву о том питању.

Критика која се може упутити формулацији из чл. 90, ст. 2 ЗКП, везује се за то што да законодавац прописује ову обавезу само када је исход радње препознавања позитивна одлука (презумптивног) сведока, тј. када је изабрао неко од лица која су му показана у линији. Чини се да законодавац није уважио то да исход ове радње може бити и одбацивање линије, које подразумева да сведок није изабрао ниједно лице из линије (Charman & Wells, 2007a: 223–224). Ово се може тумачити да орган поступка није дужан да документује исход

препознавања у том случају, што је погрешно, јер и ови одговори сведока имају информативну вредност: 1) одговор „не знам“ упућује на то да сведок нема довољно квалитетно сећање да изврши препознавање било ког лица из линије; 2) одговор „ниједно од показаних лица“ упућује на то да се у линији можда налази невини осумњичени (окривљени).

Даље, дискутабилно је и то да ли ће орган поступка документовати да је сведок изабрао неког од ометача или ће то једино учинити када је изабрао осумњиченог (окривљеног). Може се тумачити да се обавеза документовања односи искључиво на случајеве у којима је сведок позитивно препознао осумњиченог (окривљеног), јер законодавац пре ове обавезе прописује да се препознавање обавља, ако је потребно да се утврди да ли лице које обавља препознавање препознаје одређено лице, односно његове особине које је описао (чл. 90, ст. 1 ЗКП). Када је осумњичени (окривљени) предмет препознавања, радња препознавања се суштински увек спроводи са циљем да се утврди да ли је он заиста учинилац конкретног кривичног дела, који је претходно описан од стране сведока, због чега се може закључити да се обавеза документовања односи искључиво на случајеве у којима је извршено позитивно препознавање осумњиченог (окривљеног), али не и неког од ометача.

Заправо, претпоставка коју један осумњичени (окривљени) треба да испуни да би био постројен у линији је да поседује основне особине, које су сличне онима које су претходно описане да их је имао учинилац. У супротном, када његов физички изглед у великој мери одступа од описа учиниоца, упитна је сврсисходност обављања радње препознавања лица са сведоком (окривљеним) који је дао такав опис. Практично је могуће да је дат уопштен или некомплетан опис учиниоца, али се то не може изједначити са ситуацијом када се дати опис у великој мери разликује од физичког изгледа осумњиченог (окривљеног), тј. када он не поседује ниједну описану особину учиниоца или поседује само једну или две такве особине.¹⁷¹ У том случају, не би било оправдано обавити препознавање са таквим сведоком (окривљеним).

Законодавац би требало да пропише да се одлука лица које је обавило препознавање и његова изјава о степену сигурности узима увек када је радња препознавања обављена, неvezано за то

¹⁷¹ Нпр. сведок описује учиниоца као изразито високог мушкарца беле коже у двадесетим годинама, са црном косом и плавим очима, а осумњичени (окривљени) је мушкарац беле коже, висине 1.75 центиметара, у четрдесетим годинама, са црном косом и плавим очима. Наиме, иако осумњичени (окривљени) има исти пол, боју коже, исту или сличну боју косе и очију као лице које је претходно описано као учинилац, постоји непоклапање у погледу две битне особине које се сматрају информативним, а то су висина и старост.

какову је одлуку то лице донело. У случају (презумптивног) сведока као препознаваоца, чак и када је он позитивно препознао осумњиченог (окривљеног), орган поступка мора обазриво тумачити овај исход, јер је могуће да је реч о тачном препознавању, уколико су осумњичени (окривљени) и учинилац кривичног дела исто лице, или да се ради о нетачном препознавању, ако је осумњичени (окривљени) невин (Horry & Wright, 2008: 610). Тренутно, орган поступка располаже дискреционим правом у погледу тога да ли ће документовати било који други исход, осим оног који потврђује постављену претпоставку о томе да је осумњичени и учинилац кривичног дела поводом кога се спроводи препознавање.

Пропуштање да се документује било који исход, заједно са изјавом о степену сигурности, отвара простор за тумачење да са сведоком уопште није обављена радња препознавања, чиме се стварају могућности да се сведок „сачува“ и поново користи у наредном поступку препознавања, када се пронађе други осумњичени (окривљени). Тиме се занемарује чињеница да се ради о сведоку који је направио очигледну грешку, јер је изабрао неспорно невино лице (ометача), односно о сведоку који је изјавио да не може да препозна ниједно лице из линије, јер нема довољно добро сећање о учиниоцу (Stebly & Wells, 2020: 394).

Поред тога што орган поступка може неометано користити овог сведока у више различитих поступака препознавања, пропуштање сачињавања одговарајуће документације о извршеном препознавању отвара још једну могућност. Наиме, суд неће бити упознат са чињеницом да је сведок извршио позитивно препознавање из више покушаја, што свакако умањује његову веродостојност и утиче на оцену о прихватљивости резултата извршеног препознавања.

Недостатак у законском тескту постоји и у погледу метода који се користе за документовање тока и исхода радње препознавања лица. Једини доказ о извршеном препознавању је записник о препознавању, који није довољно информативан. Овај записник садржи следеће елементе: 1) подаци о кривичном делу поводом кога се предузима радња препознавања (чињенични и законски опис кривичног дела); 2) време и место где је обављена радња препознавања; 3) подаци о лицу које обавља препознавање (лични подаци, уз назнаку о природи повезаности тог лица са кривичним делом, тј. да ли је реч о оштећеном или очевицу); 4) опис учиниоца који је узет од лица које обавља препознавање; 5) укупан број лица која су чинила линију за препознавање и редни број под којим су били представљени у линији, као и опис њихових основних особина; 6) подаци и процесно својство лица која су присуствовала радњи препознавања – осумњичени (окривљени) и евентуално његов

бранилац, полицијски службеници и јавни тужилац; 7) одлука коју је донело лице које обавља препознавање и исказан степен сигурности, изражен у процентима од 0 до 100; и 8) потпис свих присутних лица, уз констатовање њихових примедби (Жарковић и др., 2018: 150).

Иако законодавац то није експлицитно прописао, у криминалистичкој пракси у Републици Србији се користи и фотографски метод за документовање тока радње препознавања лица, јер криминалистички техничар¹⁷² сачињава фотографију линије, тако да се на њој јасно виде сва лица у линији, њихове физичке особине, као и редни број под којим су представљени у линији. Међутим, пропуштање да се то учини неће утицати на законитост овог доказа. У прилог томе је и пресуда Врховног суда Републике Србије: „Одредбама чл. 90 и 100 ЗКП није прописано обавезно сачињавање фото-криминалистичке документације о доказној радњи препознавања, тако да, по оцени овога суда, чињеница што полиција, уз записник о препознавању лица, није доставила и фотографије које се односе на ту доказну радњу, наведени доказ не чине незаконитим“ (ВКС, Кзз бр. 749/2021).

То што орган поступка може користити фотографски метод не може надоместити предности метода видео и звучног снимања, које научна литература препоручује за документовање радње препознавања лица. Важећим процесним одредбама није детерминисана обавеза, па чак ни могућност аудио и визелног снимања тока препознавања. Занимљиво је то да је ЗКП из 2006. године прописивао могућност органа поступка да обави видео и звучно снимање тока препознавања, у случајевима када окривљени препознаје предмете који су у вези са кривичним делом или који могу бити доказ, као и обавезу да то учини, када се препознавање предмета обавља на месту где се предмети налазе.

Иако и ово правно решење има своје мањкавости, јер се везује само за случајеве када окривљени (не и сведок) обавља препознавање предмета (не и лица), као и за процену целисходности коју врши орган поступка, оно је значајно, јер прописује да снимак о току препознавања представља саставни део записника, који може бити коришћен као доказ на суду. Тренутно, орган поступка није обавезан да обави звучно или визуелно снимање тока

¹⁷² Криминалистички техничар је стручно лице форензичке струке које је запослено у подручним полицијским управама и полицијским станицама и има статус овлашћеног службеног лица полиције.

препознавања, што отвара могућности подношења жалби, заснованих на наводима који се односе на околности под којима је обављена радња препознавања.¹⁷³

Законодавац би требало да пропише примену метода визуелног и звучног снимања, којом се омогућава веродостојно документовање целокупног тока и исхода радње препознавања, укључујући: 1) субјекте који су јој присуствовали; 2) њихово вербално и невербално понашање; 3) изјаву сведока о опису учиниоца; и 4) изјаву сведока о одлуци коју је донео и степену сигурности са којом је донео ту одлуку.¹⁷⁴ Сачињавање видео и тонског записа омогућава увид у интеракцију која је постојала између сведока и администратора линије током препознавања (Wells at al, 1998: 21). Поменути интеракцију је битно забележити због тога што линијом може управљати полицијски службеник који зна идентитет осумњиченог (окривљеног) у линији, па је могуће да том приликом оствари утицај на сведока. Важеће процесне одредбе не детерминишу обавезу да поступак препознавања спроводи полицијски службеник који нема такво знање, због чега није реткост да га води управо такав полицијски службеник.¹⁷⁵ Такође, снимак тока препознавања може имати посебну вредност и када бранилац осумњиченог (окривљеног) није присуствовао извођењу радње препознавања. Поменути разлози подржавају становиште да је потребно прописати обавезу органа поступка да изврши визуелно и звучно снимање целокупног поступка препознавања, као што је то случај у појединим државама, као што су Енглеска и Велс (Valentine & Fitzgerald, 2015: 137).

Упоредно правном анализом важећих правних решења садржаних у процесним законима других држава, утврђено је да орган поступка увек има обавезу записничког документовања радње препознавања, уз сачињавање групне фотографије линије. Снимање тока препознавања је прописано као могућност којом орган поступка располаже или као обавезно поступање у сваком случају. На пример, црногорски законодавац прописује обавезу органа поступка да о току препознавања и изјавама лица које обавља препознавање састави записник и сачини заједнички фото-снимак лица која се препознају, док се аудио или аудио-визуелно снимање

¹⁷³ На главном претресу, сведок може исказивати знатно већи степен сигурности у односу на онај који је исказивао у време обављања препознавања у фази претходног поступка. На сведока могу утицати више варијабле – нпр. администратор линије му је можда потврдио да је изабрао „право“ лице (вербално или невербално), пре него што је од њега затражено да искаже степен сигурности, због тога што је уочио да код њега постоји доза несигурности. Оваква потврдна повратна информација може утицати на сведока да повећа степен сигурности да је осумњичени (окривљени) кога је препознао у линији заиста учинилац кривичног дела.

¹⁷⁴ Да би се веродостојно забележила целокупна интеракција између свих присутних лица током препознавања, потребно је користити више камера за снимање – нпр. у Енглеској се препознавање обавља у просторији која је опремљена са четири камере за снимање (Valentine & Fitzgerald, 2015: 137).

¹⁷⁵ Најчешће се ради о полицијском службенику који учествује у истрази конкретног кривичног дела поводом кога се обавља препознавање, због чега је упознат са идентитетом осумњиченог (окривљеног) у линији.

може извршити по потреби (чл. 103, чл. 4 и чл. 115, ст. 4 ЗКП ЦГ). Могућност аудио-визуелног снимања је на исти начин прописана и у ЗКП Мађарске, при чему се наводи да се предузима „ако је то могуће“ (чл. 213, чл. 4 ЗКП Мађарске).

Хрватски законодавац прописује да ће се о препознавању саставити записник и сачинити одговарајући снимак свих показаних лица (чл. 301, ст. 7 ЗКП Хрватске). Такође, постоји могућност да се ток препознавања аудио-визуелно снима, када се обавља путем одговарајућих техничких уређаја и програма, који омогућавају истовремено показивање фотографија или аудио-визуелних снимака, при чему је потребан пристанак лица које обавља препознавање (чл. 301, ст. 5 ЗКП Хрватске). Обавезно је да снимање обавља стручни помоћник (чл. 307, ст. 8 ЗКП Хрватске). Слично решење је садржано и у ЗКП Словеније, јер је орган поступка обавезан да сачини записник о радњи препознавања лица и да, уз записник, приложи групну фотографију свих виђених лица (чл. 242, ст. 4 ЗКП Словеније). Даље, прописује се да ће записник о препознавању лица и сви други доказни списи бити прочитани на главној расправи, ради утврђивања њиховог садржаја, а у дискрецији већа је да дозволи да се ови записи усмено сагледају, као и да се репродукују звучни или видео снимци тока препознавања (чл. 339, ст. 1 ЗКП Словеније). То имплицира да се ток препознавања може аудио-визуелно снимити. Према ЗКП Италије, орган поступка такође има обавезу да састави записник о току препознавања, у којем се наводе све методе које су коришћене том приликом, под претњом ништавости. Орган поступка може наложити да се препознавање забележи фото, видео или било којим другим уређајем или поступком (чл. 214, ст. 3 ЗКП Италије).

Немачки законодавац такође уважава да је радња препознавања лица јединствена и непоновљива, те да је потребно сачинити одговарајућу документацију, како би се створила основа за доказе који ће касније бити презентовани на суду (Tasić & Straub, 2020: 150). У том смислу, ЗКП Немачке детаљно уређује документовање поступка препознавања и његових резултата, при чему важе иста правила као и за испитивање сведока. Ток радње препознавања се може снимати аудио-визуелним средствима, ако је то потребно ради заштите интереса лица која нису навршила 18 година, а која су оштећена кривичним делом или ако постоји бојазан да се сведок неће моћи испитати на главном претресу, а снимак је потребан за утврђивање истине (чл. 58а, ст. 1 ЗКП Немачке). Снимак се може користити само у сврхе кривичног гоњења. Копије снимака се морају учинити доступним свим лицима која су

овлашћена да изврше увид у списе предмета, те се не смеју умножавати или уступити трећим лицима. Копије снимака је потребно предати тужилаштву, чим престане оправдани интерес за њихово даље коришћење (чл. 58а, ст. 2 ЗКП Немачке). Сведок даје сагласност да се копије снимака уступе, па ће лица која су овлашћена за увид у акте добити само писани запис снимка, али не и копију снимка, уколико сведок није дао сагласност за уступање копије.

Поред тога, пропис који допуњује ЗКП Немачке прописује да ће се о свим појединостима радње препознавања лица саставити записник (чл. 18 Упутства за кривични поступак и поступак кажњавања новчаном казном Немачке).

Утврђени недостаци у законском тексту у Републици Србији би требало да буду отклоњени, у правцу прописивања обавезе органа поступка да документује ток радње препознавања лица и њен исход, састављањем записника у сваком случају у којем је та радња предузета (невезано за врсту одлуке лица које обавља препознавање). Такође, процесне одредбе треба допунити, прописивањем обавезе органа поступка да сачини фотографију свих чланова линије и да обави аудио-визуелно снимање радње препознавања. У ери технолошког напретка, ову важну научно засновану препоруку је релативно једноставно усвојити и применити, што би допринело разјашњавању поступка препознавања у целости, уз веродостојно документовање понашања свих лица која су у томе учествовала.

2. Препознавање на основу фотографије

За разлику од личног препознавања, које захтева физичко присуство свих чланова линије, препознавање на основу фотографија се лакше припрема и обавља. Потребно је само прибавити одговарајућу фотографију осумњиченог (окривљеног), уз избор фотографија одговарајућих ометача из доступних евиденција. Међутим, све поменуте предности описане код личног препознавања, могу се сматрати недостацима препознавања на основу фотографија. С једне стране, ограничења се тичу чињенице да се (презумптивном) сведоку показују лица која су пасивна и статична, тј. представљена су дводимензионално (Fitzgerald et al., 2018: 307). Такође, сведок може да посматра само оне дијагностичке знакове чланова линије који се налазе у пределу од главе до рамена (Rubínová et al., 2021: 167).

С друге стране, разлози практичности, али и непостојање конкретних научних налаза који подржавају претпоставку о супериорности коришћења физичке линије у сврхе препознавања, допринели су томе да примена фото-линија постане општеприхваћени поступак који се

користи у сврхе обављања препознавања. Препознавање на основу фотографија се примењује у великом броју држава, а нарочито у Сједињеним Америчким Државама, где 94.1% полицијских агенција користе фото-линије у сврху обављања препознавања лица (Police Executive Research Forum, 2013: 8). Један од разлога за овако распрострањену употребу фото-линија се тиче чињенице да поједина национална законодавства нису прописала обавезно присуство браниоца у том случају, за разлику од препознавања из физичке линије (Clark et al, 2015: 180).

Анализом важећих процесних одредаба, може се извести закључак да је препознавање на основу фотографија условног (супсидијарног) карактера, тј. да се примењује ако лице које је предмет препознавања „није доступно“ (чл. 90, ст. 3 ЗКП). Поменута формулација ствара недоумицу у тумачењу стандарда доступности лица које је предмет препознавања, јер имплицитно упућује на то да орган поступка не може да обави препознавање на основу фотографија, ако му је лице које је предмет препознавања доступно, већ је обавезан да обави лично препознавање, тј. да га построји у физичкој линији. У циљу разјашњавања овог стандарда, потребно је утврдити значење речи „доступан“ у српском језику. Према Речнику српскога језика Матице Српске (2011: 296), доступан означава онога: 1) до којег се може допрети, коме се може прићи, који је присутан; 2) до којег се може допрети видом или слухом, који је видљив, уочљив; и 3) који се може добити, добавити, употребити, који је на располагању. Супротно томе, онај који није доступан се дефинише као „онај коме се не може прићи, који је неприступачан, који не стоји на располагању“ (Матица Српска, 2011: 797).

Уколико се ово значење речи примени у контексту поменуте законске формулације, може се извести закључак да се препознавање на основу фотографија, у случају када је осумњичени (окривљени) предмет препознавања, обавља само ако он није приступачан, тј. не стоји на располагању органу поступка ради употребе у ове сврхе. Због тога што орган поступка не располаже осумњиченим (окривљеним) да би га постројио у физичкој линији, може користити расположиву алтернативу, а то је да прибави његову фотографију и формира фото-линију. Тада би наступила обавеза да се препознавање на основу фотографија обави уз поштовање свих правила која важе за лично препознавање (чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП). Фотографија осумњиченог (окривљеног) ће се показати лицу које обавља препознавање, заједно са фотографијама других, њему непознатих лица чије су основне особине сличне онима какве је описао. Под претпоставком да су сва правила испоштована, позитивна

препознавања прибављена применом поступка постројавања у фото-линији имају исти доказни значај, као и она која су прибављена у физичкој линији (Tasić et al., 2022: 34).

Стога, законодавац би требао да користи прикладнију формулацију, која може гласити: „Препознавање на основу фотографија ће се обавити, ако није могуће обавити лично препознавање или би то било скопчано са знатним одуговлачењем или другим потешкоћама.“ Отклањањем овог недостатка, органу поступка би недвосмислено било омогућено да законито обави препознавање на основу фотографија, кад год за то постоје оправдани разлози, невезано за то што је осумњичени (окривљени), као лице које је предмет препознавања, доступан.

Поменути приступ је применио мађарски законодавац, јер је прописао да ће се лицу које обавља препознавање показати осумњичени (окривљени) путем фотографије, звука или аудио-визуелног снимка, ако није доступна друга опција (чл. 210, ст. 1 ЗКП Мађарске). Италијански законодавац такође не детерминише посебан услов за обављање ове врсте препознавања у истрази, већ прописује да се лица или њихова фотографија могу показати лицу које треба да обави препознавање (чл. 361, ст. 2 ЗКП Италије). ЗКП Хрватске прописује да се препознавање може спровести и путем одговарајућих техничких уређаја и програма, који омогућавају истовремено приказивање фотографија или аудио-визуелних снимака (чл. 301, ст. 5 ЗКП Хрватске). Занимљиво је да је за ово потребно прибавити пристанак лица које обавља препознавање, а не лица које је предмет препознавања.

Постоји више разлога који оправдавају да се препознавање на основу фотографија не треба условљавати (не)доступношћу лица које је предмет препознавања (најпре осумњиченог, односно окривљеног). Први разлог се тиче већ описаних проблема у проналажењу и обезбеђивању присуства одговарајућих ометача.¹⁷⁶ Припремне радње могу проузроковати знатно одуговлачење у обављању личног препознавања, а упитно је да ли би линија била правична у односу на осумњиченог (окривљеног). Други разлог је везан за (презумптивне)

¹⁷⁶ Ометаче је нарочито тешко пронаћи у случајевима: 1) када постоји више (презумптивних) сведока, који дају различите описе учиниоца; 2) када се сам осумњичени (окривљени) не уклапа у опис учиниоца или има јединствене особине које није лако пронаћи код ометача – нпр. младеж или припадност одређеној расној или етничкој групи (Wells, 2006: 624). Проналажење одговарајућих ометача би било отежано и када би осумњичени (окривљени) био лице са видљивим инвалидитетом (нпр. ампутирана му је нога или рука). У том случају, орган поступка би морао формирати фото-линију која показује чланове линије од главе до рамена, како се осумњичени (окривљени) не би истицао на основу тог инвалидитета.

сведоке, који би могли осетити висок ниво анксиозности и нелагоде да приступе личном препознавању, јер се оно обавља уживо.

О томе говори и једно од истраживања у којем је учесницима била показана прво физичка линија, а затим линија сачињена од видео снимака. Више од 75% учесника, којима је прво показана физичка линија, изјавили су да је то учинило да се осећају анксиозним, док је 68% учесника изјавило да би радије обавили препознавање на основу видео снимака. На крају, када су сви учесници упитани да се изјасне која линија је била стреснија за њих, преко 70% учесника је изјавило да је то физичка линија (Brace, Pike, Kemp, & Turner, 2009: 190–191).

Трећи разлог је тај што осумњичени (окривљени) може одбити да учествује у личном препознавању, па орган поступка не располаже делотворним механизмима да га са њим (Brooks, 1983: 156). Чак и када би законски текст предвиђао одређену процесну претпоставку која допушта примену неке врсте принуде према осумњиченом (окривљеном) у овом смислу, то не би могло да га спречи да омета ток препознавања изражавањем реметилачког понашања у физичкој линији. Једна од могућности која стоји на располагању органу поступка би била та да се осумњичени (окривљени) упозори да препознавање може бити обављено и на основу његове фотографије, али би овакво упозорење било смислено једино када је то могуће учинити независно од његове физичке доступности (Brooks, 1983: 117).

Низ подржавајућих аргумената јасно указују да препознавање на основу фотографија треба да буде могућност коју орган поступка може да користи кад год процењује да се лично препознавање не може обавити или да би то било несврхисходно. Поједине државе су уочиле да поменути разлози узрокују немогућност да се радња препознавања обави у великом броју случајева (нпр. Енглеска и Велс). Према подацима који су прикупљени из 14 полицијских агенција у Енглеској, само 7% свих заказаних личних препознавања је отказано због проблема да се пронађе одговарајући број ометача или због тога што је било тешко пронаћи ометаче одговарајућег изгледа. Знатно већи број препознавања (око 41%), било је отказано због неуспеха да се обезбеди присуство сведока или њиховог одбијања да обави препознавање. Као најзаступљенији су се показали проблеми везани за осумњиченог (окривљеног), због којих је отказано више од половине личних препознавања (Pike, Brace, & Kупан, 2002: 4–5). Поменути узроци отказивања препознавања су допринели напуштању коришћења личног препознавања, које подразумева употребу физичких линија, које је замењено видео препознавањем, односно парадама са видео снимцима, што је довело до

значајног смањења стопе отказивања радње препознавања – са 52% на 5.1% (Pike, Brace, & Kupan, 2002: 5).

Српски законодавац није детаљније прописао начин обављања препознавања на основу фотографија, већ је упутио на то да је потребно поштовати сва правила која важе за лично препознавање. На основу тога се може закључити да се ова врста препознавања обавља у предистражном поступку и истрази, и то у присуству јавног тужиоца. Начелно, сведоку или окривљеном ће се показати фотографија осумњиченог (окривљеног), заједно са фотографијама ометача у службеним просторијама полиције или тужилаштва. Препорука је да се у те сврхе користи фотографија која што верније приказује изглед осумњиченог¹⁷⁷ (Wells et al., 2020). Уколико орган поступка не располаже фотографијом осумњиченог или му је доступна једино фотографија на којој његов изглед није веродостојно представљен, треба размотрити могућност његове форензичке регистрације. Такве фотографије се могу сачинити на основу наредбе јавног тужиоца или суда, сходно томе да је регистрација потребна ради утврђивања чињеница у поступку (чл. 140, ст. 1 и 3 ЗКП). То ће учинити стручна лица форензичке струке која су запослена у подручним полицијским управама и полицијским станицама, уносом у одговарајући систем за аутоматску обраду података (чл. 3, ст. 1 Правилника о криминалистичко-форензичкој регистрацији, узимању узорака и криминалистичко-форензичким вештачењима и анализама, „Службени гласник РС“, бр. 54/2017).

Полиција може да користи поменуто фотографију осумњиченог (окривљеног), без обзира на његов пристанак, а може одабрати и низ фотографија других форензички регистрованих лица, претраживањем кроз систем за аутоматску обраду података, уместо да тражи ометаче на улици или у сопственим редовима. Сходно томе да полицији стоји на располагању евиденција која садржи велики број фотографија, формирање фото-линије неће бити скопчано са одуговлачењем, нити са другим потешкоћама које се јављају у припреми физичке линије (Clark et al., 2015: 180). Такође, у фото-линији није потребно контролисати понашање чланова линије, па сведок не може да опажа и евентуално прати бихевиоралне знакове који га усмеравају ка одређеном лицу у линији. Међутим, не треба занемарити да непримерени утицаји могу долазити из других извора – нпр. администратор линије који

¹⁷⁷ Штавише, околност да је код осумњиченог (окривљеног) наступила значајна промена физичког изгледа, представља легитиман разлог да се препознавање обави на основу његове фотографије и то оне на којој је његов изглед приближан изгледу који је имао у време извршења кривичног дела (Brooks, 1983: 156).

сведоку показује фото-линију би га могао усмерити ка фотографији осумњиченог,¹⁷⁸ али је овај утицај могуће елиминисати обезбеђивањем да администратор линије не зна на којој је фотографији осумњичени представљен (Wells, 2006: 628).

У погледу особина које морају имати ометачи, важи основно правило као и код личног препознавања – они треба да буду непознати сведоку и да имају основне особине сличне онима какве је сведок претходно описао да их је имао учинилац. Постоји неколико препорука у погледу карактеристика фотографија које би требало користити у ову сврху: 1) то треба да буду фотографије доброг квалитета и у боји, јер су на њима чланови линије реалније представљени; 2) ометачи на фотографијама треба да буду представљени у сличним позама и са приближно истим изразима лица, под истим углом, користећи исти степен фокуса (Brooks, 1983: 166). Ове препоруке треба применити због тога што карактеристике фотографије (нпр. позадина, величина, боја, осветљеност, извор и др.), могу да учине да се осумњичени (окривљени) издваја у односу на ометаче. Некада их није потребно ни отклањати – нпр. ако све фотографије имају различите позадине, онда се осумњичени (окривљени) не би издвајао у односу на ометаче (Wells et al., 2020: 19). Уколико је то потребно, већину поменутих пристрасности је могуће отклонити коришћењем модерних софтвера за уређивање фотографија (Bjelovuk, Kesić, & Tasić, 2020).

Пристрасности у линији често проистичу из извора фотографије, што значи да све фотографије морају бити изабране из једне евиденције, уз избегавање коришћења оних које су доступне на друштвеним мрежама или интернету,¹⁷⁹ на којима су лица представљена у различитим позама и у различитим контекстима (Wells et al., 2020: 19). Ако се користи фотографија осумњиченог (окривљеног) која је начињена у склопу форензичке регистрације, потребно је изабрати фотографије ометача из исте евиденције, без обзира на то што се већи број фотографија може прибавити и из других полицијских евиденција (нпр. из евиденције личних карата). Поред извора фотографије, битно је проверити и да ли је на фотографијама

¹⁷⁸ То што администратор зна идентитет осумњиченог у фото-линији и остварује висок ниво контакта са сведоком, може резултирати појачаном тенденцијом сведока да изабере фотографију осумњиченог, који може бити и невин (Haw, & Fisher, 2004: 1110). Пажња сведока се може усмерити ка фотографији осумњиченог на више начина: 1) вербалним изражавањем администратора; и 2) невербалним изражавањем – нпр. у тренутку када сведок дође до фотографије осумњиченог, администратор линије поставља и задржава прст на тој фотографији, осмехује се, потврдно клима главом и сл. (Phillips et al., 1999: 941).

¹⁷⁹ Када је лице очигледно учинило јавно доступним своју фотографију на тај начин што је исту објавило на друштвеним мрежама (нпр. „Фејсбук“, „Инстаграм“ и др.), уз коришћење опције да је такав податак доступан свима (а не само ограниченом кругу лица, тј. „пријатељима“), обрада ове фотографије је допуштена без посебне сагласности (Андонов & Прља, 2020: 177). Да би се поменуте фотографије користиле у сврхе препознавања не би било потребно прибавити посебну сагласност лица на која се фотографије односе.

видљив датум када су начињене – нпр. датум на фотографији осумњиченог (окривљеног) информише сведока о томе да је сачињена неколико дана пре обављања радње препознавања, док датуми на осталим фотографијама указују да су та лица фотографисана у ранијим годинама (Brooks, 1983: 160).

Начелно, највећи број фотографија се може прибавити из евиденције личних карата, јер постоји дужност свих држављана Републике Србије, који су старији од 16 година живота и који имају пребивалиште на територији Републике Србије да имају личну карту (чл. 3 Закона о личној карти, „Службени гласник РС“, бр. 62/2006, 36/2011 и 53/2021). Фотографија, отисци прстију и потпис лица коме се издаје лична карта представљају биометријске податке који се узимају помоћу одговарајућих техничких средстава, након чега се преводе у електронски облик (чл. 20 Правилника о личној карти, 11/2007-29, 9/2008-20, 85/2014-86, 112/2017-113 (УС)).

То значи да ће полиција имати приступ фотографијама грађана којима је издата лична карта, једноставним претраживањем кроз систем за аутоматску обраду података. Такве фотографије могу бити корисне за примену у фото-линији, због тога што би омогућиле да осумњичени (окривљени) и ометачи буду представљени на фотографијама високог квалитета, исте величине и позадине, које јасно приказују лице које гледа директно у камеру, без осмеха, гримаса и др.¹⁸⁰ (чл. 21, ст. 2 Правилника о личној карти). Дакле, поменуте фотографије испуњавају све услове који се препоручују за фотографије које би требало користити у сврху обављања препознавања.

Коришћење поменутих фотографија у сврхе обављања препознавања лица је дискутабилна из више разлога. Први је тај што Закон о заштити података о личности („Службени гласник РС“, бр. 87/2018) одређује фотографију као биометријски податак,¹⁸¹ исто као и отисак

¹⁸⁰ Према чл. 21, ст. 2 Правилника о личној карти, фотографија мора да испуњава одређене услове, и то: 1) да има величину 50x50 милиметра; 2) да 70–80% фотографије заузима лице; 3) да је оштра и јасна, високог квалитета, без мрља и огреботина; 4) да лице гледа директно у камеру и да се јасно виде обе ивице лица, без осмеха и гримаса, са затвореним устима; 5) да приказује природну боју коже; 6) да очи буду отворене и јасно видљиве (без косе преко очију); 7) да имају једнобојну сиву позадина; 8) за лице са наочарима: очи морају бити јасно видљиве, рам не сме да заклања било који део ока, без рефлексије; 9) на фотографији не смеју да се виде друге особе, делови намештаја или други предмети.

¹⁸¹ Биометријски податак је податак о личности добијен посебном техничком обрадом у вези са физичким обележјима, физиолошким обележјима или обележјима понашања физичког лица, који омогућава или потврђује јединствену идентификацију тог лица, као што је слика његовог лица или његови дактилоскопски подаци (чл. 4, ст. 1, т. 15 Закона о заштити података о личности).

кажипрста,¹⁸² који је добијен посебном техничком обрадом у вези са физичким обележјима грађана, који омогућава или потврђује јединствену идентификацију тог лица (чл. 4, ст. 1, т. 15 Закона о заштити података о личности). Узимање фотографије од грађана се врши дигиталном камером или скенирањем фотографије коју грађанин прилаже уз захтев за издавање личне карте и превођењем тог податка у електронски облик (чл. 20 и 21 Правилника о личној карти). Ово недвосмислено указује да је реч о податку добијеном посебном техничком обрадом у вези са физичким обележјима грађана. Даље, овај биометријски податак представља врсту податка о личности,¹⁸³ јер се фотографија неког лица третира као једна од ознака његовог физичког идентитета, из разлога што су на њој представљена физичка обележја тог лица (чл. 4, ст. 1, т. 1 Закона о заштити података о личности).

По правилу, сврха прикупљања фотографије, као податка о личности, мора бити конкретно одређена, оправдана и законита, те се даље обрађивање овог податка не може вршити на начин који није у складу са том сврхом (чл. 5, ст. 1, т. 2 Закона о заштити података о личности). У конкретном случају, узимање фотографије од грађана се врши у сврхе издавања личног документа (личне карте), па би преузимање такве фотографије и њено коришћење у сврху обављања препознавања лица свакако представљало обрађивање¹⁸⁴ тог податка. У том смислу, орган поступка би морао да предузме низ радњи, које у смислу Закона о заштити података, представљају обраду података и то:

- 1) Да изврши претраживање јединственог информационог система (ЈИС) полиције и да одабере одговарајуће фотографије грађана, поређењем њихових физичких обележја са обележјима које је сведок описао да их је имао учинилац кривичног дела;

¹⁸² Отисак кажипрста грађана, као биометријски податак који је садржан у евиденцијама о личним картама, може бити од користи за истражне сврхе – нпр. када су на месту извршења кривичног дела пронађени трагови папиларних линија кажипрста непознатог учиниоца, полиција ће покушати да утврди идентитет лица од ког потичу, упоређивањем ових спорних трагова са неспорним отисцима прстију познатих учинилаца прикупљених форензичком регистрацијом, који су похрањени у евиденцији „АФИС“. Иако је могуће да непознато лице које је оставило трагове, а за које се сумња да је учинилац, није претходно форензички регистровано (па се и отисци његових прстију не налазе у евиденцији „АФИС“), не постоји законски основ да орган поступка обрађује отиске кажипрста грађана садржаних у евиденцији личних карата на овај начин, јер исти нису прикупљени у истражне сврхе.

¹⁸³ Податак о личности је сваки податак који се односи на физичко лице чији је идентитет одређен или одредив, непосредно или посредно, посебно на основу ознаке идентитета, као што је име и идентификациони број, података о локацији, идентификатора у електронским комуникационим мрежама или једног, односно више обележја његовог физичког, физиолошког, генетског, менталног, економског, културног и друштвеног идентитета (чл. 4, ст. 1, т. 1 Закона о заштити података о личности).

¹⁸⁴ То је свака радња или скуп радњи које се врше аутоматизовано или неаутоматизовано са подацима о личности или њиховим скуповима, као што су: прикупљање, бележење, разврставање, груписање, односно структурисање, похрањивање, уподобљавање или мењање, откривање, увид, употреба, откривање преносом, односно достављање, умножавање, ширење или на други начин чињење доступним, упоређивање, ограничавање, брисање или уништавање (чл. 4, ст. 1, т. 3 Закона о заштити података о личности).

- 2) Да преузме изабране фотографије са поменутог система и изврши њихово похрањивање на одговарајућем носачу информација (нпр. на рачунару);
- 3) Да групише те исте фотографије, заједно са фотографијом осумњиченог (окривљеног), ради формирања фото-линије;
- 4) Да фотографије измени, додељивањем редног броја свакој фотографији (од 1 до 5), како би их уподобио за сврхе коришћења у фото-линији;
- 5) Да фотографије евентуално умножи, тј. да их одштампа у боји;¹⁸⁵
- 6) Да учини доступним фотографије сведоку, који ће упоређивати физичка обележја лица на које се фотографије односе са његовим сећањем о обележјима учиниоца;
- 7) Да фиксира фото-линију, тј. да је фотографише на начин који омогућава да се јасно виде сви чланови линије који су били показани сведоку;
- 8) Да достави фотографију на којој је приказана фото-линија надлежном јавном тужиоцу и суду, који ће их третирати као прилог записнику о препознавању лица.

Може се извести закључак да законодавац није имао интенцију да се фотографије грађана, прикупљене у сврху издавања личних докумената, обрађују у истражне сврхе, што би се морало учинити да би се поменуте фотографије користиле ради обављања радње препознавања лица. Закон о заштити података о личности у чл. 6, ст. 1 и 2 предвиђа изузетне случајеве у којима се овакав податак може обрађивати и у друге сврхе, које су различите од сврхе за коју је податак прикупљен. Међутим, законодавац је експлицитно прописао да обрада коју врше надлежни органи у сврхе спречавања, истраге и откривања кривичних дела, гоњења учинилаца кривичних дела или извршења кривичних санкција не представља такав изузетан случај (чл. 6, ст. 3 Закона о заштити података о личности). То значи да чак и информисани, добровољни и недвосмислени пристанак грађана да се њихова фотографија користи у сврхе обављања радње препознавања, не би био релевантан као законски основ за њихово коришћење у истражне сврхе.

Овакво решење је дискутабилно, из разлога што је могуће обезбедити пристанак грађана за њихово лично учешће у препознавању које се обавља на основу физичке линије, али не и пристанак да се њихове фотографије, садржане у једној од званичних евиденција полиције, користе у препознавању које се обавља на основу фото-линије. Томе треба додати и

¹⁸⁵ Орган поступка не мора да одштампа фотографије, довољно је да их групише и сачини фото-колаж, који ће преместити или ископирати, а затим налепити у изворном облику у некој од расположивих апликација на рачунару које омогућавају да се фотографије презентују на слајдовима (нпр. може да користи софтвер за презентације апликације „Microsoft PowerPoint“).

чињеницу да грађани у конкретној радњи имају улогу ометача, односно да представљају неспорно невина лица (немају својство осумњиченог, односно окривљеног), те нису изложена ризику да према њима наступе било какве штетне последице, чак и ако лице које обавља препознавање изабере фотографију на којој су они представљени. Штавише, обављање препознавања на основу фотографија не захтева да грађани буду лично присутни, тј. да стоје у истој линији са осумњиченим (окривљеним), чиме се спречава неугодност коју би грађани могли осећати због тога што су у његовој близини (Brooks, 1983: 103).

Додатна нелогичност постоји због тога што орган поступка може да неометано и законски користи фотографије грађана које су учинили јавно доступним ширем кругу лица, али не може да користи званичну евиденцију којом располаже у складу са законом¹⁸⁶ (чл. 31 Закона о евиденцијама и обради података у области унутрашњих послова, „Службени гласник РС“, бр. 24/2018). Фотографије које су грађани учинили јавно доступним неодређеном кругу лица (нпр. на друштвеним мрежама) неретко не задовољавају критеријуме фотографија које би требало да се користе за сврхе препознавања лица из разлога што би ометачи на њима били приказани у различитим позама и контекстима, као и са различитим изразима лица. С обзиром на то да ће орган поступка у поступку препознавања користити фотографију осумњиченог (окривљеног), чији је извор управо евиденција полиције („АФИС“), његова фотографија се може издвајати у односу на фотографије ометача, што би могло усмерити сведока да изабере његову фотографију.

Хипотетички, орган поступка може да дође до фотографија грађана за сврхе њиховог коришћења у обављању радње препознавања на други начин – да пронађе грађане и замоли их да дођу у службене просторије полиције, где би исти били фотографисани у специјализованој просторији, сличној оној у којој се узимају фотографије осумњиченог (окривљеног) у склопу форензичке регистрације.¹⁸⁷ Као и код личног препознавања, одазивање грађана на овакву молбу полиције, било би условљено њиховом добром вољом. Када би грађани пристали на то да се фотографишу у сврхе обављања радње препознавања

¹⁸⁶ Реч је о евиденцији у области издавања исправа, у оквиру које је прописано да полиција, у сврху издавања личних докумената (личне карте, путне исправе, уверења о пребивалишту и боравишту, легитимације о избеглим и прогнаним лицима, возачке дозволе, одређивање јединственог матичног броја грађанина, као и решавања по захтеву за пријем и престанак држављанства), води евиденције у којима обрађује податке о личности лица која подnose захтев, укључујући фотографије тог лица (чл. 31, ст. 1, т. 1 Закона о евиденцијама и обради података у области унутрашњих послова).

¹⁸⁷ Ово би било нужно учинити, како би се обезбедила истоветност у карактеристикама фотографија ометача са фотографијом осумњиченог (окривљеног).

лица, тај податак би био прикупљен у складу са истражном сврхом, те би даље обрађивање фотографија, као података о личности, било у складу са сврхом њиховог прикупљања. Међутим, тиме би се изгубило једно важно својство препознавања на основу фотографија, а то је се њиме спречава одуговлачење и улагање додатних ресурса, због чега је разумније прописати дужност грађана да учествују у радњи препознавања, било лично, уступањем њихових фотографија из евиденције полиције или на други начин.¹⁸⁸

Термин „уступање фотографије“ би био прикладан, јер начелно мора постојати дужност органа поступка да информише грађане о сврси обраде њихових фотографија садржаних у званичној евиденцији полиције, укључујући њихово детаљно упознавање са улогом ометача, коју би имали у радњи препознавања. То би било у складу са актуелним поступањем органа поступка приликом обављања личног препознавања, које подразумева претходно информисање грађана о томе да је за његово обављање потребно њихово лично присуство у линији. Пожељно је да се грађанин, свестан своје моралне дужности да помогне органу поступка у обављању службених радњи, одазове позиву тог органа и да добровољно, одређено, информисано и недвосмислено изрази вољу којом би он лично, изјавом или јасном потврдном радњом дао пристанак за обраду његове фотографије садржане у поменутој евиденцији полиције.¹⁸⁹ Међутим, добијање добровољног пристанка грађана у овом случају је скопчано са потешкоћама, о којима је већ било речи, те би се оваквим правним решењем омогућило да орган поступка неометано и законито прибави фотографију грађана из поменуте евиденције полиције у сврхе обављања радње препознавања лица.

Стога, постоји низ оправданих разлога за успостављање законског основа за коришћење фотографија грађана садржаних у званичној евиденцији полиције, од којих се нарочито истиче то да се на тај начин обезбеђује формирање правичне фото-линије. У том случају, остварује се основна претпоставка да се осумњичени (окривљени) не истиче у односу на остале чланове линије, због појединости које могу да привуку посебну пажњу сведока, а које проистичу из карактеристика фотографија (Wells et al., 1998: 23). Уосталом, формирање правичне линије је један од најважнијих предуслова за прикупљање објективних и

¹⁸⁸ Нпр. грађанин може да изабере да лично приступи службеним просторијама полиције ради фотографисања у сврхе препознавања. Дужност грађана да учествују у радњи препознавања и „на други начин“, могла би обухватити случајеве обављања препознавања на основу гласа, јер би и оно захтевало обезбеђивање узорака гласова ометача.

¹⁸⁹ Реч је о пристанку који је потребно прибавити од лица на које се подаци о личности односе, у смислу одредаба чл. 4, ст. 1, т. 12 Закона о заштити података о личности.

квалитетних доказа на основу препознавања лица (Mickes & Gronlund, 2017: 545). Све док се таква дужност не пропише, орган поступка ће бити приморан да проналази и врши даљи избор фотографија ометача које су садржане у једној мање обимној евиденцији полиције („АФИС“). То су фотографије које су узете од лица у склопу њихове форензичке регистрације, што значи да су прикупљене у истражне сврхе. Сходно томе да њихово прикупљање није условљено пристанком лица на које се односе, у смислу Закона о заштити личности представљају податке о личности које је могуће даље обрађивати у посебне сврхе, тј. у сврхе спречавања, истраге и откривања кривичних дела, гоњења учинилаца кривичних дела или извршења кривичних санкција (чл. 6, ст. 3 Закона о заштити личности).

На крају, када је орган поступка формирао фото-линију, показаће је лицу које обавља препознавање, након чега ће се затражити да се изјасни да ли може неко лице да препозна са сигурношћу или са одређеним степеном вероватноће и да, у случају потврдног одговора, укаже на фотографију тог лица (чл. 90, ст. 2 ЗКП). Иако то није експлицитно прописано, у пракси ће криминалистички техничар фиксирати фото-линију, тј. сачиниће фотографију ове линије, тако да се сви чланови добро виде. Ова фотографија ће бити приложена уз записник о препознавању и биће достављена јавном тужиоцу, заједно са кривичном пријавом против осумњиченог.

2.1. Употреба фото-албума регистрованих учинилаца кривичних дела

Коришћење фотографија ради обављања радње препознавања лица у Републици Србији је важно размотрити и у контексту примене још једног поступка, који подразумева да се сведоку показују фотографије различитих лица које су садржане у фото-албуму регистрованих учинилаца кривичних дела (Fitzgerald et al., 2018: 308). Полиција често креира овакве фото-албуме, у којима су познати учиниоци категорисани према врсти кривичних дела. Уколико је поменута оперативна евиденција правовремено ажурирана, може бити изузетно корисна за откривање непознатог учиниоца конкретног кривичног дела. Иако се класични фото-албум дуго користио у полицији, информациони развој је допринео томе да се њихова употреба напусти, јер су сада полицијски службеници у могућности да претраже и пронађу фотографију сваког познатог учиниоца, начињену током њихове форензичке регистрације,¹⁹⁰ при чему то могу учинити једноставним претраживањем кроз јединствени

¹⁹⁰ Реч је о тзв. сињалетичким фотографијама, које приказују лице у три позиције: десни профил, анфас и леви полупрофил (Бјеловук, 2022).

информациони систем полиције – тзв. „АФИС“ (Жарковић & Ивановић, 2020: 94). Ове фотографије се ажурирају ако је прошло пет година од последње регистрације учиниоца, а увек је могуће сачинити и нове фотографије, када је дошло до значајне промене личног описа форензички регистрованог лица.

Међутим, потребно је разликовати ову оперативно-тактичку радњу од поступка постројавања, који се формално користи ради прикупљања доказа на основу препознавања лица. Када полиција показује (презумптивном) сведоку фото-албум регистрованих учинилаца, реч је о лицима у погледу којих не постоје конкретни основи сумње да су учинили кривично дело које је предмет истраге. Лица чије се фотографије показују јесу регистрована као познати учиниоци већ извршених кривичних дела, али то не значи да су извршила и конкретно кривично дело. Заправо, полиција најчешће предузима ову радњу у раним фазама претходног поступка, ради идентификације и сужавања круга потенцијално осумњичених.

Приликом избора фотографија из поменутог фото-албума, полиција користи одређене критеријуме, међу којима је свакако пресудан тај да лица на која се фотографије односе имају сличне основне особине какве је сведок описао да их је имао учинилац конкретног кривичног дела. То значи да у односу на сва изабрана лица на фотографијама постоји индиција везана за телесна својства, па постоји и потреба да се утврде додатне индиције које указују на њихово евентуално учешће у конкретном кривичном делу. На пример, то могу бити специјализовани учиниоци за одређену врсту кривичног дела (крађе, разбојништва, убиства и др.), при чему су током извршења кривичних дела испољавали специфичан *modus operandi*, али то могу бити и учиниоци који живе у близини места извршења кривичног дела који су раније вршили кривична дела у тој области.¹⁹¹ Чак и тада, фото-албум може садржати велики број лица, те би полиција морала да предузме даље мере и радње како би дошла до одговарајућег степена сумње (основа сумње) који би оправдавао да се неко од тих лица подвргне радњи препознавања лица.¹⁹² Ово је у складу са научно заснованом препоруком да афирмативну

¹⁹¹ У случају „Флекица“, полицијски службеници су формирали базу регистрованих учинилаца разбојништва који су приликом извршења овог кривичног дела користили пиштољ (као средство извршења), као и оних који су кривична дела вршили на територији општина које су у ужој или широј близини места извршења кривичног дела. Обухваћена лица су даље изабрана на основу индиције о телесним својствима – прегледане су фотографије свих лица, након чега су издвојена само она лица која су одговарала сведоковом опису учиниоца.

¹⁹² У поменутом случају је утврђено да више стотина форензички регистрованих учинилаца кривичних дела разбојништва задовољавају задате критеријуме. У циљу њихове даље провере, полиција их је позивала ради прикупљања обавештења, након чега су били полиграфски испитани, њихови алибији су били верификовани и

одлуку о предузимању радње препознавања лица треба донети само када вероватноћа да је неко лице криво претеже над вероватноћом да није (Wells, 2006: 635).

Стога, полиција мора бити веома обазрива када користи фото-албум ради идентификације учиниоца конкретног кривичног дела, јер ово није формални поступак за обављање радње препознавања лица. О томе нарочито мора водити рачуна у случајевима у којима постоји кључан (презумптивни) сведок, али нису прикупљени материјални и други докази који указују на идентитет учиниоца. Иако овај поступак може имати велики оперативни значај у утврђивању круга потенцијалних осумњичених, може бити скопчан са ненадокнадивим штетним последицама. Сведок мора да погледа фотографије на којима је представљен велики број различитих лица, што може нарушити његово изворно сећање о учиниоцу, што заузврат доводи до повећања броја погрешних препознавања и смањења тачних (Davies et al., 1979: 232).

И поред поменутих ограничења, коришћење фото-албума регистрованих учинилаца кривичних дела представља рутинску активност српске полиције у раним фазама претходног поступка, када се покушава утврдити круг потенцијално осумњичених. Важеће процесне одредбе прописују ово поступање као једно од овлашћења полиције које се примењује ако постоје основи сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности. Тада је полиција дужна да предузима потребне мере које су, између осталог, усмерене ка проналаску учиниоца кривичног дела,¹⁹³ као и да прикупи сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка (чл. 286, ст. 1 ЗКП). Да би испунила наведену дужност, полиција може да предузме потребне мере у вези са утврђивањем истоветности лица или предмета и да о утврђеним чињеницама и околностима, које могу бити од интереса за кривични поступак, сачини записник или службену белешку (чл. 286, ст. 3 ЗКП). Поред тога, о предузимању поменутих мера, полиција је дужна да одмах обавести јавног тужиоца, а то може најкасније учинити у року од 24 часа након предузимања мере (чл. 286, ст. 4 ЗКП), при чему лице према коме је примењена мера има право да поднесе притужбу надлежном судији за претходни поступак (чл. 286, ст. 5 ЗКП).

прибављени су листинзи њихових телекомуникационих базних станица остварени у време извршења кривичног дела. За поједина лица од интереса, прибављене су и наредбе за претресање стана и других просторија. Након детаљне провере, полиција није предузела радњу препознавања ни са једним од изабраних лица из ове евиденције.

¹⁹³ Поред мера усмерених ка проналаску учиниоца кривичног дела, полиција је дужна да предузима и потребне мере да се учинилац или саучесник не сакрије или не побегне, да се открију и обезбеде трагови кривичног дела и предмети који могу послужити као доказ (чл. 286, ст. 1 ЗКП).

Такође, чл. 64, ст. 2, т. 2 Закона о полицији овлашћује полицију на утврђивање идентитета лица, при чему је ово овлашћење детаљније прописано чл. 12 Правилника о полицијским овлашћењима. Ово овлашћење је већ било размотрено у дисертацији, те је изведен закључак да је дискутабилно коришћење овог основа ради обављања формалног поступка препознавања лица, чији би резултати имали доказну вредност. Међутим, поменуте одредбе представљају основ за коришћење фото-албума од стране полиције, јер је реч о прописаном овлашћењу полиције. Полиција може позивати грађане ради утврђивања правних, стварних и физичких својстава једног лица, по којима се то лице разликује од других лица (чл. 12, ст. 1 Правилника о полицијским овлашћењима). Начелно, позваће се грађани који могу извршити препознавање, било непосредно или посредно (на основу фотографије, видео снимка лица, одеће, обуће и других предмета) и прибавиће се њихова изјава о томе (чл. 12, ст. 2, т. 4 Правилника о полицијским овлашћењима).

Ради остварења овог циља, полиција може и да објави фотографију, фото-робот, цртеж, снимак или опис лица путем средстава јавног информисања (чл. 12, ст. 2, т. 7 Правилника о полицијским овлашћењима). Полиција може самоиницијативно објавити фотографију неког лица ради његове идентификације, ако је реч о: 1) лицима која код себе немају прописану исправу или се сумња у веродостојност такве исправе, због чега полиција не може на други начин проверити њихов идентитет; или 2) када полиција поступа на основу посебног захтева надлежног органа (чл. 77, ст. 1, ЗОП). То значи да полиција не може самоиницијативно да објави фотографију осумњиченог путем средстава јавног информисања, као што то чини када је потребно утврдити идентитет лица која о себи не може да пружи податке (чл. 77, ст. 4 ЗОП). За то је потребно одобрење суда, који ће одобрити ово поступање, ако је то неопходно ради утврђивања истоветности или у другим случајевима од интереса за успешно вођење поступка, при чему ће ову радњу обавити стручно лице (чл. 140, ст. 2 ЗКП).

Полиција се може одлучити да објави фотографију осумњиченог, која је прибављена са надзорних камера на месту извршења кривичног дела или у његовој близини, како би упутила позив грађанима да се јаве полицији, ако им је познат идентитет лица на које се фотографија односи. На позив се може одазвати већи број лица, која верују да имају сазнања о идентитету тог лица.¹⁹⁴ Ако полиција утврди идентитет осумњиченог на овај начин, може да прибави једну или више његових фотографија из постојећих евиденција полиције. Након тога,

¹⁹⁴ То не морају бити оштећени, већ могу бити и грађани којима је лице на које се односи фотографија познато на неки начин, те стога могу пружити полицији обавештење везано за његове личне податке.

полиција може позвати сведока конкретног кривичног дела ради верификације претпоставке о учешћу осумњиченог у извршењу тог дела. У ту сврху, полиција може поступити на два начина: 1) може показати сведоку само фотографију осумњиченог; или 2) може показати сведоку фотографију осумњиченог, заједно са фотографијама других, форензички регистрованих лица.

Први поступак би се могао назвати фотографским показивањем, јер се само једно лице (осумњичени) показује сведоку (Mickes & Gronlund, 2017: 546). Према важећим процесним одредбама, позитивно препознавање осумњиченог које је прибављено применом овог поступка, неће имати доказни значај. Научна литература недвосмислено указује да је реч о изразито сугестивном поступку који излаже невине осумњичене повећаном ризику од погрешног препознавања (Yarmey et al., 1996; Steblay et al., 2003; Mickes & Gronlund, 2017). Када сведок долази у службене просторије са уверењем да је полиција тачно идентификовала учиниоца (јер је исти већ препознат на основу објављеног снимка са надзорне камере), може бити склон томе да изврши позитивно препознавање показаног осумњиченог, како би поткрепио сумње полиције (Gonzalez et al., 1993). Ни то што полиција показује фотографију осумњиченог у низу фотографија других лица, прибављених из евиденције регистрованих учинилаца, не би био процесно ваљан поступак за обављање радње препознавања, осим ако није реч о формалном поступку препознавања на основу фотографија. Да би се спровео поменути формалан поступак, потребно је применити сва процесна правила која важе за лично препознавање, укључујући и правило које се тиче обавезног присуства јавног тужиоца (чл. 100, ст. 3 ЗКП).

С једне стране, примена наведених поступака не доводи до резултата који имају доказну вредност. С друге стране, последице њихове примене су далекосежне, тј. манифестују се када је потребно прикупити доказ којим се потврђује идентитет осумњиченог као учиниоца, јер је његова фотографија претходно била показивана сведоку. Научна литература показује да су штетне последице примене ових поступака посебно изражене код сведока који су претходно препознали осумњиченог на овај начин – када тај сведок приступи формалној радњи препознавања лица (личној или на основу фотографија), код њега је већ створен нови меморијски траг, који може бити снажнији од изворног меморијског трага о учиниоцу (Goodsell et al., 2009: 799). Због тога, постоје велике шансе да ће сведок поновити своју одлуку у наредном задатку препознавања, тј. да ће поново препознати осумњиченог (који је

можда и невин), нарочито због тога што су сведоци мање способни да се присете да ли им је то лице познато, јер су га запазили током кривичног дела или им је познато због тога што су претходно видели његову фотографију, било самостално или у низу фотографија (Brown et al., 1977: 311–312).

На крају, чињеница да је сведок видео фотографију осумњиченог пре него што је приступио формалном поступку препознавања, може се третирати и као повреда одредаба кривичног поступка. Реч је о повреди процесне одредбе којом се налаже да сведок не сме да види лице које је предмет препознавања, пре него што приступи формалном препознавању (чл. 100, ст. 2 ЗКП). Ово питање ће бити детаљније размотрено у поглављу које се бави становиштем судске праксе по питању поновљеног препознавања.

3. Препознавање на основу гласа

Карактеристике гласа, односно говорног израза се сматрају једним од биометријских обележја људи, помоћу кога се остварује међусобна комуникација, због чега препознавање на основу гласа може бити корисно у одређеним случајевима (Јовичић, 2001: 41). Говор, као начин изражавања мисли природном способношћу изговарања речи, може бити криминалистички релевантан због чињенице да је извршење већине кривичних дела праћено вербалним општењем (Бановић & Крушић, 1996: 167). Глас учиниоца, односно препознавање на основу гласа, може имати нарочити значај у случајевима у којима лице учиниоца није било изложено (презумптивном) сведоку током извршења кривичног дела.¹⁹⁵ Иако сведок није био у прилици да опази лице учиниоца том приликом, могуће је да је чуо његов глас, што може бити корисно у сврхе утврђивања његовог идентитета, нарочито када не постоји аудио-визуелни снимак који приказује учиниоца у контексту кривичног дела (Broeders & van Amelsvoort, 2001: 238).

Препознавање на основу гласа се може предузети и када сведок који је чуо глас учиниоца исказује да је посматрао учиниоца током кривичног дела под мање оптималним условима, који смањују могућност квалитетне обраде његовог лица. У пракси, овакви случајеви неће бити ретки, нарочито због тога што учиниоци користе маскирање, као меру за прикривање свог идентитета, али и због тога што бирају одговарајуће светлосне и временске услове који

¹⁹⁵ Нпр. сведок је, по захтеву наоружаног разбојника, легао на земљу потрбушке, због чега није био у прилици да га посматра током извршења кривичног дела, али је могао да чује његов глас.

омогућавају прикривено вршење кривичног дела (нпр. ноћне сате, кишовито или магловито време и сл.). Квалитет опажања учиниоца може бити условљен и тиме да ли је сведок био у одговарајућој позицији током извршења кривичног дела, која би му омогућила да добро види његово лице (McDougall, Nolan, & Hudson, 2015: 257).

Иако и лица и гласови представљају квалитетан извор информација о идентитету учиниоца, у научној заједници је присутно мишљење да је способност појединца да препознаје гласове релативно лошија у поређењу са способношћу препознавања лица (Yarmey, 1995; Bull, 2010). Штавише, када је сведок током кривичног дела истовремено био изложен и лицу и гласу учиниоца, визуелне и контекстуалне информације могу ометати перцепцију гласа учиниоца (Wright & Wareham, 2005: 107). Ово имплицира да ће се препознавање на основу гласа обављати у изузетним случајевима, тј. када је сведок описао да је чуо учиниоца како изговара неку реченицу током кривичног дела и указао на то да је испољио неке препознатљиве особине у говору – нпр. карактеристична боја гласа, нагласак, дијалекат, неправилност у говору, употреба карактеристичних речи (поштапалица) и др. (Ковач, 2012: 349). За анализу гласа неког лица, посебан значај имају поједини форензички маркери, који су релевантни за квалитет говора, као што су (Кашић & Ђорђевић, 2010: 117–119): квалитет артикулације;¹⁹⁶ спецификација артикулације појединих говорних сегмената;¹⁹⁷ темпо говора;¹⁹⁸ ритам говора;¹⁹⁹ и гласноћа говора.²⁰⁰

Истовремено, препознавање на основу гласа је скопчано са низом питања, почевши од онога да ли је неопходно обавити га, да ли је сведок чуо глас учиниоца, да ли му је учинилац био познат од раније или му је био потпуно непознат пре кривичног дела, колико времена је протекло од извршења кривичног дела и колико дуго је сведок имао прилике да слуша говор

¹⁹⁶ Квалитет артикулације је одређен јачом или слабијом напетом мишића артикулатора током продукције говора, па се може говорити о чврстој (напетој), нормалној и лававој артикулацији. Варијацијама у квалитету артикулације умногоме доприноси говорно изражавање емоција, намера и уверења – нпр. претеће изразе карактеристике веома напета, тј. чврста артикулација (Кашић & Ђорђевић, 2010: 117).

¹⁹⁷ Ово је један од значајних форензичких маркера, јер говорници могу да артикулишу специфичне говорне сегменте на необичан начин и ова карактеристика се може десити у артикулацији појединих звукова и одређених звучних група. Може се утврдити висина основног тона (низак, средњи или висок), а унутар ових категорија и додатни појединачни маркери (Кашић & Ђорђевић, 2010: 118).

¹⁹⁸ Темпо говора може бити спор, умерен и брз. Нпр. брз темпо може произвести непрецизност у артикулацији појединих говорних сегмената што је један од значајних форензичких маркера за идентификацију говорника (Кашић & Ђорђевић, 2010: 119).

¹⁹⁹ Ритам у најширем смислу је организовани низ сегмената звука и пауза у говору, који омогућава утврђивање индивидуалних карактеристике у говорној продукцији. Број и дужина пауза могу бити релевантни форензички маркери, као и коришћење појединих фраза – нпр. видиш, знаш, ово, оно и сл. (Кашић & Ђорђевић, 2010: 119).

²⁰⁰ Гласноћа је битна, јер сведок може описивати говор учиниоца као тих, гласан или прегласан (Кашић & Ђорђевић, 2010: 119).

учиниоца, па до питања могућности прибављања одговарајућег броја узорака гласова ометача, који би имали особине сличне онима које је сведок описао да их је имао учинилац и оправданости додатних трошкова који би настали у припреми једне гласовне линије (De Jong-Lendle, Nolan, McDougall, & Hudson, 2015).

Једно од најзначајнијих питања је утврђивање критеријума које је потребно испунити да би обављање препознавања на основу гласа било оправдано, па и сврсисходно. У научној литератури се истичу поједини услови који могу негативно утицати на тачност препознавања на основу гласа, које би орган поступка требало да процењује приликом доношења одлуке да га обави. Научно засновани налази сугеришу да сведоци показују знатно слабије перформансе у задатку препознавања на основу гласа у следећим условима:

- 1) Када лице на које се глас односи (учинилац) није исте расне припадности као сведок или не живи у истој држави, односно говорном подручју²⁰¹ (Vanags, Carroll, & Perfect, 2005);
- 2) Када учинилац говори другачијим националним или регионалним акцентом²⁰² (Stevenage, Clarke, & McNeill, 2012);
- 3) Када учинилац говори тихо или шапуће (Orchard, & Yarmey, 1995);
- 4) Када учинилац није био претходно познат сведоку, тј. није постојао претходни контакт између њих који је укључивао међусобну конверзацију²⁰³ (Vaugh, 2018: 84);
- 5) Када је глас учиниоца био изложен сведоку у краћем времену (Sherrin, 2015: 830–832)
- 6) Када је дошло до дужег протеча времена од кривичног дела до идентификације осумњиченог (Sherrin, 2015: 832–835).

Уважавањем околности да препознавање на основу гласа не треба обављати у сваком случају, у појединим државама су утврђени општи и посебни критеријуми, које је потребно испунити да би се донела афирмативна одлука да се обави ова врста препознавања. На овај начин је ограничено дискреционо одлучивање органа поступка да обави препознавање на основу гласа

²⁰¹ Када се сведоку презентују гласови непознатих лица у којима се говори на њему непознатом језику, већа је вероватноћа да ће погрешно препознати одређени глас, нарочито ако у линији није представљен глас учиниоца, већ невиног осумњиченог (Phillippon, Cherguman, Bull, & Vrij, 2007: 547–548).

²⁰² Нпр. у једном случају убиства, сведок је описао да је учинилац говорио доминиканским акцентом, због чега је тврдио да је реч о Доминиканцу. Судија је образложио да се ова тврдња сведока ослања на две чињенице које можда нису експлицитне: сведок који даје такву тврдњу мора говорити шпански и бити довољно упознат са различитим акцентима у оквиру шпанског језика, како би на основу говора учиниоца закључио да је реч о Доминиканцу. Ово не би било могуће уколико сведок не говори шпански језик и не познаје акценте унутар тог језика (Vaugh, 2018: 83).

²⁰³ Као што је то случај са сведоку блиским лицима (нпр. пријатељи или чланови породице), са којима има личне односе који подразумевају да са њима учестало говори. Потврђено је да људи релативно добро препознају гласове њима блиских лица (Vaugh, 2018: 84).

и у случајевима у којима то није изводљиво, или када то не би допринело поузданој верификацији претпоставке о учешћу осумњиченог у конкретном кривичном делу (Robson, 2017: 48). Ма колико је орган поступка мотивисан да прикупи што више доказа који поткрепљују кривицу осумњиченог, препознавање на основу гласа се ни у ком случају не треба обављати ради превазилажења слабости које је сведок испољио током личног препознавања.²⁰⁴

На пример, у Уједињеном Краљевству се уважава препорука да се препознавање на основу гласа предузима најкасније 4 до 6 недеља од кривичног дела (para 10, Home Office circular 057, 2003). У Холандији су дефинисани општи критеријуми које је потребно испунити да би се обавило препознавање на основу гласа. Поред тога што мора бити речи о кривичном делу које оправдава значајан истражни напор, потребно је да није прикупљено довољно независних доказа другачије природе и да сведок није био у могућности да опази лице учиниоца. Посебно се узимају у обзир (Broeders, & van Amelsvoort, 1999: 1373):

- Дужина трајања контакта између сведока и учиниоца током кривичног дела – сведок је морао чути глас учиниоца у трајању од најмање 30 секунди;
- Природа контакта – поред тога што је сведок чуо учиниоца, потребно је да је са њим и разговарао; такође, сведок не сме бити случајни пролазник, већ мора да је посветио посебну пажњу гласу учиниоца;
- Учесталост контакта – пожељно је да је сведок чуо глас учиниоца у више прилика или више различитих услова (нпр. уживо и путем телефона);
- Време које је протекло од кривичног дела па до обављања препознавања на основу гласа – толерише се протек времена до три месеца.

Начелно, препознавање на основу гласа се може обавити на два начина: 1) истовремено са личним препознавањем, када се од свих чланова који су постројени у физичкој линији захтева да изговоре реченицу коју је учинилац изговорио током кривичног дела; и 2) самостално, тј. у посебном поступку у којем се сведоку презентују само гласови (снимци гласова) свих лица која учествују у препознавању, без могућности да сведок посматра лица од којих гласови потичу. У Републици Србији се доминантно користи први начин, што значи да се препознавање на основу гласа спроводи истовремено са личним препознавањем, што није

²⁰⁴ Нпр. сведок је позитивно препознао осумњиченог током личног препознавања, али је испољио нижи степен сигурности у тачност донете одлуке.

одговарајуће правно решење. Ради сагледавања потенцијалних проблема који могу настати том приликом, потребно је консултовати научну литературу, на основу чега би требало извести закључак о најоптималнијем поступку који би орган поступка требало да користи.

3.1. Препознавање на основу гласа које се примењује у Републици Србији

Српски законодавац је уважио потребу обављања препознавања на основу гласа, прописивајући да се може обавити у складу са одредбама чл. 90, ст. 1– 3 ЗКП (чл. 90, ст. 4 ЗКП). Нису прописани општи, ни посебни критеријуми које је потребно испунити да би орган поступка донео афирмативну одлуку да обави препознавање на основу гласа. На основу садржаја одредбе чл. 90, ст. 1 ЗКП, на коју законодавац упућује, може се извести закључак да се оно обавља када је лице које је предмет препознавања доступно. У случају када се проверава сећање (презумптивног) сведока о учиниоцу кривичног дела, то се може протумачити на начин да препознавање на основу гласа треба првенствено обављати у оквиру личног препознавања. То подразумева да су осумњичени (окривљени) и ометачи постројени у физичкој линији (уживо), након чега се од њих тражи да говоре један за другим, како би сведок покушао да утврди да ли се у линији налази лице чији глас препознаје као глас учиниоца.

Међутим, законодавац упућује да се препознавање на основу гласа обавља и у складу са одредбом чл. 90, ст. 3 ЗКП, којом се прописује да се у случају недоступности лица које је предмет препознавања, лицу које обавља препознавање може показати и његова фотографија. У контексту гласа, као обележја на основу кога се обавља препознавање, имплицитно се може закључити да се лицу које обавља препознавање може предочити и глас лица које је предмет препознавања. У том случају, орган поступка би морао да прибави узорак гласа осумњиченог (окривљеног) и ометача, након чега је потребно да их репродукује у присуству лица које обавља препознавање.

Важеће процесне одредбе нису детаљније уредиле препознавање на основу гласа, иако за то постоји потреба, сходно томе да се суштински разликује од личног препознавања. Ово није неуобичајено решење, јер се одредбама процесног закона ретко када детаљније прописује поступак који је потребно применити код препознавања на основу гласа. На то указују решења садржана у процесним законима других држава, којима се само прописује могућност да се ово препознавање обави. На пример, ЗКП Мађарске прописује да се лицу које обавља

препознавање може показати лице које је предмет препознавања и путем звука или аудио-визуелног снимка, ако није доступна друга опција (чл. 210, ст. 1 ЗКП Мађарске). ЗКП Хрватске наводи да је звук једна од особина која може бити опажена од стране лица које обавља препознавање, на основу кога то лице може извршити препознавање (чл. 301, ст. 1 ЗКП Хрватске), док ЗКП Словеније прописује да се препознавање може обавити на основу чула слуха и да ће се то спровести на одговарајући начин (чл. 242, ст. 1 ЗКП). Такође, ЗКП Италије прописује да суд може наредити препознавање на основу гласа, као особине које може бити предмет чулног опажанја (чл. 216, ст. 1 ЗКП Италије), што може учинити и јавни тужилац у истрази (чл. 361, ст. 1 ЗКП Италије).

Детаљније објашњење поступака који се користе за обављање препознавања на основу гласа је потребно потражити и у оквиру одредаба других закона (нпр. Закона о полицији) или подзаконских актата (нпр. Министарства унутрашњих послова или правосуђа). На пример, у Уједињеном Краљевству се примењује већ поменути Кодекс Д, који се бави поступцима препознавања осумњиченог (окривљеног), али се превасходно фокусира на лично препознавање (не и на препознавање на основу гласа). У оквиру Кодекса Д, прописана је само могућност да полиција користи поступке за обављање препознавања на основу гласа, када год сматра да је то прикладно, при чему се тај поступак означава као „гласовна парада“ (Кодекс Д, 2017: 4). Конкретни поступци које треба користити приликом обављања препознавања на основу гласа су садржани у оквиру посебног акта, тј. Смерница за коришћење гласовних идентификационих парада (Home Office circular 057, 2003). Ове смернице јасно апелују против обављања препознавања на основу гласа у оквиру личног препознавања, тј. на основу физичке линије у којој су осумњичени (окривљени) и ометачи лично присутни, указујући да то не треба покушавати ни у једном случају (para 7, Home Office circular 057, 2003).

Поменута препорука се не примењује доследно у Републици Србији, већ се препознавање на основу гласа доминантно спроводи у оквиру личног препознавања, тј. на основу гласова осумњиченог (окривљеног) и ометача који су постројени у физичкој линији, на тај начин што се од њих захтева да изговоре одређену реченицу, коју је сведок описао да је изговорио учинилац у контексту кривичног дела. Штавише, орган поступка није обавезан да прикрије лице чланова линије, што значи да сведок може имати прилику да их истовремено гледа и слуша. С једне стране, то може имати одређене предности, јер сведоци могу да користе

информације из више извора – лица пружају боље могућности за обраду информација о идентитету, док гласови омогућавају и издвајање информација које нису засноване на идентитету, као што је садржај говора или емоција (Barsics, 2014: 251). Поред тога, сведок је у могућности да посматра и друга дијагностичка обележја чланова линије ради доношења одлуке о препознавању (нпр. од чланова линије се може захтевати и да гестикулирају на одређени начин док изговарају одређену реченицу).

У циљу јаснијег појмовног одређења препознавања на основу гласа, потребно је да га законодавац прецизније појмовно одреди, укључујући и начин на који се припрема и обавља. На основу важећих одредаба ЗКП којима се уређује лично препознавање, може се извести закључак да се препознавање на основу гласа обавља, ако је то потребно да се утврди да ли окривљени или сведок препознаје одређено лице и то на основу његовог гласа, односно особина тог гласа које је претходно описао, на тај начин што ће му се предочити глас тог лица, заједно са другим, њему непознатим гласовима других лица, који имају основне особине сличне онима какве је описао (чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП).

На основу одредбе чл. 100, ст. 3 ЗКП, може се претпоставити да се препознавање на основу гласа може обавити и у предистражном поступку и истрази и да је потребно да његовом извођењу присуствује јавни тужилац. На основу садржаја свих релевантних процесних одредаба, може се имплицитно извести закључак о процедури коју је потребно поштовати приликом обављања препознавања на основу гласа у фази претходног поступка:

1) Орган поступка треба да користи поступак постројавања (чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП)

Основно правило садржано у процесним одредбама се везује за то да је глас осумњиченог (окривљеног) потребно предочити лицу које обавља препознавање заједно са гласовима других лица, како би се резултати препознавања могли користити као доказ у кривичном поступку. То значи да орган поступка не би требало да предочава сведоку једино глас осумњиченог (окривљеног) ради верификације претпоставке о томе да се ради о учиниоцу кривичног дела. Ако орган поступка то ипак учини, користећи овлашћење да предузме мере за утврђивање истоветности лица (на основу његовог гласа), добијени резултати неће имати процесни значај. Поменути поступак се може окарактерисати као показивање (гласовно), о чијој штетности је већ било речи.

Правило о примени поступка постројавања говори у прилог томе да се препознавање на основу гласа, у правом смислу те речи, може предузети једино у фази претходног поступка, јер код препознавања на главном претресу, сведок може да чује једино глас оптуженог који седи на оптуженичкој клупи у судници. У конкретном случају, судија може захтевати да оптужени изговори спорну реченицу и да након тога од сведока затражи да се изјасни о томе да ли је његов глас истоветан гласу учиниоца који је чуо у контексту кривичног дела (Vaugh, 2018: 82). Међутим, овде ће се обавити показивање гласа (а не препознавање), због тога што се сведоку неће предочавати и гласови других лица (ометача).

У циљу утврђивања броја ометача, чији би гласови били предочени приликом обављања препознавања на основу гласа, може се применити правило везано за број ометача које важи за лично препознавање. Нпр. на основу одредаба о личном препознавању садржаних у ЗКП Мађарске, може се закључити да се глас осумњиченог (окривљеног) мора предочити сведоку заједно са најмање три гласа ометача (чл. 210, ст. 1 ЗКП Мађарске), док је у Италији потребно да постоји најмање два ометача, тј. њихов глас (чл. 214, ст. 1 ЗКП Италије). У појединим државама су присутна правна решења у којима се прецизира број гласова ометача које је потребно предочити сведоку у сврхе обављања препознавања на основу гласа. На пример, у Уједињеном Краљевству, полиција мора да прибави 8 узорака гласова (para 13, Home Office circular 057, 2003), док у Холандији мора постојати најмање пет узорака, при чему се још толико припрема као резерва (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1374).

Српски законодавац се није детаљније бавио препознавањем на основу гласа, па се правило о броју ометача чији се гласови предочавају током приликом не може пронаћи ни у одредбама ЗКП, нити других закона и подзаконских аката. Штавише, одредбе ЗКП не детерминишу номиналну величину линије код личног препознавања, али се језичким тумачењем одредаба чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП може имплицитно закључити да је потребно да се глас осумњиченог (окривљеног) предочава сведоку заједно са још најмање два гласа ометача. Закључак о максималном броју гласова ометача није могуће извести, па би то могао бити неограничен број гласова ометача. Евентуално би се могло закључити да ће орган поступка превасходно користити четири ометача, тј. њихове гласове, јер се у криминалистичкој пракси у обављању личног препознавања доминантно користи петочлана линија (Tasić et al., 2022).

2) *Сведок је у обавези да претходно опише основне особине гласа учиниоца и тај опис ће се користити за избор гласова ометача (чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП)*

Узимање описа о особинама гласа учиниоца од сведока представља изазовни задатак, јер се овај опис разликује од описа о физичким особинама учиниоца, који полиција релативно веродостојно може узети и документовати приликом прикупљања обавештења од њега. У ретким случајевима, полицијским службеницима ће бити олакшано да прикупе релативно добар опис гласа учиниоца – нпр. у давању овог описа ће бити супериорнији сведоци који говоре истим језиком као и учинилац или сведоци који имају знања из области лингвистике (Vaugh, 2018: 82–84). Међутим, у већини случајева, за узимање описа о особинама гласа (говора) учиниоца ће било потребно ангажовање стручног лица из области форензичке фонетике или лингвистике (Sauer et al., 2010: 339).

Ако полиција није потражила помоћ стручног лица за узимање описа гласа учиниоца, питање је на који начин ће формирати линију, тј. на који начин ће утврдити да одређена лица имају особине гласа које су сличне опису особина гласа учиниоца, које их квалификују за учешће у препознавању у својству ометача. Код личног препознавања, ометачи се бирају тако да имају сличне физичке особине које је сведок описао да их је имао учинилац. Исти резон се може применити на препознавање на основу гласа, па би гласови ометача морали имати сличне особине гласа учиниоца, које су утврђене на основу описа сведока. Овај услов јасно говори у прилог томе да је препознавање на основу гласа потребно обављати као самосталну радњу, а не истовремено са личним препознавањем.

Уколико орган поступка захтева од сведока да покуша да препозна глас учиниоца у исто време док му се показују лица свих чланова линије, потребно је да обезбеди да линија буде правична. Поред сличних физичких особина (нпр. пол, старост, телесна конституција и др.), ометачи би требало да имају и сличне особине гласа, које је сведок претходно описао (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1375). У том случају, проблем проналажења ометача који испуњавају такве критеријуме би био још израженији, јер је лакше утврдити да одређено лице одговара описаним физичким особинама, него да има сличне особине гласа (McDougall, 2013: 18). Уколико стручно лице одговарајуће струке не учествује у припреми линије за препознавање на основу гласа, тј. у избору ометача, основано се може претпоставити да ће орган поступка превасходно водити рачуна о томе да ометачи не одударају од описа учиниоца у погледу физичких особина, што значи да њихови гласови могу бити сасвим различити.

Ако осумњичени (окривљени) има неку специфичну особину гласа (а ометачи немају), тада његов глас може привући пажњу сведока, јачајући његову тенденцију да га изабере из линије. Као што ожиљак или тетоважа осумњиченог (окривљеног) могу представљати усмеравајући знак за сведока (јер такав знак није присутан код ометача), то би могао бити случај и када једино осумњичени (окривљени) говори на одређени начин (нпр. одређеним акцентом), без обзира на то што сви чланови линије изговарају исту реченицу²⁰⁵ (Brooks, 1983: 144). У циљу избегавања ове пристрасности, потребно је да орган поступка упозори сведока да су ометачи изабрани на основу њихових физичких особина, а не на основу особина њихових гласова (Cook & Wilding, 1997: 540).

Ако орган поступка инсистира на томе да обави препознавање на основу гласа заједно са личним препознавањем, потребно је да раздвоји ова два поступка. Прво би требало да се обави лично препознавање, након чега је потребно прикрити изглед свих чланова линије и започети са препознавањем на основу гласа. Постоји најмање два разлога за то: 1) научно засновани налази недвосмислено сугеришу да присуство лица штетно утиче на сведоково сећање о гласу (McAllister, Dale, Bregman, McCabe, & Cotton, 1993; Cook & Wilding, 1997); и 2) на тај начин се елиминише тенденција сведока да препозна глас говорника, само на основу тога што је претходно препознао његово лице (Barsics, 2014: 248–250).

Дискутабилно је да ли постоји обавеза органа поступка у Републици Србији да прикрије изглед чланова линије приликом обављања препознавања на основу гласа (истовремено са личним препознавањем), иако би то требало да буде обавезно поступање, које је релативно лако спровести у пракси. Под претпоставком да се препознавање на основу гласа обавља у специјализованој просторији са једносмерним огледалом, било би могуће: 1) да се замрачи просторија у којој се налазе чланови линије; 2) да се огледало прекрије неком врстом застора;²⁰⁶ или 3) да сведок заузме позицију тако да не види чланове линије док говоре – нпр. да се окрене леђима у односу на огледало (Brooks, 1983: 144). Ово је компромисно решење које има ограничења, јер и даље нису испуњени услови правичности везани за избор ометача,

²⁰⁵ Пре извођења гласовне параде у Уједињеном Краљевству је потребно проверити да ли се осумњичени издваја у односу на ометаче у погледу начина говора и изговорених речи, али се параде не изводе уз њихово лично присуство, већ на основу снимљених узорака њихових гласова (para 17, Home Office circular 057, 2003).

²⁰⁶ У специјализованој просторији за обављање препознавања у ПУ за Град Београд, једносмерно огледало може бити прикривено повлачењем дрвене преграде. То се чини и код личног препознавања, како би се спречило да сведок види линију за препознавање све док чланови линије не буду спремни за показивање. Огледало се може прикрити на овај начин и када је потребно да сведок обави препознавање на основу гласа.

који морају имати особине гласа сличне онима какве је сведок претходно описао да их је имао учинилац (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1375).

Поред тога, прикривање изгледа чланова линије не спречава могућност да наступе друге потешкоће, везане за чињеницу да се квалитет гласа може вољно контролисати, како би се користио као лингвистичко, а најчешће паралингвистичко говорно средство у комуникацији, али и да је глас начелно подложен променама – нпр. у одређеним емоционалним и здравственим стањима (Кашић & Ђорђевић, 2010: 117). То значи да је могуће да осумњичени (окривљени) опструише ток препознавања, на тај начин што покушава да вољно контролише свој глас у линији приликом изговарања одређене реченице – нпр. изговара је тихим тоном (шапатам) или користи другачији нагласак или дијалекат²⁰⁷ (Bull & Clifford, 1999: 121). У том случају, дискутабилно је да ли би докази прибављени препознавањем на основу гласа били поуздани. Томе треба додати и да би сваки следећи покушај обављања препознавања са истим сведоком и осумњиченим (окривљеним) могао да се третира као поновљено препознавање, које је изразито сугестивно (Deffenbacher et al., 2006: 302).

И без посебне намере осумњиченог (окривљеног) да опструише ток препознавања, постоји могућност да његов глас звучи другачије него у време извршења кривичног дела. Разлози за то могу бити следећи: 1) учинилац је приликом извршења дела био под својеврсним стресом или под утицајем психоактивних супстанци, што може утицати на особине његовог гласа (нпр. због тога је говорио гласно и усплахирено); или 2) учинилац је у сврхе маскирања користио поједине аксесоаре, који су покривали део његовог лица, укључујући уста (нпр. шал, марама), што такође може довести до промена у његовом гласу (Bull & Clifford, 1999: 121).

Пристрасност може постојати и ако администратор линије самоиницијативно захтева од чланова линије да изговоре одређену реченицу, јер би, по правилу, то требао да учини тек онда када је сведок указао на неко од лица у линији.²⁰⁸ Још сугестивније поступање администратора линије ће постојати када би се такав захтев самоиницијативно упутио само

²⁰⁷ Регионални акцентски тип којем говорник припада се сматра једном од карактеристика која је веома погодна за свесно контролисање, па би осумњичени (окривљени) могао променити акценат у слоговима када се од њега захтева да изговори одређену реченицу у линији (Кашић & Ђорђевић, 2010: 118).

²⁰⁸ У пракси нису ретке ситуације да сведок издвоји више лица из линије, те да затражи да свако од њих изговори одређену реченицу, коју је учинилац изговорио у контексту кривичног дела. Садржај те реченице се углавном утврђује на основу садржаја говора који је сведок описао. У том случају, администратор линије би требало да затражи да лица, једно за другим, изговарају описану реченицу.

према осумњиченом (окривљеном), јер би то усмерило сведока ка њему, јачајући његову тенденцију да га препозна као учиниоца (Brooks, 1983: 144). Због тога је неопходно поштовати препоруку да администратор линије не сме да буде упознат са идентитетом осумњиченог (окривљеног) у линији, како не би могао да усмери сведока да изабере његов глас (Hollien, 2012: 35–37).

Могућност наступања непримереног утицаја администратора линије је, већ у фази припреме, отклоњена у државама које практикују обављање препознавања на основу снимљених узорака гласова. На пример, у Уједињеном Краљевству се унапред припремају три узорка трака и свака садржи снимке гласова осумњиченог (окривљеног) и ометача (трака А, Б и Ц). Ове траке се затим пакују у полицијске кесе за доказе и запечаћују се од стране стручног лица (para 19–20, Home Office circular 057, 2003). На крају, бранилац осумњиченог (окривљеног) бира узорак траке, која ће затим бити репродукована ради обављања препознавања на основу гласа са сведоком (para 24, Home Office circular 057, 2003).

3) Сведок не сме да види осумњиченог (окривљеног), пре него што приступи препознавању, нити он сме да види сведока током препознавања (чл. 100, ст. 2 ЗКП)

Према поменутој одредби, сведок не сме да види осумњиченог (окривљеног) пре препознавања. За интерпретацију овог правила је поново потребно користити одговарајуће тумачење, сходно томе да је исто прописано најпре за сврхе обављања личног препознавања. У контексту препознавања на основу гласа, дата одредба би се могла тумачити да сведок не сме да чује глас осумњиченог пре препознавања, што је суштински одговарајуће тумачење, због забране поновљеног препознавања. Штавише, орган поступка би требало да затражи од сведока да се изјасни да ли чуо глас осумњиченог у било којој прилици, пре него што је приступио обављању препознавања на основу гласа.

Поред тога, поменуто одредбу је могуће тумачити и на начин да се сведоку забрањује да види осумњиченог, пре него што приступи препознавању на основу гласа. Због тога што се дата формулација везује за тренутак пре почетка препознавања, ово правило не би било обавезно применити када се започне са извођењем препознавања на основу гласа. То значи да се препознавање на основу гласа може обавити на процесно ваљан начин и када сведок може да види осумњиченог и ометаче приликом изговарања одређене реченице, иако се ова врста препознавања обавља како би се утврдило да ли сведок може да препозна глас учиниоца (а не његове физичке особине) међу презентованим гласовима у линији.

Пракса истовременог обављања личног и препознавања на основу гласа (која тренутно постоји у Републици Србији) није примерена. Штавише, поједине државе, као што су Енглеска и Велс, у потпуности су престале са овом праксом, уважавајући чињеницу да визуелна сличност осумњиченог (окривљеног) са учиниоцем може сугестивно утицати на сведока да начини грешку у препознавању на основу гласа. Под претпоставком да глас осумњиченог не одудара од гласа учиниоца у значајној мери, сведок би могао препознати његов глас, на основу тога што има сличне физичке особине које је запазио код учиниоца, а не на основу тога што глас осумњиченог одговара његовом сећању о гласу учиниоца (Robson, 2017: 42).

Други део формулације садржане у одредби чл. 100, ст. 2 ЗКП, односи се на примену мере заштите сведока током обављања личног препознавања. У контексту препознавања на основу гласа, то би значило да је орган поступка дужан да обезбеди да осумњичени (окривљени) не може да види сведока док обавља ово препознавање. Примену овог правила је једноставно обезбедити у пракси, постројавањем чланова линије у специјализованој просторији са једносмерним огледалом, које не допушта могућност да чланови линије виде сведока током препознавања. Поменута правила имају корисност за извођење препознавања на основу гласа и могуће их је практично применити, без потребе за улагањем додатних ресурса. Заправо, потребно је једино да се препознавање на основу гласа обави у специјализованој просторији, а додатни „напор“ органа поступка би био тај да се једносмерно огледало прекрије забором (дрвеном преградом), како сведок не би видео лица чланова линије. У том случају, сведок би само непосредно чуо гласове свих лица која су постојена у линији, на основу чега би требало да донесе одлуку о томе да ли препознаје глас учиниоца међу њима или не.

4) Орган поступка треба да примењује истовремени (симултани) начин презентације гласова (чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП)

На основу садржаја релевантних процесних одредаба се може закључити да законодавац упућује на коришћење истовременог начина за презентацију чланова линије. Овај метод није могуће применити код препознавања на основу гласа, јер би онда сви чланови линије морали да говоре одређену реченицу у исто време. Поменута мањкавост у законском тексту проистиче из тога што законодавац није прописао препознавање на основу гласа у посебном члану, већ је упутио на примену одредаба за лично препознавање, које нису осмишљене за коришћење у препознавању на основу гласа.

Практично, орган поступка би могао само да построји чланове линије истовремено, а затим би морао да примени узастопни (секвенцијални) начин презентације, који подразумева да се сведоку презентују гласови чланова линије један глас за другим, све док не одслуша гласове свих чланова линије (Smith et al., 2020: 4). Ово није лак задатак за сведока, због чега би требало да му се омогући да поново чује било који глас, како би донео одлуку о препознавању. На пример, од сведока у Уједињеном Краљевству се захтева да најмање два пута преслуша све снимке гласова пре доношења одлуке о препознавању, чиме се уважава да је задатак препознавања на основу гласа когнитивно захтеван за сведока, јер мора да сачува у сећању сваки од гласова који је чуо (Smith et al., 2023: 147).

Иако то није експлицитно прописано процесним одредбама, у пракси, орган поступка уважава захтев сведока да више пута чује глас једног или свих чланова линије, на тај начин што се од њих захтева да поново изговоре одређену реченицу. Међутим, не постоји обавеза да сведок најмање два пута чује гласове свих лица у линији пре доношења одлуке, те би и ово правило било корисно практично применити, уважавајући налаз да је препознавање на основу гласа когнитивно захтевније за сведока, у односу на лично препознавање.

5) Орган поступка ће затражити од сведока да саопшти своју одлуку и да се, у случају позитивног препознавања, изјасни о степену сигурности са којим је донео дату одлуку и да укаже на препознато лице (чл. 90, ст. 2 ЗКП)

О недостацима поменуте формулације је већ било речи у одељку везаном за лично препознавање, те се исте критике могу упутити и у погледу њене примене у контексту препознавања на основу гласа. У сваком случају, орган поступка је дужан да затражи од лица које обавља препознавање да се изјасни о томе да ли може да препозна глас неког лица у линији и да, у случају потврдног одговора, укаже на лице на које се глас односи. Даље, орган поступка би морао документовати било коју одлуку сведока, а не само одлуку којом је позитивно препознао глас осумњиченог (окривљеног).

То значи да је потребно документовати и када је сведок изабрао глас неког од ометача (позната грешка) и када је одбацио линију, тј. када није препознао глас ниједног лица као глас учиниоца или се изјаснио да није способан да изврши препознавање. У случају одбацивања линије, а нарочито из разлога што је сведок изјавио да ниједан глас не препознаје као глас учиниоца, потребно је такође узети његову изјаву о степену сигурности. Као и код личног препознавања, потребно је узети ову изјаву након што се сведок изјаснио о својој

одлучи о препознавању, пре него што му је саопштена било која повратна информацију о њеној тачности, односно пре наступања штетних утицаја из других извора.

3.2. Препоручени поступак за обављање препознавања на основу гласа

Доступна научна литература сугерише да сведок треба да препознаје глас и лице у посебном поступку, тј. одвојено једно од другог (Brooks, 1983; Pryke, Lindsay, Dysart, & Dupuis, 2004; Wells et al., 2020). То доприноси прикупљању информација које имају већу дијагностичност, због тога што сведок није истовремено изложен и визуелним информацијама (Pryke et al., 2004: 81–83). Самостално обављање препознавања на основу гласа има и практичне корисности, јер се избегавају поменуте потешкоће и пристрасности везане за лично препознавање. Како Велс и сарадници (2020: 7) указују, околност да је са сведоком већ обављено лично препознавање или препознавање на основу фотографија, не представља никакву препреку да се накнадно (и засебно) спроведе и препознавање на основу гласа.

У Републици Србији се не поштује доследно ова препорука. Чак и када орган поступка одлучи да обави препознавање на основу гласа, то се, по правилу, чини тако да се осумњичени (окривљени) и ометачи построје у физичкој линији, након чега се од њих захтева да уживо говоре садржај одређене реченице, како би сведок покушао да утврди да ли неки од гласова које непосредно чује одговара гласу учиниоца, који је чуо у контексту кривичног дела. Међутим, занемарује се чињеница да то што је осумњичени доступан органу поступка, пружа могућности да се од њега узме узорак гласа. Препознавање на основу гласа које се обавља коришћењем снимљених узорака гласова осумњиченог и ометача има бројне предности, али и ограничења у практичној примени.

Орган поступка може и не мора располагати узорком гласа непознатог учиниоца, који је снимљен у контексту кривичног дела.²⁰⁹ Међутим, да би се обавило препознавање на основу гласа, неопходно је прибавити узорак гласа осумњиченог (окривљеног). Под претпоставком да орган поступка располаже узорком гласа осумњиченог и да постоји аудио снимак на коме се чује глас учиниоца у контексту извршења кривичног дела, дискутабилно је да ли је уопште сврсисходно обавити препознавање на основу гласа са сведоком. Разлог томе је што сведок обавља ову радњу на основу свог сећања о гласу учиниоца, које је условљено квалитетом

²⁰⁹ Нпр. постоји аудио-визуелни снимак који приказује извршење кривичног дела и учиниоца, који је прибављен са надзорних камера. Код појединих кривичних дела (нпр. угрожавање сигурности), оштећени може располагати снимком гласа учиниоца, јер је снимео њихов разговор.

његовог слушног органа и условима под којима је његов глас слушао у контексту кривичног дела. Реч о субјективној методи утврђивања истоветности гласа осумњиченог и учиниоца конкретног кривичног дела, јер налаже потребу да сведок анализира сваки од гласова који му се презентују током препознавања, упоређујући их са својим сећањем на глас учиниоца (Бјеловук, 2022: 72).

У овом случају, орган поступка би требало да спроведе доказну радњу вештачења гласа, које се одређује и као форензичко препознавање гласа. Реч је о радњи која захтева примену објективног метода, коју не спроводи лаик (сведок), већ вештак за форензику гласа, односно стручно лице са академским образовањем у области говора,²¹⁰ које поседује одређена знања из подручја електроакустике²¹¹ (Оташевић & Оташевић, 2021: 65).

Према Ковачу (2012: 349), вештачење гласа подразумева „звучно (акустичко) испитивање елемената говора, који су карактеристични за једну особу, у комбинацији са спектрографијским (мерним) испитивањем.“²¹² Том приликом, глас осумњиченог се третира као познати (неспорни) глас и упоређује се са гласом непознатог учиниоца (спорни глас), у сврхе идентификације или елиминације (Ковач, 2012: 349). Вештачење гласа има примат над препознавањем на основу гласа, јер представља комбинацију звучног препознавања говорника (субјективна метода) и фреквентне анализе снимљеног гласа, која представља објективну методу (Бјеловук, 2022: 72).

На основу наведеног, може се закључити да ће се орган поступка одлучити да обави препознавање на основу гласа само када не располаже снимком гласа учиниоца у контексту кривичног дела, али постоји сведок који је непосредно чуо и запамтио његов глас у том контексту (McDougall, 2013: 18). То даље налаже потребу прибављања узорка гласа осумњиченог, који представља споран глас, као и гласова ометача, као неспорних гласова, за које орган поступка зна да потичу од лица која немају никакву повезаност са кривичним делом (Fraser, 2019: 2).

²¹⁰ Реч је о академском образовању у области фонетике, лингвистике или логопедије. Такође, важно је да вештак има стручно искуство и знање у форензичкој анализи гласа, говора и језика (Ковач, 2012: 349).

²¹¹ Електроакустика је грана електротехнике која се бави теоријским и практичним проблемима претварања звука у електрични сигнал.

²¹² Испитују се јединствене фонетске карактеристике гласа, тј. врши се компарација познатог и непознатог гласа, како би се утврдио идентитет непознатог гласа, на основу утврђених подударности и разлика у елементима говора, као што су: фреквенцијски опсег, основна фреквенција, изговор вокала, висина гласа и др. (Радмиловић & Ковач, 2010: 408).

3.2.1. Узимање узорака гласова осумњиченог (окривљеног) и ометача

Да би орган поступка могао узети узорак гласа осумњиченог (окривљеног), потребно је испунити два предуслова: 1) обезбедити присуство осумњиченог (окривљеног); и 2) добити његов пристанак за узимање узорка гласа. Хипотетички, лично присуство осумњиченог не би било потребно, ако орган поступка већ располаже узорком његовог гласа. Практично, то ће бити реткост, јер полиција не располаже обимном евиденцијом гласова, као што је то случај са фотографијама. Ово је узроковано пропустом законодавца да укључи могућност узимања узорка гласа осумњиченог у склопу његове форензичке регистрације.²¹³

У сврхе узимања узорка гласа од осумњиченог (окривљеног), једна од могућности коју орган поступка у Републици Србији може искористити је да предузме доказну радњу узимања биолошких узорака, јер је законодавац у оквиру ове радње посебно издвојио да се од окривљеног, оштећеног или другог лица може узети узорак гласа ради упоређивања (чл. 141, ст. 3 ЗКП). Ову радњу предузима здравствени радник, по наредби јавног тужиоца или суда (чл. 141, ст. 4 ЗКП). Међутим, постоје најмање два законска разлога да осумњичени (окривљени) одбије да да узорак свог гласа: 1) ако би због тога наступила каква штетна последица по његово здравље (чл. 141, ст. 1 ЗКП); и 2) ако се позове на привилегију против самооптужења (чл. 68, ст. 1 и 2 ЗКП).

Сходно томе да узимање узорка гласа не би довело до наступања било каквих штетних последица по здравље осумњиченог (окривљеног), релевантни законски разлог за одбијање учешћа у овој радњи може бити тај што он није дужан да доприноси самооптужењу. Начелно, узимање узорака представља радњу која је у колизији са привилегијом против самооптуживања и претпоставком невиности (Турањанин, 2015: 606).

У прилог томе говоре и одредбе чл. 68, ст. 1 и 2 ЗКП, којима су прописана права окривљеног (која се односе и на осумњиченог), међу којима је и право да није дужан да било шта изјави, што може бити коришћено као доказ у поступку, као и да може ускратити одговор на поједино питање. За потребе узимања узорка гласа, осумњичени (окривљени) би морао да нешто изјави, па ће тај узорак даље бити коришћен од стране органа поступка за прикупљање доказа који су потенцијално инкриминишући у односу на њега, кроз спровођење доказних радњи, као што су вештачење гласа и препознавање на основу гласа. С обзиром на то да

²¹³ Приликом форензичке регистрације, од осумњиченог се могу узети отисци папиларних линија и делова тела, букални брис и лични подаци, а може се саставити и лични опис и направити фотографија (чл. 140, ст. 1 ЗКП).

осумњичени има оправдани законски разлог да одбије давање узорка гласа, не постоји основ да му суд изрекне новчану казну, која је прописана за неоправдано одбијање учешћа у овој радњи (чл. 141, ст. 5 ЗКП).

Када је реч о узорцима гласова ометача, орган поступка мора водити рачуна да гласови ометача имају одговарајући степен подударности са особинама гласа учиниоца које је сведок претходно описао, иако то није експлицитно прописано одредбама ЗКП или другог закона или подзаконског акта. Супротно томе, у појединим државама, као што је Холандија, прописано је да ометачи морају бити подударни са осумњиченим (окривљеним) у погледу пола, перципиране старости, акцента, особина гласа (квалитет гласа, висина, брзина говора), перципираног нивоа образовања и социоекономског окружења (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1374). У Уједињеном Краљевству, узорци гласова се морају узети од ометача који су сличне старости, етничког, регионалног и социјалног порекла као и осумњичени, односно окривљени (para 9, Home Office circular 057, 2003). Такође, потребно је обезбедити да сви узорци буду упоредиви са узорком његовог гласа у погледу акцента, флексије,²¹⁴ висине, тона и брзине говора (para 15, Home Office circular 057, 2003).

То значи да ће органу поступка бити још теже да пронађе ометаче који испуњавају поменуте критеријуме. Према одредби поменутог чл. 141, ст. 3 ЗКП, узорак гласа може бити узет и од „других лица“, што показује интенцију законодавца да обезбеди учешће грађана у овој радњи, ако је то потребно ради утврђивања чињеница у поступку. Законодавац је предвидео и правни механизам за обезбеђивање њиховог учешћа, јер је прописао да суд може новчано казнити ова лица до 150.000 динара, уколико одбију да дају узорак гласа, без законског разлога (чл. 141, ст. 5 ЗКП). С обзиром на то да код грађана не би постојали законски разлози везани за наступање било каквих штетних последица по њихово здравље, те да се на њих не примењује привилегија о искључењу или ослобођењу од дужности сведочења (чл. 93 и 94 ЗКП) или пружању одговора на поједина питања (чл. 95, ст. 2 ЗКП), суд би им могао изрећи ову новчану казну ако одбију да дају узорак гласа (Турањанин, 2015 : 610).

Могуће је улагање жалбе против решења којим је изречена новчана казна (о чему одлучује веће), али жалба не задржава извршење решења (чл. 141, ст. 6 ЗКП). Хипотетички, грађанин може да одлучи да плати новчану казну коју му је суд изрекао и да настави да одбија давање узорка гласа, при чему није експлицитно прописано да му се поново може изрећи новчана

²¹⁴ Флексија је морфолошки процес и представља промену облика речи (нпр. „ловац“ и „ловци“).

казна. Поред тога што не постоји законски основ за поновно новчано кажњавање, такав третман грађана не би био адекватан и засигурно би био скопчан са неоправданим губитком времена у припреми препознавања на основу гласа, које би последично могло одложити почетак његовог обављања.

Потешкоће везане за узимање узорак гласова за потребе препознавања на основу гласа, превазиђене су у државама које имају праксу аудио-визуелног снимања испитивања осумњичених у поступцима за сва кривична дела. На пример, Уједињено Краљевство има веома развијене, научно засноване смернице везане које се тичу препознавања на основу гласа и богато искуство у његовом спровођењу. У овој држави, референтан узорак гласа осумњиченог који је предмет препознавања, може се узети из евиденције аудио-визуелних снимака, који су сачињени током његовог испитивања.

Реч је о квалитетном решењу, јер осумњичени на датим снимцима говори природно док одговара на питања²¹⁵ (para 8, Home Office circular 057, 2003). Међутим, осумњичени се мора обавестити на почетку разговора да се узорак његовог снимљеног гласа може користити у сврхе препознавања, након чега је потребно прибавити његову сагласност (para 8, Home Office circular 057, 2003). Из исте евиденције снимљених разговора, обезбеђују се и узорци гласова ометача, а сходно томе да је реч о прилично разноврсној и богатој евиденцији, могуће је издвојити поједине говорне секвенце, које би биле приближне садржају онога што је учинилац изговорио током извршења кривичног дела и особинама гласа конкретног осумњиченог који је предмет препознавања (De Jong-Lendle et al., 2015; Vanags et al., 2005).

Постоји више предности примене овог решења. Прво, елиминишу се пристрасности које потичу из извора који је био коришћен за узимање референтних узорака гласова. Према проф. Булу (Bull, 2010), ако се узорак гласа осумњиченог узима на основу снимака сачињених поводом његовог испитивања у полицији, потребно је да се исти извор користи и за узимање узорака гласова ометача.²¹⁶ Друго, чак и када осумњичени добровољно даје узорак гласа, може наступити још једна пристрасност, која би могла утицати да се његов глас издваја од гласова ометача. Под претпоставком да је осумњичени заиста учинилац кривичног дела, ова пристрасност се везује за то што једино осумњичени спонтано изговара реченицу која се од њега тражи, док ометачи једноставно читају, тј. репродукују ту исту реченицу (McDougall et

²¹⁵ Не препоручује се да се од осумњиченог захтева да прочита било који писани текст, јер би тада његов говор, ритам или тон могао бити неприродан.

al., 2015: 258). Коришћењем већ снимљених разговора за узимање узорака гласова свих чланова линије, спречава се наступање поменутих пристрасности.

Важећа одредба чл. 236, ст. 1 ЗКП предвиђа да орган поступка може одредити да се извођење доказне или друге радње сними помоћу уређаја за тонско или оптичко снимање, уз обавезу претходног обавештавања лица које у њој учествује (чл. 236, ст. 2 ЗКП). Законодавац налаже обавезно тонско снимање приликом саслушања окривљеног или испитивања сведока и вештака у поступку за одређена кривична дела²¹⁷ (чл. 236, ст. 1 ЗКП). Снимци окривљених, који су сачињени током њиховог испитивања, треба да садрже податке који су потребни за њихову идентификацију, податак да се саслушавају у својству окривљених, као и податке о трајању снимка (чл. 236, ст. 4 ЗКП).

У Републици Србији, овај начин документовања се не користи у свим случајевима, иако постоји интенција да орган поступка врши тонско и оптичко снимање саслушања осумњичених (окривљених) у поступцима за сва кривична дела. Да би се то остварило, потребно је створити техничке предуслове, у смислу обезбеђивања одговарајућих просторија за саслушање, које би биле опремљене уређајима за такво снимање. Примена овог решења би била од користи и у погледу могућности обављања препознавања на основу гласа, јер би орган поступка могао да формира евиденцију снимака ових разговора и да их користи за узимање референтних узорака гласова осумњиченог и ометача. Када орган поступка располаже таквом евиденцијом, неће морати да се ослања на добру вољу осумњиченог (и ометача) да омогући да се од њега узме адекватан узорак гласа.

На први поглед, узимање референтних узорака гласова не делује као превише захтеван задатак који захтева додатне трошкове, с обзиром на доступне техничке могућности (Бјеловук, 2022: 69). Међутим, да би се снимили гласови осумњиченог и ометача, потребно је да буду испуњени одређени услови, при чему су неки техничке природе. Потребно је

²¹⁶ У једном од случајева у којима је проф. Бул сведочио у својству вештака, полиција је користила узорак гласа осумњиченог који је заправо представљао аудио снимак, сачињен за време његовог испитивања у службеним просторијама полиције. Према мишљењу проф. Була, поступак препознавања на основу гласа је био пристрасан, јер је сведок могао јасно закључити да је једино узорак гласа осумњиченог био узет на основу аудио снимка који је сачињен у полицијском контексту. То је могло да усмери сведока ка томе да изабере глас осумњиченог из разлога који нису везани за његово сећање о гласу учиниоца (Bull, 2010).

²¹⁷ Реч је о кривичним делима у односу на која се могу применити посебне доказне радње (чл. 162, ст. 1, т. 1 ЗКП). То су: 1) кривична дела за које је законом одређено да поступа јавно тужилаштво посебне надлежности; 2) таксативно побројана кривична дела (нпр. тешко убиство, отмица, приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију, разбојништво, изнуда и др.); и 3) спречавање и ометање доказивања, ако је то учињено у вези са поменутих кривичним делима.

сачинити квалитетне снимке, употребом висококвалитетног дигиталног магнетофона или еквивалентно квалитетне опреме. На снимцима сме да се чује само глас говорника, без амбијенталне или позадинске буке, при чему снимци захтевају и додатну обраду, за шта је такође потребна одговарајућа опрема (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1374).

Упитно је да ли орган поступка располаже стручним знањима за узимање узорак гласова и формирање линије са њима, јер је прво потребно утврдити особине гласа учиниоца које је сведок описао и на основу тог описа изабрати одговарајуће гласове ометача (чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП). Стога, препоручује се ангажовање стручног лица из области форензичке фонетике или лингвистике, како у фази узимања описа везаног за особине гласа учиниоца од сведока и сачињавања линије која садржи одговарајуће гласове, тако и приликом извођења препознавања на основу гласа. Стручно лице би требало ангажовати непосредно након извршења кривичног дела, како не би дошло до дужег протекла времена, које може нарушити способност сведока да се присети гласа учиниоца²¹⁸ (Sauer et al., 2010: 339).

У појединим државама, као што је Уједињено Краљевство, прописује се дужност органа поступка да достави узети опис особина гласа учиниоца стручном лицу из области форензичке фонетике или лингвистике (para 6, Home Office circular 057, 2003). Ово решење може бити од користи, али је скопчано с једним битним ограничењем. Према проф. Булу (2010), полицијски службеници би морали да квалитетно узму и документују опис особина гласа учиниоца и да га верно пренесу стручном лицу, уз детаљно навођење околности под којима је сведок чуо глас учиниоца у контексту кривичног дела. Питање је колико су полицијски службеници способни да то учине на адекватан и поуздан начин, с обзиром на то да не располажу посебним знањима из поменутих области. Када је стручно лице присутно приликом узимања овог описа од сведока, остварују се сви неопходни предуслови да то исто лице касније формира правичну линију сачињену од одговарајућих гласова.²¹⁹

По правилу, исто стручно лице треба да буде касније ангажовано и за узимање референтних узорак гласова, у склопу припреме линије сачињене од гласова (Broeders & van Amelsvoort,

²¹⁸ Ако се стручно лице ангажује протеклом дужег времена, дискутабилно је да ли ће полицијски службеници, који су првобитно узели и документовали опис везан за особине гласа учиниоца, бити способни да веродостојно пренесу ова сазнања стручном лицу.

²¹⁹ Приликом сведочења у једном случају у својству вештака, проф. Бул је утврдио да полицијски службеници нису информисали стручно лице из области фонетике да је сведок описао да је глас учиниоца имао „висок тон“. Према мишљењу проф. Була, услед тог пропуста је била формирана неправична линија са гласовима, у којој је једино глас осумњиченог имао „висок тон“, што је узроковало да се његов глас неоправдано издвајао у односу на гласове ометача (Bull, 2010).

1999: 1373). Разлог томе је што је стручно лице свесно тога да осумњичени може покушати да свесно контролише квалитет свог гласа приликом снимања референтног узорка његовог гласа, па и располаже знањима за превазилажење овог проблема (Кашић & Ђорђевић, 2010: 117). Уколико је то потребно, узорци гласова могу бити узети из више покушаја и то неће реметити ток препознавања на основу гласа, као што би то био случај када се оно обавља истовремено са личним препознавањем.

Према проф. Јовичићу²²⁰ (Политика, (2014, април)), анализа нечијег гласа захтева интердисциплинарни приступ, у којем учествује више наука и научних дисциплина, као што су: лингвистика, фонетика, акустика, психологија, дефектологија и математичка статистика. Ово је још један аргумент да орган поступка мора да затражи стручну помоћ, како у узимању описа гласа учиниоца, тако и у припреми и извођењу линије са гласовима. У пракси већег броја држава, за потребе формирања поменуте линије се ангажује стручно лице из области форензичке фонетике²²¹ (McDougall et al., 2015: 258). Овај захтев је могуће остварити, сходно томе да је Републици Србији заступљена традиција коришћења фонетике и акустике у форензичке сврхе, које је познато под називом „експертска процена гласа“ (Кашић & Ђорђевић, 2010: 112).

У прилог томе говори и чињеница да орган поступка може ангажовати стручна лица која су уско специјализована за поменуте или друге релевантне области, са списка регистрованих судских вештака. Прегледом регистра судских вештака на званичном сајту Министарства правде Републике Србије,²²² утврђено је да судски вештаци за форензику гласа могу бити стручна лица која поседују различита академска знања: 1) из области дефектологије, због чега су уско специјализовани за форензичку фонетику и вештачење гласа; или 2) из области информационих технологија, због чега су уско специјализовани за вештачење аудио записа и гласа или за идентификацију говорника на основу гласа.

Поред тога, орган поступка може затражити помоћ стручне установе, као што је нпр. Лабораторија за форензичку акустику и фонетику, која пружа услуге извођења аудитивне „параде гласова“ у циљу идентификовања особе на основу гласа.²²³ Према проф. Јовичићу

²²⁰ Проф. Јовичић је регистровани судски вештак из области информационих технологија и руководилац Лабораторије за форензичку акустику и фонетику, која је једина независна лабораторија овог типа у Републици Србији.

²²¹ Фонетском активношћу се анализира јединственост људског говора, те је један од најважнијих задатака форензичког фонетичара да идентификује особу на основу узорка снимљеног говорног језика (Чајка, 2009: 185).

(Политика, (2014, април)), запослени у овој лабораторији имају дугогодишње искуство у форензичким анализама гласа за потребе правосуђа Републике Србије.

3.2.2. Карактеристике узорака гласова

С једне стране, ангажовање стручног лица или установе за припрему линије са гласовима захтева додатне трошкове и време. С друге стране, потреба да се то учини је подржана тиме што снимљени узорци гласова морају испуњавати одређене услове. Да би се узорци гласова осумњиченог (окривљеног) и ометача припремили за коришћење у линији, потребно је да испуњавају услове везане за њихово трајање и садржај. Услови који се односе на карактеристике узорака гласова су ретко када регулисани законским одредбама, већ су садржани у подзаконским актима. На пример, у Уједињеном Краљевству, ово питање је уређено Смерницама за линију са гласовима Министарства унутрашњих послова (Home Office circular 057, 2003).

Најпре, потребно је да сви узорци гласова буду снимљени у одређеном трајању. Ово питање је важно, јер сведоку не би требало да се пуштају снимци који превише дуго трају, како не би дошло до когнитивног оптерећења, које може резултирати губитком његове пажње (Smith et al., 2020: 3). Дужина трајања снимљених узорака гласова ће бити условљена и дужином трајања говора који је учинилац испољио у контексту кривичног дела, као и његовом садржином. Због тога, говорне секвенце које се снимају за потребе линије треба да буду што сличније изворном говору непознатог учиниоца конкретног кривичног дела (Vanags et al., 2005: 1141).

На пример, ако је учинилац повишеним тоном и љутито изговорио кратку реченицу, потребно је да референтни узорци гласова одговарају том комуникационом контексту (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1374). Такође, потребно је водити рачуна да се сниме говорне секвенце истог или сличног садржаја у свим узорцима (осумњиченог и ометача).²²⁴ На тај начин се спречава наступање пристрасности, која се огледа у томе да се сведок пре фокусира на садржај говора, уместо на аудитивне особине говорника (Томић, 2020: 145).

²²² Информација везана за регистар судских вештака је доступна на званичном сајту Министарства правде Републике Србије.

²²³ Ова информација је доступна на званичном сајту Лабораторије за форензичку акустику и фонетику, у одељку „Експертизе.“

²²⁴ Ако није могуће снимити исти садржај говора свих чланова линије, потребно је упозорити сведока да садржај говора може варирати, али да би требало да се фокусира преваходно на особине гласа говорника, уместо на садржај онога о чему се говори на снимку (Томић, 2020: 145).

Дужина трајања говора учиниоца током кривичног дела утиче и на услове под којима је сведок чуо и запамтио његов глас. Када је сведок имао прилике да слуша учиниоца у дужем времену, постојаће квалитетнији услови за обраду његовог гласа. Према доступној научној литератури, дуже време изложености доприноси успешности препознавања, због чега се може претпоставити да ће и сведок који је био дуже изложен гласу учиниоца бити способнији да тај исти глас препозна у накнадно спроведеном препознавању (Memon et al., 2003; Weber & Brewer, 2004). Орган поступка мора бити обазрив када се ослања на изјаву сведока о томе колико је дуго имао прилике да слуша учиниоца, јер сведоци неретко нису способни да тачно процене то време (Yarmey & Matthys, 1992: 375). Због тога, потребно је изјаву сведока поткрепити додатним чињеницама – нпр. ако су постојале надзорне камере које су снимиле извршење кривичног дела, треба прегледати снимак и тачно утврдити колико дуго је трајало извршење кривичног дела, као и говор учиниоца.

Поред тога, од значаја је и степен фонетске разноликости коју је учинилац испољио током говора. Реч је о особености гласа, тј. карактеристичности којом је изговорен неки глас. Нпр. ако је учинилац испољио високи основни тон гласа у говору, изговарајући претеће изразе са чврстом, напетом артикулацијом, то су важни форензички маркери за идентификацију говорника (Кашић & Ђорђевић, 2010: 117–119). У том случају, може бити довољно и да је сведок веома кратко чуо учиниоца током кривичног дела, јер сведоци лакше и тачније могу да препознају глас непознатог лица, на основу релативно кратког узорака гласова, у којима говорници испољавају довољан степен фонетске разноликости (Sherrin, 2015: 835).

У прилог томе говоре и научно засновани налази, који показују да и сведоци који су чули учиниоца у краћем времену (нпр. у трајању од 15 или 30 секунди), могу бити способни да тачно препознају његов глас (Pautz et al., 2023: 5–6). Овај налаз имплицира да не треба увек одбацити сведоке који су имали прилике да чују учиниоца у краћем трајању у контексту кривичног дела, иако је вероватније је да ће учинилац испољити већи степен фонетске разноликости уколико је дуже говорио у том контексту – нпр. уколико је говорио у трајању од 2 до 6 минута (Yarmey & Matthys, 1992: 374). Уместо тога, орган поступка може да консултује стручно лице из области форензичке фонетике, које ће проценити степен фонетске разноликости у говору учиниоца (ако постоји такав аудио снимак).

Када је говор учиниоца трајао краће у контексту кривичног дела, препорука је да се референтни узорци гласова свих чланова линије сниме у дужем трајању, на тај начин што ће

повнављати више пута кратку реченицу. У Уједињеном Краљевству, узорци гласова треба да буду снимљени у трајању од најмање једне минуте (Pautz et al., 2023: 5). Снимци морају да садрже најмање 15 секунди говора, што значи да говорници морају да понављају садржај говора, све док се не насниме аудитивни материјали у трајању од најмање једне минуте (Robson, 2017: 48). У Холандији, прво се приступа снимању узорака гласова у трајању од око четири минута, како би се обезбедило довољно материјала за издвајање узорака гласова у трајању од 20 секунди, који ће бити презентовани сведоку у линији (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1373).

3.2.3. Припремне радње и реализација препознавања на основу гласа

Пре отпочињања препознавања на основу гласа, препоручује се предузимање следећих припремних радњи: 1) провера правичности линије; 2) узимање изјаве сведока о опису гласа учиниоца и другим околностима; 3) саопштавање припремног упутства сведоку.

Када је линија са узорцима гласова формирана у складу са свим научно утемељеним препорукама, потребно је приступити провери њене правичности, на тај начин што ће се узорци гласова репродуковати у присуству најмање два слушаоца који морају испуњавати одређене критеријуме.²²⁵ Ако је то могуће, провери правичности линије би требало да присуствују и тужилац и бранилац осумњиченог (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1374).

Циљ провере је утврдити да ли ће независни слушаоци изабрати један или више гласова, због тога што се издвајају од осталих гласова у линији. Уколико слушаоци, који немају никакву повезаност са конкретним кривичним делом, изаберу неки од гласова, то морају да пријаве, како би се спорни узорци заменили другима. Тек када слушаоци нису изабрали ниједан глас, снимци ће бити репродуковани у присуству сведока (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1375). Ову припремну радњу би требало применити и у Републици Србији, како пре почетка личног препознавања, тако и пре почетка препознавања на основу гласа.

²²⁵ У Холандији, слушаоци морају бити истог пола као и сведок, морају имати исту језичку (акцентску/дијалетску) позадину, живети у истој језичкој заједници, не смеју бити упознати са осумњиченим и ометачима, не смеју имати међусобни контакт, нити контакт са сведоком током препознавања на основу гласа. Такође, слушаоци се морају претходно обавестити о природи кривичног дела, као и о сведоковом опису особина говора учиниоца. Уколико слушаоци изаберу један или више гласова, јер се исти издвајају од осталих гласова у линији, морају да то пријаве. То знали да слушаоци не би смели да изаберу ниједан глас да би се потврдила правичност линије у овом контексту. Тек када слушаоци нису изабрали ниједан глас, снимци су спремни за репродукцију (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1375–1376).

Пре отпочињања формалног поступка препознавања на основу гласа, орган поступка ће затражити од сведока да поново опише особине гласа учиниоца. У овом тренутку, орган поступка би требало да упита сведока да се изјасни да ли је имао прилику да чује глас осумњиченог пре почетка препознавања на основу гласа.²²⁶ Изјаву сведока о овом питању је важно документовати, како би се забележило да ли је био изложен поновљеном препознавању. Такође, потребно је изабрати администратора који не зна на ком снимку се налази глас осумњиченог, о чему је већ било речи. Администратор линије би требао да пружи припремно упутство сведоку, које се односи на могуће присуство, односно одсуство учиниоца у линији (Charman et al., 2018; Wells et al., 2020). Ово је важно, јер налази појединих научних истраживања показују да сведок усваја строжи критеријум за бирање неког гласа из линије, када је упозорен да мора пажљиво преслушати све гласове пре него што донесе одлуку, јер његова грешка може допринети погрешној осуди невиног лица (Smith et al., 2023: 154).

Ова препорука се примењује од стране полиције у Уједињеном Краљевству, сходно томе да Смернице за обављање препознавања на основу гласа прописују да полиција треба да упозори сведока да је глас учиниоца можда садржан у снимцима који ће му бити репродуковани, али да то не мора да буде случај. Такође, сведоку се саопштава да је потребно да преслуша све узорке гласова најмање једном, пре него што донесе одлуку поводом препознавања (para 25, Home Office circular 057, 2003).

Након што је орган поступка предузео све припремне радње, отпочиње се са поступком препознавања на основу гласа. Иако се препоручује да стручно лице присуствује извођењу препознавања, оно треба да буде само пасивни учесник (не и администратор линије). Да би се избегао сугестивни утицај стручног лица, потребно је обезбедити да то лице не зна који снимак гласа припада осумњиченом и потребно је да се позиционира у просторији, тако да није у видокругу сведока док обавља препознавање (Zimmerman et al., 2017). Након тога, сведоку се репродукују снимци гласова узастопно, тј. један за другим, и препоручује се да сведок преслуша све снимке најмање два пута. Уколико то затражи, сведоку треба омогућити да поново преслуша било који снимак (De Jong-Lendle et al., 2015).

²²⁶ Нпр. да ли му је полиција дала да преслуша глас осумњиченог на снимку или је чуо његов глас коришћењем другог извора, као што су друштвене мреже.

На крају, од сведока ће се затражити да се изјасни о својој одлуци. Ако је сведок позитивно препознао глас учиниоца са конкретног снимка, потребно је да укаже на тај снимак и да се изјасни о степену сигурности са којом је извршио препознавање тог конкретног гласа. У случају одбацивања линије, потребно је да сведок образложи зашто је донео такву одлуку – да ли због тога што нема довољно добро сећање о гласу учиниоца, на основу којег би могао да издвоји било који глас са презентованих снимака, или зато што ниједан од презентованих снимака не садржи глас који се уклапа у његово сећање о гласу учиниоца.

Изјаву сведока о степену сигурности треба веродостојно документовати у сваком случају, јер је реч о показатељу који се у научној литератури често доводи у везу са тачношћу донете одлуке о препознавању (Wells et al., 2020). Међутим, научни налази упозоравају да исказани степен сигурности сведока који обавља препознавање на основу гласа,²²⁷ није поуздан показатељ тачности донете одлуке, као што је то случај код личног препознавања (Kerstholt, Jansen, Van Amelsvoort, & Broeders, 2004; Öhman, Eriksson, & Granhag, 2011; Smith et al., 2020; Smith et al., 2023). Овај налаз је значајан и за суд, који би могао третирати високо самоуверене сведоке као поузданије, иако то није случај код оних који су обавили препознавање на основу гласа (Smith et al., 2020: 13).

Када је поступак препознавања завршен, потребно је сачинити записник, у којем се бележе следећи подаци (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1375):

- 1) Подаци о кривичном делу поводом кога се предузима препознавање на основу гласа (чињенични и законски опис кривичног дела);
- 2) Време и место где је обављено препознавање на основу гласа;
- 3) Подаци о лицу које обавља препознавање на основу гласа (лични подаци, уз назнаку о природи његове повезаности са кривичним делом, тј. да ли је реч о оштећеном, очевицу или другом осумњиченом);
- 4) Подаци о свим методама које су биле коришћене за припрему и извођење линије са гласовима;
- 5) Изјава о опису гласа учиниоца који је пружио лице које обавља препознавање и подаци о томе ко је узео тај опис;
- 6) Изјава о томе да ли је лице које обавља препознавање претходно чуло глас осумњиченог;

²²⁷ Сигурност сведока је још мање повезана са тачношћу, када је сведок обавио препознавање из линије у којој је могао да види чланове линије док изговарају одређену реченицу (Stevenage, Howland, & Tippelt, 2011: 117).

- 7) Укупан број снимљених узорака гласова који су коришћени у линији, ознака њиховог редног броја и подаци о томе ко је формирао и презентовао линију са гласовима;
- 8) Одлука коју је донело лице које обавља препознавање и исказан степен сигурности, изражен у процентима од 0 до 100;²²⁸
- 9) Потпис свих присутних лица, уз констатовање њихових примедби.

3.3. Дискусија и генерални налаз о препознавању на основу гласа у Републици Србији

Начелно, препознавање на основу гласа има ограничену корисност, што имплицира да ће се знатно ређе обављати у пракси у односу на лично препознавање. Ово може бити један од разлога због којег нису уложени додатни напори да се успостави одговарајући нормативни оквир, којим би се уредио поступак препознавања на основу гласа. Међутим, то није довољно добар разлог за поменути пропуст, јер отвара могућности да се препознавање на основу гласа обави применом поступка који не садржи мере заштите од погрешног препознавања невиних лица. То значи да је дискутабилан интегритет доказа који су прикупљени обављањем препознавања на основу гласа (Robson, 2017: 40).

Због недовољне нормираности препознавања на основу гласа, орган поступка у Републици Србији га спроводи заједно са личним препознавањем, иако научно засновани налази показују штетност таквог поступања. Полазећи од тога да законодавац уређује препознавање на основу гласа, тако што једино уводи могућност његовог обављања, при чему упућује на примену правила која важе код личног препознавања, може се закључити да се ово решење заснива на погрешној претпоставци да визуелно препознавање и препознавање на основу гласа функционишу на сличан начин (Smith et al., 2020: 3). Ради се о погрешној и проблематичној претпоставци, јер је препознавање гласа непознатог лица, који је сведок чуо само једном, знатно тежи задатак у поређењу са личним препознавањем. Због тога је препознавање на основу гласа подложније грешкама, чак и када је сведок имао идеалне услове да чује говор учиниоца (Bull, 2010). Вероватноћа наступања грешака је још већа, уколико се у припреми и реализацији препознавања на основу гласа користе поступци који нису у складу са научно заснованим налазима, који недвосмислено указују на то да се оно значајно разликује од личног препознавања.

²²⁸ Препоручује се да се сведок цитира, тј. да се што прецизније документује његов одговор, без обзира на то да ли је извршио позитивно препознавање неког гласа или је одбацио линију. Такође, потребно је јасно назначити редни број снимка који садржи глас који је сведок изабрао.

Све ово упућује на потребу уређења поступка који се користи за обављање препознавања на основу гласа. Ако то није могуће детаљније учинити одредбама процесног закона, потребно је размотрити могућности да се ово препознавање нормира кроз одредбе Закона о полицији или у оквиру подзаконских аката (нпр. доношењем смерница у оквиру Министарства унутрашњих послова). На првом месту, потребно је јасно утврдити критеријуме који оправдавају доношење афирмативне одлуке да се обави препознавање на основу гласа. У том смислу, сврсисходност његовог обављања треба да буде процењена и уз разматрање додатних трошкова који ће наступити, јер ће однос трошкова и корисности препознавања на основу гласа бити повољан само у мањем броју случајева (Robson, 2017: 44).

Поред трошкова,²²⁹ од значаја је проценити и време које је потребно за формирање правичне линије, јер је, због сложене процедуре за узимање узорака гласова, некада потребно и до неколико недеља. Ово би могло представљати разумно време једино у случајевима када је осумњичени идентификован у краћем времену након извршења кривичног дела – нпр. у року од две недеље (Kerstholt et al., 2006: 188). Када то није случај, треба узети у обзир да припрема линије у сврхе обављања препознавања на основу гласа, додатно повећава време које је протекло између кривичног дела до обављања препознавања, уз истовремено увећавање ризика да ће код сведока доћи до деградације сећања о гласу учиниоца (Smith et al., 2020: 3). Посебну пажњу треба посветити и стручним знањима која су неопходна за припрему линије за сврхе препознавања на основу гласа, као и за њено извођење. Тек тада, резултати овог препознавања могу имати одређену доказну вредност, што и даље не значи да их треба користити као кључни доказ кривице осумњиченог (Broeders & van Amelsvoort, 1999: 1373).

Тренутно, поузданост резултата препознавања на основу гласа обављеног у Републици Србији може бити доведена у питање, јер нису прописана адекватна правила, које би орган поступка био дужан да следи приликом његове припреме и обављања, а која би обезбеђивала правичност у односу на осумњиченог (Davies & Griffiths, 2008: 436). Такође, не постоји научно засновано оправдање да се задржи постојећа пракса истовременог обављања препознавања на основу гласа и личног препознавања. Следствено томе, предузимање препознавања на основу гласа је скопчано са великим ризиком да невини осумњичени буде погрешно препознат од стране сведока.

²²⁹ У овом тренутку, орган поступка нема додатне трошкове, јер обавља препознавање на основу гласа у склопу личног препознавања, али је реч о неадекватном поступку који је пристрасан у односу на осумњиченог.

ЧЕТВРТИ ДЕО

ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ: РАЗМАТРАЊЕ РАДЊЕ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА У СУДСКОЈ ПРАКСИ

Глава I

НЕДОСТАЦИ У ДЕФИНИСАЊУ РАДЊЕ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА У СВЕТЛУ ПРАКСЕ ВРХОВНОГ СУДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ²³⁰

Анализа важећих процесних одредаба указује да је радња препознавања лица недовољно квалитетно и јасно дефинисана, што може резултирати поступањем органа поступка које није у складу са научно заснованим препорукама и смањењем тачности добијених резултата. Због тога, отвара се простор за подношење жалбених навода од стране браниоца окривљеног²³¹ којима се оспоравају резултати препознавања. Сходно томе да ЗКП детерминише поједина питања везана за радњу препознавања лица на недовољно јасан или потпун начин, потребно је консултовати судску праксу.

За сврхе истраживања судске праксе, анализирано је укупно 65 пресуда Врховног касационог суда Републике Србије (у даљем тексту: ВКС), односно садашњег Врховног суда Републике Србије (у даљем тексту: ВС), које су донете поводом поднетих захтева за заштиту законитости у вези са обављеном радњом препознавања лица. С обзиром на то да окривљени може поднети захтев за заштиту законитости искључиво путем браниоца (чл. 483, ст. 3 ЗКП), сви захтеви обухваћени анализом су били поднети од стране бранилаца окривљених и били су засновани на наводима да је у поступку који је претходио доношењу правоснажне одлуке суда била повређена одредба кривичног поступка (чл. 483, ст. 2 ЗКП). Наиме, захтеви су били засновани на наводима бранилаца окривљених да је побијаним пресудама учињена битна повреда одредаба кривичног поступка, јер су пресуде биле засноване на незаконитом доказу,

²³⁰ Део пресуда Врховног суда Републике Србије (Врховног касационог суда до 2023. године) је коришћен за потребе писања научног рада, који је објављен у часопису Наука, безбедност, полиција (домаћи научни часопис који је посебном одлуком Министарства просвете, науке и технолошког развоја верификован као часопис међународног значаја – М24), а у оквиру обавеза које су предвиђене чл. 25 Правилника о докторским студијама на Криминалистичко-полицијском универзитету, донетом од стране Сената Криминалистичко-полицијског универзитета 15.02.2019 године (22 бр. 79/4-2-2019).

²³¹ У овом делу ће бити коришћен појам „окривљени“, као генерички појам којим се означава и оптужени, у чије име је бранилац оспоравао законитост препознавања које је у односу на њега било обављено у фази претходног поступка (када је имао својство осумњиченог или окривљеног).

тј. на записнику о препознавању, који представља доказ на коме се по одредбама ЗКП не могу заснивати (чл. 438, ст. 2, т. 1 ЗКП).

Циљ анализе је био утврдити став судске праксе о процесним правилима које је потребно применити како би се обезбедило законито прикупљање доказа на основу препознавања лица. Ова правила су садржана у оквиру одредаба чл. 90 и 100 ЗКП којима се уређује радња препознавања лица. На основу анализе текста одредаба поменутих чланова ЗКП, издвојено је неколико спорних питања о којима је било потребно консултовати судску праксу, као што су:

1. Препознавање лица на главном претресу (тзв. судско препознавање);
2. Препознавање лица у предистражном поступку и истрази (лично препознавање, препознавање на основу фотографија и на основу гласа);
3. Доступност лица које је предмет препознавања, као критеријум који је обавезно испунити да би се обавило препознавање на основу фотографија;
4. Круг лица чије је присуство радњи препознавања обавезно (јавни тужилац, полицијски службеници и бранилац);
5. Обавеза лица које обавља препознавање лица (сведока или окривљеног) да, пре препознавања, опише учиниоца кривичног дела;
6. Номинална величина линије за препознавање лица;
7. Степен сигурности у тачност донете одлуке о препознавању лица;
8. Сугестивности у поступцима који су коришћени за обављање радње препознавања лица, које би могле умањити доказну вредност њених резултата (сугестивно понашање полицијских службеника, неправична линија у којој се осумњичени, односно окривљени издвајао у односу остале чланове линије и поновљено препознавање).

1. Препознавање лица на главном претресу (тзв. судско препознавање)

Одредбама чл. 90 ЗКП се прописује могућност да окривљени обави препознавање одређеног лица, док се одредбама чл. 100 ЗКП ова могућност проширује и на сведоке, који такође представљају лица која могу обавити препознавање. Даље, наводи се и да се препознавање лица може обавити и у фази предистражног поступка и истрази, тако да лице које је предмет препознавања не може да види сведока, нити сведок може да види то лице пре него што приступи препознавању (чл. 100, ст. 2 ЗКП), као и да се то чини у присуству јавног тужиоца (чл. 100, ст. 3 ЗКП).

Иако то није експлицитно прецизирано одредбама чл. 90 и 100 ЗКП, имплицитно се може закључити да се препознавање лица може обавити и на главном претресу (тзв. судско препознавање). Штавише, може се закључити да не постоји обавеза органа поступка да увек обави препознавање лица у фази претходног поступка, што значи да се окривљени или сведок о томе могу први пут изјашњавати на главном претресу. Сходно томе да се судско препознавање обавља применом поступка показивања (који је изузетно штетан), потребно је утврдити на којим начин га судска пракса третира.

Од укупно 65 пресуда које су обухваћене истраживањем, у 6 пресуда је забележено да је препознавање обављено изван фазе претходног поступка (9%). У пет пресуда, бранилац окривљеног је оспоравао то што је препознавање лица било обављено пред судом, приликом изјашњавања сведока о идентитету учиниоца у склопу испитивања на главном претресу (ВКС, Кзз бр. 249/2013; ВКС, Кзз бр. 641/2019; ВКС, Кзз бр. 443/2020; ВКС, Кзз бр. 371/2022; ВКС, Кзз бр. 62/223), док се у једној пресуди сведок о томе изјашњавао приликом испитивања од стране јавног тужиоца (ВКС, Кзз бр. 541/2020).

Према налажењу суда, на главном претресу се не врши никаква доказна радња препознавања лица, већ се лице саслушава у својству сведока и том приликом може да укаже на окривљеног који је присутан, као на лице које је извршило предметно кривично дело. Суд указује да се у наведеној процесној ситуацији, сведок изјашњава о својим непосредним опажањима у склопу давања свог исказа (ВКС, Кзз бр. 1123/2015).

И у следећој пресуди, суд је оценио да чињеница да је оштећена као сведок на главном претресу указала на окривљене не представља доказну радњу препознавања лица у смислу чл. 90 и 100 ЗКП, већ да је реч о изјашњавању сведока о идентитету лица које је, као очевидац кривичног дела, описала у свом исказу пред јавним тужиоцем на записнику о испитивању сведока, при којем исказу је остала и на главном претресу. У конкретном случају, изјашњење оштећене којом је идентификовала двојицу окривљених представља саставни део исказа сведока и може бити коришћено као доказ у кривичном поступку (ВКС, Кзз бр. 62/2023).

Поводом још једног захтева се суд изјаснио да је бранилац неосновано указао да је суд незаконито спровео препознавање лица на главном претресу, захтевајући од оштећених да се изјасне да ли је окривљени лице које их је критичном приликом напало. Суд је даље

образложио да чињеница да су оштећени били саслушавани на главном претресу као сведоци и да су том приликом показали на присутног окривљеног, као на учиниоца, не значи да је у наведеној процесној ситуацији вршена никаква доказна радња препознавања, него је реч о саставном делу исказа сведока о својим непосредним опажањима (ВКС, Кзз бр. 387/2020).

У следећем захтеву, бранилац окривљеног је указао на једну веома битну карактеристику судског препознавања, а то је да се том приликом сведоку показује само окривљени, без ометача, што чини ову врсту активности изузетно сугестивном. Према наводима браниоца, препознавање лица које је извршено на главном претресу је противно одредбама ЗКП, јер се обавља без присуства других лица које имају сличне особине као и лице које је предмет препознавања (ВКС, Кзз бр. 641/2019). И у овом случају, суд је оценио наводе као неосноване, указујући да ова радња није ни вршена у складу са чл. 90 и чл. 100 ЗКП, већ су оштећени током изјашњавања на главном претресу, у склопу свог исказа, само указали на окривљеног као на учиниоца кривичног дела, те да тиме нису учињене повреде члана 90. и 100. ЗКП, а самим тим није учињена ни битна повреда одредаба кривичног поступка.

Слични наводи су били садржани у још једном захтеву, где је бранилац истакао да се правоснажна осуђујућа пресуда заснивала на препознавању окривљених које су вршили оштећени на главном претресу, што је супротно одредбама чл. 90 и 100 ЗКП, којима се прописује да се препознавање врши ван фазе главног претреса и то тако што се лицу које врши препознавање показује одређено лице, заједно са неким другим лицима који немају везе са предметом. Сходно томе, бранилац је указао да препознавање на главном претресу нема сврху, јер су тада имена окривљених позната не само органима поступка, већ и јавности (ВКС, Кзз бр. 443/2020). И у овом случају, суд је оценио да се не ради о доказној радњи препознавања лица, већ о изјашњавању оштећених у својим исказима датим на главном претресу о идентитету лица која су критичног дана извршила кривично дело на њихову штету.

У следећем захтеву, бранилац је истакао да се правоснажна осуђујућа пресуда у односу на окривљеног заснива искључиво на незаконитом доказу, тј. на „препознавању“ окривљеног које је обављено од стране другог окривљеног на главном претресу и то противно одредбама чл. 90 и 100 ЗКП. Бранилац је истакао више околности због којих ово препознавање не може имати карактер доказне радње препознавања лица: 1) окривљени није претходно описао лице о којем је говорио; 2) окривљени му није показан заједно са више лица сличног описа, међу

којима је и његов брат близанац, већ му је показано само једно лице; 3) окривљени је вршио препознавање у тренутку када није могао јасно да види лице окривљеног, пошто је он све време од уласка у зграду суда на лицу имао заштитну непровидну маску за превенцију инфекције „Ковид-19“ која му је прекривала лице, да би потом окривљени који је већ извршио препознавање, када је судија наредила да окривљени скине маску са лица, само поновио изјаву коју је дао док је имао маску на лицу (ВКС, Кзз бр. 371/2022). Наводи браниоца су од стране суда оцењени као неосновани, уз образложење да се у конкретном случају не ради о доказној радњи препознавања лица у складу са одредбама чл. 90 и 100 ЗКП, већ да је реч о изјашњавању окривљеног о идентитету лица од кога је он критичном приликом купио спорне дрвене стубове и то приликом давања свог исказа на главном претресу, због чега представља саставни део његовог исказа и може бити коришћено као доказ у кривичном поступку.

У следећем захтеву, бранилац је оспоравао законитост исказа сведока датог на главног претресу, у којем се она изјаснила да је у фази претходног поступка препознала окривљеног, када јој је полиција показала његове фотографије. Заправо, бранилац је указао да није сачињен записник о радњи препознавања коју је полиција тада обавила са сведоком, па није ни забележено да је показивање фотографија окривљеног резултирало његовим препознавањем као учиниоца. По налажењу суда, показивање фотографије окривљеног лицу које може имати сазнања о физичком изгледу учиниоца кривичног дела, ни изјашњење сведока поводом тога што је том приликом препознала окривљеног, које је саставни део њеног исказа датог у својству сведока током поступка, сами по себи, не могу се сматрати недозвољеним по закону. Самим тим ни законитост доказа, тј. исказа сведока, на коме се, између осталих, заснива утврђено чињенично стање, није доведена у питање наводима захтева за заштиту законитости о прихватању од стране суда доказа прибављеног супротно закону (ВКС, Кзз бр. 249/2013). Суд је у овом случају закључио да није ни било обављено препознавање у претходном поступку у складу са одредабама ЗКП, већ да се сведок само изјашњавао о идентитету окривљеног као учиниоца приликом давања исказа пред судом.

У следећем захтеву, оштећена је извршила препознавање лица у претходном поступку, након чега је на главном претресу остала при истој тврдњи коју је претходно дала у полицији поводом препознавања. Суд је указао да се изјашњење оштећене о идентитету учиниоца на

главном претресу не може третирати као радња препознавања лица, већ је реч изјашњењу које је дато у склопу исказа оштећене као сведока (ВКС, Кзз бр. 749/2021).

На основу анализираних пресуда се може извести закључак да судска пракса уважава чињеницу да је радњу препознавања лица у правом смислу те речи, тј. у складу са одредбама чл. 90 и 100 ЗКП, могуће обавити једино у предистражном поступку и истрази. Када се сведок изјашњава о идентитету учиниоца на главном претресу, судска пракса то не третира као доказну радњу препознавања лица, већ сматра да је реч о једној од активности коју сведок чини у склопу давања исказа.

Ово имплицира да се препознавање лица, као доказна радња, односи једино на оне процесне ситуације у којима се обавља у предистражном поступку и истрази, што је оправдано из више разлога о којима је већ било речи. Најважнији разлог је тај што се судско препознавање може окарактерисати као изразито сугестиван поступак, због тога што је сведок упознат са доказима који су прикупљени против оптуженог и изјашњава се о томе да ли га препознаје као учиниоца са „да“ или „не“. Такође, сведок не може изабрати неког од ометача и тиме начинити грешку која би јасно могла бити уочена од стране суда.

С једне стране, судска пракса указује да се препознавање на главном претресу не може третирати као доказна радња препознавања лица, што је оправдано када је сведок већ обавио препознавање у фази претходног поступка, па се на главном претресу поново изјашњава о идентитету учиниоца. С друге стране, забележени су случајеви у којима са сведоцима није била обављена радња препознавања лица у фази претходног поступка, али је суд од њих затражио да се изјасне о идентитету учиниоца на главном претресу.

Иако судска пракса указује да је то само активност сведока у склопу давања исказа, не може се рећи да у овим случајевима суштински није била обављена радња препознавања лица. Исправније би било закључити да је и тада било обављено препознавање лица, али применом сугестивног поступка (тзв. показивања), јер је суд затражио од сведока да верификују (потврде или оповргну) идентитет оптуженог као учиниоца, при чему су се они о томе изјашњавали први пут на главном претресу.

На основу свега наведеног, јасно је да треба применити препоруку да се радња препознавања лица треба обављати у времену што ближе извршењу кривичног дела, док је сећање сведока најквалитетније. Стога, кад год постоји лице за које се процењује да има довољно квалитетно

сећање о учиниоцу, с њим треба обавити радњу препознавања већ у фази претходног поступка. Уколико се ова препорука испоштује, неће долазити до ситуација у којима се сведок о томе први пут изјашњава на главном претресу. Једноставно речено, није битно како се назива изјашњење сведока о идентитету учиниоца на главном претресу – да ли се назива радњом препознавања лица или активношћу у склопу давању исказа, већ је битно да се уважи научно утемељена чињеница да судско препознавање не пружа могућност примене заштитних мера које би ублажиле ризик да ће невини оптужени бити погрешно препознат.

2. Препознавање лица у предистражном поступку и истрази

Од укупно 65 анализираних пресуда, у 59 пресуда је забележено да је орган поступка обавио радњу препознавања лица у предистражном поступку и истрази. У највећем броју случајева, препознавање окривљеног су обавили презумптивни сведоци (53 пресуде), који су превасходно били оштећени конкретним кривичним делом. У само 6 пресуда, забележено је да је препознавање обавио окривљени (ВКС, Кзз бр. 495/2015; ВКС, Кзз бр. 622/2018; ВКС, Кзз бр. 309/2021; ВКС, Кзз бр. 645/2021; ВКС, Кзз бр. 602/2021; ВКС, Кзз бр. 1401/2022).

На основу овог налаза, може се извести неколико закључака везаних за сврху са којом се радња препознавања лица у фази претходног поступка обавља у Републици Србији, као и за лица која у њој учествују у својству препознаваоца или предмета препознавања. То су:

- Радња препознавања лица се увек предузимала у сврху верификације претпоставке о учешћу осумњиченог (окривљеног) у извршењу кривичног дела, јер је у свим анализираним случајевима то лице било предмет препознавања;
- Осумњичени (окривљени) је био препознат као учинилац кривичног дела, што показује да је постављена претпоставка била потврђена у свим случајевима;
- Радњом препознавања лица се превасходно проверавало сећање презумптивних сведока о учиниоцу кривичног дела (у 90% случајева) и то најчешће оштећених;

2.1. Поступак постројавања – модел линије са једним осумњиченим (окривљеним)

Резултати анализе јасно показују да се радња препознавања лица у предистражном поступку и истрази у Републици Србији превасходно обавља коришћењем поступка постројавања, који подразумева да се осумњичени (окривљени) показује лицу које обавља препознавање заједно са другим лицима (ометачима). У највећем броју анализираних пресуда је било забележено да

је линија за препознавање била сачињена од само једног осумњиченог (окривљеног), што је у складу са одредбом чл. 90 и 100, ст. 1 ЗКП, као и са научно утемељеном препоруком којом се налаже да се лицу које обавља препознавање треба показати само једно лице, као предмет препознавања, заједно са другим, сличним лицима (ометачима).

Налази истраживања судске праксе указују да орган поступка превасходно користи модел линије са само једним осумњиченим (окривљеним), јер је од укупно 59 анализираних пресуда, само у 4 пресуде забележено да је у линији било показано више лица која су имала такво својство. Иако је овај пропуст забележен у мањем проценту обављених препознавања (7%), то није остало неопажено од стране браниоца, који су у захтевима за заштиту законитости наводили да је таквим поступањем органа поступка начињена битна повреда одредаба кривичног поступка.

Према наводима браниоца окривљеног у првом захтеву, битна повреда одредаба кривичног поступка је начињена из разлога што је полиција истовремено показала оштећеном шест лица у линији ради евентуалног препознавања, иако је свих шест лица већ било доведено у везу са кривичним делом од стране полиције (на директан или индиректан начин), што је у супротности са одредбама ЗКП (ВКС, Кзз бр. 192/2019). По налажењу суда, препознавање лица није обављено у складу са одредбама ЗКП, при чему је повреда учињена тиме што је оштећеном-сведоку, уместо једног, показано четири лица против којих је касније покренут кривични поступак у коме су та лица оглашена кривим и осуђена на затворске казне. На крају, суд је оценио наводе овог захтева као неосноване и одбацио је захтев, јер је утврдио да би, имајући у виду друге доказе изведене у законито спроведеном поступку на главном претресу, очигледно и без тог доказа била донета иста пресуда.

У другом захтеву, у линији за препознавање сачињеној од укупно петоро лица, окривљени је показан оштећенима истовремено са другом двојцом окривљених у истом предмету, па је бранилац указао да то није у складу са одредбама ЗКП које налажу да се у линији за препознавање може наћи само један од окривљених, а не истовремено више њих (ВКС, Кзз бр. 246/2021). Као и у претходном захтеву, суд је оценио да стоји навод захтева да препознавање лица није обављено у складу са одредбама ЗКП, јер је оштећенима у линији показано истовремено три лица против којих је касније покренут кривични поступак у коме су та лица оглашена кривим и осуђена на затворске казне. На крају, суд је утврдио да је незаконито формирати линију која садржи више од једног окривљеног.

У трећем захтеву, бранилац окривљеног је указао на то да је препознавање лица обављено супротно одредбама чл. 90 и 100 ЗКП, јер је сведоку истовремено показано пет лица, од којих је затим против три лица покренут кривични поступак у коме су та три лица правноснажно оглашена кривим и осуђена на казне затвора (ВКС, Кзз бр. 294/2019). Суд је оценио да се у захтеву браниоца основано указује да препознавање лица није обављено у потпуности у складу са одредбама ЗКП, јер је сведоку приликом препознавања показано пет лица од којих су тројица били окривљени, уместо да је у групи за препознавање био само један од окривљених, како то прописује одредба чл. 100, ст. 1 ЗКП у вези чл. 90, ст. 1 ЗКП. Ипак, захтев је одбачен уз образложење да су и други докази изведени на главном претресу, да су појединачно побројани и оцењени, као и да је очигледно да би и без доказа добијеног на основу препознавања била донета иста пресуда. Према налажењу суда, самим тим није учињена битна повреда одредаба кривичног поступка која би утицала на законитост правноснажне пресуде у смислу да би пресуду требало укинути.

Наводи на којима је заснован четврти захтев су слични претходно описанима, с тим што је у овом случају препознавање било обављено на основу фотографије, при чему је оштећеном-сведоку поред фотографије окривљеног, показано још седам фотографија, од којих се четири односило на окривљене у овом кривичном поступку, што је у супротности са одредбама чл. 90 и чл. 100 ЗКП. Бранилац је даље истакао да је животно немогуће да сва четворица окривљених имају основне особине сличне онима какве је оштећени описао, односно да сва четворица окривљених личе један на другог, осим уколико нису у сродству, што овде није био случај (ВКС, Кзз бр. 782/2021).

По налажењу суда, наводи на којима је заснован захтев су основани, односно препознавање лица од стране сведока-оштећеног није обављено у складу са одредбама ЗКП, јер је сведоку приликом препознавања показано осам лица, од којих су четворица били окривљени против којих је вођен предметни кривични поступак, уместо да је у групи за препознавање био само један од окривљених, како је то прописано одредбама чл. 100, ст. 1 у вези чл. 90, ст. 1 ЗКП. По оцени суда, и без овог доказа би била донесена иста пресуда, па правоснажном пресудом није учињена битна повреда одредаба кривичног поступка.

Напоследку, може се закључити да орган поступка у Републици Србији начелно поштује препоруку да се лицу које обавља препознавање показује само један осумњичени (окривљени) у линији. То даље значи да је у случајевима када постоји сумња о учешћу више

лица у извршењу кривичног дела, потребно организовати и обавити препознавање са сваким од тих лица понаособ. Оваква дужност органа поступка је експлицитно прописана одредбама чл. 90 и 100 ЗКП, а потврђена је и у судској пракси – према налажењу суда, свако одступање од коришћења модела линије са само једним осумњиченим (окривљеним) представља повреду одредаба кривичног поступка.

Налажење суда о овом питању је у складу са научно заснованом препоруком да је веома штетно дозволити органу поступка да обави препознавање са више осумњичених (окривљених) за исто кривично дело, јер би сва та лица могла да се поклапају са сведоковим сећањем о учиниоцу кривичног дела. Уколико би сведок изабрао било ког од њих, не би начинио грешку, јер би изабрао лице које је у вези са кривичним делом поводом кога се обавља препознавање. Примена модела са само једним осумњиченим (окривљеним) омогућава остваривање функције ометача у линији, а то је да орган поступка може јасно уочити да је сведок начинио грешку указивањем на неког од ометача, као на учиниоца, што је довољан разлог да се оцени као недовољно поуздан.

2.2. Лично препознавање и препознавање на основу фотографија

Орган поступка који је донео афирмативну одлуку да обави препознавање лица у предистражном поступку и истрази има на располагању три могућности које су прописане одредбама ЗКП: 1) да обави лично препознавање у посебној просторији која је опремљена са специјалним једносмерним огледалом, што захтева физичко присуство свих субјеката који учествују у обављању ове радње (лица које је предмет препознавања и оног које обавља препознавање, као и јавног тужиоца и полицијских службеника који спроводе радњу препознавања лица); 2) да обави препознавање на основу фотографија, које не захтева физичко присуство лица које је предмет препознавања; или 3) да обави препознавање на основу гласа, било истовремено са личним препознавањем или одвојено од њега.

Резултати анализираних пресуда показују да орган поступка у Републици Србији у фази предистражног поступка и истраге доминантно предузима лично препознавање, које се припрема и организује у посебним просторијама полиције које су намењене за ту сврху. На ово указује налаз да је осумњичени (окривљени), као предмет препознавања, био постројен у физичкој линији са ометачима у 76% случајева (45 пресуда).

Препознавање на основу фотографија је забележено у 24% случајева (14 пресуда), што указује да орган поступка у Републици Србији користи и фото-линију у сврхе прикупљања доказа на основу препознавања лица (ВКС, Кзз бр. 527/2019; ВКС, Кзз бр. 1040/2019; ВКС, Кзз бр. 494/2020; ВКС, Кзз бр. 49/2021; ВКС, Кзз бр. 309/2021; ВКС, Кзз бр. 602/2021; ВКС, Кзз бр. 782/2021; ВКС, Кзз бр. 1082/2022; ВКС, Кзз бр. 1300/2022; ВКС, Кзз бр. 1313/2022; ВКС, Кзз бр. 1375/2022; ВКС, Кзз бр. 1441/2022; ВКС, Кзз бр. 11/2023; ВКС, Кзз бр. 114/2023).

У погледу препознавања на основу гласа, забележена су само два случаја у којима је орган поступка обавио ово препознавање и то истовремено са личним препознавањем, а не самостално (ВКС, Кзз бр. 735/2018; ВКС, Кзз бр. 600/2020).

На основу истраживања судске праксе је изведен један битан закључак, а то је да судска пракса потврђује претпоставку да се резултати препознавања лица на основу фотографија могу користити као доказ у кривичном поступку и да се на њима може заснивати судска одлука (ВКС, Кзз бр. 602/2021). Такође, овај доказ се оцењује као законит, без обзира на то да ли је испуњен критеријум доступности лица које је предмет препознавања. У случајевима у којима осумњичени (окривљени) није био доступан органу поступка, здраворазумски је било обавити препознавање на основу фотографија, те ово поступање свакако није спорно, уколико је испоштована одговарајућа процедура прописана одредбама ЗКП.

На пример, у једном од захтева, оштећени-сведок је извршио позитивно препознавање окривљеног на основу пет фотографија, у присуству јавног тужиоца и полицијских службеника, те је суд оценио да је реч о радњи која је обављена законито, а да је записник као доказ изведен у складу са одредбама ЗКП и да се на њему може заснивати пресуда (ВКС, Кзз бр. 494/2020).

У следећем захтеву, суд је оценио да је оправдано уврстити записник о препознавању као доказ у списе предмета, имајући у виду да је препознавање лица обављено са два сведока у полицији, који су претходно дали опис лица за које постоји основ сумње да је извршило кривично дело, при чему су радњи присуствовали јавни тужилац, полицијски службеници и бранилац окривљеног, на тај начин што је сваком оштећеном-сведоку у просторији специјално намењеној за ту сврху показано осам различитих фотографија на којима је била

представљена линија сачињена од пет лица, након чега су оштећени-сведоци позитивно препознали окривљеног (ВКС, Кзз бр. 1441/2022).

У следећем захтеву, суд је одлучивао по захтеву у којем је доказ везан за препознавање лица био прикупљен од стране надлежних органа у Републици Српској, а изведен пред судом у Републици Србији. Суд се изјашњавао о томе да ли је овај доказ био прибављен законито, тј. у складу са важећим одредбама ЗКП Републике Српске, односно да ли је конкретан начин прибављања овог доказа у супротности са важећим одредбама ЗКП Републике Србије. У овом случају, препознавање окривљеног на основу фотографија је извршила оштећена као сведок и још један сведок-очевидац који је уочио учиниоца пре и након извршења кривичног дела.

Суд је истакао да је коришћење фотографија у сврхе препознавања у складу са процесним одредбама које су важиле у време њеног предузимања, сходно томе да окривљени тада није био доступан државним органима Републике Српске и да је то учињено уз сагласност надлежног јавног тужиоца, због чега су записници о доказној радњи препознавања прибављени у законитом поступку, тј. у складу са важећим одредбама Републике Српске. Суд је оценио да записници нису прибављени у супротности са одредбама чл. 100 у вези чл. 90 ЗКП Републике Србије, на основу чега је закључено да није реч о незаконитим доказима (ВКС, Кзз бр. 1040/2019).

Оспоравајући законитост записника о препознавању у једном од захтева, бранилац окривљеног је навео да је препознавање са пет сведока обављено путем 12 фотографија, међу којима се налазила и фотографија окривљеног, иако исти није био недоступан, што је супротно чл. 90, ст. 3 ЗКП (ВКС, Кзз бр. 114/2023). У конкретном случају, суд је утврдио да су наводи браниоца неосновани, јер су фотографије показане сведоцима у време када је окривљени био недоступан органима поступка, при чему је свој налаз поткрепио решењем о задржавању у којем је забележено да је окривљеном било одређено задржавање од стране полиције четири дана након што је обављено препознавање на основу фотографија.

Према наводима браниоца окривљеног у следећем захтеву, доказна радња препознавања лица, као и записник састављен поводом наведене доказне радње са пратећом документацијом није законит доказ, с обзиром на то да ова радња није обављена у складу са процедуром која је прописана чл. 90, ст 3 ЗКП, која налаже да је обавезан услов за обављање препознавања на основу фотографије тај да лице које је предмет препознавања није доступно.

Бранилац је указао да у записнику није констатован разлог због којег је окривљена у том тренутку била недоступна органима гоњења, јер је иста имала пријављену адресу становања и уредно се одазивала позивима суда, односно окривљена није била у бекству, нити је била недоступна органима поступка у моменту сачињавања спорног записника о препознавању (ВКС, Кзз бр. 1375/2022).

По налажењу суда, препознавање лица од стране сведока је предвиђено као посебна доказна радња у смислу одредбе чл. 100 ЗКП и пошто је конкретно препознавање у формалном смислу задовољило све услове које предвиђа одредба чл. 100 и чл. 90, ст. 3 ЗКП, односно извршено је на основу фотографија, оно јесте законит доказ. У вези навода браниоца да је окривљена била доступна органима поступка у тренутку када је обављено препознавање на основу фотографија, суд је оценио да је то његов лични закључак и да то не чини записник о препознавању незаконитим доказом.²³²

У следећа два захтева, браниоци окривљених су оспоравали законитост записника о препознавању из разлога одсуства јавног тужиоца или браниоца. У првом захтеву, бранилац је истакао да записник није сачињен у складу са чл. 90 ЗКП, јер је препознавање извршено на основу фотографија и без присуства браниоца (ВКС, Кзз бр. 602/2021). Суд је оценио наводе браниоца као неосноване, уз образложење да је препознавање обављено у складу са одредбом чл. 90 ЗКП, јер је окривљени прво описао физичке особине лица о којем се изјашњавао током саслушања, након чега је на записнику о препознавању лица, које је извршено са пет фотографија, у присуству јавног тужиоца и браниоца, са асполутном сигурношћу као наведено лице препознао другог окривљеног.

У другом захтеву, бранилац је навео да је записник о препознавању незаконит доказ, јер је сведок препознао окривљеног у просторијама полиције на основу тога што су му полицијски службеници показали фотографије више лица, што је извршено супротно одредби чл. 100, ст. 3 ЗКП, јер није обављено у присуству јавног тужиоца. По ставу браниоца, судска одлука се не може заснивати на делу исказа овог сведока, у којем је сведочио о томе како је у полицији препознао окривљеног као учиниоца предметног кривичног дела (ВКС, Кзз бр. 541/2020). По

²³² У случајевима када се препознавање лица обавља на основу фотографија, не постоји обавеза органа поступка да документује разлоге због којих је то учињено у записнику (није дужан да образложи разлоге недоступности окривљеног). Чак и када су недвосмислено потврђени наводи да је окривљени био доступан у време препознавања, али је орган поступка обавио препознавање на основу његове фотографије, према становишту суда, то неће утицати на законитост предузете радње.

оцени ВС, изнети наводи су неосновани, јер из списка предмета произилази да се у конкретном случају не ради о доказној радњи препознавања лица у смислу одредаба чл. 100 и 90 ЗКП, како то погрешно сматра бранилац окривљеног, већ је реч о изјашњавању сведока-очевица приликом давања исказа пред надлежим јавним тужиоцем о начину на који је сазнао идентитет учиниоца предметног кривичног дела, те представља саставни део његовог исказа и може бити коришћено као доказ у кривичном поступку.

Поред случајева у којима је препознавање на основу фотографија обављено када осумњичени (окривљени) није био доступан органу поступка, забележени су и случајеви у којима је био доступан, тј. могло се обезбедити његово физичко присуство за обављање личног препознавања. Стога, битно је утврдити да ли се непоштовање критеријума доступности лица које је предмет препознавања у судској пракси третира као повреда одредаба кривичног поступка.

У једном од захтева, бранилац наводи да је доказ у вези са препознавањем лица прибављен у супротности са одредбама чл. 90 и чл. 100 ЗКП. Бранилац је указао да прописана процедура није била испоштована, због тога што јавни тужилац није био присутан приликом извођења радње препознавања, иако је његово присуство у том случају обавезно, али и због тога што препознавање није било неопходно вршити преко фотографије, јер је осумњичени био ухапшен истог дана када је оно извршено (ВКС, Кзз бр. 309/2021).

Одлучујући по овом захтеву, суд је одбацио наводе као неосноване, наводећи да су двојица саокривљених, у моменту вршења доказне радње препознавања имали статус осумњичених лица, да су тој радњи присуствовали њихови браниоци, да је јавни тужилац о препознавању био обавештен и да није било никаквих примедби бранилаца и окривљених на записницима, те да је реч о доказу који је прикупљен у складу са одредбама ЗКП. Занимљиво је то да је суд оценио да се овим наводима оспоравају околности под којима је вршено препознавање и полемиче се са чињеничним утврђењима суда, те да се да се побијане пресуде у овом делу заправо побијају због погрешно и непотпуно утврђеног чињеничног стања.

На основу садржине ове пресуде, могуће је размотрити две битне околности с аспекта испуњености процедуре прописане одредбама ЗКП, а то су: 1) поштовање критеријума доступности лица које је предмет препознавања, као услова за обављање препознавања на

основу фотографија; и 2) обавезно присуство јавног тужиоца извођењу радње препознавања лица.

У погледу прве околности је могуће извести два битна закључка. Први закључак је тај да се испуњеност критеријума доступности лица које је предмет препознавања од стране суда третира као чињенично питање, а не као околност која може да утиче на законитост предузимања радње препознавања лица на основу фотографија. Други закључак је да орган поступка није дужан да обави лично препознавање, без обзира на то што је лице које је предмет препознавања доступно. Једноставније речено, препознавање на основу фотографија није условљено доступношћу лица које је предмет препознавања, што значи да ће бити законито обављено и када је то лице било доступно.

У погледу друге околности, везане за обавезно присуство јавног тужиоца, у овом захтеву може бити спорно то што је суд навео да је јавни тужилац био „обавештен“ о препознавању, иако је одредбама чл. 100, ст. 3 ЗКП прописано да се препознавање у предистражном поступку и истрази обавља у присуству јавног тужиоца. Присуство јавног тужиоца се може третирати као обавезно и због тога што важеће одредбе ЗКП не овлашћују експлицитно полицију да самостално обавља радњу препознавања лица, због чега је оправдано извести закључак да препознавање лица које се обавља пред полицијом има процесну ваљаност само ако је његовом извођењу присуствовао јавни тужилац (Илић и др., 2012: 283). Становиште да је процесна ваљаност остварена и уколико је јавни тужилац обавештен о предузимању радње препознавања лица, не представља довољно добро објашњење. Ради се о претпоставци коју је у сваком случају потребно испунити, због тога што је јавни тужилац руководилац претходног поступка и мора бити обавештен о предузимању било које доказне радње, па и радње препознавања лица.

И у следећем захтеву, бранилац окривљеног је оспорио законитост доказа прикупљеног на основу препознавања, указујући да је осумњичени (окривљени) био физички присутан у просторијама полицијске станице, где је био приведен у тренутку када је оштећена вршила препознавање и да је, упркос његовом присуству, препознавање обављено на основу његове фотографије (ВКС, Кзз бр. 527/2019). Према налажењу суда, ова околност не чини сама по себи овај доказ недозвољеним, нарочито због тога што је из исказа оштећене утврђено да је препознавање прво извршила на основу фотографије, а да је након тога видела осумњиченог (окривљеног) у просторијама полиције (када је био приведен у полицијску станицу), што

указује да је био доступан полицији у време када је препознавање на основу његове фотографије било обављено. У прилог томе да је радња препознавања обављена у складу са одредбама ЗКП, суд је навео да је оштећена приступила препознавању тек након што је прецизно описала лице које је предмет препознавања, да јој је показано пет фотографија и да је иста са стопостотном вероватноћом указала на осумњиченог (окривљеног) као на учиниоца предметног кривичног дела (ВКС, Кзз бр. 527/2019).

У овом случају, препознавање на основу фотографија је обављено пре него што је осумњичени (окривљени) био приведен у просторије полиције, али се на основу садржине навода у захтеву може закључити да је полиција знала његов идентитет, као и да ће бити ухапшен у току истог дана када је и обављено препознавање на основу фотографија. И поред тога што је било могуће обезбедити физичко присуство окривљеног за обављање личног препознавања, одлучено је да обави препознавање тако што је оштећеној показана његова фотографија, заједно са још четири фотографије других лица (ометача).

У још једном захтеву, бранилац је оспорио то што је препознавање било обављено на основу фотографија, а не са физички присутном окривљеном, иако је она била на слободи и доступна органима гоњења, али је суд оценио ове наводе неоснованим (ВКС, Кзз бр. 49/2021).

На основу резултата истраживања судске праксе се може извести генерални закључак да орган поступка у конкретном случају може проценити да је целисходније обавити препознавање на основу фотографија, иако је лице које је предмет препознавања доступно за обављање личног препознавања. То даље значи да се резултати препознавања на основу фотографија прихватају као доказ у кривичном поступку, без обзира на то да ли лице које је предмет препознавања било доступно органу поступка. Стога, не постоји ниједан разлог који би оправдавао да се са лицем које је већ обавило препознавање на основу фотографија поново спроводи лично препознавање (када лице које је предмет препознавања постане доступно за то). Штавише, уколико би орган поступка то учинио, дошло би до тзв. поновљеног препознавања, јер би препознавање обављало исто лице, а предмет препознавања би био исти (осумњичени) окривљени, што је веома штетно из разлога о којима је већ било речи.

Налажење суда говори у прилог томе да околност о физичкој доступности осумњиченог (окривљеног) органу поступка у време обављања препознавања на основу фотографија не представља битну повреду одредаба кривичног поступка, уколико је оно обављено у складу

са важећим одредбама ЗКП. Поменуто налажење суда је подржано и практичним разлозима, јер лично препознавање некада није могуће обавити – нпр. јављају се потешкоће да се пронађе и обезбеди физичко присуство одговарајућих ометача и њихов пристанак за учешће у личном препознавању. Чак и када је то практично могуће учинити, постоје случајеви у којима обављање личног препознавања није сврсисходно – нпр. сведок исказује висок ниво нелагоде и анксиозности да му приступи, јер оно захтева сусрет „лицем у лице“ са осумњиченим (окривљеним), а могуће је и да осумњичени (окривљени) експлицитно одбија да се построји у линији или ставља у изглед да ће опструисати ток препознавања.

Међутим, и даље остаје нејасна законска процедура коју је потребно остварити приликом прикупљања доказа на основу препознавања, како би се исти могао оценити као законит. У значајном броју пресуда у којима је суд оценио да је овај доказ био прикупљен у складу са одредбама ЗКП (ВКС, Кзз бр. 634/2014; ВКС, Кзз бр. 949/2014; ВКС, Кзз бр. 441/2017; ВКС, Кзз бр. 735/2018; ВКС, Кзз бр. 413/2019; ВКС, Кзз бр. 1134/2020; ВКС, Кзз 1432/2020; ВКС, Кзз бр. 406/2021; ВКС, Кзз бр. 852/2021; ВКС, Кзз бр. 602/2021; ВКС, Кзз бр. 647/2022; ВКС, Кзз бр. 1300/2022; ВКС, Кзз бр. 1375/2022; ВКС, Кзз бр. 1401/2022, ВКС, Кзз бр. 114/2023), било је указано на испуњеност следећих услова:

- 1) Лице које је обавило препознавање (превасходно оштећени) је дало опис учиниоца пре него што је приступило препознавању;
- 2) У просторији специјално намењеној за ту сврху су били уведени сви чланови линије – осумњичени (окривљени) и одређени број ометача, који су постројени у физичкој линији по одређеном редоследу, или је коришћена фото-линија, сачињена од њихових фотографија;
- 3) Препознавању је присуствовао јавни тужилац и полицијски службеници, а у појединим случајевима и бранилац осумњиченог (окривљеног);
- 4) Лице које је обавило препознавање је указало на осумњиченог (окривљеног) као на учиниоца предметног кривичног дела и то са високим степеном сигурности;
- 5) О радњи препознавања лица је био састављен записник и он је био потписан од стране свих присутних лица.

Иако се на основу значајног броја анализираних пресуда може извести закључак да ће радња препознавања лица бити предузета законито уколико су испоштоване поменуте процесне претпоставке, дискутабилно је то да ли ће неиспуњење било које од ових претпоставки

представљати повреду одредаба кривичног поступка. На пример, у више пресуда у којима је суд оценио да је доказ у вези са препознавањем био прикупљен законито, суд није навео да је у конкретним случајевима била остварена и претпоставка везана за прикупљање описа учиниоца пре обављања препознавања (ВКС, Кзз бр. 779/2014; ВКС, Кзз бр. 787/2014; ВКС, Кзз бр. 1122/2014; ВКС, Кзз бр. 1087/2018; ВКС, Кзз бр. 1463/2018; ВКС, Кзз бр. 750/2019; ВКС, Кзз бр. 203/2020; ВКС, Кзз бр. 494/2020, ВКС, Кзз бр. 600/2020; ВКС, Кзз бр. 387/2020; ВКС, Кзз бр. 359/2023).

На основу тога, може се закључити да постоје различита становишта у судској пракси у погледу процесних претпоставки које се морају обавезно испунити како би овај доказ био прикупљен у складу са одредбама ЗКП. Стога, у наредним поглављима ће бити размотрено како судска пракса третира следећа питања: 1) присуство, односно одсуство браниоца током обављања радње препознавања лица; 2) обавезу прикупљања описа учиниоца пре обављања радње препознавања лица; 3) номиналну величину линије за препознавање; 4) различите врсте сугестивних утицаја који су могли утицати на тачност резултата добијених препознавањем лица; и 5) степен сигурности који су исказала лица која су обавила препознавање.

2.3. Присуство браниоца током обављања радње препознавања лица

Једно од најспорнијих питања у дефинисању радње препознавања лица у важећим одредбама ЗКП, тиче се пропуста законодавца да пропише обавезно присуство браниоца приликом њеног обављања. На основу анализе важећих одредаба ЗКП је већ указано да је спорно то да ли орган поступка има обавезу да поучи лице које је предмет препознавања да има право да ангажује браниоца који ће присуствовати извођењу препознавања, као и да обавести браниоца о времену и месту његовог извођења. Стога, потребно је утврдити како судска пракса третира питање присуства браниоца приликом обављања радње препознавања лица, тј. да ли пропуштање органа поступка да обавести браниоца о томе, односно његово неприсуствовање извођењу препознавања, представља повреду одредаба кривичног поступка.

Резултати анализираних пресуда показују да су браниоци окривљених у 24% случајева оспоравали законитост доказа који је прикупљен на основу радње препознавања, због тога што бранилац није био присутан током њеног обављања. Од укупно 59 захтева у којима је било обављено препознавање у фази претходног поступка, 14 захтева је било засновано на

наводима да је осумњиченом (окривљеном), који је био предмет препознавања, било повређено право на стручну одбрану – бранилац није присуствовао извођењу радње препознавања лица, те није могао да заступа правне интересе осумњиченог (окривљеног), због тога што није био ни обавештен о томе да ће иста бити обављена (ВКС, Кзз бр. 779/2014; ВКС, Кзз бр. 622/2018; ВКС, Кзз бр. 735/2018; ВКС, Кзз бр. 1087/2018; ВКС, Кзз бр. 127/2019; ВКС, Кзз бр. 750/2019; ВКС, Кзз бр. 856/2019; ВКС, Кзз бр. 141/2020; ВКС, Кзз бр. 494/2020; ВКС, Кзз бр. 645/2021; ВКС, Кзз бр. 749/2021; ВКС, Кзз бр. 852/2021; ВКС, Кзз бр. 1230/2021; ВКС, Кзз бр. 647/2022).

У једном од захтева, бранилац наводи да је осумњиченом (окривљеном) било повређено право на стручну одбрану, јер му је поука да може да ангажује браниоца дата од стране полиције тек после извршеног препознавања од стране оштећеног, али је суд одбацио овај захтев (ВКС, Кзз бр. 735/2018). У следећем захтеву, бранилац је оспорио то што је орган поступка позвао окривљеног (тада осумњиченог) усменим путем да би се с њим обавило препознавање лица, при чему није био обавештен о разлозима позивања. Поред тога, бранилац истиче да је на записнику о препознавању констатовано да осумњичени том приликом није ангажовао браниоца, иако је био поучен о томе, али да ова констатација нема значаја с обзиром на то га није потписао (ВКС, Кзз бр. 127/2019). У овом случају, суд је оценио да стоји навод да је осумњичени (окривљени), пре обављеног препознавања, требало да буде поучен о правима која му припадају као осумњиченом, имајући у виду да је осумњичени лице према коме, пре покретања поступка, надлежни државни орган предузима неку радњу због постојања основа сумње да је извршио кривично дело, те да је радња препознавања управо таква радња којом неко лице стиче својство осумњиченог. Међутим, суд је одбацио захтев као неоснован, уз образложење да се побијане пресуде не заснивају искључиво на спорном записнику о препознавању, већ да су записници саставни део исказа сведока које су дали на главном претресу, када су са сигурношћу препознали окривљеног као учиниоца предметног кривичног дела.

Даље, према наводима браниоца у следећем случају, његов браћеник је био лишен слободе и није био поучен о праву на браниоца приликом предузимања доказне радње препознавања лица (ВКС, Кзз бр. 647/2022). У разматрању овог навода, суд је цитирао одредбу чл. 74 ЗКП којом су прописани случајеви обавезне одбране, а између осталог је указао да је ст. 1, т. 3 овог члана прописано да окривљени мора имати браниоца ако је задржан или му је забрањено

да напушта стан или је притворен – од лишења слободе, па до правноснажности решења о укидању мере. По налажењу суда, осумњичени је био доведен од стране полицијских службеника у просторије полицијске управе истог дана када је вршена доказна радња препознавања лица, којом приликом осумњичени није био лишен слободе, нити му је било одређено задржавање. Имајући у виду да је ова радња обављена у предистражној фази кривичног поступка, када он није био окривљени, већ осумњичени, који није био лишен слободе, није ни постојала обавеза органа поступка да му одреди браниоца по службеној дужности, нити да обезбеди његово присуство, на шта се неосновано указује у захтеву за заштиту законитости. Уз наведено образложење, захтев је одбијен као неоснован.

Међутим, у следећем захтеву у којем је наведено да бранилац није био присутан у тренутку када је оштећена давала опис учиниоца кривичног дела и у тренутку када су члановима линије додељени бројеви позиција на којима ће бити представљени оштећеној током препознавања, иако је било речи о случају обавезне одбране, суд је оценио да то не утиче законитост овог доказа (ВКС, Кзз бр. 749/2021).

Према наводима браниоца у следећем захтеву, чињеница да је препознавање лица извршено од стране сведока, без присуства бранилаца двојице окривљених, представља повреду њихових права на одбрану. Бранилац је указао да је присуство браниоца морало бити обезбеђено, јер су обојица окривљених у време вршења препознавања били притворени, наводећи да је чл. 68, ст. 1, т. 3 ЗКП недвосмислено уведено право окривљених да се бране уз стручну помоћ браниоца, а чл. 74, ст. 1, т. 3 ЗКП је прописано да окривљени мора да има браниоца ако је задржан или му је забрањено да напусти стан или је притворен (ВКС, Кзз бр. 750/2019). По налажењу суда, обе процесне радње препознавања лица су вршене појединачно од стране оштећених, пред полицијским службеницима и у присуству надлежног јавног тужиоца, тј. у складу са одредбама ЗКП, којима није прописано присуство браниоца овој процесној радњи, због чега су предузете радње извршене на законит начин.

Према наводима у следећа два захтева, браниоци окривљених нису били позвани, нити су били обавештени да присуствују радњи препознавања лица од стране органа поступка, али су захтеви одбачени као неосновани (ВКС, Кзз бр. 1087/2018; ВКС, Кзз бр. 1230/2021). У једном од захтева, суд је образложио да чињеница да је препознавање окривљеног било обављено без присуства браниоца не чини ову радњу незаконитом, из разлога што је одредбом чл. 100, ст. 3 ЗКП јасно прописано да се препознавање лица у предистражном поступку и истрази

обавља у присуству јавног тужиоца, док обавезно присуство браниоца није изричито прописано (ВКС, Кзз бр. 1087/2018). И у следећем захтеву, оспоравано је то што орган поступка није обавестио браниоца о томе да ће се радња препознавања лица предузети, иако је бранилац захтевао да о томе буде обавештен. Суд је оценио навод неоснованим, уз образложење да радња препознавања није једино доказно средство, већ само мера за утврђивање веродостојности исказа сведока, као и да су записници о препознавању лица цењени у склопу оцене веродостојности целокупног исказа оштећеног и осталих изведених доказа (ВКС, Кзз бр. 141/2020).

У следећем захтеву, као разлог незаконитости записника о препознавању се наводи да окривљени није добровољно учествовао у препознавању, већ је на то био принуђен, те да окривљеном, пре препознавања, није од стране полиције и јавног тужиоца саопштено да он, као задржано и осумњичено лице, има право да узме браниоца по свом избору. Уместо тога, постављен му је бранилац по службеној дужности који окривљеном том приликом није пружио делотворну одбрану, пошто је без икаквих примедби потписао записник о препознавању. Окривљеном је право на изабраног браниоца саопштено тек касније, када је он и узео браниоца по свом избору и то адвоката који га је бранио од дана када је изјавио жалбу на решење о одређивању притвора (ВКС, Кзз бр. 852/2021). Суд је утврдио да је окривљени у време обављања доказне радње препознавања лица имао браниоца по службеној дужности којег је прихватио, а што се види из записника о његовом саслушању које је обављено у полицијској управи истог дана, након обављеног препознавања, као и из записника о саслушању окривљеног пред надлежним јавним тужиоцем који је сачињен сутрадан. Наиме, из ових записника произилази да су му, пре давања исказа, саопштена сва права која му припадају као окривљеном (права из чл. 68, ст. 1 ЗКП) и дата сва упозорења. Након позивања да се изјасни о својим правима, укључујући право да узме браниоца по свом избору, окривљени се изричито изјаснио да не жели да ангажује браниоца, већ је прихватио браниоца по службеној дужности – адвоката Б. К. у чијем присуству је и дао исказ. Исти бранилац је претходно био присутан и приликом обављања препознавања, при чему окривљени приликом давања свог исказа није истакао да је на било који начин био принуђен да учествује у доказној радњи препознавања лица. Стога, суд је оценио наводе изнете у захтеву као неосноване.

У следећем захтеву, суд је размотрио наводе да је записник о препознавању незаконит доказ, јер је сачињен супротно одредби чл. 300, ст. 6 ЗКП, јер је јавни тужилац био у обавези да о тој доказној радњи обавести браниоца окривљеног, што није учинио, чиме је суд повредио право на одбрану окривљеног (ВКС, Кзз бр. 856/2019). Суд је оценио да се одредбама чл. 90 и 100, ст. 3 ЗКП прописује да се у предистражном поступку и истрази препознавање лица обавља у присуству јавног тужиоца, што је у конкретном случају и учињено, па наведена доказна радња не представља незаконит доказ. Суд је даље цитирао одредбе чл. 300 ЗКП и закључио је да њима није детерминисана обавеза јавног тужиоца да обавести браниоца о томе да ће бити предузета доказна радња препознавања лица, већ обавеза јавног тужиоца да браниоцу упути позив да присуствује саслушању осумњиченог, односно да осумњиченом и његовом браниоцу упути позив, а оштећеног обавести о времену и месту испитивања сведока или вештака. Из наведених разлога, суд је оценио наводе као неосноване. Поводом још једног захтева који се заснива на наводима да је записник о препознавању незаконит доказ, јер није сачињен у складу са чл. 300, ст. 1, 6 и 7 ЗКП, односно јер бранилац саокривљеног није био обавештен о вршењу ове процесне радње, суд се изјаснио да се одредбе чл. 300 ЗКП односе на саслушање сведока и вештака, а не и на препознавање лица, те да неприсуствовање браниоца у овом случају не представља битну повреду одредаба кривичног поступка (ВКС, Кзз бр. 494/2020).

Према наводима следећег захтева, окривљени је био изведен из притвора и одведен на препознавање, које је извршено без присуства браниоца, тако да предузимање те радње нико није могао контролисати у име окривљеног. Према ставу одбране, наредба истражног судије за извођење окривљеног из притвора и одвођење на препознавање, морала је бити, а није уручена окривљеном, нити његовом браниоцу (ВКС, Кзз бр. 779/2014). Суд је оценио и ове наводе као неосноване, уз образложење да је радња препознавања била извршена у присуству надлежног јавног тужиоца, а записник састављен у складу са одредбама ЗКП и потписан од стране свих присутних лица, која нису ставила примедбе на записник.

У следећем захтеву, окривљени је обавио препознавање другог окривљеног, али је бранилац оспорио законитост записника о препознавању због тога што окривљени није био упознат са својим правима у кривичном поступку пре извођења те доказне радње, није био саслушан и није му био омогућен разговор са браниоцем, а посебно из разлога што није био у могућности да опише основне особине лица које препознаје сагласно чл. 90, ст. 1 ЗКП (ВКС, Кзз бр.

645/2021). Суд је утврдио да су наводи неосновани, те да записник о препознавању не представља незаконит доказ, јер чињеница да је окривљени препознао другог окривљеног (тј. саизвршиоца) у истом кривичном предмету, није доказ који је коришћен за утврђивање кривице окривљеног који је извршио препознавање, нити се правноснажна пресуда заснива на овом доказу у односу на њега.

Само у једном случају, суд је утврдио да записници о препознавању представљају незаконите доказе на којима се пресуда не може заснивати. У овом захтеву, бранилац је указао на то да су исти браниоци заступали двојицу окривљених који су показани у линији за препознавање, као и двојицу окривљених који су били у својству лица која врше препознавање, а који су се у том тренутку налазили у притвору. Према ставу одбране, исти браниоци су у конкретном случају били ангажовани ради одбране супротстављених права и интереса (ВКС, Кзз бр. 622/2018). Суд је утврдио да је препознавање лица обављено у присуству два браниоца, који су истовремено били браниоци лицима која су вршила препознавање и двојици од шест лица, која су била међу лицима за препознавање, што значи да су записници сачињени противно одредби чл. 78, ст. 1 ЗКП, којом се прописује да више окривљених могу у истом предмету имати заједничког браниоца, само ако то не омета стручно, савесно и благовремено пружање правне помоћи у одбрани.

На основу анализираних пресуда се може закључити да судска пракса не третира одсуство браниоца током обављања радње препознавања лица као повреду одредаба кривичног поступка, превасходно из разлога што је законодавац пропустио да експлицитно пропише обавезно присуство браниоца у њеном извођењу одредбама чл. 90 и 100 ЗКП. Оваквој пракси доприноси и то што орган поступка не подлеже обавези да обавести браниоца о томе да ће се радња препознавања лица предузети, јер та обавеза искључиво важи за доказну радњу испитивања сведока. То значи да ће присуство браниоца током обављања препознавања лица у фази претходног поступка бити условљено дискреционом оценом органа поступка о томе да ли ће поучити осумњиченог (окривљеног) о праву да ангажује браниоца и да ли ће га обавестити о времену и месту предузимања радње препознавања.

На овај начин, право окривљеног на одбрану је доведено у питање, јер процесне претпоставке не гарантују присуство браниоца приликом обављања радње препознавања лица. Начелно, то није у складу са научно заснованом препоруком да присуство браниоца представља једну важну заштитну меру која штити невина лица од погрешног препознавања, јер бранилац има

улогу независног посматрача који контролише начин на који се препознавање обавља и изјављује примедбе о уоченим неправилностима на записник.

2.4. Обавеза претходног узимања описа лица које је предмет препознавања

По правилу, лице које обавља препознавање треба да опише лице које је предмет препознавања пре почетка препознавања (чл. 90, ст. 1 ЗКП). Међутим, дискутабилно је то да ли орган поступка има обавезу да узме и документује тај опис непосредно пре обављања радње препознавања лица. На основу важећих процесних одредаба би се могло закључити да је узимање описа учиниоца обавезно, па би се могло претпоставити да пропуштање његовог узимања и документовања може утицати на законитост предузете радње препознавања лица.

На основу анализираних пресуда, може се извести закључак да опис није потребно прикупити непосредно пре почетка препознавања лица, тј. да је довољно да такав опис прикупљен у било ком тренутку након сазнања о кривичном делу поводом кога се обавља препознавање лица. У једном од захтева за заштиту законитости, бранилац је оспоравао то што оштећена претходно није описала учиниоца, указујући да је о томе морала бити сачињена службена белешка. Међутим, суд је указао на то да, према стању у спису предмета, из исказа оштећене произилази то да је она одмах обавестила полицију о кривичном делу (које се десило око 16.20 часова) и да је том приликом разумљиво описала учиниоца, те да је он убрзо пронађен и подвргнут спорном препознавању (истог дана, у 19.00 часова). Даље, по налажењу суда, ниједном процесном одредбом није прописана обавеза органа поступка да пре препознавања оштећену саслуша као сведока, како би опис учиниоца био на тај начин забележен, због чега је препознавање обављено у потпуности у складу са важећим одредбама ЗКП (ВКС, Кзз бр. 1123/2015).

У другом захтеву, бранилац је оспорио то што записник о препознавању није садржао опис учиниоца, као и то што лица која су обавила препознавање након тога нису била саслушана ни пред тужилаштвом ни пред судом, иако, према ставу браниоца, одредбе ЗКП подразумевају да ће таква лица бити испитана у својству сведока или да су већ претходно испитана у том својству, због чега се пресуда није смела заснивати на тим записницима (ВКС, Кзз бр. 1300/2022). У погледу описа, суд је утврдио да је у записницима о препознавању констатовано је да је од стране сведока претходно дат опис лица у смислу чл. 90 ЗКП, док је поводом другог навода оценио да чињеница да лица која су вршила

препознавање касније нису била испитана у својству сведока, не чини записнике о препознавању незаконитим доказом.

У следећем захтеву, бранилац је указао на то да су записници о препознавању морали бити издвојени из списка предмета као незаконит доказ, из разлога што двоје оштећених приликом препознавања лица у полицијској управи, нису претходно описали изглед лица које је учинилац предметног кривичног дела, већ је од њих одмах захтевано да се изјасне да ли међу петорицом показаних мушкараца препознају лице које је на њих пуцало (ВКС, Кзз бр. 787/2014). Суд је оценио наводе као неосноване, али без образложења о томе да ли је орган поступка био у обавези да узме и документује опис учиниоца пре него што је оштећенима показао линију. У прилог томе да су спорна препознавања извршена законито, суд наводи да су радње препознавања лица и састављања записника извршене у складу са одредбама ЗКП и то пред овлашћеним службеним лицима полиције, а у присуству јавног тужиоца, као и да су записници били потписани од стране присутних лица без изнетих примедби. Занимљиво је и то што је суд указао да препознавање лица не представља доказ, већ само меру за утврђивање веродостојности исказа сведока, који је доказ, као и да правоснажне пресуде нису биле засноване само на исказима ових сведока, већ и на другим доказима.

У следећем захтеву, бранилац је указивао да записници о препознавању лица представљају незаконите доказе, наводећи да лица која су обавила препознавање (двојица окривљених и сведок) нису описали изглед и карактеристике окривљеног пре радње препознавања, што је у директној супротности са одредбом чл. 90 и 100 ЗКП (ВКС, Кзз бр. 644/2020). У погледу обавезности давања описа, ВС је био мишљења да поступак препознавања претпоставља да лице које обавља препознавање најпре опише лице које је предмет препознавања, тј. његове особине, након чега се прелази на поступак препознавања, али да овај корак није нужан, нити утиче на законитост изведеног доказа или његову доказну снагу (ВКС, Кзз бр. 644/2020).

Стога, суд је одбацио наводе као неосноване, уз образложење да је препознавање обављено у постпуности у складу са одредбама чл. 90 и 100 ЗКП. Суд је даље образложио да из предметних записника јасно произилази да су овој доказној радњи присуствовали јавни тужилац, полицијски службеници и записничар, као и браниоци двојице окривљених, да је радња извршена у посебној просторији за препознавање у полицијској испостави, као и да су записници потписани од стране свих наведених лица.

Поводом навода још једног захтева да оштећени пре препознавања нису дали опис лица које их је напало, суд је утврдио да стоји чињеница да оштећени нису претходно дали опис лица за које постоје основи сумње да је извршило кривично дело разбојништва на њихову штету, али да је ова радња законито спроведена, јер су оштећени истог дана када је обављена радња препознавања дали свој исказ пред јавним тужиоцем, којом приликом су на записнику детаљно описали изглед учиниоца и одеће коју је критичном приликом носио (ВКС, Кзз бр. 387/2020).

Суд се изјашњавао и поводом навода да је препознавање обављено незаконито, јер оштећени није пружио никакав опис изгледа учиниоца кривичног дела када је подносио кривичну пријаву, већ је то учинио непосредно пре него што је обавио радњу препознавања лица и то у исказу који је дао пред надлежним јавним тужиоцем (ВКС, Кзз бр. 852/2021). По налажењу суда, ови наводи су неосновани, јер кривична пријава није доказ у кривичном поступку, већ представља само обавештење надлежном органу о извршеном кривичном делу, те представља само повод и основ за покретање кривичног поступка, али сама по себи не служи као доказ чињеница које би биле релевантне за кривични поступак. Суд даље указује да је чињеница да опис учиниоца није дат од стране оштећеног у кривичној пријави потпуно ирелевантна за законитост доказне радње препознавања лица.

На основу резултата анализираних пресуда се може закључити да судска пракса не сматра да је узимање описа обавезно према одредбама ЗКП, па стога чињеница да лице које обавља препознавање није дало опис лица које је предмет препознавања не утиче на законитост радње препознавања. Према налажењу суда, давање описа јесте претпоставка коју би требало испунити, али овај корак није нужан, нити утиче на законитост изведеног доказа или његову доказну снагу. Када је опис учиниоца узет, није нужно да то буде учињено непосредно пре обављања радње препознавања, па није ни обавезно да опис буде детаљно наведен у записнику о препознавању. Такође, лице које обавља препознавање не мора бити саслушано у својству сведока, како би опис био констатован на овај начин.

Овакво становиште судске праксе се може оценити као дискутабилно из разлога што одредбе чл. 90 и 100 ЗКП експлицитно прописују да се радња препознавања лица обавља ако је потребно да се утврди да ли лице које обавља препознавање препознаје одређено лице, односно његове особине које је описао. Да би неко лице уопште било разматрано као презумптивни препознавалац, потребно је да је орган поступка проценио да је то лице уочило

и запамтило изглед учиниоца, а један од показатеља његове способности да обави препознавање је и квалитет и потпуност датог описа учиниоца.

То значи да опис учиниоца мора бити узет, па и документован у времену које претходи препознавању, било приликом сазнања да је кривично дело извршено, током подношења кривичне пријаве или приликом прикупљања обавештења. Чак и ако опис није констатован у неком од писмена (нпр. у кривичној пријави, службеној белешци, извештају и др.), већ је лице које обавља препознавање само усмено описало учиниоца, орган поступка би требало да узме опис и да га документује, пре него што с тим лицем обави радњу препознавања. На то да је узимање описа саставни део процедуре која је прописана одредбама ЗКП указује и значајан број пресуда у којима се суд изјаснио да је радња препознавања у конкретним случајевима била предузета законито, односно у потпуности у складу са одредбама ЗКП, међу којима је истицао и околност да је лице које је обавило препознавање најпре дало опис учиниоца (ВКС, Кзз бр. 634/2014; ВКС, Кзз бр. 949/2014; ВКС, Кзз бр. 441/2017; ВКС, Кзз бр. 735/2018; ВКС, Кзз бр. 413/2019; ВКС, Кзз бр. 1134/2020; ВКС, Кзз 1432/2020; ВКС, Кзз бр. 406/2021; ВКС, Кзз бр. 852/2021; ВКС, Кзз бр. 602/2021; ВКС, Кзз бр. 647/2022; ВКС, Кзз бр. 1300/2022; ВКС, Кзз бр. 1375/2022; ВКС, Кзз бр. 1401/2022, ВКС, Кзз бр. 114/2023).

2.5. Номинална величина линије за препознавање лица

На основу анализе процесних одредаба је изведен закључак да је номинална величина линије детерминисана на основу уопштене језичке формулације којом се само указује да се лице које је предмет препознавања показује лицу које обавља препознавање са најмање два ометача, при чему максимални број ометача није детерминисан. То значи да линија за препознавање у Републици Србији минимално садржи три члана, тј. лице које је предмет препознавања и два ометача. Због тога што орган поступка није везан прецизно одређеном номиналном величином, практично је могуће да се линија за препознавање разликује у погледу броја чланова.

Треба напоменути и то да поједине полицијске управе (нпр. ПУ за Град Београд) имају специјализоване просторије које се користе за сврхе препознавања лица, које садрже пет позиција на којима се чланови линије показују лицу које обавља препознавање, што се може условно тумачити као да се у Републици Србији превасходно користи петочлана линија. У том смислу, ако је осумњичени (окривљени) предмет препознавања, он би био показан у

линији заједно са још четири ометача. Иако је ово најчешћа пракса, орган поступка може обавити препознавање коришћењем линије која садржи мање од пет чланова и то не би било у супротности са одредбама ЗКП.

На основу анализе 59 пресуда у којима је било обављено препознавање лица у предистражном поступку и истрази, утврђено је да су подаци о броју лица која су сачињавала линију за препознавање били садржани у 31 пресуди (53%), те су ове пресуде анализирани како би се утврдила типична номинална величина линије која се користи у сврхе препознавања лица у Републици Србији. Резултати анализе показују да орган поступка у Републици Србији доминантно користи линије сачињене од пет чланова, када предузима препознавање лица у предистражном поступку и истрази.

На основу анализе, утврђено је да је у највећем броју пресуда (21 пресуда) забележен податак да је орган поступка у користио *неточлану линију* у сврхе обављања препознавања у предистражном поступку и истрази. То значи да је у 68% случајева, осумњичени (окривљени) био показан лицу које обавља препознавање заједно са још четири ометача, тј. са лицима која нису имала никакве везе с кривичним делом поводом кога се обављало препознавање (ВКС, Кзз бр. 787/2014; ВКС, Кзз бр. 949/2014; ВКС, Кзз бр. 1123/2015; ВКС, Кзз бр. 735/2018; ВКС, Кзз бр. 1087/2018; ВКС, Кзз бр. 1463/2018; ВКС, Кзз бр. 413/2019; ВКС, Кзз бр. 527/2019; ВКС, Кзз бр. 203/2020; ВКС, Кзз бр. 387/2020; ВКС, Кзз бр. 494/2020; ВКС, Кзз бр. 773/2020; ВКС, Кзз бр. 1134/2020; ВКС, Кзз бр. 1432/2020; ВКС, Кзз бр. 406/2021; ВКС, Кзз бр. 602/2021; ВКС, Кзз бр. 852/2021; ВКС, Кзз бр. 647/2022; ВКС, Кзз бр. 1401/2022; ВКС, Кзз бр. 1441/2022; ВКС, Кзз бр. 359/2023).

У још два случаја, линија је била такође *неточлана*, али је у њој било више осумњичених (окривљених). У првом случају, окривљени је био показан заједно са још тројицом саокривљених и двојицом ометача (ВКС, Кзз бр. 294/2019), док је у другом случају био показан са двојицом саокривљених и тројицом ометача (ВКС, Кзз бр. 246/2021). Иако је код поменутих линија остварена просечна номинална величина, њихова функционалност је спорна, јер садрже више лица у погледу којих постоје основи сумње да су учинили кривично дело поводом кога се обавља препознавање лица, па се може рећи да није функционална, тј. да нема довољно ометача који би остваривали функцију прерасподеле ризика од погрешног препознавања.

Препознавање лица је у три случаја обављено на основу *четворочлане линије*, која је била сачињена од осумњиченог (окривљеног) и три ометача (ВКС, Кзз бр. 600/2020; ВКС, Кзз бр. 1283/2020; ВКС, Кзз бр. 1300/2022). У два случаја је забележено да је сведоцима била показана *седмочлана линија* – сачињена од осумњиченог (окривљеног) и шест ометача (ВКС, Кзз бр. 634/2014; ВКС, Кзз бр. 1375/2022).

Препознавање лица је било обављено на основу *шесточлане линије* у само једном случају, али осумњичени (окривљени) није био показан у линији са још пет ометача, већ су се уместо ометача, у линији налазила лица која су имала везе са кривичним делом поводом кога се обављало препознавање и против којих је касније такође био покренут кривични поступак у коме су оглашени кривим и осуђени на затворске казне (ВКС, Кзз бр. 192/2019). Поред тога, у једном случају у којем је било обављено препознавање на основу фотографија, орган поступка је користио *осмочлану фото-линију*, тј. показао је сведоку фотографију осумњиченог (окривљеног) заједно са четири фотографије лица која су имала повезаност са кривичним делом поводом кога се обављало препознавање и три фотографије које су се односиле на ометаче, тј. на лица која нису имала никакву повезаност са предметним кривичним делом (ВКС, Кзз бр. 782/2021).

Највећа номинална величина линије је забележена у случају у којем је орган поступка обавио препознавање лица тако што је сведоцима показао *дванаесточлану фото-линију* сачињену од фотографије осумњиченог (окривљеног) и 11 ометача (ВКС, Кзз бр. 114/2023).

Новија научна литература сугерише да би линија за препознавање лица требало да садржи најмање пет ометача који се заједно са осумњиченим (окривљеним) показују лицу које обавља препознавање, што је препорука која је прихваћена од стране великог броја полицијских агенција. Номинална величина линије у Републици Србији је мања од препоручене оптималне величине, с обзиром на то да се састоји од укупно пет лица (а не шест). Међутим, чињеница да одредбе ЗКП нису експлицитно прописале минималну границу у погледу броја чланова линије, утицала је на то да се њихов број разликује у појединачним случајевима. На то указују и претходно описани подаци у којима је орган поступка за сврхе препознавања лица користио четворочлану линију, која је садржала само три ометача, иако је препоручени минимум пет ометача. Последично, може се препоручити да законодавац пропише минималан број лица која је орган поступка дужан да построји у линији заједно са лицем које је предмет препознавања.

Иако номинална величина линије јесте важна, још битнија је њена функционалност, која се тиче броја чланова линије који одговарају опису лица које је предмет препознавања (учиниоца). Уколико линија није функционална, неће бити испоштована најважнија научна препорука која говори о томе да лице које је предмет препознавања не сме да се неоправдано издваја у линији у односу на друге чланове (по свом изгледу или због других појединости). Сходно томе да је орган поступка задужен за формирање линије, околност да је за сврхе препознавања коришћена неправична линија, у којој се осумњичени (окривљени), као лице које је предмет препознавања, непромерно издвајао у односу на остале чланове линије, може се окарактерисати као сугестивно поступање органа поступка. Поред неадекватног избора ометача, у даљем тексту ће бити размотрене и друге врсте сугестивног поступања.

2.6. Сугестивности које могу утицати на тачност препознавања лица

Тачност препознавања лица је условљена бројним сугестивностима које могу бити отклоњене (или бар уважене) од стране органа поступка који учествује у припреми и обављању ове радње. У пракси, није реткост да сугестивности проистичу из поступања полицијских службеника, како оних који су непосредно ангажовани на расветљавању и доказивању предметног кривичног дела поводом кога се обавља препознавање, тако и оних који су ангажовани у њеној припреми и обављању. Поред тога, сугестивности могу произилазити и из извора који су изван контроле органа поступка (нпр. на сведока може бити извршен сугестивни утицај преко члана породице, средстава јавног информисања или друштвених мрежа и др.).

У циљу утврђивања сугестивности које би евентуално могле утицати на одлуку лица које обавља препознавање, а пре свега на његову одлуку да том приликом изабере осумњиченог (окривљеног), као и на степен сигурности са којим је донео такву одлуку, анализирано је укупно 59 пресуда ВС у којима је забележено да је препознавање лица обављено у предистражном поступку и истрази. Резултати анализе показују да су браниоци у 35 захтева за заштиту законитости (59%) оспоравали законитост записника о препознавању, из разлога што је лице које је обављало препознавање било изложено некој врсти сугестивности пре почетка препознавања или током њеног обављања (ВКС, Кзз бр. 249/2013; ВКС, Кзз бр. 634/2014; ВКС, Кзз бр. 949/2014; ВКС, Кзз бр. 1122/2014; ВКС, Кзз бр. 33/2015; ВКС, Кзз бр. 495/2015; ВКС, Кзз бр. 601/2015; ВКС, Кзз бр. 1123/2015; ВКС, Кзз бр. 11/2016; ВКС, Кзз бр. 198/2016; ВКС, Кзз бр. 1051/2016; ВКС, Кзз бр. 441/2017; ВКС, Кзз бр. 735/2018; ВКС,

Кзз бр. 1463/2018; ВКС, Кзз бр. 1087/2018; ВКС, Кзз бр. 127/2019; ВКС, Кзз бр. 1196/2019; ВКС, Кзз бр. 203/2020; ВКС, Кзз бр. 387/2020; ВКС, Кзз бр. 600/2020; ВКС, Кзз бр. 644/2020; ВКС, Кзз бр. 773/2020; ВКС, Кзз бр. 1283/2020; ВКС, Кзз бр. 1432/2020; ВКС, Кзз бр. 259/2021; ВКС, Кзз бр. 227/2022; ВКС, Кзз бр. 647/2022; ВКС, Кзз бр. 852/2021; ВКС, Кзз бр. 1082/2022; ВКС, Кзз бр. 1313/2022; ВКС, Кзз бр. 1375/2022; ВКС, Кзз бр. 1401/2022; ВКС, Кзз бр. 1441/2022; ВКС, Кзз бр. 11/2023).

У највећем броју захтева (24) су забележени наводи да су сведоци били подвргнути поновљеном препознавању, јер су видели осумњиченог (окривљеног) на фотографији или уживо, пре него што су формално приступили радњи препознавања лица, што указује да је у ова сугестивност забележена у 69% случајева. Поред тога, 21 захтев је био заснован на наводима да се осумњичени (окривљени) неоправдано издвајао у линији у односу на ометаче, што указује да ометачи нису били правилно изабрани у 60% случајева. На крају, 7 захтева за заштиту законитости се заснивало на наводима да је сведоцима било вербално сугерисано о идентитету осумњиченог (окривљеног) као учиниоца, пре него што је са њима обављено препознавање из линије, што указује да је ова сугестивност забележена у 20% случајева.

2.6.1. Поновљено препознавање – повреда претпоставке да лице које обавља препознавање не сме да види лице које је предмет препознавања пре почетка препознавања

Према процесним одредбама, препознавање лица у предистражном поступку и истрази ће се обавити тако да сведок не може да види лице које је предмет препознавања пре него што приступи препознавању (чл. 100, ст. 2 ЗКП). Реч је о забрани поновљеног препознавања, којом се обезбеђује да се сећање сведока проверава први пут након кривичног дела у тренутку када приступи радњи препознавања лица, јер се тада остварују најбоље перформансе. Иако је ова забрана експлицитно прописана процесним одредбама, потребно је утврдити да ли се поновљено препознавање у судској пракси третира као битна повреда одредаба кривичног поступка.

Од укупно 59 анализираних пресуда, у 24 пресуде, браниоци су оспоравали доказе добијене на основу препознавања из разлога што су њихови браћеници, као лица која су била предмет препознавања у фази претходног поступка, били виђени (уживо или на фотографији) од стране лица која су обављала препознавање, пре него што је формално започето са њеним обављањем, чиме је конституисана повреда одредаба чл. 100, ст. 2 ЗКП које забрањују такво поступање (ВКС, Кзз бр. 249/2013; ВКС, Кзз бр. 634/2014; ВКС, Кзз бр. 949/2014; ВКС, Кзз

бр. 1122/2014; ВКС, Кзз бр. 33/2015; ВКС, Кзз бр. 1123/2015; ВКС, Кзз бр. 11/2016; ВКС, Кзз бр. 198/2016; ВКС, Кзз. бр. 735/2018; ВКС, Кзз бр. 1087/2018; ВКС, Кзз бр. 127/2019; ВКС, Кзз бр. 1196/2019; ВКС, Кзз бр. 387/2020; ВКС, Кзз бр. 203/2020; ВКС, Кзз бр. 1283/2020; ВКС, Кзз бр. 1432/2020; ВКС, Кзз бр. 259/2021; ВКС, Кзз бр. 406/2021; ВКС, Кзз бр. 227/2022; ВКС, Кзз бр. 647/2022; ВКС, Кзз бр. 1082/2022; ВКС, Кзз бр. 1375/2022; ВКС, Кзз бр. 1401/2022; ВКС, Кзз бр. 11/2023).

Резултати анализираних пресуда су показали да се у највећем броју случајева (88%), поновљено препознавање манифестовало на начин да је сведок најпре видео осумњиченог (окривљеног) на фотографији, а након тога му је показан у линији за препознавање заједно са одређеним бројем ометача (21 пресуда). Забрињавајуће је то што је, према наводима браниоца садржаних у 18 захтева за заштиту законитости, забележено да је поновљено препознавање било директно проузроковано поступањем органа поступка – у 86% случајева, полицијски службеници су показали фотографије осумњичених (окривљених) лицима која су требала да обаве препознавање (оштећеним сведоцима).

У само 14% случајева (три пресуде) забележено да су та лица видела фотографију осумњиченог из других извора, као што су друштвене мреже, средства јавног информисања, снимци са видео надзора и др. (ВКС, Кзз бр. 11/2016; ВКС, Кзз бр. 1432/2020; ВКС, Кзз бр. 406/2021). Такође, у само три пресуде је забележено да се поновљено препознавање манифестовало на начин да је оштећени видео осумњиченог (окривљеног) уживо пре него што је приступио радњи препознавања лица (ВКС, Кзз бр. 227/2022; ВКС, Кзз бр. 1082/2022; ВКС, Кзз бр. 1401/2022).

Према наводима браниоца у једном од захтева, полицијски службеници су оштећеној преко мобилног телефона показали фотографију осумњиченог и других лица, пре него што је она приступила радњи препознавања лица у просторијама полиције. У овом случају, бранилац није оспоравао то што је оштећена видела осумњиченог на фотографији пре почетка препознавања, већ је указивао на повреду одредаба чл. 90, ст. 3 ЗКП, којима се прописује препознавање на основу фотографија, из разлога што су полицијски службеници показали оштећеној фотографије лица, иако за тим није било потребе, јер је осумњичени био доступан у том тренутку (ВКС, Кзз бр. 1123/2015).

Међутим, према налажењу суда, чињеница да су полицијски службеници преко мобилног телефона показали оштећеној фотографије више различитих лица, док се она налазила у возилу, на путу према полицијској станици у којој је требала да обави радњу препознавања лица, нема никаквог утицаја на законитост потом обављеног препознавања. Суд је даље пружио образложење да из исказа оштећене произилази да на тим фотографијама није препознала никога, утврђујући да ова околност несумњиво показује да се на описан начин на њу није недозвољено утицало.

У следећем захтеву, браниоци су експлицитно указивали да су докази у вези са препознавањем прибављени супротно одредби чл. 100 у вези чл. 90 ЗКП, јер су оштећенима претходно показиване фотографије лица, а што су оштећене навеле у својим исказима, иако су осумњичени Д.Д. и З.С. у време предузимања радњи препознавања лица били доступни, али је суд оценио ове наводе као неосноване (ВКС, Кзз бр. 198/2016). Суд је оценио неоснованим сличне наводе садржане у још једном захтеву, из разлога што је оштећена приликом испитивања у својству сведока категорички одбацила наводе да јој је, пре препознавања, била показана фотографија осумњиченог, као и да га је пре тога видела у ходнику полицијске станице (ВКС, Кзз бр. 634/2014).

Следећа два захтева су се заснивала на наводима да је записник о препознавању незаконит доказ, јер су полицијски службеници претходно показали фотографију осумњиченог (окривљеног) оштећеном, што није у складу са одредбом чл. 100, ст 2 ЗКП, којом се забрањује да се лице које је предмет препознавања види од стране лица које обавља препознавање, пре него што се започне са радњом препознавања лица. Суд је одбацио поменуте захтеве уз образложење да су полицијски службеници предузимали оперативну радњу.

У првом захтеву, суд је утврдио да полицијски службеници јесу показали фотографије оштећеном пре него што је извршио препознавање лица, али да је реч о фотографијама различитих лица, а не искључиво о фотографијама осумњиченог (окривљеног). Такође, суд је навео да је и сам оштећени исказао пред јавним тужиоцем да су му биле показане четири различите фотографије, којом приликом је рекао да му је једно од лица приказаних на фотографијама личило на учиниоца. По налажењу суда, у конкретном случају се радило о претходно обављеној оперативној радњи, предузетој у циљу откривања учиниоца кривичног

дела која, као таква, није утицала на законитост касније предузете доказне радње препознавања лица (ВКС, Кзз бр. 1087/2018).

У другом захтеву, суд је такође утврдио да су неким од оштећених, пре вршења доказне радње препознавања, биле показиване фотографије, при чему је истакао да је реч о фотографијама више различитих лица, а не искључиво о фотографијама осумњиченог (окривљеног).

Сходно томе, суд је оценио да се у конкретном случају радило о оперативној радњи предузетој у циљу откривања учиниоца кривичног дела која, као таква, не утиче на законитост касније предузете радње препознавања лица, посебно ако се узме у обзир да оштећени нису никога препознали на тим фотографијама и да то поступање на њих није недозвољено утицало (ВКС, Кзз бр. 387/2020). По налажењу суда, показивање фотографија осумњиченог (окривљеног) лицу које може имати сазнања о физичком изгледу учиниоца кривичног дела није забрањено, нити искључено ниједном процесном одредбом, па се законитост овог поступања не може оцењивати према одредбама ЗКП којима је прописана радња препознавања лица (ВКС, Кзз бр. 249/2013).

Међутим, у појединим случајевима у којима су сведоку биле показиване фотографије осумњиченог (окривљеног) пре препознавања, суд је оценио да је такво поступање дозвољено на основу одредаба чл. 90, ст. 3 ЗКП, којима се прописује препознавање на основу фотографија. У једном од захтева, бранилац је навео да је записник о препознавању незаконито прибављен, јер су полицијски службеници пре обављања радње препознавања лица у полицији показали оштећеном фотографију осумњиченог, што је супротно одредби чл. 100, ст. 2 ЗКП, која предвиђа да сведок не може да види лице које је предмет препознавања, пре него што приступи препознавању.

Након разматрања ових навода, суд је утврдио да је доказна радња препознавања лица била обављена законито (ВКС, Кзз. бр. 735/2018). Наиме, суд је претходно показивање фотографије осумњиченог третирао као поступање које је дозвољено одредбама чл. 90, ст 3 ЗКП које прописују могућност обављања препознавања на основу фотографија, под условом да је лице које је предмет препознавања недоступно, што је и било испуњено у конкретном случају, јер осумњичени у том тренутку није био познат органу поступка, па није био ни доступан. Даље, по налажењу суда, то што је полицијски службеник показао сведоку

фотографију осумњиченог, заједно са другим фотографијама сведоку непознатих лица чије су основне особине сличне онима какве је описао, не утиче на саму законитост спроведене доказне радње препознавања лица. Стога, суд је закључио да је ова радња била обављена на законит начин и да записник о препознавању представља законити доказ на ком се може заснивати пресуда.

И у следећем захтеву су били садржани наводи да су полицијски службеници, пре вршења радње препознавања лица, оштећеној показали фотографију осумњиченог, којом приликом га је оштећена и препознала као учиниоца, што је супротно одредби чл. 100, ст. 2 ЗКП, која предвиђа да ће се препознавање лица у предистражном поступку и истрази обавити тако да сведок не може да види лице које је предмет препознавања, пре него што приступи препознавању.

И у овом случају, суд је поновио став да је радња препознавања била обављена законито (ВКС, Кзз бр. 203/2020). Као и у претходно цитираној пресуди, суд је цитирао одредбу чл. 90, ст. 3 ЗКП којом се предвиђа могућност обављања препознавања лица на основу фотографија, под условом да је лице које је предмет препознавања недоступно. Према налажењу суда, околност да је оштећеној била показана фотографија осумњиченог, пре вршења доказне радње препознавања лица, и то у тренутку када он није био познат, а самим тим и није био доступан органима поступка, при чему је то учињено заједно са другим фотографијама њој непознатих лица која имају основне особине сличне онима какве је описала, не утиче на саму законитост касније спроведене доказне радње препознавања лица.

У следећем захтеву је бранилац јасно указао на то да су сведоку, пре препознавања, биле показиване фотографије осумњиченог, што је сведок и изјавио на главном претресу, да би на интервенцију јавног тужиоца и поступајућег судије променио исказ, наводећи да су му фотографије биле показиване, али да не зна да ли је то било пре или после препознавања (ВКС, Кзз бр. 1196/2019). Иако је бранилац био мишљења да је наведени доказ морао бити издвојен из списка, јер је прибављен незаконито, суд је утврдио да није била учињена битна повреда одредаба кривичног поступка. Према налажењу суда, записник о препознавању је био сачињен у складу са законом, те се на њему може заснивати пресуда. Наводи да су полицијски службеници оштећенима показивали фотографије осумњичених пре препознавања, забележени су у још три захтева, али је суд одбио ове наводе као неосноване (ВКС, Кзз бр. 259/2021; ВКС, Кзз бр. 647/2022; ВКС, Кзз бр. 11/2023).

У следећем захтеву, бранилац је навео да је оштећени, пре него што је приступио препознавању, могао да види сва лица која су била предмет препознавања, јер су се иста налазила испред кабинета истражног судије, јер није било посебне просторије за препознавање (ВКС, Кзз бр. 949/2014). Суд је овај навод оценио као неоснован, уз образложење да је оштећени, као сведок, најпре детаљно описао изглед учиниоца, да је у судници најпре постављено пет лица приближних година живота, а потом је у судницу уведен оштећени који је, стојећи наспрам постављених лица, препознао осумњиченог (окривљеног) као извршиоца са степеном вероватноће од 99%.

Бранилац је указао на поновљено препознавање и у следећем захтеву, наводећи да је полиција дошла код оштећеног у болницу и донела му фотографију осумњиченог, након чега је исти оштећени у касније обављеном препознавању указао на њега као на учиниоца, иако током кривичног дела није успео да види лице нападача (ВКС, Кзз бр. 1122/2014). По оцени суда, околност да је оштећеном била показана фотографија осумњиченог пре препознавања представља навод којим се оспорава чињенично стање из правоснажне пресуде, иако је суд утврдио чињенично стање на основу исказа оштећеног у целини, очигледно прихватајући доказ добијен на основу препознавања као законит. Према налажењу суда, тврдње браниоца су оцењене као неосноване и није утврђена битна повреда одредаба кривичног поступка. Суд је одбацио као неоснован још један захтев, који је био заснован на наводима да је оштећена била унапред упозната са фотографијама осумњичене, уз образложење да бранилац заправо указује на погрешно или непотпуно утврђено чињенично стање и да та околност не представља повреду због које је подношење захтева за заштиту законитости, као ванредног правног лека, дозвољено окривљеном преко браниоца (ВКС, Кзз бр. 1375/2022).

Према наводима браниоца у још једном захтеву, записник о препознавању је био незаконит, јер је оштећена изјавила да су јој полицијски службеници, пре него што је приступила препознавању лица, показали фотографију осумњиченог. У овом случају, суд је оценио да је радња препознавања била обављена у поступности у складу са одредбама ЗКП, те да је записник био цењен у склопу оцене веродостојности целокупног исказа овог сведока и осталих изведених доказа, након чега је одбацио ове наводе као неосноване (ВКС, Кзз бр. 33/2015). И у следећем захтеву су били садржани наводи браниоца да је полицијски службеник оштећеном показивао фотографију осумњиченог приликом подношења кривичне пријаве, али је суд такође одбацио наводе. Образложење суда је било да су лица која су

обавила препознавање, у свом исказу на главном претресу, поново препознала исто лице (окривљеног) са сигурношћу и да се пресуда није заснивала само на записнику о препознавању (ВКС, Кзз бр. 127/2019).

Слични наводи су садржани и у следећем захтеву у којем је бранилац указао да је записник о препознавању незаконит доказ, који је прибављен у свему у супротности са одредбама чл. 90 и 100 ЗКП, јер је радња препознавања лица предузета на тај начин што су полицијски службеници у полицијској станици, пре обављене процесне радње препознавања лица, показали оштећеном фотографију осумњиченог и то без присуства јавног тужиоца (ВКС, Кзз бр. 1283/2020). Суд је утврдио да је оштећени приликом испитивања изјавио да је пре заказаног препознавања дошао у полицијску станицу, када му је била показана фотографија осумњиченог и то фотографија када је он имао десетак година и да га је том приликом препознао као лице које га је напало, јер је био потпуно сигуран да је реч о учиниоцу. По налажењу суда, овим наводима браниоца се у суштини оспорава записник о препознавању лица у склопу оцене исказа оштећеног и они су неосновани, имајући у виду да је препознавање било обављено у потпуности у складу са одредбама ЗКП.

На основу свега наведеног се може извести закључак да су у највећем броју случајева, полицијски службеници били ти који су показивали сведоцима фотографије осумњичених, пре него што су с њима обавили радњу препознавања лица. Међутим, у мањем броју случајева, сведоци су пре препознавања били изложени фотографијама осумњичених из других извора (нарочито се истичу друштвене мреже или средства јавног информисања) или су имали прилике да осумњиченог виде уживо. На пример, према наводима браниоца у једном од захтева, супруг оштећене јој је пре препознавања омогућио да види снимак са сигурносне камере и фотографије осумњиченог на друштвеним мрежама, али је оштећена имала прилике да га види и у ходнику полицијске управе, јер је осумњичени једини био доведен у присуству браниоца (ВКС, Кзз бр. 406/2021). Суд је оценио овај навод као неоснован, уз образложење да бранилац овим наводима оспорава чињенично стање утврђено у правоснажној пресуди у погледу околности које су претходиле препознавању лица.

У следећем захтеву, бранилац је указао на околност да су истог дана када је осумњичени лишен слободе објављени чланци у готово свим новинама са његовом фотографијом, због чега су ове фотографије, пре препознавања, биле доступне лицима која су обављала препознавање. Бранилац је истакао да је тиме била компромитована законитост тих доказних

радњи, као и исказа свих сведока који су из њих проистекли и да без тих доказа не би била донесена иста пресуда (ВКС, Кзз бр. 11/2016). Међутим, суд је одбацио ове наводе као неосноване, уз образложење да се они односе на закључак суда у погледу могућности и вероватноће да су лица која су вршила препознавање имала претходна сазнања о лику и идентитету осумњиченог лица и утицају те околности на њихове изјаве о препознавању осумњиченог као учиниоца кривичног дела, што је чињенично питање, које није на списку повреда закона због којих је могуће подношење захтева за заштиту законитости.

Према наводима браниоца у следећем захтеву са сличним наводима, оштећена је унапред била припремљена како изгледа осумњичена и пре него што је приступила препознавању, јер је пронашла две њене фотографије на друштвеној мрежи „Фејсбук“, које је уз допис упутила полицијској станици Земун, што је чињеница која компромитује у целости извршено препознавање (ВКС, Кзз бр. 1432/2020). Суд је утврдио да је неспорно то да је оштећена пронашла и препознала службеницу са аеродрома која је учинила кривично дело на њену штету, о чему је обавестила свог адвоката, који је дописом о томе обавестио полицију, па је тек након тога извршена доказна радња препознавања лица. Међутим, суд се изјаснио да се не може се рећи да се на оштећену утицало и да се она припремила да унапред зна како изгледа осумњичена, јер је она пронашла осумњичену на основу свог сазнања о томе како изгледа, о чему је и обавестила свог адвоката.

У следећа два захтева, поновљено препознавање са манифестовало на тај начин што су лица која су обавила препознавање видела лица која су била предмет препознавања уживо, пре него што су приступили обављању ове радње. У првом захтеву, бранилац је указао на то да је радња препознавања предузета скоро три месеца након што је окривљени наводно извршио продају опојне дроге окривљеној, а да га је окривљена у том периоду виђала више пута, због чега је постојала могућност утицаја на њу (ВКС, Кзз бр. 1401/2022). По налажењу суда, препознавање лица је било обављено у постпуности у складу са одредбама ЗКП, јер се њима не прописује законски рок у коме се врши препознавање, па временски размак између извршења кривичног дела и препознавања није од утицаја на законитост наведене радње. Иако суд није експлицитно разматрао то што је у том временском размаку окривљена видела другог окривљеног у више наврата, пре него што је приступила препознавању лица, јасно је да је суд утврдио да ни ова околност није утицала на законитост касније обављеног препознавања.

У наредном захтеву, бранилац је навео да су сведоци, због мера превенције услед епидемије корона вируса, испред зграде полицијске станице могли да виде осумњиченог (окривљеног) и његовог браниоца и то пре него што је сама радња препознавања била обављена, па су због тога лако могли да дају његов опис и да га након тога препознају. Стога, бранилац је био става да су записници незаконити по начину прибављања, тј. да је реч о доказима који су проистекли из незаконитог препознавања – тзв. „плодови отровног дрвета“ (ВКС, Кзз бр. 1082/2022). Суд у овом случају није утврдио битну повреду одредаба кривичног поступка, па је захтев одбијен као неоснован. Према наводима браниоца у још једном захтеву, малолетне сведокиње су, пре препознавања, виделе осумњиченог (окривљеног) у ходнику полицијске станице, што је у супротности одредбама чл. 90 ЗКП, али је и овај захтев одбијен као неоснован (ВКС, Кзз бр. 227/2022).

На основу резултата анализе поменутих пресуда, може се закључити да полицијски службеници веома често показују сведоку фотографије осумњиченог, самостално или заједно са фотографијама других лица, пре него да се са њима формално обави радња препознавања лица. У овом контексту, битно је јасно направити разлику између две ситуације: 1) полицијски службеници показују сведоку фотографије више различитих лица у раним фазама истраге, у циљу идентификације потенцијалног осумњиченог; 2) полицијски службеници показују сведоку једино фотографију лица које ће бити предмет препознавања, пре почетка формалног поступка препознавања.

У првој ситуацији се може прихватити став да је реч о оперативној радњи коју полиција предузима и која не утиче на законитост касније обављене радње препознавања лица. Међутим, у другој ситуацији се овакво поступање полиције може окарактерисати као врста сугестивног утицаја на сведоке, пре него што приступе обављању радње препознавања лица, којом се може непримерено утицати, како на одлуку коју ће сведок донети поводом препознавања, у смислу избора неког лица као учиниоца кривичног дела, тако и на степен његове сигурности у њену тачност.

Чини се да судска пракса не третира поменуто поступање као повреду одредаба кривичног поступка, иако је јасно да је реч о случајевима поновљеног препознавања лица, у погледу кога постоји научни консензус да сугестивно утиче на сведока – када је сведок прво видео осумњиченог на фотографији, повећава се вероватноћа да ће га препознати у касније обављеној радњи препознавања из линије (чак и уколико је реч о невином лицу), при чему ће

бити мање способан да се утврди да ли је осумњиченог препознао као учиниоца због тога што га је видео у контексту кривичног дела или због тога што га је, пре препознавања, видео на фотографијама.

2.6.2. Сугестивности везане за функционалност линије за препознавање

Према наводима браниоца, орган поступка је користио неправичну линију у сврхе препознавања у 36% случајева. Од укупно 59 анализираних пресуда, 21 пресуда је била оспоравана из разлога што су браниоци указивали да линија није била функционална (правична), јер се осумњичени (окривљени) издвајао у линији у односу на ометаче, било по физичким особинама (нпр. старост, телесна конституција, етничка припадност и др.) или на основу других појединости – нпр. једино је осумњичени био без пертли или је носио униформу у линији и сл. (ВКС, Кзз бр. 634/2014; ВКС, Кзз бр. 1122/2014; ВКС, Кзз бр. 495/2015; ВКС, Кзз бр. 601/2015; ВКС, Кзз бр. 1123/2015; ВКС, Кзз бр. 1051/2016; ВКС, Кзз бр. 441/2017; ВКС, Кзз бр. 1463/2018; ВКС, Кзз бр. 1087/2018; ВКС, Кзз бр. 387/2020; ВКС, Кзз бр. 600/2020; ВКС, Кзз бр. 644/2020; ВКС, Кзз бр. 773/2020; ВКС, Кзз бр. 1432/2020; ВКС, Кзз бр. 259/2021; ВКС, Кзз бр. 227/2022; ВКС, Кзз бр. 852/2021; ВКС, Кзз бр. 1313/2022; ВКС, Кзз бр. 1375/2022; ВКС, Кзз бр. 1441/2022; ВКС, Кзз бр. 11/2023).

Према наводима браниоца у једном од захтева, ометачи нису имали сличне особине као лице које је било предмет препознавања, тј. били су битно другачијег изгледа од осумњиченог, али је суд оценио да наводи везани за особине које су имали чланови линије не доводе у питање законитост извршене радње препознавања, те да не постоји битна повреда одредаба кривичног поступка (ВКС, Кзз бр. 600/20). И следећа два захтева су била заснована на наводима браниоца да лица која су показана у линији нису имала сличне основне особине као осумњичени, али су и ови наводи од стране суда били оцењени као неосновани (ВКС, Кзз бр. 227/2022; ВКС, Кзз бр. 11/2023).

У следећем захтеву, бранилац је оспоравао записник о препознавању лица, наводећи да су осумњиченој која је обавила препознавање била показана лица која по својим основним особинама нису била слична опису другог осумњиченог (који је био предмет препознавања), којег је она одлично познавала (ВКС, Кзз бр. 495/2015). По оцени суда, препознавање је било извршено у складу са одредбама ЗКП, при чему је суд констатовао да су примедбе браниоца везане за особине ометача који су били показани сведоку у линији заједно са осумњиченим

биле унете у записник. Даље, суд је оценио неоснованим наводе садржане у још једном захтеву, којима је бранилац указао да је оштећеном била показана линија са лицима чије основне особине нису биле сличне онима какве је описао (ВКС, Кзз бр. 601/2015).

Према наводима браниоца у следећем захтеву, приликом препознавања лица нису били обезбеђени услови који би гарантовали да се осумњичена не издваја од других лица у линији за препознавање, већ се управо супротно, она очигледно разликовала од ометача у линији због нанетих повреда (ВКС, Кзз бр. 441/2017). Наводи су од стране суда оцењени као неосновани, уз образложење да је оштећена прво дала детаљан опис лица и обавила препознавање осумњичене са апсолутном сигурношћу на основу детаља које је претходно описала и да је то учинила у присуству полицијских службеника и јавног тужиоца, након чега је записник потписан без примедби, што показује да је ова радња обављена у потпуности у складу са одредбама ЗКП.

У следећим захтевима, браниоци су детаљније наводили физичке особине по којима се осумњичени издвајао у линији у односу на остала лица – у једном од захтева, бранилац је био става да није био остварен стандард сличности лица у линији, јер је само осумњичени био низак и плав, док су остали чланови линије били високи и црни, поткрепљујући овај навод тиме да је сама оштећена на главном претресу изјавила да је у линији било „и нижих и виших и црних и свакаких“ (ВКС, Кзз бр. 1123/2015). Међутим, суд је нашао да је овај навод неоснован, јер се у линији за препознавање налазило пет лица у битном исте животне доби (од 1983. до 1987. годишта), те да су основне особине ових лица довољно сличне, због чега је стандард сличности лица у линији био испуњен.

У још једном захтеву, бранилац је оспоравао записник о препознавању на основу тога што ометачи нису били сличних особина као осумњичени, али је суд утврдио да је услов прописан одредбом чл. 90, ст. 1 ЗКП, који се односи на стандард сличности особина чланова линије, испуњен уколико су сва лица у линији приближне старости. Према налажењу суда, у линији се налазило пет лица, од којих је четири било у битном исте животне доби (од 1976. до 1982. годишта), док је једно лице било нешто старије, због чега је суд закључио да је извесно да се није радило о лицима која су била у очигледном нескладу у погледу њихових физичких особина. На крају, суд је закључио да и поред тога што постоје одређене разлике у погледу висине и физичке конституције лица која су била показана у линији, реч је о лицима чије су „основне особине“ довољно „сличне“ (ВКС, Кзз бр. 387/2020). Такође, у још једном захтеву је

забележено да је препознавање обављено тако што је сведоку показано седам фотографија различитих лица, која су била сличне животне доби (ВКС, Кзз бр. 1375/2022).

Иако је суд у претходно цитираним пресудама истицао то да је за испуњење стандарда сличности лица у линији, који је прописан одредбама ЗКП, довољно да су ометачи били у битном исте животне доби, у следеће две пресуде суд је имао нешто другачије становиште. Наиме, у ова два случаја, суд је одбацио као неосноване наводе браниоца којима су указивали на то да ометачи нису били приближне старости као осумњичени, тј. да су били знатно старији од њега. У једном случају, бранилац је навео да су ометачи били преко десет година старији од осумњиченог (ВКС, Кзз бр. 1463/2018), док је у другом случају навео да су били старији од осумњиченог шест, девет и дванаест година (ВКС, Кзз бр. 1087/2018). У оба случаја, суд је оценио да је радња препознавања лица била обављена у потпуности у складу са ЗКП.

У још једном захтеву заснованом на наводима да су ометачи који су били показани заједно са осумњиченим у линији били много старији од њега, те да су неки били и много виши, суд је оценио наводе као неосноване и одбацио је захтев, уз образложење да је записник био састављен у складу са одредбама ЗКП, у присуству јавног тужиоца и полицијских службеника, оштећеног и браниоца осумњиченог, те да је бранилац ставио примедбу само у односу на чињеницу да су ометачи, према његовом сазнању, били полицајци или запослени у згради полиције, а једино је за осумњиченог било опште познато да је навијач (ВКС, Кзз бр. 1122/2014).

Даље, браниоци су оспоравали функционалност линије за препознавање наводећи да ометачи нису били исте, чак ни сличне телесне конституције као осумњичени, нити исте висине и изгледа и старости, при чему је један ометач био припадник ромске националности, а остала тројица су били полицијски службеници које су оштећени имали прилику да виде, јер су били ангажовани на случају поводом кога се обављало препознавање лица (ВКС, Кзз бр. 773/2020). И у овом случају, суд је оценио наводе као неосноване и одбацио је захтев.

У следећем захтеву, бранилац је навео да су оштећеној била показана лица која немају никакве сличности са особинама лица које је претходно описала, на шта је суд констатовао да наводи нису основани, указујући да су ометачи били „истог пола и приближне старости“ (ВКС, Кзз бр. 634/2014). У још једном захтеву је бранилац указао на то да ометачи у линији

нису одговарали грађи, конституцији и годинама осумњиченог, поготову због тога што је он био фудбалер чији је опис одговарао специфичној грађи и телесној конституцији (ВКС, Кзз бр. 644/2020). По налажењу суда, овим наводима се указује на непотпуно или погрешно утврђено чињенично стање, што није законски разлог због којег је могуће поднети захтев за заштиту законитости, те се суд није даље упуштао у оцену ових навода.

И у следећа два захтева, жалбени наводи су се односили на то да лица која су заједно са осумњиченим била изведена на препознавање у линији нису имала сличне физичке особине као осумњичени (ВКС, Кзз бр. 1051/2016; ВКС, Кзз бр. 259/2021). У једном од захтева, бранилац је истакао да је записник о препознавању сачињен супротно одредби чл. 90 ЗКП, јер је осумњичени био лице ромске националности, а да је само један од ометача у линији био ромске националности, а не више њих (ВКС, Кзз бр. 1051/2016). У оба случаја, суд је утврдио да нису учињене битне повреде одредаба кривичног поступка, те је одбацио захтеве као неосноване.

Поред тога што су браниоци указивали да су се њихови брањеници истицали у линији за препознавање, због тога што ометачи нису били сличног изгледа, забележени су и жалбени наводи којима се оспорава функционалност линије због постојања појединости које су могле привући посебну пажњу сведока ка осумњиченом. У једном од захтева, бранилац је навео да је препознавање лица извршено у супротности са одредбама ЗКП, јер је осумњичени био постројен у линији која је била сачињена од пет лица, при чему једино он није имао пертле на патикама, на који начин је оштећенима, као сведоцима, директно стављено до знања да је он лице које треба да препознају, па су ти записници морали бити издвојени из списка предмета као незаконити докази (ВКС, Кзз бр. 1441/2022). По налажењу суда, доказна радња препознавања лица од стране оштећених је била обављена на законит начин, па се стога и записници о предузетој радњи препознавања лица сматрају законитим доказима.

У следећем захтеву, бранилац је оспорио записник наводећи да препознавање није било спроведено у складу са одредбама ЗКП, јер је полицијски службеник увео осумњичену у просторију за препознавање као последње лице, док су у линији већ били присутни остали чланови линије, при чему је оштећена то све видела преко огледала у просторији за препознавање. Поред тога, бранилац је оспорио функционалност линије и из разлога што су као ометачи коришћена женска лица која су значајно одударала од изгледа осумњичене, при чему нису носиле униформу цариника, биле су знатно млађе од ње, пуније телесне

конституције и црне боје косе (ВКС, Кзз бр. 1432/2020). Суд је оценио ове наводе као неосноване и одбацио је захтев.

Бранилац је оспорио законитост доказа у вези са препознавањем у следећем захтеву из разлога што је оштећени видео учиниоца у контексту кривичног дела на свега две секунде и то само изглед његових уста, јер је дао опис да је учинилац имао кацигу на глави и да му није видео очи, већ само део лица испод очију. Према ставу браниоца, сведок није у довољној мери уочио особине лица учиниоца и ако је препознавање већ морало бити обављено, требало је да се оштећеном покажу лица слична ономе што је оштећени претходно описао као изглед нападача. Даље, бранилац је навео да је свих пет лица у линији за препознавање на главама требало да имају нешто налик кациги за мотор, тако да се њихове очи и горњи део главе не би видели (ВКС, Кзз бр. 852/2021). Суд је и ове жалбене наводе оценио као неосноване и одбацио је захтев.

Занимљиво је то да постоји једна пресуда у којој је суд констатовао да постоји повреда законитости, а која се тиче околности да се осумњичени неоправдано издвајао у линији за препознавање у односу на остале чланове линије. Према наводима браниоца у овом захтеву за заштиту законитости, записник о препознавању је незаконит, јер из списка предмета произилази да осумњичени није био адекватно обучен приликом препознавања, јер је једини био без одеће, са лисицама на рукама и као такав се разликовао од осталих лица на препознавању (ВКС, Кзз бр. 1313/2022). Одлучујући по овом захтеву, суд је пружио свеобухватније објашњење, цитирајући одредбе чл. 90, ст. 1 ЗКП, којима се прописује да се приликом препознавања сведоку показује лице које је предмет препознавања заједно са још неколико лица, чије су основне особине сличне онима какве је описао (висина, тежина, физички изглед и др.). По налажењу суда, у ситуацији када су остала лица у линији била обучена и без лисица, показивање осумњиченог без мајице и са лисицама на рукама, представља незаконито предузету радњу препознавања, те је и записник о препознавању лица незаконит доказ на коме се одлука не може заснивати. Напослетку, суд је указао да пресуда није била заснована искључиво на овом доказу, тј. да би иста пресуда била донесена и без овог доказа, због чега је утврдио да не постоји битна повреда одредаба кривичног поступка.

На основу анализираних пресуда се може извести закључак да судска пракса различито третира стандард везан за сличност лица која се заједно са осумњиченим (окривљеним) показују у линији за препознавање и да је става да неиспуњење овог стандарда не утиче на

законитост обављене радње препознавања лица. У појединим пресудама, суд је заузео став да је довољно да ометачи имају сличне најуопштеније физичке особине, као што су пол или старост, како би овај стандард био испуњен, односно како би радња препознавања лица била обављена законито. Овакав став судске праксе је дискутабилан, јер функционалност линије представља важну варијаблу система која може штетно утицати на тачност препознавања.

Да би ометачи у линији вршили своју функцију у линији, потребно је да имају одговарајуће сличности са претходно узетим описом лица које је предмет препознавања. Стандард сличности не може бити суштински испуњен, уколико су ометачи само истог пол и приближних година старости као лице које је предмет препознавања, док се у осталим основним особинама значајно разликују од њега. Због тога се може исказати забринутост у погледу тога што је суд у само једном случају констатовао да постоји повреда законитости, тачније одредаба чл. 90, ст. 1 ЗКП, због тога што се осумњичени, као лице које је било предмет препознавања, неоправдано издвајао у односу на остале чланове линије, јер са њима није делио сличне основне особине које су претходно биле описане од стране лица које је обавило препознавање.

2.6.3. Сугестивно понашање које може усмерити одлуку лица које обавља препознавање према осумњиченом (окривљеном)

Према наводима браниоца у поднетим захтевима за заштиту законитости, у 12% случајева је забележено сугестивно понашање усмерено према презумптивном сведоку. Од укупно 59 анализираних пресуда, у 7 пресуда су забележени наводи да је сведок био изложен сугестивном вербалном понашању пре него што је приступио обављању радње препознавања лица. Сугестивно вербално понашање је било у функцији тога да се код сведока створи или учврсти уверење да је осумњичени лице које је учинило предметно кривично дело, при чему ово понашање само у једном случају није било праћено показивањем његове фотографије.

У 57% случајева, сугестивно вербално понашање су испољили полицијски службеници који су били укључени у обављање радње препознавања, који су приликом показивања фотографије осумњиченог, сведоку вербално сугерисали да је реч о учиниоцу (4 пресуде), али су забележене и три пресуде које су биле засноване на наводима да је сугестивно вербално понашање потицало од других лица, тј. од чланова породице или других сведока истог кривичног дела (43%).

Иако је веома тешко утврдити тачност оваквих навода, у два од четири захтева, наводи браниоца везани за сугестивно понашање полицијских службеника према оштећеном, као сведоку, били су поткрепљени њиховим исказом који су дали на главном претресу. Према наводима браниоца у једном од захтева, оштећени као сведок је у свом исказу изјавио да је полиција дошла код њега у болницу још пре радње препознавања, када је од њега тражила да опише нападача. Након неколико дана, полицијски службеници су му донели и показали фотографију осумњиченог и рекли му да знају то лице и да га траже одавно. Сведок је указао да се лице на фотографији није значајно разликовало по основним особинама од лица које је видео у аутобусу у контексту кривичног дела и да је, вођен тиме што му је полиција рекла да траже баш то лице, закључио да се ради о његовом нападачу, иако том критичном приликом у аутобусу није успео да добро види његово лице (ВКС, Кзз бр. 1122/2014).

По налажењу суда, то што је оштећеном било сугерисано на идентитет осумњиченог пре препознавања, на тај начин што му је била показана његова фотографија и указано како треба да се изјасни када приступи радњи препознавања лица, представља навод којим се оспорава чињенично стање из правоснажне пресуде, што није законски основ за подношење захтева за заштиту законитости, због чега је суд утврдио да не постоји битна повреда одредаба кривичног поступка.

У још једном захтеву, бранилац је поткрепио свој навод о сугестивном вербалном понашању полицијских службеника исказом оштећене са главног претреса, указујући да је она изјавила да су јој полицијски службеници, пре него што је приступила препознавању, показали једну фотографију на којој се налазио осумњичени и инсистирали да каже да је он учинилац кривичног дела, што је и био разлог да га она на препознавању препозна као учиниоца (ВКС, Кзз бр. 33/2015). По налажењу суда, радња препознавања је била спроведена у потпуности у складу са одредбама ЗКП, а наведени записник је био цењен у склопу оцене веродостојности целокупног исказа овог сведока и осталих изведених доказа, због чега је одбацио наводе браниоца као неосноване. Осврнувши се на наводе да су полицијски службеници испољили сугестивно понашање према оштећеној пре препознавања, суд је оценио да ова околност не доводи у сумњу законитост предузете радње препознавања, већ се оспорава оцена исказа оштећене и правилност чињеничног стања које је утврђено у редовном кривичном поступку, што није разлог због којег се може поднети захтев за заштиту законитости.

Слични наводи да су полицијски службеници испољили сугестивно понашање према сведоцима пре препознавања су оцењени као неосновани у још два захтева – у првом захтеву је бранилац навео да су полицијски службеници оштећеном сугерисали на идентитет осумњиченог и да су му га показали пре састављања записника о препознавању (ВКС, Кзз бр. 647/2022). У следећем захтеву је бранилац навео да су полицијски службеници, приликом показивања фотографије осумњиченог у полицијској станици, указали оштећеном како треба да се понаша приликом препознавања лица (ВКС, Кзз бр. 1283/2020). Суд је утврдио да је оштећени изјавио да приликом показивања фотографије осумњиченог на њега нико није сугестивно утицао, у смислу тога да покаже на то лице као на лице које га је физички напало ножем, јер је он био потпуно сигуран да је реч баш о том лицу, без икаквог притиска. По налажењу суда, бранилац је својим захтевом у суштини оспоравао записник о препознавању лица у склопу оцене исказа који је оштећени и дао приликом испитивања у предистражном поступку, и то у делу везаном за обављено препознавање лица, које је извршено у постпуности у складу са одредбама ЗКП. Стога, суд је оценио ове наводе неоснованим.

У следећем захтеву, наводи нису били усмерени на то да су полицијски службеници сугестивно утицали на сведока пре препознавања, већ да су то учинила друга лица – према наводима браниоца, оштећеној је на идентитет учиниоца кривичног дела сугерисао њен супруг, тако што јој је показао снимак са сигурносне камере и фотографије осумњиченог на друштвеним мрежама. ВС је одбацио овај захтев, сматрајући да је реч о наводима којима се оспорава чињенично стање утврђено у правоснажној пресуди у погледу околности које су претходиле препознавању лица (ВКС, Кзз бр. 406/2021).

У следећа два захтева, сугестивни утицај је био остварен на основу комуникације између више сведока истог кривичног дела који су требали да обаве препознавање лица. Према наводима првог захтева, две оштећене су виделе фотографије двојице осумњичених пре препознавања, након чега су се налазиле у истој просторији приликом препознавања лица, што је резултирало тиме да су га обе позитивно препознале као учиниоца (ВКС, Кзз бр. 198/2016). Према наводима садржаним у другом захтеву, оштећени је најпре обавио препознавање осумњиченог, након чега је седео заједно у просторији са својом сестром која је тек требало да приступи обављању препознавања. Бранилац је указао да је оштећени том приликом засигурно указао својој сестри на идентитет осумњиченог у линији (ВКС, Кзз бр. 127/2019). И овај захтев је од стране суда одбијен као неоснован, при чему је суд образложио

своју одлуку тиме да околност да су поменута лица седела заједно у истој просторији, пре обављеног другог препознавања, није од значаја, јер су ова лица дала своје исказе на главном претресу на којем су поново са сигурношћу препознала исто лице као учиниоца.

У свим случајевима у којима је сведоку претходно било сугерисано да је осумњичени, као лице које је било предмет препознавања, учинилац кривичног дела поводом кога се обављања радња препознавања лица, утврђено је да им је била показивана и његова фотографија. То значи да су сви ови сведоци били изложени поновљеном препознавању, јер су прво видели осумњиченог на фотографији, а затим су обавили препознавање лица у којима је он био предмет препознавања. То што су сведоци били изложени и вербалној сугестији о идентитету осумњиченог је могло само додатно учврстити њихово веровање да је реч о лицу које би требало да препознају као учиниоца кривичног дела, при чему је то могло повећати и степен њихове сигурности да су га тачно препознали.

Чак и када сугестивни утицај није долазио од стране полицијских службеника, већ других сведока истог кривичног дела, то је такође могло имати непримерен утицај на тачност извршених препознавања. На то указује и научна литература у којој се наводи да комуникација између више сведока истог кривичног дела може довести до међусобног усаглашавања њихових сећања о учиниоцу. Ово се даље манифестује тако што се повећава склоност сведока да бирају неко лице због тога што им је други сведок указао да је реч о учиниоцу кривичног дела, а не на основу свог сећања.

2.7. Степен сигурности у тачност донете одлуке о препознавању

Од укупно 59 анализираних пресуда у којима је била обављена радња препознавања лица у предистражном поступку и истрази, 21 пресуда је садржала податке о степену сигурности који су исказивала лица која су обавила препознавање. С обзиром на то да је осумњичени био препознат као учинилац предметног кривичног дела у свим случајевима, сведоци су се након тога изјашњавали о томе колико су сигурни да су га тачно препознали. Резултати анализе су показали да је у 90% случајева забележено да су лица која су обавила препознавање исказивала апсолутну сигурност (100%) или високе степене сигурности (од 90 до 99%) у то да су тачно препознали осумњиченог као учиниоца.

Овај закључак је изведен на основу тога што је у 16 анализираних пресуда забележено да су сведоци, као лица која су обавила препознавање, тврдили да су 100% сигурни у то да су тачно

препознали осумњиченог као учиниоца (ВКС, Кзз бр. 1122/2014; ВКС, Кзз бр. 33/2015; ВКС, Кзз бр. 441/2017; ВКС, Кзз бр. 1087/2018; ВКС, Кзз бр. 413/2019; ВКС, Кзз бр. 203/2020; ВКС, Кзз бр. 1283/2020; ВКС, Кзз бр. 1432/2020; ВКС, Кзз бр. 406/2021; ВКС, Кзз бр. 602/2021; ВКС, Кзз бр. 1300/2022; ВКС, Кзз бр. 1375/2022; ВКС, Кзз бр. 1401/2022; ВКС, Кзз бр. 1441/2022; ВКС, Кзз бр. 114/2023; ВКС, Кзз бр. 359/2023). У три пресуде забележено да су сведоци препознали осумњичене са несумњивом сигурношћу од 99% (ВКС, Кзз бр. 949/2014), односно са сигурношћу од 90% (ВКС, Кзз бр. 735/2018; ВКС, Кзз бр. 1134/2020).

У следећим пресудама, сведоци су исказивали степен сигурности од 80% (ВКС, Кзз бр. 1463/2018; ВКС, Кзз бр. 647/2022), од 85 до 90%, (ВКС, Кзз бр. 852/2021), као и сигурност од 70 до 80% (ВКС, Кзз бр. 1300/2022). У само два случаја, сведоци су исказивали нижи степен сигурности од 50% (ВКС, Кзз бр. 1300/2022; ВКС, Кзз бр. 1441/2022).

На основу резултата анализе се може закључити да су сведоци у значајном броју случајева (76%) исказивали апсолутну сигурност да су тачно препознали осумњиченог као учиниоца, или су исказивали сигурност од 90 до 99% (14%), што се може тумачити као значајна одредница њихове веродостојности и тачности одлуке коју су донели, коју је суд узео у обзир приликом одлучивања о томе да ли ће прихватити доказ прикупљен на основу препознавања, као и приликом оцене његове доказне вредности. Према налажењу суда у једној од побијаних пресуда,²³³ степен сигурности који је сведок исказао поводом одлуке о препознавању не доводи у сумњу законитост ове радње, већ је суд тај који оцењује да ли ће изведени доказ прихватити или не (ВКС, Кзз бр. 1463/2018).

С једне стране, на закључак да су самоуверени сведоци били веома често и тачни, може указивати чињеница да су сви осумњичени (окривљени) који су били позитивно препознати у предистражном поступку и истрази, након тога и оглашена кривима у кривичном поступку и стога осуђена. Такође, сви захтеви за заштиту законитости којима се оспоравала законитост доказа прикупљеног на основу извршеног препознавања, касније су били одбијени као неосновани од стране суда, често уз образложење да се побијане пресуде нису заснивале једино на том доказу и да би иста пресуда била донета и без тог доказа. С друге стране, оправдано се може поставити и питање да ли су високи степени сигурности које су сведоци

²³³ У конкретном захтеву, бранилац је оспоравао законитост доказа прикупљеног на основу препознавања, наводећи околност да сведок није препознао осумњиченог са сигурношћу од 100%, већ је исказао да је био сигуран само 80%.

исказивали у тачност извршеног препознавања били проузроковани тиме што су били изложени некој врсти сугестивности пре него што су приступили радњи препознавања лица.

Резултати анализе показују да су сведоци који су испољили апсолутну сигурност или високе степене сигурности (од 80 до 90%), у највећем броју случајева били изложени поновљеном препознавању. Наиме, ови сведоци су прво видели фотографију осумњиченог (окривљеног), а након тога су га у формалном поступку и препознали као учиниоца кривичног дела. То што су га прво видели на фотографији је могло учврстити њихово уверење да је осумњичени лице које је учинило кривично дело, али и повећати њихову сигурност да су га тачно препознали као учиниоца (ВКС, Кзз бр. 735/2018; ВКС, Кзз бр. 1087/2018; ВКС, Кзз бр. 203/2020; ВКС, Кзз бр. 1283/2020; ВКС, Кзз бр. 1432/2020; ВКС, Кзз бр. 406/2021; ВКС, Кзз бр. 1375/2022; ВКС, Кзз бр. 1401/2022).

Поред тога, не треба занемарити и то да је значајан број сведока, према наводима браниоца, обавио радњу препознавања лица из линије у којој се осумњичени (окривљени) неоправдано издвајао у односу на остала лица у линији, било због његовог изгледа или других појединости. Ова околност је такође могла утицати на то да сведоци повећају степен сигурности у тачност извршеног препознавања осумњиченог (окривљеног) као учиниоца кривичног дела (ВКС, Кзз бр. 441/2017; ВКС, Кзз бр. 1432/2020; ВКС, Кзз бр. 1441/2022).

ДИСКУСИЈА

Препознавање лица у предистражном поступку и истрази представља радњу коју орган поступка у Републици Србији спроводи преваходно у циљу провере сећања (презумптивних) сведока о учиниоцу кривичног дела, на шта указују и налази истраживања судске праксе. Суштински, орган поступка обавља радњу препознавања лица да би проверио (потврдио или оповргнуо) претпоставку о томе да је одређени осумњичени заиста учинилац кривичног дела поводом кога се обавља препознавање. Не треба занемарити ни то да важеће одредбе ЗКП предвиђају могућност обављања радње препознавања лица, како од стране сведока, тако и од стране окривљеног, при чему се то чини ако је потребно утврдити да ли они препознају „одређено лице“ које су претходно описали. То значи да осумњичени (окривљени) не мора бити увек лице које је предмет препознавања, већ то може бити и било које друго лице (нпр. оштећени, сведок-очевидац и др.).

Без обзира на то ко врши препознавање и ко је предмет препознавања, добијени резултати се документују у записнику о препознавању лица. Овај записник се прихвата од стране суда као доказ, након чега се оцењује у склопу исказа сведока или окривљеног датог приликом његовог испитивања на главном претресу, када се од њега захтева да се поново изјасни о томе да ли је препознаје одређено лице као учиниоца кривичног дела.

Докази добијени на основу препознавања лица имају одређене недостатке, који проистичу из погрешивости људског памћења. Чак и када је овај доказ прикупљен у идеалним условима, тј. уз уважавање свих научно заснованих налаза о варијаблама које утичу на тачност препознавања, грешке су могуће. Квалитет изворног памћења сведока који обавља радњу препознавања лица се не може значајно унапредити, али није немогуће да оно буде деградирано у значајној мери, услед примене научно неутемељеног поступка приликом њеног обављања.

Јавни тужилац јесте руководиоца предистражног поступка и истраге, што значи да доноси одлуку о томе да ли ће се радња препознавања лица уопште предузети са конкретним сведоком, али не треба занемарити ни чињеницу да су полицијски службеници носиоци свих активности које су потребне за њену припрему и обављање. Стога, постављена је општа хипотеза, како би се утврдило да ли је законско уређење радње препознавања лица и поступање органа поступка приликом њене припреме и обављања у предистражном поступку

и истражи у складу са научно заснованим препорукама. У обзир су узете најважније препоруке које је потребно доследно поштовати ради добијања поузданих резултата на основу препознавања лица, као доказа од значаја за верификацију идентитета учиниоца кривичног дела.

С једне стране, криминалистичко-тактичко поступање полицијских службеника приликом припреме и обављања радње препознавања лица у фази претходног поступка је условљено важећим процесним одредбама. У том смислу, ради верификације опште хипотезе, детаљно су анализирани одредбе ЗКП којима се појмовно одређује радња препознавања лица, као и поступак који је потребно користити приликом њене припреме и обављања. С друге стране, начин на који су добијени резултати препознавања лица може утицати на то да ли ће исти бити прихваћени као доказ у кривичном поступку и какву ће доказну вредност имати.

То значи да поступање полицијских службеника у припреми и обављању радње препознавања лица може утицати на прихватљивост добијених резултата, али и на то да ли ће и на који начин ће бити оспоравани од стране браниоца окривљених у кривичном поступку. Сходно томе, анализирана је пракса Врховног суда Републике Србије, како би се утврдило да ли се резултати препознавања лица прихватају као доказ у кривичном поступку и како суд оцењује наводе да је овај доказ прибављен у супротности са важећим процесним правилима.

Као теоријски основ за проверу опште хипотезе, коришћени су научно засновани налази о варијаблама процене и система које могу утицати на тачност препознавања лица. Реч је о варијаблама које орган поступка треба да процењује и контролише у свим случајевима у којима се предузима радња препознавања лица. Посебан акценат је био на варијаблама система, будући да их орган поступка може контролисати. Начелно, научно засновани налази су потврдили претпоставку да варијабле процене, као што су: висок степен стреса или узбуђености, дуже време задржавања, краће време изложености, већа удаљеност са које се посматра кривично дело и учинилац, присуство оружја током дела, као и пристрасност према сопственој расној/етничкој групи, могу негативно утицати на веродостојност сећања сведока и тачност извршеног препознавања.

Сходно томе, орган поступка (превасходно полицијски службеници) мора бити свестан да поменуте варијабле могу остварити негативан утицај на сећање сведока и морају узети то у обзир приликом процене његове способности да изврши радњу препознавања лица. Такође,

сви услови под којима је сведок опазио кривично дело и учиниоца морају бити прецизно и веродостојно документовани у сваком конкретном случају, како би се могао проценити утицај свих поменутих варијабли на тачност извршеног препознавања лица.

У погледу варијабли система које се тичу поступака које орган поступка (превасходно полиција) користи за прикупљање и документовање доказа у вези са препознавањем лица, научно засновани налази јасно показују да су погрешна препознавања у великој мери последица неадекватног поступања полицијских службеника пре, током и након извршеног препознавања лица. Начин на који полицијски службеници прикупљају обавештења од презумптивних сведока може утицати на тачност њихових исказа о кривичном делу и учиниоцу, због чега се препоручује коришћење техника когнитивног интервјуисања (уместо стандардног полицијског интервјусања), које су осмишљене да омогуће ефективнију комуникацију са лицима која су извор обавештења и да спрече контаминацију њиховог сећања.

Приликом узимања описа учиниоца од презумптивних сведока, полицијски службеници морају имати у виду да дати описи могу бити непотпуни или нетачни, а да сећање сведока може бити контаминирано на више начина (нпр. због комуникације са другим сведоком пре давања описа или постављања сугестивних питања од стране полиције). Научно засновани налази показују да опис учиниоца просечно садржи шест и више особина учиниоца, као и да су сведоци много успешнији у описивању општих физичких особина (нпр. пол, телесна конституција и висина), него конкретних особина (нпр. боја очију и косе). Тачност описа је условљена и деловањем различитих варијабли процене, од којих нарочито штетан утицај има дужи протек времена од кривичног дела, па до давања описа учиниоца.

Иако постоји интерес полицијских службеника да од сведока узму што детаљнији опис учиниоца, уколико му се поставља такав изричит захтев, то може узроковати да сведок, услед притиска, нагађа и описује већи број нетачних особина учиниоца. Ово даље може допринети томе да сведок касније изврши нетачно препознавање лица, због чега је потребно да га полицијски службеници поуче да описује само оне особине учиниоца којих се може тачно присетити, као и да треба да се уздржи од нагађања. Полицијски службеници треба да примењују и холистичку компоненту когнитивног интервјуа, којом се сведоци подстичу да покушају да се присете лица учиниоца као целине, уместо да се фокусирају само на појединачне делове његовог лица. Ради узимања што комплетнијег и тачнијег описа, могуће

је користити и друге технике, које се заснивају на сличним принципима као и когнитивни интервју, које олакшавају присећање сведока, без остваривања штетног утицаја на перформансе касније обављеног препознавања лица.

Приликом доношења афирмативне одлуке да се према конкретном осумњиченом (окривљеном) предузме радња препознавања лица, орган поступка мора да пође од тога да се то превасходно чини ради провере сећања лица које обавља препознавање (сведока или окривљеног), што значи да одлука о препознавању мора да буде искључиво резултат њиховог сећања о учиниоцу. Иако се практична сврха препознавања лица у овом случају своди на то да се провери претпоставка о томе да ли је осумњичени заиста учинилац кривичног дела, орган поступка мора да је провери на објективан начин, без остваривања сугестивног утицаја на лице које обавља препознавање. Поред тога, важно је да се усвоји строжи критеријум за доношење одлуке да се одређени осумњичени (окривљени) подвргне препознавању лица, који би требало да буде заснован на оцени квантитета и квалитета прикупљеног доказног материјала у односу на њега.

Радња препознавања лица се не сме предузимати како би се проверила општа сумња да је одређено лице учинило кривично дело за које се гони по службеној дужности, јер на тај начин постаје средство за достизање стандарда вишег степена сумње против датог лица, што није у складу са њеном сврхом. Уколико не постоји одговарајући степен сумње да је одређено лице заиста и учинилац кривичног дела, повећава се вероватноћа наступања грешака у препознавању, при чему је најштетнија она везана за погрешно препознавање невиног осумњиченог (окривљеног). Стога, нужна је и промена перцепције органа поступка о томе да за обављање препознавања лица нису потребни никакви чврсти докази или да су довољни минимални докази. Ризик од погрешног препознавања невиних лица је могуће умањити само уколико је успостављена контрола над основним стопама линија за препознавање, односно када је вероватније да се у сваком конкретном случају у тој линији налази стварни учинилац кривичног дела.

Научно засновани налази пружају чврсте доказе о важности још једне варијабле система, која се односи на то да полицијски службеници, који имају улогу администратора линије, не смеју имати сазнања о идентитету осумњиченог (окривљеног) у линији. То значи да се као администратор линије ни у ком случају не треба поставити полицијски службеник који учествује у истрази конкретног кривичног дела поводом кога се предузима препознавање.

Такав полицијски службеник ће засигурно бити упознат са идентитетом осумњиченог (окривљеног) у линији, као и са доказима који су прикупљени против њега, што га може додатно мотивисати да у конкретном случају осигура да препознавање резултира његовим избором као учиниоца. Поменути мотивисаност не треба тумачити као одлучност полицијских службеника да директно утичу на лице које обавља препознавање, већ је преваходно треба сагледати с аспекта могућег ненамерног утицаја, било вербалног или невербалног.

Поред тога што сугестивно понашање администратора линије може утицати на врсту одлуке о препознавању, научно засновани налази показују да се њиме може повећати и уверење лица да је донело тачну одлуку о препознавању, што се манифестује тиме да исказује већи степен сигурности. На крају, непоштовање двоструко анонимног поступка приликом обављања радње препознавања лица, може непримерено утицати и на начин документовања исхода препознавања, резултирајући тиме да се документују само она препознавања у којима је осумњичени (окривљени) изабран као учинилац кривичног дела.

Један од основних предуслова за добијање поузданих резултата препознавања је формирање правичне (непристрасне) линије, у којој се осумњичени (окривљени) неће истицати у односу на остале чланове линије (тзв. ометаче). То је могуће постићи једино уз поштовање научно заснованих препорука о избору ометача, као неспорно невиних лица, за која се унапред зна да немају никакве везе са кривичним делом поводом кога се обавља препознавање лица.

Иако би требало водити рачуна о броју чланова линије (номинална величина линије), још важније је то да ли изабрани ометачи представљају одрживу опцију за избор, тј. да ли имају одговарајући степен сличности са описом лица које је предмет препознавања (функционална величина линије). Када се препознавање обавља у односу на осумњиченог (окривљеног), основни критеријум за избор ометача треба да буде тај да одговарају претходно узетом опису учиниоца, како би се лице које обавља препознавање могло ослонити на своје сећање када доноси одлуку о препознавању. То не значи да ометачи треба да личе на осумњиченог (окривљеног) више него што је то потребно, како би лица која обављају препознавање имала могућност да направе разлику између невиног осумњиченог (окривљеног) и учиниоца.

Даље, научно засновани налази показују да припремна упутства која се саопштавају лицу које обавља радњу препознавања, пре него што јој приступи, могу утицати на тачност

добијених резултата, али и на степен сигурности који то лице исказује у погледу тачности донете одлуке. Када (презумптивни) сведок обавља препознавање, полицијски службеници морају бити обазриви и не смеју стварати или ојачавати његово уверење да се учинилац кривичног дела засигурно налази у линији, јер ће то лице снизити критеријум за доношење одлуке о препознавању. То значи да ће (презумптивни) сведок бити склонији томе да нагађа и да изабере неко лице из линије, чак и када није сигуран да је реч о учиниоцу.

Стога, сведок се мора упозорити да учинилац може и не мора бити присутан у линији, као и да одбацивање линије такође представља легитиман одговор. На тај начин, сведоци се обесхрабрују у уверењу да се учинилац кривичног дела засигурно налази у линији, чиме се спречава наступање грешака у случајевима када није присутан у линији. Такође, администратор линије треба да упозна сведока са тим да ће од њега, након извршеног препознавања, бити затражено да се изјасни о томе колико је сигуран у тачност донете одлуке. Ово упутство може бити корисно када сведок није довољно сигуран у то да треба да изабере неко лице из линије, јер се њиме ублажава његова склоност да нагађа. Уместо тога, сведок се усмерава да добро размисли и да размотри могућност доношења неке друге одлуке – нпр. да одбаци линију, тј. да не препозна ниједно лице из линије.

Научно засновани налази, заједно са искуствима из праксе, показују да је проблематично да се орган поступка у великој мери ослања на сведокову изјаву о степену сигурности, као на одредницу за процену тачности извршеног препознавања. Разлог томе је постојање сложеног односа између сигурности и тачности препознавања, који може бити под утицајем бројних варијабли процене (нпр. услови осветљења, време изложености и задржавања и др.). Још значајније, на овај однос могу утицати и варијабле система, које су садржане у поступцима које орган поступка користи за прикупљање доказа на основу препознавања лица.

Све ово налаже потребу успостављања контроле над поменутих варијаблама, како би се спречила контаминација сведокове изјаве о степену сигурности. Тек када су резултати препознавања прикупљени у складу са свим научно заснованим препорукама о варијаблама система, успоставља се адекватна основа за коришћење степена сигурности у функцији процене тачности извршеног препознавања. У том смислу, неопходно је да полицијски службеници прикупе тзв. првобитну сигурност, тј. ону коју је сведок исказао непосредно након доношења одлуке о препознавању. Према доступној научној литератури, прикупљање непосредне изјаве о степену сигурности од сведока представља ефикасну заштитну меру,

којом се спречава контаминација његове сигурности од спољних утицаја који је могу променити, иако нису ни у каквој вези са тачношћу.

Након што је сведок донео одлуку о препознавању, а пре прикупљања изјаве о степену сигурности, полицијски службеници морају да се уздрже од саопштавања било какве повратне информације сведоку, којом би му указали да је донео тачну или нетачну одлуку. У супротном, сведоци могу мењати ову изјаву, превасходно у правцу повећања степена сигурности, иако ова сигурност није праћена тачношћу донете одлуке о препознавању. Наорочито штетан утицај има потврдна повратна информација, којом се сведоку вербално или невербално сугерише да је препознао осумњиченог (окривљеног) у линији, јер тада може постати сигурнији да је донео тачну одлуку, иако је направио грешку (препознао је невино лице).

Штавише, научни налази показују да су нетачни сведоци подложнији утицају потврдне повратне информације, јер они, за разлику од тачних сведока, не врше позитивно препознавање на основу снажне подударности њиховог сећања о учиниоцу и изгледа лица које су изабрали у линији као учиниоца. Када је повратна информација већ саопштена сведоку, веома је тешко утврдити ову околност, као и њен утицај на степен исказане сигурности. Због тога, потребно је преусмерити фокус на примену одговарајућих заштитних мера којима се спречава наступање оваквих ситуација, као што су: примена двоструко анонимног поступка приликом обављања препознавања, видео снимање тока и исхода препознавања и прикупљање непосредне изјаве о степену сигурности сведока.

На крају, полицијски службеници морају веродостојно и темељно документовати целокупан поступак препознавања и његов исход, истовременом применом вербалног, фотографског и видео метода. Поред веродостојног документовања услова под којима је препознавање обављено, полицијски службеници морају документовати било који исход препознавања и исказани степен сигурности сведока. У научној литератури се посебно препоручује видео снимање поступка препознавања, јер видео снимак омогућава суду непосредан увид у пристрасности које су постојале у време када је препознавање обављено, уместо да се искључиво ослања на записник о препознавању и исказ сведока. Када се суд ослања на информације које су добијене из више извора (нпр. визуелне и вербалне информације), уместо само из једног, то би требало да доведе до разумнијег доношења одлуке и лакшег разликовања тачних и нетачних сведока.

Према доступној научној литератури, најпоузданији резултати се прикупљају када је сећање лица које обавља препознавање први пут проверено. Због тога, када се препознавање спроводи према осумњиченом (окривљеном), не постоји разумно оправдање за понављање поступка препознавања лица према њему са истим лицем као препознаваоцем. Ако се осумњичени (окривљени) показује лицу које обавља препознавање у више прилика и представља једино лице које се појављује у тим приликама, то може допринети смањењу тачности лица које обавља препознавање у наредном задатку препознавања.

Стога, поновљена препознавања се не смеју користити као средство за вишеструку проверу поузданости сећања лица које обавља препознавање, јер се јављају потешкоће да та лица тачно утврде одакле им је лице које је предмет препознавања познато. У контексту (презумптивних) сведока као препознаваоца, то значи да они могу изабрати осумњиченог (окривљеног) у наредном покушају, јер им је он познат из претходног задатка препознавања, без свести о томе да га нису видели у контексту кривичног дела.

За потребе дисертације, спроведено је и експериментално истраживање у којем је проверен утицај припремног упутства о присуству/одсуству учиниоца кривичног дела на веродостојност сећања сведока и тачност одлука које су донели поводом препознавања лица, као и на степен њихове сигурности. Налази овог истраживања упућују на неколико значајних закључака. Прво, утицај припремног упутства (пристрасног или непристрасног) о присуству/одсуству учиниоца указује на важност разлике између бирања потенцијалног учиниоца и тачности препознавања, будући да пристрасна упутства могу негативно утицати на тачност препознавања.

У погледу импликација за полицијску праксу, резултати овог истраживања упућују на закључак да пристрасно упутство може представљати моћно средство манипулације (Malpass, & Devine, 1981), која у криминалистичком контексту може навести сведоке на избор „по сваку цену“, односно на склоност да сведоци верују да је њихов задатак да некога изаберу из линије. У закључивању о важности утицаја припремног упутства, требало би узети у обзир и потенцијалне факторе попут перцепције, могућих пристрасности учесника, као и додатних статистичких анализа које се односе на ове специфичне аспекте истраживања. Истовремено се може разматрати и питање инхерентне способности учесника да запажају и памте детаље из ситуација које су недавно доживели.

Научно засновани налази показују да саопштавање пристрасног упутства доводи до ублажавања критеријума сведока за доношење одлуке о препознавању, резултирајући њиховом склоношћу тиме да изврше позитивно препознавање, праћено већом стопом грешака, нарочито из линија у којима се учинилац није налазио (Malpass, & Devine, 1981, pp. 487)

Друго, постоји могућност да, услед утицаја пристрасног упутства, сведоци верују да је потребно да изабере једно од лица која су им показана у линији за препознавање, што повећава ризик погрешних препознавања. Овај ефекат би се могао означити као „ефекат очекивања“, који подразумева да сведок има претходно очекивање или веровање да ће учинилац бити присутан у линији за препознавање, што може утицати на ублажавање његовог критеријума за избор неког лица из линије и довести до погрешног препознавања. Пристрасна упутства у сваком случају могу појачати овај ефекат очекивања и то је један од разлога зашто полиција, приликом обављања радње препознавања лица, треба да води рачуна о пристрасним и сугестивним поступцима, како би се смањио ризик погрешних препознавања и очувала тачност сведочења.

Не треба занемарити ни то да научно засновани налази указују да је сведоку веома тешко да препозна одсуство учиниоца у линији за препознавање, те би пристрасно упутство могло да појача његову склоност да изабере неко лице из линије, нарочито у случајевима у којима се учинилац не налази у њој (Brewer & Wells, 2006). Овај налаз је потврђен и у спроведеном истраживању, јер су учесници којима је било додељено пристрасно упутство и показана линија без учиниоца, изабрали неког од чланова линије. Могуће објашњење је и то да су бирали члана линије који, према њиховом сећању, представља „следећи најбољи избор“, односно лице које, у односу на остале чланове линије, највише личи на учиниоца (Wells, 2006). У реалним случајевима, то је могао бити невини осумњичени, према коме би тада могле наступити штетне последице.

Треће, у контексту наведених закључака, неопходно је усмерити пажњу на значај јасног, недвосмисленог и пре свега, непристрасног дефинисања припремних упутстава. Таква упутства и процедуре, када се примењују у реалним полицијским ситуацијама, имају потенцијал да смање случајеве погрешних препознавања и истовремено повећавају тачност препознавања, што је посебно важно у контексту идентификације осумњичених или учинилаца кривичних дела.

Теоријски фонд знања о препознавању лица доследно показује да је реч о радњи која је повезана са могућношћу наступања грешака, које даље могу довести до погрешних осуда невиних лица. Основни предуслов за спречавање наступања грешака је њено свеобухватно и квалитетно нормирање, превасходно у процесном закону, у складу са научно заснованим препорукама. То значи да поступци који се примењују приликом предузимања радње препознавања лица морају бити законски уређени у одређеној мери.

У већини држава, ови поступци су уређени од стране законодавца (не од стране научника), а затим су додатно обликовани од стране практичара (превасходно полицијских службеника). Стога, нормативни оквир којим се уређује радња препознавања лица ће у великој мери обликовати криминалистичко-тактичко поступање полицијских службеника у њеној припреми и обављању у фази претходног поступка. С тим у вези, проверена је посебна хипотеза, како би се утврдило да ли је постојећи нормативни оквир, којим се уређује радња препознавања у Републици Србији (а превасходно одредбе ЗКП) пружа могућности остваривања научно заснованих препорука о њеној припреми и обављању и квалитетну основу за оцену веродостојности лица које обавља препознавање и његовог исказа, као и тачности извршеног препознавања.

Налази добијени на основу анализе релевантних одредаба ЗКП Републике Србије показују да је законски текст прилично неквалитетан и непотпун, те да садржи компликована и недовољно јасна правна решења. То резултира могућностима вишезначног тумачења процесних правила које је потребно уважити приликом обављања радње препознавања, али доводи и до проблема у њиховој практичној примени. Прва недоумица се тиче правне природе радње препознавања лица, јер се иста третира као мера којом се проверава веродостојност сведока (окривљеног) и његовог исказа. Из овог разлога, препознавање лица је прописано у оквиру одредаба којима се прописују друге доказне радње, тј. испитивање сведока и саслушање окривљеног. Будући да се резултати добијени на основу препознавања лица прихватају као доказ у кривичном поступку, може се рећи да је дискутабилно становиште да препознавање представља меру којом се проверава веродостојност сведока (окривљеног) и његовог исказа. Овај закључак је подржан тиме што лице које обавља препознавање не мора претходно ни да буде испитано у својству сведока.

Иако постоје одређени разлози да препознавање лица остане на нивоу овлашћења полиције, односно мере која се предузима у циљу утврђивања истоветности лица, у овом тренутку је

прикладније усвојити становиште да је реч о доказној радњи, коју треба детаљније нормирати. Ако се законодавац одлучи да пропише препознавање лица као самосталну доказну радњу, дошло би до отклањања неколико важних недоумица. Прва недоумица се тиче овлашћења полиције да спроводи препознавање лица као доказну радњу у фази претходног поступка, а нарочито у предистражном поступку. Разлог томе је што полиција није овлашћена да предузима доказну радњу испитивања сведока у предистражном поступку, у оквиру које је препознавање лица прописано. Такође, то што је препознавање лица тренутно прописано и у оквиру одредаба за саслушање окривљеног није најидеалније решење, јер полиција изузетно може саслушати осумњиченог и то у складу са одредбама ЗКП којима се прописује саслушање окривљеног.

На основу тога се може закључити да је потребно да законодавац пропише препознавање лица као доказну радњу у оквиру самосталне одредбе, невезано за испитивање сведока и саслушање окривљеног. Ово решење је прикладно, јер би омогућило инкорпорирање садржајније формулације којом би се отклонили утврђени недостаци, попут оних везаних за материјални и формални услов за обављање радње препознавања, као и за субјекте који у њој учествују и њихово процесно својство. Материјални услов за обављање радње препознавања лица не може бити одређен само у односу на лице које обавља препознавање, већ се то мора учинити и у односу на лице које је предмет препознавања, а нарочито ако је се ради о лицу за које постоје основи сумње да је учинило кривично дело за које се гони по службеној дужности. Тренутно, законодавац није прописао овај услов у односу на осумњиченог (окривљеног), тј. у односу на степен сазнања о његовој евентуалној умешаности у кривично дело поводом кога се обавља препознавање.

Сходно томе, може се извести закључак да је потребно јасније одредити материјални услов одредабама ЗКП, како у односу на лице које обавља препознавање, тако и у односу на лице које је предмет препознавања. То би значило да морају бити испуњена два предуслова за обављање радње препознавања лица: 1) морала би постојати вероватноћа да ће лице које обавља препознавање успешно извршити радњу препознавања лица – таква вероватноћа треба да претеже над вероватноћом да то неће учинити и превасходно је треба сагледати с аспекта процене квалитета његовог сећања о лицу које је предмет препознавања; 2) било би потребно да у односу на лице које је предмет препознавања постоје основи сумње да је учинило кривично дело поводом кога се обавља радња препознавања лица. Када би

законодавац прописао препознавање лица као самосталну доказну радњу, биле би отклоњене и недоумице које се тичу формалног услова, тј. овлашћења јавног тужиоца да је делегира полицији, како у фази предистражног поступка, тако и у истрази.

То што законодавац није прописао препознавање лица као самосталну доказну радњу доводи и до недоумица у погледу процесног својства субјеката који учествују у његовом обављању, али и у погледу обезбеђивања њиховог присуства, као и пристанка да у њему учествују. Тренутно, осумњичени (окривљени), као предмет препознавања или као лице које обавља препознавање, може да одбије да одбије учешће у радњи препознавања, јер га штити привилегија од самооптуживања. Стога, ако осумњичени (окривљени) одбије да буде постројен у линији као предмет препознавања, орган поступка може обавити препознавање на основу његове фотографије. Треба додати и то да осумњичени (окривљени) има оправдан интерес да искористи право да ангажује браниоца који ће заступати његове правне интересе приликом обављања радње препознавања лица.

Важеће процесне одредбе тренутно прописују само обавезно присуство јавног тужиоца приликом обављања радње препознавања лица у предистражном поступку и истрази, али не и присуство браниоца. То значи да орган поступка није дужан да обавести браниоца да ће се, према његовом брањенику, предузети радња препознавања лица, већ оваква обавеза постоји само када се предузима радња испитивања сведока.

На основу анализе одредаба ЗКП и судске праксе се може извести закључак да постоје широке могућности да бранилац уопште не буде обавештен о предузимању радње препознавања лица, што доводи до тога да неће присуствовати њеном извођењу у појединим случајевима. Такође, утицај браниоца у смислу корекције начина на који се обавља радња препознавања лица је веома ограничен, тј. своди се на изјављивање примедба на актуелно поступање органа поступка и њихово уношење у записник. Дискутабилно је и то да ли ће његове примедбе које су унете у записник, па и касније потврђене исказом лица које је обавило препознавање, датог приликом испитивања на главном претресу, имати потенцијал да оспоре законитост доказа прибављених препознавањем и да ли ће проузроковати њихово изузимање из списка предмета.

Када је реч о оштећенима или очевицима који у радњи препознавања учествују у улози препознаваоца, важећим одредабама ЗКП није прописана обавеза да они прво буду испитани

као сведоци, пре него што приступе обављању радње препознавања лица. Иако постоје одређене могућности да се обезбеди присуство презумптивних сведока (нпр. да буду позвани радњи учешћа у вршењу овлашћења полиције, тј. мере коју полиција предузима ради утврђивања истоветности лица), то није делотворно да се обезбеди и њихов пристанак за учешће у радњи препознавања.

Презумптивни сведоци можда неће бити мотивисани да обаве препознавање из различитих разлога, а уколико их јавни тужилац није испитао у истрази у својству сведока, нису законски дужни да то и учине. Тренутно, одредбе ЗКП које важе за сведоке се не примењују на презумптивне сведоке који обављају препознавање лица у фази претходног поступка. То указује на неопходност да се они прво испитају у својству сведока од стране јавног тужиоца, а да се тек онда од њих захтева да приступе радњи препознавања. У том случају, законски разлози који могу оправдати њихово одбијање да учествују у радњи препознавања лица ће постојати само када су искључени, односно ослобођени од дужности сведочења.

Такође, према важећим одредбама ЗКП, презумптивни сведоци се не морају претходно упозорити да су дужни да говоре истину и да не смеју ништа да прећуте, као и да давање лажног исказа представља кривично дело. То би их могло охрабрити да приступе радњи препознавања лица у фази претходног поступка недовољно обазриво, што може резултирати тиме да одбаце линију у којој се налази учинилац кривичног дела или да изврше препознавање осумњиченог (окривљеног) као учиниоца, иако нису довољно сигурни у то да се ради о учиниоцу. Иако ће они касније бити испитани у својству сведока на главном претресу, када ће им бити саопштена поменута упозорења, до тог тренутка је могуће да су већ наступиле штетне последице у односу на невиног осумњиченог (окривљеног), кога су погрешно препознали као учиниоца.

Како би се спречило наступање оваквих ситуација, потребно је да их јавни тужилац прво саслуша у својству сведока, али би то могао учинити само у истрази. Стога, прикладно решење би могло бити да законодавац пропише обавезу органа поступка да саопшти поменута упозорења презумптивном сведоку, пре него што он приступи обављању радње препознавања лица у фази претходног поступка, као што је то учињено у процесним законима других држава (нпр. у ЗКП Црне Горе и Хрватске).

Проблеми се јављају и у погледу обезбеђивања учешћа лица која имају улогу ометача у линији, што је предуслов који је потребно остварити како би се за обављање радње препознавања лица користио научно утемељени поступак, тј. постројавање. У основи тог поступка је да се формира правична линија, што ће у знатној мери зависити од избора адекватних ометача. Према важећим одредабама ЗКП, грађани нису дужни да лично учествују у радњи препознавања лица у овом својству, нити су дужни да органу поступка ставе на располагање своје фотографије. Овај пропуст је могуће отклонити прописивањем дужности грађана да се одазову позиву органа поступка за учешће у радњи препознавања лица, под претњом њиховог принудног довођења и могућности изрицања новчане казне, уколико неоправдано одбијају учешће (као што је то учињено у ЗКП Мађарске и Хрватске).

Истовремено, тиме би се допринело и напуштању праксе полиције да се као ометачи у линији користе полицијски службеници, која се показала као штетна, јер је могуће да они знају идентитет осумњиченог (окривљеног) у линији, због чега могу утицати на лице које обавља препознавање да га изабере (намерно или ненамерно). Поред тога, могуће је да је лице видело те полицијске службенике или да је остварило контакт са њима у времену пре обављања препознавања, због чега ће бити у могућности да их елиминише као учиниоце и да своју пажњу преусмери ка осумњиченом (окривљеном) у линији, који је можда невин.

У погледу врста препознавања, одредбе ЗКП прописују: лично препознавање, препознавање на основу фотографија и препознавање на основу гласа. Међутим, законодавац није детаљније прописао начин обављања препознавања на основу фотографија и на основу гласа, већ је само указао на то да је потребно применити сва правила која важе за лично препознавање. Ово није добро правно решење, јер се лично препознавање разликује у односу на препознавање на основу фотографија, а нарочито у односу на препознавање на основу гласа. Поред тога, постоји недоумица у вези критеријума који је потребно испунити да би се обавило препознавање на основу фотографија, због формулације у одредби чл. 90, ст. 3 ЗКП којом се прописује да се оно обавља ако лице које је предмет препознавања није доступно.

У циљу отклањања ове недоумице, потребно је да законодавац користи прикладнију формулацију, којом би се прописала могућност обављања препознавања на основу фотографија, ако није могуће обавити лично препознавање или ако би то било скопчано са знатним одуговлачењем или другим потешкоћама. На тај начин, органу поступка би се омогућило законито предузимање препознавања на основу фотографија у сваком случају када

је процењено да постоје оправдани разлози за његово обављање, невезано за то да ли је лице које је предмет препознавања доступно или није.

Највећи недостаци у законском тексту постоје у погледу уређења препознавања које се обавља на основу гласа, јер се важећим одредбама ЗКП само прописује могућност његовог обављања, без било каквог уређења начина на који се то чини. Тиме се отвора могућност да орган поступка обавља препознавање на основу гласа заједно са личним препознавањем, уместо да раздвоји ова два поступка. Оваква пракса је штетна, јер постојећа научна литература указује да се препознавање на основу гласа ни у ком случају не треба користити ради превазилажења слабости сведока које је испољио приликом личног препознавања. То налаже потребу да законодавац пропише да се препознавање на основу гласа мора обавити у посебном поступку, уз јасно дефинисање: 1) критеријума који оправдавају доношење одлуке да се оно обави; 2) стручности лица која учествују у његовој припреми и обављању; 3) начина на који се формира и изводи линија са гласовима; као и 4) начина на који се документују његови резултати.

Према одредбама ЗКП, орган поступка је дужан да узме опис учиниоца, пре него што се обави радња препознавања лица, али није у потпуности јасно да ли се може сматрати да је овај услов остварен ако је опис узет непосредно након кривичног дела (нпр. приликом прикупљања обавештења од лица које ће обавити препознавање), или је обавезно да лице које обавља препознавање понови тај опис непосредно пре почетка радње препознавања лица. У вези тога, утврђен је још један недостатак, јер одредбе ЗКП не прописују обавезу органа поступка да од лица које обавља препознавање затражи да опише околности под којима је запазио лице које је предмет препознавања, нити да затражи да се изјасни о околностима које су наступиле у времену од када је уочио то лице па до задатка препознавања. Документовање изјаве о овим питањима је важно, јер је реч о варијаблама које могу непримерено утицати на тачност препознавања лица, па могу бити од користи за процену поузданости сећања лица које обавља препознавање и тачности извршеног препознавања.

Поред тога, номинална величина линије за препознавање у Републици Србији није одређена важећим одредбама ЗКП, већ постоји само уопштена формулација да се лице које је предмет препознавања показује лицу које обавља препознавање, заједно са другим, њему непознатим лицима која имају сличне описане особине. Када је осумњичени (окривљени) предмет препознавања, то значи да није прецизиран тачан број ометача који сачињавају линију, због

чега њена величина може варирати од три члана, па до неодређеног броја чланова. У погледу функционалне величине линије, законодавац је уважио научно засновану препоруку да је за избор ометача потребно применити стратегију подударности са описом учиниоца. Стога, орган поступка ће бирати ометаче на основу тога што имају сличне основне особине учиниоца, које су садржане у опису датом од стране лица које обавља препознавање. Међутим, законодавац овде користи уопштен термин „основне особине“, при чему не прецизира које су то особине и колико таквих особина треба да имају ометачи, како би се линија могла оценити правичном у односу на осумњиченог (окривљеног).

Према важећим одредбама ЗКП, довољно је да ометачи имају најмање две сличне основне особине, које су садржане у датом опису учиниоца, иако би то могле бити уопштене особине (нпр. пол и старост). Ако је линија формирана на такав начин, она суштински може бити нефункционална, јер се осумњичени (окривљени) може издвајати у линији на основу других основних особина (нпр. на основу телесне конституције), при чему правичност линије не би могла представљати околност која утиче на законитост обављене радње препознавања лица. Такође, потребно је да законодавац пропише да ометачи, поред тога што су морају бити непознати лицу које обавља препознавање, морају бити и неспорно невини лица, тј. лица која ни на који начин нису повезана за кривичним делом поводом кога се обавља препознавање лица (као што је то учињено у ЗКП Мађарске).

Важеће одредбе ЗКП прописују да се сви чланови линије показују лицу које обавља препознавање истовремено, што значи да је прихваћен симултани начин презентације линије. Овај начин презентације се традиционално користи за сврхе обављања личног препознавања у значајном броју држава и научно засновани налази нису доследно показали да је секвенцијални, тј. узастопни начин презентације линије супериорнији од истовременог. Сходно том, није потребно мењати или допунити важеће одредбе ЗКП у овом правцу у погледу личног препознавања и препознавања на основу фотографија, али би се то морало учинити код препознавања на основу гласа, у којем лице које обавља препознавање мора да чује гласове свих лица (непосредно или снимљене узорке њихових гласова) узастопно, тј. један за другим.

У складу са научно заснованом препоруком да је од лица које обавља препознавање потребно прикупити изјаву о степену сигурности и то непосредно након доношења одлуке о препознавању, процесне одредбе прописују дужност органа поступка да то и учини. Након

што је лице донело одлуку, орган поступка ће од њега затражити да изјави да ли одређено лице може да препозна са сигурношћу или са одређеним степеном вероватноће и да, у случају потврдног одговора, на препознато лице укаже. Критика датој формулацији се може упутити због тога што имплицира да се изјава о степену сигурности прикупља једино у случају када је препознавалац донео позитивну одлуку о препознавању, тј. када је изабрао неко лице из линије.

У контексту препознавања које се обавља према осумњиченом (окривљеном) као предмету препознавања, ово се може протумачити на начин да је орган поступка дужан да документује једино случајеве у којима је лице које је обавило препознавање донело одлуку да изабере осумњиченог (окривљеног) из линије и да укаже на њега као на учиниоца. Стога, потребно је јасно прописати обавезу документовања било које одлуке која је донета поводом препознавања, укључујући и одлуку којом је изабран неки од ометача из линије или ону којом се линија одбацује (не бира се ниједно лице).

Уколико орган поступка то не учини, може се створити погрешан утисак да са тим лицем уопште није било обављено препознавање, чиме се отвара могућност да се поново користи у наредном задатку препознавања у којем је предмет препознавања друго лице у својству осумњиченог (окривљеног). Такође, пропуштање документовања околности да је лице које је обавило препознавање изабрало осумњиченог (окривљеног) из више покушаја, при чему је у неком од њих начинило грешку (изабрало је неког од ометача) или је испољило несигурност да на основу свог сећања може изабрати било које лице из линије (одговор „не знам“), доводи до тога да оно буде неоправдано третирано као веродостојно приликом давања исказа на главном претресу, иако то није случај.

У погледу документовања тока и исхода радње препознавања лица, записник тренутно представља једини доказ о томе да је ова радња извршена, јер одредбе ЗКП не детерминишу обавезу њеног аудио-визуелног снимања, нити сачињавања групне фотографије на којој би били приказани сви чланови линије. Иако то није експлицитно прописано одредбама ЗКП, у криминалистичкој пракси у Републици Србији се користи фотографски метод за документовање изгледа чланова линије и редног броја под којим су у њој били представљени. Међутим, пропуштање органа поступка да то учини неће представљати повреду одредаба кривичног поступка. То даље имплицира да ће суд у појединим случајевима морати да се ослања искључиво на записник о препознавању, када утврђује да ли се осумњичени

(окривљени) непримерено издвајао у линији у односу на остале чланове. Ово није добро решење, јер је записник мањкав у погледу података о изгледу чланова линије – тачније, у њему се наводе само лични подаци чланова линије и године њиховог рођења.

У складу са научно заснованом препоруком о видео документовању целокупног поступка препознавања, потребно је да законодавац пропише обавезу (или бар могућност) његовог аудио-визуелног снимања, као што је то учињено у процесним законима других држава (нпр. у ЗКП Мађарске и Црне Горе). Видео снимак који приказује ток препознавања у целости, укључујући интеракцију која је остварена између свих учесника, представља једну од заштитних мера која би требала да постане стандардна полицијска пракса.

Ова заштитна мера је од посебног значаја у случајевима у којима орган поступка није успоставио контролу над другим варијаблама система (нпр. није применио двоструко анонимни поступак за обављање радње препознавања лица или није обезбедио присуство браниоца приликом њеног извођења). У том смислу, видео снимак је последња прилика да суд изврши непосредан увид у услове под којима је била обављена радња препознавања лица у фази претходног поступка, што је корисно приликом одлучивања о томе да ли ће њени резултати бити прихваћени као доказ у кривичном поступку, као и приликом оцене њихове доказне вредности.

На основу анализе релевантног нормативног оквира којим се уређује радња препознавања лица у Републици Србији, изведен је закључак да се иста не припрема, нити обавља у складу са научно заснованим препорукама, због чега се не може рећи да постоји квалитетна основа за оцену веродостојности лица које је обавило ову радњу и тачности њених резултата. Стога, постављена је посебна хипотеза, како би се проверило да ли Врховни суд Републике Србије обазриво прихвата и оцењује доказну вредност резултата добијених на основу радње препознавања лица, као доказа од значаја за верификацију идентитета учиниоца, узимајући у обзир то да ли су приликом њиховог прикупљања коришћени адекватни поступци.

Резултати истраживања судске праксе нису потврдили постављену хипотезу. Утврђено је да је недовољно квалитетно правно решење, садржано најпре у одредбама ЗКП, допринело недоследностима у налажењу ВС у погледу процесних правила која је потребно испунити да би резултати радње препознавања били прихваћени и оцењени као поуздан доказ у кривичном поступку. На основу анализе пресуда ВС, изведени су значајни налази о

процесним правилима које је потребно испунити, како би записник о препознавању био прихваћен као законити доказ, али и о доказној вредности резултата који су добијени на основу обављања радње препознавања лица у фази претходног поступка.

Резултати добијени на основу препознавања лица у фази претходног поступка се документују у записнику о препознавању лица, који представља доказ на којем се може заснивати пресуда. Прихватање записника као доказа није условљено врстом препознавања, односно тиме да ли је записник састављен поводом личног препознавања или поводом препознавања на основу фотографија.

Када се ради о препознавању лица које се одвија на главном претресу (тзв. судско препознавање), судска пракса ово поступање не третира као доказну радњу препознавања лица, у смислу одредаба чл. 90 и 100 ЗКП, већ као саставни део исказа лица које је обавило препознавање, а које се испитује на главном претресу. Ово је у складу са научно заснованим налазима који говоре о томе да је судско препознавање изразито сугестивно, јер не омогућава примену заштитних мера које смањују ризик од погрешног препознавања невиних лица.

Резултати истраживања судске праксе су показали да се у Републици Србији доминантно предузима лично препознавање, при чему се превасходно користи модел линије са једним осумњиченим (окривљеним) и одговарајућим бројем ометача, који се постројавају у линији у просторији која је за то посебно намењена. Иако одредбе чл. 90 и 100 ЗКП довољно јасно детерминишу да се само једно лице може показивати у линији као предмет препознавања, у пракси су забележени случајеви у којима је орган поступка користио линију у којој се налазило више таквих лица, тј. више осумњичених (окривљених). У сваком од ових случајева, суд је показао добру праксу, тако што је утврдио да је датим поступањем учињена повреда, јер је прекршено правило дефинисано одредбама ЗКП. Овај налаз показује да судска пракса уважава научно засновану препоруку да линија за препознавање треба да садржи само једно лице које је предмет препознавања, што је веома важно када је то лице осумњичени (окривљени).

Поред тога, утврђено је да је пропуст законодавца да јасно пропише номиналну величину линије за препознавање резултирао тиме да број чланова линије варира у полицијској пракси. Налаз до ког се дошло анализом судске праксе, а који је охрабрујући, показује да је орган поступка у највећем броју анализираних случајева користио петочлану линију за

препознавање, што значи да се осумњичени (окривљени) показивао у линији заједно са још четири ометача. Ово не представља значајно одступање у односу на научно засновану препоруку да линија треба да се састоји од шест чланова линије, тј. од осумњиченог (окривљеног) и пет ометача.

Међутим, то што се номинална величина линије разликовала у погледу броја њених чланова, који се кретао од 4 до 12 лица, указује да ће она зависити од одлуке органа поступка у сваком појединачном случају. У циљу успостављања стандарда у погледу броја чланова линије, потребно је детерминисати одредбама ЗКП да је орган поступка дужан да обезбеди минимално пет, а максимално осам ометача. Иако би ово могло представљати проблем када је потребно пронаћи одговарајуће ометаче за обављање личног препознавања, орган поступка би увек могао искористити другу алтернативу, а то је да обави препознавање на основу фотографија.

Још значајнија мањкавост законског текста, оличена у пропусту законодавца да одредбама ЗКП пропише које су то основне особине које ометачи морају имати, резултирала је тиме да се стандард сличности основних особина лица која се показују у линији за препознавање екстензивно тумачи у полицијској, али и судској пракси. Када је осумњичени (окривљени) предмет препознавања, то значи да се стандард сличности сматра оствареним, ако ометачи имају сличности са описом учиниоца кривичног дела у погледу само једне или две најуопштеније особине.

На то указују и жалбени наводи бранилаца у захтевима за заштиту законитости који су били анализирани, у којима се законитост записника о препознавању оспоравала из разлога што је радња препознавања била обављена на основу неправичне линије. Разлог томе је што се осумњичени (окривљени) неоправдано издвајао у односу на остале чланове, јер остали чланови линије нису имали сличне описане основне особине учиниоца, односно конкретног осумњиченог (окривљеног) који је био предмет препознавања.

Забрињавајуће је то како судска пракса третира ово поступање – према налажењу ВС, за остваривање стандарда сличности је довољно да чланови линије буду истог пола и старости. То значи да орган поступка може користити линију која није правична у поменутом смислу и такво поступање неће бити у супротности са одредбама ЗКП, већ би се могло само оценити као поступање које није у складу са правилима струке. На основу овога, може се закључити

да је потребна измена и допуна важећих процесних одредаба у правцу прописивања стандарда сличности лица која чине линију за препознавање, како би се обезбедио минимални захтев да ометачи морају одговарати датом опису учиниоца у погледу основних особина, као што су: пол, расна/етничка припадност, старост и телесна конституција.

Налаз да орган поступка може формирати неправичне линије, у којима се осумњичени (окривљени) истиче у односу на остале чланове линије, треба размотрити и у светлу присуства браниоца извођењу радње препознавања лица. По правилу, бранилац би требало да има заштитну улогу, јер представља независног посматрача који може указати на то да је линија неправична у овом смислу и затражити њену корекцију. Чак и када бранилац није могао да спречи да препознавање лица буде обављено на основу неправичне линије, његова примедба о овој околности ће бити унета у записник о препознавању.

Као што је претходно већ објашњено, остваривање заштитне улоге браниоца у обављању препознавања лица је прилично ограничено важећим одредбама ЗКП, због чега препорука о формирању правичне линије још више добија на значају. Поред тога, истраживање судске праксе јасно показује да орган поступка користи постојеће недостатке у законском тексту, како би избегао да обавести браниоца о предузимању радње препознавања лица.

Због тога, у значајном броју анализираних пресуда, бранилац није присуствовао извођењу радње препознавања лица у фази претходног поступка, а суд ову околност није третирао као поступање супротно одредбама ЗКП. Штавише, према налажењу ВС, то што бранилац није био обавештен о предузимању радње препознавања лица не представља ни повреду права на одбрану осумњиченог (окривљеног), јер је јавни тужилац обавезан да браниоцу упути позив једино када га обавештава о времену и месту предузимања радње испитивања сведока. Дакле, судска пракса подржава становиште да се ова обавеза не односи на препознавање лица, јер се оно третира као мера којом се проверава веродостојност исказа лица које је обавило препознавање. Овај налаз говори у прилог томе да у Републици Србији нису успостављени предуслови за деловање правних мера које би могле смањити ризик да невино лице буде погрешно препознато.

У погледу препознавања на основу фотографија, резултати истраживања судске праксе показују да његови резултати имају исту доказну вредност, као и они прибављени на основу личног препознавања. Једини услов је да буде обављено у складу са свим важећим процесним

одредбама. Анализом одредаба ЗКП је утврђено да је законодавац условио обављање овог препознавања (не)доступношћу лица које је предмет препознавања. У свим анализираним пресудама ВС, препознавање на основу фотографија је било обављено у односу на осумњиченог (окривљеног) као предмета препознавања и то када он није био доступан, али и када јесте био доступан органу поступка. Суд је заузео исправно становиште, а то је да се препознавање на основу фотографија може обавити и када је осумњичени (окривљени) доступан, тј. када постоје могућности да се с њим обави лично препознавање.

Налаз суда да поменуто поступање није супротно процесним одредбама је корисно, јер је подржан и разлозима практичне природе – некада није могуће или није сврсисходно обавити лично препознавање, без обзира на то што је осумњичени (окривљени) доступан. Иако се неиспуњење услова доступности лица које је предмет препознавања, не третира у судској пракси као повреда одредаба кривичног поступка, потребно је изменити и допунити важеће одредбе ЗКП у овом правцу.

На основу истраживања судске праксе добијен је још један налаз, који се мора третирали са посебном пажњом. У значајном броју анализираних захтева за заштиту законитости, браниоци су наводили да су сведоци били изложени сугестивном утицају пре и током обављања радње препознавања лица. Поред тога што су браниоци оспоравали то што се осумњичени (окривљени) издвајао у линији у односу на остале чланове, често су указивали и на то да је сведок био изложен поновљеном препознавању. С једне стране, одредбама ЗКП је прописано да сведок не сме да види осумњиченог (окривљеног), пре него што приступи препознавању, што се може сматрати ефикасном мером за спречавање поновљених препознавања. С друге стране, орган поступка често не поштује ово правило и омогућава сведоку да, пре препознавања, види осумњиченог (окривљеног), односно његову фотографију, што се у судској пракси не третира као поступање супротно одредбама ЗКП.

На то указују жалбени наводи браниоца у значајном броју случајева, у којима се указује да сећање сведока о учиниоцу није било први пут проверено у формалном поступку препознавања лица. Резултати анализираних пресуда показују да су полицијски службеници проверавали сећање сведока у више прилика, при чему су најчешће то чинили тако што су сведоку прво показивали фотографију осумњичено (окривљеног), а након тога су обављали лично препознавање са истим сведоком и осумњиченим (окривљеним). Овакво поступање је неретко било праћено сугестивним вербалним понашањем полицијских службеника, које је

било усмерено ка томе да се сведоку укаже на идентитет осумњиченог (окривљеног) на показаној фотографији (или више фотографија). На тај начин, код сведока је створено или ојачано уверење да је полиција пронашла учиниоца кривичног дела поводом кога је потребно да обаве препознавање, тј. да су осумњичени (окривљени) и учинилац иста лица.

Чак и када је околност да је сведок пре препознавања видео осумњиченог (окривљеног), односно његову фотографију била недвосмислено утврђена (на основу исказа сведока), по налажењу суда, ни у једном случају није дошло до повреде одредаба кривичног поступка. Насупрот томе, суд је оценио да поменуто околност не доводи у сумњу законитост извршене радње препознавања лица. У појединим случајевима, суд је био мишљења да претходно показивање фотографије осумњиченог сведоку представља оперативну радњу коју полиција има право да предузме ради проналаска учиниоца кривичног дела.

Међутим, упитно је да ли се овакво поступање може третирати као оперативна радња, у случајевима када је полиција показала сведоку једино фотографију осумњиченог (не и фотографије других лица). Такође, то што сведок том приликом није препознао ниједно лице на фотографијама, није довољно добар аргумент за извођење закључка о томе да ова околност није утицала на накнадно извршену радњу препознавања лица. Штавише, научни налази недвосмислено показују да то што је сведок пре препознавања видео фотографију осумњиченог ствара осећај да му је он познат, због чега се повећава вероватноћа да ће га препознати као учиниоца у накнадно спроведеној радњи препознавања, чак и када се ради о невином лицу.

Дискутабилно је и то што је суд у појединим случајевима оценио да је претходно показивање фотографија осумњиченог дозвољено, цитирајући одредбе чл. 90, ст. 3 ЗКП којима се прописује препознавање на основу фотографија. Поменуто налажење суда није одрживо у случајевима у којима је полиција показала сведоку једино фотографију осумњиченог, јер препознавање на основу фотографија захтева да се његова фотографија покаже сведоку, заједно са фотографијама одговарајућих ометача, уз поштовање свих осталих правила која важе за лично препознавање. Чак и када је орган поступка показао сведоку фотографију осумњиченог, заједно са фотографијама других, њему непознатих лица, спорно је то што је орган поступка након тога одлучио да са истим сведоком накнадно спроведе лично препознавање.

Истраживање судске праксе је обухватило и анализу пресуда у којима су били садржани подаци о степену сигурности лица која су обавила препознавање осумњиченог (окривљеног) у фази претходног поступка. Ово питање је важно због тога што научна литература сугерише да суд оцењује сведоке као веродостојније, ако исказују већу сигурност да су тачно извршили препознавање. Резултати су показали да су сведоци који су извршили позитивно препознавање у фази претходног поступка исказивали високе степене сигурности у то да су тачно препознали осумњиченог (окривљеног) као учиниоца.

С једне стране, овај налаз може указивати да је реч о сведоцима који су били веома сигурни да су извршили тачно препознавање, јер су изабрали осумњиченог (окривљеног) из линије на основу њиховог снажног сећања о учиниоцу. С друге стране, треба узети у обзир и научне налазе који сугеришу да је однос између сигурности сведока и тачности извршеног препознавања комплексан, нарочито ако је поступак препознавања био обављен на сугестиван начин.

Налази истраживања судске праксе сугеришу да суд није обазриво размотрио да ли су високи степени сигурности које су сведоци исказивали, како у фази предистражног поступка, тако и на главном претресу, можда последица сугестивности које су постојале приликом припреме и обављања радње препознавања лица. Чини се да је суд био склон уверењу да су самоуверени сведоци, по правилу, тачни и стога веродостојни. Ово је подржано тиме што је суд, у случајевима у којима је било утврђено да је сведок био изложен некој врсти сугестивности, био става да та околност није утицала на тачност извршеног препознавања, јер је сведок био веома сигуран да је донео тачну одлуку о препознавању.

Још више забрињава налаз да су сведоци у највећем броју случајева били изложени сугестивном утицају чији су извор били полицијски службеници. Стога, не треба у потпуности искључити могућност да је сугестивно понашање које су полицијски службеници испољавали пре и током обављања радње препознавања лица могло утицати на повећање степена сигурности сведока, које није морало бити праћено тачношћу њихових одлука.

Овај проблем превасходно треба сагледати с аспекта научно заснованих налаза који показују да постоји перцепција органа поступка да једино сведоци који су веома самоуверени, могу бити корисни у кривичном поступку, у смислу тога да ће бити оцењени као веродостојнији. Због тога, полицијски службеници могу бити склони да претходно саопште сведоцима да је

потребно да искажу висок степен сигурности ако донесу одлуку да препознају осумњиченог (окривљеног) из линије, сматрајући да ће јавни тужилац само у том случају уврстити записник о препознавању као доказ.

Још једно могуће објашњење налаза да је значајан број сведока исказао апсолутну сигурност, тиче се могућности да полиција можда није документовала препознавања у којима су сведоци изабрали осумњиченог (окривљеног) из линије, али су исказали низак степен сигурности. Могуће је и да такви сведоци уопште нису давали исказ на главном претресу у делу који се тиче препознавања, јер су исти већ у фази претходног поступка били оцењени као непоуздани у овом контексту.

На крају, висок степен сигурности сведока је могао бити проузрокован и тиме што су били изложени поновљеном препознавању, али и због тога што су извршили препознавање осумњиченог (окривљеног) на основу неправичне линије, у којој се он истицао у односу на остале чланове. Све ово указује да исказан степен сигурности сведока не треба тумачити као чврст доказ њихове тачности. Између осталог, научни налази и примери из праксе јасно показују да нетачни сведоци могу бити веома сигурни у то да су били тачни.

ЗАКЉУЧАК

Јавни тужилац и полиција, као актери предистражног поступка и истраге, имају круцијалну улогу у прикупљању и документовању доказа добијених на основу препознавања лица. У циљу смањења ризика од погрешног препознавања невиног лица и спречавања наступања штетних последица према њему, поменути актери (а превасходно полиција) морају уважити и доследно применити научно засноване препоруке. Прво, полицијски службеници морају да прикупе сва обавештења везана за услове који су постојали у време извршења кривичног дела (варијабле процене), уважавајући их приликом процене поузданости сећања лица које треба да обави радњу препознавања лица, као критеријума који их квалификује да у њој учествују.

Друго, полицијски службеници морају бити обучени да примењују технике когнитивног интервјуисања (уместо стандардног полицијског интервјуисања) приликом прикупљања обавештења о кривичном делу од презумптивних сведока, а нарочито приликом узимања описа учиниоца. С тим у вези, полицијски службеници морају да буду свесни тога да својим поступањем могу неповратно контаминирати сећање презумптивних сведока, што даље може негативно утицати на њихову способност да донесу тачну одлуку поводом препознавања. На крају, резултати добијени на основу препознавања лица могу бити поуздан доказ од значаја за верификацију идентитета учиниоца кривичног дела само ако је полиција обавила радњу препознавања лица применом објективног, научно утемељеног поступка.

У овој дисертацији је проверена генерална хипотеза, како би се утврдило да ли је законско уређење радње препознавања лица и поступање органа поступка у њеној припреми и обављању у фази претходног поступка у складу са научно заснованим препорукама, које је потребно доследно применити ради добијања поузданих резултата. На основу резултата истраживања спроведених у дисертацији, постављена хипотеза није потврђена. Најзначајнији разлог због којег поступање органа поступка (а нарочито полиције) одступа од научно заснованих препорука, везује се за то што радња препознавања лица није довољно јасно, ни квалитетно детерминисана одредбама ЗКП, нити је детаљније уређена одредбама неког другог закона или подзаконског акта. То значи да криминалистичко-тактичко поступање полицијских службеника у припреми и обављању радње препознавања лица није у потребној мери ограничено законским одредбама (превасходно одредбама ЗКП и Закона о полицији).

Важеће одредбе ЗКП нису у складу са научно заснованим стандардима за прикупљање доказа на основу препознавања лица, нити прописују њихово адекватно документовање. Последично, може се закључити да не постоји квалитетна основа за оцену веродостојности исказа лица које је обавило радњу препознавања лица, као ни за оцену поузданости њених резултата. Утврђени недостаци у законском уређењу радње препознавања лица проузрокују то да се полиција сусреће са бројним потешкоћама већ у фази њене припреме, када је потребно формирати линију за препознавање која би била правична у односу на осумњиченог (окривљеног), као лица које је предмет препознавања.

У Републици Србији се доминантно обавља лично препознавање, па се потешкоће јављају када је потребно обезбедити присуство свих субјеката који у њему учествују (осумњичени, бранилац, сведок и ометачи), али и њихов пристанак. Поменуте потешкоће су проузроковане тиме што процесне одредбе не прописују дужност ових лица да у одређеном својству учествују у обављању радње препознавања лица, нити предвиђају одговарајуће правне механизме којима би се ефикасно обезбедило њихово учешће. С обзиром на то да процесне одредбе не детерминишу ни које основне особине ометачи треба да имају и колико таквих особина је довољно да би се испунио стандард сличности свих лица у линији, повећава се вероватноћа да ће полиција обавити препознавање коришћењем неправичне линије.

Истраживање судске праксе спроведено у дисертацији је показало да је полиција, у значајном броју случајева у којима је радња препознавања била обављена у фази претходног поступка, формирала линију за препознавање која није била функционална. Разлог за то је што су ометачи имали само једну или две основне особине, које су биле садржане у опису учиниоца узетог од лица које је обавило препознавање. Такође, утврђено је да полиција практикује поновљена препознавања, тако што омогућава једном истом сведоку да обави препознавање истог осумњиченог (окривљеног) у више прилика. Полиција је то најчешће чинила тако што је сведоцима прво показивала једну или више фотографија осумњиченог (самостално или заједно са фотографијама других лица), након чега је са њима обављала радњу препознавања лица (лично препознавање или на основу фотографија), којом приликом су ти сведоци препознали истог осумњиченог као учиниоца предметног кривичног дела. Овакво сугестивно поступање полиције није третирано као повреда одредаба кривичног поступка у судској пракси, иако је реч о поступању које може непримерено повећати број сведока који исказују високе степене сигурности у то да су тачно препознали осумњиченог као учиниоца.

На крају, забележено је и сугестивно вербално понашање полицијских службеника које је било усмерено ка стварању или јачању веровања сведока да осумњичени, кога је полиција идентификовала и постројила у линији, јесте учинилац кривичног дела поводом кога се обављало препознавање. Истраживање судске праксе је показало да суд сматра да ова околност не утиче на законитост извршеног препознавања.

Важеће одредбе ЗКП не обавезују полицију да лицу које обавља препознавање саопшти припремно упутство којим га поучава да се лице које је предмет препознавања можда налази у линији која ће му бити показана, али да је могуће и да се не налази у њој. Када сведок обавља препознавање у којем је осумњичени (окривљени) предмет препознавања, пропуштање да се претходно саопшти ово припремно упутство може утицати на тачност његове одлуке о препознавању. Још штетнији утицај у овом смислу има саопштавање пристрасног припремног упутства сведоку, којим се код њега учвршћује уверење да се учинилац засигурно налази у линији и да је његов задатак да га пронађе и изврши позитивно препознавање.

Резултати експерименталног истраживања које је спроведено за потребе дисертације показују да је саопштавање оваквог пристрасног упутства штетно утицало на тачност препознавања, које је извршено из линије у којој стварни учинилац није био присутан. У овим условима, сведоци су деловали са уверењем да се учинилац сигурно налази у линији (иако то није био случај), те су били склони томе да изврше позитивно препознавање, тј. да изаберу неко од невиних лица која су била показана у линији.

Такође, важеће одредбе ЗКП не пружају могућност остварења права осумњиченог (окривљеног) да ангажује браниоца који би заступао његове правне интересе током обављања радње препознавања лица, због тога што орган поступка није дужан да обавести браниоца о месту и времену њеног предузимања. То значи да процесне одредбе у Републици Србији не омогућавају деловање ове заштитне мере која би требало да штити невинне осумњичене од ризика погрешног препознавања.

На основу резултата истраживања, потврђено је и то да се пропусти који су начињени приликом припреме и обављања радње препознавања лица у фази претходног поступка не могу исправити у каснијем кривичном поступку. На то указује и налаз да су резултати извршених препознавања у свим анализираним случајевима били прихваћени од стране суда

као доказ у кривичном поступку, без обзира на то што је њихова поузданост била упитна. Генерално, то што резултати препознавања, који су документовани у записнику, нису били прикупљени у складу са научно заснованим препорукама, није довело до тога да суд утврди да је реч о доказу који је прикупљен на незаконит начин. Главни узрок за то треба може тражити у чињеници да научно засноване препоруке нису у одговарајућој мери инкорпориране у одредбама важећег ЗКП којима се уређује радња препознавања лица.

Заправо, судска пракса је уважила само једну научно засновану препоруку и то ону која се односи на коришћење линије за препознавање која садржи само једног осумњиченог (не више њих). Стога, уколико се у линији построји више лица за која постоје основи сумње да су учинила кривично дело поводом кога се обавља препознавање лица, орган поступка мора да спроведе посебан поступак препознавања за свако од њих. У супротном, суд ће утврдити да је начињена повреда одредаба кривичног поступка.

На основу овога, може се извести генерални закључак да судско преиспитивање доказа који су прикупљени на основу обављања радње препознавања лица у претходном поступку, не представља делотворну меру која би могла да заштити невино лице од погрешног препознавања. Последице, резултати препознавања могу допринети његовој погрешној осуди, јер је реч о доказу на коме се може заснивати судска одлука.

Резултати истраживања спроведеног у дисертацији подржавају познату латинску правну изреку да „није поштено све оно што је по праву дозвољено“ (*"Non omne quod licet honestum estin"*). Важећа процесна правила у Републици Србији дозвољавају (или бар не забрањују експлицитно) различите врсте сугестивних поступака који се могу предузети, како у припреми, тако и приликом обављања радње препознавања лица. Иако ови поступци нису научно утемељени, према налажењу судске праксе, то не утиче на законитост извршеног препознавања, па се и тако добијени резултати прихватају као доказ који је прикупљен на законит начин. У овом тренутку, суд користи доказе прибављене на основу препознавања лица као меру за утврђивање веродостојности исказа лица која су обавила препознавање, иако сам начин прикупљања ових доказа не пружа ваљану основу за процену њихове веродостојности, у смислу тачности одлука које су донели поводом препознавања.

Налази у овој дисертацији јасно подржавају тврдњу да у законодавству Републике Србије тренутно нису инкорпориране научно засноване препоруке за прикупљање доказа на основу

радње препознавања лица, нити за њихово адекватно документовање. Последично, интерпретација њихове доказне вредности је веома дискутабилна. Иницирање измена и допуна законских одредаба, а нарочито одредаба ЗКП, има оправдање, јер радња препознавања лица мора бити прописана на свеобухватан и јасан начин, како би се њени резултати могли користити као поуздан доказ у кривичном поступку. Као и у случају других држава, потребно је спровести значајну реформу по овом питању, која би подразумевала инкорпорирање научно заснованих препорука из области психологије у текст процесног закона (или другог закона или подзаконског акта).

На крају, суштински услов за успостављање и доследну примену научно заснованих препорука је и промена перцепције полицијских службеника о сврси радње препознавања лица и утицају сугестивних поступака на тачност њених резултата. У пракси, полиција обавља ову радњу, како би проверила претпоставку о томе да ли је осумњичени (окривљени) заиста и учинилац конкретног кривичног дела поводом кога се предузима препознавање лица. Међутим, чини се да полиција користи сугестивне поступке који доприносе једино потврђивању (не и оповргавању) њихове почетне претпоставке.

Како то налази дисертације показују, полиција оваквим поступањем заправо повећава вероватноћу да ће лице које обавља препознавање изабрати осумњиченог (окривљеног) из линије (а не неко друго лице). Тиме се не уважава могућност да се радња препознавања можда предузима према осумњиченом који је можда невин, што није искључено у фази предистражног поступка и истраге.

Стога, нужно је редефинисање сврхе радње препознавања лица, која треба да служи провери поузданости сећања лица које обавља препознавање о лицу које је предмет препознавања, а не томе да се њоме искључиво потврди (али не и оповргне) претпоставка о идентитету лица које је предмет препознавања. На тај начин се обезбеђује могућност прикупљања поузданих доказа на основу радње препознавања лица, који треба да буду резултат провере изворног сећања лица које обавља препознавање, а не резултат примене сугестивних поступака полиције или других спољних утицаја.

ЛИТЕРАТУРА

1. Akan, M., Robinson, M., Mickes, L. B., Wixted, J., & Benjamin, A. (2021). The effect of lineup size on eyewitness identification. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 27(2), 369–392.
2. Anderson, M. C., & Neely, J. H. (1996). Interference and inhibition in memory retrieval. In E. L. Bjork & R. A. Bjork (Eds.), *Memory* (pp. 237–313). Academic Press.
3. Андонов, С., & Прља, Д. (2020). *Основи заштите података о личности*. Београд: Институт за упоредно право.
4. American Psychological Association. (2011). *Commonwealth v. Walker*. Preuzeto 25.01.2023. <https://www.apa.org/about/offices/ogc/amicus/walker.pdf>
5. American Psychological Association (2014). *Brief for Commonwealth v. Walker*. Preuzeto 20.10.2022. <http://www.apa.org/about/offices/ogc/amicus/walker.aspx>
6. Albright, T. D. (2017). Why eyewitnesses fail. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(30), 7758–7764.
7. Bailenson, J. N., Davies, A., Blascovich, J., Beall, A. C., McCall, C., & Guadagno, R. E. (2008). The effects of witness viewpoint distance, angle, and choice on eyewitness accuracy in police lineups conducted in Immersive Virtual Environments. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*, 17(3), 242–255.
8. Баић, В. (2018). *Криминалистичка психологија*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
9. Vaić, V., Oljača, M., & Tasić, M. (2021). The influence of the period of retention on the reliability of episodic memory in the context of testimony. *NBP–Journal of Criminalistics and Law*, 26(3), 7–24.
10. Бановић, Б. (2003). Заштита сведока у кривичном поступку. *Правни живот*, 477(9), 645–663.
11. Бановић, Б., & Бејатовић, С. (2019) *Кривично процесно право – општи део*. Београд: Факултет безбедности.
12. Бановић, Б., & Крушић, С. (1996). Глас као средство криминалистичке идентификације. *Безбедност*, 38(2), 167–180.
13. Varsics, C. (2014). Person recognition is easier from faces than from voices. *Psychologica Belgica*, 54(3), 244–254.
14. Vaugh, J. (2018). Earwitness testimony and unbiased formulation of auditory lineups. In *Linguistics in Pursuit of Justice* (pp. 82–96). Cambridge: Cambridge University Press.
15. Бећировић-Алић, М. (2018). Класификација материјалних доказа у кривичном праву. *Универзитетска мисао – часопис за науку, културу и умјетност*, 17, 188–204.
16. Behrman, B. W., & Davey, S. L. (2001). Eyewitness identification in actual criminal cases: An archival analysis. *Law and Human Behavior*, 25(5), 475–491.
17. Behrman, B. W., & Richards, R. E. (2005). Suspect/foil identification in actual crimes and in the laboratory: A reality monitoring analysis. *Law and Human Behavior*, 29(3), 279–301.

18. Beaudry, J. L., Lindsay, R. C. L., Leach, A. M., Mansour, J. K., Bertrand, M. I., & Kalmet, N. (2015). The effect of evidence type, identification accuracy, line-up presentation, and line-up administration on observers' perceptions of eyewitnesses. *Legal and Criminological Psychology*, 20(2), 343–364.
19. Bekerian, D., Dennett, J., Hill, K., & Hitchcock, R. (1992). Effects of detailed imagery on simulated witness recall. In F. Losel, D. Bender, and T. Bliesener (Eds.), *Psychology and law: International perspectives* (pp. 302-308). Oxford, England: Walter De Gruyter.
20. Бељански, В., Делибашић, В., & Тинтор, Ј. (2019). *Приручник за поступање адвоката у кривичном поступку*. Београд: Мисија ОЕБС-а у Србији и Адвокатска комора Србије.
21. Beresford, J., & Blades, M. (2006). Children's identification of faces from lineups: The effects of lineup presentation and instructions on accuracy. *Journal of Applied Psychology*, 91(5), 1102–1113.
22. Bergold, A. N., & Heaton, P. (2018). Does filler database size influence identification accuracy? *Law and Human Behavior*, 42(3), 227–243.
23. Bensi, L., Nori, R., Gambetti, E., & Giusberti, F. (2011). The Enhanced Cognitive Interview: A study on the efficacy of shortened variants and single techniques. *Journal of Cognitive Psychology*, 23(3), 311–321.
24. Бјеловук, И. (2022). *Криминалистичка техника*. Београд: Криминалистичко-полицијски универзитет.
25. Bjelovuk, I., Kesić, T., Tasić, M. (2020). The evidentiary value of photography in criminal investigations. *Kriminalistička teorija i praksa*, 7(13), 24–36.
26. Bornstein, B. H., Deffenbacher, K. A., Penrod, S. D., & McGorty, E. K. (2012). Effects of exposure time and cognitive operations on facial identification accuracy: a meta-analysis of two variables associated with initial memory strength. *Psychology, Crime & Law*, 18(5), 473–490.
27. Bornstein, B. H., Laub, C. E., Meissner, C. A., & Susa, K. J. (2013). The cross-race effect: resistant to instructions. *Journal of Criminology*, 2013, 1–6.
28. Bornstein, B.H., & Robicheaux, T.R. (2009). Methodological issues in the study of eyewitness memory and arousal. *Creighton Law Review*, 42, 525–547.
29. Бошковић, А. (2015). *Радње полиције у претходном кривичном поступку и њихова доказна вредност*. Београд: Институт за криминлошка и социолошка истраживања.
30. Бошковић, А., & Кесић, Т. (2015). *Кривично процесно право*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
31. Бошковић, А., & Кесић, Т. (2020). *Кривично процесно право*. Београд: Криминалистичко-полицијски универзитет.
32. Brace, N. A., Pike, G. E., Kemp, R. I., & Turner, J. (2009). Eye-witness identification procedures and stress: a comparison of live and video identification parades. *International Journal of Police Science & Management*, 11(2), 183–192.
33. Bradfield, A., & McQuiston, D. E. (2004). When does evidence of eyewitness confidence inflation affect judgments in a criminal trial? *Law and Human Behavior*, 28(4), 369–387.
34. Bradfield, A. L., Wells, G. L., & Olson, E. A. (2002). The damaging effect of confirming feedback on the relation between eyewitness certainty and identification accuracy. *Journal of Applied Psychology*, 87(1), 112–120.

35. Brewer, N., & Burke, A. (2002). Effects of testimonial inconsistencies and eyewitness confidence on mock-juror judgments. *Law and Human Behavior*, 26(3), 353–364.
36. Brewer, N., Caon, A., Todd, C., & Weber, N. (2006). Eyewitness identification accuracy and response latency. *Law and Human Behavior*, 30(1), 31–50.
37. Brewer, N., & Doyle, J. (2021). Changing the face of police lineups: Delivering more information from witnesses. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 10(2), 180–195.
38. Brewer, N., Gordon, M., & Bond, N. (2000). Effect of photoarray exposure duration on eyewitness identification accuracy and processing strategy. *Psychology, Crime & Law*, 6(1), 21–32.
39. Brewer, N., & Palmer, M. (2010). Eyewitness identification tests. *Legal and Criminological Psychology*, 15(1), 77–96.
40. Brewer, N., & Weber, N. (2008). Eyewitness confidence and latency: Indices of memory processes not just markers of accuracy. *Applied Cognitive Psychology*, 22, 827–840.
41. Brewer, N., Weber, N., & Semmler, C. (2007). A role for theory in eyewitness identification research. In R. C. L. Lindsay, D. F. Ross, J. D. Read, & M. P. Toglia (Eds.), *The handbook of eyewitness psychology: Memory for people* (Vol. 2, pp. 201–218). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
42. Brewer, N., & Wells, G. L. (2006). The confidence-accuracy relationship in eyewitness identification: Effects of lineup instructions, foil similarity and target-absent base rates. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 12(1), 11–30.
43. Brewer, N., & Wells, G. L. (2011). Eyewitness identification. *Current Directions in Psychological Science*, 20(1), 24–27.
44. Brigham, J. C., & Barkowitz, P. (1978). Do “They all look alike?” The effect of race, sex, experience, and attitudes on the ability to recognize faces. *Journal of Applied Social Psychology*, 8(4), 306–318.
45. Brigham, J. C., & Cairns, D. L. (1988). The effect of mugshot inspections on eyewitness identification accuracy. *Journal of Applied Social Psychology*, 18(16), 1394–1410.
46. Brigham, J. C., & Malpass, R. S. (1985). The role of experience and contact in the recognition of faces of own-race and other-race persons. *Journal of Social Issues*, 41(3), 139–155.
47. Brigham, J. C., & Ready, D. J. (1985). Own-race bias in lineup construction. *Law and Human Behavior*, 9(4), 415–424.
48. Brigham, J. C., & Wolfskeil, M. P. (1983). Opinions of attorneys and law enforcement personnel on the accuracy of eyewitness identifications. *Law and Human Behavior*, 7(4), 337–349.
49. Бркић, С. (2005). Мере заштите сведока путем спречавања физичког сусрета окривљеног и сведока. *Зборник радова Правног факултета, Нови Сад*, 39(3), 59–78.
50. Бркић, С. (2014). *Кривично процесно право I*. Нови Сад: Правни факултет, Центар за издавачку делатност.
51. Broeders, A., & van Amelsvoort, A. (1999). Lineup construction for forensic earwitness identification: A practical approach. *14th International Congress of Phonetic Sciences* (pp. 1373–1376). San Francisco, CA.

52. Broeders A., & van Amelsvoort, A. (2001). A practical approach to forensic earwitness identification: constructing a voice line-up. *Problems of Forensic Sciences*, 47, 237–245.
53. Bothwell, R. K., Deffenbacher, K. A., & Brigham, J. C. (1987). Correlation of eyewitness accuracy and confidence: Optimality hypothesis revisited. *Journal of Applied Psychology*, 72 (4), 691–695.
54. Brown, E. L., Deffenbacher, K. A., & Sturgill, W. (1977). Memory for faces and the circumstances of encounter. *Journal of Applied Psychology*, 62(3), 311–318.
55. Brown, C., & Lloyd-Jones, T. (2003). Verbal overshadowing of multiple face and car recognition: Effects of within-versus across-category verbal descriptions. *Applied Cognitive Psychology*, 17(2), 183–201.
56. Brown, C., Lloyd-Jones, T. J., & Robinson, M. (2008). Eliciting person descriptions from eyewitnesses: A survey of police perceptions of eyewitness performance and reported use of interview techniques. *European Journal of Cognitive Psychology*, 20(3), 529–560.
57. Brunel, M., & Py, J. (2013). Questioning the acceptability of the Cognitive Interview to improve its use. *L'année psychologique/Topics in Cognitive Psychology*, 113(3), 427–458.
58. Buckhout, R. (1974). Eyewitness testimony. *Scientific American*, 231(6), 23–31.
59. Bull, R. (2010). Voice identification by witnesses/victims. *Paper presented at the second Pan-American/Iberian meeting on Acoustics*, Cancun, Mexico. Презето 17.01.2023.
<https://acoustics.org/pressroom/httpdocs/160th/bull.html>
60. Bull, R., & Clifford, B. R. (1999). Earwitness Testimony. *Medicine, Science and the Law*, 39(2), 120–127.
61. Burke, A., Heuer, F., & Reisberg, D. (1992). Remembering emotional events. *Memory & Cognition*, 20(3), 277–290.
62. Busey, T. A., Tunnicliff, J., Loftus, G. R., & Loftus, E. F. (2000). Accounts of the confidence-accuracy relation in recognition memory. *Psychonomic Bulletin and Review*, 7(1), 26–48.
63. Бугарски, Т. (2017). Претпоставка невиности: садржина, обим и дејство у кривичном поступку. *Ревија за криминологију и кривично право*, 55(1), 51–73.
64. Campbell, L. (2013). Criminal labels, the European Convention on Human Rights and the presumption of innocence. *Modern law review*, 76(4), 681–707.
65. Carlson, C. A., & Carlson, M. A. (2012). A distinctiveness-driven reversal of the weapon focus effect. *Applied Psychology in Criminal Justice*, 8(1), 36–53.
66. Carlson, C. A., & Carlson, M. A. (2014). An evaluation of lineup presentation, weapon presence, and a distinctive feature using ROC analysis. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 3(2), 45–53.
67. Carlson, C. A., Dias, J. L., Weatherford, D. R., & Carlson, M. A. (2017). An investigation of the weapon focus effect and the confidence–accuracy relationship for eyewitness identification. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(1), 82–92.
68. Carlson, C. A., & Gronlund, S. D. (2011). Searching for the sequential lineup advantage: A distinctiveness explanation. *Memory*, 19(8), 916–929.
69. Carlson, C. A., Gronlund, S. D., & Clark, S. E. (2008). Lineup composition, suspect position, and the sequential lineup advantage. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 14(2), 118–128.

70. Carlson, C. A., Jones, A. R., Whittington, J. E., Lockamy, R. F., Carlson, M. A., & Wooten, A. R. (2019). Lineup fairness: propitious heterogeneity and the diagnostic feature-detection hypothesis. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 4(1), 4–20.
71. Carlson, C. A., Young, D. F., Weatherford, D. R., Carlson, M. A., Bednarz, J. E., & Jones, A. R. (2016). The influence of perpetrator exposure time and weapon presence/timing on eyewitness confidence and accuracy. *Applied Cognitive Psychology*, 30(6), 898–910.
72. Chaiken, S., & Trope, Y. (1999). *Dual process theories in social psychology*. New York: Guilford Press.
73. Charman, S. D., Carol, R. N., & Schwartz, S. L. (2018). The effect of biased lineup instructions on eyewitness identification confidence. *Applied Cognitive Psychology*, 32(3), 287–297.
74. Charman, S., Douglass, A. B., & Mook, A. (2019). Cognitive bias in legal decision making. In N. Brewer & A. B. Douglass, *Psychological science and the law* (pp. 30–53). The Guilford Press.
75. Charman, S. D., Matuku, K., & Mook, A. (2019). Non-blind lineup administration biases administrators' interpretations of ambiguous witness statements and their perceptions of the witness. *Applied Cognitive Psychology*, 33(6), 1260–1270.
76. Charman, S. D., & Quiroz, V. (2016). Blind sequential lineup administration reduces both false identifications and confidence in those identifications. *Law and Human Behavior*, 40(5), 477–487.
77. Charman, S., & Wells, G. L. (2007a). Applied lineup theory. In R. C. L. Lindsay, D. F. Ross, J. D. Read, & M. P. Toglia (Eds.), *The handbook of eyewitness psychology: Memory for people* (Vol. 2, pp. 219–254). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
78. Charman, S. D., & Wells, G. L. (2007b). Eyewitness lineups: Is the appearance-change instruction a good idea? *Law and Human Behavior*, 31(1), 3–22.
79. Charman, S. D., & Wells, G. L. (2008). Can eyewitnesses correct for external influences on their lineup identifications? The actual/ counterfactual assessment paradigm. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 14(1), 5–20.
80. Charmandari, E., Tsigos, C., & Chrousos, G. (2005). Endocrinology of the stress response. *Annual Review of Physiology*, 67(1), 259–284.
81. Christiaansen, R. E., Sweeney, J. D., & Ochalek, K. (1983). Influencing eyewitness descriptions. *Law and Human Behavior*, 7(1), 59–65.
82. Christianson, S.-Å., Loftus, E. F., Hoffman, H., & Loftus, G. R. (1991). Eye fixations and memory for emotional events. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 17(4), 693–701.
83. Clark, S. E. (2005). A re-examination of the effects of biased lineup instructions in eyewitness identification. *Law and Human Behavior*, 29(4), 395–424.
84. Clark, S. E. (2012). Costs and benefits of eyewitness identification reform: Psychological science and public policy. *Perspectives on Psychological Science*, 7(3), 238–259.
85. Clark, S. E., Benjamin, A. S., Wixted, J. T., Mickes, L., & Gronlund, S. D. (2015). Eyewitness identification and the accuracy of the criminal justice system. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 2(1), 175–186
86. Clark, S. E., & Godfrey, R. D. (2009). Eyewitness identification evidence and innocence risk. *Psychonomic Bulletin & Review*, 16(1), 22–42.

87. Clark, S. E., Erickson, M. A., & Breneman, J. (2011). Probative value of absolute and relative judgments in eyewitness identification. *Law and Human Behavior*, 35(5), 364–380.
88. Clark, S. E., Howell, R. T., & Davey, S. L. (2008). Regularities in eyewitness identification. *Law and Human Behavior*, 32(3), 187–218.
89. Clark, S. E., Marshall, T. E., & Rosenthal, R. (2009). Lineup administrator influences on eyewitness identification decisions. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 15(1), 63–75.
90. Clark, S. E., Moreland, M. B., & Larson, R. P. (2018). Legitimacy, procedural justice, accuracy, and eyewitness identification. *University of California Irvine law Review*, 8(1), 41–84.
91. Clark, S. E., & Tunnicliff, J. L. (2001). Selecting lineup foils in eyewitness identification experiments: Experimental control and real-world simulation. *Law and Human Behavior*, 25(3), 199–216.
92. Cook, S., & Wilding, J. (1997). Earwitness testimony 2. Voices, faces and context. *Applied Cognitive Psychology*, 11(6), 527–541.
93. Collins, R., Lincoln, R., & Frank, M. G. (2002). The effect of rapport in forensic interviewing. *Psychiatry, Psychology and Law*, 9(1), 69–78.
94. Colloff, M. F., Seale-Carlisle, T. M., Karoğlu, N., Rockey, J. C., Smith, H. M. J., Smith, L., Maltby, J., Yaremenko, S., & Flowe, H. D. (2021a). Perpetrator pose reinstatement during a lineup test increases discrimination accuracy. *Scientific Reports*, 11(1), 13830.
95. Colloff, M. F., Wade, K. A., & Strange, D. (2016). Unfair lineups make witnesses more likely to confuse innocent and guilty suspects. *Psychological Science*, 27(9), 1227–1239.
96. Colloff, M. F., Wilson, B. M., Seale-Carlisle, T. M., & Wixted, J. T. (2021b). Optimizing the selection of fillers in police lineups. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(8):e2017292118, 1–5.
97. Colloff, M. F., & Wixted, J. T. (2020). Why are lineups better than showups? A test of the filler siphoning and enhanced discriminability accounts. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 26(1), 124–143.
98. Colomb, C., Ginet, M., Wright, D., Demarchi, S., & Sadler, C. (2013). Back to the real: efficacy and perception of a modified Cognitive Interview in the field. *Applied Cognitive Psychology*, 27(5), 574–583.
99. Cutler, B. L., & Penrod, S. D. (1995). *Mistaken identifications: The eyewitness, psychology, and the law*. New York: Cambridge University Press.
100. Cutler, B. L., Penrod, S. D., & Martens, T. K. (1987). The reliability of eyewitness identification: The role of system and estimator variables. *Law and Human Behavior*, 11(3), 233–258.
101. Чајка, З. (2009). Значај форензичке фонетике у идентификацији гласа. *Наслеђе*, 6(13), 185–196.
102. Дамашка, М. (1962). *Окривљеников исказ као доказ у савременом кривичном поступку*. Загреб: Народне новине.
103. Dando, C. J., Geiselman, R. E., MacLeod, N., & Griffiths, A. (2015). Interviewing adult witnesses and victims. In G. Oxburgh, T. Myklebust, T. Grant, & R. Milne (Eds.), *Communication in investigative and legal contexts: Integrated approaches from forensic psychology, linguistics and law enforcement* (pp. 79–106). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.

104. Dando, C. J., & Milne, R. (2009). Cognitive interviewing. In R. N. Kocsis (Ed.), *Applied criminal psychology: A guide to forensic behavioral sciences* (pp. 147–167). Springfield: Charles C Thomas.
105. Dando, C., Wilcock, R., Milne, R., & Henry, L. (2009). A modified cognitive interview procedure for frontline police investigators. *Applied Cognitive Psychology*, 23(5), 698–716.
106. Davies, G., & Griffiths, L. (2008). Eyewitness identification and the English courts: A century of trial and error. *Psychiatry, Psychology and Law*, 15(3), 435–449.
107. Davies, G., Shepherd, J., & Ellis, H. (1979). Effects of interpolated mugshot exposure on accuracy of eyewitness identification. *Journal of Applied Psychology*, 64(2), 232–237.
108. Davis, M. R., McMahan, M., & Greenwood, K. M. (2005). The efficacy of mnemonic components of the cognitive interview: towards a shortened variant for time-critical investigations. *Applied Cognitive Psychology*, 19(1), 75–93.
109. Davis, S. D., Peterson, D. J., Wissman, K. T., & Slater, W. A. (2019). Physiological stress and face recognition: Differential effects of stress on accuracy and the confidence–accuracy relationship. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 8(3), 367–375.
110. De Jong-Lendle, G.D., Nolan, F., McDougall, K., & Hudson, T. (2015). Voice lineups: A practical guide. *International Congress of Phonetic Sciences*. Preuzeto 12.03.2023.
<https://www.internationalphoneticassociation.org/icphs-proceedings/ICPhS2015/Papers/ICPHS0598.pdf>
111. De Jong, M. D., Wagenaar, W. A., Wolters, G., & Verstijnen, I. M. (2005). Familiar face recognition as a function of distance and illumination: a practical tool for use in the courtroom. *Psychology, Crime & Law*, 11(1), 87–97.
112. Dekle, D. J., Beal, C. R., Elliott, R., & Huneycutt, D. (1996). Children as witnesses: A comparison of lineup versus showup identification methods. *Applied Cognitive Psychology*, 10(1), 1–12.
113. Della Sala, S. (Ed.). (2007). *Tall tales about the mind & brain: Separating fact from fiction*. Oxford University Press.
114. Devlin, J. (1976). *Report to the Secretary of State for the Home Department of the Departmental Committee on evidence of identification in criminal Cases*. London: Her Majesty's Stationery Office. Preuzeto: 20.02.2022.
<https://www.gov.uk/government/publications/report-to-the-secretary-of-state-for-the-home-department-of-the-departmental-committee-on-evidence-of-identification-in-criminal-cases-1976>
115. Dodson, C. S., & Dobolyi, D. G. (2015). Confidence and eyewitness identifications: The cross-race effect, decision time and accuracy. *Applied Cognitive Psychology*, 30(1), 113–125.
116. Douglass, A. B., & Jones, E. E. (2011). Confidence inflation in eyewitnesses: Seeing is not believing. *Legal and Criminological Psychology*, 18(1), 152–167.
117. Douglass, A. B., & McQuiston-Surrett, D. (2006). Post-identification feedback: exploring the effects of sequential photospreads and eyewitnesses' awareness of the identification task. *Applied Cognitive Psychology*, 20(8), 991–1007.
118. Douglass, A. B., Neuschatz, J. S., Imrich, J., & Wilkinson, M. (2010). Does post-identification feedback affect evaluations of eyewitness testimony and identification procedures? *Law and Human Behavior*, 34(4), 282–294.

119. Douglass, A. B., & Smalarz, L. (2019). Post-identification feedback to eyewitnesses: Implications for system variable reform. In B. H. Bornstein, & M. K. Miller (Eds.), *Advances in psychology and law* (Vol. 4, pp. 101–135). Springer International Publishing.
120. Douglass, A. B., & Steblay, N. (2006). Memory distortion in eyewitnesses: a meta-analysis of the post-identification feedback effect. *Applied Cognitive Psychology*, 20(7), 859–869.
121. Dunning, D., & Stern, L. B. (1994). Distinguishing accurate from inaccurate eyewitness identifications via inquiries about decision processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(5), 818–835.
122. Dunning, D., & Perretta, S. (2002). Automaticity and eyewitness accuracy: A 10- to 12-second rule for distinguishing accurate from inaccurate positive identifications. *Journal of Applied Psychology*, 87(5), 951–962.
123. Deffenbacher, K. A. (2008). Estimating the impact of estimator variables on eyewitness identification: A fruitful marriage of practical problem solving and psychological theorizing. *Applied Cognitive Psychology*, 22(6), 815–826.
124. Deffenbacher, K. A., Bornstein, B. H., McGorty, E. K., & Penrod, S. D. (2008). Forgetting the once-seen face: Estimating the strength of an eyewitness's memory representation. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 14(2), 139–150.
125. Deffenbacher, K. A., Bornstein, B. H., & Penrod, S. D. (2006). Mugshot exposure effects: Retroactive interference, mugshot commitment, source confusion, and unconscious transference. *Law and Human Behavior*, 30(3), 287–307.
126. Deffenbacher, K. A., Bornstein, B. H., Penrod, S. D., & McGorty, E. K. (2004). A meta-analytic review of the effects of high stress on eyewitness memory. *Law and Human Behavior*, 28(6), 687–706.
127. Demarchi, S., & Py, J. (2009). A method to enhance person description: A field study. In R. Bull, T. Valentine, & T. Williamson (Eds.), *Handbook of psychology of investigative interviewing: Current developments and future directions* (pp. 241–256). Chichester, UK: Wiley.
128. Demarchi, S., Py, J., Groud-Than, S., Parain, T., & Brunel, M. (2013). Describing a face without overshadowing effect: Another benefice of the Person Description Interview. *Psychologie Française*, 58(2), 123–133.
129. Devenport, J. L., Kimbrough, C. D., & Cutler, B. L. (2009). Effectiveness of traditional safeguards against erroneous conviction arising from mistaken eyewitness identification. In B. L. Cutler (Ed.), *Expert testimony on the psychology of eyewitness identification* (pp. 51–68). Oxford University Press.
130. Dysart, J. E., Lawson, V. Z., & Rainey, A. (2012). Blind lineup administration as a prophylactic against the postidentification feedback effect. *Law and Human Behavior*, 36(4), 312–319.
131. Dysart, J. E., Lindsay, R. C., Hammond, R., & Dupuis, P. (2001). Mug shot exposure prior to lineup identification: interference, transference, and commitment effects. *The Journal of applied psychology*, 86(6), 1280–1284.
132. Ђурђевић, З., & Радовић, Н. (2020). *Криминалистичка оператива*. Београд: Криминалистичко–полицијски универзитет.
133. Ђурђић, В., & Суботић, Д. (2007). *Процесни положај јавног тужиоца и ефикасност кривичног поступка*. Београд: Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца.

134. Easterbrook, J. A. (1959). The effect of emotion on cue utilization and the organization of behavior. *Psychological Review*, 66(3), 183–201.
135. Ebbinghaus, H. E. (1895). *Memory: A contribution to experimental psychology*. Dover (Re-published 1964).
136. Ebbinghaus, H. E. (1964). *Memory: A contribution to experimental psychology*. New York: Dover.
137. Echterhoff, G., & Wolf, O.T. (2012). The stressed eyewitness: The interaction of thematic arousal and post-event stress in memory for central and peripheral event information. *Frontiers in Integrative Neuroscience*, 6(57), 1–12
138. Eisen, M. L., Gabbert, F., Ying, R., & Williams, J. (2017). “I think he had a tattoo on his neck”: How co-witness discussions about a perpetrator’s description can affect eyewitness identification decisions. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(3), 274–282.
139. Ellis, H. D., Shepherd, J. W., & Davies, G. M. (1980). The deterioration of verbal descriptions of faces over different delay intervals. *Journal of Police Science and Administration*, 8(1), 101–106.
140. Ellis, H. D., Shepherd, J. W., Gibling F., & Shepherd. J. (1998). Stimulus factors in face learning. In M. M. Gruneberg, P. E.. Morris and R. N. Sykes (Eds.). *Practical aspects of memory* (Vol. 1. pp. 136-144). Chichester, UK: Wiley.
141. Ellis, H. D., Shepherd, J. W., Shepherd, J., Klin, R. H., & Davies, G. M. (1989). Identification from a computer-driven retrieval system compared with a traditional mug-shot album search: A new tool for police investigations. *Ergonomics*, 32(2), 167–177
142. Erickson, W. B., Lampinen, J. M., & Leding, J. K. (2014). The weapon focus effect in target-present and target-absent line-ups: The roles of threat, novelty, and timing. *Applied Cognitive Psychology*, 28(3), 349–359.
143. Evans, J. R., Marcon, J. L., & Meissner, C. A. (2009). Cross-racial lineup identification: assessing the potential benefits of context reinstatement. *Psychology, Crime & Law*, 15(1), 19–28.
144. Европски суд за људска права (2022). *Водич за члан 6 Европске конвенције за заштиту људских права. Право на правично суђење (кривични аспект)*. Преузето 12.07.2023. <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide art 6 criminal srp>
145. Fahsing, I., Ask, K., & Granhag, P. A. (2004). The man behind the mask: Accuracy and predictors of eyewitness offender descriptions. *Journal of Applied Psychology*, 89(4), 722–729.
146. Fawcett, J. M., Russell, E. J., Peace, K. A., & Christie, J. (2013). Of guns and geese: a meta-analytic review of the “weapon focus” literature. *Psychology, Crime & Law*, 19(1), 35–66.
147. Фазлић, А. (2016). Симултано или секвенцијално? Постоји ли исправан одговор? *Криминалистичке теме, Часопис за криминалистику, криминологију и сигурносне студије*, (3–4), 57–73.
148. Фазлић, А., Делкић, И., & Датзер, Д. (2018). Могућности унапређења препознавања особа примјеном когнитивних техника интервјуирања свједока. *Криминалистичка теорија и пракса*, 5(9), 39–53.
149. Finger, K., & Pezdek, K. (1999). The effect of cognitive interview on face identification accuracy: Release from verbal overshadowing. *Journal of Applied Psychology*, 84(3), 340–348.

150. Fisher, R. P. (1995). Interviewing victims and witnesses of crime. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1(4), 732–764.
151. Fisher, R. P., & Geiselman, R. E. (1992). *Memory-enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Charles C Thomas, Publisher.
152. Fisher, R. P. & Geiselman, R. E. (2010). The Cognitive Interview method of conducting police interviews: Eliciting extensive information and promoting therapeutic jurisprudence. *International Journal of Law and Psychiatry*, 33(5–6), 321–328.
153. Fisher, R. P., Ross, S. J., & Cahill, B. S. (2010). Interviewing witnesses and victims. In P. A. Granhag (Ed.), *Forensic psychology in context: Nordic and international approaches* (pp. 56–74). Willan Publishing.
154. Fitzgerald, R. J., Price, H. L., Oriet, C., & Charman, S. D. (2013). The effect of suspect-filler similarity on eyewitness identification decisions: A meta-analysis. *Psychology, Public Policy, and Law*, 19(2), 151–164.
155. Fitzgerald, R. J., Price, H. L., & Valentine, T. (2018). Eyewitness identification: Live, photo, and video lineups. *Psychology, Public Policy, and Law*, 24(3), 307–325.
156. Fitzgerald, R. J., Rubínová, E., & Juncu, S. (2021). Eyewitness identification around the world. In A. M. Smith, M. P. Togli, & J. M. Lampinen (Eds.), *Methods, measures, and theories in eyewitness identification tasks* (pp. 294–322). Taylor and Francis.
157. Flin, R., Boon, J., Knox, A., & Bull, R. (1992). The effect of a five-month delay on children's and adults' eyewitness memory. *British Journal of Psychology*, 83(3), 323–336.
158. Flowe, H. D., Carline, A., & Karoğlu, N. (2018). Testing the reflection assumption. *The International Journal of Evidence & Proof*, 22(3), 239–261.
159. Fodarella, C., Marsh, J. E., Chu, S., Athwal-Kooner, P., Jones, H. S., Skelton, F. C., Wood, E., Jackson, E., & Frowd, C. D. (2021). The importance of detailed context reinstatement for the production of identifiable composite faces from memory. *Visual Cognition*, 29(3), 180–200.
160. Fraser, H. (2019). The reliability of voice recognition by ear witnesses: An overview of research findings. *Language and Law/Linguagem e Direito*, 6(2), 1–9.
161. Frowd, C. D., Bruce, V., Ness, H., Bowie, L., Paterson, J., Thomson-Bogner, C., McIntyre, A., Hancock, P. (2007). Parallel approaches to composite production: Interfaces that behave contrary to expectation. *Ergonomics*, 50(4), 562–585.
162. Frowd, C. D., Bruce, V., Smith, A. J., & Hancock, P. J. (2008). Improving the quality of facial composites using a holistic cognitive interview. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 14(3), 276–287.
163. Frowd, C. D., Skelton, F., Hepton, G., Holden, L., Minahil, S., Pitchford, M., McIntyre, A., Brown, C., & Hancock, P. (2013). Whole-face procedures for recovering facial images from memory. *Science & Justice*, 53(2), 89–97.
164. Gabbert, F., Memon, A., & Allan, K. (2003). Memory conformity: can eyewitnesses influence each other's memories for an event? *Applied Cognitive Psychology*, 17(5), 533–543.
165. Gabbert, F., Wright, D. B., Memon, A., & Skagerberg, E. M. (2012). Memory conformity between eyewitnesses. *Court Review: The Journal of the American Judges Association*, 48, 36–43.

166. Garrett, B. L. (2011). *Convicting the innocent: Where criminal prosecutions go wrong*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
167. Garrioch, L., & Brimacombe (nee Luus), C. A. E. (2001). Lineup administrators' expectations: Their impact on eyewitness confidence. *Law and Human Behavior*, 25(3), 299–315.
168. Godfrey, R. D., & Clark, S. D. (2010). Repeated eyewitness identification procedures: Memory, decision making, and probative value. *Law and Human Behavior*, 34, 241–258.
169. Goodsell, C. A., Neuschatz, J. S., & Gronlund, S. D. (2009). Effects of mugshot commitment on lineup performance in young and older adults. *Applied Cognitive Psychology*, 23(6), 788–803.
170. Goodsell, C.A., Wetmore, S.A., Neuschatz, J.S., & Gronlund, S.D. (2013). Showups vs. lineups: a review of two identification techniques. In: Cutler, B. (Ed.), *Reform of eyewitness identification procedures*. APA Publications.
171. Gonzalez, R., Ellsworth, P. C., & Pembroke, M. (1993). Response biases in lineups and showups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 525–537.
172. Gorenstein, G. W., & Ellsworth, P. C. (1980). Effect of choosing an incorrect photograph on a later identification by an eyewitness. *Journal of Applied Psychology*, 65, 616–622.
173. Geiselman, R. E., & Fisher, R. P. (1985). Interviewing victims and witnesses of crime. *U.S. Department of Justice, Research in Brief*, 1–9. Preuzeto 22.06.2023.
<https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/interviewing-victims-and-witnesses-crime>
174. Geiselman, R. E., Fisher, R. P., MacKinnon, D. P., & Holland, H. L. (1986). Enhancement of eyewitness memory with the cognitive interview. *The American Journal of Psychology*, 99(3), 385–401.
175. Greathouse, S. M., & Kovera, M. B. (2009). Instruction bias and lineup presentation moderate the effects of administrator knowledge on eyewitness identification. *Law and Human Behavior*, 33(1), 70–82.
176. Greene, E., & Fraser, S. C. (2002). Observation distance and recognition of photographs of celebrities' faces. *Perceptual and Motor Skills*, 95(2), 637–651.
177. Griffiths, A., & Milne, R. (2010). The application of cognitive interview techniques as part of an investigation In C. A. Ireland and M. J. Fisher (Ed.), *Consultancy and Advising in Forensic Practice* (pp. 71–90). Chichester: Wiley.
178. Gronlund, S. D., Carlson, C. A., Dailey, S. B., & Goodsell, C. A. (2009). Robustness of the sequential lineup advantage. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 15(2), 140–152.
179. Gronlund, S. D., Mickes, L., Wixted, J. T., & Clark, S. E. (2015). Conducting an eyewitness lineup: How the research got it wrong. In B. H. Ross (Ed.), *The psychology of learning and motivation* (Vol. 63, pp. 1–43). Elsevier.
180. Hafstad, G. S., Memon, A., & Logie, R. (2004). Post-identification feedback, confidence and recollections of witnessing conditions in child witnesses. *Applied Cognitive Psychology*, 18(7), 901–912.
181. Hahn, C. A., O'Toole, A. J., & Phillips, P. J. (2016). Dissecting the time course of person recognition in natural viewing environments. *British Journal of Psychology*, 107(1), 117–134.
182. Hasel, L. E., & Kassin, S. M. (2009). On the presumption of evidentiary independence. *Psychological Science*, 20(1), 122–126.

183. Haw, R. M., Dickinson, J. J., & Meissner, C. A. (2007). The phenomenology of carryover effects between show-up and line-up identification. *Memory*, 15(1), 117–127.
184. Haw, R. M., & Fisher, R. P. (2004). Effects of administrator-witness contact on eyewitness identification accuracy. *Journal of Applied Psychology*, 89(6), 1106–1112.
185. Hinz, T., & Pezdek, K. (2001). The effect of exposure to multiple lineups on face identification accuracy. *Law and Human Behavior*, 25(2), 185–198.
186. Hollien, H. (2012). About Forensic Phonetics. *Linguistica*, 52(1), 27–53.
187. Home Office circular 057 (2003). *Advice on the use of voice identification paradises*. London: Her Majesty's Stationery Office. Preuzeto 20.03.2023.
<http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130308000037/http://www.homeoffice.gov.uk/about-us/corporate-publications-strategy/home-office-circulars/circulars-2003/057-2003/>
188. Hope, L., & Wright, D. (2007). Beyond unusual? Examining the role of attention in the weapon focus effect. *Applied Cognitive Psychology*, 21(7), 951–961.
189. Horry, R., Colton, L. M., & Williamson, P. (2014). Confidence–accuracy resolution in the misinformation paradigm is influenced by the availability of source cues. *Acta Psychologica*, 151, 164–173.
190. Horry, R., Halford, P., Brewer, N., Milne, R., & Bull, R. (2014). Archival analyses of eyewitness identification test outcomes: What can they tell us about eyewitness memory? *Law and Human Behavior*, 38(1), 94–108.
191. Horry, R., & Wright, D. B. (2008). I know your face but not where I saw you: Context memory is impaired for other race faces. *Psychonomic Bulletin & Review*, 15(3), 610–614.
192. Horry, R., Wright, D. B., & Tredoux, C. G. (2010). Recognition and context memory for faces from own and other ethnic groups: A remember-know investigation. *Memory & Cognition*, 38(2), 134–141.
193. Hosch, H. M., Bothwell, R. K., Sporer, S. L., & Saucedo, C. (1989). *The accuracy of a witness's choice: Facial recognition ability, confidence, decision-time and person descriptions*. Unpublished manuscript, University of Texas at El Paso.
194. Humphries, J. E., Holliday, R. E., & Flowe, H. D. (2012). Faces in motion: Age-related changes in eyewitness identification performance in simultaneous, sequential, and elimination video lineups. *Applied Cognitive Psychology*, 26(1), 149–158.
195. Илић, Г., Мајић, М., Бељански, С., & Трешњев, А. (2012). *Коментар Законика о кривичном поступку*. Београд: ЈП Службени гласник.
196. Илић, Г., & Матић-Бошковић (2015). *Посебне мере тајног прикупљања података у кривичном поступку: Поглед из правосуђа*. Београд: Београдски центар за безбедносни политику.
197. Innocence Project (2024). *Eyewitness misidentification*. Преузето 10.1.2024.
<http://www.innocenceproject.org/understand/Eyewitness-Misidentification.php>
198. Innocence Project (2023). *Exonerations data*. Преузето 21.02.2023.
<https://innocenceproject.org/exonerations-data/>
199. Министарство унутрашњих послова (2022). *Инструкција о начину поступања овлашћених службених лица са оружјем, муницијом и експлозивним средствима пронађеним на месту догађаја*, И 01, бр. 4656/22; 20/05/2022.

200. Jackiw, L. B., Arbuthnott, K. D., Pfeifer, J. E., Marcon, J. L., & Meissner, C. A. (2008). Examining the cross-race effect in lineup identification using Caucasian and First Nation samples. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 40(1), 52–57.
201. Johnston, R. A., & Edmonds, A. J. (2009). Familiar and unfamiliar face recognition: A review. *Memory*, 17(5), 577–596.
202. Johnson, M. K., Hashtroudi, S., & Lindsay, D. S. (1993). Source monitoring. *Psychological Bulletin*, 114(1), 3–28.
203. Jones, E. E., Williams, K. D., & Brewer, N. (2008). “I had a confidence epiphany!”: Obstacles to combating post-identification confidence inflation. *Law and Human Behavior*, 32(2), 164–176.
204. Јовичић, С. (2001). Форензички аспекти препознавања говорника. *Наука, техника, безбедност*, 1, 41–60.
205. Јовичић, С. (Април, 2014). Вештачење гласа одаје злочинца. *Политика*. Преузето 12.03.2023.
<https://www.politika.rs/sr/clanak/289322/Vestacenje-glasa-odaje-zlocinca>
206. Kaesler, M., Dunn, J. C., Ransom, K., & Semmler, C. (2020). Do sequential lineups impair underlying discriminability? *Cognitive Research: Principles and Implications*, 5(1), Article 35.
207. Каровић, С., Орлић, С., & Башић, А. (2020/2021). Увиђај као општа радња доказивања у кривичном поступку у БИХ: Правна природа и проведбени аспект. *Право и правда*, 19(1), 215–230.
208. Kassin, S. M. (1998). Eyewitness identification procedures: The fifth rule. *Law and Human Behavior*, 22(6), 649–653.
209. Kassin, S. M., Kukucka, J., Lawson, V. Z., & DeCarlo, J. (2014). Does video recording alter the behavior of police during interrogation? A mock crime-and-investigation study. *Law and Human Behavior*, 38(1), 73–83.
210. Kassin, S. M., Tubb, V. A., Hosch, H. M., & Memon, A. (2001). On the “general acceptance” of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56(5), 405–416.
211. Кашић, З., & Ђорђевић, Ј. П. (2010). Форензичка лингвистика у криминалистици. *НБП, Наука, безбедност, полиција*, 15(1), 111–126.
212. Kebbell, M. R., & Milne, R. (1998). Police officers’ perceptions of eyewitness performance in forensic investigations. *The Journal of Social Psychology*, 138, 323–330.
213. Kebbell, M. R., Milne, R., & Wagstaff, G. F. (1999). The cognitive interview: A survey of its forensic effectiveness. *Psychology, Crime & Law*, 5(1–2), 101–115.
214. Kerstholt, J. H., Jansen, N. J. M., Van Amelsvoort, A. G., & Broeders, A. P. A. (2004). Earwitnesses: Effects of speech duration, retention interval and acoustic environment. *Applied Cognitive Psychology*, 18(3), 327–336.
215. Kleider-Offutt, H. M., Stevens, B. B., & Capodanno, M. (2021). He did it! Or did I just see him on Twitter? Social media influence on eyewitness identification. *Memory*, 30(4), 493–504.
216. Kocab, K., & Sporer, S. L. (2016). The weapon focus effect for person identifications and descriptions: A meta-analysis. In M. K. Miller, & B. H. Bornstein (Eds.), *Advances in psychology and law* (pp. 71–117). Springer International Publishing.

217. Кодекс Д (2017). Кодекс о пракси за идентификацију лица од стране полицијских службеника који допуњује Закон о полицијским и кривичним доказима из 1984. године Преузето 20.03.2023.
<https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5f1e7dd8e90e0745702f1f13/pace-code-d-2017.pdf>
218. Koehnken, G., Malpass, R. S., & Wogalter, M. S. (1996). Forensic applications of line-up research. In S. L. Sporer, R. S. Malpass, & G. Koehnken (Eds.), *Psychological issues in eyewitness identification* (pp. 205–231). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
219. Köhnken, G., & Maass, A. (1988). Eyewitness testimony: False alarms on biased instructions? *Journal of Applied Psychology*, 73(3), 363–370.
220. Kovalenko, A., & Surudzhii, M. (2014). Cross-race effect: The role of social and individual factors in face recognition process. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 114, 136–140.
221. Ковач, З. (2012). Препознавање особе у форензици на темељу гласа. *Полиција и сигурност (Загреб)*, 21 (2), 348–356.
222. Kovera, M. B., & Evelo, A. J. (2017). The case for double-blind lineup administration. *Psychology, Public Policy, and Law*, 23(4), 421–437.
223. Kovera, M. B., & Evelo, A. J. (2020). Improving eyewitness-identification evidence through double-blind lineup administration. *Current Directions in Psychological Science*, 29(6), 563–568.
224. Kovera, M. B., & Evelo, A. J. (2021). Eyewitness identification in its social context. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 10(3), 313–327.
225. Kramer, R. S., & Goss, G. (2020). Eyewitness descriptions without memory: The (f)utility of describing faces. *Applied Cognitive Psychology*, 34(3), 605–615.
226. Kramer, T. H., Buckhout, R., & Eugenio, P. (1990). Weapon focus, arousal, and eyewitness memory: Attention must be paid. *Law and Human Behavior*, 14(2), 167–184.
227. Кривични законик, „Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
228. Крстић, О. (1997). Значај мера првог захвата у криминалистичкој обради. *НБП–Наука, безбедност полиција*, 2(1), 124–133.
229. Kuehn, L. L. (1974). Looking down a gun barrel: Person perception and violent crime. *Perceptual and Motor Skills*, 39(3), 1159–1164.
230. Лабораторија за форензичку акустику и фонетику. Преузето 12.10.2023.
<http://www.add-for-life.com/index.php/odsek-za-verbalno-neverbalnu-komunikaciju/laboratorija-za-forenzicku-akustiku-i-fonetiku>
231. Lamb, M. E., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Horowitz, D., & Abbott, C. B. (2007). Does the type of prompt affect the accuracy of information provided by alleged victims of abuse in forensic interviews? *Applied Cognitive Psychology*, 21(9), 1117–1130.
232. Lampinen, J. M., Erickson, W. B., Moore, K. N., & Hittson, A. (2014). Effects of distance on face recognition: implications for eyewitness identification. *Psychonomic Bulletin & Review*, 21(6), 1489–1494.
233. Lampinen, J. M., Neuschatz, J. S., & Cling, A. (2012). *The psychology of eyewitness identification*. New York: Psychology Press.

234. Lampinen, J. M., Race, B., Wolf, A. P., Phillips, P., Moriarty, N., & Smith, A. M. (2019). Comparing detailed and less detailed pre-lineup instructions. *Applied Cognitive Psychology*, 34(2), 409–424.
235. Лазаров, З. (2018). Испитивање сведока као доказна радња и заштита сведока у кривичном поступку. *Crimen*, 9(1), 103–120.
236. Лазин, Ђ. (1985). “*In dubio pro reo*” у кривичном поступку. Научна књига.
237. Lawson, V. Z., & Dysart, J. E. (2014). The showup identification procedure: An exploration of systematic biases. *Legal and Criminological Psychology*, 19(1), 54–68.
238. Leippe, M. R., & Eisenstadt, D. (2007). Eyewitness confidence and the confidence-accuracy relationship in memory for people. In R. C. L. Lindsay, D. F. Ross, J. D. Read, & M. P. Toglia (Eds.), *Handbook of eyewitness psychology: Memory for people* (pp. 377– 425). Mahwah, NJ: Erlbaum.
239. Leippe, M. R., Wells, G. L., & Ostrom, T. M. (1978). Crime seriousness as a determinant of accuracy in eyewitness identification. *Journal of Applied Psychology*, 63(3), 345–351.
240. Levin, D. T. (2000). Race as a visual feature: Using visual search and perceptual discrimination tasks to understand face categories and the cross-race recognition deficit. *Journal of Experimental Psychology: General*, 129(4), 559–574.
241. Lin, W., Strube, M. J., & Roediger, H. L. (2019). The effects of repeated lineups and delay on eyewitness identification. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 4(1), 1–19.
242. Lindsay, D. S. (1990). Misleading suggestions can impair eyewitnesses' ability to remember event details. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 16(6), 1077–1083.
243. Lindsay, D. S., Read, J. D., & Sharma, K. (1998). Accuracy and confidence in person identification: The relationship is strong when witnessing conditions vary widely. *Psychological Science*, 9, 215–218.
244. Lindsay, R. C. L., & Bellinger, K. (1999). Alternatives to the sequential lineup: The importance of controlling the pictures. *Journal of Applied Psychology*, 84(3), 315–321.
245. Lindsay, R. C. L., Brigham, J. C., Brimacombe, C. A. E., & Wells, G. L. (2002). Eyewitness research. In J. R. Ogloff (Ed.), *Taking psychology and law into the twenty-first century* (pp. 199–223). New York: Kluwer–Plenum.
246. Lindsay, R. C. L., Martin, R., & Webber, L. (1994). Default values in eyewitness descriptions: A problem for the match-to-description lineup foil selection strategy. *Law and Human Behavior*, 18(5), 527–541.
247. Lindsay, R. C. L., Nosworthy, G. J., Martin, R., & Martynuck, C. (1994). Using mug shots to find suspects. *Journal of Applied Psychology*, 79, 121–130.
248. Lindsay, R. C. L., Pozzulo, J. D., Craig, W., Lee, K., & Corber, S. (1997). Simultaneous lineups, sequential lineups, and showups: Eyewitness identification decisions of adults and children. *Law and Human Behavior*, 21(4), 391–404.
249. Lindsay, R. C. L., Semmler, C., Weber, N., Brewer, N., & Lindsay, M. R. (2008). How variations in distance affect eyewitness reports and identification accuracy. *Law and Human Behavior*, 32(6), 526–535.

250. Lindsay, R. C. L., & Wells, G. L. (1980). What price justice? Exploring the relationship of lineup fairness to identification accuracy. *Law and Human Behavior*, 4(4), 303–313.
251. Lindsay, R. C. L., & Wells, G. L. (1985). Improving eyewitness identifications from lineups: Simultaneous versus sequential lineup presentation. *Journal of Applied Psychology*, 70(3), 556–564.
252. Loftus, E. E. (1979a). *Eyewitness testimony*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
253. Loftus, E. F. (1979b). The malleability of memory. *American Scientist*, 67(3), 312–320.
254. Loftus, E. F. (1980). Impact of expert psychological testimony on the unreliability of eyewitness identification. *Journal of Applied Psychology*, 65(1), 9–15.
255. Loftus, E. F. (1991). Made in memory: Distortions in recollection after misleading information. *Psychology of Learning and Motivation*, 27, 187–215.
256. Loftus, E. F. (2003). Our changeable memories: legal and practical implications. *Nature Reviews Neuroscience*, 4(3), 231–234.
257. Loftus, E. F. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning & Memory*, 12(4), 361–366.
258. Loftus, E. F., & Greene, E. (1980). Warning: Even memory for faces may be contagious. *Law and Human Behavior*, 4(4), 323–334.
259. Loftus, E. F., & Hoffman, H. G. (1989). Misinformation and memory: The creation of new memories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 118(1), 100–104.
260. Loftus, E. F., & Loftus, G. R. (1980). On the permanence of stored information in the human brain. *American Psychologist*, 35(5), 409–420.
261. Loftus, E. F., Loftus, G. R., & Messo, J. (1987). Some facts about “weapon focus” *Law and Human Behavior*, 11(1), 55–62.
262. Loftus, E. F., Miller, D. G., & Burns, H. J. (1978). Semantic integration of verbal information into a visual memory. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 4(1), 19–31.
263. Loftus, G. R., & Harley, E. M. (2005). Why is it easier to identify someone close than far away? *Psychonomic Bulletin & Review*, 12(1), 43–65.
264. Luus, C. A., & Wells, G. L. (1991). Eyewitness identification and the selection of distractors for lineups. *Law and Human Behavior*, 15(1), 43–57.
265. Luus, C. A., & Wells, G. L. (1994). The malleability of eyewitness confidence: Co-witness and perseverance effects. *Journal of Applied Psychology*, 79(5), 714–723.
266. Љубин, Т. (2000). Како повећати досјећање сведока: Когнитивни интервју. *Полиција и сигурност*, 9(3–6), 187–199.
267. Maass, A., & Köhnken, G. (1989). Eyewitness identification: Simulating the “weapon effect.” *Law and Human Behavior*, 13(4), 397–408.
268. Malpass, R. S., & Kravitz, J. (1969). Recognition for faces of own and other race. *Journal of Personality and Social Psychology*, 13(4), 330–334.
269. Malpass, R. S., & Devine, P. G. (1981). Eyewitness identification: Lineup instructions and the absence of the offender. *Journal of Applied Psychology*, 66(4), 482–489.

270. Malpass, R. S., Tredoux, C. G., & McQuiston-Surrett, D. (2007). Lineup construction and lineup fairness. In R. C. L. Lindsay, D. F. Ross, J. D. Read, & M. P. Tolia (Eds.), *The handbook of eyewitness psychology: Memory for people* (Vol. 2, pp. 155–178). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
271. Manley, K., Chan, J., & Wells, G. L. (2022). Improving face identification of mask-wearing individuals. *Cognitive Research Principles and Implications*, 7(1), 27.
272. Матица Српска (2011). *Речник српскога језика – измењено и поправљено издање*. Нови Сад.
273. Матијевић, М., & Марковић, М. (2013). *Криминалистика*. Нови Сад: Правни факултет за привреду и правосуђе.
274. McAllister, H. A., Dale, R. H. I., Bregman, N. J., McCabe, A., & Cotton, C. R. (1993). When eyewitnesses are also earwitnesses: Effects on visual and voice indentifications. *Basic and Applied Social Psychology*, 14(2), 161–170.
275. McCloskey, M., & Zaragoza, M. (1985). Misleading postevent information and memory for events: Arguments and evidence against memory impairment hypotheses. *Journal of Experimental Psychology: General*, 114(1), 1–16.
276. McDermott, K.B., & Roediger, H.L. (2018). Memory (encoding, storage, retrieval). In: Butler, A. (eds.), *General Psychology* (pp. 117–140). Valparaiso University.
277. McDougall, K. (2013). Earwitness evidence and the question of voice similarity. *British Academy Review*, 21, 18–21.
278. McDougall, K., Nolan, F., & Hudson, T. (2015). Telephone transmission and earwitnesses: performance on voice parades controlled for voice similarity. *Phonetica*, 72(4), 257–272.
279. McMahan, M. (2000). The effect of the enhanced cognitive interview on recall and confidence in elderly adults. *Psychiatry, Psychology and Law*, 7(1), 9–32.
280. McQuiston-Surrett, D. E., Malpass, R. S., & Tredoux, C. G. (2006). Sequential vs. simultaneous lineups: A review of methods, data, and theory. *Psychology, Public Policy, and Law*, 12(2), 137–169.
281. Mecklenburg, S. H. (2006). *Report to the legislature of the state of Illinois: The Illinois pilot program on double-blind, sequential lineup procedures*. Springfield, IL: Illinois State Police. Preuzeto. 01.02.2023.
https://www.cga.ct.gov/jud/tfs/20130901_Eyewitness%20Identification%20Task%20Force/20110921/Illinois%20ID%20Pilot%20Program.pdf
282. Mecklenburg, S. H., Bailey, P. J., & Larson, M. R. (2008). The Illinois field study: A significant contribution to understanding real world eyewitness identification issues. *Law and Human Behavior*, 32(1), 22–27.
283. Meissner, C. A. (2002). Applied aspects of the instructional bias effect in verbal overshadowing. *Applied Cognitive Psychology*, 16(8), 911–928.
284. Meissner, C. A., & Brigham, J. C. (2001). Thirty years of investigating the own-race bias in memory for faces: A meta-analytic review. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7(1), 3–35.
285. Meissner, C. A., Brigham, J. C., & Butz, D. A. (2005). Memory for own- and other-race faces: A dual-process approach. *Applied Cognitive Psychology*, 19(5), 545–567.

286. Meissner, C. A., Brigham, J. C., & Kelley, C. M. (2001). The influence of retrieval processes in verbal overshadowing. *Memory & Cognition*, 29(1), 176–186.
287. Meissner, C. A., Sporer, S. L., & Schooler, J. W. (2007). Person descriptions as eyewitness evidence. In R. C. L. Lindsay, D. F. Ross, J. D. Read, & M. P. Toglia (Eds.), *Handbook of eyewitness psychology: Memory for people* (Vol. 3, pp. 1–34). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
288. Meissner, C. A., Sporer, S. L., & Susa, K. J. (2008). A theoretical review and meta-analysis of the description-identification relationship in memory for faces. *European Journal of Cognitive Psychology*, 20(3), 414–455.
289. Meissner, C. A., Tredoux, C. G., Parker, J. F., & MacLin, O. H. (2005). Eyewitness decisions in simultaneous and sequential lineups: A dual-process signal detection theory analysis. *Memory & Cognition*, 33(5), 783–792.
290. Memon, A. (2006). The cognitive interview. In O. Hargie (Ed.), *The handbook of communication skills* (3rd ed., pp. 531–550). London and New York: Routledge.
291. Memon, A., Gabbert, F., & Hope, L. (2004). The ageing eyewitness. In J. Adler (Ed.), *Forensic psychology: Debates, concepts and practice* (pp. 96–112). Devon, UK: Willan.
292. Memon, A., Havard, C., Clifford, B., Gabbert, F., & Watt, M. (2011). A field evaluation of the VIPER system: A new technique for eliciting eyewitness evidence. *Psychology, Crime & Law*, 17(8), 711–729.
293. Memon, A., Holley, A., Milne, R., Koehnken, G., & Bull, R. (1994). Towards understanding the effects of interviewer training in evaluating the cognitive interview. *Applied Cognitive Psychology*, 8(7), 641–659.
294. Memon, A., Hope, L., Bartlett, J., & Bull, R. (2002). Eyewitness recognition errors: The effects of mugshot viewing and choosing in young and old adults. *Memory & Cognition*, 30(8), 1219–1227.
295. Memon, A., Hope, L., & Bull, R. (2003). Exposure duration: Effects on eyewitness accuracy and confidence. *British Journal of Psychology*, 94(3), 339–354.
296. Memon, A., Meissner, C. A., & Fraser, J. (2010). The Cognitive Interview: A meta-analytic review and study space analysis of the past 25 years. *Psychology, Public Policy, and Law*, 16(4), 340–372.
297. Memon, A., Wark, L., Holley, A., Bull, R., & Koehnken, G. (1997). Interviewer behaviour in investigative interviews. *Psychology, Crime and Law*, 3(2), 135–155.
298. Mickes, L. (2015). Receiver operating characteristic analysis and confidence–accuracy characteristic analysis in investigations of system variables and estimator variables that affect eyewitness memory. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 4(2), 93–102.
299. Mickes, L., Flowe, H. D., & Wixted, J. T. (2012). Receiver operating characteristic analysis of eyewitness memory: Comparing the diagnostic accuracy of simultaneous versus sequential lineups. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 18(4), 361–376.
300. Mickes, L., & Gronlund, S. D. (2017). Eyewitness identification. In J.H. Byrne (Ed.) *Learning and Memory: A Comprehensive Reference* (2nd ed., Vol. 2, pp. 529–552). Academic Press.
301. Миладиновић, А., & Сикимић, Н. (2013). Пропусти полиције приликом прикупљања доказа у истрази. *Научно стручна конференција – Криминалистички и кривично процесни*

- аспекти доказа и доказивања. Источно Сарајево: Интернационална асоцијација криминалиста.
302. Милидраговић, Д. (2008). Криминалистички и кривичнопроцесни аспекти основа сумње и основане сумње у новом закону о кривичном поступку. *НБП – наука, безбедност, полиција*, 13(3), 105–128.
303. Milne, R., & Bull, R. (2002). Back to basics: a componential analysis of the original cognitive interview mnemonics with three age groups. *Applied Cognitive Psychology*, 16(7), 743–753.
304. Milne, R., Clare, I. C., & Bull, R. (1999). Using the cognitive interview with adults with mild learning disabilities. *Psychology, Crime and Law*, 5(1–2), 81–99.
305. Министарство правде Републике Србије. *Регистар судских вештака*. Преузето 20.04.2023.
<https://www.mpravde.gov.rs/court-experts.php>
306. Мирков, Ж. (2013). Исказ окривљеног као доказно средство у кривичном поступку. *Мегатренд ревија*, 10(3), 215–230.
307. Mitchell, K. J., Livosky, M., & Mather, M. (1998). The weapon focus effect revisited: The role of novelty. *Legal and Criminological Psychology*, 3(2), 287–303.
308. Molinaro, P. F., Arndorfer, A., & Charman, S. D. (2013). Appearance-change instruction effects on eyewitness lineup identification accuracy are not moderated by amount of appearance change. *Law and Human Behavior*, 37(6), 432–440.
309. Morgan, C. A., Hazlett, G., Doran, A., Garrett, S., Hoyt, G., Thomas, P., Baranoski, M., & Southwick, S. M. (2004). Accuracy of eyewitness memory for persons encountered during exposure to highly intense stress. *International Journal of Law and Psychiatry*, 27(3), 265–279.
310. Morgan, C. A., Southwick, S., Steffian, G., Hazlett, G. A., & Loftus, E. F. (2013). Misinformation can influence memory for recently experienced, highly stressful events. *International Journal of Law and Psychiatry*, 36(1), 11–17.
311. Mote, P. M., Neuschatz, J. S., Bornstein, B. H., Wetmore, S. A., & Key, K. N. (2018). Secondary confessions as post-identification feedback: How jailhouse informant testimony can alter eyewitnesses' identification decisions. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 33(4), 375–384.
312. Mousavi, S. M., & Oruc, I. (2020). Size effects in the recognition of blurry faces. *Perception*, 49(2), 222–231.
313. Mueller, J. H., & Wherry, K. L. (1980). Orienting strategies at study and test in facial recognition. *The American Journal of Psychology*, 93(1), 107–117.
314. National Research Council. (2014). *Identifying the culprit: Assessing eyewitness identification*. Washington, DC: The National Academies Press.
315. Navon, D. (1992). Selection of lineup foils by similarity to the suspect is likely to misfire. *Law and Human Behavior*, 16(5), 575–593.
316. Neuschatz, J. S., Lampinen, J. M., Togliа, M. P., Payne, D. G., & Cisneros, E. P. (2007). False memory research: History, theory, and applied implications. In: Togliа, M. P., Read, J. D., Ross, D. F., & Lindsay, R. C. L. (Eds.), *The handbook of eyewitness psychology, Memory for events* (Vol. 1, pp. 239–260). Lawrence Erlbaum Associates Publishers

317. Neuschatz, J. S., Preston, E. L., Burkett, A. D., Toglia, M. P., Lampinen, J. M., Neuschatz, J. S., Fairless, A.H., Lawson, D.H., Powers, R.A., & Goodsell, C. A. (2005). The effects of post-identification feedback and age on retrospective eyewitness memory. *Applied Cognitive Psychology*, 19(4), 435–453.
318. Neuschatz, J. S., Wetmore, S. A., Key, K. N., Cash, D. K., Gronlund, S. D., & Goodsell, C. A. (2016). A comprehensive evaluation of showups. In M. K. Miller & B. H. Bornstein (Eds.), *Advances in psychology and law* (pp. 43–69). Springer International Publishing
319. Ng, W. J., & Lindsay, R. C. L. (1994). Cross-race facial recognition. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 25(2), 217–232.
320. Nori, R., Bensi, L., Gambetti, E., & Giusberti, F. (2014). Individual differences in the Enhanced Cognitive Interview: the role of imagery. *Psychology, Crime & Law*, 20(9), 833–851.
321. Noyes, E., & Jenkins, R. (2019). Deliberate disguise in face identification. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 25(2), 280–290.
322. Odinot, G., & Wolters, G. (2006). Repeated recall, retention interval and the accuracy-confidence relation in eyewitness memory. *Applied Cognitive Psychology*, 20(7), 973–985.
323. Odinot, G., Wolters, G., & van Giezen, A. (2013). Accuracy, confidence and consistency in repeated recall of events. *Psychology, Crime & Law*, 19(7), 629–642.
324. Öhman, L., Eriksson, A., & Granhag, P. A. (2011). Overhearing the planning of a crime: Do adults outperform children as earwitnesses? *Journal of Police and Criminal Psychology*, 26(2), 118–127.
325. Orchard, T. L., & Yarmey, A. D. (1995). The effects of whispers, voice-sample duration, and voice distinctiveness on criminal speaker identification. *Applied Cognitive Psychology*, 9(3), 249–260.
326. Оташевић, Ј., & Оташевић, Б. (2021). Вештачење говора и допринос ефикасности кривичног поступка. *Ревија за криминологију и кривично право*, 2(59), 61–72.
327. Paiva, M., Berman, G. L., Cutler, B. L., Platania, J., & Weipert, R. (2011). Influence of confidence inflation and explanations for changes in confidence in evaluations of eyewitness identification accuracy. *Legal and Criminological Psychology*, 16(2), 266–276.
328. Palmer, M. A., Brewer, N., Weber, N., & Nagesh, A. (2013). The confidence-accuracy relationship for eyewitness identification decisions: Effects of exposure duration, retention interval, and divided attention. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 19(1), 55–71.
329. Paulo, R. M., Albuquerque, P. B., & Bull, R. (2013). The enhanced cognitive interview: Towards a better use and understanding of this procedure. *International Journal of Police Science & Management*, 15(3), 190–199.
330. Paulo, R. M., Albuquerque, P. B., & Bull, R. (2016). Improving the enhanced cognitive interview with a new interview strategy: Category clustering recall. *Applied Cognitive Psychology*, 30(5), 775–784.
331. Pautz, N., McDougall, K., Mueller-Johnson, K., Nolan, F., Paver, A., & Smith, H. M. J. (2023). Identifying unfamiliar voices: Examining the system variables of sample duration and parade size. *Quarterly journal of experimental psychology* (2006), 1–64, 17470218231155738.
332. Павишић, Б. (2011). *Коментар Закона о казненом поступку*. Ријека: Душевић & Кршовник.

333. Pedersen, A. C., & Wright, D. B. (2002). Do differences in event descriptions cause differences in duration estimates? *Applied Cognitive Psychology*, 16(7), 769–783.
334. Пена, У., & Миладиновић, А. (2019). Доказни ланац. *Архив за правне и друштвене науке*, 1(1), 91–104.
335. Pezdek, K. (1987). Memory for pictures: A life-span study of the role of visual detail. *Child Development*, 58(3), 807–815.
336. Pezdek, K., & Blandon-Gitlin, I. (2005). When is an intervening line-up most likely to affect eyewitness identification accuracy? *Legal and Criminological Psychology*, 10(2), 247–263.
337. Philippon, A. C., Cherryman, J., Bull, R., & Vrij, A. (2007). Earwitness identification performance: the effect of language, target, deliberate strategies and indirect measures. *Applied Cognitive Psychology*, 21(4), 539–550.
338. Phillips, M. R., McAuliff, B. D., Kovera, M. B., & Cutler, B. L. (1999). Double-blind photoarray administration as a safeguard against investigator bias. *Journal of Applied Psychology*, 84(6), 940–951.
339. Pickel, K. L. (1998). Unusualness and threat as possible causes of “weapon focus.” *Memory*, 6(3), 277–295.
340. Pickel, K. L. (1999). The influence of context on the “weapon focus” effect. *Law and Human Behavior*, 23(3), 299–311.
341. Pickel, K. L., French, T., & Betts, J. (2003). A cross-modal weapon focus effect: The influence of a weapon’s presence on memory for auditory information. *Memory*, 11(3), 277–292.
342. Pickel, K. L., Ross, S. J., & Truelove, R. S. (2006). Do weapons automatically capture attention? *Applied Cognitive Psychology*, 20(7), 871–893.
343. Pike, G., Brace, N., & Kynan, S. (2002). *The visual identification of suspects: procedures and practice*. London: Home Office, Policing and Reducing Crime Unit, Research, Development and Statistics Directorate. Преузето 05.03.2023.
<https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/visual-identification-suspects-procedures-and-practice>
344. Police Executive Research Forum (2013). *A national survey of eyewitness identification procedures in law enforcement agencies*, 1–126. Преузето 01.02.2023.
<https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/242617.pdf>
345. Porter, D., Moss, A., & Reisberg, D. (2013). The appearance-change instruction does not improve line-up identification accuracy. *Applied Cognitive Psychology*, 28(2), 151–160.
346. Pozzulo, J. D. (2017). *The young eyewitness – how well do children and adolescents describe and identify perpetrators*. American Psychological Association, Washington, D.C.
347. Pozzulo, J. D., & Dempsey, J. (2006). Biased lineup instructions: Examining the effect of pressure on children’s and adults’ eyewitness identification accuracy. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(6), 1381–1394.
348. Pozzulo, J. D., & Warren, K. L. (2003). Descriptions and identifications of strangers by youth and adult eyewitnesses. *Journal of Applied Psychology*, 88(2), 315–323.
349. Правилник о криминалистичко-форензичкој регистрацији, узимању узорака и криминалистичко-форензичким вештачењима и анализама, „Службени гласник РС“, бр. 54/2017.

350. Правилник о личној карти, 11/2007-29, 9/2008-20, 85/2014-86, 112/2017-113 (УС).
351. Правилник о полицијским овлашћењима, „Службени гласник РС“, бр. 41/2019 и 93/2022.
352. Price, H. L., Harvey, M. B., Anderson, S. F., Chadwick, L., & Fitzgerald, R. J. (2019). Evidence for the belief in live lineup superiority. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 34, 263–269.
353. Pryke, S., Lindsay, R. C. L., Dysart, J. E., & Dupuis, P. (2004). Multiple independent identification decisions: a method of calibrating eyewitness identifications. *Journal of Applied Psychology*, 89(1), 73–84.
354. Quinlivan, D. S., Neuschatz, J. S., Cutler, B. L., Wells, G. L., McClung, J., & Harker, D. L. (2012). Do pre-admonition suggestions moderate the effect of unbiased lineup instructions? *Legal and Criminological Psychology*, 17(1), 165–176.
355. Quinlivan, D. S., Neuschatz, J. S., Jimenez, A., Cling, A. D., Douglass, A. B., & Goodsell, C. A. (2009). Do prophylactics prevent inflation? Post-identification feedback and the effectiveness of procedures to protect against confidence-inflation in eyewitnesses. *Law and Human Behavior*, 33(2), 111–121.
356. Радмиловић, Ж., & Ковач, З. (2010). О неким могућностима кориштења звука у криминалистичком истраживању. *Полиција и сигурност (Загреб)*, 19(4), 403–416.
357. Read, J. D. (1995). The availability heuristic in person identification: The sometimes misleading consequences of enhanced contextual information. *Applied Cognitive Psychology*, 9(2), 91–121.
358. Reardon, M. C., & Fisher, R. P. (2011). Effect of viewing the interview and identification process on juror perceptions of eyewitness accuracy. *Applied Cognitive Psychology*, 25(1), 68–77.
359. Reynolds, J. K., & Pezdek, K. (1992). Face recognition memory: The effects of exposure duration and encoding instruction. *Applied Cognitive Psychology*, 6(4), 279–292.
360. Risan, P., Milne, R., & Binder, P. E. (2020). Trauma narratives: recommendations for investigative interviewing. *Psychiatry, Psychology and Law*, 1–17.
361. Roberts, A. (2005). Dock identification: Compatibility with Article 6 of the European Convention on Human Rights. *The Journal of Criminal Law*, 69(6), 494–498.
362. Roberts, A. (2012). Expert evidence on the reliability of eyewitness identification—some observations on the justifications for exclusion: *Gage v HM Advocate*. *The International Journal of Evidence & Proof*, 16(1), 93–105.
363. Robinson, M. D., Johnson, J. T., & Herndon, F. (1997). Reaction time and assessments of cognitive effort as predictors of eyewitness memory accuracy and confidence. *Journal of Applied Psychology*, 82(3), 416–425.
364. Robson, J. (2017). A fair hearing? The use of voice identification parades in criminal investigations in England and Wales. *Criminal Law Review*, 1, 36–50.
365. Rodriguez, D. N., & Berry, M. A. (2013). Eyewitness science and the call for double-blind lineup administration. *Journal of Criminology*, 2013, 1–10.
366. Rodriguez, D. N., & Berry, M. A. (2014). The effect of line-up administrator blindness on the recording of eyewitness identification decisions. *Legal and Criminological Psychology*, 19(1), 69–79.

367. Roediger, H. L. III, Jacoby, J. D., & McDermott, K. B. (1996). Misinformation effects in recall: Creating false memories through repeated retrieval. *Journal of Memory and Language*, 35(2), 300–318.
368. Rosenthal, R., & Fode, K. L. (1963). Psychology of the scientist: V. three experiments in experimenter bias. *Psychological Reports*, 12(2), 491–511.
369. Rubínová, E., Fitzgerald, R. J., Juncu, S., Ribbers, E., Hope, L., & Sauer, J. D. (2021). Live presentation for eyewitness identification is not superior to photo or video presentation. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 10(1), 167–176.
370. Ryan, R. S., & Schooler, J. W. (1998). Whom do words hurt? Individual differences in susceptibility to verbal overshadowing. *Applied Cognitive Psychology*, 12(7), 105–125.
371. Satin, G. E., & Fisher, R. P. (2019). Investigative utility of the cognitive interview: Describing and finding perpetrators. *Law and Human Behavior*, 43(5), 491–506.
372. Sauer, J., & Brewer, N. (2015). Confidence and accuracy of eyewitness identification. In T. Valentine & J. Davis (Eds.), *Forensic facial identification: Theory and practice of identification from eyewitnesses, composites, and CCTV* (pp. 185–208). London: Wiley-Blackwell.
373. Sauer, J., Brewer, N., Zweck, T., & Weber, N. (2010). The effect of retention interval on the confidence–accuracy relationship for eyewitness identification. *Law and Human Behavior*, 34(4), 337–347.
374. Sauer, J., Palmer, M., & Brewer, N. (2019). Pitfalls in using eyewitness confidence to diagnose the accuracy of an individual identification decision. *Psychology, Public Policy, and Law*, 25(3), 147–165.
375. Sauerland, M., Holub, F. E., & Sporer, S. L. (2008). Person descriptions and person identifications: Verbal overshadowing or recognition criterion shift? *European Journal of Cognitive Psychology*, 20(3), 497–528.
376. Sauerland, M., & Sporer, S. L. (2007). Post-decision confidence, decision time, and self-reported decision processes as postdictors of identification accuracy. *Psychology, Crime, & Law*, 13(6), 611–625.
377. Sauerland, M., & Sporer, S. L. (2009). Fast and confident: Postdicting eyewitness identification accuracy in a field study. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 15(1), 46–62.
378. Sauerland, M., Raymaekers, L. H. C., Otgaar, H., Memon, A., Waltjen, T. T., Nivo, M., Slegers, C., Broers, N. J., & Smeets, T. (2016). Stress, stress-induced cortisol responses, and eyewitness identification performance. *Behavioral Sciences & the Law*, 34(4), 580–594.
379. Sauerland, M., Tupper, N., Iannuzzi, M., & van Amelsvoort, A. G. (2023). The confidence-accuracy relationship for lineup decisions holds for the Dutch identification procedure. *PLoS ONE*, 18(4): e028420, 1–19.
380. Saunders, J. (2009). Memory impairment in the weapon focus effect. *Memory & Cognition*, 37(3), 326–335.
381. Scheck, B., Neufeld, P., & Dwyer, J. (2000). *Actual innocence: Five days to execution and other dispatches from the wrongly convicted*. New York: Doubleday.
382. Scheck, B., Neufeld, P., & Dwyer, J. (2001). *Actual innocence: When justice goes wrong and how to make it right*. New York: Signet.

383. Sherrin, C. (2015). Earwitness evidence: the reliability of voice identifications. *Osgoode Hall Law Journal*, 11(6), 819–862.
384. Schmechel, R. S., O’Toole, T. P., Easterly, C., & Loftus, E. F. (2006). Beyond the ken? Testing jurors’ understanding of eyewitness reliability evidence. *Jurimetrics*, 46(2), 177–214.
385. Schooler, J. W., & Engstler-Schooler, T. Y. (1990). Verbal overshadowing of visual memories: Some things are better left unsaid. *Cognitive Psychology*, 22(1), 36–71.
386. Seale-Carlisle, T. M., & Mickes, L. (2016). US line-ups outperform UK line-ups. *Royal Society open science*, 3(9), 1–9.
387. Seale-Carlisle, T. M., Wetmore, S. A., Flowe, H. D., & Mickes, L. (2019). Designing police lineups to maximize memory performance. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 25(3), 410–430.
388. Semmler, C., Brewer, N., & Wells, G.L. (2004). Effects of postidentification feedback on eyewitness identification and nonidentification confidence. *Journal of Applied Psychology*, 89(2), 334–346.
389. Semmler, C., Dunn, J., Mickes, L., & Wixted, J. T. (2018). The role of estimator variables in eyewitness identification. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 24(3), 400–415.
390. Shapiro, P. N., & Penrod, S. (1986). Meta-analysis of facial identification studies. *Psychological Bulletin*, 100(2), 139–156.
391. Shaw, J. S., Appio, L. M., Zerr, T. K., & Pontoski, K. E. (2007). Public eyewitness confidence can be influenced by the presence of other witnesses. *Law and Human Behavior*, 31(6), 629–652.
392. Shaw, J. S., Zerr, T. K., & Woythaler, K. A. (2001). Public eyewitness confidence ratings can differ from those held privately. *Law and Human Behavior*, 25(2), 141–154.
393. Sheahan, C. L., Pozzulo, J. D., & Pica, E. (2022). Can familiarity between an adolescent eyewitness and a perpetrator influence identification accuracy? *Journal of Police and Criminal Psychology*, 37(2), 325–338.
394. Shermer, L. O., Rose, K. C., & Hoffman, A. (2011). Perceptions and credibility: Understanding the nuances of eyewitness testimony. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 27(2), 183–203.
395. Shields, G.S., Sazma, M.A., McCullough, A.M., & Yonelinas, A.P. (2017). The effects of acutestress on episodic memory: A meta-analysis and integrative review. *Psychological Bulletin*, 143(6), 636–675.
396. Slater, A. (1994). *Identification parades: A scientific evaluation*. Police Research Award Scheme. London: Police Research Group, Home Office.
397. Sloman, S. A. (1996). The empirical case for two systems of reasoning. *Psychological Bulletin*, 119(1), 3–22.
398. Slone, A. E., Brigham, J. C., & Meissner, C. A. (2000). Social and cognitive factors affecting the own-race bias in Whites. *Basic and Applied Social Psychology*, 22(2), 71–84.
399. Smalarz, L., Ireri, H., & Fink, J. A. (2021). Presumed-blind lineup administrators can influence eyewitnesses’ identification decisions and confidence. *Psychology, Public Policy, and Law*, 27(4), 466–478.

400. Smalarz, L., & Wells, G. L. (2012). Eyewitness identification evidence: Scientific advances and the new burden on trial judges. *Court Review: The Journal of the American Judges Association*, 48, 14–21.
401. Smalarz, L., & Wells, G. L. (2013). Eyewitness certainty as a system variable. In B. L. Cutler (Ed.), *Reform of eyewitness identification procedures* (pp. 161–177). American Psychological Association.
402. Smalarz, L., & Wells, G. L. (2015). Contamination of eyewitness self-reports and the mistaken-identification problem. *Current Directions in Psychological Science*, 24(2), 120–124.
403. Smith, A. M., Wells, G. L., Lindsay, R. C. L., & Penrod, S. D. (2017). Fair lineups are better than biased lineups and showups, but not because they increase underlying discriminability. *Law and Human Behavior*, 41(2), 127–145.
404. Smith, A. M., Wilford, M. M., Quigley-McBride, A., & Wells, G. L. (2019). Mistaken eyewitness identification rates increase when either witnessing or testing conditions get worse. *Law and Human Behavior*, 43(4), 358–368.
405. Smith, H. M. J., Bird, K., Roeser, J., Robson, J., Braber, N., Wright, D., & Stacey, P. C. (2020). Voice parade procedures: optimising witness performance. *Memory (Hove, England)*, 28(1), 2–17.
406. Smith, H. M., & Flowe, H. D. (2014). ROC analysis of the verbal overshadowing effect: Testing the effect of verbalisation on memory sensitivity. *Applied Cognitive Psychology*, 29(2), 159–168.
407. Smith, H. M., Roeser, J., Pautz, N., Davis, J. P., Robson, J., Wright, D., Braber, N., & Stacey, P. C. (2023). Evaluating earwitness identification procedures: adapting pre-parade instructions and parade procedure. *Memory (Hove, England)*, 31(1), 147–161.
408. Smith-Spark, J. H., Bartimus, J., & Wilcock, R. (2017). Mental time travel ability and the mental reinstatement of context for crime witnesses. *Consciousness and Cognition*, 48, 1–10.
409. Smith, S. M., Lindsay, R. C. L., & Pryke, S. (2000). Postdictors of eyewitness errors: Can false identifications be diagnosed? *Journal of Applied Psychology*, 85(4), 542–550.
410. Smith, S. M., Lindsay, R. C. L., Pryke, S., & Dysart, J. E. (2001). Postdictors of eyewitness errors: Can false identifications be diagnosed in the cross-race situation? *Psychology, Public Policy, and Law*, 7(1), 153–169.
411. Smith, S. M., Stinson, V., & Prosser, M. A. (2004). Do they all look alike? An exploration of decision-making strategies in cross-race facial identifications. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 36(2), 146–154.
412. Симоновић, Б. (2004). *Криминалистика*. Крагујевац: Правни факултет, Институт за правне и друштвене науке.
413. Соковић, С. (1997). *Доказивање индицијама*. Крагујевац: Јефимија.
414. Stinson, V., Devenport, J. L., Cutler, B. L., & Kravitz, D. A. (1996). How effective is the presence-of-counsel safeguard? Attorney perceptions of suggestiveness, fairness, and correctability of biased lineup procedures. *Journal of Applied Psychology*, 81(1), 64–75.
415. Stinson, V., Devenport, J. L., Cutler, B. L., & Kravitz, D. A. (1997). How effective is the motion-to-suppress safeguard? Judges' perceptions of the suggestiveness and fairness of biased lineup procedures. *Journal of Applied Psychology*, 82(2), 211–220.

416. Стојковић, С. (2013). Права осумњиченог у преткривичном поступку. *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 85(7–8), 339–362.
417. Spearing, E. R., & Wade, K. A. (2022). Long retention intervals impair the confidence–accuracy relationship for eyewitness recall. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 11(3), 384–391.
418. Sporer, S. L. (1992). Post-dicting eyewitness accuracy: Confidence, decision-times and person descriptions of choosers and non-choosers. *European Journal of Social Psychology*, 22(2), 157–180.
419. Sporer, S. L. (1993). Eyewitness identification accuracy, confidence, and decision times in simultaneous and sequential lineups. *Journal of Applied Psychology*, 78(1), 22–33.
420. Sporer, S. L. (1994). Decision times and eyewitness identification accuracy in simultaneous and sequential lineups. In D. F. Ross, J. D. Read, & M. P. Toglia (Eds.), *Adult eyewitness testimony: Current trends and developments* (pp. 300–327). Cambridge University Press.
421. Sporer, S. L. (1996). Psychological aspects of person descriptions. In S. L. Sporer, R. S. Malpass, & G. Koehnken (Eds.), *Psychological issues in eyewitness identification* (pp. 53–86). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
422. Sporer, S. L. (2001a). Recognizing faces of other ethnic groups: An integration of theories. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7(1), 36–97.
423. Sporer, S. L. (2001b). The cross-race effect: Beyond recognition of faces in the laboratory. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7(1), 170–200.
424. Sporer, S. L., & Cutler, B. L. (2003). Identification evidence in Germany and the United States. In P. J. Van Koppen & S. D. Penrod (Eds.), *Adversarial versus inquisitorial justice: Psychological perspectives on criminal justice systems* (pp.191–208). New York: Springer
425. Sporer, S. L., Penrod, S., Read, D., & Cutler, B. (1995). Choosing, confidence, and accuracy: A meta-analysis of the confidence accuracy relation in eyewitness identification studies. *Psychological Bulletin*, 118(3), 315–327.
426. Stanny, C. J., & Johnson, T. C. (2000). Effects of stress induced by a simulated shooting on recall by police and citizen witnesses. *The American Journal of Psychology*, 113(3), 359–386.
427. Steblay, N. K. (2006). *Observations on the Illinois Lineup Data*. Preuzeto 01.02.2023. <https://www.researchgate.net/publication/237429555> Observations on the Illinois Lineup Data
428. Steblay, N. K. (2011). What we know now: The Evanston Illinois field lineups. *Law and Human Behavior*, 35(1), 1–12.
429. Steblay, N. K., & Dysart, J. E. (2016). Repeated eyewitness identification procedures with the same suspect. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 5(3), 284–289.
430. Steblay, N. K., Dysart, J., Fulero, S., & Lindsay, R. C. L. (2001). Eyewitness accuracy rates in sequential and simultaneous lineup presentations: A meta-analytic comparison. *Law and Human Behavior*, 25(5), 459–473.
431. Steblay, N. K., Dysart, J., Fulero, S., Lindsay, R.C. (2003). Eyewitness accuracy rates in police showup and lineup presentations: a meta-analytic comparison. *Law and Human Behavior*, 27(5), 523–540.

432. Steblay, N. K., Dysart, J. E., & Wells, G. L. (2011). Seventy-two tests of the sequential lineup superiority effect: A meta-analysis and policy discussion. *Psychology, Public Policy, and Law*, 17(1), 99–139.
433. Steblay, N. K., Tix, R. W., & Benson, S. L. (2013). Double exposure: The effects of repeated identification lineups on eyewitness accuracy. *Applied Cognitive Psychology*, 27(5), 644–654.
434. Steblay, N. K., & Wells, G. L. (2020). Assessment of bias in police lineups. *Psychology, Public Policy, and Law*, 26(4), 393–412.
435. Steblay, N. K., Wells, G. L., & Douglass, A. B. (2014). The eyewitness post identification feedback effect 15 years later: Theoretical and policy implications. *Psychology, Public Policy, and Law*, 20(1), 1–18.
436. Steblay, N. M. (1992). A meta-analytic review of the weapon focus effect. *Law and Human Behavior*, 16(4), 413–424.
437. Steblay, N. M. (1997). Social influence in eyewitness recall: A meta-analytic review of lineup instruction effects. *Law and Human Behavior*, 21(3), 283–297.
438. Stein, L. M., & Memon, A. (2006). Testing the efficacy of the cognitive interview in a developing country. *Applied Cognitive Psychology*, 20(5), 597–605.
439. Стеванов, З., & Здравковић, С. (2007). Препознавање идентитета на основу појединих делова тела. *Психологија*, 40(1), 37–56.
440. Stevenage, S. V., Clarke, G., & McNeill, A. (2012). The “other-accent” effect in voice recognition. *Journal of Cognitive Psychology*, 24(6), 647–653.
441. Stevenage, S. V., Howland, A., & Tippelt, A. (2011). Interference in eyewitness and earwitness recognition. *Applied Cognitive Psychology*, 25(1), 112–118.
442. St-Yves, M. (2006). The psychology of rapport: Five basic rules. In T. Williamson (Ed.), *Investigative interviewing: Rights, research, regulation* (pp. 87–106). Willan Publishing.
443. Шикман, М. (2011). Примјена индицијалног метода у откривању и разјашњавању кривичних дјела организованог криминалитета. *Криминалистичке теме – часопис за криминалистику, криминологију и сигурносне студије*, 11(3–4), 99–116.
444. Шкулић, М. (Август 2018). Доказне радње вештачење и увиђај. *Параграф интервју*, Београд. Преузето 29.04.2023.
<https://www.paragraf.rs/intervju/milan-skulic.html>
445. Шкулић, М. (2011). *Коментар Законика о кривичном поступку*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
446. Шкулић, М. (2013). *Кривично процесно право*. Београд: Правни факултет универзитета у Београду.
447. Шкулић, М. (2020). *Кривично процесно право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.
448. Tanaka, J. W., & Farah, M. J. (1993). Parts and wholes in face recognition. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology Section A*, 46(2), 225–245.
449. Tanaka, J. W., & Sengco, J. A. (1997). Features and their configuration in face recognition. *Memory & Cognition*, 25(5), 583–592.

450. Tasić, M., & Straub, T. (2020). Current legal and criminalistics possibilities in eyewitness identification procedure – a comparative analysis of German and Serbian standards. *Bezbednost*, 62(2), 141–156.
451. Tasić, M., Žarković, M., & Bull, R. (2022). Identification of persons in pre-investigation proceedings and investigation: Current controversies and the case law of the Supreme Court of Cassation. *NBP. Nauka, bezbednost, policija*, 27(3), 30–45.
452. Technical Working Group for Eyewitness Evidence. (1999). *Eyewitness evidence: A guide for law enforcement*. Washington, DC: National Institute of Justice.
453. Гинтор, Ј. (Новембар 2014). Основни проблеми одбране. *Блог Адвокатске коморе Србије*. Преузето 29.04.2023.
<https://blog.aks.org.rs/wp-content/uploads/2015/11/osnovni-problemi-odbrane.pdf>
454. The American Law Institute (2019). *Principles of the Law: Policing Tentative Draft, No. 2*. Преузето 30.03.2023.
https://www.ali.org/media/filer_public/8d/95/8d9557ff-9a56-4bd7-bf3b-ebb5b7a622ee/policing_td_2.pdf
455. The Scottish Institute for Policing Research (2019). *Annual Report for 2018/19*. Преузето 29.04.2023.
<https://www.sipr.ac.uk/wp-content/uploads/2021/10/Scottish-Institute-for-Policing-Research-Annual-Report-for-201819-.pdf#page=50>
456. Thorley, C., & Kumar, D. (2016). Eyewitness susceptibility to co-witness misinformation is influenced by co-witness confidence and own self-confidence. *Psychology, Crime & Law*, 23(4), 342–360.
457. Tollestrup, P. A., Turtle, J. W., & Yuille, J. C. (1994). Actual witnesses to robbery and fraud: An archival analysis. In D. F. Ross, J. D. Read, & M. P. Toglia (Eds.), *Adult eyewitness testimony: Current trends and developments* (pp. 144–162). New York, NY: Cambridge University Press.
458. Tomić, K. (2020). The effect of linguistic context on speaker recognition by earwitnesses in voice line-ups. In V. Lopičić & Mišić Ilić (Eds.), *Jezik, književnost, kontekst* (pp. 135–148). Niš: Faculty of Philosophy - University of Niš.
459. Tredoux, C. G., Meissner, C. A., Malpass, R. S., & Zimmerman, L. A. (2004). Eyewitness identification. In C. Spielberger (Ed.), *Encyclopedia of applied psychology* (pp. 875–887). San Diego, CA: Academic Press.
460. Tucker, D. M., & Williamson, P. A. (1984). Asymmetric neural control systems in human self-regulation. *Psychological Review*, 91(2), 185–215.
461. Tuckey, M. R., & Brewer, N. (2003). The influence of schemas, stimulus ambiguity, and interview schedule on eyewitness memory over time. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 9(2), 101–118.
462. Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. In E. Tulving, & W. Donaldson (Eds.), *Organization of Memory* (pp. 381–403). New York: Academic Press.
463. Tupper, N., Sauerland, M., Sauer, J. D., & Hope, L. (2019). Eyewitness identification procedures for multiple perpetrator crimes: A survey of police in Sweden, Belgium, and the Netherlands. *Psychology, Crime & Law*, 25(10), 992–1007.

464. Турањанин, В. (2015). Узимање узорака и Нацрт Закона о евиденцијама и обради података у области унутрашњих послова: Кривичнопроцесни инструменти – норма и пракса. *Српско удружење за кривичноправну теорију и праксу, Intertex*, 606–622.
465. Turtle, J. W., & Yuille, J. C. (1994). Lost but not forgotten details: Repeated eyewitness recall leads to reminiscence but not hypermnesia. *Journal of Applied Psychology*, 79(2), 260–271.
466. Упутства за кривични поступак и поступак кажњавања новчаном казном Немачке, објављена 1. јануара 1977, допуњена 1. јануара 2008, „Савезни службени гласник”, бр. 208, стр. 7950. Preuzeto 22.03.2022.
<https://www.harmonius.org/wp-content/uploads/2014/10/Uputstva-za-krivicni-postupak.pdf>
467. Uttl, B., Graf, P., & Siegenthaler, A. L. (2007). Influence of object size on baseline identification, priming, and explicit memory. *Scandinavian Journal of Psychology*, 48(4), 281–288.
468. Vallano, J. P., & Compo, N. S. (2011). A comfortable witness is a good witness: rapport-building and susceptibility to misinformation in an investigative mock-crime interview. *Applied Cognitive Psychology*, 25(6), 960–970.
469. Vallano, J. P., Slapinski, K. A., Steele, L. J., Briggs, A. P., & Pozzulo, J. D. (2019). Familiar eyewitness identifications: The current state of affairs. *Psychology, Public Policy, and Law*, 25(3), 128–146.
470. Valentine, T., Davis, J. P., Memon, A., & Roberts, A. (2011). Live showups and their influence on a subsequent video line-up. *Applied Cognitive Psychology*, 26(1), 1–23.
471. Valentine, T., & Fitzgerald, R. J. (2015). Identifying the Culprit: An International Perspective on the National Academy of Sciences Report on Eyewitness Identification Evidence. *Applied Cognitive Psychology*, 30(1), 135–138.
472. Valentine, T., Hughes, C., & Munro, R. (2009). Recent developments in eyewitness identification procedures in the United Kingdom. In R. Bull, T. Valentine, & T. Williamson (Eds.), *Handbook of psychology of investigative interviewing: Current developments and future directions* (pp. 221–240). Wiley Blackwell.
473. Valentine, T., & Mesout, J. (2009). Eyewitness identification under stress in the London Dungeon. *Applied Cognitive Psychology*, 23(2), 151–161.
474. Valentine, T., Pickering, A., & Darling, S. (2003). Characteristics of eyewitness identification that predict the outcome of real lineups. *Applied Cognitive Psychology*, 17(8), 969–993.
475. Van Koppen, P. J., & Lochun, S. K. (1997). Portraying perpetrators: The validity of offender descriptions by witnesses. *Law and Human Behavior*, 21(6), 661–685.
476. Vanags, T., Carroll, M., & Perfect, T. J. (2005). Verbal overshadowing: A sound theory in voice recognition? *Applied Cognitive Psychology*, 19(9), 1127–1144.
477. Васиљевић, Д. (2012). Дискрециона овлашћења полиције. *НБП – наука, безбедност, полиција*, 17(1), 19–33.
478. Васиљевић, Т., & Грубач, М. (2002). *Коментар Законика о кривичном поступку – седмо допуњено и измењено издање*. Београд: ЈП Службени гласник.
479. Васиљевић, Т., & Грубач, М. (2010). *Коментар Законика о кривичном поступку – једанаесто измењено и допуњено издање*. Београд: ЈП Службени гласник.

480. Водинелић, Б. (1970). *Криминалистика – уџбеник за оперативне раднике службе ЈБ и ДБ, војну полицију, јавне тужиоце, истражне и расправне судије, адвокате и друге правнике, те студенте правних факултета*. Београд: Просвета
481. Водинелић В. (1983). Докази и верзије у кривичном поступку. *Анали правног факултета*, 1–4, 150–162.
482. Водинелић, В. (1987). О сумњи у кривичном поступку. *Анали правног факултета*, 2, 186–217.
483. Vogel, S., & Schwabe, L. (2016). Stress in the zoo: Tracking the impact of stress on memory formation over time. *Psychoneuroendocrinology*, 71, 64–72.
484. Врховни касациони суд (ВКС), Кж. бр. 1656/2003, пресуда од 2003.
485. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 249/2013, пресуда од 23. јануара 2014.
486. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 634/2014, пресуда од 8. јула 2014.
487. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 779/2014, пресуда од 11. септембра 2014.
488. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 787/2014, пресуда од 18. септембар 2014.
489. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 949/2014, пресуда од 9. октобра 2014.
490. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1122/2014, пресуда од 20. новембра 2014.
491. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 33/2015, пресуда од 29. јануара 2015.
492. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 495/2015, пресуда од 3. јуна 2015.
493. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 601/2015, пресуда од 13. августа 2015.
494. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1123/2015, пресуда од 23. децембра 2015.
495. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 11/2016, пресуда од 28. јануара 2016.
496. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 198/2016, пресуда од 14. марта 2016.
497. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 100/2016, пресуда од 28. марта 2016.
498. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1051/2016, пресуда од 28. септембра 2016.
499. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 441/2017, пресуда од 23. маја 2017.
500. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 622/2018, пресуда од 7. јуна 2018.
501. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 735/2018, пресуда од 27. јуна 2018.
502. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1087/2018, пресуда од 25. октобра 2018.
503. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1463/2018, пресуда од 23. јануара 2019.
504. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 127/2019, пресуда од 6. фебруара 2019.
505. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 294/2019, пресуда од 18. марта 2019.
506. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 192/2019, пресуда од 28. марта 2019.
507. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 413/2019, пресуда од 24. априла 2019.
508. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 527/2019, пресуда од 30. маја 2019.
509. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 641/2019, пресуда од 27. јуна 2019.
510. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 750/2019, пресуда од 5. септембра 2019.

511. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1040/2019, пресуда од 7. новембра 2019.
512. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 856/2019, пресуда од 7. новембра 2019.
513. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1196/2019, пресуда од 19. новембра 2019.
514. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 141/2020, пресуда од 12. фебруара 2020.
515. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 203/2020, пресуда од 11. марта 2020.
516. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 443/2020, пресуда од 17. јуна 2020.
517. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 494/2020, пресуда од 25. јуна 2020.
518. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 541/2020, пресуда од 1. јула 2020.
519. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 600/2020, пресуда од 9. јула 2020.
520. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 644/2020, пресуда од 8. септембра 2020.
521. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 773/2020, пресуда од 22. септембра 2020.
522. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1134/2020, пресуда од 28. октобра 2020.
523. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1283/2020, пресуда од 17. новембра 2020.
524. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 387/2020, пресуда од 19. новембра 2020.
525. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1432/2020, пресуда од 22. децембра 2020.
526. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 49/2021, пресуда од 27. јануара 2021.
527. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 246/2021, пресуда од 10. марта 2021.
528. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 259/2021, пресуда од 16. марта 2021.
529. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 309/2021, пресуда од 30. марта 2021.
530. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 406/2021, пресуда од 12. априла 2021.
531. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 645/2021, пресуда од 16. јуна 2021.
532. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 852/2021, пресуда од 8. септембра 2021.
533. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 602/2021, пресуда од 13. октобра 2021.
534. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 782/2021, пресуда од 16. новембра 2021.
535. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1230/2021, пресуда од 23. новембра 2021.
536. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 749/2021, пресуда од 21. децембра 2021.
537. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 227/2022, пресуда од 23. марта 2022.
538. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 371/2022, пресуда од 20. априла 2022.
539. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 647/2022, пресуда од 23. јуна 2022.
540. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1082/2022, пресуда од 13. октобра 2022.
541. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1300/2022, пресуда од 1. децембра 2022.
542. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1313/2022, пресуда од 6. децембра 2022.
543. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1375/2022, пресуда од 22. децембра 2022.
544. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1441/2022, пресуда од 19. јануара 2023.

545. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 1401/2022, пресуда од 2. фебруара 2023.
546. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 11/2023, пресуда од 7. фебруара 2023.
547. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 62/2023, пресуда од 25. фебруара 2023.
548. Врховни касациони суд (ВКС), Кзз бр. 114/2023, пресуда од 1. марта 2023.
549. Врховни суд (ВС), Кзз бр. 359/2023, пресуда од 26. априла 2023.
550. Vrij, A., Fisher, R. P., & Blank, H. (2015). A cognitive approach to lie detection: A meta-analysis. *Legal and Criminological Psychology*, 22(1), 1–21.
551. Vrij, A., & Mann, S. (2004). Detecting deception: The benefit of looking at a combination of behavioral, auditory and speech content related cues in a systematic manner. *Group Decision and Negotiation*, 13(1), 61–79.
552. Vrij, A., & Winkel, F. W. (1991). Cultural patterns in Dutch and Surinam nonverbal behavior: An analysis of simulated police/citizen encounters. *Journal of Nonverbal Behavior*, 15(3), 169–184.
553. Vrij, A., & Winkel, F. W. (1992). Crosscultural police-citizen interactions: The influence of race, beliefs, and nonverbal communication on impression formation. *Journal of Applied Social Psychology*, 22(19), 1546–1559.
554. Wagenaar, W. A., & Van Der Schrier, J. H. (1996). Face recognition as a function of distance and illumination: A practical tool for use in the courtroom. *Psychology, Crime & Law*, 2(4), 321–332.
555. Walker, L. E., Shapiro, D., & Akl, S. (2020). *Introduction to forensic psychology: Clinical and social psychological perspectives*. Springer Nature.
556. Wells, G. L. (1978). Applied eyewitness-testimony research: System variables and estimator variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(12), 1546–1557.
557. Wells, G. L. (1984). The psychology of lineup identifications. *Journal of Applied Social Psychology*, 14(2), 89–103.
558. Wells, G. L. (1988). *Eyewitness identification: A system handbook*. Toronto: Carswell Legal Publications.
559. Wells, G. L. (1993). What do we know about eyewitness identification? *American Psychologist*, 48(5), 553–571.
560. Wells, G. L. (2001). Police lineups: Data, theory, and policy. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7(4), 791–801.
561. Wells, G. L. (2006). Eyewitness identification: Systemic reforms. *Wisconsin Law Review*, 2, 615–643.
562. Wells, G. L. (2008a). Theory, logic and data: Paths to a more coherent eyewitness science. *Applied Cognitive Psychology*, 22(6), 853–859.
563. Wells, G. L. (2008b). Field experiments on eyewitness identification: Towards a better understanding of pitfalls and prospects, *Law and Human Behavior*, 32(1), 6–10.
564. Wells, G. L. (2018). Eyewitness identification. In Luna, E. (Ed), *Reforming criminal justice: Policing*, (Vol. 2, pp. 259–278). Tempe, AZ: Sandra Day O'Connor College of Law.

565. Wells, G. L. (2020). Psychological science on eyewitness identification and its impact on police practices and policies. *American Psychologist*, 75(9), 1316–1329.
566. Wells, G. L., & Bradfield, A. L. (1998). “Good, you identified the suspect”: Feedback to eyewitnesses distorts their reports of the witnessing experience. *Journal of Applied Psychology*, 83(3), 360–376.
567. Wells, G. L., & Bradfield, A. L. (1999). Distortions in eyewitnesses’ recollections: Can the postidentification-feedback effect be moderated? *Psychological Science*, 10(2), 138–144.
568. Wells, G. L., Ferguson, T. J., & Lindsay, R. C. (1981). The tractability of eyewitness confidence and its implications for triers of fact. *Journal of Applied Psychology*, 66(6), 688–696.
569. Wells, G. L., Kovera, M. B., Douglass, A. B., Brewer, N., Meissner, C. A., & Wixted, J. T. (2020). Policy and procedure recommendations for the collection and preservation of eyewitness identification evidence. *Law and Human Behavior*, 44(1), 3–36.
570. Wells, G. L., Leippe, M. R., & Ostrom, T. M. (1979). Guidelines for empirically assessing the fairness of a lineup. *Law and Human Behavior*, 3(4), 285–293.
571. Wells, G. L., & Lindsay, R. C. (1980). On estimating the diagnosticity of eyewitness nonidentifications. *Psychological Bulletin*, 88(3), 776–784.
572. Wells, G. L., & Loftus, E. F. (2003). Eyewitness memory for people and events. In A. M. Goldstein (Ed.), *Handbook of psychology: Forensic psychology* (Vol. 11, pp. 149–160). John Wiley & Sons, Inc.
573. Wells, G. L., & Luus, C. A. (1990a). Police lineups as experiments: Social methodology as a framework for properly conducted lineups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16(1), 106–117.
574. Wells, G. L., & Luus, C. E. (1990b). The diagnosticity of a lineup should not be confused with the diagnostic value of nonlinear evidence. *Journal of Applied Psychology*, 75(5), 511–516.
575. Wells, G. L., Malpass, R. S., Lindsay, R. C., Fisher, R. P., Turtle, J. W., & Fulero, S. M. (2000). From the lab to the police station: A successful application of eyewitness research. *American Psychologist*, 55(6), 581–598.
576. Wells, G. L., Memon, A., & Penrod, S. D. (2006). Eyewitness evidence: Improving its probative value. *Psychological Science in the Public Interest*, 7(2), 45–75.
577. Wells, G. L., & Olson, E. A. (2002). Eyewitness identification: Information gain from incriminating and exonerating behaviors. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 8(3), 155–167.
578. Wells, G. L., Olson, E. A., & Charman, S. D. (2003). Distorted retrospective eyewitness reports as functions of feedback and delay. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 9(1), 42–52.
579. Wells, G. L., Rydell, S. M., & Seelau, E. P. (1993). The selection of distractors for eyewitness lineups. *Journal of Applied Psychology*, 78(5), 835–844.
580. Wells, G. L., & Seelau, E. P. (1995). Eyewitness identification: Psychological research and legal policy on lineups. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1(4), 765–791.
581. Wells, G. L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M., & Brimacombe, C. A. (1998). Eyewitness identification procedures: Recommendations for lineups and photospreads. *Law and Human Behavior*, 22(6), 603–647.

582. Wells, G. L., Steblay, N. K., & Dysart, J. E. (2015). Double-blind photo lineups using actual eyewitnesses: An experimental test of a sequential versus simultaneous lineup procedure. *Law and Human Behavior*, 39(1), 1–14.
583. Wells, G. L., & Quigley-McBride, A. (2016). Applying eyewitness identification research to the legal system: A glance at where we have been and where we could go. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 5(3), 290–294.
584. Wells, G. L., & Quinlivan, D. S. (2009). Suggestive eyewitness identification procedures and the Supreme Court's reliability test in light of eyewitness science: 30 years later. *Law and Human Behavior*, 33(1), 1–24.
585. Wells, G. L., & Turtle, J. W. (1986). Eyewitness identification: The importance of lineup models. *Psychological Bulletin*, 99(3), 320–329.
586. Wells, G. L., Yang, Y., & Smalarz, L. (2015). Eyewitness identification: Bayesian information gain, base-rate effect equivalency curves, and reasonable suspicion. *Law and Human Behavior*, 39(2), 99–122.
587. Weber, N., & Brewer, N. (2004). Confidence-accuracy calibration in absolute and relative face recognition judgments. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 10(3), 156–172.
588. Weber, N., Brewer, N., Wells, G. L., Semmler, C., & Keast, A. (2004). Eyewitness identification accuracy and response latency: The unruly 10–12-second rule. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 10(3), 139–147.
589. Westerman, D. L., & Larsen, J. D. (1997). Verbal-overshadowing effect: Evidence for a general shift in processing. *The American Journal of Psychology*, 110(3), 417–428.
590. Wetmore, S. A., McAdoo, R. M., Gronlund, S. D., & Neuschatz, J. S. (2017). The impact of fillers on lineup performance. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 2(48), 1–13.
591. Wetmore, S. A., Neuschatz, J. S., Gronlund, S. D., Wooten, A., Goodsell, C. A., & Carlson, C. A. (2015). Effect of retention interval on showup and lineup performance. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 4(1), 8–14.
592. Wilford, M. K., & Wells, G. L. (2013). Eyewitness system variables. In B. L. Cutler (Ed.), *Reform of eyewitness identification procedures* (pp. 23–43). Washington, DC: American Psychological Association.
593. Wrightsman, L. S. (2001). *Forensic psychology*. Belmont, CA: Wadsworth.
594. Wrightsman, L. S., Greene, E., Nietzel, M. T., & Fortune W. H. (2002). *Psychology and the legal system*. Belmont, CA: Wadsworth.
595. Wise, R. A., Safer, M. A., & Maro, C. M. (2011). What U.S. Law enforcement officers know and believe about eyewitness factors, eyewitness interviews and identification procedures. *Applied Cognitive Psychology*, 25(3), 488–500.
596. Wixted, J. T., Don Read, J., & Stephen Lindsay, D. (2016). The effect of retention interval on the eyewitness identification confidence–accuracy relationship. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 5(2), 192–203.
597. Wixted, J. T., & Mickes, L. (2014). A signal-detection-based diagnostic-feature-detection model of eyewitness identification. *Psychological Review*, 121(2), 262–276.

598. Wixted, J. T., Mickes, L., Dunn, J. C., Clark, S. E., & Wells, W. (2015). Estimating the reliability of eyewitness identifications from police lineups. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(2), 304–309.
599. Wixted, J. T., Mickes, L., & Fisher, R. P. (2018). Rethinking the reliability of eyewitness memory. *Perspectives on Psychological Science*, 13(3), 324–335.
600. Wixted, J. T., & Wells, G. L. (2017). The relationship between eyewitness confidence and identification accuracy: A new synthesis. *Psychological Science in the Public Interest*, 18(1), 10–65.
601. Wogalter, M. S., Malpass, R. S., & Berger, M. A. (1993). How do police officers construct lineups: A national survey. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society*, 37(9), 640–644.
602. Wogalter, M. S., Marwitz, D. B., & Leonard, D. C. (1992). Suggestiveness in photospread lineups: Similarity induces distinctiveness. *Applied Cognitive Psychology*, 6(5), 443–453.
603. Wogalter, M. S., Malpass, R. S., & McQuiston, D. E. (2004). A national survey of the US police on preparation and conduct of identification lineups. *Psychology, Crime & Law*, 10(1), 69–82.
604. Wogalter, M. S., Van't Slot, L. J., & Kalsher, M. J. (1991). Bias in police lineups and its reduction by an alternative construction procedure. *Proceedings of the Human Factors Society Annual Meeting*, 35(20), 1561–1565.
605. Woolnough, P. S., & MacLeod, M. D. (2001). Watching the birdie watching you: Eyewitness memory for actions using CCTV recording of actual crimes. *Applied Cognitive Psychology*, 15(4), 395–411.
606. Wooten, A. R., Carlson, C. A., Lockamy, R. F., Carlson, M. A., Jones, A. R., Dias, J. L., & Hemby, J. A. (2020). The number of fillers may not matter as long as they all match the description: The effect of simultaneous lineup size on eyewitness identification. *Applied Cognitive Psychology*, 34(3), 590–604.
607. Wright, D. B., Boyd, C. E., & Tredoux, C. G. (2001). A field study of own-race bias in South Africa and England. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7(1), 119–133.
608. Wright, D. B., Boyd, C. E., & Tredoux, C. G. (2003). Inter-racial contact and the own-race bias for face recognition in South Africa and England. *Applied Cognitive Psychology*, 17(3), 365–373.
609. Wright, D. B., & McDaid, A. T. (1996). Comparing system and estimator variables using data from real lineups. *Applied Cognitive Psychology*, 10(1), 75–84.
610. Wright, D. B., Self, G., & Justice, C. (2000). Memory conformity: Exploring misinformation effects when presented by another person. *British Journal of Psychology*, 91(2), 189–202.
611. Wright, D. B., & Skagerberg, E. M. (2007). Postidentification feedback affects real eyewitnesses. *Psychological Science*, 18(2), 172–178.
612. Wright, D. B., & Wareham, G. (2005). Mixing sound and vision: The interaction of auditory and visual information for earwitnesses of a crime scene. *Legal and Criminological Psychology*, 10(1), 103–108.
613. Yang, Y., Smalarz, L., Moody, S. A., Cabell, J. J., & Copp, C. J. (2019). An expected cost model of eyewitness identification. *Law and Human Behavior*, 43(3), 205–219.
614. Yarmey, A. D. (1995). Earwitness speaker identification. *Psychology, Public Policy, and Law*, 1(4), 792–816.

615. Yarmey, A. D., Jacob, J., & Porter, A. (2002). Person recall in field settings. *Journal of Applied Social Psychology*, 32(11), 2354–2367.
616. Yarmey, A. D., & Matthys, E. (1992). Voice identification of an abductor. *Applied Cognitive Psychology*, 6(5), 367–377.
617. Yarmey, A. D., & Yarmey, M. J. (1997). Eyewitness recall and duration estimates in field settings. *Journal of Applied Social Psychology*, 27(4), 330–344.
618. Yarmey, A. D., Yarmey, M. J., & Yarmey, A. L. (1996). Accuracy of eyewitness identifications in showups and lineups. *Law and Human Behavior*, 20(4), 459–477.
619. Yuille, J. C., & Cutshall, J. L. (1986). A case study of eyewitness memory of a crime. *Journal of Applied Psychology*, 71(2), 291–301.
620. Закон о евиденцијама и обради података у области унутрашњих послова, „Службени гласник РС“, бр. 24/2018.
621. Закон о казненем поступку Републике Словеније, „Урадни лист Републике Словеније“, бр. 176/21 – службени пречишћени текст, 96/22 – одл. УС, 2/23 – одл. УС и 89/23 – одл. УС. Преузето 10.09.2023
<http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO362>
622. Закон о казненем поступку Републике Хрватске, „Народне новине“, 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13, 145/13, 152/14, 70/17, 126/19, 126/19, 130/20, 80/22. Преузето 10.09.2023.
<https://www.zakon.hr/z/174/Zakon-o-kaznenom-postupku>
623. Закон о кривичном поступку Мађарске број ХС из 2017. године, “Службени гласник Мађарске“, бр. 99/2017). Преузето 10.09.2023.
<https://njt.hu/jogszabaly/en/2017-90-00-00>
624. Закон о личној карти, „Службени гласник РС“, бр. 62/2006, 36/2011 и 53/2021.
625. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, „Службени гласник РС“, бр. 85/2005.
626. Закон о полицији, „Службени гласник РС“, бр. 6/2016, 24/2018 и 87/2018.
627. Закон о заштити података о личности, „Службени гласник РС“, бр. 87/2018.
628. Законик о кривичном поступку Црне Горе, „Службени лист ЦГ“, бр. 57/2009, 49/2010, 47/2014 – одлука УС, 2/2015 – одлука УС, 35/2015, 58/2015 – др. закон, 28/2018 – одлука УС и 116/2020 – одлука УС. Преузето 10.09.2023.
<https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakonik-o-krivicnom-postupku.html>.
629. Законик о кривичном поступку Италије, „Службени гласник Италије“, бр. 447. Преузето 10.09.2023.
<https://canestrinilex.com/assets/Uploads/pdf/cf70b10e21/Italian-Code-of-Criminal-Procedure-canestriniLex.pdf>
630. Законик о кривичном поступку Републике Србије, „Службени гласник РС“, бр. 46/06, 49/07 и 122/08.
631. Законик о кривичном поступку Републике Србије, „Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 – одлука УС и 62/2021 – одлука УС.

632. Законик о кривичном поступку Савезне Републике Немачке, „Савезни службени гласник“ I, стр. 1074, 1319, последње измене и допуне у складу са чл. 2 закона од 24 марта 2022, „Савезни службени гласник“ I, стр. 571). Преузето 10.09.2023.
https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html#p0289
633. Закон о уређењу судова, „Службени гласник РС“, бр. 10/23.
634. Zarkadi, T., Wade, K. A., & Stewart, N. (2009). Creating fair lineups for suspects with distinctive features. *Psychological Science*, 20(12), 1448–1453.
635. Zimmerman, D. M., Chorn, J. A., Rhead, L. M., Evelo, A. J., & Kovera, M. B. (2017). Memory strength and lineup presentation moderate effects of administrator influence on mistaken identifications. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 23(4), 460–473.
636. Жарковић, М. (2005). *Кривичнопроцесни и криминалистички аспекти увиђаја на месту догађаја*. Београд.
637. Жарковић, М., Бановић, Б., Ступар, Љ., & Ивановић, В. (1997). *Криминалистика*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
638. Жарковић, М., Бјеловук, И., & Кесић, Т. (2012). *Криминалистичко поступање на месту догађаја и кредибилитет научних доказа*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
639. Жарковић, М., & Ивановић, З. (2020). *Криминалистичка тактика – треће издање*. Београд: Криминалистичко полицијски универзитет.
640. Жарковић, М., Ивановић, З., & Лајић, О. (2010). Полицијско поступање приликом обезбеђења места кривичног догађаја као предуслов за успешну форензичку идентификацију. *НБП – Наука, безбедност, полиција*, 15(2), 71–86.
641. Жарковић, М., Ивановић, З., & Милетић, З. (2018). *Практикум из криминалистичке тактике*. Београд: Криминалистичко-полицијска академија.
642. Живковић, Н. (2020). Обелодањивање доказа у предистражном поступку и истрази. *Страни правни живот*, 64(1), 63–76.

ПРИЛОЗИ

1. ОДЛУКА ЕТИЧКЕ КОМИСИЈЕ О ЕМПИРИЈСКОМ ИСТРАЖИВАЊУ

Република Србија
КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКИ
УНИВЕРЗИТЕТ

01 Број: 292/3
Датум: 13.06.2023.

На основу члана 6. став 1. Етичког кодекса научноистраживачког рада (22 број 79/7-2-20196 шт од 10.06.2019. године и 26 број 79/6-3-2022 од 13.05.2022. године), а у вези са захтевом (бр. 292/1 од 19.05.2023. године) који је поднела асистенткиња Марија Тасић, Етичка комисија је донела

ОДЛУКУ

Комисија је констатовала да је научно истраживање за потребу израде одобрене докторске дисертације под називом „Криминалистичко-тактички аспекти препознавања лица у предистражном поступку и истрази“ у складу са Етичким кодексом научноистраживачког рада Криминалистичко-полицијског универзитета.

Образложење

Марија Тасић, асистент Криминалистичко-полицијског универзитета, у складу са Етичким кодексом научноистраживачког рада, се обратила ректору актом бр. 292/1 од 19.05.2023. године, са захтевом за утврђивање испуњености услова прописаних овим кодексом, а у циљу спровођења истраживања за потребу израде одобрене докторске дисертације под називом „Криминалистичко-тактички аспекти препознавања лица у предистражном поступку и истрази“.

Чланом 6. став 1. и 2. Етичког кодекса научноистраживачког рада предвиђено је да је за праћење поштовања и спровођења Етичког кодекса надлежна Етичка комисија од три наставника из одговарајуће научне области коју, по потреби, именује ректор.

Решењем ректора (01 бр. 292/2 од 24.05.2023. године) формирана је Етичка комисија у саставу проф. др Даг Коларевић, председник, проф. др Радомир Зекавица, члан и проф. др Александар Бошковић, члан.

Чланом 6. став 3. предвиђено је да је Комисија надлежна да по захтеву утврди испуњеност услова прописаних Етичким кодексом научноистраживачког рада за потребе истраживања и других активности истраживача на Универзитету.

Имајући у виду све наведено, донета је одлука као у изреци.

КОМИСИЈА

Проф. др Даг Коларевић, председник

Проф. др Радомир Зекавица, члан

Проф. др Александар Бошковић, члан

2. РАДНА БИОГРАФИЈА

Мастер криминалиста Марија Тасић

marija.tasic@kpu.edu.rs

Марија Тасић је завршила основне академске студије криминалистике на Криминалистичко-полицијској академији у Београду, где је дипломирала са просечном оценом 9.14 и стекла звање дипломирани криминалиста. У 2016. години завршава студије другог степена – мастер студије криминалистике на Криминалистичко-полицијској академији као студент генерације, са просечном оценом 9.88 и стиче звање мастер криминалиста. Исте године уписује студије трећег степена – докторске студије на Криминалистичко полицијској академији, на смеру Криминалистика и право, на којима је положила све испите предвиђене наставним планом и програмом са просечном оценом 10.00.

Након дипломирања, у 2014. години заснива радни однос у Министарству унутрашњих послова у Полицијској управи за Град Београд, у полицијској станици Земун, где је интерно распоређена на пословима сузбијања криминалитета у оперативној групи за сузбијање општег криминалитета. У периоду од 2015. до 2016. године, обавља послове у ПУ за Град Београд, Управи криминалистичке полиције, у Одељењу за опсервацију и документовање, након чега је распоређена у Одељење за сузбијање имовинских деликата, где је обављала послове сузбијања разбојништава до 2018. године.

Од 1. марта 2018. године, засновала је радни однос на Криминалистичко-полицијском универзитету у звању сарадника у настави на наставном предмету *Криминалистичка тактика*, ужа научна област Криминалистичка тактика, методика и оператива, на основним академским и струковним студијама криминалистике.

Исте године, изабрана на конкурс Министарства просвете, науке и технолошког развоја као један од хиљаду најбољих младих истраживача – докторанада за учешће у научноистраживачким пројектима.

Од 17.5.2019. године, изабрана је за сарадника у звању асистента на наставном предмету *Криминалистичка тактика*, ужа научна област Криминалистичка тактика, методика и оператива, на основним академским и струковним студијама криминалистике. Поред тога, ангажована је и као асистент и на наставном предмету *Криминалистичка оператива* на основним академским студијама криминалистике.

Од децембра 2021. године обавља послове секретара Катедре криминалистичких наука на Криминалистичко-полицијском универзитету,

У периоду од 2018-2020. године, учествовала у међународном пројекту под називом: *„Improving Academic and Professional Education Capacity in Serbia in the area of Safety & Security ImprESS“*, као члан истраживачког тима Криминалистичко-полицијског универзитета.

У периоду од 2018-2021. године, учествује у пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, под називом: *„Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“*, бр. 179045.

У 2021. години, ангажована као координатор радног тима 7, именованог одлуком Ректора Криминалистичко-полицијског универзитета за пружање стручне подршке Министарству унутрашњих послова у сврху израде Инструкције о начину поступања овлашћених службених лица са оружјем, муницијом и експлозивним средствима пронађеним на месту догађаја.

Као аутор, односно коаутор, објавила је 12 научних радова.

3. ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјава о ауторству

Име и презиме студента докторских студија: МАРИЈА ТАСИЋ
Број индекса: 201/0005/16

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

„КРИМИНАЛИСТИЧКО-ТАКТИЧКИ АСПЕКТИ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА
У ПРЕДИСТРАЖНОМ ПОСТУПКУ И ИСПРАЗИ“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, 29.12.2023.

Потпис студента докторских студија

М.Тасић

4. ИЗЈАВА О ИСЛОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторске дисертације

Име и презиме студента докторских студија МАРИЈА ТАСИЋ
Број индекса 211 1005/16
Студијски програм ДОКТОРСКЕ АКАДЕМСКЕ СТУДИЈЕ
Наслов дисертације КРИМИНАЛИСТИЧКО-ТЕХНИЧКИ АСПЕКТ ПРОГНОЗИРАЊА ЛИЦА У ПРЕСВЕДАНЈУ
Ментор Проф. др Милан Наришковић и коментор: Проф. др Валентина Ба

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у Дигиталном репозиторијуму Криминалистичко-полицијског универзитета.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Криминалистичко-полицијског универзитета.

У Београду, 29.12.2023.

Потпис студента докторских студија

М.Тасић

5. ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Образац изјаве о коришћењу

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Криминалистичко-полицијског универзитета унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„КРИМИНАЛИСТИЧКО-ТАКТИЧКИ АСПЕЦИ ПРЕПОЗНАВАЊА ЛИЦА
У ПРЕДСРАТНОМ ПОСМАТЉУ И ИСПРАЗИ“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Криминалистичко-полицијског универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA) (Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци).

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, 29.12.2023.

Потпис студента докторских студија

М. Пасић